

SAHABE'DEN
GÜNÜMÜZE

ALLAH DOSTLARI

376 / 986 - 902 / 1496

ZAMAN

Süle

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ZAMAN
ALLAH DOSTLARI KAMPANYASI
KİTAP SERİSİ

Şule Yayınları : 19
Kaynak Eserler Dizisi 1

Genel Yayın Yönetmeni
A. Ali Ural

Yayın Danışmanları
Prof. Dr. H. Kamil Yılmaz
Prof. Dr. Ethem Cebecioglu
Prof. Dr. İsmail Hakkı Ünal
Doç. Dr. Ahmed Nedim Serinsu

Redaksiyon-Tashih
Doç. Dr. Sedat Cereci

Dizgi-Sayfa Düzeni
Şule Yayınları

Kapak
Ramazan Erkut

Baskı ve Montaj
EBNER&SPIEGEL
Eberhard-Finckh-Str. 61
D-89075 Ulm-Germany

ISBN
9757796-16-6

Adres : Zaman Media GmbH
Sprendlinger Landstr. 107-109
D-63069 Offenbach-Germany
(+49) 69 300 34 160
Faks: (+49) 69 300 34 250

SAHABE'DEN GÜNÜMÜZE ALLAH DOSTLARI

7

YEDİNCİ CİLD TELİF HEYETİ

Prof. Dr. Süleyman ULUDAĞ

Prof. Dr. Mustafa KARA

Prof. Dr. Mustafa TAHRALI

Prof. Dr. H. Kamil YILMAZ

Prof. Dr. İsmail ERÜNSAL

Doç. Dr. Ethem CEBECİOĞLU

Doç. Dr. Mustafa UZUN

Doç. Dr. Mehmet AKKUŞ

Doç. Dr. Selçuk ERAYDIN

Yrd. Doç. Dr. Azmi BİLGİN

Yrd. Doç. Dr. Abdullah UÇMAN

Said AYKUT

Tarkan KABA

ŞÖLE YAYINLARI

2002

© Bu eserin bütün hakları mahfuzdur.

İzin alınmadan kısmen de olsa iktibas edilemez.

TEŞEKKÜR

"*Sahabe'den Günümüze Allah Dostları*" adını verdiğimiz 10 ciltlik külliyyatın ilk altı cildini, *Hilyetü'l-Evliya* ve *Sıfatü's-Safve* isimli eserlerin tercümesi oluşturunuyordu. Eserin son dört cildi, kalan yerden günümüze kadar telif olarak tamamlanacaktı.

İşimiz zor, mesuliyetimiz ağırdı. Ancak konuyla ilgilenen ilim çevreleri ve araştırmacılar, esere sahip çıktı. Değerli zamanlarını ayırarak hem düşünce olarak hem de telif olarak esere katkıda bulundular. Bu vesileyle;

Prof. Dr. Süleyman ULUDAĞ, Prof. Dr. Mustafa KARA, Prof. Dr. Suat YILDIRIM, Prof. Dr. İrfan GÜNDÜZ, Prof. Dr. H. Kamil YILMAZ, Prof. Dr. Ali YILMAZ, Prof. Dr. Mustafa TAHRALI, Prof. Dr. Hayrani ALTINTAŞ, Prof. Dr. İsmail ERÜNSAL, Prof. Dr. Yakup ÇİÇEK, Doç. Dr. Ethem CEBECİOĞLU, Doç. Dr. Mustafa UZUN, Doç. Dr. Mehmet AKKUŞ, Doç. Dr. Selçuk ERAYDIN, Doç. Dr. Hasan AKSOY, Doç. Dr. Ahmet Nedim SERİNSU, Doç. Dr. İsmail Hakkı ÜNAL, Yrd. Doç. Dr. Azmi BİLGİN, Yrd. Doç. Dr. Abdullah UÇMAN, Yrd. Doç. Dr. Muzaffer ECEVİT, Nihat AZAMAT, M. Serhan TAYŞI, Ahmet ÖZER, Mustafa ÖZDAMAR, Nurettin ALBAYRAK, Hamdi TEKELİ, Ali NAMLI, Ali Haydar BOSTANCI, Osman Bülent MANAV, Yunus AYTEN, Dilaver SELVİ, Ömer YILDIZ, Enbiya YILDIRIM, Abdullah KUCUR, Rahmi SERİN, Mustafa BAYBURTLU, Erol ERDOĞAN, Mustafa DEMİRCİ, Said AYKUT ve Tarkan KABA'ya en içten teşekkürlerimi sunarım.

A. Ali URAL

Şûle Yayınları Sahibi

İÇİNDEKİLER

KUŞEYRÎ (R.H) (ö. 376/986) / 15

Eserleri / 17

SERRÂC: TAVUSU'L-FUKARÂ (R.H) (ö. 378/988) / 18

KELÂBÂZÎ (R.H) (ö. 385/995) / 20

EBÜ TÂLİB MEKKÎ (R.H) (ö. 386/996) / 21

HÜCVİRÎ (R.H) (ö. 465/1072) / 23

Keşfu'l Mahcûb / 24

EBÜ ALÎ FARMEDÎ (R.H) (ö. 477/1084) 27

Şemâli / 30

TACÜ'L-ARİFÎN EBU'L-VEFÂ (R.H) (ö. 501/1107) / 30

- Ebu'l-Vefâ'nın Güzel Halleri, Sözleri, Menkıbeleri ve

Talebeleri / 31

- Ebu'l Vefâ'nın Eserleri / 36

- Vefâiyye Tarîkatı'nın Tesirleri / 36

İMAM-I GAZÂLÎ (R.H) (ö. 505/1111) / 37

Bazı Önemli Eserleri / 41

AHMED GAZÂLÎ (R.H) (ö. 520/1126) / 45

- AYNU'L-KUDÂT HEMEDÂNÎ (R.H) (ö. 525/1130) / 46
- HOCA MEVDÛD-İ ÇİŞTÎ (R.H) (ö. 527/1132) / 49
- AHMED CÂM NÂMEKÎ (R.H) (ö. 536/1141) / 50
- ABDULKÂDİR GEYLÂNÎ (R.H) (ö. 561/1165) / 53
- HOCA AHMED YESEVÎ (R.H) (ö. 562/1166) / 59
- Doğumu ve Çocukluğu / 60
- Buhara'da Hoca Yusuf Hemedânî / 61
- Yesi'ye Dönüş / 63
- ABDÜLKÂHİR EBU'N-NECİB SÜHREVERDÎ (R.H)
- (ö. 563/1167) / 66
- EBÛ YEAZZÂ (R.H) (ö. 572/1176) / 69
- SEYYİD AHMED ER-RİFÂÎ (R.H) (ö. 578/1182) / 70
- Bazı Menkıbeleri / 72
- Bazı Sözleri / 75
- ABDURRAHİM EL-KİNÂÎ (R.H) (ö. 592/1195) / 77
- EBÛ MEDYEN EL-ENDÛLÛSÎ (R.H) (ö. 594/1197) / 80
- ABDULHÂLIK GUCDÛVÂNÎ (R.H) (ö. 595/1199) / 82
- Hızır (a.s)'la Dostluğu / 84
- Ölümü ve Vasiyetnamesi / 85
- Gucdûvânî'den Onbir Esas / 86
- Şemali / 89
- RUZBİHÂN-İ BAKLÎ (R.H) (ö. 606/1209) / 89
- FAHREDDİN RÂZÎ (R.H) (ö. 606/1209) / 90
- MECDÜDDİN BAĞDÂDÎ (R.H) (ö. 607/1210) / 93
- NECMÜDDİN KÜBRÂ (R.H) (ö. 618/1221) / 94
- ŞEHİD ABDÜSSELÂM BİN BEŞİŞ (R.H) (ö. 622/1225) / 98
- EBUL-ABBAS AHMED EL-BÛNÎ (R.H) (ö. 622/1225) / 101
- CEMÂLEDDİN SÂVÎ (R.H) (ö. 630/1232) / 102

FERİDÜDDİN ATTÂR (R.H) (ö. 632/1234) / 103
EBÛ HAFS SÜHREVERDÎ (R.H) (ö. 632/1234) / 107
Diplomatik Seyahatleri / 110
Çağdaşları ve Sühreverdi / 113
İBN FÂRİZ (R.H) (ö. 632/1234) / 115
KUTBUDDİN BAHTİYAR (R.H) (ö. 633/1235) / 118
MUÎNÜDDİN-İ ÇİŞTÎ (R.H) (ö. 634/1236) / 119
- Tavsiyeleri ve Güzel Sözleri / 121
- Vefatı / 124
- Talebeleri / 124
EVHÂDÜDDİN KİRMÂNÎ (R.H) (ö. 635/1237) / 125
İBN ARABÎ (R.H) (ö. 638/1240) / 126
AHMED EŞ-ŞERİŞÎ (R.H) (ö. 641/1243) / 131
YUSUF EL-UKSARÎ (R.H) (ö. 642/1244) / 131
SEYYİD BURHÂNEDDİN MUHAKKİK-I
TİRMÎZÎ (R.H) (ö. 642/1244) / 134
HAMÎDÜDDİN NAGAVRÎ (R.H) (ö. 643/1245) / 138
EBUSSUÛD İBN EBÎ'L-AŞÂİR (R.H) (ö. 644/1246) / 139
SÂDEDDİN HAMÛYE (R.H) (ö. 650/1252) / 141
EBU'L HASAN EŞ-ŞÂZİLÎ (R.H) (ö. 654/1256) / 142
NECMEDDİN DÂYE RÂZÎ (R.H) (ö. 654/1256) / 147
BAHERZÎ (R.H) (ö. 659/1260) / 148
AHÎ EVRÂN (R.H) (ö. 660/1261) / 150
ÂRİF RİVEGERÎ (R.H) (ö. 660/1261) / 152
BAHÂEDDİN ZEKERİYÂ (R.H) (ö. 661/1262) / 154
SEYYİD MAHMÛD-I HAYRÂNÎ (R.H) (ö. 667/1268) / 157
EFDALÜDDİN KAŞÂNÎ (R.H) (ö. 667/1268) / 159
MEVLÂNÂ CELÂLEDDİN RÛMÎ (R.H) (ö. 672/1273) / 160

Şems-i Tebrizî ve Mevlânâ / 163

Şeb-i Ârûs / 167

Eserleri / 167

Mevlânâ'nın Eserlerindeki Sözlerinden Örnekler / 170

SADREDDÎN KONEVÎ (R.H) (ö. 673/1274) / 173

Eserleri / 175

İBRAHİM DESSÜKÎ (R.H) (ö. 676/1277) / 177

EBU'L-ABBAS EL MÜRSÎ (R.H) (ö. 686/1287) / 179

CENDÎ (R.H) (ö. 691/1291) / 181

SÂDÎ ŞİRÂZÎ (R.H) (ö. 691/1291) / 183

- Eserleri / 185

- Bostan'dan Seçmeler / 186

- Hükümdara Dair / 186

- Digergâmlık ve Dayanılmaya Dair / 189

- Kanaate Dair / 190

- Tevbeye Dair / 191

- Münâcât ve Duaya Dair / 192

ABDURRAHMAN ED-DEBBAĞ (R.H) (ö. 699/1299) / 195

BAĞISTANÎ (R.H) / 196

DAVÜD EL-HÜSEYNÎ (R.H) (ö. 701/1301) / 198

İBRAHİM ZÂHİD-İ GİLÂNÎ (R.H) (ö. 705/1305) / 198

İBN ATÂULLAH İSKENDERÎ (R.H) (ö. 709/1309) / 200

Bazı Sözleri / 200

MAHMÜD FAĞNEVÎ (R.H) (ö. 717/1317) / 202

Şemali / 204

ULU ÂRİF ÇELEBÎ (R.H) (ö. 719/1319) / 204

YUNUS EMRE (R.H) (ö. 720/1320) / 209

ALÎ RÂMİTENÎ (R.H) (ö. 721/1321) / 218

Simnânî ile / 220

Şemâilî / 222

EMİR HÜSREV DİHLEVÎ (R.H) (ö. 725/1324) / 222

NİZÂMEDDİN EVLİYÂ (R.H) (ö. 725/1324) / 225

- Nizâmeddîn Evliyâ'nın Siyasîlerle İlgili Uzun Öyküsü / 227

- Nizâmeddîn'in İlim, Ahlâk ve Vaizlik Tarafı / 233

- Eserleri / 237

ŞEYH EDEBÂLÎ (R.H) (ö. 726/1325) / 237

DAVÜD-I İSKENDERÎ (R.H) (ö. 733/1332) / 239

İZZEDDİN MAHMÜD KÂŞÎ (R.H) (ö. 735/1334) / 241

ALÂÜDDEVLE SEMNÂNÎ (R.H) (ö. 736/1335) / 242

Bazı Sözleri / 245

SÂDEDDİN CİBÂVÎ (R.H) (ö. 736/1335) / 246

BURHÂNEDDİN-İ GARÎB (R.H) (ö. 741/1340) / 247

CELÂLEDDİN TEBRİZÎ (R.H) (ö. 746/1345) / 248

GEYİKLİ BABA (R.H) (ö. 750/1349) / 250

AHMED RÛMÎ (R.H) (ö. 750/1349) / 252

DAVÜD-U KAYSERÎ (R.H) (ö. 750/1349) / 253

İBN KAYYIM EL-CEVZÎYYE (R.H) (ö. 751/1350) / 257

MUHAMMED BABA SEMMÂSÎ (R.H) (ö. 755/1354) / 261

Şah-ı Nakşbend'le / 263

Şemâilî / 264

ÇERAĞ-I DEHLÎ (R.H) (ö. 757/1356) / 264

CEMÂLEDDİN EZHERÎ (R.H) (ö. 760/1358) / 265

İMÂDÜDDİN MUHAMMED EL-İSNEVÎ (R.H) (ö. 764/1362) / 266

İMAM AFİFÜDDİN ABDULLAH YAFÎÎ (R.H) (ö. 768/1366) / 269

EMİR KÜLÂL (R.H) (ö. 772/1370) / 271

Semmâsî'ye İntisâb / 272

Oğulları ve Halifeleri / 273

Şemali / 274

İBNÜ'L-HATİB LİSÂNÜDDİN (R.H) (ö. 776/1374) / 274

CELÂLEDDİN HÜSEYİN BUHÂRÎ (R.H) (ö. 785/1383) / 276

ŞÂH-I NAKŞBEND M. BAHÂUDDİN BUHÂRÎ (R.H)

(ö. 791/1388) / 277

Şemali / 283

CEMÂLEDDİN AKSARÂÎ (R.H) (ö. 791/1388) / 283

SÂDEDDİN TEFTÂZÂNÎ (R.H) (ö. 793/1390) / 286

ZEYNUDDİN İBN RECEB EL-HANBELÎ (R.H) (ö. 795/1392) / 287

TAKİYYÜDDİN EBÜ BEKİR EŞ-ŞEYBÂNÎ

(R.H) (ö. 797/1394) 290

ŞEYH ÖMER HALVETÎ (R.H) (ö. 800/1397) / 291

ALÂEDDİN-İ ATTÂR (R.H) (ö. 802/1399) / 293

EBÜ'L-HASAN ALÎ B. VEFÂ (R.H) (ö. 807/1404) / 299

EBÜ HAMİDÜDDİN-İ AKSARÂÎ

(SOMUNCU BABA) (R.H) (ö. 815/1412) / 306

Müridleri / 313

Tarîkat Silsilesi / 314

Eserleri / 314

Ebû Hâmid Hazretlerinin Bazı Menkıbeleri / 318

SEYYİD ŞERİF CÜRCÂNÎ (R.H) (ö. 816/1413) / 319

KUTBEDDİN İZNİKÎ (R.H) (ö. 818/1415) / 323

SEYYİD NESİMÎ (R.H) (ö. 821/1418) / 324

MUHAMMED PÂRSÂ (R.H) (ö. 822/1419) / 327

Eserleri / 329

ABDULLAH-İ ŞUTTÂRÎ (R.H) (ö. 832/1428) / 330

ABDÜLKERİM CİLÎ (R.H) (ö. 832/1428) / 331

HACI BAYRAM VELÎ (R.H) (ö. 833/1429) / 332

Tasavvufa Girişi / 334

Hacı Bayram Velî'nin Şeyh Oluşu / 336

Hacı Bayram Velî'nin Şiirleri / 341

Hacı Bayram Velî Hazretlerinin Vefatı / 343

Bayramıye Tarikatı / 344

EMİR SULTAN (R.H) (ö. 833/1429) / 345

MOLLA FENÂRÎ (R.H) (ö. 834/1430) / 351

Molla Fenârî ile İlgili Bazı Menkubeler / 354

MUHAMMED ŞEMSEDDİN EL-GAMRÎ (R.H) (ö. 849/1445) / 356

YAKÛB-İ ÇERHÎ (R.H) (ö. 851/1447) / 358

- Eûzü ve Besmeleye Dair Yâkub-i Çerhî'nin Yorumu / 364

- Yâkub-i Çerhî'nin Eserleri / 365

ABDULLATİF EL-KUDSÎ (R.H) (ö. 856/1452) / 365

Mürşidleri / 366

Müridleri / 367

Kudsî'nin Fikirleri / 368

Eserleri / 369

ZEYNUDDİN ABDURRAHMAN BİSTÂMÎ (R.H)

(ö. 858/1454) / 369

AKBIYIK SULTAN (R.H) (ö. 860/1456) / 372

SÂDEDDİN KAŞGÂRÎ (R.H) (ö. 860/1456) / 375

ALÂADDİN ALÎ B. YAHYA ES-SEMERKANDÎ (R.H)

(ö. 860/1456) / 378

- Güzel Sözleri / 380

- Eserleri / 380

AHMED BÎCÂN (R.H) / 381

YAZICIOĞLU MEHMED (R.H) / 384

- ABDURRAHİM-İ RÛMÎ (R.H) (ö. 863/1458) / 387
- AKŞEMSEDDİN (R.H) (ö. 864/1459) / 391
- Akşemseddin'in Bazı Sözleri / 401
- SEYYİD YAHYÂ-Yİ ŞİRVÂNÎ (R.H) (ö. 868/1463) / 402
- PİR MUHAMMED ERZİNCÂNÎ (R.H) (ö. 869/1464) / 404
- CEZÛLÎ (R.H) (ö. 870/1465) / 405
- EŞREFOĞLU RÛMÎ (R.H) (ö. 874/1469) / 406
- BIÇAKÇI ÖMER DEDE (R.H) (ö. 880/1475) / 412
- KEMÂL ÜMMÎ (R.H) (ö. 880/1475) / 414
- İBRAHİM TENNÜRÎ (R.H) (ö. 888/1483) / 419
- ABDURRAHİM KARAHİSÂRÎ (R.H) (ö. 888/1483) / 424
- AYDINLI DEDE ÖMER RÛŞENÎ (R.H) (ö. 892/1486) / 426
- UBEYDULLAH AHRÂR (R.H) (ö. 893/1487) / 444
- Hizmet Anlayışı / 444
- Helâl Lokma / 445
- Şemali / 448
- ŞİHÂBUDDİN AHMED EZ-ZEBÎDÎ (R.H) (ö. 893/1487) / 449
- ŞEYH VEFÂ EL-KONEVÎ (R.H) (ö. 896/1490) / 452
- ABDULLAH-İ İLÂHÎ (R.H) (896/1490) / 455
- Mürşidleri / 458
- Muhiti-Meslektaşları / 459
- Müridleri / 459
- Eserleri / 460
- Fikirleri ve Tesirleri / 462
- ABDURRAHMAN CÂMÎ (ö. 898/1492) / 468
- Eserleri / 471
- AHMED ZERRÛK (R.H) (ö. 899/1493) / 474
- HABİB ÖMERÎ KARAMÂNÎ (ö. 902/1496) / 477

KUŞEYRÎ (R.H) (ö. 376/986)

Zeynu'l-İslâm Ebû Kâsım Abdülkerim b. Harazin el-Kuşeyrî en-Nişaburî, 376 senesinin Rebiülevvel'inde (Temmuz, 986'da) Nişabur civarındaki Üstüva kasabasında doğdu. Babası bir Arap kabilesi olan Kuşeyr, annesi yine bir Arap kabilesi olan Sülem'e mensuptur. Küçük yaşta babasını kaybeden Kuşeyrî, **Ebû Kâsım Meyânî** (veya **Yemânî**) tarafından himaye edildi. İlk bilgileri de bu zâttan aldı. O sırada köylülerden ağır vergiler alınmıyordu. Kuşeyrî, haksızlığa mâni olmak için vergi tahsildarı olmak istiyordu. Bu maksatla Nişabur'a geldi. Burada ünlü sûfî **Ebû Ali ed-Dekkâk** ile tanıştı. Vaazlarını dinlerken etkisinde kaldı ve kendisine mürid oldu. **Ebû Ali**, Kuşeyrî 'ye önce şer'î ilimleri tahsil etmesini tavsiye etti. Şeyhinin tavsiyesine uyarak önce Şafîî Fıkıhını tahsil etti. Ünlü kelâm âlimi **İbn Furek**'in kelâm derslerine devam etti. Bu zâtın vefatı üzerine ünlü olan başka bir kelâm bilgini, **Ebû İshak İsferrâinî**'den kelâm dersleri aldı. Onun takdирini kazandı.

Kuşeyrî, çağındaki ünlü hadis hocalarının derslerine devam etmiş, onlardan da icâzet almıştı. **Sübkî**, *Tabâkât*'ında Kuşeyrî'nin hadis hocalarının bir isim listesini kaydeder. Kuşeyrî'den hadis dinlemiş olan **el-Hatib el-Bağdadî**: "*Kuşeyrî Bağdad'a geldi, burada hadis dersleri verdi. Biz de kendisinden hadis dinledik; hitâbeti güzel, ifadesi düzgün idi. Vaazları zevkle dinlenirdi. Ara sıra kıssa da anlatırdı. Güvenilir bir hadis âlimi idi,*" demektedir.

Kuşeyrî, bir yandan zâhîrî ve şer'î ilimleri tahsil ederken öbür yandan **Ebû Ali Dekkâk**'ın tasavvufî sohbetlerini hiç ara vermeden izliyor, bu sohbetlere en erken gelip, en geç giden o oluyordu. Şeyhinin ilgisini, takdirini ve sevgisini kazanan **Kuşeyrî**, onun kızı **Fatma Hanım**'la da evlenip mürşidine damad olmuştu. **Kuşeyrî**, mürşidi ve kayınpederi **Ebû Ali**'ye içten ve derin bir bağlılık duyuyordu. Ona olan hürmet ve bağlılığını *Risale*'nin sohbet bahsinde de dile getirmiştir. **Ebû Ali**'nin ölümünden 32 sene sonra yazdığı *Risale*'de onu her vesile ile rahmetle anmış, mürşidinin fikirlerini bu değerli esere almıştı.

Ebû Ali ed-Dekkâk'ın 406/1015'te ölümünden sonra, **Kuşeyrî**, dönemin diğer bir ünlü mutasavvıfı olan **Ebû Abdurrahman Sülemî**'nin tasavvuf sohbetlerine devam etti. **Sülemî** 412/1021'de vefat ettiği zaman **Kuşeyrî**, 36 yaşında, olgunlaşmış bir âlim ve sâfî idi. **Kuşeyrî**, telif hayatına da erken başlamıştı. *et-Teyisir fi't-Tefsir* isimli hacimli tefsirini 30 yaşında, *Letâifu'l-İşârât* isimli işârî ve tasavvufî tefsirini 48 yaşında yazmaya başlamıştı. Onu, tasavvuf dünyasının en ünlü şahsiyetlerinden biri haline getiren *Risale* isimli ünlü eserini yazdığı zaman (437/1045), 51 yaşında idi.

Selçuklu hükümdarı **Tuğrul Bey** (ö. 455/1063), Sünnî-Hanefî olduğu halde; başveziri **Amidülmülk Kündûrî**, Şîî-Mutezilî görüşlere sahipti. Eş'arîlere karşı amansız bir mücadele yürütüyordu. Eş'arî-Şafîî olan **İmam Kuşeyrî** de bu mücadeleden nasibini almıştı. Önce hapsedilmiş, aşağılanmış, hapisten çıktıktan sonra rahat bırakılmayacağını bildiğinden Hicaz'a gitmek üzere yola çıkmıştı. **Kuşeyrî**, Bağdad'ta Halife **Kaimbiemrillah** ile görüştüktan sonra Mekke'ye gitti. O sene Vezir **Kündûrî**'nin baskısından kurtulmak için hac mevsiminde Mekke'de bir araya gelen 400 kadar kadı ve âlim, bu zulmün kalkması için dua etti. Dertlerini halka ve hacılara anlatması için **Kuşeyrî**'yi temsilci ve sözcü olarak seçtiler. Bundan dolayı bu seneye "*senetu'l-kudâr*" (kadılar senesi) dendi.

Vezir **Kündûrî**, yeni sultan olan **Alparslan** tarafından azl ve idam edilip yerine ulemâ dostu **Nizamülmülk** vezir olunca, **Kuşeyrî** ülkesine döndü. Hayatının son on senesini huzur içinde geçirdi. Bu süre içinde öğretim, vaaz ve irşad faaliyetlerini rahat bir şekilde sürdürdü. Ebîverd, Nesa ve Tus gibi şehirlere kısa süreli ziyaretlerde bulundu. 465 senesinin 16 Rebiülevvel'inde (2

Aralık, 1072'de) Nişabur'da Hakk'ın rahmetine kavuştu. Mürşidi ve kayınpederi **Ebû Ali Dekkâk**'ın kabri yanında, başı, onun ayakları hizasına gelecek şekilde toprağa verildi. Kabri, müslümanlar, özellikle sûfiler tarafından ziyaret edilen mübarek bir mekân haline geldi.

Eşi **Fatma Hatun** da âlime ve zâhîde bir kadındı. **Kuşeyrî**'nin **Fatma Hatun**'dan altı oğlu, bir kızı dünyaya geldi. Bunlardan **Ebû Nasr Abdurrahim** (ö. 515/1121), *el-Mecmû fi't-Tefsir ve't-Te'vil* isimli değerli bir tefsirin yazarıdır. **Abdullah** ile **Abdurrahman** da âlim, zâhid ve âbid birer sûfi olarak tasavvuf tarihine geçmişlerdir. **Kuşeyrî** 'nin kızı ise *es-Siyâk li Tarihi Nişabur* isimli eserin yazarı, **Abdülgâfir b. İsmail**'in annesidir.

Kuşeyrî, zâhirî ilimlerin yanı sıra medresede okutulan şer'î ilimleri de ulemâ kadar, hatta onlardan daha iyi biliyordu. Dinin zâhirine ve şekline de önem ve değer veriyordu. Bu özelliğiyle tasavvufî meselelerin şer'î ilimlere uygun izahını yaptı. Böylece tasavvufu şeriata yaklaştırdı. İkisi arasında bir uyumun bulunduğunu gösterdi. Eserlerinde, özellikle *Risale*'sinde, şeriatla hakikatı (tasavvufu) ahenkli, uyumlu, tutarlı ve düzenli bir biçimde birleştirdiğinden kendisine "*el-Câmi Beyne's-Şeriat ve'l-Hakikat*" (şeriatla tasavvufu bağdaştıran ve uzlaştıran) ünvanı verildi. Daha sonra yaşamış olan **İmam Gazâlî**, şeriati tasavvufa yaklaştırdığı halde; **Kuşeyrî**, tasavvufu şeriata yaklaştırmış ve onunla uyumlu bir hale getirmişti. Onun bu çalışması sonunda tasavvufun, şeriata aykırı olduğu yolundaki zanlar ve iddialar ortadan kalkmış, bundan sonra tasavvuf, İslâm toplumunda, özellikle sünîler arasında daha rahat ve güvenli bir şekilde yayılmıştır.

Kuşeyrî 'deki tasavvuf anlayışının bir özelliği de şathiyât denilen ve şeriata aykırı gibi görülen sûfilerin beyanlarına yer vermemesidir. *Risale*'de "*Ricâlü'l Gayb*", "*Hakikatı-ı Muhammediye*" ve "*Vahdet-i Vücûd*" gibi konulara da yer verilmemiştir. Şeriat ve dinin zâhirî hükümleri konusunda çok duyarlı olanlar bile **Kuşeyrî** 'nin tasavvufunu eleştirememişler, tersine bunu takdir etmek mecburiyetinde kalmışlardır.

Eserleri:

Risale veya *er-Risale fi İlmi't-Tasavvuf*: **Kuşeyrî**'nin 437/1045'te kaleme aldığı bu şaheser, tasavvufun temel kaynaklarından olup ona haklı bir ün kazandırmıştır. Bir girişten sonra 83

sûfinin özgeçmişini kısaca anlatılır; bunların, şeriatın önem ve önceliğini dile getiren söz ve davranışları bahis konusu edilir. İkinci bölümde en fazla kullanılan tasavvuf terimleri, üçüncü bölümde tasavvufi makamlar ve temel ahlâk kuralları anlatılır. Son bölümde ise müridlere tavsiyeler ve öğütler yer alır. İslâm âleminde en çok okunan tasavvuf kitaplarından biri olan *Risale* üzerine bir çok şerh yazılmış, başta Farsça ve Türkçe olmak üzere birçok lisanlara çevrilmiştir.

Risaleler hakkında: "Bir evde bu mübarek eser bulunursa, o eve âfet isabet etmez" denilmiştir.

Letâifu'l-İşârât: Kuşeyrî'nin tasavvufi bir zevk ve anlayışla yazdığı kısa bir tefsirdir.

et-Teysir fî İlmi't-Tefsir ve't-Te'vil: Bu eser, Kur'ân'ın orta hacimde akıl ve nakle dayanan bir tefsiri olup yayımlanmıştır.

et-Tabhir fî ilmi't-Tezkir: Bu eserin konusu, Esma-i Hüsnâ, yani Allah'ın güzel adları ve bu adların açıklanmasıdır.

İmam Kuşeyrî, keşfi açık, kerâmet sahibi bir velî idi. Bir gece rüyada gördüğü Hz. Peygamber sormuş:

"Ey Kuşeyrî, neden böyle hüzünlüsün?"

"Oğlum hastalandı ve durumu ağırlaştı da ondan ya Resûlallah!"

"Peki, şifa ayetleri ne güne duruyor?... Bu ayetleri bir kâbın içine yaz, oku, üfle, sonra içine su koy, yazıyı yıka, bu suyu çocuğa içir."

Kuşeyrî tarif edilen şeyi yaptı, oğlu iyileşti.

KAYNAKLAR: Münavî, *el-Kevâhibu'd-Dürriyye*, II. 64, 68; Süleyman Uludağ, *Kuşeyrî Risalesi Tercümesi Önsözü*. İstanbul, 1981, s. 74 ve dev; Zerkeşî, *el-Bürhan*, I. 435.

Prof. Dr. SÜLEYMAN ULUDAĞ

SERRÂC: TAVUSU'L-FUKARÂ (R.H) (ö. 378/988)

Abdullah b. Ali b. Muhammed b. Yahya es-Serrâc, Tus'lu olduğu için daha çok Ebû Nasr es-Serrâc et-Tusî diye

anılır. Zâhid olarak tanınan bir ailenin çocuğu olarak Tus'ta dünyaya gelmiş, ilk bilgileri burada almış, tasavvufia burada tanışmış, daha sonra Bağdad, Basra, Tebriz, Şam, Kahire ve Antakya gibi önemli ilim merkezlerini ziyaret etmiş, buralarda âlimler ve meşayihle görüşerek ilmini artırmış, irfanını genişletmiştir. Tasavvuf ve fütüvvet alanında uzman olan Serrâc, şer'i ilimler konusunda da geniş bilgiye sahip olduğundan fakihlerin şeyhi olarak kabul ediliyordu. 378/ 988 senesinin Receb ayında Tus'ta vefat emişti. Kabri buradadır. Serrâc'ın şeyhi Mürta'îş (ö. 328/940), müridi de ünlü şeyh Ebu'l-Fazl Hasan Serahsî'dir. Ayrıca Ca'fer Huldî ve Ebû Bekir Dakkî gibi sûfler onun sözlerini rivayet etmişlerdir.

Serrâc anlatıyor: Ebû Abdullah Rûzbârî ile sefere çıkmış, Râhib Enbelâ ile görüşmek için Sur'a da uğramıştık. Manastırda gördüğümüz rahibe sorduk:

"Seni bu zâviyede tutan şey nedir?"

"Halkın bana: Ey Rahib! diye hitab etmeleri beni buraya hapsetmiştir."

Bir kış gecesi cemaatle birlikte ocağın çevresinde oturmuştu, mârifetten bahsediliyordu. Bu esnada Serrâc coştı, ocakta yanan ateşin içine girip Allah'a secde etti. Bu durumu gören müridler korkup kaçmışlardı. Ama şeyh hiçbir zarar görmemişti. Ertesi gün müridler şeyhe sordular:

"Ateş üzerinde Allah'a secde ettin, buna rağmen yüzün ay gibi. En ufak bir zarar görmedin. Bu nasıl oluyor?"

"Bir kimse O'nun dergâhında yüzünü yakmaz!"

Serrâc şu sözü sık sık tekrarladı:

"Aşk, aşkın gönlünde tutuşturulan bir ateş olup orada bulunan Allah dışındaki her şeyi yakar, kül eder"

"Edeb, üç türdür", diyor Serrâc. "Bir kısmı edebi güzel konuşmaktan, ilim tahsil etmekten, nezâketten ve hükümdar isimlerini bilmekten ibaret sanır. Diğer bazılarına göre edeb, organlara hâkim olmak, muâşeret kurallarını gözetmek, arzuları terketmek ve nefsi eğitmektir. Üçüncü bir zümreye göre edeb, gönlün temiz olması, ruhun korunması, ahde vefa edilmesi, zamanın değer-

lendirilmesi, hatır ve hayalden geçen şeylere ilgi duymamak, dış ile içi, söz ile özü bir ve eşit tutmak, taleb mahallinde iyi tavır takınmaktır. İlki dünya ehlinin, ikincisi din ehlinin, üçüncüsü seçkinlerin gözettileri edebittir."

Hücvirî'nin anlattığına göre, **Serrâc**, bir Ramazan ayında Bağdad'a gelmişti. Şunîziyye Mescidi'nde kendisine bir hücre verilmişti. Dervişlere imam olma görevi ona verilmişti. Bayrama kadar burada imamlık yaptı. Teravihlerde beş hatim indiriyordu. Hizmetçi her gece hücreğine bir çörek bırakıyordu. Ramazandan sonra Bağdad'tan giden **Serrâc**'ın hücreğine giren hizmetçi, burada otuz çörek bulmuştu.

"Benim toprağımın önünden geçirilen bir cenazenin günahlarını Allah affeder" demişti. Onun için Tus'ta cenazeleri onun kabrinin önünden geçirmek âdet olmuştur.

Kuşeyrî, Hücvirî ve Gazâlî gibi sûfî âlimlere kaynak olan *el-Luma fi't Tasavvuf* isimli değerli eseri, 1914'te R.A. Nichol森 tarafından yayımlanmıştır.

KAYNAKLAR: Attar, *el-Luma fi't Tasavvuf*; Molla Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*; Zehur Abdulkadir Adî, *Mecmau'l Lugati'l-Arabîyye*.

Prof. Dr. SÜLEYMAN ULUDAĞ

KELÂBÂZÎ (R.H) (ö. 385/995)

Ebû Bekir Muhammed b. İshak Kelâbâzî veya **Kalâbâzî**, tasavvuf tarihinin en eski ve en güvenilir kaynaklarından biri olan ve kısaca *et-Taarruf* (*et-Taarruf li-Mezhebi't-Tasavvuf*) diye bilinen eserin yazarıdır. Aslen Buharalıdır. Burada bir mahalle olan Kelabaz'da oturduğu için **Kelâbâzî** diye meşhur olmuştur. "*Tacu'l-İslâm*" ünvanı ile de anılan **Kelâbâzî** 380/990 veya 385/995'te yine burada vefat etmiştir. Aynı zamanda fakih olan **Kelâbâzî**, tasavvuf konusundaki bilgilerini **Hallac**'ın müridlerinden **Fâris b. İsa**'dan almıştır.

Kelâbâzî bir Hanefî fakihidir. *Taarruf* isimli eserinin baş tarafında akaid ilmi konusunda verdiği bilgiler, **İmam-ı A'zam**'ın *Fıkhü'l-Ekber* isimli eserindeki bilgilere benzemektedir. **Kelâbâzî'nin** tasavvuf konusundaki eseri olan *Taarruf* ile 223

kadar hadisin tasavvufî yorumunu ihtiva eden *Bahru'l Fevâid fî Meâni'l-Âsâr* isimli eserinden onun şer'î hükümlere sıkı sıkıya bağlı bir mutasavvıf olduğunu öğreniyoruz. Ayrıca *Taarruf*'ta almış kadar hadis rivayet edilmiştir.

Kelâbâzî, *Taarruf* ve *Bahru'l-Fevâid*'den başka *el-Erbain fî'l-Hadis*, *el-Emalî fî'l-Hadis*, *el-Eşfa' ve'l-Evtâr* gibi eserlerin de yazarıdır.

Kelâbâzî'nin *Taarruf*'u, tasavvuf tarihi bakımından önemlidir. Bu eser, **Müstemlî** (ö. 434/1042), **Herevî** (ö. 481/1088), **Kadı Alâeddin Konevî** (ö. 729/1328) tarafından şerh edilmiştir. *Hulâsa-i Şerh-i Taarruf* isimli şerhin yazarı belli değildir. Bu şerh ile **Müstemlî**'nin şerhi Farsça'dır.

Taarruf, ilk defa **A.J. Arberry** tarafından yayımlanmış ve *The Doctrine of Sufi's* adıyla İngilizce'ye, **Kâladhî** tarafından *Traité de Soufisme* adıyla Fransızca'ya, **Süleyman Uludağ** tarafından *Doğuş Devrinde Tasavvuf* adıyla Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

Taarruf'un önemini belirtmek için "Taarruf olmasaydı tasavvuf bilinmezdi" denilmiştir. **Ragıp Paşa** (ö. 1177/1763) da : "Taarruf, emsali nadir bulunan çok faydalı bir eserdir. Bu eserde sûfilerin meşrebi ve sülûkun hakikati bahis konusu edilmiştir," demiştir.

İlk zamanlarda tasavvufî çevreler üzerinde tesirli olan *Taarruf*, daha sonraki dönemlerde unutulmuşsa da 1936'da Kahire metni, Leknew ve Tahran'da Farsça şerhleri yayımlandıktan sonra tekrar önem kazanmaya ve etkili olmaya başlamıştır.

KAYNAKLAR: Kâtip Çelebi, *Kezf'u'z-Zünûn*, I. 53, 1163, 1105; Arberry A.J. "Kelâbâzî", *İslâm Ansiklopedisi*; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-Ârifin*, İstanbul 1951; Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-Üns Tercümesi*, İstanbul 1289/1872.

Prof. Dr. SÜLEYMAN ULUDAĞ

EBÛ TÂLİB MEKKÎ (R.H) (ö. 386/996)

Ebü Tâlib Muhammed b. Ali b. Atiyye el-Mekkî el-Acemî (ö. 386/996), *Kutu'l-Kulûb* isimli tasavvuf konusundaki eserin yazarı olup aynı zamanda hadis, fıkıh ve kelâm âlimidir.

Aslen İran'ın batısındaki Cebel bölgesinden olduğu için **el-Acemî** ismiyle anıldığı gibi hayatının önemli bir kısmını Mekke'de geçirdiği için **el-Mekkî** ismiyle de anılmıştır. Öğrenimine Mekke'de hadis tahsil ederek başladı. Çeşitli ilim merkezlerini dolaşarak âlimlerle tanıştı, onlardan faydalandı. Basra'da Sâlimiye Fırkası'nın kurucusu, **Ebû Hasan İbn Sâlim** (ö. 350/961) ile tanıştı. Onun kelâm ve tevhid konusundaki kanaatlerini benimsedi. **İbn Sâlim**'in vefatından sonra bir süre Basra'da ikâmet etti. Hayatının son yıllarını Bağdad'ta vaizlik yaparak geçirdi. 386 senesinin Cemaziyelahiri'nde (Haziran 996) vefat edince burada, Mâlik Mezarlığı'nda toprağa verildi.

İbn Sâlim vasıtasıyla tasavvufî görüşlerini **Sehl b. Abdullah Tüsterî**'den (ö. 283/896) alan **Ebû Tâlib Mekkî**'nin *Kutu'l-Kulûb*'dan başka birkaç eseri daha varsa da bunların hiçbirisi günümüze kadar gelmemiştir. Ona ait olduğu iddia edilerek yayımlanan *İlmu'l-Kulûb* gibi eserlerin kendisine ait olduğu şüphelidir.

Ebû Tâlib Mekkî'nin iki cild halinde birkaç defa basılan *Kutu'l-Kulûb fî Muâmeleti'l-Mahbûb* isimli eseri başta **Gazâlî** ve **Abdülkâdir Geylânî** gibi büyük mutasavvıfları etkilemesi bakımından son derece önemlidir. Bu eser, hicrî IV., milâdî X. asırda İslâm ülkelerinde yaygın bulunan ve kabul gören tasavvufî fikirleri ve hayatı ana hatlarıyla ihtiva eder. *Kutu'l-Kulûb*'daki tasavvuf anlayışı, geniş ölçüde âyet ve hadislerle dayanır ve bütün tasavvufî meseleler, bu iki kaynağın ışığı altında değerlendirilir ve izah edilir. Yine bu eserde, bid'atlara kararlı bir şekilde karşı çıkılır. İtikadda selef çizgisini izleyen müellif, bu sebeple **İbn Teymiyye**'nin de takdirini kazanmıştır.

Câmî ondan bahsederken: "*Kutu'l-Kulûb* isimli eseri, tarikat esrarının hazinesidir. Tasavvufun incelikleri konusunda İslâm âleminde onun gibi bir kitab yazılmamıştır."

Ebû Tâlib Mekkî, hayatının son döneminde Bağdad'ta vaaz ederken şatâhât türü sözler sarfettiği için taraftarları azalmış, yalnız yaşamak zorunda kalmıştır. İbadetine düşkün, zâhid ve perhizkâr bir mutasavvıf olan **Ebû Tâlib Mekkî**'nin Bağdad'taki kabri, günümüzde ziyaret edilen yerlerdendir.

KAYNAKLAR: *Nefehâtü'l-Üns*. trc. 172; İbn Hallikan IV, 303; T.D.V. *İslâm Ansiklopedisi* X, 239.

Prof. Dr. SÜLEYMAN ULUDAĞ

HÜCVİRÎ (R.H) (ö. 465/1072)

"Gençbahş" ünvanıyla da anılan **Ebû Hasan Ali b. Osman Hücvirî** (ö. 465/1072), *Keşfu'l-Mahcûb* isimli tasavvufa dair eserin yazarıdır. Bugün Afganistan'da, Kâbil yakınında bulunan Gaznelilerin başkenti Gazne (diğer bir ifadeyle Gaznin) şehrinde doğmuş, bu şehrin iki mahallesi olan Cüllâb ve Hücvir'de oturmuş, çocukluk yıllarını burada geçirmiştir. Bundan dolayı, **Gaznevî**, **Cüllâbî** ve **Hücvirî** isimleriyle de anılmıştır. Babası **Şeyh Osman**'dır. Babasının kabri Gazne civarında, Erbabhâ denilen yerdedir.

Hücvirî çocukluk dönemini Gazne'de geçirdikten ve ilk eğitimini burada aldıktan sonra İslâm memleketlerindeki ilim merkezlerini ziyaret için sefere çıkmış, Türkistan, Azarbaycan, Hindistan, Irak, Horasan ve Suriye gibi yerleri dolaşmış, buralarda görüştüğü âlim ve mutasavvıflardan faydalanmış, bilgi ve tecrübelerini artırmıştır. Bugün Pakistan'ın Pencap bölgesinde bulunan Lahor şehrine gelip yerleşmiş, hayatının son dönemine kadar burada irşadla bulunarak geçirmiştir. Kabri halen Lahor'da olup, bugün de ziyaret edilmektedir.

Hücvirî'nin Keşfu'l-Mahcûb'da verdiği bilgilerden açıkça anlaşıldığına göre, kendisi **Ebû Abbas Şakkânî**, **Ebu'l-Fazl Hutlî (Huttalı)**, **Ebu'l-Kâsım Cürcânî (Gürgânî)** gibi dönemin ünlü mutasavvıflarından faydalanmıştır. Ayrıca **Hakim Tirmizî**, **Hallac-ı Mansur**, **Ebû Said-i Ebu'l-Hayr** gibi büyük mutasavvıflardan da etkilenmiştir. **Hücvirî**, **Ebu'l-Fazl Hutlî'nin** irşadıyla tasavvuf yoluna girdiğini söyler. **Hutlî'nin** şeyhi **Ebu'l-Hasan Husrî** (ö. 371/981), **Husrî'nin** şeyhi **Şiblî** (ö. 334/945), **Şiblî'nin** şeyhi de **Cüneyd Bağdâdî** (ö. 297/909) idi. **Cüneyd Bağdâdî'nin** sahrı esas alan tasavvuf anlayışını **Hutlî'den** alan ve hayatının sonuna kadar buna bağlı kalan **Hücvirî**, **Bayezid Bistâmî** ve **Hallac-ı Mansur'un** tasavvuf anlayışına da ilgi ve saygı duymuştur.

Hücvirî geniş ölçüde **Kuşeyrî'yi** izlemiş, onun gibi şeriata titizlikle bağlı kalarak tasavvufu şeriati bağdaştırmaya ve uzlaştırmaya çalışmış, şeriata aykırı düşen sahte sûfilere ve onların sözlerini şiddetle ve nefretle reddetmiş, onların; mülhid, zındık ve ibahiyeci olduklarını söylemiştir. **Muhammed Pârsâ** ve **Câmî**

başta olmak sonraki bazı mutasavvıflar onun eserinden yararlanmışlardır.

Keşfu'l Mahcûb

Hücvirî'nin günümüze kadar ulaşmış en önemli ve değerli eseri *Keşfu'l-Mahcûb*'tur. Bu eser, Farsça yazılan ilk önemli eserlerden biridir. Daha evvel bu kadar kapsamlı ve sistemli bir eser Farsça olarak yazılmamıştır. Eserde ünlü sûfilerin hayatı kısa kısa anlatılır. Daha sonra tasavvufun belli başlı meseleleri eleştirel bir anlayışla incelenmiştir. Eserin tertibi şöyledir: Eserin başında ilim, fakr, tasavvuf, hırka ve melâmet konusunda değerli bilgiler verildikten sonra; 14 baktan oluşan birinci bölümde, sahabeden başlayıp kendi zamanına kadar yaşamış olan ünlü zâhid ve sûfiler 13 bab içinde anlatılmış, 14. babta ise tasavvuf hareketleri ve akımları hakkında son derece önemli bilgiler verilmiştir. Bu akımlar ve kurucuları şunlardır:

1) Muhâsibiyye: Kurucusu, Haris Muhâsibî'dir. Muhâsibiyye, rızayı esas alır.

2) Kassâriyye veya Melâmetiyye: Kurucusu, Hamdun Kassar'dır. Melâmeti esas alır.

3) Tayfuriyye: Kurucusu, Bayezid Bistâmî'dir. Sekri esas alır.

4) Cüneydiyye: Kurucusu, Cüneyd Bağdâdî'dir. Sahrı esas alır.

5) Nuriyye: Kurucusu, Ebu'l-Hüseyn Nurfî'dir. İsârî ve fedakârlığı esas alır.

6) Sehliyye: Kurucusu, Sehl b. Abdullah Tüsterî'dir. Sehliyye, mücâhede ve riyâzeti (çile) esas alır.

7) Hakimiyye: Kurucusu, Hakim Tirmizî'dir. Hakimiyye, ermişlik (evliya) kavramı üzerinde durur.

8) Harrâziyye: Kurucusu, Ebû Said Harrâz'dır. Fenâbakâ'yı esas alır.

9) Hafifiyye: Kurucusu, Ebû Abdullah İbn Hafîf'dir. Hafifiyye, gaybet ve huzur halini esas alır.

10) Seyyâriyye: Kurucusu, Ebû Abbâs Seyyârî'dir. Cem ve tefrikayı esas alır.

11) Hulûliyye ve 12) Hulmâniyye. Bu son iki akım, sapkın tasavvuf hareketleridir.

Bu tasnifi ilk defa **Hücvirî** yapmış, daha sonrakiler bunu ondan aktarmışlardır. Sözü edilen akımlar (fırkalar) bir bakıma tarikatlara benzeseler de daha çok tasavvufi akımlar niteliğindedir.

İkinci bölümde onbir başlık vardır. Her bir başlık "*Perdenin Açılması*" (*Keşfu'l-Hicâb*) şeklinde tesbit edilmiştir. Eser ismini de bundan alır. *Keşfu'l-Mahcûb* "*Perdelenmiş olanın önündeki perdenin kaldırılması*" (Sâlikin önündeki perdenin açılması, perde ve ötesi) anlamına gelir. Bu başlık, eserde sır mahiyetinde olan ve mahrem bilgilerin verildiğine işaret eder. İnsanla, ilâhî hakikat ve ezeli gerçek arasında bir perde vardır. Bu perde açıldığı zaman insan aradığı hakikatle yüzyüze gelir ve onu yaşar. Ezeli-ebedî hakikatle bütünleşerek ebediyetin de insaniyetin de sırrına erer. Eser, okuyucusuna bunu vaadetmektedir. Bu bölümde marifet, iman, temizlik, abdest, namaz, zekât, oruç, hac, âdâb-erkân, tasavvuf terimleri ve sema konusu ele alınmıştır.

Hücvirî, *Keşfu'l-Mahcûb*'ta, *Divan*, *Fenâ-bakâ*, *Şerhu Kelâmî'l-Hallac*, *Minhâcu'd-din*, *el-Beyân li-Ehli'l-İyân*, *Nahvü'l-Kulûb*, *Esrârü'l-Hırak*, *Kitabu'l-İman*, *er-Riâye* isimli eserlerinden söz eder. Ancak bunlardan hiçbirisi günümüze ulaşmamıştır. Bunlardan başka ona iki eser daha nisbet edilir. *Sevâkib'ul-Ahbâr*, *Keşfu'l-Esrâr*.

Hücvirî'nin *Keşfu'l-Mahcûb*'u yazmak için tuttuğu yol önemlidir. O, ele aldığı tasavvufi meseleleri sadece aktarmakta kalmamış; bunları açıklamış, açıklamalarını yaparken kendine özgü değerlendirmeler, yorumlar ve eleştiriler yapmış, böylece eserini özgün bir hale getirmiştir.

Hücvirî, ayrıca *Keşfu'l-Mahcûb*'ta hayatı, seyahatları, gezdiği yerler, görüştüğü bilginler, sûfiler, hatta inançsız ve inkârcı kişiler hakkında bilgi vermiş, dönemin dinî ve sosyal hayatına ışık tutan bazı konulara temas etmiştir.

Keşfu'l Mahcûb uzun süre unutuldu. *Risale ve Avârifü'l-Marif* gibi yaygın bir şekilde okunma şansına sahip olmadı. Bu değerli eser ilk defa, 1903'te Lahor'da yayımlandı. 1926'da Rus şairiyatçısı **Jukorski**, eseri tenkitli olarak neşrettirdi. Yazılan önsöz İngilizce'ye de tercüme edildi. Ayrıca 1901, 1903 ve 1928'de üç de-

fa daha Lahor'da yayımlandı. Nicholson, 1903 Lahor baskısını esas alarak eseri kısaltıp İngilizce'ye çevirdi. Bu tercüme 1911'de Londra'da yayımlandı. İs'ad Abdülhâdî Kandil ile Ebu'l-Azaim'in ayrı ayrı Arapça'ya yaptıkları tercümelemler Kahire'de yayımlanırken, Urduca'ya da tercüme edildi. ⁽¹⁾

Câmî diyor ki: "*Hücvirî âlim ve ârif idi. Pek çok şeyhin sohbetinde bulunmuştur. Keşfu'l-Mahcûb isimli tasavvuf eseri, konusunda muteber eserlerdendir. Bu eserde pek çok hakikat ve hikmetler yer alır.*"

Hücvirî, şeyhi Ebu'l-Kâsım Cürcânî (Gürgânî)'ye sormuş:

"Bir kimsenin derviş adını almasının asgari şartı nedir ?"

Şeyh cevap vermiş:

"Bunun şartı sadece üçtür:

- 1) Derviş, yamayı doğru dikmeyi
- 2) Sözü doğru söylemeyi ve doğru dinlemeyi
- 3) Ayağını yere doğru basmayı bilmelidir."

Hücvirî, şeyhinin bu sözünü şöyle açıklamıştı: "Yamayı doğru dikmek, süs ve gösteriş olsun diye değil, yoksulluk ve ihtiyaç sebebiyle dikmektir. Doğru söz, arzu ve hevesle dinleme değil, ciddiyet ve hakkaniyetle dinlenen sözdür. Bu söz yaşanarak anlaşılmalı, düşünülerek değil. Ayağı doğru basmak, eğlence olsun diye değil, vecd sebebiyle sema etmektir." **Hücvirî**'nin bu sözleri şeyhe nakledilince, şeyh: "Bunların hepsi doğru izahlardır buyurdu."

Hücvirî anlatıyor: "Bir gün Mihene'ye tek başına gitmiş, **Ebû Said Ebu'l-Hayr**'ın kabrini ziyaret etmişim. Beyaz bir güvercin geldi, Şeyhin kabri üzerindeki örtünün altına girdi. Bir daha çıkmadı. Gittim, yokladım ve örtünün altında bir şey bulamadım. Üst üste üç gün aynı manzaraya tanık oldum. Hayretler içinde kaldım. Gece Şeyh'i rüyada gördüm ve vâkıayı sordum. Buyurdu ki:

"O güvercin benim saf davranışlarımdır. Her gün gelir, kabrimde bana eşlik eder."

Hücvirî'nin Lahor'da yaptırdığı bir camii, öbür camilere gö-

(1) Kandil, eseri Farsça aslından; Ebu'l-Azaim İngilizce'sinden tercüme etmişlerdir. Süleyman Uludağ'ın Türkçe tercümesi de yayımlandı (Hakikat Bilgisi, İst. 1932).

re biraz güneye doğru sapma gösteriyordu. Ulemâ ve imamlar caminin bu şekilde yapılmasına itiraz etmişlerdi. Bir gün **Hücvirî** bu camide imam olmuş, onlara namaz kıldırması, sonra: "*Kaldırın başınızı, Kâbe'ye bakın*" demiş. Onlar da baktıkları zaman Kâbe'yi görmüşler, caminin tam olarak Kâbe yönüne doğru inşa edildiğini ve kible yönünün doğru tesbit edildiğini görmüşlerdi.

Hücvirî'nin Lahor'daki türbesi bugün de bölgenin en çok ziyaret edilen türbelerindendir.

KAYNAKLAR: *Nefehâtü'l-Üns*, trc. 356; Gulam Server, *Hazinetu'l-Asfiya*, I. 234

Prof. Dr. SÜLEYMAN ULUDAĞ

EBÜ ALİ FARMEDÎ (R.H) (ö. 477/1084)

Farmedî, tasavvuf tarihimizin yıldız şahsiyetlerinden **Ebü Ali Kasım Kuşeyrî**'nin talebesi, **İmam Gazâlî**'nin şeyhi ve üstadı.

Ebü Ali Farmedî, Horasan'ın Tus şehri yakınındaki **Farmez**'dendir. Asıl adı **Fazl bin Muhammed**, künyesi **Ebü Ali**'dir. Türkçe kaynaklarda memleketi **Farmez**'e nisbetle **Farmedî** diye anılır. 407/1016 yılında doğdu. **Ebü Abdullah Şirâzî**, **Ebü Mansur Bağdâdî** ve **Ebu'l-Hasan el-Müzekkî** gibi âlimlerden okudu. Gençlik yıllarında Nişabur'da **Ebü Said Ebu'l-Hayr**'ın ders halkasına katıldı. *Nefehâtü'l-Üns* müellifi **Câmi**'nin verdiği bilgilere göre, **Ebü Said Ebu'l-Hayr**, Nişabur'da bulunduğu sürece **Farmedî**, onun zikir ve ders halkasından ayrılmadı. **Ebü Said**'in Nişabur'dan ayrılmasından sonra da **Ebu'l-Kasım Kuşeyrî**'nin derslerine devam etmeye başladı.

Kuşeyrî, onu tefsir ve hadis gibi dinî ilimlerde yetiştiriyor, vaaz ve irşad konusunda eğitiyordu. **Ebü Said Ebu'l-Hayr**'ın gönlünde tutuşturduğu tasavvuf ve aşk ateşiyle zaman zaman garip haller yaşayan **Ebü Ali Farmedî**'yi **Kuşeyrî**, devamlı surette ilme teşvik ediyordu. İlimde derinlik, marifette rûsûh kesbeden **Ebü Ali**, birgün şahidi olduğu muazzam tecelli ile sarsıldı. İlimle meşguldü, elindeki kalemi hokkaya batırarak yazı yazıyordu. Kalemi hokkaya bir daldırdı ki ne görsün, kalemin ucu bembeyaz, oysa hokka mürekkeple dolu. Kalemi tekrar tekrar hokkaya sokup

çıkardı, fakat nafle, değişen bir şey olmadı. Büyük bir dehşete kapıldı ve doğruca üstadı **Kuşeyrî**'ye koştu. Olanları dinleyen büyük mütasavvıf: *"Artık senin işin benim sınırlarımı aştı. İlim senden el çektiğine göre sen de ondan el çekip ruhunu erdirmeye ve içindeki ateşi söndürmeye bak."* dedi. Bunun üzerine **Ebû Ali**, eşyasını alıp medreseden ayrılarak tekkeye taşındı. Bu dergâh, **Kuşeyrî**'nin dergâhıydı.

Ebû Ali, bu dergâhta bir müddet kaldıktan sonra meydana gelen bazı tecelliler sebebiyle memleketinden ayrılıp, Nişabur ve Tus şehrinin yolunu tuttu. Tus'da **Ebu'l-Kâsım Gürgânî**'yi buldu ve ona mürid oldu. **Gürgânî**'nin yanında riyâzât ve mücâhede ile meşgul olarak seyr ü sülûkunu tamamladı. Şeyhi kendisini vaaz ve irşad halkasını kurmak ve zikir meclisi teşkil etmekle görevlendirdi ve onu kızıyla evlendirdi.

Ebu'l-Kâsım Gürgânî'den Nakşbendiyyenin Haydarî kolu-na ait silsileyi alan **Farmedî**, daha sonra **Ebu'l-Hasan Harakânî**'ye intisab ederek Sıddıkî silsileye de dahil oldu ve böylece iki silsileyi birleştirmiş oldu. Vefatı Rebîülevvel 477/1084'tür.

Ebû Ali Farmedî, irşad ve nasihat üslûbundaki incelik, hal ve tavırlarındaki mükemmellik sebebiyle devrinde büyük bir seviye mazhar oldu. Çağında bile Horasan'da *"şeyhler şeyhi"*, *"Horasan'ın dili"* gibi sıfatlarla anılırdı. Onun yaşadığı dönemde ilim ve fazilet erbabı âlim ve şeyhlere son derece saygılı davranan ünlü Selçuklu veziri **Nizamülmülk**, onun değerini anlayanların başında gelir.

Nizamülmülk, **Cüveynî** ve **Kuşeyrî** gibi devrinin âlim ve şeyhlerine de saygı gösterir, onlar huzuruna geldiklerinde ayağa kalkardı. Fakat **Ebû Ali Farmedî** geldiğinde ise hürmetle ayağa kalktığı gibi onu kendi makamına oturturdu. **Nizamülmülk**'e, **Ebû Ali Farmedî**'ye gösterdiği bu saygının sebebi sorulduğunda şu karşılığı verirdi:

"Diğer âlim ve şeyhler beni yüzüme karşı övüyorlar. Bu da nefsimin hoşuna gidiyor. Farmedî ise beni yüzüme karşı övmediği gibi kusurlarımı, yanlışlık ve haksızlıklarımı da söylüyor ve beni ikaz ederek irşad ediyor. Ben de onun bu söylediklerinde hayır görerek ona saygı göstermeye çalışıyorum."

Ebû Ali Farmedî, üstadı tefsir sahibi **Kuşeyrî**'den aldığı üstün ifade ve tesir gücü sayesinde çok güzel vaazlar verirdi.

Onun vaaz ve sohbetlerini dinleyenler kendilerini âdeta her türlü güllerin açtığı bir gül bahçesinde sanırlardı.

Ebû Ali, himmeti, hizmette arayanlardandı. Bu yüzden, şeyhine ve ihvanına hizmette eşsiz idi. Hizmette, hikmeti ve feraseti önde tutardı. Çünkü, hizmetten himmet bulmak için hizmetin vaktini ve yerini iyi seçmek gerekliydi. O, ferasetiyle bu konuda şeyhinin dua ve himmetine mazhar olmuştu. Nitekim şeyhinin hamamda bulunduğu bir sırada ihtiyaç duyduğu bir suyu, kendiliğinden ve şeyhi istemeden getirip kapısına hayır edivermişti. Onun bu inceliğini gören üstadı: *"Sen bu feraset ve hizmet anlayışınla bizlerin yetmiş yılda elde ettiğini bir defada elde ettin. Allah seni yüceltsin"* diye dua etmişti.

Ebû Ali Farmedî, hadis ve tasavvuftan başka fıkıh ilmine, özellikle de Şafii fıkhına âşinâ idi. Bu yüzden **İmam-ı Gazâlî**'nin tasavvufta olduğu kadar fıkıhta da üstadıydı. Aslında **Ebû Ali Farmedî**, **Kuşeyrî** ile **Gazâlî** arasında bir köprü görevi üstlenmiştir. Yazılı eser bırakmamış, fakat **Gazâlî**'nin yetişmesine âmil olarak Sünnî tasavvufun esaslarını geliştiren ve sistemleştiren bu iki büyük zâtı karşı karşıya getirmiştir.

Gazâlî, *İhya*'da şeyhi **Ebû Ali Farmedî**'ye ancak birkaç yerde atıfta bulunmaktadır. Bunlar, genellikle mürsidin müridi terbiyesi ve müridin şeyhine karşı edeb ve saygısı türünden şeylerdir. Nitekim **Gazâlî**, müridin genellikle gündüz vakti meşgul olduğu şeyleri rüyada gördüğü konusunda şeyhi **Farmedî**'nin şu sözlerini nakletmektedir: Müridin şeyhine karşı dili ile saygılı olması gerektiği gibi şeyhinin söylediklerini içinden reddetmemesi de gerekir. Nitekim ben, şeyhim **Ebu'l-Kâsım Gurgânî**'ye, kendisini rüyamda gördüğümü, onun bana bazı sözler söylediğini ve benim de kendisine: *"Niye böyle söylüyorsun ?"* diye itiraz ettiğimi anlattım. Şeyhim bunun üzerine bir ay süreyle bana kırıldı. Sebebini sorduğumda dedi ki: *"Eğer senin içinde benim söylediklerime karşı çıkıp itiraz etme duygusu olmasa ve bana karşı tam bir teslimiyet içinde bulunsan, rüyanda bana böyle mukabele etmezdin."*

Ebû Ali, şeyhi **Ebu'l-Kâsım Gurgânî** tarafından irşadla görevlendirilmeden kendisine mânâ âlemlerinin açılacağı; büyüklere diliyle bülbül gibi konuşacağı müjdesini bir ara Tus şehrine gelen ilk üstadı **Ebû Said Ebu'l-Hayr**'dan almıştı. Daha sonra sıdıkıyyet yolunun temsilcisi **Ebu'l-Hasan Harakânî**yi de tanıyan ve onun halifesi olan **Farmedî**, emaneti **Yusuf Hemedanî**'ye bi-

rakıp Hakk'a yürüdü.

Şemaii

Ebû Ali, orta boylu, esmer tenli, ciddi ve vakur görünümlü, çatık kaşlı idi. Bununla birlikte, cemali, celaline galip son derece merhametli ve şefkatli idi. Yalnız hakkı söyleme sırası geldi mi kaşları iyice çatılırdı. Gözleri ve kirpikleri siyah, ağzı biraz büyükçe idi. Fesâhat ve belâgate önem vermemekle birlikte düzgün ve etkili konuşurdu.

KAYNAKLAR: *Mu'cemu'l-Büldân*, IV. 228-229; *Nefehâtü'l-Üns*, (trc. Lâmiî Çelebi), s. 402-404; *Gazâlî, İhya*, IV. 328; *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVIII, 565-566; İbnü'l-Esir, *el-Lübab*, II, 405; *el-Hadâiku'l-Verdiyye*, 71-72; *ed-Düreru'n-Nadîd*, s. 24-25; *İrgâmu'l-Mertâ*, s. 48-49; *Hadîkatü'l-Evliyâ*, II, 12-14; *İrgâmu'l-Merid Terc.* s. 62-64.

Prof. Dr. H. KAMİL YILMAZ

TACÜ'L-ÂRİFÎN EBU'L-VEFÂ (R.H) (ö. 501/1107)

Künyesi ve lakabıyla beraber tam adı, **Ebu'l-Vefâ Tacü'l-Ârifin Seyyid Muhammed b. Muhammed Ârif el-Bağdâdî**'dir. 417 h. (1026 m.) yılında Irak'ın Kûsân bölgesinde doğdu. Hayatına dair bilgiler son derece sınırlı olmakla birlikte, **Şihâbeddîn Ahmed el-Vâsıtî**'nin 773 h. de (1371) kaleme aldığı *Tezkîretü'l-Müttakîn* ve *Tabsîrâtü'l-Muktedîn* adlı Arapça menâkıbnâme, en geniş ve derli toplu bilgiyi vermektedir. Bu eserin Türkçe'ye terceme edilmiş yazma nüshaları kütüphanelerimizde mebzûl miktarda bulunduğu için bazı araştırmacılar, bu zâtın Anadolu'da çok iyi tanındığını söylemektedirler.

Menâkıbnâmeye göre **Ebu'l-Vefâ**, Kürt asıllı olduğu sanılan bir ailenin çocuğudur. Tahsilinin önemli bir kısmını Bağdad'ta yaptıktan sonra Buhara'ya gitmiş, dinî ilimleri öğrenerek tekrar Bağdad'a dönmüş; burada **Ebû Muhammed eş-Şünbukî**'ye intisâb etmiştir. Uzun süre hizmetinde bulunduğu şeyhi, kendisine karşı gösterdiği vefâ ve sadakatinden ötürü ona "*Ebu'l-Vefâ*" künyesini vermiştir. Menâkıbnâmede ayrıca onun **İmam Zeynel Âbidîn** soyundan bir seyyid olduğu kaydedilir.

Ebu'l-Vefâ, **Ebû Muhammed eş-Şünbukî**'nin vefatından sonra onun yerine geçip, hemen her tabakadan pek çok sayıda mü-

rid edildi. Bu durumun Abbasi Halifesi **Kâim Bi-Emrillah**'ı (1031-1075) endişeye sevkettiği ve halifenin, **Ebu'l-Vefâ**'nın bir seyyid olması dolayısıyla ileride hilâfet makamına göz dikebileceğini düşündüğü rivayet edilir. Menâkıbnâme'ye göre halife, bu endişeden kurtulmak için şeyhi sapıklıkla suçlayarak bir ulemâ heyeti huzurunda yargılatıp ölüme mahkûm ettirmeyi tasarlamış fakat plan istenildiği gibi sonuçlanmamış; ulemâ önünde kendisine yöneltilen sorulara başarılı cevaplar veren şeyh, onları mahcûb etmiştir.

Şeyh Ebu'l-Vefâ, 501 senesi (1107 m.) Rebiülahir ayının yirminci günü, 84 yaşındayken Bağdad'ta vefat etti. Cenazesini **Adiyy b. Müsâfir** yıkadı, kefenledi ve defnetti.

Ebu'l-Vefâ'nın Güzel Halleri, Sözleri, Menkıbeleri ve Talebeleri

Şârânî, *Tabâkât* kitabında, **Şeyh Ebu'l-Vefâ**'nın bazı güzel ahvâl ve sözlerinden bahsetmiştir. Biz de oradan alıyoruz:

"Kendi döneminde ondan daha üstünü yoktu. Çok müridi vardı. Dergâhında bulunan kırk kadar bendesi mânevî hal sahibi kişilerdi.

Şeyh Şünbuki, **Ebu'l-Vefâ**'yı mürid olarak aldığı zaman şöyle demiştir:

'Bugün tuzâğıma öyle bir kuş düştü ki böylesi hiçbir şeyhin tuzâğına düşmemiştir.'

Betaih şeyhleri bir toplantı yapmıştı. Orada şöyle bir konuşma geçti:

'Şaşılır ona ki Ebu'l-Vefâ'yı bilir; fakat eline yüz sürmeye gitmez. Ve ona şaşılır ki Allah'ın adını söyler, ona karşı heybetten yüzünün eti titremez.'

Tacü'l-Ârifin' sıfatını almak şerefi, ilk defa **Ebu'l-Vefâ**'ya nasib olmuştur. O şöyle der:

'Zikir odur ki vücûd itibariyle sana gizli olanı, şuhûd itibariyle de seni senden alanı anasın. Çünkü zikir, hakikatı müşahade etmek demektir. Çünkü zikir, halktan bert olmaktır.'

'Cisimler kalemler gibidir. Ruhlar da kağıt gibi. Nefisler ise hokkaya benzer.'

'Vecd hali, bir hasret anına benzer ki alev alev yakar. İste-yene bir an gelir, onu alıp götürür.'

'Kalbin müşahade denizine gömülmesi, şehadet edilenin ga-lebe çalmasından sonra başlar.'

Şimdi tercemeleri çokça bulunan Menâkıb-ı Ebu'l-Vefâ'dan bazı bölümleri aktaralım:

"Ebu'l-Vefâ hazretlerinin babası seyyid olup iyi bir adamdı. Yaşadığı beldenin hâkimi, seyyidlere eziyet vermeye başlayınca orayı terkederek Nergisoğulları kabilesinin yaşadığı köye yerleşti. Bu kabilede yaşayanlar dinî yönden çok zayıf idiler. **Seyyid Muhammed Arizî**, akşam, yatsı ve sabah ezanlarını okuyarak namaz kıldı. Ezan sesini duyan halkın, Cenab-ı Hak'ın izniyle kalpleri yumuşadı. Hepsi namaz kılmaya başladı. Oranın halkı, **Seyyid Muhammed Arizî** hazretlerini göndermeyerek beldelerinde yerleşmesini sağladılar. Nergisoğulları kabilesinin reisi **Ömer b. Şırküve b. Ebi Ammar**'ın, **Fatıma** isimli bir kızı vardı. Künyesi 'Ümmü Gülsüm' idi. **Seyyid Muhammed Arizî** bu kızla evlendi.

Bir süre sonra **Seyyid Muhammed Arizî** hastalandı. Bu hastalığın, ölüm hastalığı olduğunu anladı. Bulunduğu beldenin halkını çağırarak onlara 'Doğru yoldan ayrılmayın, size gösterdiğim yol üzere olun. Bu yolda ilerleyin.' diye vasiyette bulundu. Hanımına ise 'Ya Hatun! Erkek bir çocuk dünyaya getirsen gerek. Bu çocuk büyüyünce yüce bir zât olur. Kerâmetlerinin bazıları daha doğmadan görülür. Bunları bilesin ve bundan gafil olmayasın.' diye vasiyet etti. Vefatından sonra o beldenin halkı oradan göç etti. Bu göç esnasında yolları bir bostan kenarından geçti. Kafileden birkaç kişi, bostandan izinsiz kavun aldılar. Kesip kervandakilere dağıtıldılar. Bir parça da **Seyyid Ebu'l-Vefâ**'nın annesine verdiler. Annesi, o kavunun sahibinden izinsiz alındığından habersiz olduğu için verilen parçayı yedi. O kavun parçasını yedikten sonra hemen karnında bir ağrı meydana geldi. Yediklerini çıkarmak için istifrâ etti. Bu durum kabilenin ileri gelenlerine anlatılınca, **Seyyid Muhammed Arizî** hazretlerinin söylemiş olduğu doğum öncesi kerâmetlerinin görüldüğünü anladılar. Bir süre sonra kafileyi eşkıyalar bastı ve bütün eşyaları aldılar. Kafiledekiler çaresiz, üzüntülü bir şekilde dururlarken Allah Teâlâ'nın izniyle eşkıyaların karşısına yırtıcı, vahşi hayvanlar çıktı. Onlara saldırdı. Eşkıyalar canlarını kurtarmak için aldıkları bütün eşyaları bırakıp

kaçtılar. Kafiledékiler çalınan eşyalarına eksiksiz kavuştular."

Kendisine "Ebu'l-Vefâ" denilmesinin sebebi bir başka rivayetle şöyle anlatılır:

Ebu'l-Vefâ, daha on yaşındayken Şünbuki hazretleri onun vasıflarını işitmiş, onu görmek istemişti. Seyyid Ebu'l-Vefâ hazretleri, çoğunlukla تنها yerlere gider, buralarda Allah'a ibadet ederdi.

Şünbuki hazretleri, sık ağaçların bulunduğu ormanlık bir yerde onu ibadet ederken buldu. Şünbuki hazretleri, Ebu'l-Vefâ'nın arkasından yanına vararak selam verdi. Şünbuki hazretleri:

"Sana bir suâlim var" deyince Ebu'l-Vefâ:

"Buyur, sor" dedi. Şünbuki sordu:

"Herkesin bir derecesi vardır. Sana selam verdim. Selamımı alırken niçin ayağa kalkıp bana doğru dönerek selamımı iade etmedin?" Ebu'l-Vefâ hazretleri cevap verdi:

"Ey Şünbuki! Bu hususta Allah Teâlâ şöyle buyuruyor: 'Evlere kapılarından girin ve Allah'tan hakkıyla sakının ki kurtulasınız.'⁽¹⁾ Eğer sen karşımdan gelseydin, senin selamını iade ederken ayağa kalkardım. Fakat sen âdet olanın aksini yaparak arkamdan geldin. Ben de senin bu hareketinin karşılığında, ayağa kalkmadan selamını aldım" diye cevap verdi.

Daha sonra Ebu'l-Vefâ hazretlerinin evine beraber gidip bir süre sohbet ettiler. Şünbuki hazretleri:

"Ey Muhammed! Sende nihayetsiz bir nur müşahade ettim ve başının üzerinde Hak Teâlâ'nın nurundan bir âlem gördüm ki kıyamete kadar senin evlâdının kerâmetleri zâhir olup dillerde söylense gerektir. Sana bu müjdeyi vermeye ve talebeliğime davete geldim" dedi. Ebu'l-Vefâ hazretleri de:

"Annemden izin alıp öyle geleyim" dedi. Bir süre sonra annesinden izin alarak Şünbuki hazretlerinin yanına gitmek için yola çıktı. Huzuruna vardığında Şünbuki hazretleri:

"Merhaba Ebu'l-Vefâ'ya! Ahdine vefâ eyledi. Sözünde durdu" dedi. Bunun üzerine ona "Ebu'l Vefâ" künyesi verildi.

(1) Bakara, 189.

Ebu'l-Vefâ hazretleri, hocası **Şünbuki** ile çeşitli seyahatlere çıkmıştır. Dervişlerin bir vasfı da âlemdeki ibreti temaşa için sık sık seyahat etmektir.

Ebu'l-Vefâ'nın bir seyahatinin sonunda Allah'ın izniyle yolu Kistrine diye bilinen bir köye düştü. O köyde **Şeyh Acemî** adında vefî bir zât vardı. Kerâmet sahibi olan bu zâta, o beldenin halkı hizmet ederdi. **Şeyh Acemî**, o köye gelen misafiri yemek yemeden göndermezdi. **Ebu'l-Vefâ** hazretleri, bu zâtın evinin yanındaki mescide namaz kılmak için girdiğinde cemaat namaza durmuştu. O da namaza durdu. Namaz bittikten sonra **Ebu'l-Vefâ** hazretleri gitmek isteyince **Acemî** hazretleri:

"Sizi davet ediyorum. Fakirhaneye buyurun, yemek yiyelim. Davete icâbet etmek sünnettir," dedi. Bunun üzerine **Tacü'l-Ârifin Ebu'l-Vefâ**, daveti kabul etti. **Acemî** hazretlerinin evine gittiler. Birlikte yemek yiyip sohbet ettiler. Aralarında yakınlık hâsıl oldu. Arkadaş oldular. **Acemî** hazretlerinin ısrarı üzerine **Seyyid Ebu'l-Vefâ**, üç gün üç gece orada kaldı. Dördüncü gün **Acemî** hazretleri, köyün bütün halkına, **Seyyid Tacü'l-Ârifin'in** gitmek istediğini anlattı. Bunun üzerine halk, **Ebu'l-Vefâ** hazretlerine:

"Sizden, burada yerleşip kalmanızı istirham ediyoruz. Buradaki müslüman halk sizden istifade etsin. Sayenizde birçok kişi hidâyete kavuşsun," diye ısrar ettiler. **Seyyid Ebu'l-Vefâ** hazretleri:

"İstihâreye yatayım. Allah Teâlâ ne buyurursa ona göre hareket ederim," dedi. Bu sırada **Acemî** hazretleri bu sözü yerinde bularak:

"Ya Seyyid! Bir arzum daha var. Bu fakirin kızını almak için de istihâreye yat. Bakalım ne buyurulacak?" dedi.

Daha sonra **Ebu'l-Vefâ** istihâreye yattı. Rüyasında atası **Hz. Ali'yi** gördü. **Hz. Ali**, ona orada kalıp, **Acemî'nin** kızını almasına izin verdi.

Sabah olunca **Ebu'l-Vefâ**, durumu **Acemî** hazretlerine anlattı. **Şeyh Acemî**, bu duruma çok sevindi. Büyük bir topluluk önünde kızını ona nikâhladı. Bu hatunun ismi **Huseynâ** olup gayet güzel, zâhide ve âbide idi. Hanımı, **Ebu'l-Vefâ** hazretlerinin hizmetini görmekle ve ibadetle meşgul oldu.

Daha sonra Ebu'l-Vefâ hazretlerinin Kalmine'ye geldiğini ve oraya yerleştiğini görüyoruz. Burada halka İslâm'ı anlatmaya ve talebe yetiştirmeye başladı.

Ebu'l-Vefâ hazretlerinin talebeleri çoktur. Bazılarını şöyle sayabiliriz:

Ali b. Heytemî, Bakâ b. Batû, Mâcid-i Kürdî, Ahmed-i Baklî, Ramazan-ı Mecnûn, Muhammed-i Mısırî, Muhammed Kemânî, Mahmud Keyyâl, Şerefüddîn Ebu'l-Abbâs, Ali b. Üstâd, Receb-i Vâsıtî, Ebûbekr-i Bustî, Mukbil Hâdım, Ebu'l-İzz Kalânîsî, Muhammed Türkmânî, Hamid-i Sûfî, Raî Hüseyin, Ali b. Asfer Şihâbeddîn b. Akil, Muhyiddîn-i Mandalcı, Ebûbekir Zinhâran, Abdurrahman Düceylî, Osman Mu'berânî, Asker-i Şevdî, Abdurrahman Tafsuncî, Seyyid Mitr.

Ebu'l-Vefâ hazretleri, vefatına yakın hastalandı. Bütün talebeleri, arkadaşları ve dostları başına geldiler. Şöyle buyurdu:

"Bilin ve anlayın ki her nesne yoktan varedilmiştir. Her canlı ölümü tadacaktır. Allah Teâlâ Cennet'i ve Cehennem'i biz kullar için yaratmıştır. Cennet'e gitmeyi arzulayan, O'na giden yola gitsin. Bu yola ait amelleri işlesin. Bu yolun aksi, Cehennem yoludur. Bundan başka yol yoktur.

Ey insanlar! Size ceddim Muhammed (a.s.)'in yolunu gösteriyorum. Bu yolun dışındaki herşey bâtıldır. Bâtıla tâbi olmak sapkınlığa, bu da helâk olmaya götürür. Takvayı elden bırakmayın. Bütün nesnelerin nuru takvadandır. Daima Allah Teâlâ'yı hatırlayın! Gönlünüzde hep O bulunsun. Allah'ı unutanlardan olmayın. Daima O'nunla beraber olup iki cihanda saadete kavuşunuz."

Ebu'l-Vefâ hazretlerinin güzel sözlerinden bir demet daha alarak bu bahse son verelim:

"Az yiyip az uyuyun! Çok tefekkür edin, geceyi ibadetle geçirin. Çok yemek, insanı uyuşuk yapar. Uyuşuk kimse gâfil olur. Gâfil olan, mahzûn olur. Bu da insanı felakete götürür."

"Takva bir ağaçtır. Bu ağacın kökü Peygamber Efendimiz'dir. Budakları Sahabe ve Tabiîn'dir. Meyvesi ise salih ameldir."

"Nerede olursanız olun, ne yaparsanız yapın; Allah Teâlâ sizi görür. Onun için yasaklanan yerlerde değil, emredilen yerlerde bulunun."

"İlim sahibi olmak isteyen dikkat edeceği on şey vardır:

- 1) Kalbini ve niyetini kötülüklerden temizlemek
- 2) Farz ve sünnetleri yerine getirmeye azimli olmak
- 3) Bid'atlerden ve fitnelerden uzak durmak
- 4) Mütevazî olmak
- 5) Devamlı güzel şeyler düşünmek
- 6) Yemeye, giyinmeye dikkat etmek, helâlinden kazanmak
- 7) Dinin sınırlarından bir zerre dahi dışarı çıkmamak
- 8) Verdiği sözü tutmak, asla yalan söylememek
- 9) Kendini beğenenler taifesinden olmamak
- 10) İbadet ve taatinden dolayı gururlanmamak."

"Dünya yok olacak bir gölgedir. Ona güvenen pişman olur. O seninle kalırsa da senin onla kalman imkânsızdır. Dünyadan çıkmadan önce kalbinden dünya sevgisini çıkar."

"Dünyaya düşkün, mağrûr ve fitneci kimselerle dostluk kurup onların bulunduğu yerlerde dolaşmayın. Bunlarla birlikte olanın gideceği yer cehennemdir."

Ebu'l-Vefa'nın Eserleri

- 1) *Er-Risâle*: Fıkıhla ilgilidir.
- 2) *Hulâsatü't-Tevhid fî Kavâidi't-Tasavvuf*: Tasavvuf ile ilgilidir.

Vefâiyye Tarîkatı'nın Tesirleri

Vefâiyye Tarîkatı'nın Irak ve Suriye Türkmenlerinin yanı sıra, Anadolu'daki Türkmenler arasında da oldukça yaygın olması sebebiyle Ebu'l-Vefâ'nın tesiri, Anadolu'ya kadar uzanmıştır. 13. yüzyıl başlarındaki büyük Türkmen şeyhlerinden olup adı Bektaşî geleneğine de karışan Dede Garkın'ın, bir Yesevî şeyhi olması muhtemeldir. Bununla birlikte bir Vefâî şeyhi olması, daha büyük bir ihtimaldir. Nitekim XIV. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti-

ti'nin teşekkülü sırasında, bu devletin arazisinde yerleşmeye gelen ve ilk Osmanlı hükümdarlarıyla yakın ilişkiler kuran **Geyikli Baba** gibi Rum abdallarının da **Ebu'l-Vefâ** mirasına bağlı bulunduklarını ilk Osmanlı Vekâyınâmeleri kaydetmektedir. Ayrıca **Ebu'l-Vefâ** menâkıbnâmesinin Türkçe çevirisinden, **Osman Gazi'nin** kayınpederi **Şeyh Edebâli'nin** de Vefâiyye Tarikatı'na mensûb olduğu anlaşılmaktadır. Demek ki Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda Vefâiyye Tarikatı'nın da büyük tesiri vardı.

KAYNAKLAR: Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsîye*, s. 22-23; Aşıkpaşazâde, *Tarih*, s. 46; Şihâbeddîn Ahmed el-Vâsıtî, *Tezkiretü'l-Muttakîn*; İmam Şârânî, *Tabâkât-ı Kübrâ*, Kahire 1393 h. c.1, s. 107; Gazzî, *el-Keudkibü's-Sâire*, c.1, s. 127; Taşköprüzâde, *Şakâik*, s. 12; Eyüp Sabri Paşa, *Mir'âtü'l-Haremeyn*, c.3, s. 134; Fuad Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 23; T.D.V. *İslâm Ansiklopedisi* c.10, s.347; Harîrîzâde, *Tibyânü Vesâilil-Hakâik*, ft *Beyanü Selâsili'l-Tarâik*, c. 3, yaprak: 221a; Şeyh Nüreddîn el-Hemedânî, *Behcetü'l-Esrâr*, (el yazması: c.3, yaprak: 221b); Şeyh Abdurrahman el-Bistâmî, *Mefâtihu'l-Esrâr* (el yazması: c.3, yaprak: 224a); Yakup Çiçek, *Harîrîzâde, Tibyânü Vesâil: Muhtevası, Kaynakları, Öğretim Üyeliği* tezi, İst. 1982, s. 351.

SAİD AYKUT

İMAM-I GAZÂLÎ (R.H) (ö: 505/1111)

450/1058'de İran'ın Tus şehrinde dünyaya gelen **İmam-ı Gazâlî'nin** esas adı **Muhammed b. Muhammed**, künyesi **Ebü Hâmid**, lakabı "**Hüccetü'l-İslâm**" ve "**Zeynüddîn**"dir. Taberan'da 505/1111 tarihinde vefat etmiştir.

Babası son derece dindar biriydi. Ulemânın sohbetine katılır, onlara imrenir, Mevlâ'dan kendisine âlim evlâtlar ihsan etmesi için dualarda bulunurdu. Allah, ona **Muhammed** ve **Ahmed** adında iki erkek evlâd ihsan etti. Çocuklarını yetiştirmek ve geçimini temin etmek için yün eğirip satardı. Bir süre sonra, vefatının yaklaştığını anlayınca, şehirdeki salih zâtlardan birine oğullarını yetiştirmek üzere rica ve vasiyette bulundu. Babalarının vefatı üzerine bu zât, üzerine düşen görevi titizlikle yerine getirmeye çalışır. Ancak o da fakirdir. Kendisine emanet olarak bırakılan para bitince, kendisinin de fakir olduğunu söyleyerek iki kardeşe bir medreseye girmelerini ve o şekilde tahsillerini devam ettirmelerini istedi. Çocukluğunda fıkıh ilminin önemli bir kısmını okuyan **Muhammed Gazâlî**, daha sonra Cürcan'a giderek **İmam Ebû**

Nasr İsmailî'den ders alır. Üç yıl orada kaldıktan sonra memleketi Tus'a dönmek üzere bir kervana katılır. Ancak eşkiya, yolda baskın yaparak kervanı ve **İmam Gazâlî**'nin üç yıl boyunca tuttuğu ders notlarını gasbeder. Ancak **İmam Gazâlî** yol kesicilerin ardından gidip kitap ve notlarını geri vermeleri için ricada bulundu. Onlara: *"Bu ilimleri öğrenmek için memleketimi terkettim. Cürcan'a gittim; bütün öğrendiklerim bu notların içerisinde"* dedi. Eşkiyanın reisi: *"Bildiğini iddia ediyorsun ancak onları senden alınca bilgisiz kalıyorsun; bu nasıl iş?"* diyerek, ders notlarını ona geri verir. Bu sözün haklılığının farkına varan **İmam Gazâlî**, üç yılını bu notları ezberlemeye hasretti. Bu üç yıl süresince Tus'daki medreselere ve hocalardan ders almaya devam etti. Altın silsileden **Ebû Ali Farmedî** hazretlerinin sohbetlerini takip etti.

Gazâlî'yi bu üç yılın sonunda Nişabur'da görüyoruz. Orada **İmamü'l-Harameyn el-Cüveynî** dersler vermektedir. **Gazâlî**, bu büyük kelimcinin ders halkasında büyük bir başarı gösterir, hocasının dikkatini çeker. Orada **Ebû Razkânî**, **Ebû Yusuf en-Nessâc**, **Ebû Sehl el-Mervezî**, **Ebû Hüseyin el-Mervezî**, **Ebû Nasr el-İsmailî** gibi hocalardan hadis usûlü, tefsir usûlü, fıkıh usûlü, mantık, İslâm hukuku, kelâm vs. gibi ilim dallarında ihtisas yaptı.

Yaşadığı dönemde İslâm'ın en büyük düşmanı Batınlık idi. Batınî daileri sapık fikirleri ile fedai teşkilatı da suikastlarla her tarafı kasıp kavuruyordu. Devlet her ne kadar bu tehlikeyi yok etmek istiyorsa da muvaffak olamıyordu. Bu hareketin ancak ilim yolu ile yok edilmesi ve tesirini sıfırlaması söz konusu idi. İlim ve sanatseverliğiyle ünlü vezir **Nizamülmülk** bu amaçla Bağdad'ta Nizamiye Medresesi'ni açmış ve burada üst seviyede bilgiler verilmesini amaçlamıştı. Bu müessesenin başına, **İmam Gazâlî**'nin geçmesi tavsiye edilmiş; o da onu yakından görmek ve tanımak üzere Bağdad'a davet etmişti. **Gazâlî**, Bağdad'a geldiğinde yapılan toplantılarda ilminin büyüklüğünü, hitabet ve ikna kabiliyetini, en ince konuları rahatlıkla anlatabilecek ilmi derinliğe ve kapasiteye sahip olduğunu ispatladı. Vezir **Nizamülmülk**, onu çok beğenmiş ve hemen Nizamiye Medresesi'nin başına baş müderris olarak tayin etmişti.

Gazâlî, burada, üçyüz talebeye tam anlamıyla ilmi tahsillerini tamamlattı. Ayrıca daha çok sayıda talebe yetiştirerek bu sayıyı artırdı. Yetiştirdiği talebelerden bazıları şunlardır: **Ebû Ab-**

dullah Cümert el-Hüseynî, Ebu'l-Hasan el-Belensî, Ebû Mansûr Muhammed, Muhammed b. Es'ad et-Tusî. Gazâlî, o yıllarda *Kitabü'l-Bast fi'l-Furû' Kitâbü'l-Vasit, el-Vecîz Meâhizü'l-Hilâf* başta olmak üzere, Bâtıniyye'yi yıkmak üzere, *Kitabu Fadâihü'l-Bâtıniyye* ve *Fadâilü'l-Mustazhiriyye*'sini kaleme aldı.

Rumca öğrenerek Yunan düşüncülerinin eserlerini inceledi, onların düşüncelerinin esasını tahlil ile değerlendirdi. Bu çalışmalarının ürünü olarak *Makâsıdu'l-Felâsife* ve *Tehâfütü'l-Felâsife*'yi telif etti. Tıp ve anatomi başta olmak üzere her ilim dahında derinleşmeye, elde ettiği bilgileri değerlendirmeye çalıştı.

el-Munkız adlı otobiyografik eserinde de belirttiği gibi o, kelimacıları ve kelim bilimini incelemiş, onun değerlendirmesini yapmış, ancak aradığı "yakîn" nurunu elde edememişti. Felsefecileri ve eserlerini gözden geçirmiş, aklı inkâr değil, yerinin ne olduğunu ortaya koymuştu. Aklın sınırlı olduğunu ve sınırlarının ne olduğunu anlamış, onun da aradığı yakîn boyutuna ulaşmada fayda sağlayamayacağını görmüştü. Daha sonra Ta'limiyye (Bâtıniyye)'yi incelemiş, onların imamın yanılmazlığı fikri başta olmak üzere, akla, şeriata uymayan sapık fikirlerinin sadra şifa olamayacağını, ilmi tahlillerle, isabetli değerlendirmelerle ortaya koymuştu. Dehrîler de ahireti inkâr ettiği için onlara hiç yanaşmadı. İç âlemindeki fırtınalar, onu fitrî bir sevk halinde tasavvufa yakınlaştırdı. O, taklitçileri, mutasavvıf gibi görüntü veren İbahîleri, İttihadçıları ve Hulûlcüleri dairenin uzağında ve dışında görüyordu. Ona göre vaizler, ilmi gerçeklerden çok, menkıbe ve nükteli sözlere önem veriyorlardı. Hadisçiler, büyük şeyhlerden hadis dinlediklerini ve sağlam senedlere sahip olduklarını iddia etmelerine rağmen gerçekte hadis ilminin kurallarına göre hareket etmiyorlardı.

Hassas bir yapıya, fedakâr ve içtenlikli bir ruha sahip olan **Gazâlî**, gördüğü çirkinliklerden sonra buhranlı bir hayat sürüyordu. **Gazâlî**, sükûn, huzûr ve yakîni tasavvuf erbabının yolunda elde edeceğini iyi biliyordu. Nizamiye gibi meşhur bir eğitim kurumunun başında olması ve buna dayalı olarak yüzlerce talebeye ders vermesi onu şöhretli kılmıştı. O, bu şöhretten son derece rahatsız olmuştu. Sultanlara yakın olmaktan da hoşlanmıyordu. Sonunda Nizamiye Medresesi'ni kardeşi **Ahmed Gazâlî**'ye bırakarak Şam'a gitti. Orada Umeyye Camii'nin minaresinde itikâfa çekildi. Yaklaşık iki yıl orada kaldı. Sûfî büyüklerinin eserlerini,

metodlarını, hallerini inceledi; pek çok riyâzetler yaptı. Daha sonra Kudüs'e gitti; orada Hz. İbrahim (a.s.)'in mezarını ziyaret etti. Mezarın başında üç şey için yemin etti: Münazara yapmamak, devlet adamlarına yakın olmamak ve onlardan para kabul etmemek. Hicaz'a gitti, daha sonra çeşitli yerlerde münzevî bir hayat sürdürdü. Fahru'l-Mülk'ün aşırı ısrarıyla tedrise yeniden döndü. Bunu yaparken kalb erbabına danışmayı da ihmal etmedi.

499/1105'de Nişabur'a giderek öğrencilere ders vermeye başladı. Orada bir yıl kadar ders verdikten sonra, memleketi Tus'a geri döndü. Gençken yazdığı *el-Menhel min Ta'likr'l-Usûl* adıyla kaleme aldığı eserde, Ebû Hanife'ye eleştiride bulunması sebebiyle kendisini çekemeyen bazı kimseler, onu Sultan Sencer'e şikâyet ettiler. O da bunun üzerine Gazâlî'yi yanına davet etti. Gazâlî, ordugâhın yakınlarına geldiği sırada, daha önce Hz. İbrahim (a.s.)'in mezarının başında ettiği yemine sadık kalmak üzere Sultan Sencer'in yanına gitmek istemedi. Ancak Sultan'ın karşı konulmaz ricaları karşısında, birtakım âlimlerle tartışma yapmak üzere gönülsüz bir muvâfakatla davete icâbet etti. Sultan Sencer, ona çok saygı gösterdi. Gazâlî, Ebû Hanife'ye saygı duyduğunu söyledi. "*Ma'kûlâtta bürhana ve akla dayanırım, şeriatla mezhebim ise Kur'ân'dır. İmamlardan hiçbirini taklid etmem*" dedi. Kendisini şikâyet edenleri mahcûb etti.

Bu görüşmeden istifadeyle Gazâlî, Sultan Sencer'den iki istekte bulundu: 1- Tus ahalisi, açlık ve kutluktan inlemektedir. Onlara yardım edilmesi, 2- Kendisinin Nişabur ve Tus'da ders vermekten muaf tutulması.

Gazâlî, talebe okutmak ve İslâm'ı yaşamakla vakit geçirirken 505/1111 senesi Cemaziyelevvel ayının 14'ncü Pazartesi günü, sabah namazını kıldıktan sonra, kefen getirilmesini istedi. Kefen getirilince yüzüne gözüne sürdü, başına koydu ve: "*Ey Rabbim, Malikim! Emrin başım, gözüm üzere olsun*" dedi. Sonra odasına girdi. Dışarı çıkmadı, süre uzayınca üç talebesi içeri girmek zorunda kaldılar. İmam Gazâlî hazretleri kendini kefenlemiş, sağ yanına yatmış, yüzünü kibleye döndürmüş, ruhunu teslim etmiş bir halde gördüler.

Vasiyeti üzerine kendisini mezara Şeyh Ebû Bekir en-Nessâc koymuştu. Şeyh, vasiyeti yerine getirip mezardan çıktığında yüzü bembeyaz olmuştu. "*Niye böyle sarardınız efendim ?*" diye soranlara bir cevap vermemiş, ancak ısrarla sorulunca kabir-

de gördüğü olayı anlatmıştı: İmam Gazâlî'yi kabrin içine koyduğum zaman, kible tarafından nurlu bir elin çıktığını gördüm. Hatıften bir ses bana seslendi: "**Muhammed Gazâlî'nin elini Seyyidü'l-Mürselîn Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.)'nın eline koy!**" Ben de denileni yaptım. İşte, mezardan çıktığımda benzimin sararmış olmasının sebebi budur. Allah ona rahmet etsin.

Gazâlî, vefat ettiğinde geride binden fazla talebe, dört yüz kadar eser bırakmıştır.

Bazı Önemli Eserleri

1- İhyâu Ulûmî'd-Din 2- Kitabu Fedâihi'l-Bâtiniyye. 3- el-Kıstasü'l-Müstakim. 4- Mufasssalu'l-Hilâf. 5- Huccetü'l-Hak. 6- Kavasımü'l-Bâtiniyye. 7- ed-Derecül-Merkûm. 8- el-Munkızu mine'd-Dalâl. 9- et-Tibru'l-Mesbûk. 10- el-İktisâd fi'l-İtikâd. 11- Ölümünden sonra mektupları, Fedâilu'l-En'âm min Rasâili Hucceti'l-İslâm, adıyla toplanmıştır. 12- Kimya-yı Saâdet. 13- Bidâyetü'l-Hidâye. 14- Beyanu Fedâihi'l-İmâmiyye. 15- İlcamü'l-Avâm an İlmi'l-Kelâm. 16- Mişkâtü'l-Fâhire. 17- Dürretü'l-Fâhire. 18- Ahlâku'l-Envâr. 19- Mi'yâru'n-Nazar. 20- el-Mirâc.

Hocası el-Cüveynî, onun hakkında: "**Gazâlî ilimde büyük bir denizdir.**" demiştir.

Talebelerinden biri şöyle düşünüyordu: Uzun yıllar ilim öğrendim, hem de çok çeşitli ilimler. Yıllarca zahmetler çektim. Acaba öğrendiğim bu ilimlerden bana en faydalı olanı hangisidir? Ahirette, mezarda, herkesin birbirinden firar ettiği hesap gününde, bana yardımı dokunacak olanı acaba hangisidir? Faydalı olanı bileyim ki faydasız olanından uzaklaşayım. Zira Peygamber Efendimiz (s.a.v.) "*Faydasız ilim öğrenmekten, Allah'a saygı duymayan (korkmayan) kalpten, ağlamayan gözden, kabul edilmeyen duadan Allah'a sığınırım*" demektedir. Acaba faydalı ilim hangisidir? diyerek, hocası İmam Gazâlî'ye mektup yazar. Gelen cevap mealen şöyledir: Sevgili oğlum! Allah sana uzun ömürler versin. Ömrünü ibadet ve O'nun gösterdiği yolda geçirmek nasib etsin. Bütün nasihatler Hz. Peygamber (s.a.v.)'den alınmıştır. Ondan gelmeyen nasihatlar faydasızdır. Dünyaya yayılmış olan bu nasihatlardan birini bile almadıysa, senelerce yamımda niçin kaldın ve niçin okudun? Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurur: "*Allah'ın kuluna gazab edeceğinin, rahmet buyurmayacağına göstergesi, dünya ve ahirete yararı dokunmayan şeylerle meşgul olması,*

zamanlarını lüzumsuz şeylerle harcamasıdır. Bir kimsenin ömründen bir saati Allah'ın hoşlanmadığı bir şey ile geçerse, ne kadar pişmanlık duysa yeridir. Bir kimse kırk yaşını geçtiği halde hayırlı işleri kötü işlerinden fazla olmadı ise Cehenneme hazırlansın." Bu hadis-i şerifin mânâsını anlayanlara, bu nasihat yeterlidir. Ameli, ibâdeti elden bırakma, kalbe ait halleri ve bilgileri unutma. Yani hareketlerin ilme, hallerin de tasavvufta anlatılan hallere uygun olsun...

Cehennem azabı ile ilgili olarak şunları kaydeder: Günahların Allah'ı kızdırması sebebiyle azab çekeceğini zannetme. "O'na zararı var ki bana kızıyor" da demel. Seni yakacak Cehennem azabı, içindeki şehvetlerden meydana gelmektedir. Bu, şuna benzer. Bir insan, doktor kızdı veya lafını, sözünü dinlemedi diye bağırduğu için hastalanmaz. O, yediği zehirden veya yediğine giren zararlı maddeden hastalanır.

Âhiret hazırlığı için şu sözleri de dikkate değer: "Yaz mevsiminde Allah Rahîm'dir, Rezzâk'dır diye bu isimlerine güvenmez, harıl harıl kış için yiyecekler hazırlar, depo edersin. Halbuki Cehennemin zemheri, kışın soğuşundan, ateşi de yazın sıcağından fazla olduğu halde oraya ait hazırlıkta kusur gösteriyor, ihmalkâr davranıyorsun. Âhiret konusundaki bu gevşekliğin sebebi nedir? Yoksa âhiret gününe inanmıyor musun ? Veya kalbinde gizlediğin bir küfür mü var ?"

"Eğer Allah'ın azabını hafif görüyorsan, parmağını aleve tut yahut sıcak güneş altında bir saat otur yahut da hamam halvetinde biraz fazlaca kal!"

"Günahlara dalmışsın. Eğer Allah beni görmüyor inancındaysan o zaman imansızsın; yok eğer seni gördüğüne inanıyorsan o zaman cür'etkâr ve hayâsızsın".

"İhlâs, kişinin yaptığı ibadetler ve diğer hayırlı ameller karşılığında Allah'tan mükâfat beklememektir. Zira kulu da işlediği ameli de yaratan Allah'tır. Kul, Cehennem korkusu veya Cennet ümidi ile amel etmeyi hedef almışsa, ihlâsında noksanlık var demektir".

"Kıyâmet günü, kul, ilk olarak namazdan sorguya çekilir. Eğer namazını huşû ile kılmuşsa, hem namazı hem de diğer amelleri kabul edilir. Namazı hakkıyla kılmamış ise namazı ve diğer amelleri reddedilir."

"Allah'a itaat etmek, O'nun farz kıldıklarını harfîyyen yerine getirmek, haram kıldığı şeylerden kaçınmak ve çizdiği hudutta durmak demektir".

Bazı insanlar, bir kısım ameller işlerler ve dünyada, bunları iyi ameller olarak görürler. Halbuki bunlar, ahirette, birer kötü amel olarak karşılırlarına çıkar. Nefs terbiyesini, "zamanı değil" diyip de terkederek hizmeti tanrı haline getirenler için sūfiyye bükükleri: "Nefsini terbiye etmemiş kişilerin yaptığı hizmet, çoğu kez Allah için değil, nefisleri içindir." derler.

"Ulaşamadığına tevekkül, ulaştığına razı, kaybettiğine sabır gösteren kişi takvâ ehliendendir."

"Hz. Resulüllâh (s.a.v.) mü'minin hediyesinin ölüm olduğunu buyurmuştur. Doğrudur, çünkü mü'min, dünyada iken zindandadır; ölünce hür olur, zindandan kurtulur".

"Allah, zâlimlere meyledilmemesini, sonucunun ateş olacağını (1) buyurur. Düşün bir kere, zâlim olmayıp da zâlime yakınlık göstermek insanı cehenneme sürüklerse, bizzat zulüm işleyenin durumu nasıl olur?"

"Şu dört şeyi yapmadan, dört şeyin varlığını ileri sürmek yalancılıktır:

1- Cenneti sevdiğini söylediği halde, Allah'a itaat etmeyen,

2- Hz. Peygamber (s.a.v.)'i sevdiğini söylediği halde, O'nun güzel ahlâkına uymayan, âlimleri ve fakirleri sevmeyen,

3- Cehennemden korktuğunu söylediği halde, günah işlemeye devam eden,

4- Allah'ı sevdiğini söyleyen fakat gönderdiği musibetlerden ötürü sızlanan.

Bu konuda *Râbiatü'l-Adeviyye* şöyle demiştir:

İsyân edersin, sonra da dersin severim!

Bu halin acaiptir yemin ederim.

İtaat ederdin, sevseydin gerçekten.

Sevdiğine mutlaka itaat eder seven!"

"Derler ki, deve, sevgiden dolayı sarhoş olduğu zaman kırk gün yem yemez. Daha önce taşıyabileceği yükten kat kat fazlasını

(1) Hud, 113.

yüklense, sesi çıkmaz. Çünkü kalbine sevgilisinin muhabbeti hücum ettiği zaman, yemi sevmeyi, sevdiğine kavuşma aşkıyla ağır yüke aldırılmaz. Şimdi otur ve düşün bakalım. Bir deve, sevdiğine kavuşmak için yemeyi içmeyi terkeder, ağır yüklere tahammül eder de sen, Allah aşkı için haram olan şeylerden niçin kaçınmazsın? Allah aşkı için oburca yemek içmekten vazgeçmezsin. Yine Allah aşkı uğruna, nefesine bazı mükellefiyetler yüklemezsin. Eğer bu söylenenlerden hiçbirini yapmazsan, o zaman, ne dünya ve ahirette ne de insanların yanında faydası olmayan, mânâsız kuru bir dâvâ peşindesin."

"Sevgi, insanın tabiatının zevk aldığı bir şeye meyletmesidir. Bunun kuvvetli şekline aşk denir. Aşık, sevdiğine karşı son derece şefkatli olur ve malını mülkünü onun yolunda harcar. Hz. Yusuf (a.s.)'a aşık Züleyha, aşkı sebebiyle zenginliğini hatta güzelliğini bile kaybetti. İşin sonunda Yusuf (a.s.) ile evlendi ve gerçek olan Allah sevgisine ulaşarak, Hz. Yusuf (a.s.)'a duyduğu sevgi azaldı. Bir keresinde ona bu durumu açıklamak için şöyle demişti: 'Ey Yusuf, ben seni, Allah'ı tanımadan önce sevmiştim. Fakat O'nu tanıdıktan sonra, gerçekte, O'na ait sevgiden başkasına yer kalmadı. Allah'a olan sevgime kimseyi ortak edemem.'

Hakiki sevgi üç şekilde ortaya çıkar, daha doğrusu varlığını belli eder:

- 1- Seven, sevdiğinin sözünü, başkalarının sözüne tercih eder,
- 2- Seven, sevdiğinin sohbetini, başkalarının sohbetine tercih eder.
- 3- Seven, sevdiğini memnun etmeyi, başkalarını memnun etmeye tercih eder."

KAYNAKLAR: İmam Gazâlî, *İhyau Ulumi'd-Din*; İmam Gazâlî, *Kimya-yı Saâdet*; İmam Gazâlî, *Mükâşefetü'l-Kulûb*; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi'l-Târik*; Montgomery Watt, İA, "el-Ghazali"; Sübki, *Tabakatü'l-Şâfiyyeti'l-Kubrâ*; İbn Hacer, *Lisanü'l-Mizân*; Molla Câmi, *Nefehâtü'l-Üns*; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*; Seyyid Murtaza, *İthaf*; İbnü'l-Cevzi, *el-Muntazam fi Tarihi'l-Ümem*; Taşköprülüzâde, *Mevzâatü'l-Ulûm*; İbn Asakir, *Tebyinu Kadibi'l-Müfteri*; es-Safedi, *el-Vâfi*; Muhammed Zeki Mübarek, *el-Ahlâk inde'l-Gazâlî*; M. Rida, *Ebdâ Hamid el-Gazâlî, Hayatuhu, Musannafâtuhû*; Abdurrahman Bedevi, *Müellifâtü'l-Gazâlî*; Mehmed Ali Aynî, *Hüccetü'l-İslâm İmam Gazâlî*; Hocazâde, Ahmed Hilmi, *İmam Gazâlî*; İmamzâde, Salih Zâim, *Hüccetü'l-İslâm İmam Gazâlî*; Kasım Küfrâh, İA, "Gazâlî"; Şibli Numânî, *İslâm'ın Fikir Kılci Gazâlî*, Katib Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*.

Doç. Dr. ETHEM CEBECİOĞLU

AHMED GAZÂLÎ (R.H) (ö. 520/1126)

Mecduddîn Ebu'l-Futuh Ahmed b. Muhammed Gazâlî (ö. 520/1126); **İmam Gazâlî'nin** kardeşi olup, *Sevânihu'l-Uşşak* adıyla, tasavvufî aşka dair yazdığı eseriyle meşhurdur.

Tus'ta doğdu. İlk tahsilini burada yaptı. Küçük yaşta babasıyla birlikte sema meclislerine katıldı. Şafî fikhını öğrendi. Bağdad'a gidip **İmam Gazâlî'den** boşalan Nizamiye medreselerinde bir süre dersler verdi. Daha sonra tasavvuf eğitimi ve sevgisi ağır bastığından inzivâya çekildi. **Ebu'l-Kâsım Gûrgânî'nin** müridlerinden **Ebü Bekir Nessâc'ın** sohbetlerine devam etti ve onun müridi oldu. Kazvin'de vefat etti.

Ahmed Gazâlî, ağabeyi **İmam Gazâlî'den** farklı bir tasavvuf anlayışına sahipti. **İmam Gazâlî** ilim, marifet, şer'î hükümler ve ahlâk kurallarına birinci derecede önem ve öncelik veren bir tasavvuf anlayışına sahip olduğu halde, kardeşi **Şeyh Ahmed** aşk, şevk, vecd ve cezbe gibi mânevî hüneri ve tasavvufî hallere birinci derecede önem ve öncelik veriyordu. Farsça yazdığı kısa ama değerli eseri *Sevânihu'l-Uşşak*, böyle bir tasavvuf anlayışını dile getirir. Daha sonra **Aynu'l-Kudât Hemedânî**, **Senâî**, **Attâr**, **Mevlânâ** gibi ünlü sûfiler onun tasavvuf anlayışını devam ettirmişlerdir.

Birçokları tasavvuf yönünden **Ahmed Gazâlî'yi** ağabeyi **İmam Gazâlî'ye** tercih etmiştir. Bir kere **İmam Gazâlî** kardeşine "*Şeriata daha çok bağlı kalmak için çabala*" tavsiyesinde bulunmuş, o da ağabeyine: "*Hakikate dair daha fazla marifet sahibi olmak gerekir*" demişti.

Rivayete göre **İmam Gazâlî**, tasavvuf sahasında kardeşinin daha ileride olduğunu kabul etmiş ve bu hususu: "*Biz aradık, o buldu*" sözüyle dile getirmişti.

Bir gün adamın biri sormuş:

"*Ağabeyin İmam Gazâlî nerede, hali nasıl?*" **Ahmed Gazâlî:**

"*Şu anda kan içinde*" diye cevap vermiş.

Soru sahibi **İmam Gazâlî'yi** aramış, mescidde bulmuş, durumu kendisine anlatmış, o da demiş ki:

"Doğru söylemiş, o bu sözü söylediği zaman ben kadınların ay hali meselesi üzerinde düşünüyordum."

"Ey kendilerine haksızlık eden kullarım" (1) âyeti okununca: Allah, "kullarım" buyurdu, "onların kendi kullarını söylemek sûretiyle kendilerini onurlandırdı" dedi. Sonra şu mısraları okudu:

"O'nun sevgisi olunca kınayanın kınaması da düşmanın avâre biri olduğumu söylemesi de vız gelir bana!" Adımla hitab edilince buna kulak vermem ama "O'nun kulu" denilince can kulağıyla dinlerim bu sesi.

Ahmed Gazâlî, *Sevânihu'l-Uşşak*'ta her şeyi aşk ve muhabbetle açıklamış, İblisi de bunun kapsamında görmüş, *Bevâriku'l-İlmâ* isimli eserinde semai savunmuş, ağabeyi **İmam Gazâlî**'nin *İhyâ'sını Lûbâbu'l-İhyâ* adıyla kısaltmıştır.

KAYNAKLAR: *Nefehâtü'l-Üns*, 408; *Mecmûa-ı Âsâr-i Farîst-i Ahmed-i Gazâlî* (Tahran, 1358. Ngr. Ahmed Mücahid).

Prof. Dr. SÜLEYMAN ULUDAĞ

AYNU'L-KUDÂT HEMEDÂNÎ (R.H) (ö. 525/1130)

Hakim Ebu'l-Meâlî (Ebu'l-Fazâil) Abdullah b. Ebû Bekir Muhammed Ali el-Miyanecî el-Hemedânî 492/1098-525/1130'da Hemedan'da doğdu ve tahsiline burada başladı. Parlak zekâsı ve yeteneği sayesinde kısa sürede çağındaki bilgileri tahsil etti. Babasının soyu Azerbaycan'ın Miyanec kasabasından geldiği için el-Miyanecî diye tanındıysa da o, eserlerinde kendisi için "*Kâdî*", "*Aynu'l-Kudât*" veya "*Hemedan Kadısı*" ünvanlarını kullanmıştır.

Kelâm, matematik, astronomi, felsefe ve edebiyat ilimleri konusunda **Ömer Hayyam** ve **Şeyh Hameveyh** gibi ünlü bilginlerden dersler aldı. Genç yaşta fetva verecek bir mertebeye ulaştı. Daha 21 yaşında iken kelâma dair *Gayetu'l-Bahs* isimli eserini yazdı. Daha sonra Hemedan'da bir medresede ders vermeye başladı. Okumaya hevesli, hakikati bulmak için araştırmaya düşkün

(1) Zümer, 53.

bir kişiliği vardı. Kelam ilmi ile aradığı hakikati bulamayınca bunalmaya düştü. İçine düştüğü fikrî ve itikadî bunalmıdan kurtulmak için dört sene **İmam Gazâlî**'nin eserlerini okudu. Bunun kendisine faydası da oldu. Ama yine de tam olarak tatmin olmuş değildi. Yeni bir bunalmının eşiğinde iken **Ahmed Gazâlî**'nin Hemedan'a gelmesi, onun hayatında yeni bir dönemi başlattı. Onunla görüşmesi ve sohbetlerine devam etmesi neticesinde fikrî ve itikadî sıkıntısı sona erdi; hakikate giden yolu bulduğuna kanaat getirdi. "*Efendim, rehberim, sultanım*" dediği şeyh **Ahmed Gazâlî** ile yirmi gün sohbet etti, beş sene onunla mektuplaşmaya devam etti. Farsça eserlerinde **Ahmed Gazâlî**'yi, Arapça eserlerinde **İmam Gazâlî**'yi örnek aldı. Ayrıca ümmî bir zât olan Hemedanlı **Şeyh Bereke** ile **Muhammed b. Hameveyh**'ten de faydalandı.

Ahmed Gazâlî'ye mürid olduktan sonra akide, kelam, tasavvuf ve felsefe konsundaki fikirlerini çok serbest bir üslûpla ve hiç çekinmeden ortaya koymaya başlaması; fıkıh ve kelâm âlimlerini rahatsız etmeye, ondan şüphelenmelerine neticede onu kâfir ve zındık olmakla suçlamalarına sebep oldu. **Aynu'l-Kudât** bu tür iddiaları, çağındaki câhil ve mutaassıb fıkıh ve kelam bilginlerinin saçmalıkları olarak ifade eder. **Hallac**'a olan bağlılığı, onu savunmasına sebep olur. O da **Hallac** gibi şathiyeler söyler. Bunların şeriata uygun te'vil ve yorumlarını yapar. Bu arada devlet adamı **Azizuddin Mustevfi** gibi müridler ve dostlar edinir. **Aynu'l-Kudât**'ın genç yaşta büyük bir üne ve nüfûza sahip olması; **Mustevfi**'nin siyasi rakibi **Sultan Sencer**'in veziri **Kıvâmuddin Pergezîni**'yi endişelendirmiş olduğundan, mutaassıb ve hasedci ulemâyı, **Aynu'l-Kudât** hakkındaki iddiaları incelemeye ve kanaatlarını bir fetva halinde kendisine sunmaya me-mur etti. Ulemâ, şeyhin zındık olduğuna ve idam edilmesi gerektiğine fetva verince 7 Cemaziyelahir 525'de (m. 1130) Hemedan'da derisi yüzülerek idam edildi. Cesedi, ders verdiği medresenin önünde asıldı, üzerine yağ dökülerek yakıldı.

Otuzüç yaşında feci bir şekilde idam edilen **Aynu'l-Kudât**, çağındaki bir çok devlet adamı, edib, şair, âlim, fakih ve mutasavvıfla dostluk kurmuştur. Kendisi de büyük bir düşünür, bilgin, edib ve sûfî idi. Bağdad'ta hapis yatarken suçsuz olduğunu göstermek için kaleme aldığı *Şekve'l Garib* isimli müdafaanâmesi, suçsuzluğunu gösteren delillerle dolu olduğu halde buna kulak veren olmadı. **Sübki**'nin ifadesiyle: "*Taşa okunsa onu bile çatlatacak ve*

eritip su haline getirecek olan savunmasındaki acı feryatlar, yakınmalar ve sızlanmalar da işe yaramadı."

Aynu'l-Kudât, insanı Hakk'a erdiren tek yolun İslâm olduğunu, **Hz. Muhammed'in** peygamberlerin en üstünü olduğunu, Ehl-i sünnet itikadına aykırı hiçbir inancı bulunmadığını söylüyordu.

Câmî şöyle der: "*Pek çok maddî ve mânevî kemâl ve fazilet sahibi olduğu, eserlerinden açıkça anlaşılmaktadır. Arapça veya Farsça eserlerinde dile getirdiği keşf-i hakâik ve şerh-i dekâik sırlarına erişmek, pek az kimseye nasib olmuştur. İhyâ ve imâte gibi harikulâde hal ve kerâmetlere sahib idi. Ahmed Gazâlî'ye yazdığı mektuplardan oluşan Risâle-i Ayniye, fesâhat ve belâgat bakımından eşsiz bir eserdir.*"

Aynu'l-Kudât diyor ki: "*Bütün çabamı fenâyâ ulaşmak için harcıyorum. Hz. Nuh gibi uzun bir ömrüm olsa, bunu da bu yolda harcarım. Âlemde herkesin ilgi duyduğu ve değer verdiği şeyin gözümde hiçbir değeri yoktur. Benim istiğrâk halimi artırmayan bir nefes olmaz olsun.*" **Aynu'l-Kudât** devamla:

Babamla birlikte sûfilerin toplandığı bir eve gittik. Raks ediyorduk. **Ebû Said Tirmizî** bir beyit okudu. **Ahmed Gazâlî** de bizimle birlikte raks ediyordu. **Ebû Said**: "*Ben gaib olmak istiyorum*" deyince, "*öyleyse öl*" dedim. O da o anda cansız olarak yere düşüp öldü. Belde müftüsü orada idi. "*Diriyi öldürdüğüne göre ölüyü de dirilt*" dedi. "*Ölü kim?*" diye sordum. "*Fakih Mahmud*" dedi. "*Rabbim! Fakih Mahmud'u dirilt*" deyince derhal dirildi.

Şöyle derdi: Ey aziz, bir işin Allah'tan başkasına aidiyetini mecazî bil. Hakiki fâil Allah'tır. **Hz. Muhammed'in** hidâyetini, İblis'in dalâletini mecazî bil. "*Allah dilediğini hidâyete erdirir, dilediğini dalâlete düşürür.*" ⁽¹⁾ hükmünü gerçek bil.

Aynu'l-Kudât'ın en önemli eseri, *Temhidât-ı Aynu'l-Kudât* olarak da bilinen *Zübdetu'l-Hakâik* isimli eseridir. Aslında aynı eserin kısa (muhtasar) şeklinin adı *Zübdetu'l-Hakâik*, genişletilmiş şeklinin adı *Temhidât*'tır. *Nâmeha-yı Aynu'l-Kudât* (*Mektubât*) adıyla yayımlanan eseri, şeyhine ve dostlarına yazdığı 127 mektuptan meydana gelir. *Şekve'l-Garib*, bir savunmadır. *Emali'l-İştîyak*, *Minyetu'l-Heysûb*, *Nüzhetu'l-Uşşak*, *Savletu'l-Bazil*, *Gayetu'l-Bahs*, *Medhal*, *Tefsiru'l-Hakâik*, *Risâle-i Cemâlî* de onun

(1) Nahl, 8.

önemli eserleridir.

*Sultanım seni nerede arayayım,
Hil'atının vasfından nerede söz edeyim, dedim.
Dedi ki: Beni Arş'ta ve Cennette arama
Gönülde ara ki oradayım ben!*

*Aşk konusunda işim zor,
Malım mülküm sevda uğrunda harcandı.
Her zaman aşktan kaçacağım diyorum
Ama aşk menzile benden önce varıyor.*

*Senin çehreni görünce üzülürüm,
Çehreni görmeyince daha fazla üzülürüm.
Ben gibi zavallı biri daha yok
Görsem üzülürüm, görmesem üzülürüm.*

*Geldiğim yol hangisi ey can,
Dönüp gideyim, zir iş henüz ham ey can.
Her nefeste bin tuzak var ey can,
Namerdlere aşk haramdır ey can.*

KAYNAKLAR: *Nefehâtü'l-Üns*, trc. 471; T.D.V. *İslâm Ansiklopedisi*, IV. 280; Aynu'l Kudât Hemedânî, *Temhidât*, s. 24, 96, 106, 111.

Prof. Dr. SÜLEYMAN ULUDAĞ

HOCA MEVDÛD-İ ÇİŞTÎ (R.H) (ö. 527/1132)

Nefehâtü'l-Üns'de geçtiği üzere yedi yaşında hafız olmuş, ilim tahsiline başlamıştır. Yirmialtınsına geldiğinde, büyük babası **Hoca Yusuf**, ahirete intikal etmeden önce boşalacak makamına **Mevdûd**'un oturmasını tavsiye etmişti.

Hoca Mevdûd-i Çiştî, güzel ahlâk ile donanmış güzîde bir insandı. Bulunduğu şehirde herkes tarafından çok sevilirdi. **Şeyhulislam Ahmed Nâmekî el-Câmî**'nin sohbetiyle şereflenmiştir. Uzun ve ayrıntılı bir menkıbe ile **Mevdûd-i Çiştî**'nin **Şeyhulislam**'a bağlanması, ondan ilim ve irfan alışı anlatılır.

Mevdûd-i Çiştî, yine ilim tahsili için Belh ve Buhara taraflarına gitmiş, buralarda dört yıl kalmıştır. Gittiği her yerde ona

hürmet gösteriliyor, pek seviliyor, hakkında kerâmetler anlatılıyordu.

En sonunda Çiştî'e yerleşen **Hoca Mevdûd-i Çiştî**, müridlerinin manevî terbiyesi ile meşgul oldu. Talebeleri pek çok idi. **Şah-ı Sincân Rukneddîn Mahmud** da hocanın manevî terbiyesinden nasibini alanlardandır. Bu kıymetli talebeye "Şah" lakabını koyan da **Hoca Mevdûd**'dur.

Hoca Mevdûd-i Çiştî 527/1132 senesinde vefat etti. Kıymetli talebesi **Rukneddîn Mahmud** da 597/1200 'de vefat etmiştir.

KAYNAKLAR: Abdurrahman Molla Câmî, *Nefehâtü'l-Üns* (Lâmiî Çev.) s. 368; Hocazâde Ahmed Hilmi, *Hadikâtü'l-Evliya*, İst. 1968, s. 159-161.

SAİD AYKUT

AHMED CÂM NÂMEKÎ (R.H) (ö. 536/1141)

Ebû Nasr Ahmed b. Ebu'l-Hasan en-Nâmekî (441/1049—536/1141) Horasan'ın Keşmir tarafındaki Nâmek köyünde doğdu. Ashab'tan **Cerir b. Abdullah Becelî**'nin soyundan geldiği kabul edilir. "*Şeyhu'l-İslâm*" diye anılır. Hayatının büyük bir bölümünü Câm'da geçirdiği ve kabrinin de burada bulunduğu için **Pir-i Câm**, **Şeyh-i Câm**, **Ahmed-i Câm** ve **Jendepil** gibi ünvanlarla anılan **Ahmed-i Câm**, gençlik yıllarını avare ve ayyaş biri olarak geçirdi. Dost ve arkadaşları için düzenlediği bir işret meclisinde karşılaştığı birtakım harikûlâde haller sebebiyle tevbekâr oldu. Ailesini ve köyünü terkederek Câm şehri yakınındaki bir dağda inzivâya çekildi. Onsekiz sene süren inzivâ hayatı sırasında hadis, tefsir, fıkıh, kelam, tasavvuf ve edebiyat öğrendi. Menâkıbnâmesinde, onun bu bilgileri **Hızır**'dan öğrendiği anlatılır.

Câmî, mânevî ve rûhânî halleri, ünlü sûfî **Ebû Said Ebu'l-Hayr**'dan üveysîlik yoluyla almıştı. Menkıbeye göre bu velî, kendisine **Hz. Ebû Bekir**'den intikal eden hırkanın, vefatından sonra zuhûr edecek olan **Ahmed Câm**'a verilmesini, oğlu **Ebû Tâhir**'e vasiyet etmiş ve bu vasiyetin gereği yapılmıştı. Bu menkıbe sebebiyle **Câmî**, **Hz. Ebû Bekir**'in kırk mânevî müridinden biri olarak kabul edilir.

Ebû Said Ebu'l-Hayr'ın müridi olarak gösterilen **Ahmed Câm**'ın tasavvuf anlayışı, şeyhinin tasavvuf anlayışıyla taban tabana zıttır. **Ebû Said**, irşad ve sülûk konusunda yumuşak ve güler yüzlü iken **Ahmed Câm**, sert ve çatik kaşlıdır. Nesir halindeki eserlerinde zühd, takva, tevbe ve mücâhede gibi hususlara ağırlık veren **Ahmed Câm**, şiirlerinde sevgiden söz etmiş, zaman zaman âşıkâne, hatta rindâne manzûmeler yazmıştır.

Menkıbeye göre **Ahmed Câm**, kırk yaşında iken inzivâyı terk edip halka dönmesi ve onları irşad ve ıslah faaliyetine girişmesi, ilham yoluyla kendisine bildirildi. Bunun üzerine halkın arasına karışarak uzun yıllar irşadla meşgul oldu. Serahs, Bâzcân, Herat, Merv, Baharz ve Nişabur gibi önemli şehirleri ziyaret etti. Buralarda ulemâ ve devlet adamlarıyla görüştü. Halkın dinî ve ahlâkî hayat bakımından iyi bir duruma gelmeleri için çabaladı. 1140 senesinde hacca gitti. Dönüşte Nişabur'a uğradı. 10 Muharrem 536 (15 Ağustos, 1141)'de Câm şehri civarındaki Medâbâd (Mehdâbâd) köyünde vefat etti. Bir rivayete göre 300 000 diğer bir rivayete göre 600 000 kişinin hidâyetine vesile olmuştur.

Medâbâd, o devirde önemli bir yer olmamakla beraber, şeyhin kabrinin burada olması, çocuklarının da burada bulunmaları sebebiyle ziyaretçi akınına uğradı. Daha sonra burası "*Türbet-i Câm*" veya "*Türbet-i Şeyh Câm*" adıyla anılmaya başlandı. Bir sanat eseri olan şeyhin türbesi, "*Künbed-i Sebz*" veya "*Künbed-i Firâzşâhî*" isimleriyle meşhurdur.

Birçok mutasavvıf bekâr yaşamayı yeğlerken **Şeyh Ahmed** çok evlenmiş, bu evliliklerden üçü kız olmak üzere 42 evlâdı olmuş, bunlar daha sonra şeyhin çocukları ve torunları olarak büyük saygı görmüşler, "*Câm şeyhleri*" (meşayih-i câm) diye anılmışlardır. Bunlardan bazılarının yazdıkları eserler günümüze kadar gelmiştir.

Şeyhin çevresinde toplanan müridleri daha sonra çeşitli İslâm ülkelerine ve beldelerine dağılmışlar, "*câmîler*" diye anılmışlardır. Fakat daha sonra varlıklarını devam ettirememişlerdir.

Câm şeyhi semaa karşı değildir ama kendi dönemindeki semanın sağlıklı olmadığı kanaatindedir. Zaten kendisi de hafî zikri tercih eder.

Câmî'nin Miftâhu'n-Necûl, Ünsü't-Taibiin, Ravzatü'l-Müz-

nibin, *Risâle-i Semerkandiyye* gibi eserleri vardır. Bu eserlerinde Câmî'nin şeriata ve ahlâk kaidelerine sıkı sıkıya bağlı bir Sünnî sûfî olduğu açıkça ortaya çıkar. *Gaznevî*'nin şeyh hakkındaki *Makâmât-ı Jendepil* adlı eseri, onun hakkında faydalı bilgiler veren bir menâkıbnâmedir.

Bu taifeden biri demiştir ki: "*Ebû Ali Farmedî* insanların gönlünde olan duygu ve düşünceleri bilirdi ama bunları açıklamak için kendisine izin verilmemişti. *Şeyhu'l-İslâm Ahmed-i Câm*, hem bu tür hususları bilir hem de bunları açıklamaya mezun idi."

Şeyh'e sordular: "Sizden zühûr eden mânevî haller kadar kimseden bu tür haller zuhûr etmemiştir. Sebebi nedir?" Şeyh'in cevabı:

"Çünkü biz, onların ayrı ayrı yaptıkları riyâzetlerin hepsini birden yaptık. Onlar kadar çile çektik. Onun için Hak Teâlâ onlara verdiği kadar bana lûtfetti ve bu Rabbimin bir ihsanıdır."

Ahmed, gençliğinde işret meclislerine devam ediyordu. Bir gün arkadaşları için işret meclisi kurma sırası kendisine gelmişti. Yemek yendikten sonra mahzenden şarab getirmek için bir adam gönderildi. Kırk küp şarab vardı. Gönderilen adam geri geldi ve bütün küplerin boş olduğunu söyledi. Ahmed hayret etti. Hemen merkebine binip civardan şarab getirmek istedi. Ama merkeb istenen yönde gitmemek için direniyordu. O sırada Ahmed hatiften bir ses işitti:

"*Ahmed! Bu hayvana niçin eziyet ediyorsun? Biz, yürütmesi için ona izin vermiyoruz. Eğer işret arkadaşların seni mâzur görmezlerse biz mâzur görürüz!*" Bunun üzerine Ahmed yere kaplanır ve: "*İlâhî! Tevbe ettim. Bir daha şarab içmeyeceğim. Emir buyur, merkehim yürüstün, ta ki arkadaşlarımdan önünde mahcûb olmayayım,*" der. Bunun üzerine merkeb yürümeye başlar. Ahmed, şarabı arkadaşlarına getirir. Bir kadeh de kendisine verirler. Fakat tevbe ettiğini söyler, içkiyi içmez. O sırada gaibten ses gelir: "*Ahmed! Verilen kadehi al, tadına bak, sonra bu kadehten onlara da tattır.*" Ahmed, bu sese kulak verir ve kadehten bir yudum alır; şarabın bala dönüştüğünü görür. Aynı şeyi o meclistekiler de görür hepsi tevbekâr olur:

KAYNAKLAR: *Nefahâtü'l-Üns*, 396; T.D.V. *İslâm Ansiklopedisi*, c.7, s.99; Vladimir Ivanov, "A Biography of Shaykh Ahmad-i Djâm"; F. Meier, "Zur Biographie Ahmad-i Gami's Nafahâtü'l-Üns".

Prof. Dr. SÜLEYMAN ULUDAĞ

ABDÜLKÂDİR GEYLÂNÎ (R.H) (ö. 561/1165)

471/1078 tarihinde İran'ın Geylân ilinde dünyaya gelen **Abdülkâdir**'in künyesi **Ebû Muhammed**'dir. "*Kutb-ı A'zâm*", "*Sultânü'l-Evliyâ*", "*Gavsü'l-A'zâm*", "*Kutb-ı Rabbânî*" gibi lakablarla anılırdı.

Babası, **Ebû Sâlih b. Musa Cengîdost** olup soyu, **Hasan-ı Müsennâ** vasıtasıyla **Hız. Hasan** (r.a); annesi **Fatîma** olup şecerresi, **Hız. Hüseyin** (r.a)'e dayanır. **Abdülkâdir**, bu bakımdan hem seyyid hem de şerîftir.

Dünyaya gelmeden önce muhterem babaları, rüyada **Hız. Resûlullah** (s.a.v.)'ı görür ve kendisine mübarek diliyle şu müjdeli haberleri verir: "*Ey Ebû Sâlih! Allah Teâlâ, bu gece sana, kâmil ve derecesi yüksek bir erkek evlâd ihsan edecek. O, benim oğlum ve sevdiğimdir. Evliyâlar içinde derecesi çok yüksek olacaktır. Oniki imam dışında bütün velîler oğluna itaat edecektir, onun ayaklarını boyunlarına koyacaklardır. O, yüksek derecelere ulaşacak, ona itaat etmeyenler, Allah Teâlâ'ya yakınlık devletinden mahrûm kalacaklardır.*"

Küçük yaşta ilim tahsiline başladı. Bu maksatla onsekiz yaşlarında Geylân'dan Bağdad'a geldi. Kendisi Hanbelî mezhebine mensûb idi. Bağdad'ta çeşitli âlimlerden hadis, tasavvuf ve fıkıh dersleri aldı. Onun hadis dersi aldığı hocalarının, **Ebû Said Muhammed b. Abdülkerim**, **Muhammed b. Muhammed**, **Hasan-ı Bakillânî**, **Ebû Bekr Ahmed b. Muzaffer**, **Ebû Cafer**, **Ebû Talib Abdülkâdir**, **Ebû Bekir Hibetullah b. Mübarek**, **Ebû'l-İzz Muhammed b. Muhtâr**, **Ebû Nasr Muhammed**, **Ebû Gâlib Ahmed**, **Ebû Abdullah Yahyâ** olduğu kaynaklarda kaydedilir. Fıkıh'ı **Ebû Hüseyin b. Kadı Ebû Ya'lâ**, **Ebû Hattab**, **Mahfûz**, **Ebû'l-Vefâ Ali b. Ukayl**'den, tasavvufu da **Şeyh Ebû Said Mahzûmî** ve **Hammâd-ı Debbâs**'dan tahsil etmiştir. Bu ilim dallarından icâzet aldıktan sonra, **Ebû Said Mahzûmî**'nin medresesinde derslere başladı. Verdiği vaaz, nasihat ve dersler bir anda şöhretini artırdı. Her kesimden halk grupları, talebeler akın akın onun derslerini takip etmeye başladılar. Medrese, onca insan kalabalığını almayınca, genişletildi. Tıpkı **İmam Gazâlî** gibi bir süre sonra ders vermeyi bırakıp inzivâya çekildi. Çöllerde, Kerh şehrinin yıkıntılarında, insanlardan uzak, mücadele ve riyâzet

uygulamalarıyla dolu bir hayat sürdürmeye başladı. Kendi ifade-
siyle ağır şartlar altındaki bu halvet uygulaması, yirmibeş yıl ka-
dar sürdü. Bu sırada çok ilginç olaylar yaşadı. Meselâ, bir gün
kendinden geçerek bir saat kadar yol yürümüş, sonra kendine gel-
diğinde, bulunduğu yerin Bağdad'a oniki gün uzaklıkta bir yer ol-
duğunu görmüş, hayretler içinde kalmıştı. Kendisine hatiften ge-
len bir sesin, "*Sen ki Abdülkâdir'sin buna hayret mi ediyorsun ?*"
demesiyle şaşkınlıktan kurtulmuştu.

Yine bir keresinde Kur'ân okurken geceleyin ağır bir uyku-
nun kendisine galebe çaldığını hissedince, nefesine karşı çıkarak,
sabaha kadar, tek ayak üzerinde Kur'ân-ı Kerîm okumayı sürdür-
müştü.

Bu uzun inzivânın sonunda Bağdad'a, **Şeyh Hammâd b. Müslim Debbâs**'ın yanına döndü. Bir müddet Bağdad'ta kalan **Abdülkâdir**, ortaya çıkan birtakım fitneler sebebiyle tekrar çölle-
re çıkmak ve oralarda eski inzivâ hayatını sürdürmek istedi. Bağ-
dad şehrinin Hibe kapısı çıkışına geldiğinde hatiften bir ses duy-
du: "*Nereye gidiyorsun? Dön, herkes senden yararlanacak.*"
Abdülkâdir: "*Ben dinimi kurtarmak istiyorum*" dediğinde, yine
hatiften: "*Korkma, dinine bir zarar gelmeyecek*" cevabını aldı.
Böylece **Abdülkâdir Geylânî** hazretleri, **Hammad**'ın dergâhına
geri döner. Orada, şeyhinin dizinin dibinden ayrılmaz. Şeyhi ona
iyice kemâle ermesi için kahr muamelelerinde bulunur.

Abdülkâdir Geylânî hazretleri , **Şeyh Tacü'l-Ârifîn Ebu'l-Vefâ**'yı da sık sık ziyaret ederdi. **Ebu'l-Vefâ**, onun hakkın-
da: "*Bir zaman gelecek, bilen, bilmeyen herkes bu zâta muhtaç ola-
cak; onun feyzinden, ilminden istifade edecek,*" derdi.

Nihayetinde **Abdülkâdir Geylânî** hazretleri sohbetlere, va-
az ve nasihatlarla başladı. **Seyyid Ahmed Rifâî** hazretlerinin ifa-
de ettiği gibi mânen görevli olarak aldığı bir emri yerine getirmek
üzere, bir va'zı sırasında: "*İşte şu ayağım, her velinin boynu üze-
rindedir,*" dedi. O konuşmasını dinleyenler arasında çok sayıda
âlim ve velî vardı. **Hayat b. Kays**'ın ifadesine göre **Abdülkâdir**
bu sözü söyledikten sonra bütün velîlerin kalplerindeki nur art-
mış, ilimlerinde bereket, hallerinde güzelleşmeler görülmüştü; zi-
ra hepsi boynunu **Abdülkâdir Geylânî**'nin ayağına doğru uzat-
mıştı.

Kendisi insanlara vaaz ve nasihata başlamadan önce bir ge-

ce rüyada Hz. Resûlullah (s.a.v)'ı görür. *"Ey oğlum, niçin konuşmuyorsun ?"* sualine *"Babacığım, ben yabancıyım; Bağdad'ta güzel konuşanların yanında nasıl konuşayım?"* karşılığını verince, Hz. Resûlullah mübarek ağzlarının suyundan Abdülkâdir'in ağzına yedi defa su saçar ve *"artık insanlara konuş, onları güzel hikmet ve mev'iza (nasihat) ile Rabbinin yoluna çağır"* buyurur. Abdülkâdir Geylânî, yirmisekiz yaşlarında insanlara va'z u nasihata başlar, onlara öğütler, fetvalar verir; müşkillerini anlayabilecekleri şekilde halleder. O, bu şekilde Bağdad'ta tam kırk yıl görev yapmıştır.

Yaptığı konuşmalarda kendilerinden geçenler olurdu. Onüç dalda ilim tedris eder, ders halkasında dört yüz talebe bulunur, kalabalık sebebiyle herkes birbirinin sırtına dayanarak not tutardı. Günümüze ulaşmış bazı eserleri, bu şekilde tutulmuş notlardan teşekkül etmiştir.

İnzivâya çekilmeye karar vermiş birine yaptığı tavsiye, dikkate şayandır: *"Evlâdım, önce ilim öğren, sonra şeyhlerin huzurunda edeb tahsil et; ondan sonra inzivâyâ çekilebilirsin. Eğer inzivâyâ önce başlarsan, sana lâzım olacak bilgileri öğrenmek üzere inzivâyı yarım bırakabilirsin, dikkat et!"*

Abdülkâdir Geylânî, ders verirken son derece sabırlı davranır, zor anlayanlara karşı engin bir tahammül hali sergilerdi. Az konuşur, az güler, çok ağlar, topluluk içinde yüzünden tebessümü eksik etmezdi. Yetim ve yoksullara, dullara, gariplere yardımda bulunurdu. Misafirlere büyük özen gösterir, misafirsiz günü geçmezdi. İsteyeni geri çevirmez, şahsı adına kızmazdı; mukaddesât uğruna ve din için öfkelenirdi. Vefalı idi. Talebe veya dostlarından biri bir başka ülkeye gitse, mutlaka arar, sorardı. Köle âzâd etmeyi sever, verdiği sözde mutlaka dururdu. Helâl yemek konusunda çok titizdi. Hizmetçilerinden biri, elinde ekmek ile evin kapısı önünde bekler, gelen geçene: *"Yemek, ekmek, barınmak isteyen gelsin"* diye sürekli davette bulunurdu. Cinleri de ırşad ettiği rivayet edilirdi.

Duası huzurundan reddolunmayan bir Allah dostuydu. Bir keresinde, *"babamı hep cehennemde yanıyor görüyorum, dua lûtfetseniz"* diye kendisine müracaat eden birine, kalb âleminden Mevlâ'ya yönelerek dua etmişti. O şahıs ertesi gün geldi. *"Ey Abdülkâdir, dün gece babamı yeşil elbiseler içinde, neşeli bir halde cennette gördüm. Kendisine nasıl oldu da cehennemden halâs*

buldun?" deyince Abdülkâdir Geylânî hazretleri, babasının cehennem azabından kurtulması için Allah'a tüm içtenliğiyle dua ettiğini söyledi.

Çok sayıda insan, Abdülkâdir Geylânî hazretlerinin etkisiyle tevbe edip günahlarından vazgeçmiştir.

Kerâmet konusunda, *"kerâmetler ancak bir hayır ve hikmet için gösterilir. Kerâmetini gizlemeyen, dünyaya düşkün demektir. Bana talebe olan veyahut evlâdına, halifelerime bağlı olup da kerâmet derecesine ulaşan bir kişi, maksadsız kerâmet gösterirse, iki dünyada yüzü kara olur."* buyurmuştur.

Abdülkâdir Geylânî'nin çok sayıda oğlu ve kızı olmuş, kurduğu Kadiriyye Tasavvuf Okulu, Avrupa, Asya, Afrika ve hatta Amerika'ya kadar dünyanın dört bir yanına yayılmıştır. Nesli de evlâtları vasıtasıyla Kuzey Afrika, Mısır, Anadolu, Irak, Suriye ve İran'a yayılarak varlığını hâlâ sürdürmektedir. O'nun neslinden gelenlere *"Şerif", "Şurefâ", "Seyyid", "Geylânî"* denmektedir.

Abdülkâdir Geylânî'nin ellerden düşmeyen, çeşitli dillere çevirisi yapılmış eserleri şunlardır:

1- *el-Fethu'r-Rabbânî*

2- *Fütûhu'l-Gayb*: İbn Teymiyye, Kadirî tasavvuf yoluna mensûb olup, Abdülkâdir Geylânî'ye derin bir sevgi beslemektedir. Onun üzerine çok kıymetli bir şerhi vardır; bundan birkaç sene önce edisyon kritik olarak basılmıştır.

3- *el-Gunye li-Tâlibi Tarîkı'l-Hak*.

4- *el-Fuyûzâtü'r-Rabbâniyye fî Evradî'l-Kâdiriyye*.

5- On beş kıymetli mektubunu ihtiva eden *Mektûbât*.

Abdülkâdir Geylânî 561/1165 senesinde Bağdad'ta vefat etmiştir. Vefatı sırasında iki defa *"Allahümme er-Refik el-A'lâ"* dedi. Sekerât halindeyken oğlu Abdülcebbar: *"Babacığım, bedeniniz acı duyuyor mu?"* diye sorunca, *"bütün uzuvlarım acı içindedir. Sadece kalbimde acı ve elem yok. O, Allah ile beraber"* karşılığını verdi. Oğlu Abdülaziz hastalığının nasıl olduğunu sorunca, *"hastalığımı, insan, cin ve meleklerden hiçbirisi bilemez ve anlayamaz. Allah'ın ilmi, hükmü ile nâkıs olmaz; hüküm değişir, ilim ise değişmez. Allah dilediğini siler, dilediğini yazar. Ümmü'l-Kitâb O'ndadır. Yaptığından suâl olunmaz (yaptığından sorumlu,*

mes'ûl değildir). Kullara ise yaptıkları sorulur; kudret ile hâkim, kullarına ölüm ile galib olan Allah, her ayıp ve kusurdan münezzehtir. Lâ ilâhe illâallah Muhammedün Rasûlullah" karşılığını verdi. Biraz durdu, sonra üç kere "Allah, Allah, Allah" diyerek, azîz ve şerîf ruhunu Mevlâ'sına teslim etti.

Cenaze namazını oğlu Abdülvahhâb kıldırdı, çok büyük bir kalabalık vardı. Bu yüzden cenazesi ancak geceleyin defnedilebilirdi. Tâziyeler günlerce sürdü.

Bazı güzel sözleri:

"Kabirleri ve salih kimseleri ziyaret ediniz. Salih ameller işleyiniz. Böyle yaparsanız, işleriniz düzelir."

"Ey oğul, kalbini izzet ve celâl sahibi Rabbin için boşalt. Bedenini ve nefsini de aile efradının rızkını kazanmakla iştigâl ettir. Böylece Allah'ın emri ile çalışmış, aile efradının rızkını O'nun fiili ile kazanmış olursun."

"Allah dostları ile sûfilerle beraber ol. Onların sohbetinde bulun. Böylece Allah'ın onlara olan yardımı sayesinde sen de güçlenirsin. Sen de onların gözü ile görürsün. Allah da tıpkı onlarla övündüğü gibi seninle de övünür."

"Gerçekte kendi şahsın için hiddetlendiğin halde, Allah için hiddet gösterisinde bulunma; yoksa münâfiklardan olursun."

"Muttakilerden olunuz. Şirk dışı da olur, içte de. Dıştaki şirk, putlara tapmaktır. İçteki şirk ise Allah'ı bırakıp insanlara dayanmak, onlara güvenmek ve zararı da faydayı da onlardan bilmektir."

"Allah'tan başkası ile beraber olmakta devam ettiğin sürece, sürekli gam, keder ve şirk içinde bulunur, günah yükünden kurtulamazsın."

"Ey kalpleri ölü olanlar! Ey vasıtaları Allah'a ortak tutanlar! Ey etrafındaki putlara tapanlar! Ey güçlerine, kuvvetlerine ve dirliklerine tapanlar! Allah sizden büyüktür. Bu kendilerine bağlandıklarınızın hepsi de izzet ve celâl sahibi Allah'a karşı perdedir, hepsi de Allah'tan uzaktır."

"Allah'ın kapısını arayınız ve otağınızı orada kurunuz. Muşibetler sebebiyle, Allah'ın kapısından kaçmayınız. Şüphesiz O, bela ve musibet, hastalık ve çeşitli acılarla sizi ikaz eder, uyarır. Tâ

ki O'nu arayasınız ve kapısından ayrılmayasınız."

"Allah'ın takdirâtına ve hükümüne razı olan kişi, her hal ve harekâtında, O'nun iradesine ve fiillerine uygun hareket eder. Başkalarına Allah sevgisi aşılar. Allah'ın kuvvet ve kudretinden onları haberdâr eder, ömrünü Allah'ın iradesine uygun yolda geçirir. Allah da ona muvaffakiyetler verir."

"Allah dostlarının ne gecesi vardır, ne gündüzü... Yemeleri, hasta yemesi gibidir. Uykuları, suya dalıp çıkanın durumuna benzer. Mecbûr kalmadıkça konuşmazlar. Ârif kişinin dili tutuktur. Ârif dilsizdir. Fakat Allah, onu dilediği an konuşturur. Öyle ki ârif, aletsiz, edevatsız konuşur. Kelimelerin dizilişine gerek kalmadan konuşur. Onun dili ile parmağı arasında bir fark yoktur. Yerine göre parmağı ile konuşur, merâmını anlatır."

"Ey oğul! Eğer gönül genişliği ve kalb güzelliği istersen, insanlara kulak asma. Onların dediklerini dinleme, dedikodularına iltifat etme. Bilmez misin ki, onlar, Allah'ın takdirine razı olmuyorlar. Öyleyse senden nasıl razı olsunlar? Bilmez misin ki, onların çoğu, hakikatleri anlamıyorlar, görmüyorlar, iman etmiyorlar, bilakis yalanlıyorlar, Hakk'ı tasdik etmiyorlar."

"Sana daha önce açıkladığım gibi sabır, ihlâs ve sıdk (doğruluk) esastır. Sen, benim sana karşı içimin başka, dışımın başka olmasını istiyorsun. İçimdekini aksine, senin hoşuna gidecek şeyler söylememi arzuluyorsun. Sana karşı yumuşak sözler söylememi arzu ediyorsun. Böyle hareket edersem, o zaman nefsin sevinecek, böbürlenecek ve kendini bir şey sanacak. Hayır hayır. Böyle davranmakta hayır yoktur."

"Ey insanlar, siz büyük bir iş için yaratıldınız. Ama çoğunuzun bundan haberi yok."

"Vah sana! İlim tahsil ettin fakat ilminle âmil olmadın. O halde ilminin sana faydası nedir? Gençliğinde şeyhlere, müşşidlerle hizmet etmedin; ihtiyarlığında nasıl edebilirsin?"

"Ey gaflet uykusunda uyuyanlar, iyi biliniz ki, sizi Yaratan uyumuyor".

"Fakir olduğum için benden kaçmayınız. Benim yanımda öyle bir zenginlik vardır ki, sizin zenginliğinizden de şark ve garbtâkilerin zenginliğinden de büyüktür. Ben, sizi yine sizin menfaatiniz için istiyorum. Sizin ipinizi eğiriyor, dokuyorum."

KAYNAKLAR: Abdülkâdir Geylânî, *Günyetü't-Talibîn*; Abdülkâdir Geylânî, *Fethu'r-Rabbânî*; Nebhanî, *Camîu Kerâmatî'l-Evlîyâ*; Keshhale, *Mu'cemu'l-Müellifîn*; Şa'rânî, *Tabâkâtü'l-Kubrâ*; Vassaf, *Sefîne-i Evliya*; Ali b. Yusuf, *Behcetü'l-Esrâr*; Musa b. Yunûnî, *Menâkıb-ı Şeyh Abdülkâdir Geylânî*.

Doç. Dr. ETHEM CEBECİOĞLU

HOCA AHMED YESEVÎ (R.H.) (ö. 562/1166)

Etkisinin geniş coğrafyalara yayılması ve büyük bir insan kitlesini arkasına alması bakımından önemli bir yere sahip olan ilk Türk mutasavvıfıdır. Belki de en önemli özelliği şudur ki: "Şeriatı ve ahkâmın zâhirine karşı az-çok dikkatsiz hareket eden bazı büyük İran sûfilerinde mevcûd fikir ve temâyüller, bu büyük Türk ârifinde yok gibidir. Tek vakit namaz kılmayanın domuzdan farkı olmayacağını söyleyecek derecede şeriatın hükümlerine bağlılık gösteren *Hoca Ahmed Yesevî*, her manzûmesinde günahlarından istiğfar eder, vahdet-i vücûd görüşünün en ince noktalarından bahsettiği zaman bile şeriatı sıkı sıkı sarılır, zerrece bırakmaz."⁽¹⁾

Zannediyoruz bu ruh, eski Türklerin geleneksel hukuka (örfe), karmaşık olmayan dinî inançlarına verdikleri önemin bir devamıdır. Türkler, İslâm'ı ilk öğrenmeye başladıklarında, İran geleneğinin tesiri altında olsalar dahi daha önce sahip oldukları tek tanrılı sade inanç, onların sûfî hayatlarına da tesir etmiştir. Ayrıca namus, kabile ve devlet idaresi, toplumsal ahlâk, yiğitlik, cedde saygı gibi konularda son derece sert ve sağlam ilkelere sahip olan Türk ruhu, tasavvufa yanaşırken de şeriatın ilkelerine uygun olmasını seçmiştir. Çünkü kurallılık; huzurun, il birliğinin, vatan birliğinin, özgürlüğün, cedde saygının, tanrıya saygının, tabiata ve insana saygının bir ifadesidir. Zor iklimlerde, zor şartlarda savaşarak yaşayan Türkler için örfî kural ve toplumsal ahlâkın önemi büyüktür. Şeriat, haddizâtında hukuk, kurallılık ve prensipli yaşamak demektir. Dolayısıyla ilk müslüman Türklerin, İslâm'ı kabul etmelerinin belki de en önemli sebebi, bu dinin şeriatlı oluşuydu.

Türkler arasında daha sonra kuralsız ve ibahî bir hayatı se-

(1) Fuad Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 62

çen gruplar, mezhepler türese de genel kitleye baktığımızda, büyük çoğunluğun kurala (şeriata) sıkı sıkıya bağlı mezhep ve tarikatlarda yoğunlaştığını görürüz. Bu sözlerimiz sadece Türkler için geçerli değildir. Aynı şartlarda benzeri sadé ve sert geleneklerle yetişmiş tüm kavimlerin İslâm'ı yaşayıp yorumlarken biraz Türklere benzediğini ya da Türklerin onlara benzediğini söyleyebiliriz.

Sorumluluğu kendimize ait bu mülâhazalardan sonra **Fuad Köprülü'nün** dilinden **Ahmed Yesevî'yi** anlatahım, emâneti ehline verelim:

Doğumu ve Çocukluğu

Hoca Ahmed Yesevî, bugün Çin'in Şarkî Türkistan bölgesinde, Aksu sancağına bağlı ve Aksu'nun kuzeydoğusunda bulunan Sayram kasabasında doğdu. Sayram, Tarum ırmağına tâbi Şahyâr nehrine dökülen Karasu'nun üzerinde küçük bir kasabadır. **Ahmed Yesevî'nin** hangi tarihte doğduğunu açık bir sûretle bilmemekle beraber, bunun 5. asrın ortalarına tesadüf ettiğini tahmin edebiliriz. **Ahmed Yesevî'nin** babası **Şeyh İbrahim**, Sayram'ın en meşhur şeyhlerindendi. Halifelerinden **Musa Şeyh'in** kızı **Ayşe Hatun'u** almış ve bundan **Gevher-Şehnâz** adlı bir kızla ondan yaşça daha büyük olan **Ahmed** dünyaya gelmişti. Anaları daha önce vefat etmiş olacak ki, **Şeyh İbrahim'in** vefatında yedi yaşında kalan **Ahmed'i** ablasının vâsililiği altında görüyoruz. **Şeyh İbrahim** ailesi, an'aneye göre şu şekilde **İmam Muhammedü'l-Hanefî b. Aliyyi'l-Murtazâ'ya** kadar gidiyordu:

Şeyh İbrahim b. Şeyh İlyas b. Şeyh Mahmud b. Şeyh Mahmûd b. Şeyh Muhammed b. Şeyh İftihar b. Şeyh Ömer b. Şeyh Osman b. Şeyh Hüseyin b. Şeyh Hasan b. Şeyh İsmail b. Şeyh Musa b. Şeyh Mümin b. Şeyh Harun b. Şeyhi's-Şuyûh Bahril-İrfân Cebeli'l-İtmînan Kutbi Türkistan Hoca İshâk Bab b. Abdurrahman b. Abdilkahhar b. Abdilfettah b. İmam el-Hanefî b. Ali el-Murtazâ.

Ahmed Yesevî'nin henüz küçükken bilmediğimiz bir sebeple **Yesi'ye** geldiği ve orada yerleştiği tahmin edilebilir. Gerek "**Yesevî**" lakabını alması, gerek **Arslan Baba'nın** onunla **Yesi'de** buluşması hakkındaki an'ane bu tahminleri kuvvetlendiriyor. **Yesi-bugünkü** adı ile **Türkistan-şehri Oğuz Han'ın** hükûmet merkezi olmak haysiyetiyle Türk menkabesine karışmış meşhur bir yerdir.

Bilhassa Hoca Ahmed'in bu şehre izafetle "Yesevî" lakabını alması, Türk âlemindeki mânevî ehemmiyetini bir kat daha artırmıştır. İşte hemşiresi ile şehre gelip yerleşen Ahmed, burada Arslan Baba namındaki tanınmış Türk şeyhinin teveccüh ve iltifatına, hayr ve duasına mazhar oldu. Lâkin Arslan Baba, Ahmed henüz küçükken vefat ettiği için onun şahsiyeti üzerinde kuvvetli bir tesir yaptığı hakkındaki an'ane tarih bakımından doğru sayılamaz. Ahmed'in tahsilinin ilk yıllarını Yesi'de geçirdiği muhtemeldir. Çünkü onu daha gençken tahsilini tamamlamak maksadıyla büyük bir İslâm merkezi olan Buhara'ya gelmiş görüyoruz.

Buhara ve Hoca Yusuf Hemedânî

Milâdî XII. asırda Buhara şehri, Karahanlıların siyasi hâkimiyeti altında bulunuyordu. Bununla beraber Samâniler devrindeki siyasi ehemmiyetini kaybetmiş olan şehir, İslâm ilminin Maverâünnehir'de en büyük merkezi olmak şöhretine sahipti. Medreseler, İslâm âleminin ve bilhassa Türkistan'ın her tarafından gelen talebeler ile dolu idi. Şehirde "Al-i Bürhân" ünvanı altında zikredilen ve bütün efrâdına "Sadr-ı Cihan" lakabı verilen Hanefî mezhebinden âlim ve çok zengin bir aile hüküm sürüyordu. Ailenin kurucusu olan Burhanu'l-Millet ve'd-din Abdülaziz b. Ömer, "Nûmân-ı Sâni" (İkinci Ebû Hanife) lakabı ile tanınmış olup, tahminen, XI. asrın ikinci yarısından XII. asrın ilk senelerine kadar yaşamıştı. Karahanlılara bağlı olmakla beraber âdeti müstakil bir hükümdar gibi yaşayan bu Sadr'dan sonra, oğlu Hüsâmeddin Ömer onun yerine geçti ve 536/1141'te Kara Hitaylar elinde maktûl düşünceye kadar Buhara hâkimiyetini muhafaza etti. Esâsen Hanefî mezhebi ulemâsından olan ve maiyetlerinde altıyüzbin hukukçu yetişen bu sadrların zamanında Buhara medreselerinde ne gibi cereyanlar hüküm süreceği kolayca tahmin edilebilir. İşte Ahmed Yesevî böyle bir zamanda, böyle bir çevreye geldi ve devrin en ileri gelen âlim ve mutasavvıflarından Şeyh Yusuf Hemedânî'ye intisâb ederek, şahsiyeti onun nüfûzu altında teşekkül etti. Hoca Yusuf Hemedânî, İmam-ı Azam'a gönülden bağlıydı. Irak, Horasan, Maverâünnehir yörelerinin muhtelif şehirlerinde bulunarak halkı irşad ile meşgul olmuş, uzunca bir müddet Buhara'da bulunmuş, hatta bir aralık Kuh-i Zer'de ikâmet etmiştir. Hoca Ahmed Yesevî, öyle görünüyor ki, Yusuf Hemedânî Buhara'da bulunurken -yahut bir rivayete göre Semerkand'da- ona intisâb etmiş, sülûk âdâbını, zâhir ve bâtın ilim-

lerini ondan öğrenmiş ve belki de şeyhi ile beraber muhtelif memleketlerde dolaşmıştır. Bununla beraber **Hoca Yusuf'un** en çok bulunduğu yer, Merv al-Rûd idi. Hakkında kitaplarda çok malûmât vardır. Anlatıldığına göre, her ay başında Semerkand mollalarını çağırarak onlarla şeriat sohbeti yapardı. Ağrılara ve yaralara ilaç yapar, herkesin derdine yetişmeye çalışırdı. Türk ve Tacik (İranî asıllı) bütün köylülere dinin esaslarını öğretmekten üşenmezdi. İslâmiyetin bütün esas akîdelerini tevilsiz kabul ediyor, daima riyâzet ve mücâhedede bulunuyordu.

Hicrî 504 Ramazan'ının onbirinci Çarşamba günü (25 Mart 1110) **Sultan Sencer**, Semerkand'da bulunan **Kâsım Cogî'ye** bir mektup göndererek **Şeyh Yusuf Hemedânî** hakkında tazim ve tekrimlerini bildiriyor, tekkenin dervişleri için elli bin altın gönderiyor ve *"Ashâb-ı Kirâm'ın yolundan ayrılmayan bu büyük şeyhin hayat tarzını bildirmelerini ve şeyhden kendisi için Fatiha niyaz etmelerini"* ilâve ediyordu. **Şeyh Yusuf**, bu esnada müridleriyle görüşmek üzere **Hoca Abdullah Berkî'nin** hücreğine gelmişti. **Hoca Hasan Andakî**, **Hoca Ahmed Yesevî**, **Hoca Abdulhâlık Gucdüvânî** ve daha başkaları hep orada hazırıldılar. Müridler **Sultan Sencer'in** dileğini bildirdiler; o da onun işi için bir Fatiha okudu. Sonra tevâzu ile *"Sultan Sencer'e gönderilecek sehv ve hatadan başka bir fiili olmadığını"* söyledi. Dervişlerin ısrarları üzerine: *"Şeriat-ı Nebvî'ye uygun bizde ne gördünüzse yazınız,"* dedi. Bu müsaadeye dayanarak dervişler, onun sıretini yazıp gönderdiler. Daha hayatta iken **Abdulhâlık Gucdüvânî** ondan halifelerini sormuş ve şu cevabı almıştı: *"Benim halifem Hoca Abdullah Berkî olacak, ondan sonra Hoca Hasan Andakî, ondan sonra da Ahmed Yesevî olacaktır. Hilâfet nöbeti Ahmed Yesevî'ye erişince Türkistan vilayetine sefer edecek ve halife sen olacaksın."* Hakikaten de öyle oldu. Vefat edeceği gün arkasını mihrâba verdi, ashâbına su ısıtmalarını emretti. Sonra yüzünü halifelerine dönerek: *"Makamımıza Abdullah Berkî'yi bıraktık. O'na uyunuz, karşı gelmeyiniz. Sultan Sencer için yazdığınız âdâbı müridlere ve dostlarınıza anlatınız,"* dedi ve **Ahmed Yesevî'ye** su ısıtmalarını emretti. Sonra yüzünü halifelerine dönerek Sûre-i Fâtır'ı, Yâsin Sûresi'ni ve Naziât Sûresi'ni okumasını emretti. Hatim bitince bir feryattır koptu.

Şeriat hükümlerine ve Sünnet-i Nebviyye'ye tam riayeti, şer'î ilimlerdeki kudreti ile devrinde büyük şöhet kazanan **Yusuf Hemedânî**, âhirete intikal ettiği zaman onun geniş şöhetine ve-

sile olan birçok hususiyet halifelerine de sirayet etmiş, onlar da az zamanda büyük bir şöhret kazanmışlardır. İlk iki halife; **Hoca Abdullah Berkî** ve **Hoca Hasan Andakî**'nin vefatından bir müddet sonra **Ahmed Yesevî**, Buhara'da tekkenin reisi olarak bulundu. Lâkin bir müddet sonra bütün müridlerini oradaki dördüncü halife **Hoca Abdulhâlık Gucdüvânî**'ye bırakarak doğruca Türkistan'a, Yesî'ye geldi.

Yesî'ye Dönüş

Sülûkunu asrın en tanınmış şeyhinden ikmâl ederek ondan halifelik mevkiini de kazanmaya muvaffak olduktan sonra, **Ahmed Yesevî**'nin niçin Buhara'da durmayarak Yesî'ye döndüğünü bilemiyoruz. Ama Yesî'ye döndükten on sene gibi kısa bir zaman sonra vefat ettiğini tahmin ediyoruz (562/1166).

Ahmed Yesevî, Yesî'de yaşadığı yıllarda etrafına Türkistan'dan binlerce mürid topladı. Esasen o sırada umûmî vaziyet, din ve tasavvuf davetine çok elverişliydi. **Melikşah**'tan sonra **Maveraünnehr** ve **Horasan**'ı aynı siyasi hâkimiyet altında birleştirmiş olan **Sultan Sencer** vefat etmiş, **Harezmsâhlar** büyük bir İslâm devleti olmak eğilimi göstermeye başlamıştı. Böyle bir ortamda **Ahmed Yesevî**, **Sir-Derya** havâlisinde, **Taşkent** çevresinde hatta daha kuzeydeki bozkırlarda şöhret kazandı. Etrafına **Buhara** ve **Semerkan**'da veya **Horasan** şehirlerinde olduğu gibi İran kültürüne vâkıf, İran âdetleri ile ülfet etmiş **Danışmendler** değil, İslâmiyet'e yeni fakat çok kuvvetli rabitalarla bağlanmış, saf, sade **Türkler** toplanmıştı. Bu yüzden müridlerine anlayabilecekleri bir dil ile hitâb etmek durumundaydı. İran kültürü dairesinde kalan başka sûfiler gibi **Farsça** yazacağına **Türkçe**'yi kullandı ve sülûk âdâbını yine **Türkler**'in halk edebiyatından alınmış şekillerde, ahlâkî ve tasavvufî manzûmeler halinde yazdı.

Ahmed Yesevî 63 yaşına geldiğinde an'aneye uyarak, tekkesinin bir tarafına üç arşın derinliğinde bir çilehâne yaptırarak oraya çekildi. **Hoca Ahmed**, vefat edinceye kadar **Hikmet** başlığı altındaki sûfiyâne manzûmelerini yazmaya devam etmiştir. **Ahmed Yesevî**, tıpkı mürşidi gibi **Hanefî mezhebinde** bir fakih ve şeriat âlimi olduğundan, şeriatle tarîkatı daima kaynaştırdı. Dini emir ve yükümlülöklere karşı dikkatsizlik ve patavatsızlığın tarîkat âdâbıyla uyuşmayacağını neşr ve telkine çalıştı.

Divân-ı Hikmet adlı eserinin tedkikinden ve şahsiyetinin te-

şekül ettiği çevreden anlaşılacağı gibi **Hoca Ahmed Yesevî**, ağır, her şeyden önce derin düşünen muhâkemeli bir Türk mutasavvıfıdır. Tasavvufun "*iddialılığı terk ve sırları gizlemek*" ten ibaret olduğunu söyleyen **Cüneyd-i Bağdâdî**'nin bu sözünü, **Ahmed Yesevî** tamamiyle tatbik etmiştir. Onun eserlerinde umûmî itikadları sarsacak husûsî imâlara tesadûf edilmez. Etrafına o kadar çok mürid toplanabilmesinde, şeriat hususundaki bu ihtimamın fazlalığının, şer'î ilimlerdeki derinliğinin tesiri olduğu gibi müdafaa ettiği esaslardaki kolaylık ve katıyyetin, ayrıca halkın anladığı bir lisanla, alıştığı bir nazım şekliyle hitâb etmesinin de çok yardımı olmuştur. Hulâsa **Ahmed Yesevî**, derin bir görüşle çevresinin ihtiyaçlarını anlamış, onu temine çalışmıştır. Onun tarihî simasını hâlâ kuşatan yoğun menkıbe dumanları, halk muhayyilesinin ona uzun asırlardan beri hâlâ nasıl kudsîyyet verdiğini gösteriyor.

Hoca Ahmed Yesevî'nin **İbrahim** adlı bir oğlu, henüz Hoca hayattayken vefat etmiştir. Bunun dışında **Gevher Hoşnaz** adlı bir kızı vardır ki, kendilerini **Yesevî** torunu sayan bazı kimselerin şeceresi bu hatuna uzanır.

Ahmed Yesevî'nin bugüne kadar bazı tamiratlarla gelen ve dünya mimarisinin sayılı muhteşem eserlerinden biri olarak telâkki edilen türbesini, **Cihangir Timur**, h. 790-800 (m. 1400) yıllarında yaptırmıştır.

Ahmed Yesevî'nin ilk halifesi, **Arslan Baba**'nın oğlu **Mansur Ata**'dır. **Mansur Ata**, 1197 (h. 594) yılında vefat edince yerine **Abdülmelik Ata**, o vefat edince onun oğlu **Tac Hâce**, ondan sonra da **Tac Hâce**'nin oğlu **Zengi Ata** irşad mevkiine geçtiler.

İkinci halifesi **Harezmlî Said Ata**, üçüncü halifesi **Yesevî** tarzındaki hikmetleri ve menkıbeleri ile Türkler arasında büyük bir şöhrat sağlayan **Süleyman Hakim Ata**'dır.

Ahmed Yesevî'nin geriye bıraktığı tek ve ölmez eser *Divan-ı Hikmet*'tir. Çok sevildiği için farklı ilaveler, çeşitli düzen ve nüshalarla günümüze kadar gelmiştir.

Şimdi **Yesevî**'nin güzel deyişlerine, tasavvuf anlayışına gelim. Sözü **Nihad Sami Banarlı**'ya bırakalım:

Yesevî'ye göre hayat uzun bir ibadet yoludur ki, tanrı aşıkları için bu yol ne kadar uzun olsa yine de kısa sıyılır. Bu hayat,

aşkın tanrıya olan kulluğunu tam yapabilmesi için kâfi değildir. Bu sebeple ömrün her ânını, gönlün Allah sevgisiyle dolu ve uyanık bir ibadet ânı olduğunu bilmek, öyle yaşamak, öyle çalışmak gerekir. Biricik hakikat olan Allah'a varabilmek, ancak aşk yolu ile mümkündür. Aşk yolu zordur. Aşık olmak için önce nefsi öldürmek, kendi bağından uzaklaşıp sevgi bağına girmek gereklidir. Aşk ateşiyle yanan aşıkların rengi uçar, kendi şaşkın gönlü viran ve gözyaşları tûfan olur. Saadet, bu çileli yolun sonundadır. Allah aşkı, üstün insan (insan-ı kâmil) olmanın tek yoludur. 63 yaşında yeraltına, çilehâneye girmesiyle ilgili olarak şöyle söyler:

*Kâdir Rabbim kudretle şöyle bir baktı,
Sevinç duyup yeraltına girdim işte.
Garip kulun dünyasından geçti gitti,
Bir dost olup yeraltına girdim işte.*

*Zikreyledim, şükreyledim, Hakk'a taptım,
Deli oldum, ayıplandım, candan geçtim,
Ondan sonra birlik şarabından tattım,
Hem dem olup yeraltına girdim işte.*

*Yaşım altmışüç vardı, bana bir günden az geldi,
Eyvah yazık Tanrı nerde ? Gönlüm kırık,
Yer üstünde sultan benim diye ululandım,
Gamla dolu yeraltına girdim işte.*

*Başım toprak, tenim toprak, özüm toprak,
Yandım, yandım olamadım asla apak,
Hak vaslına varam deyip ruhum müştak,
Zemzem olup yeraltına girdim işte.*

*Şeyhimin aşk şarabından damla tattım,
Hû hû diye yaş dökerek sabahladım.
Hamdolsun ki en sonunda Hakk'a vardım,
Bir çığ olup yeraltına girdim işte.*

*Kimi görsem hizmet eden kul olurum,
Toprak gibi yollarına yol olurum,
Aşıkları yakıp sönen kül olurum,
Merhem olup yeraltına girdim işte.*

Allah, Ahmed Yesevî'yi rahmetiyle kuşatsın. Onun gibi iyi kullarını aramızda artırsın. Amin.

KAYNAKLAR: Prof. Dr. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 1966, s. 49-77; Nihad Sâmi Banarlı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1971, c. 1, s. 276-282; T.D.V. *İslâm Ansiklopedisi*, c. 2, s. 161; el-Hazini, *Cevâhiru'l-Ebrâr Min Emvâci'l-Bihâr*; Ali Şir Nevâî, *Nesâimu'l-Mehabbe Min Şemâimi'l-Fütûve*, (haz. Kemal Eraslan) İstanbul, 1979; Kemal Eraslan, *Divân-ı Hikmet'ten Seçmeler*, Ankara 1983.

SAİD AYKUT

ABDÜLKÂHİR EBU'N-NECİB SÜHREVERDİ (R.H) (ö. 563/1167)

Sühreverdî, 490/1096 senesinde İran'ın Sühreverd bölgesinde dünyaya geldi. Tam ismi, **Abdulkâhîr b. Abdullah b. Sa'd b. Hüseyin b. Kâsım b. Alkame b. Nadr. b. Muaz b. Abdurrahman b. Kasım b. Muhammed b. Ebû Bekr (r.a)**'dir. Ebu'n-Necib künyesiyle meşhurdur.

Sühreverdî, tam isminden de anlaşılacağı üzere, soy olarak, **H. Ebû Bekir (r.a)**'e dayanır. Tüm İslâm ülkelerinde görüldüğü gibi o da küçük yaşlarda ilim tahsiline başladı. Devrin ilim merkezi Bağdad'a gitti. Nizamiye Medresesi'ne kaydoldu. **Es'ad Mühennî**'den fıkıh, **Ahmed Gazâlî**'den tasavvuf, **Ali b. Neyhan**'dan hadis tahsil etti. Bir ara ilim tahsili konusunda içine iseksizlik düştü. Medreseden ayrıldı. Birkaç gün aç kaldı. Karnını doyurmak üzere Dicle kıyısına gitti fakat açlığını gideremedi. O vaziyette sokaklarda gezerken, tokmaklarla pirinç döğen çiftçilere rastladı. Onlara yanlarında çalışma teklifinde bulunduyorsa da kendisinin ilmiyye ehli olduğunu anlayan bu çiftçiler, **Sühreverdî**'nin teklifini kabul etmek istemediler; hatta eline bir miktar altın verdiler. O, çabasıız ele geçen bu meblağı kabul etmedi, çalışmak üzere tekrar ricada bulununca, çiftçiler eline bir tokmak verip yanlarına aldılar. Bir saat ancak çalışabildi, zira böyle bir iş için dayanıklı değildi. İş sahibi, yaptığı işin karşılığı olarak eline bir altın tutuşturdu. **Sühreverdî**, yaşadığı bu tecrübeden sonra içinde ilim aşkının arttığını hissederek, yeniden tahsile koyuldu. Zâhiri ilimleri tamamladıktan sonra, yine âdet üzere tasavvuf yoluna girdi. Şeyhi **Kadı Vecihüddin** hazretleriydi. Onun ya-

nında mânevî eğitimini tamamladı. Tarîkat silsilesi şu şekildedir: Kadı Vecihüddîn, Şeyh Ferec ez-Zencânî, Şeyh Ebu'l-Abbas en-Nehâvendî, Muhammed b. Hafif eş-Şirâzî, Kadı Ruveym Ebû Muhammed Bağdâdî, Cüneyd-i Bağdâdî.

Sühreverdi, önce bir süre Nizamiye Medresesi'nde hadis dersi verdi, daha sonra da Şam'a giderek oradaki Cami-i Atik'de va'zlar yaptı. Sonunda Bağdad'a döndü.

Sühreverdi, Bağdad'ta bir dergâh inşa ettirdi. Orada ilim yolunda öğrenci yetiştirmekle meşgul olan Sühreverdi, bir yandan da mânevî alanda çok sayıda insanın ruh dünyasını inşa etmiştir.

Sühreverdi, daha sonra hacca gitti. Orada derin bir tefekkür halinde iken, Hızır (a.s) geldi. Fakat o, bulunduğu hali hiç bozmadı. Bunun üzerine Hızır (a.s) gitti. Talebeleri, Hızır (a.s) geldiğinde niçin murakebeyi terketmediğini sorduklarında şu cevabı verdi: *"Bilmiyor musunuz ki, eğer Hızır (a.s) gelmiş gitmişse, bir daha gelir gider. Ancak ulaştığım o anki ilâhî tecelliyi kaçır saydım, onu bir daha yakalayamazdım. Belki onun pişmanlığını kıyâmete kadar çekerdim."* Tam bu sırada Hızır (a.s) tekrar zuhûr ediverdi. Sühreverdi, hemen edeble ayağa kalkarak onu karşıladı.

Rivayete göre 558/1162'de Beyt-i Makdis'i ziyaret etmek istemişse de Haçlı Savaşları sebebiyle şehre girememiş, geri dönmüştür.

Sühreverdi hazretlerinin, elinin emeğiyle geçinmek üzere suçuluk yaptığı kaydedilir. Yeğeni Ömer Şihâbüddîn Sühreverdi (539/1144-586/1190)'yı yetiştirmiştir. Ömer Şihâbüddîn Sühreverdi, bilindiği üzere, meşhur *Avârifü'l-Ma'ârif* adlı eserin yazarıdır.

Sühreverdi hazretlerinin, Abdülkâdir Geylânî ile buluşup sohbet etmesi, ikisinin arasında yakın bir ilişkinin bulunduğunu gösterir. Halvetiliğin, Sühreverdi ile bir kola ayrıldığı kaydedilir.

Abdülkâhîr Sühreverdi, Bağdad'ta 563/1167 senesi Cema-ziyelahir ayının onyedinci Cuma günü vefat etmiştir. Cenazesi, Bağdad'ın batısında yer alan dergâhında defnedilmiştir.

Eserlerinin bazıları şunlardır: 1- *Adâbü'l-Mürîdin*, 2- *Şerhu*

Esmâ'ül-Hüsna, 3- Muhtasarı Mîskâtî'l-Mesâbih li'l-Bağâvî, 4- Musannef fi Tabakâtî's-Şafîyye, 5- Nehcü's-Sülâk.

Sühreverdî hazretleri Şafî mezhebinden idi. Tasavvufu şöyle tarif ederdi: *"Tasavvufun başı ilim, ortası amel, sonu Allah'ın lütûf ve ihsanıdır."*

Abdülkâhir Sühreverdî, bir gün yeğeniyle birlikte Kerh'e gelmişti. Bir evin yanından geçiyorlardı. İçeriden sarhoşların nâraları, gürültüleri geliyordu. Şeyh, evin alt tarafında bir yere gitti, orada iki rekat namaz kılıp içki içenlerin ıslâhı için Allah'a dua etti. Sonra evin içine girdi. Evdekiler, bir anda içkilerinin suya dönüştüğünü gördüler, bu durumdan etkilenerek, şeyhin ellerine sarılıp bir daha içki içmemeye, ıslâh-ı nefis etmeye söz verdiler.

Yine bir gün yeğeni ile giderken köprü üzerinde sırtında üzüm taşıyan bir adam gördü. Ona *"bunları bana sat"* diye teklifte bulundu. Adam *"niçin"* diye sorunca, Şeyh: *"Bu meyveler içki yapılmak üzere satın alındıkları için benim almamı istiyorlar."* karşılığını verdi. Adam, düşüp bayıldı. Sonra içki içmeyi bırakarak tevbe etti.

Sühreverdî, iman ve küfür konusundaki kanaatini şu şekilde dile getirdi: *"Dinde inanılması lazım gelen şeyleri, dil ile söyleyip kalp ile inanarak kabul ettikten sonra, şeriata uygun ameller yapmak kalpteki imanı parlatır. Kişi imanı dil ile söylemelidir. Gereksiz yere imanı dil ile ifade etmemek insanı küfre götürür. Dili ile imanı olduğunu söylediği halde, kalben inanmayan münâfıktır. Ameli terkeden kişi fâsıktır. Sünneti terkeden kişi bid'at ehlidir. İnsanlar, iman bakımından birbirlerinden farklı derecelere sahiptirler. Allah, kullarının kâfir ve imansız olmasından razı değildir. Ehl-i kiblede birinin işlediği hayırdan dolayı, bu cennete gidecek diye şehadette bulunulmaz. Aynı şekilde işlediği günaha bakarak bir kimsenin cehenneme gideceğine de şahadet edilmez."*

KAYNAKLAR: A'lâm; Şa'ranî, Tabakâtü'l-Kübrâ; Nebhanî, Camiu Kerâmâtî'l-Evliya; Sübki, Tabakâtü's-Şafîyyeti-Kübrâ; Kehhâle, Mu'cemu'l-Müellifin; Abdurrahman Câmî, Nefehâtü'l-Üns min Hadarâtî'l-Kuds; Vassaf, Sefinetü'l-Evliyâ; Şemseddin Samî, Kamûsu'l-A'lâm; Carl Brockelmann, Sup. I., s. 780.

Doç. Dr. ETHEM CEBECİOĞLU

EBÛ YEAZZÂ (R.H) (ö. 572/1176)

Adı Yelennûr b. Meymûn'dur. Fas'ta yaşadı. Büleyde şehrinde olan zâviyesi, çok ziyaret edilen bir yer olup ilim talepleri tarafından tercih edilen bir ilim merkezidir. Hicrî 572 yılında (m. 1176) ölen Ebû Yeazzâ'nın kabri civarına kurulan köyün ismi Mevlay Buazzâ'dır. Fas diyarının en seçkin sûfilerini yetiştirdiği için pek meşhur olmuştur. Ebû Medyen el-Gavsı bunlar arasında sayabiliriz. Ahmed es-Savmaî, Ebû Yeazzâ hakkında bir risale kaleme almıştır.

Ebû Yeazzâ, Kuzey Afrika'nın en çok sevilen, hürmet edilen ermişlerindendir. Onun deyişlerinden bazıları şunlardır:

"Allah yolunu arzulayan, sûfi taifesinden olmasa bile Hakk'a ulaşır. Tasavvuf, bir söz ve tartışma meselesi değildir. Tasavvuf, kâl işi değildir. Tasavvuf lisanının işaretlerinden, mânevî ahvalden ibaret kalması en iyi durumdur. Özellikle râhî müşahedelerin bir ifadesi olarak işaret, en güzel şeydir.

Veli, kademi, makamı, hâli, münâzeleti ve sirri olmadıkça veli olamaz. Kadem, velinin Hakk'a giden yoludur. Makam, ilimde ondan önce yol alanların, ona ikrar ettiği ahvaldir. Hal, onda sâdır olan, usûle dair faydalı emârelerdir. Münâzelet, müşahede vasfıyla huzurda olmanın sağladığı güzel haller (hediyeler)dir ki ona aittir. Sirr, mâsivânın ve zâtın yok olup, cem'in ⁽¹⁾ ona hücum etmesi esnasında doğarcığın alabildiği lâtif şeylerdir."

Ebû Yeazzâ'nın yönteminde kötülük ve hataları idare etmek, bu gibi hallerde yumuşak davranmak yoktur. O, yalan söyleyen yalancılık, hırsızlık yaparı da hırsızlıkla vasıflandırır; bunu gizlemezdi. Sözleri suçluya suçunu hissettirirdi. Böylelikle pişmanlık, tevbe, istiğfar ve istikâmet neticesi hâsıl olurdu. Merhametli davranması gerektiği kendisine iletilirse "hayır, benim dile getirdiğim şey, emrolunandır. Ben bunu yapıyorum" derdi.

Biz, **Ebû Yeazzâ'nın** bu tutumunu fazla yadırgamıyoruz. İnsanların bir kısmı suçunu bilir, başkalarına hiç hissettirmeden tevbe eder; Rabbine döner. Ama zaman zaman öyle büyük fesat olur ki, en kötü suçları işleyenler utanmadan kendilerini temiz in-

(1) Cem' ya da cemîyyet, tasavvufî bir ıstılah olarak tümtüyle Allah'a yönelmek, Allah'tan başka hiçbir şeyle meşgul olmamaktır. (S.A.)

sanların safına koyup yüzünüzce sırtabilirler. Nitekim günümüzde böyleleri pek çoktur.

KAYNAKLAR: Dr. Abdülmünim el-Hıfni, *el-Mevsûatu's-Sûfiyye*, s. 418; İmam Şârânî, *Tabâkât-ı Kübra*, c.1, s. 136; *Bustân, fi Zikri'l-Evlâyî ve'l-Ulemâ-i bi Tlemsan*, s. 108

SAİD AYKUT

SEYYİD AHMED ER-RİFÂÎ (R.H) (ö. 578/1182)

Rifâî Tarikatı'nın pîri Seyyid Ahmed er-Rifâî, 6. İmam Mûsâ Kâzım'ın (183/799) oğlu İbrâhim el-Murtazâ (207-209/822-824) yani Hz. Hüseyin neslindendir. Cedlerinden er-Rifââ el-Hasan el-Mekki, Mekke'den İspanya'ya 317/929 senesinde, Bâtınîlerin sebep olduğu hâdiseler sırasında hicret etmiş ve İşbiliyye'ye yerleşmiştir. Torunlarından Seyyid Yahyâ (460/1067) ise İşbiliyye'den Hicaz'a 450/1058 yıllarında ailesiyle birlikte dönmüştür. Daha sonra Basra'ya gitmiş, Abbâsî halîfesi tarafından kendisine Sünnîler ve Şîîler arasındaki kavgaya son vermesi için Tâlibiyyân'un "nakiplik" vazifesi verilmiştir.

Ahmed er-Rifâî hazretlerinin babası Seyyid Ali, adı geçen Seyyid Yahyâ'nın oğludur. Annesi, Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin torunlarından Fâtıma el-Ensârî'dir. Bağdad ve Basra arasında "bataklık yerler" demek olan Batâih bölgesinde, Ümmü Abîde köyünde 512/1118 yılında doğdu. Yedi yaşında iken babası vefat edince dayısı, şeyh Mânsûr el-Batâihî onun yetiştirilmesini üzerine aldı. Önce Kur'ân-ı Kerîm'i hıfz etmesi için Abdüssemi' el-Harbûnî'nin derslerine gönderdi. Daha sonra, Hz. Peygamber'in rüyada işaretini üzerine, dinî ilimleri tahsil etmesi için Şeyh Ali Ebu'l-Fazl el-Vâsıtî'ye teslim etti. Ahmed er-Rifâî, onun yanında başarılı bir talebe olarak öğrenimini tamamladı. Bir taraftan da Ebû İshak Şîrâzî'nin (476/1083) yanında Şâfiî fıkından *Kitâbu't-Tenbih*'i okudu. Yirmi yaşına geldiğinde, Vâsıt şehrinin muhaddislerinden Şeyh Ali Ebu'l-Fazl kendisine şeriat ve tarikat ilimlerinden icâzet verdi ve hırka giydirdi. Zâhir ve bâtın ilimlerine vâkıf olduğuna işaret olmak üzere kendisine, "Ebu'l-Alemeyn" (İki sancak sahibi) lakabını verdi. Bu lakab daha sonraki yıllarda, "kutupluk ve gavslik" mertebelerinin her ikisini de hâizdir mânâsında da kendisi hakkında kullanılmıştır. Şeyhlik

icâzetini aldıktan sonra, Hasan köyünde babasına ait tekkeye yerleşti. Şöhreti kısa zamanda etrafa yayıldı; 539/1144 yılında şeyhi ve hocası Ali Ebu'l-Fazl'ın vefâtı üzerine, dayısı **Mansur el-Batâihî**'nin irşad halkasına devam etti. Şeyhi **Mansûr el-Batâihî**, **Ahmed er-Rifâî**'ye "*Şeyhler şeyhliği*" ve kendisine ait "*bütün zâviyelerin şeyhliği*" ünvanlarıyla hilâfet vererek Ümmü Abîde'deki zâviyeye yerleşmesini söyledi. Çok geçmeden 540/1145'te **Şeyh Mansûr el-Batâihî** vefat etti.

Yıllar geçtikçe müridlerinin sayısı artıyordu. Bu durum, Irak şeyhlerinin onu kıskanmasına sebep oldu. Birçok iftira, itham ve dedikodu ortaya atıldı. Nihayet 550/1155 yılında, zikir meclislerinde erkek ve kadınları bir araya topladığı iddiasıyla, Abbâsî halifesi **el-Mukteffî**ye (ö. 555/1160) şikâyet ettiler. Halifenin durumu incelemek için gönderdiği müfettiş "*Eğer bu Seyyid ve müridleri de sünnetten başka bir yol üzerinde iseler yeryüzünde sünneti takib eden bir topluluk kalmamıştır*" meâlinde raporunu halifeye arzemiş, bunun üzerine Abbâsî halifesi de **Seyyid Ahmed er-Rifâî**'ye bu teftişten dolayı özür dileyen bir mektup göndermişti.

577/1161 yılında Abbâsî halifesi **el-Müstencid** (ö.566/1170) bir memurunu göndererek **Hz. Rifâî**'den nasihat ve dua talep etmiş, o da bir mektup yazarak halifeye göndermiştir. 560/1164 senesinde halife kendisini Bağdad'a davet etmiş, karşılamak üzere oğlunu vazifelendirmiştir. Sarayda davetliler arasında devrin ileri gelen şeyhleri de bulunmuş, halife, **Hz. Rifâî**'nin sohbetini ağlayarak dinlemiştir. Davetin dördüncü gününde **Seyyid Ahmed er-Rifâî**, babasının Bağdad'taki türbesi civarında zikir meclisi tertip etmiş, halife de bizzat bu mecliste bulunmuştur.

Kaynaklarda **Hz. Rifâî**'nin bir defa daha hac ettiği, Arafat'ta **Hızır** (a.s.) ile görüştüğü ve ondan "*tâc*" ve "*hırka*" giydiği zikredilmekle beraber tarih belirtilmemiştir.

Şiddetli bir ishal hastalığı neticesinde 22 Cemâdilülâ 578 (m. 1182)'de dâr-ı bekâyâ intikal etmiştir. Türbesi bugün çöl haline gelmiş olan bir bölgede, Bağdad'ın güneyinde Vâsıt yakınlarındadır. Bazı kitaplarda doğumu h. 500 ve vefâtı 570 tarihi olarak gösteriliyorsa da doğrusu, 512 ve 578 hicridir. "*Rifâî*" nisbesi ise cedi **Rifâa el-Hasan el-Mekkî**'nin adındandır. Türkçemizde "*Rufâî*" telaffuzu halk arasında galat olarak yayılmıştır. Doğum yerinin doğru okunuşu da Ümmü Ubeyde değil, Ümmü Abîde'dir.

İlk eşi **Hatice binti Ebi Bekr el-Vâsıtî en-Neccârî**'den **Fâtıma** ve **Zeyneb** adlı iki kızı, onun vefatından sonra evlendiği ikinci eşi **Râbia**'dan **Salih** isminde bir oğlu olmuş ise de genç yaşında, evlenmeden vefat etmiştir. **Ahmed er-Rifâî** hazretlerinin nesli bu iki kızıdan günümüze kadar devam etmiştir. **Fâtıma**'dan **İbrahim el-A'zeb** (ö. 609/1212) ve **Ahmed el-Ahdar** (ö. 645/1247) adlı devirlerinde meşhur olan iki sûfî; **Zeyneb**'den ise iki kız ve altı erkek torunu olmuştur. Bunlardan **Ahmed İzzeddin es-Sayyâd** (574-670/1178-1271), **Rifâî Tarikatı**'nın **Sayyâdiye** kolunun kurucusudur.

Ahmed er-Rifâî'den bahseden kaynak kitaplar onu âlim, muhaddis, Şâfiî fakîhi, müfessir, "güzel ahlâkı" yaşayan ve tavsiye eden bir sûfî olarak takdim etmektedir. Şâfiî fıkhında yazdığı bir şerh, Moğol istilâsı sırasında maalesef kaybolmuştur. *El-Hikem er-Rifâiyye* adlı bizzat te'lif ettiği küçük hacimde bir risale, sohbet ve vaazlarından tutulan notlardan ibâret olan *el-Burhânü'l-Müeyyed*, *Kırk Hadis*, *Hâletü Ehli'l-Hakika Maallah*, *en-Nizâmü'l-Hâs li-Ehli'l-İhtisâs* adlı eserleri mevcut olup Türkçe'ye birkaç kere tercüme edilmiştir. Ayrıca bazı şiirleri, "Ahzâb ve Evrâd"ı ve meclislerinde tutulan notlardan ibaret "*Mecâlis*"i bulunmakla beraber henüz tercüme edilmemiştir.

Bazı Menkıbeleri

Hayatından bahseden eserler, onu züll, meskenet, fakr, inkisar ve tevâzu sahibi, güzel ahlâk ve muamelesiyle tanınmış bir sûfî olarak göstermektedir. Bizzat kendisi de tevâzu, züll, inkisar ve iftikâr yoluyla matlûbuna vâsıl olduğunu, bu vasıfları "*tarik*"ında esas olarak tercih ve tesbit ettiğini söylemektedir. Menkıbeleri arasında onun fevkalade tevâzuunu gösteren hikâyeler vardır. Bunlardan birinde, kendisine iftira ve küfür dolu sözler sarfeden bir şeyhe karşı: "*Efendim, sizin hilminiz büyük, affınız geniştir. Ben neyim ki, ne kıymetim vardır ki bu kadar hiddete kapılıyorsunuz? Ben sadece hizmetkârlarınızın en miskiniyim, ayaklarınızın tozuuyum...*" şeklinde mukabele etmişti. Hz. **Rifâî**'yi kızdıracak artık başka bir sözü kalmadığını anlayan şeyh: "*Görüyorsunuz ki, siz nefsinizden sıyrılıp çıkmışsınız. Şimdi mülk sizindir, nimet sizindir ve neslinize aittir. Züll, inkisar ve tevâzuda bütün şeyhleri geçtiniz!*" diyerek kendi noksanını ve **Seyyid Ahmed er-Rifâî**'nin ahlâkî kemâlini itiraf etmiştir.

Bir gece, herkesin uyumakta olduğu bir sırada **H. Rifâî**,

hayvanların bulunduğu ahıra gitmişti. Biraz sonra bir hırsız da ahıra girip onu görünce fevkalâde korktu. **H. Rifâî**, sâkin ve müşfik bir sesle: *"Korkma, benden sana bir kötülük gelmez! Evlâdım, senin fakir bir kimse olduğunu sanıyorum. Bu hayvanlar da fukarânın malıdır, pek bakımsızdır. Benimle gel de sana semiz ve bakımlı bir hayvan vereyim,"* dedi. Torunu **İbrahim el-A'zeb**'in beslediği bir ineğin yanına gidip hırsıza: *"Oğlum, al bunu! Acele et, seni yakalamasınlar."* Şaşkınlık içindeki hırsız, hayvanı yularından tutup dışarı çıkardı. Arkasından gelen **H. Rifâî** ile kasabamın dışındaki köprüye kadar beraber gittiler. Orada **H. Rifâî** hırsıza veda edip: *"Oğlum, şu yolu tut, falan köye kadar git, orada ineği sat, ailenin ihtiyacını karşıla!"* dedi ve tekkesine döndü. Sabahleyin beslediği ineği göremeyen torunu ağlamaya başladı. Torununa: *"Ağlama yavrum, Allah yolunda sarfedilen için kendini üzme! Zira O, sana kaybettiğin şeyden daha hayırlısını verir,"* diyerek onu teselli etti. Hırsız, bir zaman sonra gelip af diledi ve **H. Rifâî**'nin dervışı oldu.

Bir gün zevceleri, yiyecek bir şey arzu edip etmediklerini sordu. **H. Rifâî** "heritse" istediğini söyledi. Zevceleri "hemen yaparım!" deyince, **H. Rifâî**: *"Fukarânın yiyemediği bir dünya isteğiyle onlara hıyânet edemem,"* dedi. Zevcesi: *"Öyleyse fukarâya da yetecek sûrette yaparım,"* diye cevap verdi. "Heritse" yapıp fukarâya dağıtıldı ve **H. Rifâî**'nin payını ayırıp yanına koydular. O, Cenâb-ı Hakk'a hamd ettikten sonra, kalktı şükür namazına durdu. O esnada bir fare gelip herisenin etrafında dolaşmaya başladı. Hemen bir kedi fırlayıp farenin başını kopardı. Namazını bitirdikten sonra **H. Rifâî** ağladı ve herifseyi yemekten vazgeçti. Niçin yemediğini soran zevcesine: *"Uğrunda bir baş feda olan şeyi nefis istemez,"* dedi.

Bir Ramazan akşamı, bir kimse **H. Rifâî**'yi iftara davet etti. Çok sıcak bir Ramazan ayı idi. Akşam namazından sonra iki rekât nâfile namaz kılmak **H. Rifâî**'nin âdeti iken, davet sahibi acele ettirerek kendisini alıp evine götürdü. **H. Rifâî**'ye kapı önünde biraz beklemesini söyleyip, evini düzenlemek için içeri girdi. Orada, her nasılsa ev halkı ve çocuklar ile ziyâdesiyle meşgul olmuş olacak ki, **H. Rifâî**'yi kapı önünde unuttu. Kendisi güzelce iftar ederek yiyip içti. Sonra yatsı namazını kılmak için evden çıktı. *"Efendim, vallâhi seni unuttum"* diyerek, büyük bir mahcûbiyet içinde özürler diledi. **H. Rifâî**: *"Zararı yok, bunda da hayır vardır. Gidelim, namazımızı kılalım, yine gelir iftar ederiz!"* diye

cevap verdi.

H. Rifâî'nin komşularından iki fakir birbirleriyle kavga ettiler. Aralarındaki husûmet gittikçe şiddetlendi. Bu hal gece yarısına kadar sürdü. O saate kadar evinde olmayan **H. Rifâî'nin** geldiğini görünce sustular. Seher vakti olunca onlardan biri abdest almaya çıktı. Bu şahsın hânesi **H. Rifâî'ninkine** pek yakın idi. **H. Rifâî** de abdest yenilemek için o sırada dışarı çıktı. Gece- nin karanlığında bu son çıkanın hasmı olduğunu zanneden diğer şahıs, onun üzerine hücum edip eliyle vurmaya, ayağıyla tekmelemeye başladı; yerden yere kaldırıp attı ve nihayet kendisi de bitap düştü. **H. Rifâî**, bu muamele esnasında sesini çıkarıp bir tek söz söylemedi. Evvelce dışarı çıkmış olan hasmı geri dönmüştü. **H. Rifâî'yi** döven kimse, gelen şahsın **H. Rifâî** olabileceği zannıyla selam verdi. O da selamı alınca sesinden, onun **H. Rifâî** olmadığını, hasmı zannedererek dövdüğü kimsenin **H. Rifâî** olduğunu anlayıp baygın bir halde yere düştü. **H. Rifâî** yerden kalkıp onun başını eline aldı: *"Oğlum, üzülme ve emin ol ki, hayırdan başka birşey olmadı. Sevap kazandık. Allah sana hayırlar versin!"* dedi ve o fakirin korkusu geçinceye kadar kendisini teselli etti. Bunun üzerine o fakir kendisini yerlere atarak: *"Efendim, affınızı dilerim!"* diye yalvardı. **H. Rifâî** cevaben: *"Allahü azîmü's-şân seni ve bizi affetsin! Asıl dövüldüğüm zaman Cenâb-ı Hak'tan senin için af talep etmiştim,"* dedi. Fakir tövbe etti. Bundan sonra çok yaşamayıp vefat etti. **H. Rifâî**, onu techiz ve tekfin edip cenaze namazını kıldı.

H. Rifâî, cüzamlı hastaların yanına gider, onların elbise ve başlarını yıkar, bitlerini temizlerdi. Onlara yemek götürür ve beraberce yer, onlarla oturur ve Cenâb-ı Hak'tan onlar için af ve mağfiret talep eder; onlardan kendisine dua etmelerini isterdi. *"Onları ziyaret ve onlara hizmet vâcibattandır,"* derdi. Körler, hastalar ve topallara karşı da böyle davranırdı. Hristiyanların, âciz, yetim ve dulların ihtiyaçlarını karşılar, onlara hizmet eder ve güzel muamelelerde bulunarak gönüllerini alırdı. Bunlardan birçoğu Müslüman olurlar ve kendisini *"yetimler ve miskinler babası"* diye anarlardı. Yoldan bir âmâ geçse ona yardım etmek ve duasını almak için beklerdi. Helâya gidemeyecek sûrette yaşlanmış olup elbiselerini kirleten ihtiyarları görse elbiselerini yıkar, temizler, kurutur ve giydirdi. Böyle kimselere yardım etmesi konusunda komşularına tavsiyelerde bulunur, *"Kulu Hakk'a yaklaştıran, Allah'ın mahlûkatına şefkattir"* der ve *"Bütün halk, Allah'ın*

iyâlidir. Onlardan Hakk'a en sevgili olan iyâli için fayda verendir" hadis-i şerifini hatırlatırlardı.

Devrinin şeyhleri: "*Seyyid Ahmed er-Rifâî, makamlardan ne buldu ise halka şefkatinin çokluğundan ve alçak gönüllülüğünden buldu*" derlerdi.

Bazı Sözleri

"Bu din, zâhir ve bâtını câmidir. Bâtın, zâhirin özü ve içi; zâhir de özün ve bâtının zarfıdır. Zâhir olmasa bâtın olmaz; zâhir olmayınca bâtın sıhhat bulmaz. Kalb, cesedsiz kâim olamaz. Cesed olmayınca da kalb sâlim olmaz. Kalb, cesedin nûrudur. Bazılarının ilm-i bâtın dediği bu ilim, aslında ıslâh-ı kalbdır. Evvela, amel bi'l-erkân, yani rûkûnlerle amel ve kalb ile tasdik lâzımdır. Adam öldürme, hırsızlık, zina, riba, içki, yalan, kibir gibi günahlarla beraber kalbdeki iyi niyetin ve gönüldeki temizliğin ne faydası vardır ? Kalb temizliğinin rûkûn ve fiillerde görünmesi lâzımdır." (el-Burhânü'l-Müeyyed, s. 91)

"Sizi birtakım sıfat ve hasletlerden uzak kalmaya davet ederim. Sakın o sıfatlarla ittisâfa kalkışmayın ki onlar, zehire bulanmış hasletlerdir. Size Allah'tan korkmayı ve bu kötü hasletlerden uzak kalmayı tavsiye ederim. O kötü hasletler şunlardır: **Hased**, ki hased edilen kimsenin sahip olduğu nimetin zevâlini istemektir. **Kibir**, ki kendini başkalarından üstün görmek demektir. **Kizb** (yalan), ki vakıanın aksine söz uydurmak ve faydasız, boş söz söylemektir. **Gıybet**, ki iyiliğinin başkası tarafından görülmesinden hoşlanmaktır. **Zulüm**, ki nefsin isteklerine râm olmaktır. Bu kötü hasletlerden korunduktan sonra, sana korku ve ümid arasında (beyne'l-havfü ve'r-recâ) bulunmanı tavsiye ederim. **Havf**, bildiği günahından ötürü kalbin Allah'tan korkmasıdır. **Recâ** ise Cenab-ı Hakk'ın va'd-i sübhânîsinden ümidvâr olarak itminan bulmasıdır." (105-106)

"Sen zannediyorsun ki bu tarikat, baba mirasıdır, cedden, atadan kalır ve **Bekir**, **Amr** nâmına yazılarak şecereye kaydolur, böylece hırkanın yakasına yafta olarak geçer veya tâcına takılır. Yoksa sen süfliği bir kalın hırka, bir külâh, bir değnek, bir büyük sarıktan ve sadece kıyafetten ibaret mi sanıyorsun ? Allah'a andolsun böyle değildir. Çünkü Allah bunlara nazar etmez. O, kalbe nazar eder. Onun nazargâhı kalbdır. Esrârını ilkâ için Hak Teâlâ göntüle nazar buyurur. Tekarrub-ı ilâhînin makarrı da orasıdır.

Sen bütün bunlardan gâfilsin. Çünkü sen tâc ile, hırka ile, tesbih ile, âsâ ile, kilimle uğraşıyorsun. Kalbin onlarla meşgul ve perdeli. Mârifet nûrundan hâlî olan akıl nedir ? Akıl cevherinden mahrûm olan kuru kafa nedir ? Bu ne iştir ki, sâflerin sâlih amellerini yapmadan kisvelerine bürünerek sâfi olmaya çalışıyorsun ? ”

Ben, size: “Esbâba sarılmayın, ticaret ve san’attan vazgeçin! demiyorum. Fakat, “Her zaman gaflet ve haramdan uzak durun!” derim. Yine ben, size: “Çoluk çocuğunuzu ihmâl edin ve güzel elbiseler giymeyin!” demiyorum. Fakat “Çoluk çocuğunuzla meşgûliyetiniz size Allah’ı unutturmasın. Allah’ın fakir kullarına karşı elbiseniz ile böbürlenmekten de sakının; elbiselerin güzelliğini açığa vurarak fakirlerin gönlünü incitmeyin,” derim. “Ben, sizin kendinizi beğenip böbürlenerek gaflete düşmenizden korkarım.” (s. 102)

Allah’ın kullarından ve velîlerinden istimdâd ettiğiniz zaman göreceğiniz yardımı onlardan değil, Allah’tan biliniz. Çünkü bu itikad şîrktir. Fakat Allah’ın velî kullarına olan muhabbetine istinaden dilek ve ihtiyaçlarınızı bu vesile ile Allah’tan isteyebilirsiniz. “Nice tozlu topraklı ve kapılardan kovulan kimseler vardır ki, edeceği andı Hak Teâlâ icrâ eder” (hadîs-i şerîf). Yani böyle birisi, bir konuda yemin ederse Hak Teâlâ onu yemininde yalancı etmez, istediğini yapar. Allah Teâlâ bunlara kâinâtta tasarruf imkânını bahşetmiş ve onlara dualarının berekâtıyla bazı şeyleri değiştirme ihsanında bulunarak, onları: “Ol deyince oluverir,” âyetinin sırrına mazhar kılmıştır. (s. 133)

Ashâbın en faziletlisi, Hz. Ebûbekir (r.a) Efendimizdir. Sonra sırasıyla Ömerü’l-Fârûk (r.a), Osman Zinnûreyn (r.a) ve Hz. Ali (kerremallâhu vechehû ve r.a.)’dir. Sahâbelerin hepsi (radiyallâhü anhüm) gerçek bir hidâyet üzeredirler. Peygamberimizden şöyle buyurduğu rivayet olunmuştur: “Ashâbım yıldızlar gibidir. Onlardan hangisine tâbi olursanız hidâyeti bulursunuz.” Ashâb-ı Kirâm arasında zuhûr eden ihtilâflar hakkında ileri geri söz söylemekten sakınarak, onların güzel ahlâkını dile getirmek ve onları faziletleriyle medh ü senâ etmek gerekir. Allah cümlesinden râzı olsun. Siz sahâbeleri sevin ve onlardan bahsederek teberük edin ki, onların ahlâkıyla ahlâklanmaya gayret edesiniz. Peygamber (a.s.), ashâbına: “Size takvâyı tavsiye ederim ki, kulak verip itaat edesiniz. Bir köle size kumandan olsa ona da itaat etmelisiniz.” “İçinizden sağ kalanlar pek çok ihtilâflar görecekler. Bu

zamanda size benim sünnetime ve Hulefâ-yı Râşidin'in yoluna dış sıkıp bağlı kalmayı tavsiye ederim. Bid'atlerden sakının. Çünkü her bid'at dalâlettir." Kalplerinizi Ehl-i Beyt muhabbetiyle tenvir ediniz. Çünkü Ehl-i Beyt, varlık âleminin parlayan nurları ve gönüllerin ziyalı yıldızlarıdır. Nitekim Allah Teâlâ : "De ki: Ben sizden buna karşı yakınlara sevgiden başka bir ücret istemem," (Şûrâ, 23) buyurmaktadır. Resûlullah (s.a.v.) da: "Ehl-i Beytim hakkında Allah'tan korkun," buyurmuştur. Allah kimin hakkında hayır murad ederse, Peygamberinin Ehl-i Beyti hakkındaki vasiyetine sarılmayı nasip ederek onları ona sevdirebilir. Böylece bu kişi onları baştacı eder, onlara tâzim gösterir, himâye eder ve her hususta onlara riayetkâr olur. Velhasıl o kişi, Peygamberimizin hukukuna riayeti, onların hukukuna riayette görerek, onlara iyi muamele ile Peygamberimizin sevgisini iltizâm eder. "Kişi sevdiği ile beraberdir," buyurulmuştur. Öyle ise Allah'ı seven Resûlünü de sever, Resûlullah'ı seven onun Ehl-i Beytini de sever, onları seven de onlarla beraber bulunur. Zira onlar, cedleri ve babaları Aleyhissalâtiüvesselâm ile beraberdirler.

KAYNAKLAR: Dr. Mustafa Tabralı, *Seyyid Ahmed er-Rifâî: Hayatı, Eserleri ve Tarikatı* (Paris 1973 Doktora Tezi, Fransızca); Ken'ân er-Rifâî, *Ahmed er-Rifâî*, İstanbul 1340; Seyyid Ahmed er-Rifâî, *el-Burhânü'l-Müeyyed* (Ter. Dr. H. Kâmil Yılmaz: *Mârifet Yolu*) İst. 1984.

Prof. Dr. MUSTAFA TAHRALI

ABDURRAHİM EL-KİNÂÎ (R.H) (ö. 592/1195)

Uzun adı, Ebû Muhammed Abdurrahim b. Ahmed'dir. Mısır'ın Said bölgesinin Kına yöresinde meşhur olduğu için oraya nisbet edilir. Şeriat ve hakikat ilimlerini toplayan Abdurrahim, aslen Kuzey Afrika'lıdır. Sebtâ'nın Tırgay nahiyesinde (h. 521) yılında doğdu. Henüz küçük yaşta babası vefat etti. Dayıları onu Şam'a gönderdiler. Burada ilim tahsiline başlayan Abdurrahim, 9 sene civarında da Mekke'de kaldı. Hac esnasında Mecdüddîn el-Kuşeyrî ile karşılaşınca, onunla birlikte Mısır'a gitti. el-Kuşeyrî, Abdurrahim'e kızıyla evlenmesini teklif etti. Böylece âlim ve saygın bir zâtın kızıyla evlenen Abdurrahim, Kına yöresinde vaazlarına başladı. O, ticareti de önemli bir geçim kaynağı olarak göürdü.

Abdurrahim'in zühd anlayışı net ve sağlamdır. O, İslâm'ı din, amel ve ahlâk olarak görüyor, yolunu da bu temeller üzerine kuruyordu. O halde kim bu prensiplerden birini terkederse hata etmiş olurdu. Ona göre tasavvuf, amelden yüz çevirmek ve tembellik anlamına gelmediği gibi dince bid'at sayılan garip ve münker amellere gömülmek anlamına da gelmez. Allah'ı anmak (zikrullah), aklı başında olan herkesin bilinçli bir şekilde yaptığı ve yaşadığı bir haldir. Tasavvuf, İslâm'ın temellerinden değil, sadece ahlâk prensibinin rükünlerindendir. Güzel ahlâkın özelliği, kemâle yöneliyor ve yöneltiyor olmasıdır. Kur'an, Resûlullah'ın (s.a.v) hayatı ve tavırları, kemâlin tâ kendisidir. Peygamberimiz, Kur'an'da buyurulduğu üzere yüce bir ahlâk üzeredir. Ahlâk güzelliği, zâhir ve bâtın ilminin içiçe geçerek güzel amellere sevkmesinden doğar. İşte Peygamberimizin amelinin ve ruhunun güzelliğinden doğan bu tertemiz ve yüksek ahlâka kemâl denir.

Görüldüğü gibi **Abdurrahim el-Kınâf**'nin ahlâk nazariyesi, bazı yönlerden yeni ve orijinaldir. Çünkü o, güzel amelin ahlâktan değil, güzel ahlâkın güzel amelden çıktığını söylüyor. O halde asıl olan, amelleri güzelleştirmektir. Ameller güzelleştikçe ahlâk da güzelleşecektir.

Şeyh Abdurrahim, sohbet meclisine katılanları meslek ve zanaat sahibi olmaya çağırır, "ilminizi amelinizle beraber artırmayı unutmayın; rizkinizin gelmesi, ihtiyaçlarınızın karşılanması için çalışmak kaçınılmaz bir zarûrettir" derdi. Ayrıca şunları da söylerdi:

"Allah elçisi (s.a.v), risâlet gelmeden önce Hira mağarasında 'tasavvuf' etmiştir. Sadece ihtiyacını karşılayacak şeyler dışında dünyadan tamamiyle kopmuştur. Ama ne risâletten önce ne de sonra zaman zaman böyle bir hayat sürmesi, herkesin yaptığı şeyleri yapmaktan -kimseye muhtaç olmamak için çalışmaktan- onu alıkoymamıştır."

Abdurrahim, amelin çalışmak, gayret göstermek anlamına da geldiğini söylüyor. "Tasavvufun ana esaslarından biri de ameldir. Çünkü amel, kulların başarıya ulaşmaları, ülkelerin medenî ve mamûr kalabilmesi için en önemli prensiptir. Bir kimsenin yaşayacağı en büyük musibet, tüm ihtiyaçları görüldüğü, her türlü isteği karşılandığı halde kendisinin zerre kadar çalışmaması ve yorulmamasıdır. Ruhunda yorulmaya, çalışmaya, gayret etmeye ve zorlukları aşmaya doğru meyil kalmamış bir ümmet, ümmetler

arasında yokolmaya mahkûmdur. Böyle bir ümmetin geri kalması, kaçınılmaz olmuştur. Çünkü hastadır.”

Kınâî, ırkçı biri değildi. İnsanlara hitâb ederken daima, “Ey Ümmet-i Muhammed!” demiştir. Herhangi bir bölge ya da kavimle sınırlı kalmamak için bu yolu tercih etmiştir.

O, dünya ile ahiret işini birbirinden tamamen ayırmamakta, birini diğerine bağlamaktadır. Şöyle diyor:

“Herkes şunu iyi bilmeli ki, amellerin tümü ahirete yöneliktir. Bir amel, Allah’ın rızasına uygun olduğu sürece sevap getirir. ‘Sadece namaz, oruç ve ibadetler ahiret amelidir; ceza ve sorgulama da bunların yapılıp yapılmamasından ötürü gündeme gelecektir.’ diyemeyiz. Bir adam, pek çok işçinin çalışmasına vesile olacak dükkânlar açsa ve işçilerine ücretini tam zamanında ve hakettikleri şekilde verse yaptığı bu iş, kesinlikle ahirette en çok sevap getiren işlerden olacaktır. O halde bu iş de ahiret işidir. Sonuç itibarıyla ahiret işi, dünya işi diye bir ayırım yapmak zordur. Her kim bir sanat, meslek veya zanaat öğrenmezse küçük düşer, ezilir. **İmam Ömer (r.a)** şöyle buyuruyor: Öyle kimseler görüyorum ki görünüşü, hal ve harekâtı hoşuma gidiyor ama ‘bu adamın bir zanaatı, işi var mı?’ diye sorduğumda, ‘hayır’ cevabını alınca hemen gözümünden düşüyor.”

Şeyh Abdurrahim’in Kur’ân tefsiri, evlilik hakkında bir risalesi, vird ve dua kitabı, ayrıca salihlerin hayatını anlattığı bir teracim kitabı vardır.

Hicrî 592 yılında vefat ettiğinde onbinleri aşan bir cemaatle cenazesinin kaldırıldığı rivayet edilir. Onu, ikâmet ettiği ve ders verdiği yere, evine gömdüler. Bugün hâlâ Kınâ yöresi, bu ulu zâtın ziyaretine gelenlerle dolup taşmaktadır. Onun güzel bir deyişiyle mevzûmuzu bitirelim:

“Muvahhid kul, Allah’ı bir bilerek huzura erişen ve tüm hallerinde O’na dayanan, O’na güvenendir.”

KAYNAKLAR: Dr. Abdülmünim el-Hıfnî, *el-Mevsûatü’s-Süfyye*, Kahire 1992, s. 330; Abdurrahim El-Kınâî, *Kitabü’l-Asfiyâ*, (Kahire), Abdurrahim El-Kınâî, *Risale fi’z-Zivâc*, Kahire.

SAİD AYKUT

EBÜ MEDYEN EL-ENDÜLÜSÎ (R.H) (ö. 594/1197)

Uzun adı, **Ebû Medyen Şuayb b. el-Hüseyn el-Ensâri el-Endülûsî**'dir. Şer'î hükümlere ve ibadetlere titiz bir şekilde bağlıydı. Büyük mutasavvıflardan biri, onu, "*Şeytanın bile baştan çıkaramayacağı kemal derecesindeki bir adam*" diye vasfeder.

515/1121 yılı civarında Endülûs'te, İşbiliye (Sevilla) yakınlarındaki Katniyane (Cantillana) kasabasında doğdu. Küçük yaşta yetim kaldı. Bu hal, onun kalbini inceltmiş, geleceğin büyük sûfilerinden biri olmasına zemin hazırlamış olmalıdır.

Ağabeyleriyle koyun sürüsü güderken çevresindekilerin ibadete eğilip Kur'ân okuduklarını görünce, bu tür dinî vecibeleri yerine getiremediği için ruhunda büyük bir eziklik duymaya başladı. Bilgili olmak, Allah'ın dinini daha iyi bilmek, ibadetlerini daha bilinçli yapmak istiyordu. Ama kardeşleri baştan buna pek razı olmadılar. Sonunda Şuayb'ın kararlı olduğunu, yolundan vazgeçmeyeceğini görünce anlayış gösterdiler.

Ebû Medyen, tahsil-i ilim için önce Tanca'ya oradan Sebte ve Merakeş'e geçti. Merakeş'te ikâmet etmekte iken Endülûs'e doğru yola çıkan bir askerî birliğe katıldı. Yolda karşılaştığı insanlara, ilim ve ibadet için en elverişli ortamın neresi olduğunu soruyordu. Ona, o devrin önemli ilim merkezlerinden biri olan Fas'ı tavsiye ettiler. Fas'a gitti. Daha sonra Karaviyyîn Camii'nde fıkıh okumaya başladı. **İmam Mâlik**'in *el-Muvatta*'ını, **Tirmîzî**'nin *el-Müsned*'ini okudu.

Ebû Medyen, amel-i salihe önem veren biriydi. Öğrendiği ayet ve hadisleri günlük hayatında uygulamaya özen gösteriyordu. İçinde tatmin olmayan bir şeyler vardı. Öğrendiği bilgiler susuzluğuna çare olamıyordu. Derin, sukûnet veren dopdolu bir bilgiyi, kalp huzurunu arıyordu.

Ruhunu dindirmek amacıyla sûfî **Ebu'l-Hasan b. Hırzihîm**'in sohbetlerine katılmaya başladı. Akla büyük önem veren mutasavvıf **Hâris el-Muhâsibî**'nin *er-Riâye* adlı eserini, **Gazâlî**'nin *İhyâ*'sını bu zâttan okudu. Tarikat hırkasını **Ebû Abdullah ed-Dekkâk** ile **Ebu'l-Hasan Ali es-Selevî**'den giydi. Kerâmetlerini duyduğu **Ebû Yeazzâ Yelennâr b. Meymûn**'un meclisine katıldı. **Ebû Yeazzâ**'ya büyük bir hayranlık duyuyor,

onun hakkında söylenen yakışksız sözlere tepki ile karşılık vererek, ona olan bağlılığını devam ettiriyordu.

Ebû Medyen hazretleri hacca gittiğinde bir çok âlimle karşılaşmış, **Abdülkâdir-i Geylânî**'den hadis dinlemiştir.

Hac dönüşü, o sıralarda Muvahhidlerin hâkimiyeti altında bulunan Bicăye taraflarına yerleşti. Kekeme olmasına rağmen Ebû Zekerıyya ez-Zevâî Camii'nde verdiği dersler büyük ilgi görüyordu. Öte yandan devlet adamları da gelişmeleri dikkatle izliyorlardı. Bazı âlimler **Ebû Medyen**'in, mehdilik iddiasında bulunan **İbn Tûmert**'e benzediğini ileri sürerek devlete başkaldırabileceğini imâ ettiler. Böylece Muvahhidlerin hükümdarı **Ebû Yusuf Yakub el-Mansur**, Bicăye valisinden **Ebû Medyen**'i Merakeş'e göndermesini ama saygıda kusur edilmemesini emretti. Yaşı bir hayli ilerlemiş olan **Ebû Medyen**, birkaç müridiyle beraber Merakeş'e gitmek üzere yola çıktıysa da Tilimsân bölgesine varınca hastalandı, İssar vadisindeki çok beğendiği Ubbâd köyünde (h. 594)'te vefât etti (m. 1197). Vasiyeti gereği aynı köyde toprağa verildi.

Bu köy daha sonra şeyhi sevenlerin uğrak yeri oldu. Muvahhid Sultanı **Muhammed Nâsır Zidînillah**'ın yaptırdığı türbe Merînî Sultanı **Ebu'l-Hasan** tarafından onarılıp genişletilmiş, Türk hakimiyeti döneminde de tamir edilerek kapı kemerleri çevresi tezyin edilmiştir.

Bir ara inzivâya çekilen **İbn Haldun** da burada bir müddet ikâmet etmiş, mekânın ilim ve tasavvuf kokan havasından tenefüs etmiştir. **Ebû Medyen** bugün dahi Tilimsân ve çevresinin manevî sahibi ve koruyucusu olarak kabul edilmekte, bütün Kuzey Afrika'da büyük saygı görmektedir.

"Şeyhu's-Şüyûh", "Üstadü'l-Evliya", "Sultanü'l-Vârisin" gibi ünvanlarla anılan **Ebû Medyen**'in özellikle Kuzey Afrika ve Endülüs mutasavvıfları üzerinde güçlü ve kalıcı etkileri olmuş, tesiri Yemen'e kadar yayılmıştır. Onun Batı İslâm dünyasındaki yeri, genellikle **Abdülkâdir-i Geylânî**'nin Doğu İslâm dünyasında ki yerine benzetilir.

Ebû Medyen, kerâmetlere fazla önem verilmesini tehlikeli bulmuş, ihlâslı ve gerçek müridin halktan ve şöhretten sakınması lazım geldiğini, vaazlarda halka ümit ve müjde vermenin daha doğru olacağını söylemiştir.

Ebû Medyen'in *el-Vasıyye* ve *el-Aktide* adlı iki risalesi bulunmaktadır. Kendisine nisbet edilen bazı kasideler ve şiir parçaları *Divanu Ebî Medyen* adıyla yayımlanmıştır. **İbn Kunfûz**'ün *Ünsü'l-Fakîr* ve *İzzü'l-Hakîr* adlı eseri, **Ebû Medyen**'in menâkıbnâmesi sayılır. Onun güzel sözlerinden bir bölümünü buraya alalım:

"Velt diye bilinen kişi, dinin emir ve yasaklarına aykırı davranırsa ondan uzak durmak gerekir"

"Günahkâr bir kulun yaptığı hatalardan ötürü üzgün, boynu bükük ve gözü yaşlı olması, itaatkâr kimsenin itaatına güvenerek, kendini nimetten sayıp kırıcı ve kibirli hareket etmesinden daha hayırlıdır."

"Gerçek âlim, güzel ahlâkı ile sana örnek olan, nuru ile senin iç dünyanı aydınlatandır."

"Nefsini tanıyan kimse insanların övgüsüne önem vermez."

"Bir insan halkı doğru yola davet ettiği halde kendisi bu yolda değilse çevresindekileri fitneye düşürür."

KAYNAKLAR: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ebû Medyen mad.; Brockelman Gal. 1, s. 438, Sup. 1, s. 784; İbnü'z-Zeyyât, *et-Teşevvüf ilâ Rıchtî'l-Tasavvuf*, Rabat 1981, s. 332; Bâdisî, *el-Maksadü's-Şerif*, (nşr: Said Ahmed Arabî) Rabat 1983 s. 64; Yahya b. Haldûn, *Buğyetür-Rüvâd*, Cezayir, 1904 s. 25; Abdurrahman Bedevî, *Ebû Medyen ve İbn Arabî*, Kahire, 1969, s. 130; Abdülvehhab b. Mansur, *Alâmü'l-Mağrib*, Rabat, 1979, s. 19.

SAİD AYKUT

ABDULHÂLIK GUCDÜVÂNÎ (R.H) (ö. 595/1199)

"Şeyh" anlamına kullanılan Farsça *"Hâce"*, Türkçe *"Hoca"* lakabıyla meşhur, kendi dönemine kadar *"Bistamiyye"* ya da *"Tayfûriyye"* adıyla anılan *"Nakşbendiyye"*, **Gucdûvânî**'den **Muhammed Bahâeddîn Nakşbend**'e kadar *"Tarîk-ı hâcegân"* adıyla anılmıştır.

Emaneti **Yusuf Hemedânî**'den alan **Hâce Abdulhâlık Gucdûvânî**, aynı **Pîr**'den feyz alan **Ahmed Yesevî**'den farklı olarak hafi zikri esas almış ve tarikatın onbir prensibini vaz etmiştir. **Ahmed Yesevî** cehrî zikre dayalı tarikatını **Maveraünnehr** bölgesinde, **Gucdûvânî** ise hafi zikre dayalı yolunu **Harezmi** ve **Hora-**

san bölgesinde yaymıştır. Daha sonraki asırlardan günümüze kadar her iki tarikat, Orta Asya ve Anadolu ile Balkanlarda müessir olmuştur.

Gucdûvânî'nin hayatı hakkında bilinenler, kendisinden bir kaç asır sonra yazılan *Nefehâtü'l-Üns* ve *Reşâhat Aynu'l-Hayat* gibi tabâkât ve bazı âdâb kitaplarında verilen pek sınırlı bilgilerden ibarettir.

Rivayete göre **Abdülhâlık Gucdûvânî**, **İmam Mâlik** neslindendir. Büyük Selçuklular döneminde Anadolu'nun Malatya'sından kalkıp Buhara'ya altı fersah (yaklaşık 35 km.) mesafedeki Gucdûvan köyüne yerleşen bir ailenin çocuğudur. **Hâce Abdülhâlık** bu köyde doğdu. Bu yüzden **Gucdûvânî** diye meşhurdur. Babası **İmam Abdülcemil**, zâhir ve bâtın ilimlerinde derinliği olan ve menkıbelere göre **Hızır**'la sohbetlerde bulunan bir zâttır. Hatta oğlunun doğumunu müjdeleyen ve ona "**Abdülhâlık**" adının verilmesini isteyen de **Hızır** (a.s)'dır. Annesinin de asil bir aileden ve bey kızı olduğu kaydedilmektedir.

Gucdûvânî, dinî ilimleri Buhara'da okudu. Devrin ünlü âlimlerinden **Allâme Sadreddîn**'in talebesi oldu.

Zâhirî ilimlerde kemâle eren **Abdülhâlık**, riyâzât ve mücâhede yoluna meylettii. Fıtraten engin bir gönle, maneviyata yatkın bir kalbe sahipti. Bir gün hocası **Allâme Sadreddîn** ile tefsir okurken söz: "*Rabbınıza için için yalvararak gizlice dua edin*"⁽¹⁾ ayetine geldi; **Gucdûvânî** sordu:

"*Bu gizliliğin aslı ve hafl zikrin hakikati nedir? Cehrt zikirde organlar hareket eder, ses dışarıdan duyulur. Hafl zikri ise dışardaki insanlar görmese bile insanın içindeki şeytan görür. Çünkü Allah Rasûlü (s.a): 'Şeytan insanoğlunun kan damarlarında dolaşır' buyurmaktadır. Öyleyse insanın zikir sırasında başkaları tarafından görülmemesinin ve şeytan tarafından sezilmemesinin yolu nedir ?*"

Allâme Sadreddîn, bu soruya cevap vermekte zorlanınca işin kolayını, hakikati itiraf etmekte buldu ve şöyle konuştu:

"*Bu sorunun cevabı, ancak ledün ilmiyle verilir. O da bizde yok. Çünkü o, Allah'ın velî kullarına hâs bir ilimdir. Şu kadar var ki, Allah dilerse senin karşına bir velî kulunu çıkarır ve müşkilini hallettirir.*"

Hızır'la Dostluğu

Hâce Abdülhâlık, hocasının bu söztünden sonra Allah'ın, kendisine yol gösterecek kimseyi bir gün karşısına çıkarmasını bekler olmuştı. Bir süre sonra karşısına çıkan, **Hızır** (a.s.) oldu. Babasının da rehberinin **Hızır** olduğunu daha önce belirtmiştik. **Hızır** onu evlâdlığa kabul etti ve ona "*vukuf-i adedi*" ile "*haft zikri*" talim etti. An'aneye göre Hz. Peygamber (s.a.)'in Sevr mağarasında Hz. **Ebû Bekir** (r.a.)'e öğrettiği bu zikir tarzi, **Abdülhâlık Gucdüvânî** ile daha bir önem kazandı. Hâcegân yolunda bir süre terkedilen bu usûl, **Hâce Abdülhâlık**'ın "*üveysî*" üslûpla mürid ve talebesi olan **Şâh-ı Nakşbend** (ö. 791/1389) hazretlerinde yerini iyice sağlamlaştırmış oldu.

Hızır'ın **Gucdüvânî**'ye gönül zikrinden başka, başını havuza sokturup nefesini tutturarak nefy ve isbât ile tevhid zikrini öğrettiği de nakledilir. **Gucdüvânî**'nin asıl mürşidi **Yusuf Hemedânî**'dir. Ancak **Hemedânî**'yi bulması da **Hızır**'ın delâletiyle oldu. Yirmi yaşları civarında şeyhini bulan **Hâce Abdülhâlık** kısa zamanda onun boyasına boyandı.

İslâm memleketlerinden bazılarını dolaşan **Abdülhâlık** bir ara Şam'da da ikâmet etti. Daha sağlığında ünü, İslâm memleketlerinin her tarafına yayıldı. Dergâhına gelenlerin sayısı binlere bâliğ oldu.

Bir gün bir derviş sordu:

"*Nefsin istediğini mi yapayım, istemediğini mi ?*" **Hâce** hazretleri şöyle buyurdu:

"*Nefse uyup-uyumamak konusunda, çoğu zaman akıl da yanılabilir. Bunun en güzel ölçüsü, Hakk'ın emrettiğini yapmak, nehyettiğinden kaçmaktır yani şeriata uymaktır.*"

Derviş bu sefer tekrar sordu:

"*Dervişlik yoluna şeytan karışır mı ?*" **Hâce Abdülhâlık** dedi ki:

"*Evet, nefsin fenaya erdirmede son merhaleye ulaşmamış bir derviş, öfkelenince yoluna şeytan karışır ve işini allak bullak eder. Nefsin ifnâ edende ise öfke bulunmaz. Gadâbın yerini gayret alır. Ancak gadâbla gayret birbirine karıştırılmamalıdır. Çünkü gadâb, nefsânîdir. Gayret, rabbânîdir. Allah ve Rasûlüne düşkün-*

lûk, onlara yapılacak hakarete adem-i tahammüldür. ”

Aynı derviş ona bir başka gün yine şöyle dedi:

“Allah, beni, cennetle cehennem arasında muhayyer bıraksa ben cehennemi tercih ederim. Çünkü cennet, nefsin muradıdır. Ben ise nefsimin arzu ve isteklerine karşı direniyorum.”

Hâce hazretleri buyurdu ki:

“Senin düşüncen çarpık ve sakat, çünkü tersten yine nefis kokuyor. Kulun irade ve ihtiyar ile ne işi var? Hakk, bize nereye git derse biz oraya gideriz. Neyi yap derse onu yaparız. Kulluk ve nefse muhalefet böyle olur. ”

Hâce Abdülhâlık’ın bu cevabı, ne kadar çarpıcı. Daima Hakk’a karşı çıkan, olmayınca sûret-i haktan görünüp yine aykırılık aramaktan başka işi olmayan, hep haz ve gurur peşinde koşan nefsin halini ne kadar güzel anlatmış.

Kendisinden dua taleb eden birine şunları söyledi:

“Kişi üzerine farz olan borçlarını öder, fârizâlarını yerine getirir ve ondan sonra dua ederse dileği kabul olunur. Sen farzlardan sonra bizi dua ile an; biz de sana dua edelim. Umulur ki Allah, dualarımızı kabul buyurur. Çünkü Allah Rasûlü: ‘Mü’minin, mü’min kardeşine gıyâbında duası reddolunmaz.’ buyurmuştur.”

Ölümü ve Vasiyetnamesi

Abdülhâlık Gucdüvânî’nin hayatı hakkında olduğu gibi vefatı hakkında da açık ve kesin bir bilgiye sahip değiliz. Kaynaklar onun (575/1179, 585/1189, 617/1220) yıllarında vefat ettiğini belirtir. Şeyhinin 535/1140 yılında vefat ettiği, kendisinin de onun vefatında yirmi yaşlarında olduğu bilindiğine göre, yaklaşık seksen yıl yaşamış olsa ölümü, 595/1199 yıllarında olmalıdır. **Gucdüvânî**’nin kabri, Buhara’dan Semerkand’a giden yolun 40 km. ötesinde Gucdüvân denilen kasabada, adına muzâf külliyein içinde dir.

Gucdüvânî hazretlerinin, oğlu Evliya-yı Kebir için yazdığı bir vasiyeti vardır ki Nakşî an’anesinde hikmet ve mârifet açısından çok önemli bir yer tutar. Onun, oğlunun şahsında bütün ilim ve irfân ehline yaptığı vasiyeti şöyledir:

“Oğlum, sana vasiyetim şudur ki: Bütün hallerinde ilim, edeb ve takva üzere olasın. Selefîn eserlerini oku, izlerinden yürü.

Ehl-i sünnet ve'l-cemaat çizgisinden ayrıлма! Fıkıh ve hadis öğren, cahil sûfilerden uzak dur. Namazını cemaatle kılmaya itina et. Fakat imam ya da müezzın olma! Şöhretten uzak dur; çünkü şöhret âfettir. Herhangi bir makama göz dikme! Mahkeme ilâmlarına adını yazdırma, kimseyle mahkemelik olma! Kimseye kefil olma. Halkın vasiyetlerine de karışma. Padişah ve devlet adamlarıyla düşüp kalkma! Dergâh kurma ve dergâhta oturma! Parlak oğlanlarla, nâmahrem kadınlarla, lafını bilmeyen avam insanlarla ülfet etme! Güzel seslere fazla kapılma; zira onun çoğu kalbi öldürür. Güzel sesleri ve hoş nağmeleri büsbütün red ve inkâr etme. Zira onlara bağlı olanlar çoktur. Az ye, az konuş, az uyu ve kalabalıktan arslandan kaçır gibi kaç! Daima kendi yalnızlığıyla Hakk ile beraber ol! Helal lokmayı ara ve şüphelilerden kaç. Nefsin hakkında iktidar sahibi oluncaya kadar evlenme ki dünya seni yutmasın, seni kendisine meylettirmesin. Çok gülmekten; özellikle de kakkahayla gülmekten sakın, sonra gönlünü öldürürsün.

Herkes şefkat nazarıyla bak ve hiç kimseyi hor görme! Dışını süslemeye çok önem verme ki dış mamurluğu, iç haraplığından gelir.

Halkla çekişme, hiç kimseden bir şey isteme ve kimseye hizmet teklif etme! Şeyhlere malın, canın ve gücünle hizmet et! Onların işlerini red ve inkâra kalkışma! Çünkü bu hal, felâh bulmayan bir hüsrâna yol açar.

Dünyaya ve dünyacılara meyletme! Daima elbisen sade, yoldaşın derviş, mayan ilim, evin mescid, dostun Allah Teâlâ hazretleri olsun."

Gucdûvânî'de Onbir Esas

Abdülhâlık Gucdûvânî, Şâh-ı Nakşbend'in üveysi mürşidi olduğundan, Nakşbendilik'te mühim bir yeri vardır. Onun geliştirdiği "onbir esas" tarikatın temel prensipleri olarak uygulamada ve âdâb kitaplarında yerini almıştır. Bu esaslar şunlardır:

1. Vukûf-i zamânî: Her ân ve her hâlin muhasebesini yapmak. Huzurda geçirdiği ânına ve hâline şükretmek, gafletle tükettiği zamanından tevbekar olmak. Bir başka ifade ile kabz halinde istiğfara, bast halinde şükre devam etmek. Sâlik zamanın değerini bilmeli, alıp verdiği her nefese dikkat etmeli, nefes alırken de verirken de uyanık olmalı, murakabeyi korumalı. Zaman ve saat

meşhuru, mânevî yolun kilometre taşları gibidir.

2. Vukûf-i adedî: Zikir sırasında sayıya riayet etmek, aklı dağınlıktan koruyup bir yerde toplamak, dikkati teksif etmek. Zikirde sayıya dikkat etmenin önemi olmakla birlikte, aslolan kemmiyet değil, keyfiyettir. Zikir sayısı az olsa bile zikredilen zâta karşı kalp huzuruna sahip olmalıdır.

Ledün ilminin ilk mertebesi sayılan vukûf-i adedî, kalpdeki havâtırın önlenmesini sağlar.

3. Vukûf-i kalbî: İki türlü olur: a) Zikreden her ân Allah'ı bilmesi, kalpte Allah'tan gayri hiçbir şeye yer vermemesi. b) Zikreden, zikir sırasında kalbine yönelmesi. Yani sol memenin altındaki çam kozalağına benzeyen et parçasına yönelerek, o et parçasının zikirden gafil olmamasını sağlamaya çalışmasıdır. Nitekim her yerde hâzır olan Allah'a nasıl Kâbe'ye dönerek el açılıyorsa zikir sırasında da kalbe yönelmek ve ona âgâh olmak, oraya Hakk'ın tecellilerinin dolmasını sağlar.

4. Hûş der-dem: Alınan her nefeste huzuru korumak, Allah'tan gafil olarak tek nefes bile almamak. Çünkü nefesleri gafletsiz almak, kalbi huzurla doldurur.

Nakşbendilikte terakkinin temeli nefes üzerindedir. Nefes alış-verişinde ve iki nefes arasında gafletten uzak kalmak, Allah'ın "Hayy" isminin tecellisi sayılır. Nefesini koruyan kimse, mazi endişesinden ve istikbâl telâşından kurtularak "İbnü'l-vakt" olur.

5. Nazar ber-kadem: Bakışları ayak ucuna mıhlamak. Yürürken sağa sola bakan kimsenin ilgisi dağılır, kalbini havâtır işgal eder. Bakışını ayak ucunda toplayan kimse, hem harama bakmaktan hem de havâtıra düşmekten kurtulur; çünkü kalbe gelen perde, genellikle çevre ile lüzumsuz ilgilenmekten olur. Göz, kalbin casusudur. Gözün gördükleri kalbi meşgul eder. Göz bir fotoğraf makinası gibi çektiği filmleri kalbe gönderir. Orada arşivlenen bu bakışlar, çoğu zaman kalbi lüzumsuz meşgul eder.

Ayağa bakmakta tevazu vardır, edeb vardır, haddini bilmek vardır, Rasûlullah'ın sünnetine uymak vardır.

6. Sefer der-vatan: Halktan Hakk'a sefer. Sâlikin kötü ahlâk ve beşerî sıfatlardan sıyrılıp güzel ahlâk ve melekî sıfatlara, aslî vatanına sefer etmesidir. Mürşid arayan müstersidinde şeyh

bulmak üzere yapacağı sefer de buna dahildir. Hz. İbrahim'in "*Ben Rabbıma gidiyorum*" ⁽¹⁾ sözü bu mânâda içten içe bir manevî yolculuktur. Tasavvuftaki anlamı da halktan Hakk'a sefere vesile olan her türlü fiildir.

7. Halvet der-encümen: Celvette halvet, kalabalık içinde fakat yalnız, halk içinde Hakk ile beraber diye tarif edilebilen bu esas, "*el kârda, gönül yârda*" demektir. Beden ve sûret halk ile meşgulken kalb ve sûretin Hakk ile meşguliyeti demektir. Bunun gerçekleşmesi için insanın zikre kendini tam anlamıyla vermesi gerekiyor ki bu suretle kişi, en kalabalık yerde bile Hakk'ın zikrin-den başka bir şey duymasın; hiçbir şey onu zikrinden alıkoymasın. Bu suretle sâlike: "*Rabbının adını zikret, hemen herşeyden ilgini keserek tamamen ona yönel*" ⁽²⁾ ayetinin sırrı açılmış olur.

8. Yâd-kerd: Dilin kalble beraber zikridir. Murakabe mertebesine ermiş olan sâlikin, tevhid zikrini dil ile yapması demektir. Kalb maddî unsurlarla bağlantılı olduğundan bu unsurların paslanmasıyla kalb de paslanır. Zikir dille yapıldığında önce dilin, sonra kalbin pası silinmiş olur. Böylece sâlik, murakabe hâlerinden müşahade mertebesine yükselir. Tevhid kelimesinin "*nefy-isbât*" zikrinde, murakabe dersi esnasında söylenişinde gözler yumulur, dil damağa yapıştırılır ve nefes tutularak kalb ile tevhid kelimesi söylenir.

9. Bâz-geşt: Zikirde kendiliğinden hatıra gelen iyi ve kötü fikri kovmak demektir. Bilhassa nefes tutularak yapılan "*nefy-isbât*" zikrinde nefesi salıverdikten sonra: "*İlahi ente maksûdî ve rızâke matlûbî (Allah'ım benim murâdım sensin, senin rızândır, başka bir şey değil)*" demektir.

10. Nigâh-dâst: Muhafaza demektir. Hakk'ın tecelligâhı olan kalb evine, O'nun yüce zâtına yabancı şeylerin, uygunsuz hatıraların girmesini önlemektir. Bir başka ifade ile insandaki hayal gücünün kendi kendini görevden azletmesidir. Bunun ne kadar zor bir iş olduğunu söylemeye bile gerek yoktur.

11. Yâd-dâst: Nigâh dâst'ı derinliğine anlamak diye tarif edebileceğimiz bu kavram, dil ile söylemeden Allah'a dönüş halini muhafaza etmektir. Zikirde mübalâğa ederek huzur hâline ermek ve şuhûd makamına varmaktır.

(1) Saffat, 37-99.

(2) Müzemmil, 73-8

Şemaii:

Boyu uzun, başı büyükçe, teni beyaz, yüzü güzel, kaşları gür ve çatıktı. Göğsü enli, omuzları genişti. İri vücudlu ve mehâbetliydi. Basiretli ve gönlü maneviyata açıktı. Hızır'la yoldaş ve arkadaştı. Hâcegân yolunun ilkiydi.

KAYNAKLAR: Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, (trc. Lâmiî Çelebi) s. 411-413; *Reşahât Aynü'l-Hayat*, İst. 1291, sh. 29-43; *el-Hadâiku'l-Verdiyye*, s. 110.119; *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, IX, 52-54; Muhammed b. Abdullah Hânî, *Âdâb Risalesi* s. 46; *ed-Dürerü'n-Nadîd*, s. 26-29; *Hadikatü'l-Evliyâ*, II. 17-28; *İrgâmü'l-Merid*, 51-52; *İrgâmü'l-Merid Terc.* s. 65-66.

Prof. Dr. H. KAMİL YILMAZ

RUZBİHÂN-I BAKLÎ (R.H.) (ö. 606/1209)

Uzun adı, **Ebû Muhammed Ruzbihân b. Ebî Nasr el-Baklî**'dir. "*Şattah-ı Faris*", "*Ruzbihân el-Mısri*" ve "*Ruzbihân el-Baklî*" adlarıyla da tanınır. Şiraz'da yetişmiş yine orada irtihâl etmiştir. Bazı kitaplarda "*Âriflerin Sultanı*", "*Âlimlerin Bürhânı*" ve "*Âşıkların Rehberi*" gibi güzel ifadelerle anılır.

Ruzbihân-ı Baklî, zeki ve nüktedân bir zâttı. Kırmân, Hicaz ve Şam yörelerine seyahat edip pek çok sûfî ve âlimle görüşmüştür. Yirmibeş yaşlarında Şiraz'da bir dergâha yerleşti. Burada **Cemâleddîn el-Fesâî**'den feyz alan **Ruzbihân**, daha sonra *Mantiku'l-Esrâr bi Beyâni'l-Envâr* adlı eserini bu etkileşimle yazacaktı.

Ruzbihân-ı Baklî hazretleri ibadete önem verir, Kur'ân okumayı çok severdi. Dostlarından **Ebûbekir b. Tâhir**, her seher vakti onunla beraber Kur'ân okuduğunu anlatır.

Ruzbihân-ı Baklî'nin güzel sözleri, kolay anlaşılamayan ifadeleri çoktur. Biz, birkaç tanesini verelim:

"*Tevbe, nefse boyun eğmekten vazgeçip kalbi hak yoluna çevirmektir.*"

"*Kalb, haram arzulara batarsa hiç aklına gelmeyen nice üzüntü ve dertle karşılaşır.*"

"*Rabbimiz, saflığı ve güzelliği helâl olanlarda; darlık, sıkıntı ve kötülüğü de haram olanlarda yaratmıştır.*"

Ruzbihân-ı el-Baklî aynı zamanda çok üretken bir müelliftir. Tasavvufa dair 30 civarında kitabı vardır. Özellikle ince ve sembolik mânâlı sözlerle dokunmuş eserlerinden ötürü, ona, "*Şet-tah-ı Faris*" denilmiştir. Çok gezdiği ve Mısır'da 15 sene kalıp **Mahmud b. Mahmud es Sâbûnî**'den hırka aldığından ötürü Şiraz'a döndüğünde, ona, "*Ruzbihân-ı Mısri*" diye de hitâb etmişlerdir.

Ömrünün sonlarına doğru bir ayağı felç olmuştur. Şiraz'da 606/1209 yılında vefat ettiğinde cenaze namazını, Şiraz başkadısı **Seyyid Şerefuddîn Muhammed b. İshak el-Hüseynî** kıldır-mıştır. Allah ondan razı olsun.

Bazı kitaplarını şöyle sayabiliriz: 1) *Meşâribü'l-Ervâh* 2) *Mantiku'l-Esrâr* 3) *Abîrû'l-Aşîkîn* 4) *Arâ'isü'l-Beyân* 5) *Şerh-i Şathıyyât* 6) *Risâletü'l-Üns fî Rûhi'l-Kuds* 7) *Şerhu'l-Hucûb* 8) *Si-yerü'l-Ervâh* 9) *Kitabü'n-Nukât* 10) *Keşfü'l-Esrâr ve Mükâşefetü'l-Envâr*

KAYNAKLAR: Dr. Abdülmünim el-Hıfî, *el-Mevsûatü's-Sûfiyye*, s. 182; Molla Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, (Osmanlıca terc.) s. 297; *Ruzbihân-ı Baklî, Meşâribü'l-Ervâh*, (Süleymaniye Kütüphanesi Yazma eser); *Ruzbihân-ı Baklî, Makâmât*, Edisyon kritik; Tahsin Yazıcı (Üni-versite Yay.)

SAİD AYKUT

FAHREDDİN RÂZÎ (R.H) (ö. 606/1209)

Fahreddîn Râzî, 544/1149 senesinde İran'ın Rey şehrinde dünyaya geldi. Tam adı, **Muhammed b. Ömer**'dir. Künyesi **Ebû Abdullah** ve **Ebu'l-Meâlî**, lakabı ise **Fahreddin**'dir. Babası Rey şehrinin hatibi olduğu için, **İbn Hatibü'r-Rey** diye de anılır. **Râzî** kelimesi Rey'in nisbeti olup, Rey şehrine mensûb anlamına gelir.

Küçük yaşta ilim tahsiline başladı. İlk hocası, babası **Ziyâüddîn Ömer**'dir. Babası, meşhur âlim **Bağavî**'nin talebele-rindendir. Küçük yaşlarda başlayan ilmi tahsil hayatı boyunca çe-şitli âlimlerden dersler aldı. **Kemal Simnânî**'den fıkıh, **Mecd-i Cîlî**'den fen öğrendi. **Cüveynî**'nin **Şâmil**'ini baştan sona ezberle-di. Önce Harezm'e daha sonra Maverâünnehir'e gitti. Her gittiği

yerde yeni hocalardan ilim tahsilini sürdürerek, o yöndeki yeterli olgunluğu elde etti.

Uzun bir aradan sonra memleketi Rey'e döndüğünde, çok zengin bir doktorun iki kızını, iki oğluna aldı. Kısa bir süre sonra bu doktor vefat edince, bütün mal varlığı Râzî ailesine geçti. Yıllarca fakr u zarûret içerisinde yaşayan Fahreddîn Râzî, bundan sonra artık dünyevî zenginliğe kavuşmuştu. Sultanlara borç verecek kadar zenginlik sahibi olduğu rivayet edilir.

Fahreddîn Râzî, Sultan Şihâbeddîn (Gazne), Sultan-ı Kebir Alâüddîn Harzemşah Muhammed (Horasan) ile sıkı münasebet halindeydi ve bu sultanların teveccühünü kazanmıştı. Sultan Gıyâsüddîn, onun için Herat'da bir medrese inşa ettirdi. Ancak Kerramîlerin çıkardığı bir fitne sonucu buradan ayrılmak zorunda kaldı.

Bu büyük ilim adamının gittiği her yerde, kendisinin yanından ayrılmayan, onu izleyen 300 kadar talebesi vardı. **Fahreddîn Râzî**, yaptığı vaazlarla pek çok insanın tevbe ve hidâyetine vesile olmuştur. Çok kitap okur, yemek yerken kitap okuyamadığı için çok üzülürdü. Bir keresinde, **Sultan Şihâbüddîn'in** de bulunduğu bir camide vaaz verirken bir ara kendinden geçti, "*ey dünyanın sultanı, ne senin saltanatın kalır, ne de Râzî'nin hali!*" diyerek, "*hepimizin sonunda varacağı yer Allah'tır*". ⁽¹⁾ ayetini okudu. Sultan ve camideki cemaatin tümü hüngür hüngür ağladı. Herat'da kendisine "*Şeyhülislâm*" derlerdi.

Tasavvufa intisâb etmesi şöyle olmuştur: Herat'da iken herkes gelmiş, hürmetle onu ziyaret etmişti. Ancak **Şeyh Necmüddîn Kübrâ** gelmemişti. **Fahreddîn Râzî** bu durumu merak ederek, onunla ilk olarak karşılaştığı bir bahçe ziyafetinde, "*niçin ziyaretime gelmediniz ?*" diye sorunca, "*ben fakir bir kimseyim, bu sebeple, ziyaretinize gelip gelmemem sizin şerefınızı ne artırır ne de azaltır*" dedi. **Râzî**: "*Bu söz, tasavvuf erbabının sözüne benziyor. İşin özünü anlat da merakım gitsin*" dedi. **Şeyh Necmüddîn**: "*Seni ziyaret hangi bakımdan vaciptir ?*" diye sordu. **Râzî**: "*Ben, müslümanların saygı göstermesi gereken biriyim*" cevabını verdi. Bunun üzerine **Şeyh Necmüddîn**: "*Madem ki ilminle övünüyorsun, ilmin neticesi mârifetullah'tır. Şimdi sana soruyorum: Allah'ı nasıl tanıdın? Hedefine nasıl ulaştın ?*" sorusu-

(1) Gafir, 43.

nu sorunca, **Râzî**: "Yüz bürhan ve delil ile ilim ve yakîn elde ettim" dedi. O zaman **Şeyh Necmüddîn**: "Bürhan, şüpheyi gidermek içindir. Allah Teâlâ benim kalbime öyle bir nur verdi ki, onun olduğu yerde şüphe bulunmaz. Nerede kaldı ki bürhan ve delile ihtiyaç duyulsun" dedi. **Fahreddîn Râzî** bu sözün etkisinde kalarak, **Şeyh Necmüddîn Kübrâ'nın** elini öptü ve ona intisâb etti. İşte **Fahreddîn Râzî'nin** ünlü eseri *Tefsîr-i Kebîr'i* yazması, bundan sonra olmuştur. **Fahreddîn Râzî**, kısa zamanda mânevî sahada da olgunluğu elde etti.

Fahreddîn Râzî, hayatını talebe yetiştirmeye ve sapık görüşleri yıkmaya adanmıştı. Onun Kerramiyye ve Mu'tezile mezhebi mensûblarıyla yaptığı tartışmalar ünlüdür.

Ölmeden önce yaptığı vasiyetin sonunda, "beni defnettikleri zaman bol bol Kur'an-ı Kerîm okusunlar, sonra da 'sana fakir ve muhtaç birisi geldi, ona lütuf ve ihsanda bulun' desinler" demesi, onun mahv mertebesinde ulaştığı seviyeyi gösterir.

Fahreddîn Râzî, fıkıh, kelâm, tefsir başta olmak üzere matematik, kimya, astronomi, felsefe gibi konularda derinleşmişti. O Hristiyanlarla da tartışır, akli deliller getirerek onların hidâyetlerine vesile olurdu. Tartışmalarında mantık ve cedel açısından yüksek bir mevkide oluşu, onun galip gelmesine sebep olurdu.

Fahreddîn Râzî, hayatı boyunca yaşadığı ve bu suretle elde ettiği bir tevhid anlayışını şu şekilde dile getirir: "Bir insan, hayatı boyunca tecrübe ettiği bir konuda, ne zaman Allah'tan başkasına dayansa bu, onun belâ, sıkıntı ve zorluk çekmesine sebep olur. Ancak Allah'a güvense ve sadece O'na dayansa, istediği şeyi en güzel şekilde elde eder. İşte bu tecrübe, küçüklüğümden şu ana (57 yaşına) kadar devam etmiş ve kalbime iyice yerleşmiştir. İnsanın Allah'tan başkasına dayanıp güvenmesinde hiçbir fayda yoktur. İnsan birisinden bir şey isterken, istediği şeyin o kimsede emanet olduğunu bilmeli, onun gerçek sahibinin Allah olduğunu hatırlardan çıkarmamalı, istediklerini sadece Allah'tan ummalıdır."

Fahreddîn Râzî'nin çok sayıda eseri vardır. Bazıları şunlardır:

1-Tefsîr-i Kebîr (diğer adıyla Mefâtihu'l-Gayb) 2- Muhassâlu Efkârî'l-Mütekhaddimîn ve'l-Müteahhirîn mine'l-Ulemâ ve'l-Hukemâ ve'l-Mütekelimîn. 3-İrşâdü'n-Nuzzâr ilâ Letâîfî'l-Esrâr. 4- Uyûnu'l-Mesâil. 5-el-Mahsûl. 6-el-Bürhân. 7- Nihâyetü'l-

İ-câz fî Dirâyeti'l-İcâz. 8- Meâlimü Usûli'd-Din. 9- Kitabu Fadâilî's-Sahâbe. 10- Kitabu'l-Ahlâk. 11- Şerhu Vecîz li'l-Gazâlî. 12- Menâkıbu İmam Şafî. 13- Tehzîbü'd-Delâil. 14- Kitabu Esrârî'l-Kelâm. 15- Şerhu Nehci'l-Belâğa. 16- Kitabu Ta'cizi'l-Felâsife. 17- Esrârü'l-Mevedde fî Ba'bı Suveri'l-Kur'ânî'l-Kerîm. 18- Kitabu Müsâdereti Oklides. 19- Kitabu İsmeti'l-Evliyâ. 20- Kitabu Zemmi'd-Dünyâ. 21- Kitabu'l-Hak ve'l-Ba's. 22- el-Mülehhas. 23- Risâletün fi'n-Nefs.

KAYNAKLAR: Subhî, *Tabakatü'ş-Şafi'yyeti'l-Kübrâ*; İbnü'l-Hanbellî, *Şezerâtü'z-Zeheb*; Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-Sa'âde*; Bağdadlı İsmail Paşa, *Esmâu'l-Müellifin*; İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yân*; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*; Şemseddin Samî, *Kamâsu'l-A'lâm*; Ömer Nasâhî, Bilmen, *et-Tefsîr ve'l-Müfessîrân*.

Doç. Dr. ETHEM CEBECİOĞLU

MECDÜDDİN BAĞDÂDÎ (R.H) (ö. 607/1210)

Künyesi **Ebü Said**'dir. Uzun adına gelince *Nefehât*'ta şöyle geçiyor: **Mecdüddîn Şeref b. Müeyyed b. Ebi'l-Feth el-Bağdâdî**. Şeyh efendinin aslı Bağdad'tandır. Zamanın Harzem şahı Bağdad halifesinden doktor isteyince, halife, şeyhin babasını gönderir.

Mecdüddîn, sultanın sevdiği kimseler arasındaydı. Annesi de doktor idi. Rivayete göre iftiraya uğrar ve zamanın sultanı tarafından (h. 607) yılında Dicle'ye atılır. Kısa bir zaman sonra **Cengiz**'in orduları sultanın ordularını yerle bir eder; tüm civar memleketleri helâk eder.

Nefehât'ta, **Şeyh Rükneddîn Alâüddeve**'den mânâ âleminde Peygamberimizle görüştüğü ve aralarında kısa bir muhâvere geçtiği anlatılır. Bu diyalog, özellikle **İbn Sina** hakkında olduğu için ilgi çekicidir.

KAYNAKLAR: Molla Câmî, *Nefehâtü'l-Üns.*, (Osmanlıca çeviri); Necip Fazıl Kısakürek, *Halkadan Pırıltılar*, 1966, s. 168.

SAİD AYKUT

NECMÜDDİN KÜBRÂ (R.H) (ö. 618/1221)

Şeyh Necmüddin Kübrâ, Harezm'e bağlı Hayvek'de muhtemelen 540/1145 tarihinde dünyaya gelir. Kübreviye tasavvuf okulunun kurucusudur. Tam adı, **Ebu'l-Cenâb Ahmed b. Ömer b. Muhammed b. Abdullah'dır**.

Kaynaklara göre tasavvufa intisâbı, otuz beş yaşlarında olmuştur. O yaşı kadar ilimlerle ve özellikle hadis ilmiyle meşguldür. Hadis ilmini tahsil için çeşitli hocalardan ders ve icâzetler alır. Önce Hemedan'da bulunan **Ebû Ali'**ye gider, ondan hadis okuyarak icâzete nail olur. Ardından Mısır'da İskenderiye'de âli isnadla hadis rivayetinde bulunan **Ebû Tahir Silefi** adlı Şafii mezhebine mensûb bir hadis âliminin ders halkasına katılır. Bu zâttan yeterince yararlandıktan sonra Nişabur'a gider, orada **Ebû Meâli'**den ilim tahsil eder. **Fahreddin-i Râzi** ile bulunduğu kaynaklarda rivayet olarak yer alır.

Necmüddin Kübrâ, katıldığı her ilmi münakaşada üstünlük gösteren bir ilim adamıdır. Çok güçlü bir zekâsı, geniş bir ilmi vardır. İlmî tartışmalarda herkese galib geldiği için kendisine büyük felaket anlamına gelen "*Tâmmetül-Kübrâ*" denmiştir. Hayatının daha sonraki döneminde, bu lakabın ilk bölümü unutulmuş "*Kübrâ*" ile anılır olmuş, şeyhinin verdiği "*Necmüddin*" ismiyle beraber kullanılmıştır.

Türklerin İslâmlaşmasının hemen ardından, tasavvufi sistemde hızlı bir ekolleşme (veya tarikatlaşma) görülür. **Necmüddin Kübrâ** hazretleri de bu dönemde ortaya çıkmış ve Kübreviye adıyla yeni bir tasavvuf okulu kurmuştur.

Şeyh Necmüddin Kübrâ'nın tasavvufi yola girmesinde **Baba Ferec Tebrizi'nin** büyük etkisi olmuştur. Tebriz'de hadis derisi okurken, gördüğü **Baba Ferec**, heybeti, görüntüsü ve haliyle **Necmüddin'i** derinden etkiler. Aralarında hemen yakın sayılabilecek bir münasebet başlar. **Baba Ferec**, onunla ilk karşılaştığında şunları söyler: "*Sana defter okuyacak vakit değildir, vakittir ki, ser defter-i cihân olasın*". **Necmüddin Kübrâ**, bu uyarıyı önceleri dikkate almamış yine ilmi tahsile, defter okumaya devam etmiştir. Geniş kültürü sebebiyle kendisine şeyh bulmakta, gönül âleminin kapılarını aralayacak bir mürşid bulmakta hayli zorlanmıştı. İlk **Şeyh İsmail Kasrı**'ye talebe olur, daha sonra onun

işaretiyle **Ammâr-ı Bitlisi**'nin manevî eğitimine girer. Sonunda **Ruzbehân Kebir Mısri**'nin hizmetine dahil olur. Uzun süre hizmet eder; şeyhinin kızıyla evlenerek onunla maddî yakınlık elde eder. Sonra tekrar **Ammâr**'ın hizmetine girer. **Ammâr**, bu talebesini yetiştirdikten sonra, Harezm'e irşad ile görevlendirir. Gittiği yerde tekke-medrese arasında bir tür soğukluk vardır. **Necmüddîn**, bu yüzden önce gitmeyi istememişse de şeyhinin ısrarı üzerine, oraya yerleşmiştir. **Necmüddîn Kübrâ**'nın üç şeyhi olmuştur: 1. **İsmail Kasrî**, 2. **Ammâr-ı Bitlisi**, 3. **Ruzbehân Kebir Mısri**.

Necmüddîn Kübrâ, Harezm'de oldukça faydalı hizmetlerde bulunur. Çok sayıda talebe yetiştirir. Onun yetiştirdiği en ünlü maneviyat adamı, **Mevlânâ**'nın babası **Sultanü'l-Ulemâ**'dır. Bu arada **Baba Kemal Cündî** (**Şems-i Tebrizi**'nin üstadı), **Mecdüddîn Bağdâdî**, **Sadeddîn Hamevî**, **Radiyyüddîn Ali Lala**, **Seyfüddîn Baherzî**, **Necmüddîn Dâye** ve **Aynüzzaman Cemâleddîn** gibi isimleri de sayabiliriz.

Adam yetiştirmedeki kabiliyetinden dolayı kendisine "**Şeyh Veli Tıraş**" da denilmiştir. **Şeyh Necmüddîn**, Harezm bölgesinde etkili olduğu kadar yetiştirdiği müridleri ile Anadolu ikliminde de varlığını hissettirmiştir. **Necmüddîn Kübrâ**'nın **Mevlânâ** yolu ile bütün bir Anadolu'da uyguladığı metod ve fikirleri yayılma imkânı bulmuştur.

Şeyh Necmüddîn'in silsilesi şu şekildedir: 1. **H. Muhammed (s.a.v)** 2. **H. Ali**, 3. **H. Hasan**, 4. **H. Hüseyin**, 5. **Zeynel Abidîn**, 6. **Muhammed Bâkır**, 7. **Cafer-i Sâdık**, 8. **Musa Kâzım**, 9. **Ali Rıza**, 10. **Maruf Kerhî**, 11. **Seri Sakatî**, 12. **Cüneyd-i Bağdâdî**, 13. **Ebû Ali Rûzbârî**, 14. **Ebû Osman Mağribî**, 15. **Ebû Kasım Gürkânî**, 16. **Ebû Meker en-Nessâc**, 17. **Ebu'n-Necib Sühreverdi**, 18. **Ammâr Yasir**, 19. **Ruzbehân Mısri**, 20. **İsmail Kasrî**, 21. **Şeyh Necmüddîn Kübrâ**.

Şeyh Necmüddîn Kübrâ'nın tesis ettiği tasavvuf okulu sonradan sekiz kola ayrılmıştır:

- 1- **Bâherziyye** : **Seyfuddîn Bâherzî**.
- 2- **Nûriyye** : **Nureddîn Abdurrahman İsferâinî**.
- 3- **Hemedâniyye**: **Ali Hemedânî**.
- 4- **Rûkniyye** : **Alâüddevle Sîmnânî**.
- 5- **Nurbahşîyye** : **Muhammed Nurbahşî**.

6- Firdevsiyye : **Rükneddîn Firdevsî.**

7- Ayderûsiyye : **Ebû Bekr Ayderûsî.**

8- İğtişâsiyye : **İshak Hottalânî.**

Nefehât, Şeyh'in şehid olduğu Moğol istilasındaki durumu şöyle hikâye eder: ...“Çün küffâr-ı Tatar, Harezm'e geldiler. Şeyh ashâbını cem etti. Altıyüzden ziyâde idi. Ve **Sultan Mahmûd Harezmşâh** kaçmış idi. Ve küffâr-ı Tatar, onu Harezm'de sandılar. Ve Harezm'e geldiler. Şeyh, bazı ashâbını **Şeyh Sadeddîn Hamevî** ve **Şeyh Radyyyüddîn Ali Lala** gibi ve gayrilerini taleb eyledi. Ve ayıttı. 'Tez kalkınız ve bilâdınıza gidiniz ki, mağrîk cânibinden bir ateş yakıldı, mağrîbe karib (yakın) yeredek gelmiştir. Ve bu bir azim fitnedir ki, bu ümmet içinde, onun misli vâki olmamıştır.' Bazı ashâbı ayıtdılar (dediler): 'Ne ola ki, Hz. Şeyh bir dua eylese, şâyet ki bu fitne, müslümanların bilâdından men u def' ola'. Şeyh buyurdu ki: 'Bu bir mübrem (kesin) kazâdır. Defi mümkün değildir.' Pes ashâb iltimas ettiler ki, davarlar müheyya-dır. Eğer şöyle ki, Hz. Şeyh, ashâbıyla muvâfakat eyleye. Tâ onların mülâzemetinden Horasan'a müteveccih olalar. Baid görünmez. Şeyh buyurdu ki: 'Ben bunda şehid olmak dilerim ve bana taşra gitmeye izin yokdur.' Pes ashâb müteveccih oldular. Çün küffâr şehre geldiler. Şeyh ashâbın bakisini davet etti ve ayıttı (dedi): 'Geliniz, Allah yolunda O'nun ismini yüceltmek için savaşalım'. Ve hane (ev)sine girdi ve hırkasını giyip, muhkem kuşandı ve ol hırkanın önü açık idi. İki koltuğunu taş ile doldurdu ve eline bir tire aldı ve taşra (dışarı) çıkıp küffâr ile mukâbil oldu. Ve onlara karşı taş atar idi. Tâ ki hiç taş kalmadı. Küffâr ona tir-i bârân at-tılar. Bir ok mübarek sinesine dokundu. Çekip vakitte bir kafirin perçemini tutmuş idi. Şehâdetten sonra, kimse onu şeyhin elinden halâs edemedi. Akıbet, ol kâfirin perçemini kesdiler.”

Şeyh'in şehadet tarihi 618/1221'dir. Eserleri şunlardır:

- 1- Aynü'l-Hayat : Oniki ciltlik Kur'an-ı Kerim tefsiri.
- 2- Usûl-i Aşere: Tasavvufa ait bir eserdir, çok sayıda şerhleri vardır.
- 3- Risâle ile'l-Hâim.
- 4- Fevâihu'l-Cemâl.
- 5- Âdâbu's-süfîyye.
- 6- Risâle-i Necmüddîn.
- 7- Sekînetü's-Sâlihîn.
- 8- Risâle-i Seftne.

Şeyh Necmüddîn Kübrâ hazretlerinin manevî etkisinin sadece insanlara değil, hayvanlara da olduğu kaydedilir. Şeyh, bir gün Ashâb-ı Kehf'i anlatıyordu. Talebelerinden **Sadeddîn Hamevî**, "Acaba bu ümmet içinde, sohbeti köpeğe tesir eden biri var mıdır?" diye düşünüyordu. Şeyh, Hamevî'nin bu düşüncesini

sezdi. Ayağa kalktı ve dergâhın kapısına doğru yürüdü. Ansızın uzaklardan bir köpek çıkageldi. Şeyh'in önünde oturup kuşruğunu salladı. Şeyh, köpeğe bir süre himmet nazarıyla baktı. Köpek derhal değişti. Kendinden geçme halleri görüldü. Yüzünü şehirden çevirip kabristana gitti. Başını yerlerde sürüyordu. Hattâ derler ki, nereye gitse, etrafında daima elli-altmış köpek bulunurdu. Hiç biri ulumaz, havlamazdı. O köpeğe karşı bir çeşit saygı davranışı sergilerlerdi. Sonra bu köpek öldü.

Tüccarın biri ziyaret maksadıyla Şeyh'in yanına gitmişti. Dergâha girer girmez Şeyh, ona teveccühde bulundu. Rivayete göre o tüccar, bir anda velâyet mertebesine ulaştı.

Necmüddin Kübrâ'ya göre, mücahedenin üç esası vardır:

1- Yemeği yavaş yavaş azaltmak.

2- Mürşid-i kâmilin iradesine bağlanmak.

3- **Cüneyd-i Bağdâdî'nin sekiz esası** olarak bilinen prensipleri yerine getirmek.

O, şeriati gemiye, tarîkatı denize, hakikatı da inciye benzetir. Hakikat incilerini elde etmek için tarîkat gemisiyle şariat deryasına yolculuk yapmak gerekir. Bu, gemi-deniz-inci sıralamasına uymayan hedefine ulaşamaz.

O, *Usûl-i Aşere*'de şöyle der: "... *Nefsin hevâ ve hevesi zayıfladığı oranda, kalp kuvvet kazanır. Hevâ, nefsin kendine uygun olan işlere meyletmesi ve yönelmesi, şehvet ise aklın gerisinde olan bir şeydir. Onun için herhangi bir konuda âlimlere danış, özellikle akıllılara danış. Danışmamışsan o işin peşini bırak. Şehvet sahibi himselere danıştığınız işin sonu, mutlaka hüsrân ve felâkettir. Meleklerde akıl vardır, şehvet yoktur; hayvanlarda şehvet vardır, akıl yoktur. İnsanda ise hem akıl, hem de şehvet vardır. Şehvet, süflî olan tabîî bir sıfattır, akıl ise ulvî olan ruhî bir sıfattır; âlimin âletidir. İlim, aklın neticesi olduğu için akıldan daha üstündür.*"

Uzleti şöyle tanımlar: "Uzlet, tıpkı bir ölü gibi halkla beraber yaşamaktan, inzivâ ve halvet yolu ile yüz çevirmek demektir."

KAYNAKLAR: Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-Üns min Hadarâtü'l-Kuds*, çev.: Lamiî Çelebi; Haririzâde Kemaleddin Efendi, *Tibyanu Vesâilü'l-Hakîk*, c. III.; Subkî, *Takîyyuddîn, Tabakâtü'l-Şâfiyyetü'l-Kübrâ*, c. V.; Hamevî, Yakût, *Mu'cemu'l-Buldân*, c. II.; Nebhanî, *Camîu Kerâmâtü'l-Euliyâ*, c. II.; Necmüddin Kübrâ, *Risale ile'l-Hâim*, Süleymaniye, Ayaşofya kısmı, no: 2052.

Doç. Dr. ETHEM CEBECİOĞLU

ŞEHİD ABDÜSSELÂM BİN BEŞİŞ

(R.H) (ö. 622/1225)

H. Hasan'ın (r.a) soyundan geldiği için "*Hasanî*" diye anılan bu velî, yedi yaşındayken kendini ibadete vermiş, dinî ilimleri öğrenmeye başlamıştır. Daha sonra onaltı yıl süren bir seyahate çıkarak Fas çevresinde dolaşmış, tasavvufî bilgi ve tecrübelerini artırmıştır. Bir seyahati esnasında konakladığı mağaraya gelen **Abdurrahman b. Hüseyin ez-Zeyyâd**, kendisini yedi yaşından beri mânevî himâye ve terbiye ile yönlendirip yetiştirdiğini söyleyince **Abdüsselâm**, bu zâta intisâb etmiştir. **Zeyyâd**'dan ne gibi öğüt ve bilgiler aldığı bilinmemektedir. Bazıları **Abdüsselâm b. Beşîş**'in tasavvuf hırkasını ve yöntemini **Ebü Medyen et-Tlemsânî**'den aldığını söylerler.

İbn Beşîş'in en dikkat çekici yanı, Kur'ân ve hadise son derece bağlı olup da bu uğurda mücadele etmesidir. Peygamberlik iddiasında bulunan **İbn Ebî Tavâcîn**'e karşı cihad kılıcını çeker. **Abdüsselâm İbn Beşîş**, kendine inzivâ ve tepkisizliği haram kılmış, bu kutlu mücadeleden vazgeçmesi için yapılan teklifleri reddedince **İbn Ebî Tavâcîn**'in adamları tarafından şehid edilmiştir. Şehadet tarihi (h. 622)'dir. **İbn Beşîş**'in naaşı Beni Arûs arazisindeki Cebeli Âlem'e defnedilmiştir. Hakkında pek çok kerâmet ve menkıbe nakledilen ve İslâm âleminde büyük ilgi gören **İbn Beşîş**'in türbesi, Fas'ın önemli ziyaret yerlerinden biridir.

Abdüsselam b. Beşîş'in ikinci önemli ve dikkat çekici yanı, milyonlarca müridi ve yaygın bir nüfuzu olan Şazeliyye Tarikatı'nın kurucusu **Ebu'l-Hasan eş-Şâzelî**'yi yetiştirmiş olmasıdır. **İbn Beşîş**'in niye tarikat kurmadığına gelince, anlatıldığına göre bir gün huzura gelerek: "*Bana el ver*" diyen kişiye hiddetle, "*Ben peygamber miyim ki sana el vereyim! Farzlar da bellidir, haramlar da bellidir. Farzı yerine getir, haramdan sakın!*" dediği anlatılır. Talebesi **Ebu'l-Hasan Şâzelî**, onun bir seher vakti hal-kın kendisinden yüz çevirmesi için Allah'a dua ettiğini nakleder. **İbn Beşîş** ne kadar az tanınmışsa müridi **Şâzelî** o kadar çok tanınmış, fikir ve görüşleri hakkında ancak bu müridi vasıtasıyla günümüze bilgi ulaşabilmiştir.

İbn Beşîş'in yönteminde Allah sevgisi, varlığın temelidir. Tüm hayır ve faziletlerin merkezi, nur ve kerâmetin kaynağı Al-

lah sevgisidir.

Şâzelî'nin İbn Beşîş'den rivayet ettiği *Vesâyâ* adlı risâle, kıymetli öğütleri içerir. Bunlar, İbn Atâullah İskenderî, İbnü's-Sebbâğ, İbn Ayyâd ve Suyûtî gibi âlimlerin kitaplarında aynen nakledilmektedir. İbn Beşîş'in okuduğu duaları ve tasavvufî ilgilileri içeren *Salavât* kitabı, tasavvufun belli başlı kavramlarını özlü bir şekilde ifade ettiğinden âbid ve sûfilerce defalarca okunmuş, mânevî tesirine inanıldığı için vird haline getirilmiş, Abdülaziz ed-Debbâğ, Abdülganî Nablûsî ve Sîdî Abdullah Mirgânî gibi çok yönlü mutasavvîf ilim adamları tarafından şerhedilmiştir.

Şimdi şehid sûfî Abdüsselâm b. Beşîş'in veciz sözlerine ve tavsiyelerine kulak verelim:

"Allah sevgisi, tüm hayır ve güzelliklerin çevresinde döndüğü bir kutuptur, nur ve kerâmeti toplayıp içine alan bir asıldır."

"Adımını ancak Allah'tan sevap umabileceğin, onun onayladığı yöne at! Günah ve Allah'a isyandan emin olmayacağın yere oturma! Sana, Rabb'a itaat hususunda yardım edecek kimselerle dost ol! Ancak Allah'a yakînî imanı güçlendirmene vesile olacak kimseleri yakın dost olarak seç kendine! Öyleleri ne kadar da azdır."

"Allah'ın hidâyet kaynağı olan Kur'ân'a ve Rasûlün şifa kaynağı olan sözüne sarıl! Bunları sevip herşeye tercih ettiğin sürece hep hayırda olur, iyi kalırsın! Bu iki kaynaktan yüz çevirene muhakkak ki şer isabet etmiştir. Hak ehli, boş ve faydasız sözü işitince hemen yüz çevirirler. Hakk'ı işitince hemen yönelirler."

"Hiçbir konuda Allah'a suçlama yöneltme! Her konuda Rabba karşı hüsn-ü zan içinde ol! Hiçbir şekilde kendini Allah'a tercih etme!"

"Tek bir kapıya, sana tüm kapıları açacak kapıya yapış! Tek bir efendiye, tüm başları senin önünde eğecek efendiye boyun eğ!"

"Seni herkesten emin ve âzâd kılacak şekilde kork Allah'tan! Herhangi bir şeyden korkmanın anlamı yoktur. Çünkü Allah, sonradan yaratılma vasfından, mekândan, yönden, mesafece yakınlıktan ve mahlûklarla beraber çekilip çevrilmekten münezzehtir olarak; herşeyin yanında herşeyle beraber, herşeyin üstünde, herşeyin altında, herşeyin yakınında ve herşeyi kuşatmadadır."

"Şirkten temizlenmeye bak! Abdestin gittiğinde hemen abdest al! Haram arzulara meylettiğinde tevbe ile kendini ıslah et! Allah'ı sev! O'nu tertemiz bir şekilde vakar üzere sev! O'nun sevgisiyle dolu kadehin müzmini ol! O'nun aşkıyla sarhoş ol ve O'nun aşkıyla uyan (sekr ve sahu). Ne zaman uyansan o zaman yeniden iç bu kadehten. O'nun güzelliği ile kadehten, kaderin içindekinden ve sevgiden geç, nuruna kavuş!"

"Kendini senden önemli ve tercihe şayan bulanla dost olma! Aynı şekilde seni kendinden önemli ve tercihe şayan bulanla da dost olma! Sen gel, düşündüğü, konuştuğu, andığı ve hissettiği zaman Allah rızasını düşünen, konuşan ve anan kulla dost ol! O senin huzurundayken Allah seni kimseye muhtaç etmez; o gittiğinde de onun vekili Allah olur senin yanında!"

"Nefisler üç çeşittir.

1) Tam özgür olduğu için hiçbir zaman satın alınamayan nefis. Rab Teâlâ buyuruyor ki:

'Ama o, Allah'a yakın olanlardan ise ona rahmet, daimi hayat, güzel bir rızık ve Naim Cennetleri vardır.' (1)

2) Son derece şerefli ve yüce olduğu için satın alınan nefis. Rab Teâlâ buyuruyor ki:

'Allah mü'minlerden canlarını ve mallarını, Cennet kesinlikle kendilerinin olması pahasına satın aldı. Allah yolunda çarpışacaklar, öldürecek ve öldürülecekler. Bu, Tevrat'ta da, İncil'de de, Kur'an'da da Allah'ın söz verdiği bir vaaddir. Allah'tan ziyade ah-dine riayet edecek kim vardır? O halde yaptığımız bu alış-verişten dolayı size müjdeler olsun! Ve işte o büyük kurtuluş budur.' (2)

3) Kendisine hiç ehemmiyet verilmeyen, ne hallere düştüğüne aldırmış edilmeyen nefis. (3) Rab Teâlâ buyuruyor ki: 'Ama o yalancı sapıklardan ise muhakkak konukluğu kaynar su ve yaslanacağı Cehennemdir.'

"İki vasıf var ki, kişide bulunuyorsa yaptığı iyilikler ne kadar çok olursa olsun, ona faydası az dokunur: Allah'ın hükmüne kin duymak ve Allah'ın kullarına zulmetmek.

(1) Vakıa, 88-89.

(2) Tövbe, 111.

(3) Letâifu'l Minen gibi eserlerde "Değersiz ve aşağılık olduğu için satın alınamayan nefis" ibaresi vardır.

İki güzellik var ki, yapılan hatalar çok olsa bile bu güzelliği taşıyana fazla zarar vermez: Allah'ın hükmüne razı olmak ve Allah'ın kullarına adaletli, nazik, affedici davranmak..."

"Amellerin en hayırlısı şunlardır:

1) Allah'ı sevmek, 2) Allah'ın hükmüne razı olmak, 3) Dünyaya zâhidçe bakmak, 4) Sadece Allah'a dayanmak, 5) Allah'ın farz kıldığı hükümleri tatbik etmek, 6) Allah'ın haram kıldıklarından kaçınmak, 7) Faydasız ve boş şeylere girmemek hususunda kararlı olmak, 8) Hayırlı işler yapmaktan alıkoyan şeylerden uzak durmak."

"Siddıkların ibadeti (Allah'ın razı olduğu kulluk hali) şu emirlere uymaktır:

Yiyiniz, içiniz, giyiniz, evleniniz, mesken tutunuz, her şeyi yerli yerine Allah'ın emrettiği şekilde koyunuz, israf etmeyiniz, sadece Allah'a tapınıp hiçbir şeyi O'na ortak koşmayınız, O'na şükrediniz, insanlara ve mahlûkâta yapılan ezâ ve zulmü kaldırmak için kıyasıya mücadele ediniz, etrafa hayır, merhamet ve iyilik saçınız."

KAYNAKLAR: Yusuf Nebhani, *Câmiu Kerâmâtî'l-Evliya*, Kahire, 1381 h. c. 2, s. 167; Dr. Abdulhalim Mahmud, *el-Kutbu'ş-Şehid Seyyidi Abdüsselâm b. Beşîş*, Kahire, 1976; T.D.V. *İslâm Ansiklopedisi*, c. 1, s. 302.

SAİD AYKUT

EBU'L-ABBÂS AHMED EL-BÛNÎ

(R.H) (ö. 622/1225)

Uzun adı, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ali b. Yusuf el-Bûnî'dir. Mağrib yöresinden Bûna adlı nahiyeye nisbeten el-Bûnî diye anılmaktadır.

Ebu'l-Abbas, zühd ve sûfice bir hayata önem veren biriydi. Tasavvuf ve esma-i hüsnadan bazılarının havassına dair eserler vermiştir. Eserleri genellikle rûhî hastalıkların dualar, çeşitli kelimeler ve isimlerle iyileştirilmesine dairdir.

Besmelenin fazileti, İsm-i Azam'ın açıklaması ve havassı hakkındaki eserleri, yüzyıllar boyunca halk nezdinde büyük itibar görmüştür. Halk kesiminden gelen hasta ve çaresiz insanların sürekli dertlerine deva istemeleri, zannediyoruz onu bu tür kitaplar yazmaya sevketmiştir. Hicrî 622 yılında Kahire'de vefat etmiştir. Bazı eserlerini şöyle sayabiliriz:

1) *Şemsül-Maarif ve Letâifu'l-Avârif* 2) *el-Lümatü'n-Nûrâniyye* 3) *es-Silkü'z-Zâhîr* 4) *Şemsü'l-Maarif el-Vustâ* 5) *Şemsü'l-Maarif es-Suğrâ* 6) *Şerhu İsmillâhi'l-Azam* 7) *Fadlu Bismillah* 8) *Mevâkıfu'l-Gâyât fî Esrâri'r-Riyâzât*

el-Bûnî, eserlerindeki bazı ifadelerden ve havas ilmiyle fazlaca uğraşmasından ötürü bazılarınca tenkit edilmiştir.

KAYNAKLAR: 1) Dr. Abdülmünim el-Hıfî, *el-Mevsûatü's-Sâfiyye* s. 71; Hayreddin Zirikli, *El-A'âm*, c.1, s. 169, Bağdadlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknân*, c.1, s. 375; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zûnân*, s.82, 83, 118, 494, 726, 852; Brockelman, *GAZ*, I: 497, 498, Supp. I: 910; İbnü'z-Zeyyât, *El-Kevâhibü's-Seyyâre*, s. 268, İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 1159.

SAİD AYKUT

CEMÂLEDDİN SÂVÎ (R.H) (ö. 630 / 1232)

İran'da Kum-Kazvin yolu üzerinde bulunan Save şehrinde doğdu. Doğum yılı kesin olarak bilinmemekte fakat sevenleri tarafından abartılı tarihler verilmektedir.

Cemâleddin Sâvî hakkında garip menkıbeler anlatılmaktadır. **İbn Battûta**, **Sâvî**'nin çardâr (baş, kaş, sakal ve bıyığın taşı) oluşunu diğer kaynaklardan daha farklı anlatmaktadır. Şöyle rivayet ediyor:

"**Sâvî**, gençliğinde yakışıklı ve dine bağlı biridir. Güzel bir kadın ona aşık olur ve elde etmek için hileye başvurarak onu evine getirir. Son anda durumu farkeden ve günahı kurtulmak isteyen **Sâvî**, kaşını, bıyığını ve sakalını ustura ile traş eder. Kadın **Sâvî**'yi bu halde görünce arzusu yok olur ve onu evden kovar."

Eflakî de **Sâvî** hakkında ilginç menkıbeler anlatmaktadır. **Menâkıb**'de geçtiğine göre, **Sâvî** çevresindeki insanların arttığı-

nı, gittikçe daha çok şöhret bulduğunu görünce, **Muhammed Belhî** adlı dostunu yerine bırakıp Mısır'ın Dimyat yöresine gider. Ama giydiği kaba çul ve garip çehresiyle herkesin dikkatini çeker. Ona hakâret ederler. İnsanlardan kurtulmak isteyen Sâvî, soluğu bir mezarlıkta alır. Artık burada yaşamaktadır.

Buradan anlıyoruz ki Sâvî, fazla ilgiden rahatsız olduğu gibi kaba ve kırıcı hareketlerden de müteessir olmakta, kalbi incinmektedir.

Daha sonra Sâvî'nin mekânını ziyaret eden bir kadı ona sorular yöneltir. Mezarlık ortasında yaşayan bu garip adamdan aldığı cevaplar, kadıya ışık olur. O artık Sâvî'nin müridi olmuştur. Sâvî, kabristanda altı yıl yaşar ve 630/1232 civarında burada ölür. **İbn Battûta**:

"*Sâvî'ye mürid olan bu kadı İbnü'l-Amîd adlı biridir.*" diyor. Ayrıca ölmeden önce burada bir hangâh yaptırdığını anlatıyor. Sâvî hangâhın içine, kadı ise kapısına gömülmüştür.

Kaynaklardan çıkan o ki, Cevlâkiyye Tarikatı'nı Sâvî kurmuştur. **İbnü'l-Cezerî**, Sâvî'nin kendi el yazısı ile yazılmış formalar halinde bir tefsirini gördüğünü kaydetmektedir.

KAYNAKLAR: İbn Battûta, *er-Rihle*, Beyrut, s.35; Eflâkî, *Menâkıbu'l-Ârifîn*, çev: T. Yazıcı M.E.B. Yay; Safedî, *el-Vaft bi'l-Vefiyât*, Beyrut 70; *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c.7, s. 314.

SAİD AYKUT

FERİDÜDDİN ATTÂR (R.H) (ö. 632 / 1234)

Tam adı, **Feridüddîn Muhammed b.Ebî Bekir İbrahim**'dir. Doğum ve ölüm tarihleri tam olarak bilinmemekle birlikte 513/1193-632/1234 tarihlerinde olduğu tahmin edilmektedir. Nişabur'a bağlı Katkan'da veya Kandışnan'da doğduğu ihtilafli olarak rivayet olunur.

Adından da anlaşılacağı üzere, eczacı yani attardır. Babasının da aynı mesleğe mensûb olduğu kaydedilir. Babası ünlü sûfilerden **Kutbüddîn Haydar**'ın müridi idi. **Ferideddîn**, bu

zâttan feyz alarak yetişmiştir. Onu sevdiği için *Haydarnâme* adlı eserini yazdığını kaydeder. Esasen onun tasavvufa olan sevgisi, çocukken hastalandığında yaşadığı bir olayla başlar. Tus'da hasta yatağında ve baygın bir halde yatarken Hz. Ali (r.a) gelmiş ve şefkatle başını okşayarak iyileşmesine sebep olmuştur. İşte yaşadığı bu olaydan sonra, onun Ehl-i Beyt sevgisiyle dolduğunu ve eserlerinde bu sevgiyi yansıttığını görürüz.

Feridüddin Attâr'ın Allah yolundaki aşkının doruk noktasına gelmesi de şu olayla olmuştur: Bir gün dükkânının önüne bir derviş gelir, içeri bakmaya başlar. Attâr, ona: "*Niye öyle abdal abdal bakıp duruyorsun, var git işine, senin için hayırlısı budur*" deyince, derviş: "*Ben yükü hafif biriyim. Dünyada bu hırkamdan başka bir şeyim yok. Bunun için dünyadan çabucak ve kolaylıkla geçer giderim. Fakat sen bu ağır yükleri derleyip topla, kendi başının çaresine bak*" karşılığını verdi. Bunun üzerine Attâr: "*Sen bu dünyadan nasıl geçersin?*" diye ikinci bir soru yöneltti. O derviş: "*Bu hırkayı sırtımdan çıkarır, başımın altına yastık yapar, canımı Hakk'a teslim ederim*" dedi ve hırkasını başının altına yastık yaparak "*Allah*" deyip ruhunu teslim etti.

Attâr yaşadığı bu olayın etkisinde kalarak, bütün mal varlığını sadaka olarak dağıttı. Sonra da **Rükneddin Ekaf** adlı büyük bir zâtin dergâhına giderek ona intisâb etti. **Ferideddin**, bundan sonra zühd ü takvâ ile dolu bir hayat sürdürmeye başladı. Hacca gitti, orada çok sayıda kıymetli zâtlarla görüşerek fikir alış-verişinde bulundu.

Rivayete göre Moğol istilasında bir askerin elinde esir kalmıştı. Halk, bu yaşlı adamı öldürmez serbest bırakırlarsa kendisine bin altın vereceklerini söylediler. Moğol askeri bu teklifi kabul edip tam teslim edeceği esnada **Feridüddin** ona: "*Sakin beni bu fiata satma, Çünkü kanım için sana daha fazla para verirler*" dedi. Moğol askeri bu söze uyup **Feridüddin**'i satmadı. Aradan çok geçmeden biri geldi. "*Şu ihtiyarı bana bir çuval samana satar mısın?*" deyince, **Feridüddin** : "*İşte beni şimdi sat. Çünkü gerçek fiyatım bu. Bundan fazla etmem*" karşılığını verdi. Bu duruma öfkelenen Moğol askeri, kılıcını sıyrdı, Attâr'ın kafasını gövdesinden ayırdı. Kabri, Şadbah Kasabası'ndadır.

Feridüddin Attâr hazretleri gerçekleri söylemekten asla çekinmezdi. Yazdığı bir eserde yetim malı yiyen bir müftüden acı acı yakınmış ve bu müftü ile arası açılmıştı. Bir süre sonra

Feridüddîn Attâr, *Mazhârü'l-Acâib* adlı eserini yazar. Semerkandlı müftü, intikamını almak üzere onun eserinin sapık fikirlerle dolu olduğunu ilan etti ve yaktırdı. Attâr'ın bu fetva üzerine evi yağma edildi. Taciz artınca Mekke'ye gitmek zorunda kaldı.

Feridüddîn, otuzdokuz yıl boyunca bin civarında tasavvufi mahiyette eser okuduğunu, çok sayıda ârifân ve evliya ile sohbet ettiğini kaydeder. O, yazdığı eserleri, okuduğu eserleri tertib ederek oluşturmıştır.

Eserlerinin sayısı otuzdan fazladır. Eserleri iyi incelendiğinde, onun üç ayrı devreden geçtiği anlaşılır: İlki eserlerinin düzenli olarak yazıldığı dönemdir. İkinci dönemde düzenliliğin yavaş yavaş kaybolduğu görülür. Üçüncü dönem ise artık düzenli olmayı bırakıp, eserlerini serbest üslûpla yazdığı ve tam bir dağınıklık içinde yaşadığı dönemdir. Attâr'ın *Tezkiretü'l-Evliyâ'sı* hariç eserleri manzumdur.

Eserleri kronolojik olarak şu şekilde sıralanır: 1. *Haydarnâme*, 2. *Divan*, 3. *Cevahirnâme*, 4. *Şerhu'l-Kalb*, 5. *Hüsrevnâme*, 6. *Esrarnâme*, 7. *Mantiku't-Tayr*, 8. *Musibetnâme*, 9. *Muhtarnâme*, 10. *Îlâhinâme*, 11. *Bülbülnâme*, 12. *Pendnâme*, 13. *Tezkiretü'l-Evliyâ* 14. *Miracnâme*, 15. *Cümcümenâme*, 16. *Vuslatnâme*, 17. *Uştarnâme*, 18. *Cevherü'z-Zât*, 19. *Haylâcnâme*, 20. *Basarnâme*, 21. *Mazhârü'l-Acâib*, 22. *Lisânü'l-Gayb*

Ona ait olduğu şüpheli olan eserler de vardır. Bunlar: 1. *Heft Vadi*, 2. *Hayyâtnâme*, 3. *Vasiyyetnâme*, 4. *Kenzü'l-Hakâik*, 5. *Kenzü'l-Esrâr*, 6. *İhvânu's-Safâ*, 7. *Velednâme*, 8. *Miftâhu'l-Fütûh*.

Feridüddîn bu eserleri ile ünlü sûfi Mevlânâ Celâleddîn Rûmî hazretlerini derinden etkilemiştir. O, sık sık **Feridüddîn**'in temas ettiği konulara atıflarda bulunur. Mevlânâ, **Şeyh Feridüddîn Attâr** için şu ifâdeyi kullanmıştır: "O, aşk şehirlerinden yedisini gezmiştir. Biz ise daha bir şehrin, bir mahallesinin, bir sokağının köşesini dönebilmiş değiliz".

Eserleri Şark Klasikleri arasında kabul edilen Attâr'ın eserleri, Milli Eğitim Bakanlığınca birkaç defa basılmıştır; eserlerini Türkçe olarak bulmak kolaydır.

En meşhur mesnevîsi *Mantiku't-Tayr*'dir. Bu eseri Ahmed

Gazâlî'nin *Risale-i Tayr*'ından hareketle yazılmıştır. *Risâle-i Tayr*'da kuşlar, kendilerine reis olarak Ankâ'yı seçerler ve onun yaşadığı adaya doğru uzun bir yolculuk yaparlar. Ancak yolda çoğu ölür. Ankâ'nın yaşadığı adaya varabilenler, Ankâ'ya kendisi için geldiklerini ve kendisini reis seçtiklerini haber verince, Ankâ bunu kabul etmez; zira onlara bir ihtiyacı olmadığını söyler. Geri dönmelerini emreder. Ancak sonunda onlara merhamet ederek reisliği kabul eder. Attâr bundan esinlenerek Ankâ yerine Simurg'u kullanır. Kuşlar, Simurg denilen kuşu aramaya giderler. Aralarından otuzu ona ulaşmaya muvaffak olur. Ancak orada aradıkları Simurg'un kendileri olduklarını anlarlar. Attâr bununla, kendini bilenin Allah'ı bilebileceğini anlatmak ister. Yine *Musibetnâme*'de aynı konu bir başka tarzda incelenir. Bu mesnevîde, sûfinin Allah'ı kâinatta arayıp bulma çabası dile getirilir. Derviş, şeyhinin emriyle Allah'ı aramak üzere sırasıyla, İsrâfil, Mikâil, Azrâil, Hamele-i Arş, Kürsî, Levh, Kalem, Cennet, Cehennem, Gök, Güneş, Ay, Anasır-ı Erbaa, dağ, deniz, maden, nebâtat, vahşi hayvanlar, ehli hayvanlar, İblis, cin, insan, Hz. Adem, Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. Davûd, Hz. İsâ, Hz. Muhammed, his, hayal, akıl, kalb ve canı ziyaret eder. Fakat hepsi dervişin ümidini boşa çıkarır. Sonunda aradığını kendinde (özünde) bulur.

İlahinâme'de de bir padişahın altı oğluna en çok sevdiği şeyleri kendisine söylemelerini istemesi, ondan sonra da Allah'a ve yüksek sevgiye ulaşmak için bu basit sevgilerin terkedilmesini öğütler.

Bülbülnâme'de de kuşlar, sık sık öttüğü için bülbülü Hz. Süleyman (a.s.)'a şikayet ederler. Hz. Süleyman (a.s.), bülbülü huzura çağırır, durumu anlatır; bülbül de kendisini savunur, sonunda bülbül haklı çıkar ve tekrar eskisi gibi serbest bırakılır.

Pendnâme, bir öğüt kitabıdır, ahlâk felsefesidir. Çok kabul gören bir eser olup Türkçe, Fransızca, Almanca, Latince ve Hintçe'ye çevrilmiş, çok sayıda şerhleri yapılmıştır.

Cümcümenâme: Bu eserde Attâr, bir hikâye anlatır. Hz. İsâ (a.s.) çölde bir kafatası bulur. Allah'ın izniyle onu diriltir ve onunla konuşur. Bu kafatasının sahibi, yedi iklimte egemen bir padişah imiş. Hz. İsâ'ya yaptıklarını, ettiklerini ve kabir azabını anlatır; cehennem hallerini tasvir eder. Bir süre yaşadktan sonra tekrar ölür. Attâr'ın, öbür dünyaya gidip de gelmiş birinin durumunu bu şekilde, çarpıcı bir hikâye ile dile getirmesi oldukça ilginçtir.

Uşturnâme: Bu eserde, Allah'ın mahlûklarına hayat bahşedip belli bir süre yaşadıktan sonra onları öldürmesi, hayal oyuncusunun haline benzetilir. Hayal oyuncusu da sahnede oynattığı resimleri bir süre sonra bir kenara atmaktadır. Bu hadisâtın ardında Allah'ı aramak boşunadır. Oyunun oynandığı perde yırtılırsa oyunun sahibi olan Allah zuhûr eder. Onun için her insanın kendinde bulunan yedi perdeyi yırtması gerekir. Buradan hareketle ölmekten önce ölmek fikri işlenir, fenâ makamı anlatılır.

Cevherü'z-Zât: Bu eserde damlanın denize karışıp deniz olması yani fenâ hali anlatılır.

Vuslatnâme: Bu eserde de vahdet-i vücûd düşüncesi anlatılır.

Lisânü'l-Gayb: Bu eser, Feridüddîn Attâr'ın Semerkandlı müftüye olan hücumlarını ihtiva eder.

Mazhârü'l-Acâib: Bu eserde su ve kâmiş hikâyesi anlatılır. *Cevherü'z-Zât*'ta da aynısı tekrar edilmiştir. İlahî sırlar, Hz. Peygamber (s.a.v) tarafından Hz. Ali (r.a)'ye emanet edilir. O da bu sırrı bir kuyuya aktarır. Ancak o kuyuda biten bir kâmiş, bu sırra vâkıf olur. Kâmiş oradan kesilip de ney haline geldikten sonra o sırrı ifşâ etmeye başlar. Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinin "Ney" ile başlaması ve ilk onsekiz beytin bununla alakalı olması dikkat çekicidir.

KAYNAKLAR: Muhammed Avfi, *Lubâbü'l-Elbâb*; Devletşâh, *Tezkiretül's-Suvarâ*; Kehmâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*; Molla Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*; Bağdadlı İsmail Paşa, *Esmâü'l-Müellifin*; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*; *Tezkiretül-Evliyâ*.

Doç. Dr. ETHEM CEBECİOĞLU

EBÛ HAFS SÜHREVERDÎ (R.H) (ö. 632/1234)

Sühreverdî'nin adı Ömer, babasının adı Muhammed'dir. Genellikle «Ebû Hafs» ve «Ebû Abdullah» künyesiyle anılır. İbnü'n-Neccâr, Sühreverdî'nin «Ebû Nasr»; Zehebî ise hem «Ebû Nasr» ve hem de «Ebu'l-Kâsım» künyelerini taşıdığını yazıyorsa da diğer kaynaklarda bu rivayete pek rastlanmamaktadır. İslâmî ilimlere vukûfiyeti ve asrında sağladığı tesir ve nüfûz sebe-

biyle «*Şihâbuddîn*», «*Şeyhu'l-İslâm*» ve «*Şeyhu's-Şüyûh*» lakablarıyla meşhur olmuştur. Kaynaklarda genellikle Hz. Ebû Bekir soyundan geldiği ve bu yüzden «*el-Bekrî*», «*et-Teymî*» ve «*el-Kuraşî*» nisbeleriyle anıldığı kaydedilir. Zehebi, İbnü'l-Hâcib'den naklen, onun, Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî ile aynı soydan geldiğini ve şecerelerinin Kasım b. en-Nadr'da birleştiğini yazmaktadır. Eflâkî'nin *Menâkıbu'l-Ârifîn*'de verdiği bilgilere nazaran Sühreverdî'nin, Ebû Bekir soyundan olmak münasebetiyle Mevlânâ ile de akraba olduğu anlaşılmaktadır.

Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdî, içlerinden pek çok âlim ve sûfî yetişmiş seçkin bir aileye mensuptur. Babası Ebû Câfer Muhammed, amcası Ebu'n-Necîb Ziyâuddîn Abdülkahir es-Sühreverdî ve büyük dedesi "Ammûye" lakabıyla meşhur Abdullah b. Sa'd âlim ve sûfî kişilerdi. Babası Muhammed'in, amcası Abdülkahir gibi Sühreverd'den Bağdad'a gelerek Nizâmiye Medresesi'nde okuduğu; Es'ad el-Mihenî'den fıkıh icâzeti alarak bir süre aynı medresede müderrislik ve Kasr Câmîi'nde vaizlik yaptıktan sonra memleketi Sühreverd'e kadı olduğu rivayet edilmektedir. Ebû Ca'fer Muhammed, Sühreverd kadısı iken bir iftira sonucu idam edildiğinde Ebû Hafs Ömer es-Sühreverdî, altı aylık küçük bir çocuktı.

Amcası Ebu'n-Necîb es-Sühreverdî, Ebû Hafs'ın hayatına yön veren hocasıdır. Sühreverdî, *Avârifu'l-Maârif*'te amcasından sık sık bahseder ve hadis senedlerini genellikle ona dayandırır.

Sühreverdî'nin biri doğup büyüdüğü, diğeri yetişip hayatının büyük bir bölümünü geçirdiği iki memleketi vardır. Şihâbuddîn Ömer, İran'ın, Irak-ı Acem bölgesinin Kuzey-Batı köşesinde, Cibâl eyâletinde Zencan'a bağlı küçük bir kasaba olan Sühreverd'de doğdu. Doğum tarihi ile ilgili olarak kaynaklarda genellikle kabul edilen rivayet, talebelerinden İbnü'n-Neccâr'ın bizzât kendisinin ağzından tesbit ettiği 539 Hicrî yılı Receb'inin son ve Şaban'ın ilk gecesi (27 Ocak 1145)'dir.

Şihâbuddîn'in memleketi Sühreverd, o günlerin büyük bir yerleşim bölgesi ve şehir merkezi hükmünde iken bugün, küçük bir kasaba durumundadır. Sühreverdî'nin ikinci memleketi Bağdad'tır. O, doğduğu memleketinde ilk ilimleri öğrendikten sonra, onaltı yaşlarında bir delikanlı iken amcası Ebu'n-Necîb es-Sühreverdî'nin yanında Bağdad'a gitti. Amcasının vefatına ka-

dar ondan, daha sonra Bağdad'ın diğer âlimlerinden ilim tahsil etti ve ömrünün seksen yıla yakın bir kısmını Bağdad'ta geçirdi.

Sühreverdi'nin, hayatının onaltı yıllık ilk safhasını geçirdiği memleketinde ilk ilimleri kimlerden okuduğuna dair bir bilgiye sahip değiliz. Babasını altı aylık iken kaybettiğine göre, belki de Sühreverd kadısı olan babasının arkadaşları kendisiyle meşgul olmuş ve ona ilk dinî bilgileri vermiş olabilirler. Bağdad'ta, amcasının himayesinde, muhtelif kimselerden ve özellikle amcasının kendisinden ders aldı.

Sühreverdi, muhtemelen **Abdülkâdir Geylânî'nin** ve amcasının vefatından sonra düştüğü üzüntü ortamının etkisiyle bir süre Bağdad'tan uzaklaşmış ve Basra tarafına giderek gönlünü teskin etmek maksadıyla bir mürşid arayışı içine girmiştir. Basra'da bir müddet **Ebü Muhammed Abd (veya Abdullah) el-Basrî** Abbadan'da «*abdâl*» diye isimlendirilen erenlerle görüştüğü ve **Hızır**'la sohbetlerde bulunduğu rivayet edilmektedir. **Sühreverdi**, yine bu sıralarda **Ebu's-Suûd el-Bağdâdî** (ö. 579/1183) ile de görüşmüş, onun sohbetlerine katılmıştır. Kendi devrinde yazılan kaynaklarında **Sühreverdi'nin** ilm-i kelâm ile uğraştığına dair pek bilgi bulunmamakla birlikte, **Hocazâde Ahmed Hilmi**, onun, amcasını rahatsız edecek derecede ilm-i kelâma meylettiğini, daha sonra **Abdülkâdir Geylânî'nin** bir kerâmetiyle ilm-i kelâm ile meşgul olmayı bırakarak büsbütün tasavvufa yöneldiğini yazmaktadır. Onun, *Avârifü'l-Maârif*'in muhtelif bölümlerinde sık sık kelâmcıların görüşlerine yer vermesi, ilm-i kelâm konusunda zannedildiği ölçüde bir anlayışa sahip olmadığını açıkça göstermektedir. Ayrıca onun *İ'lâmu'l-Hüdâ ve Akidetü Ehli't-Tukâ* adlı eseri, bir bakıma akaid ve kelâm kitabı görünümündedir.

İbnü'n-Neccâr ve ondan naklen diğer kaynaklar, **Sühreverdi'nin** ilim tahsilinden sonra uzunca bir süre insanlardan uzaklaşıp halveti ihtiyar ettiğini, oruç, namaz ve zikirle meşgul olmaya başladığını, ancak yaşı kemâle erdikten sonra amcasının Dicle nehri kenarındaki medrese ve tekkesinde vaaz vermeğe başladığını, son derece etkili konuşmalarının kısa zamanda geniş bir kitlenin hüsn-i kabûlüne mazhar olduğunu ve pek çok kimse-nin kendisine intisâb ettiğini anlatmaktadırlar. *en-Nücûmüz-Zâhire*'de, **Ebu'l-Muzaffer Sibte İbnü'l-Cevzî**'den naklen, onun 590/1194 yılında Makber mahallesinde toprak bir minber üzerinde

vaaz ettiği rivayetine bakılırsa, onun, bu senelerde artık irşadla meşgul olmaya başladığı anlaşılır.

Sühreverdi'nin yaşadığı asır, tarikatların yeni kurulmaya başladığı bir dönemdi. Bu yüzden o, kendini tasavvuf için hazır bir ortamda buldu. Ailesinin şöhreti, kendisinin ilmi kudreti, etkisini daha da artırdı. Özellikle **Halife Nâsır**, ona yakın olmaya özen göstermekteydi. Bazı kaynaklarda kendisinden pek iyi sıfatlarla bahsedilmeyen Halife'nin, hadis rivayetiyle meşgul olacak kadar ilmi konulara, **Sühreverdi'nin** tekkesinde kendisini ziyaret edecek kadar tasavvufi mevzûlara ilgi duyması dikkat çekicidir. Halife'nin yapacağı işlerde onunla istişâre etmeden işe başlamadığı ve bunu bir teberrük saydığı hatta **Sühreverdi'ye** intisâb ettiği rivayet edilir. **Sühreverdi'nin** müridlerinden **İbnu's-Sâî'nin** *Ahbârü'z-Zühhâd* adlı yazma eserinden naklen bilgiler veren **Beşşâr Avvâd Mârûf**, *«Nâsır'ın, Bağdad Merzebâniyye tekkesinde Şeyh'le başbaşa kaldığını»* anlatmaktadır. *Misbâhu'l-Hidâye* müellifi **İzzuddin Ali el-Kâşî** (veya **el-Kâşânî**), aynı Halife'nin kendi adına yaptırdığı tekkeye **Sühreverdi'yi** şeyh yaptığını anlattığına bakılırsa, Halife'nin ona intisâb etmemiş olsa bile, derin bir saygı ile bağlı bulunduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklar, Nâsiriyye, Bistâmiyye ve Me'mûniyye tekkelerinin şeyhliğinin **Sühreverdi'ye** ait bulunduğunu ve kendisinin Bağdad'taki bütün tekkelerin irşadda nihai mürşidi sayıldığını zikrederler. Kendisine *«Şeyhu's-Şüyûh»*, *«Şeyhu'l-İslâm»*, *«Şeyhu'l-İrak»* ünvanları verildiğine bakılırsa onun bu devirdeki etkisi daha iyi anlaşılır.

Diplomatik Seyahatleri

Sühreverdi'nin halife ve devlet ricâliyle yakın münasebetler kurması ve onların sempatisini kazanması, diplomatik görevlerle bazı seyahatler yapmasını gerektirmiştir. Fakat **Halife Nâsır** döneminde; halifenin siyasî otoritesini iade ve Selçuklu Devletinin dağılması gibi sebeplerle çıkan bazı fitneleri bastırmak, komşu İslâm ülkeleriyle bazan dostluk münasebetlerini güçlendirmek, bazan da sulh sağlamak maksadıyla **Sühreverdi'nin** elçi sıfatıyla görev yaptığını görüyoruz.

Zehebî, onun birkaç defa Şam'daki **Melik Eşref** diye anılan **Eyyübî** sultanına ve Halife ile arası pek hoş olmayan **Harezmşah** sultanına elçi olarak gönderildiğini anlatır. 614/1217 yılında 400.000 kişilik bir orduyla Bağdad'ı almak üzere yola çıkan **Harezm** sultanını bu fikrinden caydırmak üzere Halife,

Sühreverdi'yi göndermişse de Sultan bir türlü fikrinden vazgeçmemişti. O sırada mevsimin kış olması sebebiyle yağan kar, ordunun telef olmasına sebebiyet verince Sultan, Bağdad'ı işgal etmekten vazgeçerek geri dönmüştü.

Zehebî, tarihini kaydetmeden naklettiği **Melik Eşref Mûsâ**'ya elçi olarak gidişinde, **Melik**'in **Sühreverdi**'yi çok iyi karşıladığını ve ona hiçbir elçiye yapılmayan hüsn-i muameleyi gösterdiğini anlatmaktadır. **Sühreverdi**'nin çağına yetişen fakat onunla görüşme imkânı bulamayan **Ebü Şâme el-Makdisî** (ö. 665/1266) onun birkaç defa Şam'a geldiğini ve vaaz verdiğini yazar.

İbn Hallikân'ın verdiği bilgiye göre **Sühreverdi**, **Erbil** Atabeklerine de elçi olarak gönderilmişse de bu görevin hangi tarihte ve hangi Atabek zamanında olduğuna dair bir bilgiye sahip değiliz.

Sühreverdi, elçilik görevlerinden birini de **Konya Selçuklu Sultanı Alâeddîn Keykûbat**'a, Halife'den aldığı mesaj ve itimadnâme'yi götürürken yolu üzerinde uğradığı **Malatya**'da **Mirsâdu'l-İbâd** müellifi «*Necmeddîn Dâye*» veya «*Necm Râzî*» lakablarıyla meşhur, **Necmeddîn Ebü Bekir b. Muhammed** (ö. 654/1256) ile karşılaşır. O sırada 45 yaşlarında genç bir ilim adamı olan ve **Horasan** diyarından **Moğol** işgalinden kaçıp gelen **Necmeddîn Dâye**, 78 yaşında bulunan yaşlı şeyhe hürmet gösterir ve eserinin ilk redaksiyonunu ona takdim eder. **Sühreverdi**, onun bu eserini çok beğenir ve **Konya**'ya götürerek görüşme sırasında **Selçuklu Sultanı Alâeddîn Keykûbat**'a takdim ve tavsiye eder. **Nefehât**'ın **Mevlânâ** ve **Sadreddîn Konevî** ile de görüştüğünü kaydettiği **Necmeddîn Dâye**, belki de **Sühreverdi** ile birlikte **Konya**'ya gelmiş, oradan **Kayseri** ve **Sivas** bölgesine geçmiştir. **Mirsâdu'l-İbâd**'ın sonunda yer alan «*Hâtîme-i Tahrîr-i Dîvûm-i Mirsâdu'l-İbâd*» başlığından eserin ikinci defa redakte edildiği ve bu redaksiyonun **Sühreverdi**'nin seyahatinden iki yıl sonra, 620/1223 yılında tamamlandığı anlaşılmaktadır.

Eflâkî'nin verdiği bilgilere nazaran **Sühreverdi**, elçilik göreviyle **Konya**'ya geldiğinde **Alâeddîn Keykûbat**, eğlenmek üzere **Gavale** kalesine gitmiş, **Mevlânâ**'nın babası **Sultanu'l-Ulemâ Bahâeddîn Veled**'i beraberinde götürmüştü. **Sühreverdi**'nin Halife'nin mesajıyla geldiği haberini alan Sultan, onun da **Gavale**'ye getirilmesini emretti. Sultan ile **Sühreverdi**, resmî görüşme-

lerini tamamladıktan sonra **Sühreverdî** ile **Bahâeddîn Veled**, derin bir sohbete daldılar. **Bahâeddîn Veled**'in Belh'ten gelirken uğradığı Bağdad'ta tanıştığı **Sühreverdî**'ye saygıda kusur göstermemesinin asıl sebebi, belki bu eski hukuklarıydı. Nitekim **Sühreverdî**, Bağdad'ta ona misafirperverlikte kusur etmemiştir. Ayrıca hem **Bahâeddîn Veled** hem de **Sühreverdî**, **Hz. Ebû Bekir** neslinden olduklarından kendilerini birbirlerine akraba sayıyorlardı. **Sühreverdî**'ye pek kıymetli hediye ve ihsanlarda bulundu. **Sühreverdî** bu seyahati sırasında henüz 14-15 yaşlarında genç bir delikanlı olan **Mevlânâ** ile de görüşmüş olmalıdır.

Sühreverdî'nin diplomatik seyahatlarından başka, hac için her yıl olmasa bile doksan yaşına gelinceye kadar sıkça Mekke ve Medine'ye gittiğini, hayatından bahseden kaynakların hemen hepsine yakın kısmı haber vermektedirler.

O'nun hac seyahatlarının tarihleri ve seyri hakkında geniş bilgiye sahip değiliz. Kaynakların verdiği bilgiye göre en son 628 yılında (m. 1230) hac farızası için Mekke'de bulunduğu sırada meşhur mutasavvıf şair **İbnü'l-Fârid** ile görüşmüş, onun iki oğluna tarikat hırkası giydirmiştir. **Sühreverdî** ayrıca **İlâmu'l-Hüdâ** adı eserini de Mekke'de kaleme aldığını ifade etmektedir. Bu ifadeler, onun zaman zaman Mekke'de mücavir olarak kaldığını göstermektedir. **Nefehât** müellifi, **Sühreverdî**'nin **Avârifî** de Mekke'de kaleme aldığını yazıyorsa da başka kaynaklarda ve **Avârifte** bu konuda bilgiye rastlanmamıştır. **İbnü'l-Fârid**'in oğulları ve talebelerinden başka Mısırlı **Ziyâeddîn İsâ b. Yahyâ el-Ensârî es-Sebtî** aynı yıl Mekke'de **Sühreverdî**'den tarikat hırkası giydi.

Sühreverdî, gerek diplomatik seyahatları, gerekse hac seferleri ve eserleri sebebiyle daha hayatında iken âlem-şümûl bir şöhrete kavuşmuştu. Bu yüzden hayatının son dönemlerinde onun yanına dünyanın her yerinden pek çok ziyaretçi gelmiş, elini öperek huzurunda tevbekâr olmuştur. Asrının şeyhleri müşküllerini yazılı veya şifâhî olarak ona sorarlar, o da bunlara cevap verirdi. Hatta onun kendisine sorulan suâllere verdiği cevaplar, daha sonra bir eser haline getirilmiştir.

Sühreverdî, bir asra yaklaşan ömrünün son zamanlarında gözlerini kaybetti ve kötürüm oldu. Buna rağmen evrâdını terketmediği gibi Cuma vaazlarına müridlerinin yardımıyla mahmil içinde çıkmaya devam ediyordu. Vefatına yakın günlerde ise iyice

zayıflamış, dışarı çıkacak takati kalmamıştı. Nihayet 632 Muharrem'inin ilk gününde (26 Kasım 1234) vefat etti. Cenazesi ertesi gün büyük bir cemaatla kaldırılarak Verdiyye semtinde bulunan tekkesindeki türbeye defnedildi. Vefatı, *en-Nücûmu'z-Zahire*'de (VI, 283) 631 yılı olarak yazılmışsa da bu tarih yanlıştır.

Devlet ricâli ve halkın her kesiminin sevgi ve sempatisini kazanan Sühreverdî, kendisine yapılan atıyye ve ihsanlarla büyük bir servete nail olmasına rağmen eline geçen malı, tam bir zühd anlayışıyla hemen fukarâ ve dervişlere dağıttı. Bu yüzden vefatından biraz sonra, kendisini kefenlemek için evinde bir bez parçası bile bulmakta sıkıntı çekildiği kaydedilmektedir.

Sühreverdî, sûfilik ve şeyhliğinin yanı sıra Şâfiî mezhebinde fakih, hadis ilminde üstadı. O'nun bu birkaç sıfatı cem edebilecek vasıftaki kabiliyetleri, halkın ilgisini çekmiş olmakla birlikte hakkında özel menâkıbnâmeler kaleme alınmamıştır. Belki Sühreverdî'nin ilim muhitinde bulunması ve hayatında iken çok iyi tanınıp hakkında terâcim-i ahvâl kitaplarında gerekli bilgiler yazılması, onunla ilgili menâkıbnâmeler yazılmasına imkân bırakmamıştır. Bununla birlikte *en-Nücûmu'z-Zâhire* müellifi (V, 284-285) ile Nebhânî ve Hocazâde Ahmed Hilmî, ona dair bazı menkıbeler anlatmaktadırlar. Ahmed Hilmî, ayrıca diğer kaynaklarda rastlanmayan bir bilgiyi, kaynak göstermeden nakletmektedir; o da Sühreverdî'nin saçlarını uzattığı ve zaman zaman gözlerinin önünü kapattığı için saçlarını eliyle başının üstüne attığı ve ense kısmındaki saçlarının omuzlarına döküldüğü rivayetidir.

Çağdaşları ve Sühreverdî

Sühreverdî, tarikatların henüz teşekkül etmeye başladığı bir dönemde yaşadığı için ilk tarikat kurucularının hemen hepsi ile çağdaştır. Abdülkâdir Geylânî (ö. 561/1165), Ahmed er-Rifâî (ö. 578/1182), Ahmed Yesevî (ö. 562/1166), Ebû Medyen el-Mağribî (ö. 590/1193) ve Necmeddin Kübrâ (ö. 618/1221) onun çağdaşıdır. Ancak bunlardan sadece Abdülkâdir Geylânî ile görüşüğünü biliyoruz. Bunun dışındaki tarikat kurucuları ile görüştüğüne dair bir bilgiye sahip değiliz.

KAYNAKLAR: Bkz. Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, İstanbul 1969. s. 259 vd; Bkz. ez-Zehabi Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed (ö. 747/1374), *Tarihu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhir ve'l-A'âm*, Beyrut 1988, IV. 97; İbnü'n Neccâr, *el-*

Müstemâ min Zeyli Tarihi Bağdad, Haydarâbâd 1978, IV, 209; Krş. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, Beyrut 1977, III, 446; Sühreverdî'nin Hz. Ebû Bekr'e ulaşan silsilesini İbn Hallikân şöyle vermektedir: Ömer b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Abdullah Anmûye b. Sa'd b. el-Hüseyn b. el-Kasım b. Alkame b. en-Nadr b. Muâz b. Abdurrahman b. el-Kasım b. Muhammed b. Ebû Bekir Sıddîk, Bkz. *Vefeyâtü'l-A'yân*, III, 204, 446; krş. ez-Zehabi, (ö. 748/1374), *A'lâmu'n-Nübelâ*, Beyrut 1985, XXII, 374; *Tarihu'l-İslâm*, IV, 98 Sübkî, *Tabakatü'l-Şafiiyyeti'l-Kübrâ*, Mısır ts. VIII, 338; *Tarihu'l-İslâm*, IV, 98; Eflâkî, *Menâkıbu'l-Ârifîn* (nşr. Tahsin Yazıcı), Ankara 1947, I, 45; ez-Zehabi, *Tarihu'l-İslâm*, IV, 97, 98; *A'lâmu'n-Nübelâ*, XXII, 375; Hayatı için bkz. İbn. Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, II/345 vd.; Yakut, *Mu'cemu'l-Udeba*, Beyrut, ts., XIX, 311-320; İbnü'l-İmâd, *Şecerâtü'l-Zehab fî Ahbârî men-Zehab*, Beyrut ts., IV/290; Zehebi, *A'lâmu'n-Nübelâ*, XIII/48-49; el-Kiftî, *Ahbârü'l-Ulemâ*, Mısır 1326, s. 2-6; Brockelmann, GAL, I, 437; Suppl., I, 781 vd.; İA, XI, 88-90; Hilmi Ziyâ Ülken, *İslâm Felsefesi*, İstanbul 1983, s. 188-207; H. Corbin, *La Philosophie Shabaddin Sohrwardi el-Maklûl*, Paris 1935; Yusuf Ziyâ Yörükân, «Nur Heykelleri ve Sühreverdî», *Mihrab Dergisi*, 1922-1923; Zebthullah Safâ, *Gencine-i Şühan*, Tahran 1363, III, 48-60; VII, 310 ve XIII, 189; Sühreverdî'ye muasır müelliflerden el-Münzirî (ö. 656/1161) aynı tarihi doğrulamaktadır. bk. *et-Tekmilâ li-Vefeyâtü'n-Nakale* (nşr. Beğşâr Arvâd Maruf), Beyrut 1981, III, 380-381; Bazı kaynaklarda 490/1098 yılında doğduğu rivâyeti varsa da yaygın olan rivâyet, 488/1096'da doğduğudur. Krş. *Vefeyâtü'l-A'yân*, III, 204-205; Sübkî, *Tabakatü'l-Şafiiyyeti'l-Kübrâ*, VII, 174; *A'lâmu'n-Nübelâ*, XX, 476; Hocazâde Ahmed Hilmi, *Hadikatü'l-Evliyâ'dan Sühreverdîye Silsilenâmesi*, İstanbul 1317, s. 25-30; Zehebi'nin verdiği bilgiye göre Sühreverdî, «Benim Bağdad'a gelişim Muhaddis Ebu'l-Vakt'in ölümünden sonradır, dediğine (*Tarihu'l-İslâm*, IV, 98) ve Ebu'l-Vakt'in vefatı 553/1158-1159 yılında meydana geldiğine göre (bkz. *A'lâmu'n-Nübelâ*, XX, 310) Sühreverdî bu tarihten sonra yani 15-16 yaşlarında Bağdad'a gelmiş olmalıdır; Zehebi, *Tarihu'l-İslâm*, IV, 97; Bkz. a.e., XX, 482; Bkz. a.e., XX, 485-487.; Bkz. a.e., XX, 486-487; Bkz. Kâtip Çelebi, *Kefû'z-Zünân*, I, 56; a.e., XXII, 374, *Tarihu'l-İslâm*, IV, 96; Bkz. Câmî Abdurrahman *Nefehâtü'l-Üns* (trc. Lâmiî Çelebi), İstanbul 1289, s. 472; Hocazâde, *Hadikatü'l-Evliyâ*, s.26; Sühreverdî, *Avârifte* bu zâtın «Ebû Muhammed b. Abdullah el-Basrî» adıyla nakillerde bulunur. Bkz. *Avârif Tercemesi*, s. 578; *Nefehâtü'l-Üns*, s. 527; *Avârifte* bu zâtın sözleri geçmektedir. Bkz. s. 204; *Hadikatü'l-Evliyâ'dan Sühreverdîye Silsilenâmesi*, s. 27-28; *el-Müstemâ min Zeyli Tarihi Bağdad*, IV, 209; Zehebi, *Tarihu'l-İslâm*, IV, 97; Sübkî, *Tabakatü'l-Şafiiyyeti'l-Kübrâ*, VIII, 340; İbn Tağriberdî, *en-Nücümü'z-Zâhire*, Kahire 1375, VI, 285; Zehebi, *A'lâmu'n-Nübelâ*, XXII, 197; el-Münzirî, *et-Tekmilâ li-Vefeyâtü'n-Nakale* (nşr. Beğşâr Arvâd Ma'rûf), Beyrut 1981, III, 380; Sübkî, a.g.e., VIII, 339; *et-Tekmilâ li-Vefeyâtü'n-Nakale*, III, 380; *Misbâhu'l-Hidâye*, Tahran 1323, s. 23; ez-Zehabi, *Tarihu'l-İslâm*, IV, 98; mlf., *A'lâmu'n-Nübelâ*, XXII, 375; Zehebi, *Tarihu'l-İslâm*, IV, 96-97; *Tabakatü'l-Şafiiyyeti'l-Kübrâ*, VII, 339; *A'lâmu'n-Nübelâ*, XXII, 195, 233; a.e. XXII, 376-377; Zehebi, *Tarihu'l-İslâm*, IV, 99; Zehebi burada Melik Eşref ile Sühreverdî arasında geçen İbn Sînâ'nın eş-Şîfâ adlı eseri üzerine sohbetini de anlatır; *Terâcim Ricâli'l-Karneyn*, Zeyl Ale'r-Ravda-teyn, Kahire 1947, s. 633; *Vefeyâtü'l-A'yân*, III, 447; *Mirsâdü'l-İbâd* (nşr. M. Emin Riha-yî), Tahran 1365, s. 22-23. a.e., Nâgîr'in mukaddemesi, s. 21 vd.; İbn Bib'iden naklen. *Nefehâtü'l-Üns* (trc. Lâmiî), s. 491-492; Bkz. *Mirsâdü'l-İbâd*, 545; *Menâkıbu'l-Ârifîn*, I, 45; *Nefehâtü'l-Üns*, s. 514; *Menâkıbu'l-Ârifîn*, I, 45; *Tarihu'l-İslâm*, IV, 98; *Nefehâtü'l-Üns*, 527. *A'lâmu'n-Nübelâ*, XXII, 377; *Tarihu'l-İslâm*, IV, 99; Yaklaşık 35 varak civarındaki el-Es'ile ve'l-Evibe diye bilinen bu eserin Mısır-Emâne kütüphanesi, 1762'de kayıtlı bir nüshası vardır. *Vefeyâtü'l-A'yân*'ın verdiği bilgiye göre bir defasında kendisine bi-

ri şöyle bir sual sormuştu: «Amele başlayınca beni uch kaplıyor. Ameli terkedince de büsbütün tenbelleşiyorum. Bana ne tavsiye ederseniz?» Şeyh şöyle yazdı: «Amele sarıl, uchdan dolayı tevbekâr ol» III, 448; *Tarihu'l-İslâm*, IV, 98; İbnü'n-Neccâr, IV, 210; İbn Hallikân, III, 448; el-Münzirî, III, 380. III, 380; *Tabâkâtü'l-Şâfiyyeti'l-Kubrâ*, VIII, 340 krş.; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut 1982, XIII, 138 vd.; *Vefeyâtü'l-A'yân*, III, 448; *A'lâmü'n-Nübelâ*, XXII, 375; *Câmiu Kerâmâtü'l-Evliyâ*, Mısır 1962, II, 413; *Hadikâtü'l-Evliyâ*'dan Sühreverdî *Silsilenâmesi*, s. 25-30; Sühreverdî'nin hayatı hakkında, ez-Zehabî, *Düvelü'l-İslâm*, Beyrut 1980, s. 32; Nurullah Şüsterî, *Mecâlisü'l-Mü'minin*, İran 1365, II, 70-72'de de bilgi vardır; *Tibyanu Vesâilü'l-Hakâik*, Süleymâniye İbrahim Ef. 431 I, 149 a; s. 622; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'l-Zehab fi Ahbâri men Zehab*, Beyrut, ts. V, 194; Bahâeddîn Vele'd'in hayatı hk. Eflâkî'nin *Menâkıbü'l-Ârifin*'den başka *Nefehâtü'l-Üns*'te de bilgi vardır, bkz. 513-514. Mevlânâ'ya ait kaynaklar da yer yer babası hakkında bilgi verir; *Menâkıbü'l-Ârifin*, I, 14; *Nefehâtü'l-Üns*, 514; *Menâkıbü'l-Ârifin*, I, 45, Ayrıca bkz. Sühreverdî'nin diplomatik seyahatleri bölümü; İbnü'l-Farid hakkında en derli toplu çalışma Kahire Üniversitesi öğretim üyelerinden merhum M. Mustafa Hilmi'ye aittir. *İbnu'l-Farid, Sultanu'l Âşıkın* adını taşıyan bu çalışma, 1963'te Kahire'de basılmıştır; a.e., s. 70-71; *A'lâmü'n-Nübelâ*, XXII, 377; *Tarihu'l-İslâm*, IV, 99.

Prof. Dr. H. KAMİL YILMAZ

İBN FÂRİZ (R.H) (ö. 632/1234)

Şerefuddîn Ebû Hafs Ömer b. Ali es-Sa'dî, el-Hamevî, el-Misrî (577/1181-632/1234). Mısırlı ünlü bir mutasavvıf şairdir. Babası aslen Suriye'deki Hama şehrinde olduğu için el-Hamevî, Hz. Peygamber'in süt annesi Halime'nin mensûb olduğu Beni Sa'd kabilesinden olduğu için de es-Sa'dî diye bilinir. Babası, Hama'daki evlerinin bir depremde harab olması üzerine Mısır'a gelip yerleşti. Burada, mahkemede kocaların karılarına vermeleri gereken nafakanın miktarını tesbit işiyle görevlendirildiğinden kendisine *Fâriz* (Nafaka belirleyen) ünvanı verildi. Bu yüzden oğlu da *İbnu'l-Fâriz* diye tanındı.

İbn Fâriz'ın babası âlim ve âbid bir zât idi. Kendisine kadî-ülkudatlık makamı önerildiği halde bunu kabul etmemiş Camiu'l-Ezher'de inzivâya çekilerek kendini ibadete vermiştir. İbn Fâriz, ilk bilgilerini babası Ali b. Mürşid'den aldı. Daha sonra Kur'ân, hadis ve fıkıh okudu. Bir süre sonra babasından izin alarak Mustazafın vadisindeki Mukattam dağına gidip gelmeye, burada tefekkür ve ibadetle meşgul olmaya başladı. Bu arada babasını da ihmal etmedi. Onu, düzenli bir şekilde ziyaret edip gönlnü hoş etti. Mahkemede ve ders meclislerinde yanında bulundu.

Babasının vefatından sonra İbn Fâriz, kendisini toplum-

dan daha çok soyutladı, kır gezilerini sıklaştırdı, perhizkâr bir hayat yaşamaya başladı. Ama bu yolla keşf mertebesine ulaşamadı, ilahî feyze nail olamadı. Bir gün Kahire medreselerinden birinin önünde abdest alan ama abdest alma usûlüne riayet etmeyen **Şeyh Bakkal** denilen bir zât gördü. Usûlüne uygun biçimde abdest alması için bu zâtı uyardı. Ama evliyadan olan bu zât ona baktı ve : *"Ömer! Aradığın fethi ve feyzi Mısır'da değil, Hicaz'da bulacaksın; zamanı da geldi, hemen oraya git"* dedi. **Ömer İbn Fâriz**, bu şeyhin sözünü tutup hac mevsimi olmadığı halde Hicaz'a gitti. Kâbe'yi ziyaret etti. Mekke'nin civarındaki vadilerde, dağlarda ve çöllerde dolaşmaya, burada tam bir tecrid ve inzivâ hayatı yaşamaya başladı. Daha sonra yaşadığı bu yerlerin maddî ve mânevî havasını şiirlerine de yansıtan, kasidelerinde buraları tasvir eden **İbn Fâriz**, aradığını burada bulmuş, ilahî feth ve feyze nail olmuştu. Bu hayat onbeş yıl sürmüştü.

Bir gün **İbn Fâriz** gaibten bir ses işitti. Bu ses, ona: *"Ey Ömer, Mısır'a gel, cenaze namazımda hazır bulun!"* diyordu. **Şeyh Bakkal**'ın kendisini çağırdığına kanaat getiren **İbn Fâriz**, hemen yola çıktı. Kahire'de **Pîr Bakkal**'ın ölüm döşeginde can çekişir bir halde buldu. Şeyh, **İbn Fâriz**'a vasiyetini açıkladıktan sonra ruhunu teslim etti ve Karafe mezarlığında toprağa verildi. **İbn Fâriz**'ın şeyhi olduğu anlaşılan bu zât hakkında daha fazla bilgi yoktur.

Şeyh Bakkal'ın vefatından sonra Camiu'l-Ezher'de vaaz vermeye başlayan **İbn Fâriz**, halktan ve devlet adamlarından büyük ilgi gördü. Fakat kendisi buna hiç önem vermezdi. Tam bir zühhd hayatı yaşadı. 632 senesinin Cemaziyevvel'inde Camiu'l-Ezher'de 56 yaşında ruhunu teslim etti. Cenazesi Mukattam dağının eteklerindeki Karafe'de, "Arız" denilen bir mescidin yanında ve **Şeyh Bakkal**'ın yanbaşında toprağa verildi.

İbn Fâriz, yaşadığı ruhî tecrübeleri dile getiren ve tasavvufî hayatı anlatan şiirleriyle ünlüdür. Hiçbir Arap şairi ve mutasavvıfı, bu hususu manzûm olarak ondan daha iyi dile getirebilmiş değildir. Tasavvufî şiirleri hoş, güzel, akıcı, etkileyici, iç açıcı ve anlam yüklüdür.

Bazan **İbn Fâriz**'a bir vecd ve gaybet, coşku ve kendinden geçme hali ârız olur, bu halin bir hafta, on gün ve daha fazla devam ettiği olurdu. Bu hal kendinden geçince 30, 40, 50 beyt şiir söylerdi. Bir süre sonra aym hal kendisine yine ârız olur, bu hal

geçince yine şiir söylerdi. Bu durum devam edip giderdi. Yüce Allah hikmet, marifet, hakikat ve mânâ dolu bu şiirleri sözkonusu vecd ve gaybet hali içinde ona ilham ederdi.

İbn Fâriz semaa düşküdü. Bazen Nil nehri kenarındaki çamaşırcıların okudukları şiirler, bazan cenaze esnasındaki ağıtlar, bazan muganniye cariyelerinin okudukları manzûmeler onu etkiler, sema yapmasına vesile olurdu.

En meşhur şiiri, *Tâiye-i Kübrâ* kasidesidir. İlk defa o, bu eserine *en Fasu'l-Cinân* ve *Nefâisu'l-Cenân*, sonra *Levâihu'l-Cenân* ve *Revâihu'l-Cinân* adını vermiş, fakat rüyada gördüğü Hz. Peygamber, bu eserine *Nazmu's-Sülûk* adını vermesini buyurunca eserine bu adı vermişti. Eserin hacmi 750 beyitten fazladır. Bu eser, onun bir anlamda miracını yani mânevî yolculuğunu ve yükselişini tasvir eder. Eserin birçok şerhleri ve çeşitli dillere yapılmış tercümeleri vardır.

İbn Fâriz'ın *Kasîde-i Hamriye* veya *Mimiye* diye bilinen manzûmesi de çok meşhur olup defalarca şerh ve çeşitli dillere tercüme edilmiştir.

İbn Fâriz, şiirleriyle pek çok mutasavvıfı etkilemiştir. Bu kasidelerin edebî ve estetik değeri de fevkalâdedir.

Rivayete göre şiirlerini şerh etmesi kendisinden istenince İbn Fâriz: "*İbn Arabî'nin Fütûhât-ı Mekkiye'si bu şiirlerin şerhidir,*" demişti. Gerçekten de İbn Arabî ile İbn Fâriz'ın tasavvuf anlayışları birbirine yakındır.

Bir kere İbn Fâriz'dan, insan halinin gereği olarak bir kusur zuhûr etti. Manen azarlandı, büyük bir sıkıntı içine düştü ve neredeyse canı çıkacaktı. *Makâmât* yazarı *Harirî*'nin:

"Hiç hata etmeyen kim var? İşleri hep güzel olan kim?" anlamına gelen bir beytini okudu. Bununla teselli bulmaya çalışırken gaibten bir ses duydu:

"Cebrail'in kendisine vahyi getirdiği rehber insan Hz. Muhammed'dir."

KAYNAKLAR: İbn Hallikan, *Vefeyâtü'l-A'yân*, III, 454; Zehebî, *Siyeru A'lâmü'n-Nübelâ*, XXII, 368; İbnü'l-İmad, *Şezerâtü'z-Zehab*, V, 149; Münâvî, *el-Kevâkibu'd-Dürriyye*, II; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, trc. İstanbul 616; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmu'z-Zâhire*, VI, 288; Schimmel, *A Mystical Dimensions of Islam*, 1975, s. 274, trc. 239.

Prof. Dr. SÜLEYMAN ULUDAĞ

KUTBUDDİN BAHTİYÂR (R.H) (ö. 633/1235)

Asıl adı **Bahtiyâr el-Üşî ed-Dehlevî**'dir. Çok sevildiği ve büyüklüğüne inanıldığı için "*Kutbu'l-Aktâb*", "*Reisu's-Salikin*", "*Tacü'l-Asfiya*" gibi isimlerle anılmaktadır. Müellifler, nesebini **Hız. Ali'**ye dayandırmaktadırlar.

Hicri 569 yılında Maveraünnehr'in Üş kasabasında doğdu. Babası **Seyyid Kemâleddîn, Bahtiyâr** doğduktan 1.5 yıl sonra vefat ettiği için çocuğun yetişmesi işini annesi üzerine almıştır. Çok küçük yaşlarda ilim ile tanışan **Bahtiyâr**, 17 yaşındayken şehri ziyaret eden **Hâce Muînüddîn Hasan Çiştî** hazretleriyle karşılaştı. **Hasan Çiştî**, bu genç ve zeki delikanlıdaki ilim istidâdını görünce onu hem bilgi, hem de ruh yönünden geliştirmek istedi. Böylece **Bahtiyâr**, mânevî ve zâhirî ilimlerde yükselmeye başlamıştı.

Çok gezerdi. Afganistan, İran, Irak ve daha birçok diyarı gezmiş, sahasında otorite âlim ve fâzıllarla görüşmüştür. Tanışıp feyiz aldıkları kimseler arasında **Abdullah-ı Kirmânî'yi**, **Burhâneddîn Çiştî'yi**, **Muhammed İsfahânî'yi** ve **Şihâbeddîn Sühreverdî'yi** sayabiliriz.

Çok cömertti. Kendisini tanıyan ve seven zenginler tarafından dergâhına gönderilen yiyecek ve giyeceği ihtiyaç sahiplerine dağıtırdı. Bol bol kullanmak imkânına sâhip olduğu halde fakir ve mütevâzi yaşar, başkalarını kendine tercih ederdi. Öylesine misafirperver idi ki, mutfağında hiçbir şey kalmadığı zamanlar, gelenlere su dağıtılmasını emrederdi. Kanaatkârdı. Asla halinden şikâyet etmemişti.

Son derece sabırlı olduğunu okuyoruz. Gün geldi ciğerpâresi, evlâdı vefat etti. O sıralarda evde değildi. Tam cenaze defnedildikten sonra eve döndüğünde, hanımının evlat acısıyla sarsıla sarsıla ağladığını gördü. Sebebini öğrenince bir lahza durdu, "*İnnâ lillâh ve innâ ileyhi raciûn*" dedi ve hanımını teselli etti.

Kitaplarda ömrünün son yirmi yılını uykusuz ve sürekli nefis murakabesi ile geçirdiği anlatılmaktadır. Bazan gönül dostları ile sohbet etmeye çıkar sonra yine evine dönerdi.

Kutbeddîn Bahtiyâr'ın tasavvuf anlayışını; diğergâmlık,

tevâzu, cömertlik ve affedicilik esasları üzerine kurduğunu görüyoruz. Şu sözler ona feyiz veren hocasına aittir:

"Ey Dostlar! Biliniz ki, tasavvuf şu dört şeye dayanır:

1) *Zühd ve tasavvuf yoluna giren yolcu, imkânları az, aç ve fakir de olsa halinden şikâyetçi olmamalı sanki hali vakti yerinde ve tok gibi olmalıdır.*

2) *Fakir ve ihtiyaç sahibi kimselerin imdadına koşmalı, onlara yardım ederek maddî ve manevî yönden ihtiyaçlarını gidermede örnek olmalıdır.*

3) *Rabbına iyi şükredemediği ve âkıbetinin ne olacağını bilemediği için daima mahzûn ve ümidvâr olmalı, diğer insanları rahatsız etmemek, onlara asık suratlı ve bencilce davranmamak, onların sevgisini de kazanmak için güler yüzlü, sıcakkanlı ve nazik olmalıdır.*

4) *Kendisine iyi davranmayanları affetmeli, kin tutmamalıdır."*

Böyle kıymetli üstad ve sûfilerin eşliğinde yetişen **Bahtiyâr Kâkî**, yine yarenleriyle sohbet ederken âlem-i bakâya intikâl etmiştir. Vefat ettiği yere gömülerek aynı yere daha sonra türbesi yapılmıştır. Kabri, Delhi civarındadır.

Kutbeddîn Bahtiyârî'nin şiirleri toplanmış, Divan haline getirilmiştir. Güzel sözlerinin bir kısmını talebesi **Ferîdüddîn Genc-i Şeker** hazretleri toplamış, "*Ferîdü's-Sâlikîn*" adını vererek bir kitap haline getirmiştir.

Allah ondan razı olsun.

KAYNAKLAR: Şemseddin Sami, *Kamusu'l-A'âm*; Türkiye Gazetesi, *Evlîyalar Ansiklopedisi*.

SAİD AYKUT

MUÎNUDDİN ÇİŞTÎ (R.H) (ö. 634/1236)

Tam adı, **Muînüddîn Hasan b. Gıyâseddîn**'dir. 1136 (531 h.) senesinde Horasan'da doğdu. Bu yörede yetişen **Muînüddîn**'in babası **Gıyâseddîn**, aslen Senceristanlı olup sa-

lih biriydi. Üç evlâdı vardı. **Muînüddîn** iki yaşındayken babası vefat edince kalan miras üç kardeş arasında taksim edildi. **Muînüddîn**'e bir bağ düştü. Bağcılıkla uğraşan **Muînüddîn**, bir gün **İbrahim Kunduzî** adlı bir Allah dostuyla karşılaştı. O'nu bağına davet ederek üzüm ikram etti. Ama muhterem zât, koy-nundan bir parça kuru ekmek çıkardı. Biraz da **Muînüddîn Çiştî**'ye verdi. **Muînüddîn**, bu adamdan çok etkilendi. İçinde dünyaya karşı eski meyli kalmamıştı. Daha sonra babasından kalan bağ, bahçe ne varsa sattı; gelirini fakirlere sâdaka olarak dağıttı. Ruhunda uyanan ilim tutkusuna kendini kaptırarak yolları düştü. Önce Horasan'ın merkezine giderek Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledi. Buradan Semerkand'a ve Irak'a geçti. Güzergâh üzerinde Karye-i Hârûn adlı mıntıkaya uğrayarak **Osman Hârûnî** hazretlerini tanımakla müşerref oldu. Yirmi sene bu büyük zâtın yanında kalan **Muînüddîn**, onun tesiriyle mânâ âleminin mümtaz insanları arasına girdi. 52 yaşına geldiğinde seyahatlere çıktı. Sencer kasabasında **Necmeddîn-i Kübrâ** ile tanışıp birlikte Bağdad'a geldiler. Bir müddet burada ikâmet edip Hemedan'a geçtiler. Bu yörenin mürşid-i kâmilî **Yusuf Hemedânî**'den feyz aldıktan sonra Herat'a ve Belh'e gittiğini görüyoruz.

Hindistan'da İslâm'ın yayılmasında Çiştîyye Tarikatı'nın büyük rolü vardır. Bu tarikatın İmamı **Muînüddîn**'dir. Son derece zâhidâne bir hayat süren **Muînüddîn**, yamalı hırka giyer, her gün bir hatim indirirdi. Son derece sevilen bir şahsiyet olduğu ve üntü Hindistan'ın her yanına yayıldığı için hakkında birçok kerâmet anlatılmaktadır.

Çiştîyye Tarikatı'nın, Hind müslümanlarının mânevî hayatında büyük rolü vardır. Tarikatın daha önceye uzanan silsilesi var ise de tarikatın esaslarını sistematize eden **Muînüddîn Çiştî**'dir. **Muînüddîn**, milâdî 12. yüzyılın sonuna doğru Ecmir'de tekkesini kurmuştur. O'nun tarikat silsilesi şöyledir:

Muînüddîn Hasan el-Sencerî el-Çiştî, **Osman el-Hârûnî**, **Hacı Şerif Zindânî**, **Mevdûd-i Çiştî**, **Ebû Yusuf**, **Ebû Muhammed b. Ahmed**, **Ebû Ahmed b. Fenesnefe**, **Ebû İshak eş-Şâmî**, **Mimşâd ed-Dîneverî**, **Eminüddîn Ebû Hü-beyre Basrî**, **Sedîdüddîn Huzeyfe el-Marâşî**, **İbrahim b. Ed-hem**, **Fudayl b. İyad**, **Abdülvâhid b. Zeyd**, **Hasan Basrî**, **H. Ali**, **Rasûlullah (s.a.v)**.

Çiştîyye Tarikatı'nın fikrî yapısının esası, vahdet-i vücûd'a

dayanır. Ancak ilk dönem Çiştî şeyhleri vahdet-i vücûd konusunda herhangi bir şey yazmamışlardır. Mesûd Bek'in *Mir'âtü'l-Ârifin* ve *Nûru'l-Ayn* adlı divanı bu fikirlere yaygınlık kazandırmış; bu eserler, Çiştîyye hankâhlarının klasikleri haline gelmiştir. Daha sonra Şeyh Abdülkuddûs'un İbnü'l-Arabî'nin eserleriyle ilgili şerhini, Fahreddin Irakî'nin *Lemeât*'ına iki şerh hazırlayan Şeyh Nizâmeddin Şâmesârî takip etmiştir.

Çiştîyye Tarîkatı'na mensûb olanlar, kişinin Allah'tan uzaklaşmasına yol açabileceği kaygısıyla fazla mülk edinmeyi horgörür ve insana cazip gelen maddî şeylere rağbet etmezler; şiddetten uzak durmaya ve dostluğa büyük önem verirler. Prensip olarak tarikat mensuplarının, devlete temasına hiçbir şekilde izin verilmemiştir. Nitekim ilk Çiştî sûflilerinden biri: *"Tasavvuf erbâbı arasında iki türlü suistimalci sözkonusudur: Mukallid ve Cerre. Mukallid, bir öğreticiye, rehberine sahip bulunmayan kimse-dir. Cerre ise hükümdarları ve saray mensuplarını dolayarak halk için para isteyen kişidir,"* demiştir. Çiştîlere göre sûfinin gayesi, yalnızca Allah için yaşamak olmalı, ne Cennet'i ümit etmeli ne de Cehennem'den korkmalıdır. Allah'a yönelik sevgiyi: *"Muhabbet-i İslâmî"* (İslâm'a yeni giren kimsenin bu yeni inanca sahip oluşu dolayısıyla Allah'a karşı geliştirdiği sevgi), *"muhabbet-i hâs"* (Varoluş heyecanının sonucu olarak ortaya çıkan sevgi), *"muhabbet-i muhibbî"* (İnsanın Hz. Peygamber'in izinden gitme yolundaki cehdinin bir sonucu olarak ortaya çıkan sevgi) şeklinde üçe ayıran Çiştîler, sûfinin asıl geliştirmesi gereken sevginin *"muhabbet-i hâs"* olduğunu söylerler.

Cehrî ve hâfî zikir, murâkabe, çile ve semâ Çiştîyye'nin başlıca âdâb ve erkânındandır. Şah Veliyyullah, *el-Kavlü'l-Cemil* ile *el-İntibâh fî Selâsili Evliyâillah* adlı eserlerinde tarikatın âdâb ve erkâm hakkında geniş bilgi verir.

Tavsiyeleri ve Güzel Sözleri

"Sadık talebe, üstadının sözlerini, nasihat ve tavsiyelerini iyi dinler. Riyâzet ve mücâhedeye düşkün olur. Böylece nefsi kıracak, onun emirlerine uymayacaktır. Sadık mürid, güzel insanların, güzide âlimlerin yolundan gider. Bizim yolumuzun uluları, ondört prensibi kendilerine temel düstur edinmişlerdir. Maksûda ermek için bu ilkelere uymak şarttır. Bu ondört prensibi, makamlar halinde şöyle sıralayabiliriz:

1) *Tevbe makamı*: Bu hal, **Âdem** (a.s)'in makamına ve ahvaline işarettir.

2) *İbadet makamı*: Bu makam, **İdris** (a.s)'in makamıdır.

3) *Zühd makamı*: Dünyaperest olmamak anlamına gelen bu makam, **İsâ** (a.s)'nın makamıdır.

4) *Rıza makamı*: Gücünün yetmeyeceği şeye, kadere razı olmak demektir. **Eyyûb** (a.s)'un makamıdır.

5) *Kanaat makamı*: Azla yetinmek demektir ki, **Ya'kûb** (a.s)'un makamıdır.

6) *Cehd makamı*: Nefsin isteklerine uymamak, tembellikten uzak olmak ve gayret göstermek demektir ki, **Yunus** (a.s)'un makamıdır.

7) *Siddıklık makamı*: Dosdoğru olmak, zor zamanda dahi doğruyu söylemek demektir ki, **Yusuf** (a.s)'un makamıdır.

8) *Tefekkür makamı*: Düşünmek demektir ki, **Şuayb** (a.s)'in makamıdır.

9) *İrşad makamı*: Öğüt verip insanları uyarmaktan korkmamak demektir ki, **Şit** (a.s)'in makamıdır.

10) *Salihler makamı*: Bu makam, **Dâvûd** (a.s)'un makamıdır.

11) *Muhlisler makamı*: Bu makam, **Nuh** (a.s)'un makamıdır.

12) *Arifler makamı*: Bu makam, **Hudr** (a.s)'in makamıdır.

13) *Şükredenler makamı*: Bu makam, **İbrahim** (a.s)'in makamıdır.

14) *Muhabbet makamı*: Bu makam, peygamberlerin en üstünü olan sevgili Peygamberimizin (s.a.v) makamıdır."

"Hocam **Osman Hârûnî**'den işittim:

'Bir kimsede şu üç vasıf bulunursa o, Allah dostudur. 1) Cömert olmak; zira cömertlik bir deryadır, iyi huylar hep ondan türer. 2) Şefkat sahibi olmak; şefkat, güneş gibi aydınlatır. 3) Tevâzu sahibi olmak; zira tevâzu toprak gibidir, hayatın kökü ondadır, onda gül biter,' diye buyurdu."

"Allah'ı sevmenin alâmeti ona itaat etmektir. Böyle bir sevgide gevşeklik olmamalıdır."

"Derviş o kimsedir ki kendisine ihtiyacını söyleyen hiç kimseyi mahrum bırakmaz, ihtiyaçlarını hep kendi karşılar."

"Kurtuluş, iyi insanların, muhterem ve salih kulların sohbetindedir. Salihlerin sohbeti, kişiyi olgunlaştırır."

"Hakikat ehli olmak için şu şartlara uymak gerekir:

1) Marifetullah'a sahip olmak (Allah'ı bilip hakkıyla onu tanımaya çalışmak) ve böylece onun rızasına kavuşmak.

2) Hiç kimseyi incitmemek ve hiç kimse hakkında kötü düşünmemek.

3) İnsanlara boş şeyleri değil, faydalı ve ahiret için gerekli şeyleri anlatmak.

4) Mütevâzi olmak.

5) Gerektiğinde uzlete çekilerek, nefis muhasebesi yapmak, böylece tekâmül etmek.

6) Mü'minlere iyi gözle bakarak kendi nefsinin onlardan aşağı görebilmek.

7) Rıza

8) Sabır

9) Allah

10) Azla yetinmek, Allah yolunda sıkıntılara göğüs gerebilmek."

"Rabbini tanıyan kişi, O'nun aşkıyla kendinden geçer. Ancak Allah Teâlâ'nın zikri ile ayakta durur ve yürüyebilir. Zira o, Rabbin azâmeti karşısında kendini unutmuş, kaybetmiştir."

"İyilerle beraber olmak, tek başına hayırlı olmaktan daha iyidir. Kötülerle olmak, tek başına kötü bir iş yapmaktan daha kötüdür. İnsana en çok zarar veren günah, kendi gibi olan kimse-leri aşağılayarak kendini yüceltmesidir."

"Allah Teâlâ'yı en çok razı eden ibadet, zayıf ve mazlumları sevindirmek ve rahatlatmaktır. İhtiyaç sahibini hayal kırıklığına uğratmayan kişi, gerçek derviştir. Cehennem ateşini söndürme-

nin en iyi yolu, aç olanı doyurmak, susuza su vermek ve sefalet içinde yaşayana dost olarak onu kurtarmaya çalışmaktır."

"Arif kişi ölümü dost, rahatlığı düşman gibi görür. Allah Teâlâ'yı daima hatırlamayı en yüce mutluluk olarak telakkî eder. Başının üzerinde dolaşan ölümü düşünerek son yolculuğu için hep hazırlık içinde olur."

"Arifin en önemli vasıflarından biri, insanlara karşı güler-yüzlü olabilmektir."

Vefatı

Hoca Muînüddîn Çiştî hazretleri, vefatından kırk gün evvel Delhi'de bulunan talebesi **Hoca Kutbuddîn**'in acilen Ecmir'e gelmesini istedi. Bu haber **Kutbuddîn**'e ulaştığı zaman hemen yola çıktı. Ecmir'e geldi. Bir gün talebesine, "Ey dervişler! Biliniz ki bir müddet sonra ben bu dünyadan ayrılacağım." dedi. Bu söz, müridlerini üzdü. Yanında bulunan ve yazıcılık hizmetini gören **Ali Sencerî**'ye, **Kutbuddîn-i Bahtiyâr Kâkî**'nin Delhi'ye gitmesini emreden bir ferman yazdırdı. "Onu vekil tayin ettim. Bizim Çiştî yolunun emanetlerini ona verdim" buyurdu. **Hoca Kutbuddîn**'e hitaben, "Senin yerin Delhi'dir" diye buyurdu.

Hoca Muînüddîn Çiştî hazretleri, 634 yılında (1236 m.) vefat ettiğinde Ecmir'de, dergâhının bulunduğu yere defnedildi.

Talebeleri

Talebeleri çoktur. En meşhurları şunlardır:

Kutbuddîn Bahtiyâr-ı Kâkî el-Ûşî, Oğlu **Hoca Feridüddîn**, **Hamidüddîn Nagurî Sûfî**, **Şeyh Vecihüddîn Sâd b. Zeyd**, **Hoca Burhâneddîn**, Kızı **Bibî Hâfıza Cemâl**, **Şeyh Muhammed Türk**, **Şeyh Ali**, **Şeyh Sencerî**, **Hoca Yâdigâr**, **Abdullah Beyâbânî**.

KAYNAKLAR: *Mirhord, Siyerü'l-Evliya*, Delhi 1302 h. s. 35-40; *Şah Velîyyullah Dihlevî, El-İntibâh fî Selâsili Evliyâüllah*, Delhi 1311, s. 18; *Zebtdî, El-İkdû'l-Manzûm*, s. 47; *Haririzâde, Tibyân*, c.1, yaprak 220; *Molla Câmî, Nefehât*, s. 322-323; *Abdülhak ed-Dihlevî, Ahbâru'l-Ahyâr*, Delhi, 1309 h. s. 28; *Gulam Server Lahuri, Hazinetü'l-Asfiyâ*, Leknev, 1873; *Hüseyin Vassaf, Sefîne-i Evliya*, c. 2, s. 26; *W.D. Beqq, The Holy Biography of Hazrat Khawaca Muînüddîn Chishty* Arizona, 1977; *Cemâlî, Siyerü'l-Arifin*, Delhi, 1311 h; *Nizâmeddîn Yemenî, Letâifü'l-Esref*, Delhi 1395 h; *Hoca Gul Muhammed Ahmed Pûrî, Zikrû'l-Asfiya*, Delhi 1312; *Mir Şihâbeddîn Nizam, Menâkıb-ı Fahriyye*, Delhi, 1315 h; *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, c. 8, s. 346.

SAİD AYKUT

EVHÂDÜDDİN KİRMÂNÎ (R.H) (ö. 635 / 1237)

İran'ın Kirman bölgesinde doğmuştur. Asıl adı **Hâmid**, lakabı **Evhâdüddîn**'dir. Bazı kaynaklarda atalarının İran'ın ileri gelen bir ailesinden olduğu geçmekteyse de Anadolu'daki Türkmen çevreye etkisi ve Türkçe konuşması, Türk asıllı olma ihtimalini daha yüksek tutuyor.

Milâdî 1180 civarında dönemin ilim merkezi olan Bağdad'a gitti. Burada Şafîî fıkına dair *el-Miftah* adlı eseri okudu. Gönünde yavaş yavaş tasavvufa karşı da bir ilgi uyanıyordu. Bir mürşide bağlanmadan, ilmine güvenerek manevî yolda ilerleyeceğine düşünen ancak istediği noktaya bir türlü gelemeyen **Evhâdüddîn**, Bağdad'da şöhreti yaygın olan Sühreverdiyye şeyhi **Rukneddîn Sücâsî**'ye intisâb etti. Menâkıbnâmesinde geçtiği üzere (m. 1195)'ten önce Tebriz'e giderek tanınmış sûfilerden **Zâhid-i Tebrizî** ile görüştü. Daha sonra Nahcivan, Gence ve Şirvân'a gitti. Muhtemelen (m. 1204) yılında Anadolu'ya gelen **Evhâdüddîn**, ertesi yıl Konya'da ikâmet eden **Muh-yiddîn Arabî** ile görüştü. Anadolu'da kaldığı vakitlerde Selçuklu Sultanı **Gıyâseddîn Keyhüsrev** ile iyi ilişkiler kurdu. Daha sonraki yıllarda **Evhâdüddîn**'in siyasilerle sürekli bir ilişki içinde olduğunu görüyoruz.

Evhâdüddîn, Allah'ın cemâl sıfatının tecellilerini varlıkta temaşa etmeyi esas alan Şâhidbâzî denilen tasavvufî meşrebe sahip bir sûfidir.

Evhâdüddîn, zanaat erbabının bir disiplin dairesi içinde teşkilatlanmasına yardımcı olmak istiyor, onların edeb ve ahlâk nümûnesi olması için gayret gösteriyordu. Halifelik makamının o zamanki temsilcisi **Nasır b. Mustedî**, tüm İslâm memleketlerine fütüvvet teşkilatının yeniden canlandırılması gerektiğine dair mektuplar gönderince **Evhâdüddîn**, bu çağrıya uydu ve bu yolda çaba harcadı. Anadolu'ya **Ahî Evren** ile beraber gelmişti. Anadolu'nun birçok kasaba ve köyünü dolaştığı ve birçok bilginle hasbihâl ettiği kitaplarda geçmektedir. Yetiştirdiği talebeler arasında **Sadreddîn Konevî** ile **Ahî Evren**'i sayabiliriz. **Evhâdüddîn** (635/1237) yılında vefat edince yerine **Ahî Evren** geçti. Moğol istilalarına karşı halkın şuurlanması, elbirliğiyle hareket etmesi için çok gayret gösteren **Ahî Evren**, zanaat erbabı

ve esnaf arasında çok sevildi. Her şehirde teşkilat kurdu. Ahilik (kardeşlik) teşkilatı adı verilen ve bugünkü anlamıyla esnaf birliği diyebileceğimiz düzenlemeyi ilk defa gerçekleştiren odur. Ahşler, sohbet edebilecekleri dergâhlar yaptılar. Birbirlerini denetlediler. Moğollara karşı milis kuvvetlerini oluşturarak şehirleri müdafaa ettiler. Bunların temelinde **Evhâdüddîn Kirmânî**'nin mânevî ve pratik katkıları olduğu unutulmamalıdır.

Evhâdüddîn sevilen biriydi. Hakkında çok ilginç menkıbeler anlatılmaktadır.

Eserlerine gelince Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan bir mecmûanın baş tarafında **Evhâdüddîn**'in bazı nasihatları, bir vaazı, bazı mektupları ve rubâileri bulunmaktadır. Yine **Burhan b. Ömer** tarafından (730/1329) yılında Aksaray'da istinsah edilen mecmûada **Evhâdüddîn**'in 1731 rubâisi yer almaktadır. *Esere Fevâ'id-i Şeyh Evhâdüddîn* adını veren derleyici, rubâileri tevhid, şeriat, tasavvuf, nefis temizliği, aşk, müşahede gibi konularda olmak üzere oniki bölüme ayırmıştır. **Molla Câmi** ve onu takip eden bazı müellifler, **Şemseddin el-Kirmânî**'ye ait *Misbâhu'l-Ervâh* adlı eseri **Evhâdüddîn**'e atfetmişlerdir. **Evhâdüddîn**'in hayatını, devrini ve menkıbelerini anlatan müellifi meçhul menâkıbnâmenin yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir.

KAYNAKLAR: Şemseddin Sami, *Kamusu'l-A'lâm*, c. 8, 1065; *Tezkire-i Devletşâh*, c. 2, s. 265; *Molla Câmi, Nefehâtü'l-Üns*, s. 659; *Enâkı, Menâkıbu'l-Ârifîn*, 1, 439.

SAİD AYKUT

İBN ARABÎ (R.H) (ö. 638/1240)

Muhyiddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ali el-Arabî, el-Hatemî, et-Tâî, el-Endülüsî. Daha çok **İbn Arabî, Muhyiddin Arabî, Muhyiddin b. Arabî** ve "*eş-Şeyhu'l-Ekber*", "*Şeyh-i Ekber*" ünvanıyla tanınır. Ramazan 560 (7 Ağustos 1165) tarihinde, son zamanlarda rastlanan bir belgeye göre, 27 Ramazan'da İspanya'nın Murcia (Mürsiye) şehrinde doğdu. Soylu ve saygın bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelir. Cömertliğiyle tanınan **Hatem-i Tâî**'nin kabilesine mensûb olduğu için "*et-Tâî*" nisbesini almıştır. Ataları, Endülüs fethedildikten sonra Arabistan'dan buraya gelip yerleşmişlerdi. Onun **İbn Arabî** diye ünlen-

mesi, aslının Arap olduğunu gösterir.

İbn Arabî'nin babası Ali b. Muhammed (ö. 590/1193), dindar bir kişiydi. Çevresinde sayılan ve sevilen biriydi. Annesi ise manevî dereceleri yüksek ermiş hanımların bile imrendikleri, fazilet sahibi bir hanımdı. **İbn Arabî'nin** amcası **Abdullah** ve onun oğlu **Ali sûfî** idi. **İbn Arabî'nin** dayılarından **Yahyâ b. Yağın**, Tlemsan hükümdarı iken bir şeyhin tesiriyle, bu makamı terkedip kendini ibadete vermişti. Diğer dayısı **Ebû Müslim Havlânî**, o dönemin âbidlerinden idi.

İbn Arabî, sekiz yaşına kadar doğduğu yer olan Mürsiye'de yaşadı. Tahsiline burada başladı. Ailesinin gözetimi altında ilk bilgilerini aldı. Aynı yıl ailesiyle birlikte Mürsiye'den İşbiliye'ye (Sevilla) geldi. Tahsiline burada devam etti. Babasıyla birlikte Kurtuba'ya gelip **İbn Rüşd** ile tanıştı. Aynı dönemde **Ebû Ali Hasan eş-Şekkâz** ile tanıştı. **İbn Arabî** küçük yaşlarından beri mutasavvıfları sevir, sohbetlerine ilgi gösteriyor ve tasavvufî hayatı yakından takib ediyordu. Yirmi yaşından itibaren sûfiyâne bir hayat yaşamaya başladı. Tasavvufa bağlanmasında, **Ebu'l-Abbas el-Ureynî'nin** etkisi oldu. Bir yandan tasavvufî hayatı fiilî olarak yaşamaya çalışan **İbn Arabî**, diğer yandan edebiyat, gramer, tefsir, hadis ve fıkıh dersleri alıyor, bu konuda çağının en yetkili ilim adamlarından yararlanıyordu. **İbn Arabî** büyük bir sûfî olduğu kadar, aynı zamanda tefsir, hadis ve fıkıh alanında söz sahibi bir âlimdir. Zâhiriye mezhebine bağlı idi.

İbn Arabî, ilk evliliğini, Benû Abdûn kabilesinden **Mer-yem** isimli bir hanımla yaptı. **İbn Arabî'nin** kendi ifadesine göre bu hanım, manevî yönü güçlü, dindar ve fazilet sahibi bir kadındı. Tasavvuftaki makamı ve derecesi yüksekti. Bir gece rüyasında, *"tevekkül, yakîn, sabır, azimet ve doğruluk"* ile tasavvuf yolunda yürütmesi ihtar edildi. Belki de **İbn Arabî**, eşinin etkisiyle kendini tam anlamıyla tasavvufa vermişti.

İbn Arabî'nin tasavvufî hayatı üzerinde özellikle **Ebû Cafer el-Ureynî** ile **Ebû İmran Mertelî'nin** önemli tesiri olmuştu. **İbn Arabî**, üçyüzden fazla şeyhle görüşüp kendilerinden faydalandığını söyler. Bir gün üzgün bir halde **Ureynî'nin** huzuruna çıkmış, şeyh de kendisine: *"Sevgili yavrum! Sen halka değil, Hakk'a bak"* demişti. Yine aynı haldeyken **Mertelî**: *"Sen kendine bak"* tavsiyesinde bulundu. Bu durum karşısında çelişkiye düşen **İbn Arabî**: Biri *"Hakk'a bak"*, diğeri *"Kendine bak"* diyor, ben hangisine göre hareket edeceğim, diye söylendi. Bunun üze-

rine **Merteli** buyurdu: "*Ureyin'nin dediği doğru. O da ben de kendi halimize göre tavsiyede bulunduk. Sana da bana da yaraşan, onun sözünü dinlemektir.*"

İbn Arabî, **Ureyin'nin** yanına varıp durumu ona da arz etti. Şeyh buyurdu ki: "*Merteli güzel söylemiş, sana yol göstermiş. Ben ise sana yoldaş gösterdim. Sen, hem onu hem de beni dinle. Böylece yol ile yoldaşı biraraya getirmiş olursun.*"

İbn Arabî, yaşlı, ermiş bir hanım olan **Fatma bint Müsennâ**'dan feyz almıştır. Otuz yaşına gelmeden Endülü's'ten Kuzey Afrika'ya geçerek Bicaie'de ünlü sûfî **Ebû Medyen**'in kabrini ziyaret etti, halife ve âriflerle görüştüktan sonra, 596/1200 yılında İskenderiye ve Kahire yoluyla hacca gitti. Burada daha sonraki yıllarında tamamlayacağı *el-Fütûhâtu'l-Mekkiyye* adlı eserini yazmaya başladı. 601/1204'te Bağdad'a, oradan da Musul'a gitti. Bir ara Kahire'ye uğradıktan sonra tekrar Mekke'ye, oradan da Konya'ya geldi. Selçuklu hükümdarı **I. Keykavus** tarafından iyi karşılandı. Burada **Sadreddîn Konevî**'nin dul annesiyle evlenen **İbn Arabî**, **Sadreddîn**'i himayesi altına aldı. Daha sonra Şam'a yerleşen **İbn Arabî**, rivayete göre, bir gece rüyasında Hz. Peygamber'i görmüş ve kendisine *Füsûsu'l-hikem* isimli eserini yazmasını söylemişti. Bunun üzerine **İbn Arabî**, eserini kaleme alır ve daha sonraki asırlarda bile büyük bir tesiri olacak bu kitabı tamamlar.

638/1240 yılının 22 Rebiülahir'inde bir Cuma gecesi, 77 yaşındayken vefat etti ve Kosyon dağının eteğindeki mezarlığa defnedildi. Daha sonra aynı yerde kendi adına bir türbe ve cami yaptırıldı.

İbn Arabî, büyük bir mutasavvıf olmakla birlikte velûd bir âlimdi. Çeşitli alanlarda yazdığı irili ufaklı kitap ve risalelerinin sayısı sekizyüz civarındadır. **İbn Arabî**'nin temel düşünce ve görüşlerini *el-Fütûhâhu'l-Mekkiyye* ile *Füsûsu'l-hikem* adlı eserlerde ayrıntılı bir şekilde müşahade etmek mümkündür. Özellikle *Füsûsu'l-hikem* çok okunmuş, şerh edilmiş, çeşitli dillere tercümesi yapılmış, hem genel anlamda İslâm düşüncesi üzerinde, hem de özel olarak tasavvuf düşüncesi üzerinde etkili olmuş bir eserdir. Büyük Nakşbendî şeyhi **Hâce Muhammed Pârsâ**: "*Füsûs candır, Fütûhât gönüldür*" demiştir.

İbn Arabî, İslâm ve tasavvuf düşüncesine yeni görüşler ve yorumlar getirmiştir. Varlık hakkındaki vahdet-i vücûd teorisi pek çok düşünürü meşgul etmiş, birçok mutasavvıf üzerinde etki-

li olmuştur. Bu görüşüyle İbn Arabî, özü itibariyle birden fazla farklı varlığın bulunamayacağını, temel nitelikleri birbirinden ayrı varlıkların düşünülmemeyeceğini savunmuş, *"temelde farklı varlıklar"* teorisini reddederek, *"bir varlık ve onun mertebeleri"* teorisini savunmuştur. Buna göre kâinata ve onun dışında sadece bir tane varlık vardır; o da Allah'ın varlığından ibarettir. Var diye bilinen diğer varlıklar, bu varlığın çeşitli mertebelerde ve derecelerdeki görüntüleridir ve görüntüler (tecelliler) hiçbir zaman Hakk'ın kendisi değildir. Mertebe ve şekillerine göre bu görüntülerin ayrı ve özel hükümleri vardır. Yükümlülük ve sorumluluk, bu özel şekillere dayanır. Mesela, su yoğunlaşınca don, hafif hale gelince buhar, sis, duman, bulut ismini alır. Gökten yere düşünce yağmur, çise veya don adını alır. Toprakta çıkınca kaynak denir. Az veya çok miktarda akınca çay veya nehir denir. Bir yerde az veya çok birikince de göl veya deniz adını alır. Denizde kabarcınca dalga olur. Ama bunların hepsi sudur veya suyun değişik biçimleri ve görüntüleridir. Herbirinin ayrı ayrı özellikleri ve etkileri vardır. Meselâ, su gökten yağmur olarak yere düşerse rahmet, dolu olarak düşerse âfet olur. Özü itibariyle ikisi de su olduğu halde, şekil ve etki, birini arzulan rahmet, diğerini korkutan âfet haline getirmiştir. Hakk ve O'nun tecellileri de böyledir. Görüntüler âleminde her varlık bir biçime ve özelliğe sahiptir. Hiçbir zaman görüntü asıl varlık, gölge esas nesne değildir.

İbn Arabî, bu görüşünü Kur'an'a ve hadise dayandırıyor. Nitekim Bedir Savaşı'nda Hz. Peygamber, eline bir avuç kum alarak kâfirlerin üstüne atmış, Kur'an-ı Kerim'de bu hadise, *"At-tiğın zaman sen atmadın. Lâkin onu Allah attı"* ⁽¹⁾ şeklinde anlatılmıştı. İbn Arabî buna istinaden atma fiilini Hz. Peygamber'e değil, Allah'a veriyor. Hakikî fâilin Allah olduğunu savunuyor. Kudsi bir hadiste: *"Sevdiğim kulumun gözü, kulağı, eli, ayağı olurum"* ifadesi, İbn Arabî'ye göre vahdet-i vücûdu ifade etmektedir.

İbn Arabî'de muhabbet (sevgi) çok önemlidir. O, tasavvufunu sevgi üzerine kurmuştu. Onun yolu sevgi ve aşk yoludur. İbn Arabî, ünlü velî Ebû Medyen'i çok seviyordu. Bu velînin aleyhinde bulunan bir kişi vardı ve İbn Arabî bu yüzden o adamdan nefret etmeye başlamıştı. Bir gece rüyasında gördüğü Ebû Medyen ona şöyle dedi:

"Aleyhimde bulunan o kişi Allah'ı ve Resûlünü seviyor mu?"

(1) Enfal, 17

İbn Arabî :

"Evet, seviyor." Ebû Medyen:

"O kişi benim aleyhimde bulunuyor diye ondan nefret edeceğin yerde, Allah'ı ve Resûlünü seviyor diye sevsen daha iyi olmaz mı?"

İbn Arabî bu uyarıya kulak vererek hatasını düzeltir; Allah'ı ve Resûlünü seven herkesi sever. Bir şiirinde der ki:

*Gönlüm her şekli kabul eder hale geldi.
Ceylanlara otlak, rahiplere manastır oldu.
Putperestlere puthane, tavaf edenlere Kâbe oldu.
Dinim sevgi dinidir, o kibleye yöneldim.
Sevgi, dinim ve imanım benim*

İbn Arabî ilk zamanlarda bazı zâhidler gibi kadına iyi gözle bakmıyordu. *"Bana dünyada üç şey sevdirdi: Kadın, güzel koku ve namaz"* mealindeki hadisi işitince bu konuda ciddi olarak düşünmeye başladı ve kanaatını değiştirdi. Hz. Peygamber: *"Kadınları seviyorum"* demiyor. *"Kadınlar bana sevdirdi"* diyor. Sevene değil, sevdirene bakmak gerekir.

İbn Arabî, *Fütûhât*'ta şöyle diyor: *"Mekke'de, Kâbe'yi tavaf ederken bir kişi gördüm. Kimseyi sıkıştırmadan, itip kakmadan Kâbe'yi tavaf ediyordu. Bunun mütecessid (bedenlenmiş, cesetlenmiş) bir ruh olduğunu anladım; yanına varıp selam verdim. Selamımı aldı. Yoldaş olduk. Bunun Ahmed Sebti olduğunu anladım."*

İbn Arabî, kerâmete inanırdı. Kendisinin de kerâmet sahibi olduğu rivayet edilir. Fakat ona göre kerâmet göstermemek, göstermekten daha iyidir; en kamil olan evliyanın hali budur. **Abdulkâdir Geylânî**'nin iki ulu müridi vardı. Birinin adı **Ebû Abdullah b. Kâid**, diğerinin adı **Ebu's-Suud b. Şibl** idi. Birincisi kerâmet gösterir, ikincisi göstermezdi ve bu evvelkinden üstün idi.

KAYNAKLAR: Prof. Dr. Nihat Keklik, *Muhyiddin İbnü'l-Arabî*, İst. 1966, s. 139; Nebhani, *Camîu Kerâmatî'l-Evliya*, I, 118, Kahire 1329; Abdulkadir Mahmud, *el-Felsefe-tu's-Sâfiyye fî'l-İslâm*, Kahire 1967; Ebu'l-Alâ Afîf, *İbn Arabî, Hayatı ve Eserleri*, 1990; Brockelman, GAL, I, 411-448, Suppl, I, 790-800; Câmî, Abdurrahman, *Nefehâtü'l-Üns*, Tahran 1368, 546; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Beyrut, XIII, 156; İbn Tağriberdî, *en-Nücâmü'z-Zâhire*, VI, 339; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zehab*, V, 190.

Prof. Dr. SÜLEYMAN ULUDAĞ

AHMED EŞ-ŞERİŞÎ (R.H) (ö. 641/1243)

Uzun adı, Ebu'l-Abbas Tacuddîn Ahmed b. Muhammed eş-Şerîşî es-Selevî'dir. Şerîş, Endülüs'te bir bölge ismidir. Ataları buradan gelmiş olmalıdır. Selâ ise Mağrib'de Rabat şehrinin kıyı mahallelerindenendir. Hicrî 571 yılında Selâ'da doğdu. Dönemin bilginlerinden feyiz aldı. Fas ve Endülüs'ten başlayan ilim yolculuğu, Bağdad ve Mısır'a kadar uzandı. Ebû Hafs Sühreverdî'den feyiz aldı. Sonunda Mısır'ın Feyyûm şehrine yerleşti. 641 h. yılında orada vefat ettiği bildiriliyor. Kaynaklarda hakkında fazla malûmat olmamasına rağmen tasavvufa dair yazdığı *Envârü's-Serâir* ve *Serâiru'l-Envâr* adlı kasidesi, sonraki yıllarda dilden düşmez olmuş, şerhleri yapılmıştır. En çok bilinen şerh, Ahmed b. Yusuf el-Fasî'ye ait olamıdır.

KAYNAKLAR: 1) Dr. Abdülmünim el-Hıfni, *el-Mevsuatü's Sâfiyye*, s. 242, Kahire 92; Suyûtî, *Buğyetü'l-Vuât*, s. 156, Bağdadlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknân*, c.1, s.82, 144, Zirikli, *El-Â'lâm*, c.1, s.74, Brockelman, Supp, I: 802.

SAİD AYKUT

YUSUF EL-UKSARÎ (R.H) (ö. 642/1244)

Uzun adı, Ebu'l-Haccac Yusuf b. Abdurrahim b. Yusuf el-Bağdâdî el-Uksarî'dir. Irak'tan Mısır'a geçip vatani ve babalarının yurdu olan Uksar'da ikâmet ettiği için *el-Uksari* diye şöhret bulmuştur.

Tasavvufî düşüncede çığır açanlardan olan Abdurrahim el-Kınâfî'nin talebesidir. Şihâbeddîn Sühreverdî *Cezbü'l-Kulûb* adlı kitabında Uksarî'den bahseder. Bu kitaptan anlaşıldığına göre Yusuf el-Uksarî, Mısır'a gelmeden önce dokumacılık yapıyordu. Kendine ait küçük bir atölyesi vardı. Kırk yaşına varmadan evlatlarıyla beraber Mısır'a geldi.

Yusuf el-Uksarî, Allah'ın nasib ettiği ikna gücüyle pek çok insanı gafletten uyandırmıştır. Uksar bölgesindeki Kiptilerin pek hürmet gösterdiği Rahibe Teresa, Şeyhin imanı ve ikna gücü vesilesiyle İslâm'a girmiş, manastırını O'na bağışlamıştır. Şeyh Uksarî, bu mekâna mescid inşâ ederek talebelerine mânevî eği-

tim vermek üzere yanına bir medrese eklemiştir.

Şeyh Uksârî'yi anlatan teracim-i ahvâl kitaplarından öğrendiğimiz kadarıyla, o devrin bid'atlere gömülmüş Uksar toplumunun ıslâhı için çok çalışmış; inkâr, tembellik ve cehalet dolu ortamı kirlerden temizleyerek çevresine ışık olmuştur. Müridlerine hem dünya hem ahiret için çalışılması gerektiğini söylemiş, aslında dünyaya aitmiş gibi gözüken pek çok çabanın da direkt ahiretle alâkalı olduğunu anlatmıştır.

Tasavvufî yöntemi açık, katışıksız ve sağlamdır. Kitap ve Sünnetin takipçisi olmuş, bid'at olan gelenek, tavır ve uygulamalara karşı çıkmıştır.

O, şöyle der: *"Sâdik olan mürid kesinlikle Allah'ın zâtı hakkında fazla konuşmamalı, lüzumsuz yere sözler sarf etmekten kaçınmalıdır. Cenab-ı Allah'a saygısından ötürü bu hususa dikkat etmelidir."*

Şeyh Uksârî, dönemin hululî ve ittihadî cereyanlarına şiddetle savaş açmış ve şöyle demiştir:

"Bir müridin, 'benim hakikatım Allah'tır' ya da 'Allah'tan başka mevcûd yok. Tüm mevcûd olan O'dur' dediğini duyarsanız, ona günah işlediğini bildiriniz. Eğer tevbe etmezse o zındıktır."

Bu tür keskin ifadeler bazı kesimlere ağır gelse de iyice zıvanadan çıkmış, hayallere gömülmüş fırkalardan bıkan kimseler Şeyh'i savunmuşlardır.

Şeyh'in en çok durduğu konu tevhid (Allah'ın birliği ve eşsizliği) meselesiydi. Bu mevzûda çok meşhur bir manzûme yazmıştır. 99 baktan oluşan 1400 beyitlik bu manzûme şöyle başlar:

*Hamd o Allah'a ki yücedir, Sameddir,
İlsiz ilk, sonsuz sondur O, Ebeddir.*

Allah Teâlâ'nın zâtıyla ilgili bölümde de şöyle diyor:

*Zâtının niteliklerine zıt olan her şey
Bulunmaz onda, hiç bulunmaz sıfâtında.*

*Ne acizlik, ne ölüm, ne de uyumak,
Ne cehalet, ne de kelâma engel şey yok onda.*

*Görmesine ve işitmesine engel olan da yoktur,
Rabbimiz yüce ilahdır, O ne büyüktür!*

*O'nun zâtı benzemez kula elbette,
Ne yaratıkların zâtına ne de niteliğine.*

*O'nun tarifi yoktur, yoktur sınırı misâli,
Değişip bozulmaya maruz kalmaz, yoktur zevâli.*

Şeyh Uksarî, tasavvufî terbiye hususunda kendine özgü bir yönetime sahiptir. O'na göre sâdık mürid ne kadar ağır hadiselerle, ne kadar büyük tehlikelere maruz kalırsa kalsın yoldan dönmez. Arkadaşlarına ve tarikat yoldaşlarına haset eden mürid, ebediyen yükselemez, güzel makam ve hallere erişemez.

Son derece iyi bir gözlemci ve mütefekkir bir şahsiyetti. Dostlarına Ebû Câ'ran adı verilen kabuğu kahın, kötü kokan bir böcek cinsinden ibret aldığını söyleyince herkes şaşırды. Merak ettiler. O da şöyle anlattı:

"Kış gecesi idi. Uyanıktım. Ebu Câ'ran adlı böceğin kandile çıkmak için çabaladığını gördüm. Kaygan ve dik yamaçta çırpınıyor, uğraşıyor ama bir türlü çıkamıyordu. Tırmanmak istedikçe kayıyordu. Ama öylesine azimli ve inatçıydı ki hiç yılgınlık alâmeti görülüyordu. Yediyüz civarında çıkış denemesi yaptı ise de başarılı olamadı, her defasında aşağı kaydı. Sabah oluyordu. Namaza gittim. Döndüğümde şaşkınlıktan gözlerim faltaşı gibi açılmıştı! Böcek tırmanmayı başarmış, kandilin kenarında keyifle sakın sakın duruyordu. Bu hâdiseden çok ibret aldım."

Şeyh Uksarî hazretleri 642/1244 yılında vefat ettiğinde ar-
dında geniş bir sevenler kitlesi ile çok kıymetli öğrenciler bırak-
mıştı. Meşhur talebeleri arasında Ebu'l-Gavs ed-Demâmî ve
Musa es-Sebbağ ez-Zahîr el-Kusî'yi sayabiliriz. Allah hepsin-
den razı olsun.

KAYNAKLAR: Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, Beyrut 93; Dr. Abdülmünim el-
Hıfni, *el-Mevsûatü's-Sâfiyye*, Kahire 92; Nebhâni, *Camîu Kerâmâtü'l-Euliya*, Beyrut 92.

SAİD AYKUT

SEYYİD BURHÂNEDDİN MUHAKKİK-I TİRMİZÎ (R.H.) (ö. 642/1244)

Seyyid Burhâneddîn'in biyografisi hakkında çok fazla bilgiye sahip değiliz. Kaynaklarda, **Hz. Hüseyin** neslinden seyyid olduğunu ve bu yüzden *Hüseyinî* nisbesi ile anıldığını öğrenmekteyiz. Kayseri'deki türbesinde bir kitabesi bulunmamasına rağmen, sonradan tarih düşürmek üzere kaleme alınan bir manzûmeden, doğum tarihinin (561/1165) olduğunu öğreniyoruz. Kendisi, Tirmiz kökenlidir. **Mevlânâ**'nın babası, **Sultanu'l-Ulemâ Bahâeddîn Veled**'in şimdi Afganistan sınırları içerisinde bulunan Belh şehrindeki dergâhına intisâb etmiş, **Sultan Veled**'in *İbtidânâme*'sinde bildirdiğine göre, can ü gönülden mürid olmuş, sonunda da mânevî olgunluğa ulaşmıştır.

Seyyid'in, **Sultanu'l-Ulemâ**'ya mürid olmasının sebebi de Belh ulemâsının, Peygamber Efendimiz tarafından "*hepsinin Bahâ Veled'e Sultanü'l-Ulemâ demelerini ve onu kendilerinden daha büyük ve iyi bilmelerini*" işaret ettiğine dair gördükleri rüya olmuştur.

Sultanu'l-Ulemâ'nın onun ulaştığı mânevî mertebe ile ilgili söylediklerini **Eflakî Dede** şöyle anlatmaktadır: **Sultan Veled**, günün birinde şöyle buyurdu: Allah'a kulluk edenlerin padişahı, bizim **Fakih Ahmed** (Allah'ın rahmeti onun üzerine olsun) **Bahâ Veled**'in yanında, fıkıh ilmini öğrenmekle meşguldü. Bu, saf yürekli bir Türk idi. Aynı zamanda da **Bahâ Veled**'in müridi idi. Benim büyük babamın bir nazarının feyzi ile eşsiz bir bilgin oldu. Kendisine öyle bir hal geldi ki, (sonunda) kitabı elinden attı, perişan bir hal aldı. Başını alıp dağlara gitti. Hayret ve kudret denizlerine daldı. Uzun yıllar dağlarda gezip dolaştı. Riyâzetler çekti, sonunda **Üveys el-Karenî**'nin sırrı bu şanlı, şerefli fakihte temesül etti. Tamamiyle meczûb ve aklı karışmış bir hale geldi. Bazı kimseler, onun bu halini ve divaneliğini **Bahâ Veled**'den sordular. O da: "*Bu adam Seyyid-i Sırdân*'ın, bizim büyük kadehlerimizden içtiği (ma'rîfet) şarabından ancak bir damla içmiştir." dedi.

Kaynaklardan, onun, bu dönemde **Mevlânâ**'nın atabekliğini yani lalâhığını yaptığı öğreniyoruz.

Sultanu'l-Ulemâ, Moğol istilasından önce Belh'den ayrılarak, Konya'ya gelip yerleşmiştir. Moğolların, **Sultanu'l-Ulemâ**'nın ayrılmasından sonra Belh'e saldırdığı, Belhlilerin müdafaası sırasında, **Cengiz**'in **Tulihan**'dan olan **Çağatay** adındaki oğlunun öldüğü, bunun üzerine **Cengiz**'in Belh'i yerle bir etmelerine ilişkin emir buyurduğu *Menâkıbu'l-Ârifin*'de kaydedilmektedir. Moğollar, bu emir üzerine, mahallelerde bulunan oniki bin mescidi ateşe vermişler, mescidlerde bulunan ondört bin Kur'ân-ı Kerim'i yakmışlar, halkın dışında elli bine yakın öğrenci ve hâfızı şehid etmişlerdir. Yaptıkları yağmanın haddi hesabı yoktur. **Seyyid**, bu olaylar sırasında Belh'de değildir. **Tirmizî** de inzivâya çekilmiştir. **Sultanu'l-Ulemâ**'nın 628/1231'deki vefatından bir yıl sonra, **Seyyid Burhâneddîn**, onu rüyasında görmüştür. Şeyh hiddetle ona bakarak: *"Burhâneddîn! Nasıl olur da bizim Hüdavendigâr'ın yanına gitmiyor, onu yalnız bırakıyorsun ? Bu lalalık ve atabeklik vazifesine yaraşmaz. İşlediğin bu kusura nasıl cevap vereceksin ?"* demiş. Bunun üzerine **Seyyid**, o halin heybetiyle uyanmış, aceleyle Rum Ülkesi (Anadolu)'ne hareket etmiştir. **Seyyid** Konya'ya vardığında, **Mevlânâ**, Karaman'dadır. Bir süre Konya'da inzivâya çekilen **Seyyid**, **Mevlânâ**'ya bir mektup göndererek Konya'ya, yanına gelmesini istemiş, **Mevlânâ**, mektubu alınca, sevinerek gözlerine sürüp öpmüş ve şu şiiri söylemiştir: *"Devlet ağacı dalının, senin gibi bir gül yetiştirebilmesi için binlerce yıl geçmesi gerekir. Her felâket devrinde ve her asırdaki savaş gününde senin gibi bir insan bulunamaz. Ve senin gibisi dünyaya gelmez."* **Mevlânâ**, Konya'ya döner dönmez, **Seyyid**'in ziyaretine gitmiştir. **Seyyid Burhâneddîn**'in kendisine sorduğu sorulara son derece mükemmel cevaplar verince **Seyyid**, kendisi överek din ve yakîn ilminde babası **Sultanu'l-Ulemâ**'yı geçtiğini, ancak babasının hem kâl hem de hâl ilmini bildiğini, **Mevlânâ**'nın da hâl ilmini yani ilm-i ledünniyyi öğrenmesi gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine **Mevlânâ**, dokuz yıl süreyle **Seyyid**'in hizmetinde bulunmuştur. **Seyyid Burhâneddîn**, bu süre sonunda onun artık yetiştigi kanaat getirince Konya'dan ayrılmak, muhtemelen oraya gelmeden önce kısa süreli de olsa uğradığı Kayseri'ye gitmek istemişse de **Mevlânâ**, onun ayrılığına dayanamayacağını söyleyerek razı olmamıştır.

Seyyid Burhâneddîn, bir seferinde hayvanına binmek istemiş, hayvan huysuzlanıp onu yere atmıştı. Ayağı incinmiş bir halde **Mevlânâ**'yı bulan **Seyyid**, artık kendisine izin vermesini, zira

bir arslanın Konya'ya doğru yöneldiğini (bu arslan **Şemseddin-i Tebrizî**), kendisinin de bir arslan olduğunu, iki arslanın bir arada geçinemeyeceğini, bu yüzden gitmek istediğini söylemiştir. Bunun üzerine **Mevlânâ**, onun gitmesine izin vermiştir. Gerçekten, **Seyyid Burhâneddîn**'in Konya'yı terketmesinden kısa bir süre sonra oraya **Şemseddin-i Tebrizî** gelmiştir.

Seyyid'in Kayseri'ye göç tarihi, 1239 veya 1240 olarak kabul edilmektedir. Dergâhını burada kuran **Seyyid Burhâneddîn**'e Kayseri'de bulunan Selçuklu Devleti veziri **Sâhib Şemseddin İsfehânî**, büyük bir yakınlık ve hürmet göstermiştir. Vezir, **Seyyid** ile sohbet ederken toprak üzerine oturur, onun feyzinden faydalandıktan sonra, memnuniyetinden fakirlere ihsanlarda bulunurdu. **Seyyid**'in Kayseri'de yaşadığı hücresi, vücudunun tamamıyla içine sığamayacağı kadar küçük, sade ve huzurludur. Vezir ya da emirlerin onun sohbetinde bulunmaları, onun hayatını değiştirmemiştir. **Seyyid Burhâneddîn** onların ayağına gitmemiş, onlar onun ayağına gelmişler, sohbetinden faydalanmışlardır.

Hilâfet merkezi Bağdad'tan Konya'ya elçilik görevi ile gelen **Şeyhulislâm Şihâbüddin Ömer Sühreverdî**, **Seyyid**'i ziyaret etmiş, buluşmalarında hiçbir şey konuşulmadığı halde, **Şeyh Sühreverdî**, ağlayarak kalkıp gitmiş, müridleri ona hiçbir şey konuşulmamasının sebebini sorunca, şöyle cevap vermiştir: *"Hal ehli yanında kâl dili ile değil, hâl dili ile konuşmak lâzımdır!"* Yine **Sühreverdî**, kendisinden, **Seyyid**'i nasıl bulduğunu soranlara şu şekilde karşılık vermiştir: *"O, mânâ incileriyle ve Peygamber Efendimizin (s.a.v.) hakikat sırlarıyla dolu, apaçık (olmakla birlikte) son derece gizli ve çok dalgalı bir denizdir. Ve zannetmiyorum ki, Mevlânâ'dan başkası, onun hakikatine ulaşsın ve onu anlasın."*

Seyyid Burhâneddîn, kalplerde bulunan sırlardan bilinmeyen, yüce ya da aşağılık şeylerden haber verdiği için kendisine *"Seyyid-i Sırdân"* denmiştir.

Burhâneddîn Muhakkık, **Mevlânâ**'nın yanı sıra, **Mevlânâ**'nın kendisinden sonra halife tayin ettiği Konyalı kuyumcu **Selâhaddîn Zerkûb**'un da şeyhidir. **Şeyh Selâhaddîn** onun müridi olmuş, ona hizmet etmiştir. **Mevlânâ**, **Seyyid**'e mürid olunca, **Seyyid Burhâneddîn**, kendisine **Sultanu'l-Ulemâ**'dan iki büyük şeyin nasib olduğunu, birinin söz fesâhati (güzel ve tath konuşmak), diğerinin ise hâl güzelliği olduğunu; söz

fesâhatini, hallerinin çokluğu sebebiyle Mevlânâ'ya verdiğini, hâlini de hiç söz söylemek özelliği bulunmayan Şeyh Selâhaddîn'e bağışladığını bildirmiştir.

Seyyid'in Kayseri'de ne kadar yaşadığı ve ne zaman vefat ettiği ihtilâfıdır. Kaynaklarda 1240, 1241, 1242 ya da 1244 tarihlerine rastlanmaktadır. Seyyid'in hizmetinde bulunanların rivayetine göre, vefatından az önce kendisi için hazırlanan su ile gusleden Seyyid-i Sırdân, ölüme hazır olduğunu niyâz ile bildirmiş, olduğu yere yatarak hemen oracıkta, o anda vefat etmiştir. Onun vefatı üzerine Vezir Şemseddîn Isfehânî, törenler düzenlemiş daha sonra da Mevlânâ'yı Seyyid'in ölümünden haberdâr etmiştir. Kayseri'ye gelen Mevlânâ, Seyyid'in kabrini ziyaretten sonra kendisine takdim edilen ona ait kitapların bir kısmını yanına almış, bir kısmını da teberrüken vezire bırakarak Konya'ya dönmüştür.

Seyyid Burhâneddîn'in biricik eseri *Maârif*'dir. Bu eser, Seyyid Burhâneddîn Muhakkık-ı Tirmizî'nin sohbetlerinin toplanmasından meydana gelen tek eseridir. En eski nüshasının istinsah tarihi, 687/1284'tür. Tarihinden anlaşılacağı üzere bu nüsha yazıldığında Seyyid Burhâneddîn ile görüşenler, onun sohbetinde bulunanlar henüz sağdırlar.

Bazı sözleri:

"Allah dostları malları varsa onu verirler, malları yoksa bedenlerini verirler, kendilerini yakıp yandırırlar, eritirler; Allah'a kavuşmaktan başka bir şey istemezler."

"Zenginlik, mal zenginliği değil, gönül zenginliğidir."

"Kul, tevhid durağına gelince boğulur gider. Yani o nurlara dalar. O aydınlık, gönlün içine vurur; bedenine de tesir eder. Bedeni yemekten, içmekten nasıl tad alıyorsa aynı şekilde ilâhî nurdan da tad alır. Bu yüzdendir ki kırk gün, elli gün yemek yemeyenler vardır da yine de halsiz düşmezler."

Taklidden kurtulmayı anlatırken şöyle der: *"Evin içindeki bir kaynak, dışarıdan gelen dereden iyidir."*

"Hür o kişidir ki, kimsenin kendisini incitmesine aldırılmaz, başkasını incitmez. Cömert o kişidir ki, incitilmesi gereken kişiyi bile incitmez."

"Zikir ikidir: Dille ve gönülle yapılan zikir. Dil ile zikir, gönül ile zikre alıştırmak içindir."

KAYNAKLAR: Eflaki Ahmed Dede, *Menâkıbu'l-Arifin*; Sipehsâlâr F. b. Ahmed, *Risâle-i Sipehsâlâr*; Sultan Veled, *İbtidânâme*; Abdûlbaki Gölpinarlı, *Mevlânâ Celâleddin*; Abdûlbaki Gölpinarlı, *Maârif (Seyyid Burhâneddin) Tercümesi*.

Doç. Dr. ETHEM CEBECİOĞLU

HAMİDÜDDİN NAGAVRÎ (R.H) (ö. 643/1245)

Hindistanlı meşhur sûfî ve âlim. Buhara'da doğmuş olup kaynaklarda doğum tarihi hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. İyi bir medrese tahsili gördü. Arapça ve Farsça'yı bu iki dilde şiir ve eser yazacak kadar mükemmel bir şekilde öğrendi. Babası ile birlikte, Buhara'dan Hindistan'a göç etti. Nagavr'da kadı olan babasının tavsiyesi üzerine, **Muizzüddin Muhammed b. Şam** zamanında bu şehirde (Nagavr) kadı oldu. Üç yıl bu görevde kaldı. Bu sebeple "*Nagavr Kadısı*" diye tanındı. Fakat mânevî bir işaret üzerine bu görevden ayrıldı, dünyadan bir süre el etek çekti. Bağdad'a giderek burada, **Şihâbüddin Sühreverdî**'nin sohbetlerinde bulundu. Ona intisâb edip en seçkin müridlerinden biri oldu. Burada bir sene kaldıktan sonra hac için Hicaz'a gitti. Ondört sene Medine'de, bir sene Mekke'de kaldıktan sonra Hindistan'a döndü. Daha evvel, Bağdad'ta tanıştığı ve derin saygı duyduğu **Kutbüddin Bahtiyâr** ve **Genc-i Şeker**'in sohbetlerine devam etti. Bazı kayıtlara göre **Kutbüddin**'den, bazılarına göre de **Muînüddin Secezi**'den Çiştîyye Hırkası giydi. Gençlik yıllarında yaptığı uzun seyahatlerden sonra, **İltumış**'in yönetimi altındaki Delhi'ye yerleşti. 643/1245 senesinin Ramazan ayında, yatsı namazının son rekâtını kılarken secde halinde ruhunu teslim edince, vasiyeti üzerine **Kutbüddin Bahtiyâr Kâkî**'nin kabri yanında toprağa verildi. **Dârâ Şikûh** onun kabrini ziyaret ettiğini söyler.

Nizâmüddin Evliyâ, müridlerine hitaben: "*Gerek benim gerekse sizlerin ihtiyaç duyduğu her şey, Nagavrî'nin eserlerinde vardır*" demek suretiyle, onun tasavvufteki mertebesini belirtmişti. Fakat semâa düşkünlüğü bir yandan kendisine birçok taraftar kazandırmışsa da diğer taraftan ulemânın kendi aleyhinde bulunmalarına, kendisini ağır bir şekilde suçlamalarına, sapık olduğu

yolunda fetva vermelerine ve onu sürgüne göndermesi için Sultan'ı kışkırtmalarına sebep olmuş ama semâdan hoşlanan ve bu tür meclislere katılan **Minhâcüddîn Osman b. Muhammed el-Cüzcânî**'nin kadı olmasıyla bu fitne ortadan kalkmıştır.

Ziraatle meşgul olup el emeği ve alın teriyle geçinen Nagavrî'nin, yogilerin ve vejeteryanizmin etkisi altında kaldığından da söz edilir.

Nagavrî'nin Esmâ-i Hüsnâ'yı şerh etmek için yazdığı *Meta-liu's-Şümûs* ve *Şerh-i Erbaîn* isimli iki eseri günümüze kadar gelmiştir.

Bundan başka, **Abdülhak Muhaddis** de *Ahbârul-Ahyâr*'da, *Levâmî* adlı eserden alıntılar yapmıştır. Sühreverdîyye Tarikatı'nın Hindistan'daki önemli bir temsilcisi olan Nagavrî'nin *Rahatü'l-Kulûb* ve *Işıkname* isimli iki eseri bulunduğunu ifade eden **Rıza Kuli**, ona ait iki rubâîyi kaydeder.

KAYNAKLAR: Mirhord, Muhammed Mubarek Kirmani, *Siyerü'l-Eulyâ*, Delhi 1302/1885; Dârâ Şikûh, *Sefinetü'l-Eulyâ*, 113, 96; Mir Hasan Sızci, *Fevâidü'l-Fuâd*, Nawal Kishore 1302/1885; Rıza Kuli, Han Hidâyet, *Tezkire-i Riyâzu'l-Ârifin*, s. 66; Abdulhayy el-Hüseynî, *Nûzhetü'l-Havâtır*, Haydarabâd 1962, I., 167. Sıddîkî, *I.H.E.I.*, Suppl., 353; Schimmel, Annemarie, *A Mystical Dimension of Islam*, Carolina 1975, s. 348, 356, 358.

Doç. Dr. ETHEM CEBECİOĞLU

EBUSSUÛD İBNİ EBİ'L-AŞÂİR

(R.H) (ö. 644/1246)

Uzun adı, **Ebussuûd b. Şâbân b. Tayyib İbni Ebî'l-Aşâir**'dir. Mısır'ın meşhur şeyhlerindendir. Aslı ve dedeleri Irak'ın Vâsit bölgesindendir. Sonradan Mısır'a gelmiş, Kahire'ye yerleşmiştir.

Ebussuûd, mutasavvıflar arasında yaygın olan bazı düşünce ve gelenekleri yıkmaya çalışmış, kendine özgü bir yöntem kurmak istemiştir. Dost ve müridlerine gönderdiği mektuplarında kendi yolunu anlatmış, çeşitli nasihat ve vaazlarla sevenlerine ışık saçmıştır. Memlûk Sultanı **Zâhir Baybars**, **Ebussuûd**'u seviyor, ona saygıda kusur etmiyordu. **Münâvî**, *Tabâkât*'ında, "Sultanların en büyüklerinden olmasına rağmen **Zâhir Baybars**,

onun önünde diz çöküyor, tıpkı köle gibi ona saygı gösteriyordu. Bu sözlerimizi *Münzirî* de teyit etmektedir" diyor. *İmam-ı Şârânî*'nin hocalarından *Davûd-u Mağribî*, *Şerâfeddîn* ve *Hıdır el-Kürdî* gibi birçok âlimden feyz almıştır.

Ebussuûd hiçbir zaman dünyadan el etek çekmeyi emretmemiş, hele hele fakirlik, açlık gibi durumları hiç tavsiye etmemiştir. Onun esas derdi, helâl rızık ya da onun deyimiyle "lokmanın kirlerden arındırılması" idi. "Uzuvlar ancak helâl yediği zaman temiz olur" diyordu.

Ebussuûd tasavvufta yaygın olan "nefsin ezilmesi gerektiği" düşüncesine karşı çıkmış, şöyle demiştir: "İhtiyacı olan yiyecek, içecek ve diğer gereksinimleri ona verilmeli, ama azmasına yolaçacak şeylerden de uzak durulmalıdır. Zira can (nefs) Allah'ın kula verdiği bir emanettir. Ona zulmetmek, bir insana zulmetmek gibidir; hatta daha kötüdür. Zühd ve arınma yolunda yürüyen kişi, tüm vaktini nefsini azarlamak, ona acı vermek ya da benzeri hallerle geçirmemelidir. Kim nefse mukavemetle hayatını heba ederse nefis ona yapacağını yapar ve (yarı yolda) onu durdurur. Kim de nefse dizginleri teslim eder, ihmâlkâr davranırsa onun kölesi ve bineği olur. Nefse karşı hilekâr davranmalı, onu doyurmalı ama her istediğini vermeyip avutmalıdır."

Tabâkât kitaplarında **Ebussuûd**'a dair pek çok kerâmet anlatılır. O sülûk (tasavvufî yöntem ve gidişât) açısından en müsâmahakâr ve geniş olanlardandı. **Ebussuûd**'un bazı güzel değişlerini buraya alalım:

"Allah dostları, çıktıkları o mertebelere sadece amelle değil edebli amelle vardılar."

"Zahir, ancak bâtın doğru ve güzelse güzel olur. Aynı şekilde hiç kimse zâhirini güzelleştirmeden bâtınını güzelleştiremez."

"Kendini kandıranın sana hile yapmayacağından emin olma! Kendine öğüt vermeyen sana öğüt vermeye kalkmasın!

"Seni dünya ile ve dünya için anandan kaç! Seni Rabbinden uzaklaştıran ve gafil edenden yüz çevir!"

"Kalb, tevhid ve sîdk ile huzura erişir. Şirk ve riyaya bulaşırsa bozulur."

"Tevhid'in alâmeti, ikincisi olmayan bire şahit olmak (O'nun

müşahadesi altında olduğuna inanmak), sadece O'ndan korkmak ve O'ndan ümid etmektir."

"Allah'ı murakabe etmek (O'nun gözetimi altında olduğunu düşünmek), her saadetin anahtarıdır. Kalb murakabe ile uçar ve ünsiyet onunla gerçekleşir."

"Bir insan doğru yoldayken, tüm yaratıklar kendisinden yüz çevirdiğinde dahi bir kılı kıpırdayacak kadar endişe ederse, o, Rabbine ortak koşmuş gibidir."

"Sana bir menfaatten ötürü meyleden adama yüzverme! Öy-leleri ne kötü yoldaştır!"

"Müridin dayanacağı temeller dörttür:

1) Dili ve kalbi Allah'ı anarak meşgul etmek,

2) Kalbin Rabba boyun eğmesi için dua ve salih amel etmek,

3) Sadece Rabbin rızası için nefse muhalefet etmek,

4) Lokmayı şüpheden arındırmak, helâl yemek. İşte kutup-luk budur!" (1)

"Kalbi Allah'ı anmaktan alıkoyan her şey dünyadır. Kalbi Allah'ı aramaktan alıkoyan her şey dünyadır."

Ebussuûd hazretleri (h. 644) yılında vefat etti. Kahire'de Mukattam dağı eteklerinde, Karafe Mezarlığı'na gömülmüştür.

KAYNAKLAR: Şârânî, *Tabâkât-ı Kübrâ*, Kahire; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-Zehab*, Beyrut; Abdurraûf el-Münâvî, *el-Kevâkıbü'd-Dürriyye*, Tahkik: Dr. Abdülhamid Salih Hamdan, Kahire 94; Dr. Abdülmünim el-Hifnî, *el-Mevsûatu's-Sâfiyye*, Kahire 92.

SAİD AYKUT

SÂDEDDİN HAMÛYE (R.H) (ö. 650/1252)

Uzun adı, **Muhammed b. el-Müeyyed b. Ebî Bekr b. Ebî'l-Hasan b. Muhammed Hamûye'**dir. Şeyh Necmeddîn-i Kübrâ'nın ashâbındandır. *Tarih-i Yafî'*'de Sâdeddîn'in riyâzet ehli olduğu, müridleriyle beraber bir müddet başka mıntikalarda

(1) Ya da "En yüksek derece budur." (S.A)

ikâmet ettikten sonra Horasan'a gelip burada vefat ettiği bildirilir.

Zâhirî ve bâtinî ilimlerde yegâne idi. Şeyh Sadreddîn Konevî, Sâdeddîn Hamûye'nin sohbetinden feyiz almıştır. Sâdeddîn'in, *Kitâbu Keşf'l-Mahcûb* ve *Secencelü'l-Ervâh* gibi eserleri vardır.

Kitâb-ı Mahcûb'undaki rubâîler pek meşhur olmuştur. Bunların içinde Arapça ve Farsça olanlar da vardır. Birkaçını sunalım:

*Ey ruhumun huzuru, gözümün nuru
Seher vakti uyandı kalbim sana,
Kurtardın vicdanımı ey dolunayım
Ben sendeyim sen benimsin nazarımda.*

*Sensiz ne bağ-bahçe ne Rıdvan Cenneti,
İstemem sensiz, keuseri, ab-ı hayatı hiçbir lezzeti,
Rıdvan Cennetleri sen kahredersen Cehennemdir
Cehennem senin lütfunla bağ-ı iremdir.*

Şeyh Efendi, 63 yaşında hicrî 650 yılında, Kurban Bayram'ında vefat etmiştir. Kabri Bahrabad'tadır.

KAYNAKLAR: Molla Câmî, *Nefehâtü'l-Üns* (Lamii Çevirisi) s. 485; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zûnûn*, s. 980, 1616, Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, c. 1, s. 166, Luis Massignon *Encyclopedie de L'İslâm*, Sad. Ham. maddesi c.2, s. 260; Brockelmann, *GAL*, suppl. 1: 803

SAİD AYKUT

EBUL-HASAN EŞ-ŞÂZİLÎ (R.H) (ö. 654/1256)

Ebu'l-Hasan eş-Şâzîlî, 593/1197 senesinde Kuzey Afrika'da, Şazile bölgesinde dünyaya geldi. Şazile, Tunus'dadır.

Küçük yaşlarda doğduğu bölgede ilk dinî eğitimini aldı. Tahsil için Mısır'a gitti. Daha sonra Suriye'ye geçmiş, orada ilmini ilerletmişti. Tasavvufî eğitimini çeşitli şeyhlerden almış olup, kendisini tam anlamıyla yetiştiren Şeyh Abdüsselâm olmuştur. Daha sonra Abdurrahman el-Medenî ez-Zebân ve Ebû Ahmed Ca'fer b. Seyyid Bûlad el-Huzai'den ders almıştır. Bu iki şeyh, Seyyid Ahmed Rifâî hazretlerinin talebeleridir. Abdurrahman

el-Medenî ez-Zebân, bir koldan Şeyh Takiyyüddîn en-Nehrevendî ve Abdüsselâm b. Meşîş'in, diğer bir koldan da Şeyh Berî ve Şeyh Ali b. Nuaym vasıtalarıyla da Seyyid Ahmed Rifâî hazretlerine bağlıdır.

Kendinden sonra gelen pek çok evliyanın hayranlık duyduğu bir zât olarak tanınır. Rasûlullah (s.a.v)'dan aldığı "Hizb"i ve "Evrâd"ı vardır.

Ebu'l-Abbâs el-Mürsî, çok kıymetli bir zâtı yetiştirmiştir. Hz. Resûlullah (s.a.v)'a büyük bir muhabbetle bağlı bulunan **Ebu'l-Hasan** hazretleri, bu konuya aydınlık getirmek üzere: "Hz. Resûlullah (s.a.v)'ın mübarek cemalleri bir dakika gözümün önünden gitse kendimi Müslüman saymam" demiştir.

Gazâlî'nin İhyâ'sı ile Ebû Talib-i Mekki'nin Kâtu'l-Kulûb adlı eserlerinde ortaya konan ahlâk esaslarını sistemleştirmeyi hedef alan **Ebu'l-Hasan eş-Şazilî** hazretlerinin, beş usûl vaz' ettiği kaydedilir: 1. *Zâhiren ve bâtinen Allah'tan korkma*, 2. *Söz ve fiillerde Hz. Rasûlullah (s.a.v)'ın sünnetine sarılma*, 3. *Saadet ve musibet anlarında insanlardan bir şey beklememe*, 4. *Küçük, büyük her şeyde Allah'ın iradesine tam anlamıyla teslim olma*, 5. *Sevinç ve kederde Allah'a sığınma*.

O, müridlerinden, maiyetlerini temin etmek üzere işlerine ciddiyetle sarılmalarını, tarikat kurallarının gerektirdiği davranışları da onun beraberliğinde dengeli bir şekilde yürütmelerini istiyordu. Rivayetlere göre işini, gücünü, dünyayı tam olarak terkedip kendi peşinden gelmek isteyenleri, eski işlerine dönmelerini tavsiye ediyordu.

Şazilî hazretleri, müridlerine ihsan toplamayı kesinlikle yasaklamış, hatta hükûmetin tekke ve dergâhlarına yaptığı para yardımını dahi reddetmiştir.

Mefâhir adlı eserde, tarîkattaki usûlünün nasıl olduğu ve durumlarına göre müridlere hangi zikirlerin, ne kadar verileceği anlatılmıştır.

Şazilî hazretlerinin birisi **Hasan-ı Basrî**'de, ikisi **Hz. Hüseyin (r.a)**'de neticelenen üç Alevî silsilesi vardır:

1. Hüseyinî Silsile: 1. **H. Ali (r.a)**, 2. **H. Hüseyin (r.a)**, 3. **Zeynel Âbidîn**, 4. **Muhammed el-Bâkır**, 5. **H. Cafer-i Sâdık**, 6. **H. Musa Kâzım**, 7. **Şeyh Ebu'l-Hasan Ali en-Nurî**, 8. **Şeyh**

Ebû Ali, 9. **Şeyh Ebû'l-Biştir el-Hasan el-Cevherî**, 10. **Şeyh Ebu'l-Fazl Abdullah**, 11. **Şeyh Ebû Muhammed Abdülhalîl**, 12. **Şeyh Cenâb-ı Bennûr**, 13. **Şeyh Ebû Şuayb Eyyûb**, 14. **Şeyh Ebû Yazî-dâr**, 15. **Şeyh Ebû Medyen Şuayb**, 16. **Şeyh Ebû Muhammed Sâlih**, 17. **Şeyh Ebû Abdullah Muhammed**.

Basrî Silsile: 1. **H. Ali (r.a)**, 2. **Hasan el-Basrî**, 3. **Habîb el-A'cemî**, 4. **H. Davud et-Tâî**, 5. **Ebû Mahfûz Maruf Ali el-Kerhî**, 6. **H. Ebu'l Hasan Serriyyü's-Sakatî**, 7. **Seyyidü't-Tâife Cüneyd-i Bağdadî**, 8. **Şeyh Ebû Ali Ruzbârî**, 9. **Şeyh Ebû Ali Kâtib Hüseyin**, 10. **Şeyh Ebû Osman el-Mağribî**, 11. **Şeyh Ebû Bekr Nessâc**, 12. **Şeyh Ahmed Ârif b. Muhammed el-Gazâlî**, 13. **Şeyh Ebu'l-Fazl İbrahim el-Bağdâdî**, 14. **Şeyh Ebu'l-Berakât el-Bağdâdî**, 15. **Şeyh Ebû Said el-Endülûsî**, 16. **Şeyh Ebû Medyen-i Mağribî**, 17. **Şeyh İmameddîn Ebû Sâlih-i Bağdâdî**, 18. **Şeyh Abdurrahman el-Medenî ez-Zebân**, 19. **Şeyh Abdüsselâm b. Muhammed**, 20. **Cenab-ı Pîr Ebu'l Hasan Ali eş-Şâzilî b. Ebî Muhammed Abdullah**.

II. Hüseyin Silsile: 1. **H. Ali (r.a)**, 2. **H. Hüseyin (r.a)**, 3. **H. Cabir b. Abdullah el-Ensârî**, 4. **H. Saidü'l-Karvânî**, 5. **H. Ebû Muhammed Feth es-Suûdî**, 6. **H. Ebu'l Ebû Ali Ruzbârî**, 7. **H. Şeyh Muhammed Ebî Said**, 8. **H. Ebû İshâk İbrahim el-Basrî**, 9. **H. Zeynel Abidîn**, 10. **Şeyh Şemsüddin**, 11. **Şeyh İzzeddîn (Nureddîn) Ali**, 12. **Şeyh Takiyyüddîn el-Fakîr**, 13. **Şeyh Abdurrahman el-Medenî**, 14. **Şeyh Abdüsselâm**, 15. **Şeyh Ebu'l-Hasan Şâzilî**.

Ebu'l-Hasan eş-Şâzilî 654/1256 senesinde hacca niyet edip yola çıkmış ancak ulaştığı bir sahrada ruhunu Mevlâ'ya teslim edip, oraya defnolunmuştur. Vefat yeri, Said-i Mısır'da Ayzab adlı bir bölgedir.

Şeyh Ebu'l-Hasan, vefat ettikten sonra Şâziliyye Tarîkatı oniki kola ayrılmıştır. Bunlar: 1. **Ahmediyye**, 2. **Vefâiyye**, 3. **Zerrûkiyye**, 4. **Hanefiyye**, 5. **Cezûliyye**, 6. **Gâziyye**, 7. **İseviyye**, 8. **Nâsiriyye**, 9. **İlmiyye**, 10. **Mustariyye**, 11. **Affîyye**, 12. **Medeniyye**.

Sultan Abdulhamid Han da Şâziliyye Tarîkatı'na mensuptu. Şeyhi **Zâfir Efendi**'dir. Beşiktaş'tan Yıldız'a giden yolun ortalarında bir yerde dergâh inşa etmiş, orada irşâd ile meşgul olmuştur.

Ebu'l-Hasan, sabır konusunda şöyle der: *"Allah'a giden yol-*

da önüne bir engel çıktığında sakın ha sabır ve sebatı elden bırakma! Zira Allah'ın emri bu yoldadır." (1)

"Allah'a tam bir kul olmanın sana ne zararı var, söyle bakalım."

"Kalbinde ilmine karşı ilgi, çabana karşı bir bağlılığın olduğu müddetçe, makamın, inayetinin (yardımın), ilâhî bir huzurun zevkine varmak senin için muhaldir."

"Mâsiyetler ve onun sonucu olan belâlardan kurtulmak için en güzel sığınak, istiğfardır."

"Şu âyet-i kerîmedeki derin mânâyı hiç düşünmedin mi? Bak Allah ne buyurdu: 'O kimseler ki tevbekâr oldular ve islâh kabul ettiler. Hakk'a sarıldılar ve Onun yolunda dinlerine ihlâsla girdiler. İşte mü'minlerle beraber olacak kişiler bunlardır.' (2) Dikkat et, 'bunlar mü'minlerdir' demiyor da 'mü'minlerle beraberdir' diyor. Dikkatli ol ve bu emri iyi düşün, şayet anlayışlı biriysen."

"Şayet kabz (tutukluk) hali, işlediğin bir günah sebebiyle ise derhal günahına tevbe et!"

"Dünya ve ahirette aziz olmak isteyen iki gün bizim yolumuza girsin:

1. Putları kalbinden at,
2. Bedenini dünyanın aldatıcı işlerinden çek."

"Fasık bile olsa mü'minin yiyeceğinden ye. Ancak ruhban bile olsa müşriğin yemeğini yeme. Şu Hacer-i Esved'e bir bak hele. Niçin karardı bilir misin? Müşriklerin eli oraya değdiği için; müslümanların değil..."

"Şayet tam bir imân ve ikân sahibi isen bütün geçici şeyleri kendine düşman bil."

"Önce Allah'a, sonra da Hz. Resûlullah (s.a.v.)'a iman ... İşte bunlardan daha üstün bir kerâmet arama!"

"Kalplerdeki ilimler, ellerdeki altın ve gümüşler gibidir. Allah dilerse onu sana zararlı kılar, dilerse faydalı..."

"Bir kötülüğü işledikten sonra tekrar ona dönmekten aman

(1) "Ey mü'minler, harbeden bir düşman topluluğuna çıktığınız zaman, sebat ediniz ve Allah'ı çokça anınız ki felâha eresiniz." (8-45.)

(2) 4-146.

sakının.”

“İçî İlâhî nurlarla dolu olan kalb, noksanları görmez hale gelir. Ayıplar onun için bir önem taşımaz; yani Allah'ın mü'min kullarındaki ayıpları.”

“Allah'a bakan göz, artık açılmış, körlüğü gitmiştir.”

“Kalbin kötü heves ve hevâdan kurtulduğunun alâmeti, alıp verdiği her nefeste Allah'a kavuşmayı arzu etmesidir.”

“Şehvî arzulardan hiçbirisi kalmadığı zaman kul, artık Allah'a vâsıl olmuş demektir.”

“Mânevî ilim vermeyen verâ hali için bir ecir yoktur.”

“İnsanların en şakisi, Allah'a sürekli itirazda bulunandır. Böylesi kişi, dünyası için tedbirler alırken, âhireti için hiçbir tedbirde bulunmaz.”

“İlim şu dört kişiye fayda sağlamaz: 1. Dünyayı sevene, 2. Âhireti unutana, 3. Fakirlikten korkana, 4. İnsanlardan çekene...”

“Kalbinde dünya sevgisini taşıyana takva sözkonusu değildir. Kalben dünyadan yüz çeviren ise takvaya hak kazanmıştır.”

“İki iyilik vardır ki, onlar sende bulunduğu sürece çok bile olsa kötülüğün sana zararı dokunmaz:

1. Allah'ın kaza ve kaderine razı olmak,
2. Allah'ın kullarına iyi muamelede bulunmak.”

Şeyh Mekinüddîn diye bir zât vardı. Şâzîlî hazretlerini çok sever ve onu şöyle değerlendirdi: “Herkes başkalarını Allah'ın kapısına çağırır, Şâzîlî hazretleri ise Allah'ın zâtına çağırıyor.”

KAYNAKLAR: Vassâf, *Seftnetü'l Evliyâ*; Harîrizâde Kemâleddîn Efendi, *Tibyanü Vesdîlî'l-Hakîyık*; Şârânî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*; *İslâm Ansiklopedisi*, Şâzîlî maddesi.

Doç. Dr. ETHEM CEBECİOĞLU

NECMEDDİN DÂYE RÂZÎ (R.H) (ö. 654/1256)

Selçuklular döneminde, Moğol istilâsıyla beraber Doğu'dan gelip Anadolu'ya yerleşen, Kayseri ve Sivas çevresinde vaaz ve irşad faaliyetlerini sürdürmüş bulunan, "*Necm Dâye*" diye de isimlendirilen bir zâttır.

Necmeddîn Râzî, büyük sûfi Necmeddîn Kübrâ'nın ashâbından olup terbiyesi Şeyh Mecdüddîn'e havâle olunmuş idi. O dönemde Cengiz istilâsıyla Harezm'den Anadolu'ya gelmiş bulunan Sadreddîn Konevî ve Celâleddîn Rûmî ile görüşmüştür. *Mirsâdü'l-İbâd* adlı eserinde anlattığı üzere 618/1221 yılında bazı dervişlerle beraber yola düşmüş, Selçuklu sultanlarının adaleti ile mâmûr olan Rum diyarına (Anadolu'ya) hicret etmiş ve eserini Kayseri'de yazmaya başlayarak (h. 628) yılında Sivas'ta tamamlamıştır.

Necmeddîn Dâye'nin tasavvufî öğretisinde merhamet önemli bir yer tutar. Dönemin kargaşa ortamından yeni yeni kurtulan Anadolu halkının muhtaç olduğu en önemli şey, merhamet, hoşgörü ve birlikti. Necmeddîn Dâye de yazdığı Farsça şiirlerde en çok bu konuları vurgulamıştır. Şöyle der:

*Saadet, hayır bulsun bize düşman olan da
Nice bereket erişsin ona şu cihanda
Bir kimse yolumuza diken de atsa
Bizden diken gitmez
Gül bulur hep yollarında.*

En önemli eseri, *Mirsâdü'l-İbâd*'dir. Bu kitapta toplumun sorunları ele alınmış, çareler gösterilmiştir. Son derece faydalı ve o döneme ılık tutan bir eserdir. Gördüğü rağbet üzere 825/1421 yılında *İrşâdü'l-Mürîd ile'l-Murâd* adıyla Farsça'dan Türkçe'ye çevrilmiş, Sultan II. Murad'a hediye edilmiştir. Necmeddîn Dâye, *Keşfu'l-Hakâik* ve *Şerhu'd-Dekâik* ve *Bahru'l-Hakâik* adlı eserlerin de sahibidir.

Anadolu'nun aydınlanmasına katkıda bulunan bu yüce insanın 654/1256 yılında Bağdad'ta vefat ettiği bilinmektaysa de vefat yeri ve kabri kesin bilinmiyor. Allah ondan razı olsun.

KAYNAKLAR: Prof. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara, 66; Şemseddin Sami, *Kamusu'l-A'lâm*, c. 9, s. 199; Abdurrahman Molla Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, (Osmanlıca tercümesi) s. 490.

SAİD AYKUT

BAHERZÎ (R.H) (ö. 659/1260)

Seyfuddîn Said b. el-Mutahhar el-Baherzî (ö. 659/1261), Kübrevî Tarîkatı'nın Baherziyye kolunun kurucusu olan büyük bir mutasavvıftır. 586/1190'da Nişabur civarında bir kasaba olan Baherz'de doğdu. Küçük yaşta seyahata çıktı. Buhara, Bağdad ve Nişabur gibi şehirlerde öğrenimini ilerletti. Hacca gitti. Bağdad'ta **Şihâbuddîn Sühreverdî**'nin, Nişabur'da **Ali Tusî**'nin derslerine devam etti. **El-Merginânî**'nin *el-Hidâye* isimli fıkıh kitabını, yazarın oğlu **Celâleddîn**'den okudu. Buhara'da **Cemâleddîn Mahbûbî** ve **Şemsü'l-Eimme Kevdevî** gibi Hanefî âlimlerinden faydalandı. Daha sonra gittiği Herat'da, **Tâceddîn Mahmud el-Uşnuhî**'den hırka giydi. O sırada Moğollar tarafından yağma ve tahrib edilen Buhara'ya gelerek şeyhinin halifesi sıfatıyla irşad faaliyetlerine başladı. Buhara'nın dış mahallelerinden Fethabâd'a yerleşti. Burada vaazlar verdi, *Sahih-i Buhârî* okuttu. Kısa zamanda pek çok kişi kendisine mürid oldu ve "*Şeyh-i Âlem*" ünvanıyla anılmaya başlandı. Sema meclislerine devam etmesi, tesbih (nafile) namazlarını cemaatle kılması eleştiri konusu olmasına yol açtı.

Baherzî, pek çok devlet adamıyla iyi ilişkiler kurmuştu. **Cucî**'nin oğlu **Bereke**, Buhara'da kendisini ziyaret etmiş ve onun telkiniyle Müslüman olmuştu. **Mengu Kaan**'ın annesi **Sirkutay Bigi**, Buhara'da yaptırdığı medresenin yönetimini **Şeyh Baherzî**'ye vermişti. Ayrıca birçok köyün gelirini de buraya vakfetti. Kirman Terken Sultanı, şeyhe hediyeler gönderdi. Oğlunun Kirman'a gönderilmesini rica etti. Bunun üzerine **Şeyh Baherzî**, oğlu **Burhâneddîn Ahmed**'i oraya gönderdi. **Halife Mutasım Billah**, Azerbaycan hâkimi **Melik'e**; Şiraz hâkimi **Muzafferüddîn**, Şind hâkimi **Gıyâseddîn**, Hind hükümdarı **Sultan Nâsırüddîn de Aybeg Şeyh'e** hürmet ediyor ve hediyeler gönderiyorlardı. Bu durum **Baherzî**'nin ne kadar meşhur ve tesirli bir şeyh olduğunu gösterir. **Baherzî**'nin halifelerinden **Bedreddîn Semerkandî**'nin müridi **Şeyh Necîbüddîn**, **Baherzî**'nin tarikatını Hindistan'da yaydı.

Moğollar, "*Ulu Şeyh*" dedikleri **Baherzî** sayesinde Müslüman olmaya başlamışlardı. **Batu Han**, kendisi Müslüman olmadığı halde kardeşi **Emir Berke**'nin Şeyh vasıtasıyla Müslüman ve ona mürid olmasına memnun olmuştu. Kübrevî Tarîkatı'nın kuru-

cusu **Necmeddîn Kübrâ'yı** öldüren Moğollar, onun halifesi **Baherzî'ye** büyük saygı göstermişlerdi.

İmam Buhârî'nin Hartenk'teki kabrini sık sık ziyaret eden, burasını onartıp mâmûr hale getiren **Baherzî**, 25 Zilkade 659 (12 Ekim 1261)'de Fethabâd'daki hankâhında vefat etti. Buradaki kabri uzun zaman müridleri, devlet adamları ve halk tarafından ziyaret edildi. Buraya, geliri bol akarlar vakfedildi. **Baherzî'nin** evlâd ve ahfâdı uzun zaman Fethabâd'daki tekkenin ve medresenin yönetimini üstlenmişlerdi. **Baherzî'nin** oğlu **Muzhiruddîn Mutahhar**, Konya'ya gelmiş, **Mevlânâ** ile görüşmüştü. Diğer oğlu **Burhâneddîn Ahmed**, **Şeyhzâde-i Said** diye tanınır. Bunun oğlu **Ebu'l-Mefâhir Yahya** (ö. 736/1335), *Evrâdu'l-Ahbâb ve'l Fusûsu'l-Âdâb* isimli değerli eserin yazarıdır.

Câmî şöyle der: *"Baherzî, Şeyh Necmeddîn Kübrâ'nın halifelerindendir. Şeyh, önce onu halvete koydu; ikinci erbainde halvethanenin kapısına geldi. Mübarek parmağıyla halvethanenin kapısını çalıp seslendi:*

'Ey Seyfeddîn! Aşık benim, derd benim, yoldaş benim. Sen Ma'suksun, sende derd ne gezer çık dışarı.' Baherzî dışarı çıkınca Şeyh, onu elinden tutup Buhara tarafına gönderdi." Yine **Câmî** şöyle der:

"Bir kere Çin ülkesinden Şeyh Necmüddîn Kübrâ'ya bir cariye getirmişlerdi. Şeyh bu cariye ile gerdeğe gireceği gecenin akşamında müridlerini topladı ve: 'Biz bu gece meşrû bir zevkle meşgul olacağız, siz de çilenize ara verip istirahat ediniz.' dedi. Müridler, Şeyh'in tavsiyesine uyup o geceyi meşrû zevkle geçirdiler. Baherzî ise koca bir ibrik su doldurdu, Şeyh'in kapısının önüne koydu ve sabaha kadar burada bekledi. Sabahleyin Şeyh bu durumu görünce sordu:

'Biz demedik mi, bu gece herkes çileyi ve riyâzeti terk edip dinlensin, mübah zevklerle meşgul olsun? Neden bu sıkıntıya girdin?'

'Üstadım'dedi Baherzî. 'Evet, öyle demiştiniz ama şeyhe hizmetten ve onun eşiğinde beklemekten aldığım zevk kadar başka şeylerden zevk alamıyorum.' Şeyh buyurdu ki:

'Ey Baherzî! Müjdeler olsun sana, sultanlar senin atının üzengini tutmak için koşuşturacaklar!' dedi."

Bir gün sultanlardan biri Şeyh'i ziyarete gelmiş, huzurundan ayrılırken şöyle bir arzusu bulunduğunu ifade etmişti: "Şeyh'e bir at vermeyi nezretmiştim. Şeyh ayağını uzatma zahmetinde bulunsunlar, elimle onu ata bindirmek istiyorum." Teklifini kabul eden Şeyh, hankâhtan çıktı. Sultan, şeyhin binmesi için üzengiye tuttu. Fakat at şaha kalktı ve başını alıp yürüdü. Sultan, elli adım kadar, ata binen Şeyh'in yansıra koştu. Şeyh, sultana : "Bu atın serkeşlik yapmasının hikmeti, şeyhimin daha evvel bana verdiği müjdenin gerçekleştirilmesi idi" dedi.

Şeyh, bir gün bir dervişin cenaze namazında bulundu. Telkin vermesi rica edildi. Cenazenin önüne geldi ve şu dörtlüğü (ölü adına) okudu:

*"Evet, dünya kadar günahım var,
Ama lütfun elimden tutar diye de ümidim var.
Çaresiz kalınca elinden tutarım, buyurdun
Şu anda en çaresiz durumdayım!"*

KAYNAKLAR: Baharzî, *Evrâd-ı Ahbâb ve'l-Fusûs-ı'l-Âdâb* (nşr. İrec Afşâr), Tahran 1358 hş., nâşirin mukaddimesi, s.3-39; Ebu'n-Necib es-Sühreverdî, *Âdab-ı Murîdîn*, Tahran 1404, s. 29; Zehebt, *A'lâmü'n-Nübela*, XXIII, 363-370; Eflâkî, *Menâkıbü'l-Arifîn* s. 273.

Prof. Dr. SÜLEYMAN ULUDAĞ

ÂHİ EVRÂN (R.H) (ö. 660/1261)

Ahî Evrân ya da Ören olarak da tanınan bu şahsiyet hakkında tarihî kaynaklar yeterli malûmât vermemektedir. Ahî Evren'in kurduğu Ahilik teşkilatına dair en geniş malûmâtı İbn Battûta'nın *Rihle* (Seyahatnâme)'sinde buluyoruz.

Şakâik-ı Nûmaniyye adlı eserde Ahî Evrân hakkında çok az malûmât vardır. "Daavat-ı müstecâbe ve enfâs-ı müstetâbe sahibi olup binihâye kerâmât-ı seniyye ve havârik-ı âdât-ı bahiyyesi zuhûr ve burûz eyledi. Erbab-ı hirefden debbaglar zümresi ol azîzi pir-i tarîkat ittihaz eylediler." deniyor. Duaları kabul edilen, müthiş kerâmetler gösteren ve derici esnafının üstadı sayılan Ahî Evrân'ın tarihî kişiliği hiçbir zaman inkâr edilmemiş ama menkıbeler arasında kaybolmuştur.

Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen mutasavvıflardan biri olan **Ahî Evrân**, bir müddet Denizli, Konya ve Kayseri'de ikâmet ettikten sonra, bir çok şehir ve kasabayı gezerek Ahîlik teşkilatının kuruluşunda ve yayılışında önemli bir rol oynadı. Sonradan Kırşehir'e yerleşti ve ölümüne kadar burada kaldı. XV. yüzyılda kaleme alınan *Hacı Bektaş Velâyetnâmesi*'nde menkıbevi şahıslarla münasebeti ve bu arada **Hacı Bektaş-ı Velî** ile olan yakınlığı anlatılmaktadır. Tarih sahnesindeki bazı siyasî ve sosyal hadiselerin yardımıyla beraber doksantüç yıl yaşadığı rivayet edilen **Ahî Evren**'in, hem **Hacı Bektaş-ı Velî** hem de **Celâleddîn Rûmî** ile çağdaş olduğunu söyleyebiliriz. Çeşitli araştırmalarda ölümünün ya da öldürülüşünün 660/1262'de veya 1300/1317 yılları arasındaki bir tarihte vuku bulduğu ileri sürülmüştür.

Ahî Evrân'ın debağlar piri olması, onun diğer meslek kol-ları arasında etkili olmadığı anlamına gelmez. Ahîlik, tüm esnaf mensuplarının uymaları gereken, ahlâkî esaslara dayanan, kendine özgü sembolleri, gelenekleri ve jargonu olan bir sistemdir. Anadolu'nun savaşlar, akınlar ve siyasî çekişmelerle çalkantılı olduğu bir dönemde ortaya çıkan bu teşkilat, kimilerine göre zulme karşı mazlumun yanında yeralan, esnaflar arasında yardımlaşma, iş disiplini, hiyerarşi v.b. sosyal ve ahlâkî düzenlemeler yapan bir kurum; kimilerine göre de temel inançlarında Bâtınlıktan kalma çok eski ve köklü kırıntılar bulunan, gizli prensipleri ancak yük-selmiş mensuplarına açıklanan bir örgüttür.

Bizim zannımızca Ahîlik, temelinde gizli ve bâtınî unsurlar taşısa bile Anadolu toprağına geldiğinde esas renginden çok şey kaybetmiş ve İslâmileşmiştir. Temelinde barındırdığı dayanışma, kardeşlik, yardımlaşma, mazlumun elinden tutma gibi takdire şayan unsurlar, ahîlerin halk arasında sevilmesine ve taraftar bulmasına yol açmıştır. Osmanlı esnaf düzeninde XIX. yüzyılın sonuna kadar büyük etkileri olan Ahîlik geleneğine göre çıraklara sed bağlamak, "*Ahî Baba*" ünvanını taşıyan Ahî teşkilatı reislerine ait bir görevdi. Kırşehir'deki Ahî Evrân Zaviyesi, Osmanlılarda zanaat erbabının mânevî merkezi durumundaydı. Zaten Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda ahîlerin büyük tesiri olmuştur.

Mezarı ve adına inşa edilen camii Kütahya'da bulunan **Ahî Evrân**'ın talebeleri, hocalarının bıraktığı yoldan yollarına devam ettiler. Bu arada **Ahî Evrân**'ın hanımı **Fatıma Bacı**'nın yetiştirdiği "*bacılar*" da elde ettikleri mümtaz İslâm kültürünü bacıdan

bacıya naklettiler. Kadın arasında ahlâk, İslâm kültürü, temel dinî bilgiler ve ruhî rehberliğin öncüsü olan bu "*Bacıyan Grubu*" incelenmeye layık bir mevzûdur. Özellikle kadınların pek ön plana çıkmadığını; şair, muhaddis, hattat, bestekâr ve siyasetçi olarak ön plana çıksalar dahi müellifler tarafından bahis mevzûu yapılmadıklarını gözönüne alırsak bu meyanda çok geniş çaplı ilmi ve tarihi araştırmalara ihtiyaç duyduğumuz gayet âşikârdır.

KAYNAKLAR: Taşköprülüzâde, *Şakâik-ı Numaniyye*, (Mecdî Efendi tercemesi) İstanbul, 1989 c. 1, s. 33; Prof. Fuad Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1966 s. 181-184; İbn Battûta, *er-Rihle* (Şerif Paşa tercemesi) İstanbul, Matbaacı Amire, 1339 h. s. 312-313; T.D.V. *İslâm Ansiklopedisi*, c. s. 530; Dr. Abdülmünim el-Hıfni, *el-Mevsûatu's-Sâfiyye* s. 32-33

SAİD AYKUT

ÂRİF RİVEGERÎ (R.H) (ö. 660/1261)

Ârif Rivegerî, Gucdüvânî'nin dördüncü halifesidir. Nakş-bendiliğin mukaddimesi olan "*Hâcegân*" yolunda zikir, bu zât eliyle tekrar "*cehri*" şekle konuldu.

Rivegerî, 560/1164 yılında Riveger'de doğdu. Riveger, Buhara'ya altı, Gucdüvan'a bir mîl mesafede bir köydür. Ârif Rivegerî, zâhir ilimlerine ait eğitiminden sonra devrin büyük şeyhi Abdülhâlık Gucdüvânî'ye intisâb etti. Genç yaşında gerçekleşen bu intisâbdan kısa süre sonra Rivegerî, irşada mezun oldu. Otuz-beş yaşlarında iken şeyhi vefat edince Rivegerî, onun yerine post-nişin oldu. İrşâd hizmetini uzun yıllar devam ettirdi. Ömrünün yüzelli yıla ulaştığı hakkındaki rivayet biraz mübalağa gibi görünürse de vefatı sırasında yüz yaşı civarında olduğu düşünülürse 660/1261 yılları civarında vefat etmiş olmalıdır. Kabri Buhara'ya 40 km. mesafede Safırkan nahiyesindedir.

Guçdüvânî'nin yaktığı meş'aleyi, Türkistan diyarının her bölgesine ulaştırmaya gayret gösteren Rivegerî, "*Türk meşâyihinin etkiyâsından*" yani en muttakilerinden sayılır. Nakşbendî silsilenâmelerinde adları saygı ile yâd edilen büyük meşâyıhtan bir kısmının durumu böyledir. Kendilerinin yazılı eserleri bulunmadığı veya bize ulaşmadığı ya da hayatlarında iken haklarında bilinen ve dillerde dolaşan özellikleri malum olduğu ve bunlar yazıya intikal etmediği için haklarında yazılı bilgi

azdır. Çoğu zaman, çok iyi bilinenlerin kaderi, meçhul kalmaktır. Oysa ki **Ârif Rivegeri**, devrinde hakikat bahçesinin nuru, tarikatın gözbebeği idi.

Rivegeri'nin hafî zikirden cehrî zikre geçişi, ömrünün son yıllarına rastlar. Halifesi **Mahmud Fağnevî**'ye cehrî zikri öğretmek halkı, gaflet kasvetinden kurtarıp zikrin haşyetiyle uyarmak istemiştir. Kendisine silsilede "*Pîşuvâ-yı Ârifân*" denilmesi de bundan olsa gerektir.

Câmiul Kerâmâtî'l-Evliyâ müellifi **Nebhânî**, **Hoca Ârif**'in söyle bir menkıbesini nakleder: "**Hoca Ârif**, önceleri *Buhara* ulemâsından birinin derslerine devam etmektedir. Çarşıya çıktığı bir sırada **Abdülhâlık Gucdüvânî** ile karşılaşır. **Gucdüvânî** kasaptan et almış, dükkândan çıkmaktadır. O'nun kemâli ve cemâli karşısında son derece etkilenen **Hoca Ârif**, hemen sokulup hizmet arzeder ve:

'İzin verirseniz elinizdeki et paketini taşıyarak size yardım edebilir miyim?' der. **Hâce Abdülhâlık** bu teklifi kabul eder ve:

'Peki evlâdım, al paketi ve bizim eve kadar beraber gidelim.' der. Birlikte evin kapısına kadar gelirler ve **Hâce Abdülhâlık**:

'Hizmetinize çok teşekkür ederim. Bir saat sonra sofraya beklerim' der.

Bir saat sonra sofraya oturduklarında **Hoca Ârif**'in **Gucdüvânî**'ye olan hayranlığı arttıkça artar ve nihayet ilim tahsilini bırakıp, **Gucdüvânî**'nin meclisine devama başlar.

Ancak **Ârif**'in hocası, olanlardan rahatsızdır ve onu tekrar ders halkasına döndürmek ister. Bu yüzden de tasavvuf erbâbı ve tarikat ehli hakkında söylenmedik laf bırakmaz. **Ârif**, tahammül ve sabra sarılıp bunlara karşılık vermez. Nihâyet bir gece **Ârif**, hocasının kötü bir fiil işlediğine dair bir rüya görür. Ertesi gün karşılaştıklarında yine tasavvuf erbâbı aleyhinde konuşmaya başlayan hocasına karşılık **Hoca Ârif**:

'Hem kötü fiiller işlersin, hem de bizi Hak yoldan döndürmeye çalışırsın' deyince, üstâdı çok mahcûb olup talebesiyle birlikte **Abdülhâlık Gucdüvânî**'ye talebe olur."

Şemaiili

Orta boylu, ayyüzlü, iri gözlü idi. Kaşları hilâl gibi inceydi.

Teninin rengi, beyaz ve kırmızı karışımıydı, gül kurusunu andırdı. Vücudunun hoş ve lâtif bir kokusu vardı. İlim, hilm, takvâ, riyâzât, ibadet ve sünnete mütâbaat ehliydi.

KAYNAKLAR: *Nefhâtü'l-Üns* (trc. Lâmiî Çelebî), s. 413; *Reşahât Aynü'l-Hayât*, 38; *el-Hadîku'l-Verdiyye* s. 119; *Nebhânî Câmîu Kerâmâtî'l-Evliyâ*, II, 136., *Âdâb Risâlesi*, 47; *ed-Dürerü'n-Nadîd*, s. 29; *Hadîkâtü'l-Evliyâ* II. 28-29; *İrgamü'l-Merid*, s. 53-54; *İrgamü'l-Merid* Terc. s. 66-67

Prof. Dr. H. KAMİL YILMAZ

BAHÂEDDİN ZEKERİYÂ (R.H) (ö. 661/1262)

Ebû Muhammed Zekeriya b. Veciheddin el-Multânî (ö. 661/1262) Sühreverdiyye Tarîkatı'nın Pakistan ve Hindistan topraklarında yayılmasını sağlamış olan bir mutasavvıf olup, bugün Pakistan'ın Pencap bölgesinin önemli bir kenti olan Multan civarındaki Kotkarur köyünde doğdu. Rivayete göre Arap olan ataları, Emevîler zamanında Hicaz'dan Pakistan'a gelip yerleşmişlerdi. Bazı kaynaklarda kendisinden *el-Kureşî*, *el-Eşedî* şeklinde bahsedilmesi, bu görüşü doğrular mahiyette gözükmektedir.

1170 veya 1182'de doğduğuna dair bazı kayıtlar varsa da kesin değildir. Oniki yaşında babasını kaybeden Bahâeddîn, bilgisini artırmak için 15 yaşında Horasan'a ve Buhara'ya gitti. Dönüşte onbeş sene ders verdi ve daha sonra Hicaz'a gitti. Şeyh Kemâleddin Muhammed el-Yemenî'den icâzet aldı. Multan'a dönerken Bağdad'a uğradı. *Avârifü'l-Maârif* isimli eserin yazarı Şihâbuddîn Ömer Sühreverdi'nin Bağdad'taki tekkesinde 17 günde sülûkunu tamamladı. Şeyh Sühreverdi, Hz. Peygamber'in mânevî bir işaretini üzerine kendisine hilâfet verdi. Bahâeddîn'in kısa sürede sülûkunu tamamlayıp icâzet alması ve şeyhin büyük iltifatlarına mazhar olması, öbür müridleri gücendirdi. Sühreverdi bu durumu açıklamak için: "*Bahâeddîn hemen tuşan kuru oduna, öbür müridler zor yakılan yaş bir dala benzer*" demişti.

Bahâeddîn, memleketine gitmek üzere Şeyh'in öbür müridi Tebrizli Celâleddîn ile yola çıkıp Nişabur'a geldi. Bundan sonra-

ki yolculuğuna ondan ayrılarak devam etti.

Rivayete göre Bahâeddîn Multan'a geldiği zaman buradaki şeyhler ve bilginler kendisine bir bardak dolusu süt göndermişler, bununla, şeyh ve bilginlerle dolu olan bu beldede ona yer kalmadığını anlatmak istemişlerdi. O ise sütün üzerine bir bardak daha ilave edip, bardağı iade etmişti. Bu, "*Biz de o âlimlerin gülü olarak gönderildik*" anlamına geliyordu.

Bahâeddîn, Multan'ı egemenliği altına almak isteyen Sultan Şemseddîn ile iyi ilişkiler kurmuştu. Sultan bu kenti zabt edince Şeyh'in mevkii kuvvetlendi ve ülkenin Şeyhülislâm'ı oldu. Moğollar üzerinde bile tesirli olmaya başladı. Nitekim 1274'te Moğallar Multan'ı kuşatınca Şeyh, bu kuşatmayı sona erdirmeyi başardı.

Aşırı zühd ve riyâzetten kaçınan, daha çok zikir ve namaza önem veren ve semâi pek hoş görmeyen Multânî, Hâce Kutbuddîn Bahtiyar Kâkî ve Baba Feridüddîn Şekergenc gibi Çiştî şeyhleriyle iyi geçiniyordu. Sadece Çiştî şeyhi Hamidüddîn-i Nagavri, servetinin çok olduğu gerekçesiyle Şeyh Bahâeddîn'i eleştirmişti.

Özellikle tüccar ve esnaf arasında epey müridi bulunan Multânî, büyük bir tekke kurmuştu. 661/1262 veya 666/1267 senesinin Safer ayında vefat edince Multan'ın eski kalesinde gömüldü. Kabri hâlâ önemli bir ziyaretgâhtır.

Ölümünden sonra yerine geçen oğlu Sadreddîn zamanında, Sühreverdîyye veya Şeyhe nisbet edilen Sühreverdîyye'nin Bahaiyye kolu Hindistan'da daha fazla yayıldı.

Bahâeddîn Zekeriyâ'nın en tanınmış halifesi Lemaât (Lem'alar, Parlıtlar) isimli eserin yazarı Fahreddîn Irakî'dir. Irakî, bir kalender dervişle birlikte, memleketi olan Hemedan'dan Multan'a gelmiş, Bahâeddîn Zekeriyâ'nın buradaki hankâhına inmiş, âdeti olan semâ ve raksa devam etmişti. Şeyh, aslında bu tür hususları hoş karşılamadığı halde Irakî'ye müsâmaha göstermiş, hatta kızını onunla evlendirmişti. Şeyhin vefatından sonra öbür müridlerle arası açılan Irakî, Multan'ı terk etmişti. Kırmızı elbise giydiği için *La'l Şehbâz Kalender* diye tanınan Seyyid Osman ve Emir Hüseyin de onun tanınmış halifelerindendi.

Multânî, şeyhinin *Avârifü'l-Maârif* isimli eserini müridleri-

ne okumayı âdet edinmişti.

Multânî'nin serveti çoktu. Fakat eli açıktı, misafirleri severdi. Tekkesine pek çok kişi gelir, bunların ihtiyaçları karşılanırdı. Ayrıca mürid ve talebelerine de bol bol ihsanda bulunurdu. Bir sene Multân'da kıtlık olunca servetinin bir bölümünü yoksullar için harcamıştı.

Multânî'ye göre mal ve servet, dervişin gönlünde değil, elinde olmalı. Dervişin serveti olabilir ama o bunu sevmemeli, sevgisini Allah'ta yoğunlaştırmalı, eline mal geçince sevinmemeli, çıkınca üzülmemeli, yani malın varlığı ile yokluğu bir ve eşit olmalıdır. Birgün müridine:

"Eve git, içinde beşbin altın bulunan bir kutu var. Onu al, getir" dedi. Mürid gitti, tarif edilen yerde kutu bulamadı, gelip durumu şeyhe arzyledi. Şeyh de:

"Elhamdülillah", dedi. Biraz sonra mürid tekrar gitti. Kutuyu aradı, buldu ve Şeyh'e takdim etti.

Şeyh yine:

"Elhamdülillah" dedi.

"Altınlar yerinde yok" denilince de altınlar bulununca da *"Elhamdülillah"* dediniz. Bundaki sır ve hikmet nedir? diye sorulunca, buyurdu ki:

"Dervişler için dünyalık bulunmuş, bulunmamış farketmez, iki hal de birdir. Onlar ellerine bir mal geçince sevinmez, ellerinden bir mal çıkınca üzülmezler. 'Altın yok' denilince gönlüme baktım, bir üzüntünün bulunmadığını görünce Allah Teâlâ'ya hamd ve şükrettim. Altınlar bulunup önüme konulunca tekrar gönlüme baktım, bir sevinç görmeyince Allah Teâlâ'ya hamd u senâ ettim."

KAYNAKLAR: Hâmid b. Fazlullah Derviş Cemâli, *Siyerü'l-Ârifîn*, Delhi 1131, s. 103-129; Lâmiî, *Nefehât Tercemesi*, s. 583; Abdülhak ed-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, Delhi 1332, s. 26-28; T.D.V. *İslâm Ansiklopedisi*, c. 4, s. 462.

Prof. Dr. SÜLEYMAN ULUDAĞ

SEYYİD MAHMÜD-I HAYRÂNÎ

(R.H) (ö. 667/1268)

Anadolu'da Akşehir'de Beylikler döneminde yaşamış bir sûfi. **Mahmûd-ı Hayrânî**, **Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî**'nin çağdaşı sûfilerden olup hakkında fazla malûmât yoktur. Ölüm tarihi (667/1268) gözönünde tutulursa, doğum tarihinin XIII. yüzyılın hemen başlarında olduğu söylenebilir. Adının başındaki *Seyyid* ünvanı, onun muhtemelen evlâd-ı Resûl'den olduğunu gösterir. Ailesi hakkında fazlaca bilgi bulunmamakla birlikte, sandukasının üzerindeki yazılardan bazı malûmatlar alabiliyoruz. Babası, Selçuklu devlet adamlarından **Mes'ûd Paşa**'dır. Yine aynı kaynaktan dedesinin adının **Mahmûd** olduğunu öğrenmekle birlikte ne işle meşgul bulunduğu bilinmemektedir. Kardeşinin adı da **Necmeddîn Ahmed** (ö. 649/1251)'dir. **Mahmûd-ı Hayrânî**'nin tahsili, yetişmesi, seyr-ü sülûku vs. hakkındaki bilgiler tam anlamıyla açık değildir. Yesevî derviş zümrelerinin faaliyetlerini artırdığı bir dönemde yaşadığı gözönünde tutulursa, Yesevî geleneğine mensûb olduğu söylenebilir. Civarındaki diğer mezar taşlarındaki "*er-Rifât*" ifadelerine göre tekkesi, kendisinden çok zaman sonra Rifâilerce yönetilmiştir.

Saltuknâme'de **Mahmûd-ı Hayrânî**, **Sarı Saltuk**'un müridi olarak gösterilir. Aralarındaki irtibat şu şekilde anlatılır: **Sarı Saltuk**, Akşehir'de çobanlıkla meşgul olmaktadır. Bir gün Allah dostlarından bir bardak süt ister. O sıralar Seyyid cezbesi ve cerbezesi hayli fazladır. Seyyid, sütün yarısını kendisi içer, diğer yarısını da **Sarı Saltuk**'a verir. "İç" buyurur; **Sarı Saltuk**, bu sütü içer ve erenlere karıştır. *Saltuknâme*'de, **Sarı Saltuk**'un şeyhi **Seyyid Mahmûd-ı Hayrânî** tarafından gazâ ve fütûhât yapmak, İslâm'ı yaymakla görevlendirildiği kaydedilir.

Seyyid Mahmûd-ı Hayrânî'nin "*hayret*" makamında temkîn sahibi oluşu sebebiyle "*Hayrânî*" lakabını aldığı muhakkaktır. Nitekim bu hususu güçlendiren bir olay, **Ahmed Fakih**'in başından geçer. **Ahmed Fakih**, bir velîler toplantısında, sağına soluna bakar, etrafını iyice gözden geçirdikten sonra devrin Züm-rûd-i Ankâ'sı **Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî** ve **Seyyid Mahmûd-ı Hayrânî**'yi göremez. Etrafındakilere böyle bir toplantıda ikisinin niçin hazır bulunmadığını sorar. **Sarı Saltuk**, **Mevlânâ**'nın

âşık, Seyyid Mahmûd-ı Hayrânî'nin, hayret sahibi (hayran) olduğunu, bu yüzden akıllılar meclisinde bulunmadıklarını söyler.

Saltuknâme'de, yer yer akıl, sır ermez olaylarda Seyyid Mahmûd-ı Hayrânî'ye yer verilir. Meselâ, Hacı Bektaş-ı Veli'nin Anadolu'ya güvercin kılığında gelmesi üzerine, Karaca Ahmed ve Hacı Tuğrul adlı iki Anadolu ereni ona karşı koyar. Bunun üzerine Horasan erenleri ocaktan bir ateş alıp Anadolu'ya fırlatır. Seyyid Mahmûd-ı Hayrânî bunu yakalar, yere diker. Bu, zamanla büyür; ulu bir ağaç olur. Bu, sanki Anadolu'nun İslâmlaşması bakımından Orta Asya'dan gönderilen Hacı Bektaş-ı Veli'nin tek başına kalmaması için Horasan aşk ocağından bir kıvılcımın yani bir aşk erinin yollandığını ve bu ateşi (ruhu, ideali), Seyyid Mahmûd-ı Hayrânî'nin o topraklarda kökleşmek ve yeşertmek üzere tuttuğunu ve muhtemelen bunun da Sarı Saltuk olduğunu ifade eden mecâzî bir anlatım gibidir.

Seyyid Mahmûd-ı Hayrânî adına hayatta iken bir vakıf kurulduğunu görüyoruz. Köprülü, bu vakfın kuruluş tarihini her ne kadar 655/1257-58 olarak kaydederse de biz buna rastlayamadık.

Seyyid Mahmûd-ı Hayrânî, çağdaşı Mevlânâ ile gönül bağı kuracak şekilde bir yakınlık içindedir. *Menâkıbu'l-Ârifin*'in bir rivayetinde, bu yakınlık ve samimiyetin oldukça yüksek seviyede olduğu görülür. Sinâneddîn Külahdüz, uzun yolculuklardan sonra Konya'ya gelir, Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'yi ziyaret eder. Kısa bir sohbetten sonra Mevlânâ, Seyyid Mahmûd-ı Hayrânî'nin durumunu sorar, o da: *"Onu tüyleri birbirine karışmış bir tilki gibi köşede oturmuş ve sizin âleminize karşı, tamamıyla gözlerini kapamış bir halde buldum"* karşılığını verir. Bu cevap karşısında Mevlânâ bir şey söylemez, sadece gülmüser. Sinâneddîn Külahdüz, Konya'yı terkedip Akşehir'e gelir. Çarşıda, Seyyid Mahmûd-ı Hayrânî'yi murakabe halinde bulur. Yanına oturur. Mahmûd-ı Hayrânî, hafifçe gözlerini açarak ona: *"Ey Şeyh Sinâneddîn, eğer biz, başların başı ve hür insanların reislerinin sultanı zamanında, bir tilki olursak canımıza minnet!"* diye bağırır. Sinâneddîn Külahdüz, elini, ayağını öperek onun gönlünü alır, ikinci bir defa Konya'ya gider. Mevlânâ'yı tekrar ziyaret eder. Mevlânâ ona şu beyitleri okur: *"Dünyada kalbi aydın kimseler çoktur, onlardan uzak kalma. Eğer o mecnûn sağ ise söyle gelsin; benden, benzeri görülmemiş bir mecnûnluk öğrensın"*

Eğer sen mecnûn olmak istersen, elbisene benim nakşımı dik (kendini bana benzetmeye çalış). Her mecnûnluk için bir müddetten sonra şifâ bulmak vardır. Ey mecnûn! Sana ne oldu da bu hastalıktan kurtulmadın?" Sinâneddîn Kûlâhdûz, bu sözlerden öyle etkilenir ve kendinden geçer ki, dağlara çıkar, bir yıl oralarda kalır. Kendine geldiğinde tekrar o hale döner, o sözleri hatırladıkça ömür boyu o hali yaşamaya devam eder.

Mahmûd-ı Hayrânî'nin şimdiki kabrinin bulunduğu yerde zaviyesi ve diğer ek binaları olduğu ve 1920'lerde zâviyenin tac kapısının ayakta bulunduğu, daha sonra yıkıldığı kaydedilir. **Mahmûd-ı Hayrânî**'den sonra zâviye vakıf halinde varlığını devam ettirmiştir. 667/1269'da vefat eden **Mahmûd-ı Hayrânî**, bugünkü üstü sekizgen konik kubbeli türbesine defnedilmiştir. Türbenin alt kısmı onsekiz dilimlidir. Sandukasının üzerinde Selçuklu nesihî ile ünvanı, adı ve vefat tarihi (667/1269) yazılmıştır.

Menâkıbnâme geleneğine uygun olarak, **Mahmûd-ı Hayrânî**'nin de etrafında teşekkül etmiş *Menâkıb-ı Seyyid Mahmûd-ı Hayrânî* adlı bir eser bulunmasına rağmen bugün için elde mevcut değildir.

KAYNAKLAR: Ebu'l-Hayr Rûmî, "*Saltuknâme*, AMK, no: 664; Ahmed Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, İstanbul 1966; Banarlı Nihad Sami, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, c. I., İstanbul 1971; Abdûlbaki Gölpınarlı, *Vilâyetnâme Hacı Bektaş-ı Veli*, İstanbul 1958; Meriç, Rıfki Melûl, "*Akşehir Türbe ve Mezarları*", *Türkiyat Mecmûası*, c. V., İstanbul 11936; Münecimbaşı Şeyh Ahmed Dede, *Sahâyi'fî'l-Ahbâr fî Vekâyi'i'l-Âsâr* (Anadolu Selçukluları), çev.: H. Fehmi Tuğrul, İstanbul 1939; Köprülü, Fuad, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1976; İbrahim Hakkı Konyalı, *Akşehir Tarihi*.

Doç. Dr. ETHEM CEBECİOĞLU

EFDALÜDDİN KAŞÂNÎ (R.H) (ö. 667/1268)

Hayatı hakkında fazla malûmât yoktur. Daha çok "*Baba Efdal*" diye tanınır. İran'daki Kaşân şehrine 42 km. mesafede bulunan Merak'ta doğduğu anlaşılmaktadır. Kabri buradadır.

Efdal Baba aslında şair idi. Ama tasavvuf ve felsefe yönü ağır basmış, eserlerini hep bu sahalarda vermiştir. Üslûbunda zorlama ve karmaşa görülmez. Konulara hâkimdi. Geniş bilgisi ve üstün ifade gücüyle en zor konuları dahi pek çok kimsenin anlaya-

çağı şekilde yazmış, tasavvufi ilimlerin sevilmesine katkıda bulunmuştur. Açık söz, tatlı üslûb pek çok mevzûnun güzel anlaşılması için en önemli vasıtalarlardır.

Efdal Baba'nın 667/1269 yıllarında öldüğü tahmin ediliyor. **Katip Çelebi'nin** *Keşfu'z-Zünûn* adlı eserinde bu tarihi iki defa tekrarlaması yukarıdaki ihtimali güçlendiriyor.

Efdalüddîn Kaşânî, velûd bir müellifti. Elliye aşkın eser ona nisbet edilmiştir. Bunların tamamına yakını "*Musannefât-ı Efdalüddîn Muhammed*" adıyla, külliyat halinde İran'da yayınlanmıştır. Bir kaç tanesini şöyle sıralayabiliriz:

1) *Arzunâme* 2) *Cavidânnâme* 3) *Medâricü'l-Kemâl* 4) *Râhencânnâme* 5) *Risâle Der ilm ü Nutk* 6) *Sâzü Pirâye-i Şâhân-ı Pür-mâye* 7) *Mebâdî-i Mevcûdat-ı Nefsânî* 8) *Eymenî ez Butlân-ı Nefs*

KAYNAKLAR: *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, **Katip Çelebi**, *Keşfu'z-Zünûn*, c. 1, s. 578, 667, *Musannefât-ı Efdalüddîn*, Naşir: Müctebâ Minovî, Tahran 1331 h., Muhammed b. Bedir, *Mânisu'l-Ahrâr*, Tahran 1350 h., c.2, s. 977.

SAİD AYKUT

MEVLÂNÂ CELÂLEDDÎN RÛMÎ

(R.H) (ö. 672/1273)

Mevlânâ Celâleddîn 6 Rebîulevvel 604 hicrî (30 Eylül 1207) tarihinde Belh şehrinde doğmuştur.

Babası, *Sultânü'l-Ulemâ* (Âlimlerin sultanı) lakabıyla bilinen **Muhammed Bahâeddîn Veled b. Hüseyin el-Bekrî**'dir.

Bahâeddîn Veled'e "*Sultânü'l-Ulemâ*" isminin verilmesine ait menkabe *Sipehsâlâr*'da aynen şöyledir: Belh'in ulemâ, müftî ve meşâhirinden olup, münkirândan bulunan üçyüz kişi, bir gece Hâce-i Kâinât (s.a.v.) Efendimiz hazretlerini rû'yâda gördüler ki, yeşil bir çadır içinde izzet-sâz-ı izz ü iclâl olmuş ve **Mevlânâ Bahâeddîn** hazretleri de makam-ı ubûdiyyette olmuş idi. Hz. Risâlet (s.a.v.) Efendimiz ona iltifât ederek yanlarına aldılar. Mübârek ellerini omuzunun üzerine koyup, orada hâzır bulunanlara buyurdular: "*Bu zâta Sultânü'l-Ulemâ ismi verdim.*"

O cemaat uykudan uyandıkları zaman, Sultânü'l-Ulemâ'nın huzuruna varmak için yola çıktılar. Yolda birbirleriyle karşılaşp, gördükleri rüyayı anlattılar. Sultânü'l-Ulemâ bunları uzaktan görünce, buyurdular ki: "Hz. Peygamber (s.a.v.) dervişlerin hâlini *i'lân buyurdukça, sizde yakîn hâsıl oldu.*"

Bahâeddîn Veled'in babası, Hz. Ebûbekir (r.a)'in ahfâdından olduğu rivayet edilen **Celâleddin Hatîbî**'dir. Annesi, Horasan padişahı **Alâuddevle Alâeddîn Harzemşâh**'ın kızıdır.

Sultan Veled, büyük babasının 85 yaşında vefat ettiğini naklettiğine göre onun, 543/1148-49 tarihinde doğmuş olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynaklarda **Bahâeddîn Veled'in**, muâsır **Fahreddîn Râzî** (ö. 606/1209) ile ilmî tartışmada onu zor duruma düşürdüğü ve bu yüzden **Fahreddîn Râzî**'nin, zamanın sultanına tesir edip, onun gözden düşürmesine sebep olduğu ve Belh'i terke mecbur kaldığı zikredilir.

Bahâeddîn Veled'in Belh şehrini terk ettiği yılların 609-616/1212-1219 tarihlerine rastladığı gözönüne alınırsa, **Fahreddîn Râzî**'nin bu tarihten aşağı-yukarı 3 veya 11 sene önce ölmüş olduğu anlaşılır.

Ayrıca başka bir kaynakta **Râzî**'nin Gurlular'ın merkezi **Fîrûzkûh**'da 595/1199 tarihinde **Kerrâmîler**'in reisi ile yaptığı ilmî münakaşayı kazandığı, reisin, halkın dinî hislerini tahrik yoluna saparak, kargaşa çıkardığı, hadisenin büyümesinden korkan **Sultan Gıyâseddîn**'in onu **Kûh**'dan çıkarıp Herat'a gönderdiği kaydedilir. Dikkat edilirse, nakledilen iki hadisenin birbirine benzediği gözden kaçmaz.

Bahâeddîn Veled'in Belh'i hangi sebeple terkettiği hakkında rivayetler muhtelifdir; fakat belirli tarihler içinde terk ettiğine dair ittifak vardır.

Yolculuk sırasında kaynaklar **Mevlânâ**'nın henüz beş, kardeşi **Alâeddîn**'in yedi yaşında olduğunu kaydediyor. Bu kayda göre yolculuğun 609/1212 tarihinde başlamış olabileceği düşünülebilir. Fakat **Bahâeddîn Veled'in** Konya havalisinden **Lârende**'ye gittiği zaman **Mevlânâ**'nın 14 yaşında bulunduğu bundan önce dört sene **Akşehir**'de kaldıkları ve **Akşehir**'e kadar olan yolculuklarının da bir sene civarında olduğu düşünülürse, bu yolculuğun

613/1216-17 tarihlerinde başlamış olacağı da söylenebilir.

Helmuth Ritter, **Sultan Veled**'in, Belh'in Moğollar tarafından zaptı haberi ulaştığı zaman, büyük babasının henüz yolda olduğunu bildirdiğini, Belh'in Moğollar tarafından 617/1220-21'de işgal edildiği bilindiğine göre, bu yolculuğun 616/1219'da başlamış olması gereğini ileri sürüyor.

Nefehâtü'l-Üns'de **Mevlânâ**'nın başından geçen bir hadise anlatılırken, altı yaşlarında olduğu ifade ediliyor ki 610/1213 tarihinde **Bahâeddîn Veled**'in henüz Belh'i terk etmediği anlaşılır.

Bahâeddîn Veled'in bu uzun yolculuğunun ilk durağı Nişabur'dur. Orada **Feridüddîn Attâr**'ı (ö. 632/1235) ziyaret etti. Şeyh, *Esrarnâme* adlı eserini küçük **Mevlânâ**'ya hediye etmiştir.

Bahâeddîn Veled Nişabur yoluyla Bağdad'a geldiğinde, büyük bir merasimle karşılanmıştır. Karşılayanlar arasında **Şihâbüddîn Sühreverdî** de bulunuyordu.

Bahâeddîn Veled, Bağdad şehrinde üç gün kaldıktan sonra Kûfe yoluyla Hicaz bölgesine hareket etti. Hacı oldu ve dönüşte Şam'a uğradı; kısa bir müddet sonra da Anadolu'ya hareket etti.

Önce Malatya'ya geldi oradan da Erzincan istikâmetine doğru hareket etti. Erzincan hükümdârı **Fahreddîn** ve hanımı **İsmetî Hâtun** onu Erzincan'a davet ettilerse de **Bahâeddîn Veled** Akşehir'de ikameti kabul etti.

Akşehir'de takriben dört sene kaldıktan sonra, Lârende'ye geçti. O sıralarda bu yörede **Sultan Alâeddîn Keykûbât**'ın (ö. 634/1236) nâiblerinden **Emir Mûsâ** bulunuyordu. Onun ısrarı neticesinde **Bahâeddîn Veled**, burada da yedi sene kaldı ve bir medresede ders okuttu.

Bu sırada **Mevlânâ Celâleddîn Rûmî**, Semerkandlı **Hoca Şerefeddîn Lala**'nın kızı ile evlendi (623/1226).

Bir sene sonra **Alâeddîn Keykûbât**'ın daveti üzerine Konya'ya geldi. Altun Han Medresesi'ne yerleşerek vefatına kadar talebe okutmakla meşgul oldu.

Bahâeddîn Veled 628/1231 tarihinde Konya'da vefat etti.

Babası vefat ettiği zaman **Mevlânâ** henüz 24-30 yaşları arasında idi. Bu sırada **Bahâeddîn Veled**'in halifesi **Seyyid Burhâneddîn** de Kayseri'de bulunuyordu. Vefat haberini duydı.

ğu zaman çok müteessir oldu. Gördüğü rüya üzerine Konya'ya gelen **Seyyid Burhâneddîn Tirmîzî**, **Mevlânâ**'ya: "*Bilgide eşin yok, seçkin bir ersin ammâ, baban gibi hal sahibi olmak için sözü bırak ve onun hâliyle hallen, ona vâris ol ve güneş misâli âlemi aydınlat*" nasihatında bulundu.

Mevlânâ'nın tasavvuf eğitim tam dokuz yıl sürdü.

Bahâeddîn Veled'in 628/1231 tarihinde vefat ettiğini kabul edersek, **Seyyid Burhâneddîn**, o yıl içinde Konya'ya gelmiş ve takriben (637/1239) yılında tekrar Kayseri'ye dönmüştür.

Seyyid Burhâneddîn gelişinden bir yıl sonra da orada vefat etti (638-39/1240-41).

Sultan Veled, *Veled-Nâme*'de babasının **Burhâneddîn Tirmîzî**'nin vefatından beş sene sonra **Şems-i Tebrîzî** ile karşılaştığını söylediğine göre, **Eflâkî**'nin buluşma tarihi olarak zikrettiği 642/1244-45 yılını isabetli sayabiliriz.

Bazı kaynaklar **Mevlânâ**'nın, babasının vefatından bir sene sonra ilim tahsili için Şam'a gittiğini, oradan Haleb'e geçerek Halâviye Medresesi'ne yerleştiğini ve **Ekmelüddîn (Kemâleddîn) b. Adîm**'den ders okuduğunu rivayet ediyor.

Eflâkî'nin rivayetine göre, **Mevlânâ** takriben 630/1233 yılında Suriye'ye gelmiş olmalıdır. **Mevlânâ**'nın Şam'da onyediy veya dört sene kalmış olması imkânsız görünüyor. Bu beyan diğer kaynaklarda yoktur.

Mevlânâ, **Burhâneddîn Tirmîzî**'nin ölümünü haber alınca Kayseri'ye gitmiş, onun kitaplarını alıp, tekrar Konya'ya dönmüş, ömrü boyunca onu unutmamış, münasebet düştükçe *Mesnevî*'sinde hatırladığı gibi sohbetlerinden derlenen *Fihî Mâ Fih*'te de onun sözlerini nakletmiştir.

Şems-i Tebrîzî ve Mevlânâ

Eflâkî'ye göre **Şems**, **Melikdâdoğlu Ali**'nin oğludur. **Tabâkât** kitaplarında keşif sahibi olduğu ve ma'sûklar kutbu bulunduğu zikredilir. Ayrıca **Şems**'in, **Mevlânâ**'dan başka hiç kimse tarafından anlaşılmadığı da ifade edilmiştir.

Şems, bazı kaynaklara göre **Ebûbekir Selabâf**'ın, bazılarına göre de **Necmeddîn Kübrâ**'nın halifelerinden **Baba Kemal**'in, bazılarına göre Halvetiyye silsilesinden **Ebheriyye** kolu-

nun mümessili **Kutbüddin Ebherî'nin** halifesi **Rükneddin Secâsî'nin** dervişidir.

Sipehsâlâr, Mevlânâ'nın Şems ile ilk karşılaşmasını şöyle nakleder:

...*"Şems-i Tebrizî bir müddet sonra Şam'dan Konya'ya doğru yola çıktı. Şehre gelince Prinççiler hanına yerleşti. Hanın kapısının önünde uzunca bir sedir bulunuyordu; han sâkinleri istedikleri zaman bu sedirde dinlenirlerdi. Tebrizî yine bir sabah o sedirde dinleniyordu. Bu sırada Mevlânâ da evinden çıkıp, doğruca o hana geldi ve Şems'in karşısındaki sedire oturdu. Her ikisi de uzunca bir müddet birbirlerine baktılar. Bu sırada Tebrizî Mevlânâ'ya şu çarpıcı soruyu soruverdi:*

— *Ebüyezîd Bistâmî: 'Sübhâne mâ a'zama şânî' (Kendimi noksan sıfatlardan tenzih ederim, benim şânım ne yücedir) dediği halde, Peygamber (s.a.v.) Efendimiz buna mukabil: 'Innehû letugâni alâ kalbî ve innî le-estağfirullâhe fî külli yevmin seb'îne merreten' (Kalbim paslanır ve ben her gün yetmiş kere istiğfar ederim) buyurdu; bunu nasıl değerlendirirsiniz ?*

Mevlânâ bu soruya:

Ebüyezîd gerçi kâmil bir veliydi. Öyle bir makamda bulunuyordu ki, bulunduğu derecenin büyüklüğünü görünce sekir hâlinde ağızdan şathiyyât kabilinden bu söz çıkıverdi. Peygamber (s.a.v.) ise her gün yetmiş makamdan geçer, bir önceki makama ulaşınca da Allah'a şükrederdi. İkinci dereceye vâsıl oldukları zaman, o makamın birinciden daha yüksek olduğunu hisseder, bir önceki makamda bulunmadaki kanaatinden dolayı da istiğfâr ederdi.' şeklinde cevap verdi."

Bu cevap üzerine Şems ve Mevlânâ birbirleriyle kucaklaştılar ve bazı kaynaklara göre Selâhaddîn-i Zerkûbî'nin hücreğine giderek, altı ay kimseyle konuşmadan, orada sohbet ettiler.

Diğer kaynaklarda Mevlânâ ile Tebrizî arasında geçen konuşma, mevzû itibariyle aynı olmakla beraber, bazı değişikliklerle nakledilmiştir.

Mevlânâ'nın Şems ile devamlı sohbeti, Konya halkını, bilhassa talebelerini fazlasıyla üzüyordu. Mevlânâ, o güne kadar zâhirî cihetiyle temayüz etmiş bir âlim olarak bilinse bile şeyhi **Burhâneddin Tirmizî'nin**, dokuz sene gibi uzun bir müddet onu

bâtınî cihetten terbiye ettiğini de unutmamak lâzımdır. Bu yüzden o, aşk ve cezbe insanı olan bir zâtın bu husustaki fikir ve davranışlarına yabancı değildi.

Tebrizî hakkında fazlaca bir bilgiye sahip değiliz. Tasavvuf-taki meşrebine ait bilgileri *Makâlât*'ından öğreniyoruz.

Tebrizî felsefe ve felsefecilere sıcak bakmaz; Yunan Felsefe-si'nin İslâm'a uygun kısımlarını alarak, felsefeye İslâmî bir veche verilmesine karşıdır. İsrâkî felsefenin öncülerinden **Sühreverdî** maktûl hakkındaki kanaatları olumludur.

Şems, Konya'ya geliş sebebini *Makâlât*'ında şöyle anlatıyor:

"Allah Teâlâ'ya: 'Beni dostlarımla buluştur' diye niyâzda bulundum. Bir gece rüyamda: 'Seni erenlerden biriyle sohbet arkadaş-ı yapacağım' buyurduğunu işittim. O erenin Rum ülkesinde olduğunu söylediler. Hayli zaman sonra bir rüya daha gördüm: 'Daha vakit gelmedi, işler vakti gelince olur' dediler."

Mevlânâ'nın **Şems** ile buluşmasından sonra hayatında büyük değişiklikler olmuştur.

Şems-i Tebrizî, **Mevlânâ** ile olan sıkı münâsebetinin halk ve talebeleri içinde meydana getirdiği olumsuz etkilerinden dolayı 21 Şevvâl 643 (11 Mart 1246) Perşembe günü Konya'yı gizlice terk edip gitti.

Onun bu ayrılığı, **Mevlânâ**'yı derin bir teessüre sevketti. Talebeleriyle olan münâsebetini tamamen kesti; kendisine "*hindibârt*" isimli kumaştan bir ferâce yaptırdı, başına yünden yapılmış bal rengi bir külâh giydi.

Ayrılığın meydana getirdiği hüznün devam ederken, **Şems**'ten bir mektup aldı. Bu mektup onun ayrılık ateşiyle yanan gönlünü daha çok dağladı. **Mevlânâ**'nın sergilediği bu hazin manzara, talebelerini de hüznlendirdi. **Sultan Veled**'e gelerek, **Şam**'a gitmesini ve **Şemsî** Konya'ya gelmesi için ikna etmesini kendisinden istirham ettiler.

Sultan Veled, birkaç arkadaşı ile birlikte **Şam**'a gitti ve **Tebrizî**'yi ikna ederek onun tekrar Konya'ya gelmesini başardı. *İbtidâ-nâme*'de bu yolculuğun bir aydan fazla sürdüğü belirtilmiştir.

Şems'in dönüşü, **Mevlânâ**'yı çok sevindirdi. Fakat bu sevinç

çok kısa sürdü; Şems aleyhine dedikodular tekrar başladı. Bu durum karşısında Şems, bir daha dönmek üzere sessizce Konya'dan ayrıldı.

Bazı kaynaklarda Şems'in pusuya yatmış yedi kişi tarafından şehid edildiği de kayıtlıdır.

Mevlânâ, Şems'i unutmadı, etrafında hep onun nâibini, daha doğrusu Hakk'ın Şems'deki mazhariyyetinin devam ettiği kimseyi aradı. Onu Selâhaddîn-i Zerkûbî'de hissetti; onu sevdi ve onunla teselli buldu.

Sultan Veled'in İbtidâ-nâme'sinde bu husus, Mevlânâ'nın dilinden şöyle nakledilir: "*Ne diye uyuduk, Şemseddîn deyip durduğumuz o er, işte yine geldi; güzelliğini göstermek için salına salına gelip elbisesini değiştirdi de göründü.*"

Mevlânâ'nın bu davranışı, birçok kimse tarafından hoş karşılanmadı. Bütün bu muhalefete rağmen Mevlânâ'nın Zerkûbî ile bu beraberliği tam on yıl sürdü. Onun ölümü ile Mevlânâ, ikinci hüznün ve elemi tadıyordu (1 Muharrem 657/29 Aralık 1258).

Mevlânâ'nın, Zerkûbî'yi ölümünden sonra şu mersiye ile andığı ve semâ ettiği zikredilir:

"Ey ayrılığıyla yer ve göklerin ağladığı sevgili! Gönül kanlar içinde kalmış, akılla can ağlamada. Dünyada yerini tutacak kimsecik yok. O yüzden de senin yasında hem mekân ağlamada, hem mekânsızlık âlem!...

Selâhaddîn'in vefatından sonra Mevlânâ, diğer müridi Çelebi Hüsâmeddîn ile aynı sohbeti devam ettirmeye başladı. Hüsâmeddîn tam dokuz sene onun hizmetinde bulundu ve o bekâ evine göçtünceye kadar yanından hiç ayrılmadı.

Çelebi Hüsâmeddîn, Mevlânâ'ya ne derece bağlıysa Hazret-i Pîr de ona o kadar bağlıydı. Bu gerçek, iki dostun gönlünde çakan sevgi şimşegi idi. Çelebi'siz bir mecliste Mevlânâ'yı neş'eli ve coşkulu bulmak mümkün değildi.

Mevlânâ'nın en hacimli ve mürşidliğinin istikbâle âdetâ bir aks-i sadâsı sayılan Mesnevî-i Ma'nevî'si, Çelebi Hüsâmeddîn'in devamlı arzu ve ısrarlarıyla kaleme alınmıştır. Mevlânâ, bu eserinin mecâzen müsebbibinin Çelebi Hüsâmeddîn olduğunu her vesile ile söylemiştir.

Mevlânâ, *Mesnevî*'sinin ikinci defterine başlarken, *Mesnevî* nazımının bir müddet geciktiğini, kanın süt olması için mühlet lâzım olduğunu söyledikten sonra bu ve diğer defterlerde **Hüsâmeddîn** hakkında şunları söylüyor:

"*Hakk'ın ziyâsı olan **Hüsâmeddîn**, mânâ âleminde bu âleme henüz teveccüh etti; mânâ âleminde bulunduğu müddetçe, Mesnevî nazmına devâm edilmedi. Nihayet o vahdet deryasından, kesret sahiline döndü, bu sûretle de Mesnevî şiirini terennüm edecek cenk tekrar akort edildi.*"

Üçüncü defterde: "*Senin mizâcın, şu yazılmış âlemde, birlik vasfını bir araya derleyip toplayıvermiştir ammâ halkın anlayış sahası çok dardır, halkın evliyâ sırlarını yutup hazmedecek bir boğazı yoktur.*"

Dördüncü defterde: "*Bu nûr sayesinde Mesnevî parladı*" dedikten sonra, *Mesnevî*'yi nazmetmekten maksadının **Çelebî** olduğunu; *Mesnevî*'nin aslen, fer'an, sûreten ve mânâsı tamamen **Çelebî**'ye aidiyyetini belirtir.

Mevlânâ beşinci ve altıncı defterlerde de **Hüsâmeddîn Çelebî**'yi tebçil eder ve her iki defterin meydana gelmesine yine onun sebeb olduğunu söyler.

Şeb-i Arûs

Ölüm **Mevlânâ** için sevgiliye kavuşma "*Şeb-i arûs*", "*elest bezmî*" ne, gurbetten sılaya dönüştür.

"*Vefâtımdan sonra benim türbemi aç ve gör ki, içimin ateşinden, kefenimden duman yükseliyor*" diyen **Mevlânâ**, derûnunda lemeân eden ilâhî aşk ateşinin harâretini dünyada bırakıp gidiyordu.

Mevlânâ ateşli bir hastalığa yakalandı. Aralık ayının onaltıncı günü, Cumartesi günü biraz iyileşir gibi oldu; akşama kadar gelenlerle sohbet etti, fakat her sözü âdetâ bir vasiyetti. **Mevlânâ** Pazar günü yine ağırlaştı. O gün güneş batarken misafir olarak gelmiş olduğu dünyayı terketti (5 Cemâziye'l-âhir 672/17 Aralık 1273).

Eserleri:

1. *Divân*: Gazel ve rubâîlerinden meydana gelmiştir. **Mevlânâ** bu eserinde, mahlas yerine **Şems-i Tebrîzî** ismini kul-

landığı için ayrıca *Divân-ı Şems-i Tebrizî* ismiyle de anılır.

2. *Mesnevî*: "*Mesnevî-i Ma'nevî*" manzûm, mesnevî tarzında yazılmış tasavvufî bir eserdir. Altı defterden meydana gelmiştir. Bu eserin bir nüshası, 677/1278 tarihinde **Sultan Vele**d tarafından yazılmış olup halen **Mevlânâ'nın** türbesinin kütüphanesinde bulunmaktadır.

Ayrıca *Mesnevî*'nin yedinci defteri olarak 1034/1624 yılında ortaya çıkan bu son cildin, **Mevlânâ'ya** ait olup olmadığı hakkında ihtilâf vardır. Bugüne kadar yapılmış olan araştırmalar, bu cildin **Mevlânâ'ya** ait olmadığı, kendisinden en aşağı iki asır sonra kaleme alınmış olabileceği kanaatini ortaya koymaktadır. **Ahmed Avni Konuk**, *Mesnevî*'ye yapmış olduğu şerhinin mukaddimesinde, **Rusûhî Ankaravî**'nin (ö. 1041/1631) bu yedinci defteri, **IV. Murad**'ın ısrarı ile şerhettiğini ileri sürer ve bu defterin **Mevlânâ'ya** ait olmadığını isbat için pek çok deliller ortaya koyar.

Mesnevî 'nin en eski nüshalara dayanarak meydana getirilmiş tenkitli bir çalışması, müsteşrik **Nicholson** tarafından neşredilmiş ve bir de İngilizce mukaddime ilâve edilmiştir.

Türkçe tercüme ve şerhler de tarih sırasına göre şunlardır:

İsmâil Rusûhî Ankaravî, *Mecmûatü'l-Letâif ve Metmûretü'l-Meârif*. İst. 1286/1869. *Mesnevî*'nin yedi defterini hâvidir.

İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Mesnevî*, İst. 1287/1870, 2 cild.

Sarı Abdullah Bosnevî, *Şerhu'l-Mesnevî*, İst. 1288/1871, 5 cild.

Nahîfî, *Nazmen Tercüme*, Kahire, 1288/1871. Bu tercümeyi **Âmil Çelebioğlu** sadeleştirerek, orijinaliyle birlikte üç cild olarak hazırlamış ve **Sönmez Neşriyat** yayınlamıştır.

Âbidin Paşa, *Şerh-i Mesnevî*, İst. 1304/1887, 6 cild.

Ahmed Avni Konuk tarafından hazırlanmış olan geniş bir şerh, otuzdört defter halinde vasiyeti üzerine **Konya Mevlânâ Kütüphanesi**'ne teslim edilmiştir.

Veled İzbudak-A. Gölpınarlı, *Tercüme (Dünya Edebiyatından Tercümeler)*, *Şark-İslâm klasiklerinden*, **Mevlânâ-**

Mesnevî, İst. 1942 den itibaren yayınlanmaya başlamıştır. 5 cild.

Tâhir Olgun (Tâhirü'l-Mevlevî) *Şerh-i Mesnevî*, İst. 1963 den itibaren 14 cild olarak yayınlandı. Eksik kalan kısmı bilahare tamamlanmıştır.

A. Gölpınarlı, *Mesnevî Şerhi*, Kültür Bakanlığı yayınları, 6 cild.

3. *Mektûbât*: Mevlânâ'nın çeşitli zamanlarda birinin derdine derman olmak veya birisine tavsiyelerde bulunmak kaydıyla yazdırmış olduğu mektuplardır. Bazı yazmalarda adı "*Kitâbu't-Tarassul li't-Tafazzul*" dur. **Dr. Feridun Nâfiz Uzluk** tarafından 1937'de, İstanbul'da Sebat Matbaası'nda basılmıştır. 147 mektup-tan meydana gelen bu eserin düzeltme işini, Üsküdar Mevlevî Şeyhi **Ahmed Remzi Dede** yapmıştır.

1939 tarihinde neşredilen *Türkiyât Mecmuası*'nın altıncı cildinde **Şerefeddin Yaltkaya** tarafından "*Anadolu Selçukîleri Gününde Mevlevî Betikleri'nin İkinci Kitabı*" adı altında kaleme alınan çalışmada, bu eser hakkında geniş bilgi verilmektedir.

4. *Fîhi Mâ Fih*: Mevlânâ'nın sohbetlerinde yaptığı konuşmalarının tesbit edilmesinden meydana gelen, orta hacimde bir kitaptır. Bazı fasıllarda **Muineddin Pervâne**'ye hitâb eden bu kitapta, **Şemseddin**, **Burhâneddin** ve **Salâhaddîn**'in hal ve sözlerinden de münasebet düştükçe bahsedilir.

Mevlânâ'nın yalnız tasavvufî görüşlerini değil, fikhî, siyâsî, ahlâkî ve güncel meseleler hakkındaki düşüncelerini de nakleder. Çok az bir kısmı Arapça, diğerleri Farsça olan bu eser tamamen bir sohbet niteliğindedir.

Bu eser, ilk olarak *Fîhi Mâ Fih*'in yazma yedi-sekiz nüshası karşılaştırılarak **Ahmed Avni Konuk** (ö. 1938) tarafından tercüme edilmiştir. Eser el yazma olup, bir nüshası Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi 3896 numarada kayıtlıdır. Mukaddimesinin sonunda mütercimmin imzası bulunmaktadır. Bu nüshada mütercimmin el yazısının yanısıra iki ayrı şahsın da yazıları yer almaktadır. İkinci nüsha, İstanbul Belediye Kütüphanesi, **Osman Ergin** kitapları arasında olup, 24 numarada kayıtlıdır.

Fîhi Mâ Fih ayrıca **Meliha Ülker Anbarcıoğlu** tarafından tercüme edilmiş, ilk olarak Türk-İslâm Klasikleri yayınları 28. kitabı olarak Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 1954 tarihinde

Maârif Matbaası'nda basılmıştır. İkinci tercüme A. Gölpınarlı'ya aittir. 1959 tarihinde Remzi Kitabevi tarafından yayınlanmıştır.

Tıraş-nâme, Aşk-nâme, Risâle-i Âfâk u Enfüs, Risâle-i Akâic isimli eserlerin de Mevlânâ'ya aidiyeti iddia edilirse de bugüne kadar tevsik edilmemiştir.

Mevlânâ'nın Eserlerindeki Sözlerinden Örnekler

Mevlânâ'ya göre, insanların rızkın peşinde koşmaları doğru değildir. Bu davranışları, onların hırslarını artıracığından harama teşvik eder. Gerçekte rızkın insana talib olması ve onu talep etmesi lazımdır. Kişinin vazifesi, Rezzâk'ın yani rızkı veren Allah'ın peşine düşmektir. Mülkün sahibi olan Allah, kulu için ezelde ne takdir etmişse ziyade ve noksansız olarak ona ulaşır. Rızkın peşine düşen insan, Rezzâk'dan uzaklaşacağı için haram-helâl hassasiyetini kaybeder.

İnsanda mevcut olan telafi psikolojisi, onu başkalarında kusur aramaya zorlar. Edeb, Allah için olmalıdır. Kişinin menfaatine göre yön değiştirmesi ve bu davranışı alışkanlık haline getirmesi, edeb anlayışını zedeler. Müslüman edebli olmayı, İslâmî bir şîâr olduğu için benimsemeli, insanlara göre farklı davranışlar sergilememelidir.

Mevlânâ, kişinin bir başkasında gördüğü ayıbın, gerçekte görenin kendisine ait olduğunu, âlemin ayna durumunda bulunduğunu ifade ediyor ve bu hususta şunları söylüyor:

"Sende zulüm, hased, hırs, merhametsizlik ve bunlar gibi kötü huylar olduğu halde, bunlardan dolayı kendine gücenmiyorsun da bunları bir başkasında görünce ürküp rahatsız oluyorsun. Bu ürküş, insanın kendisinden ürkmesidir."

Hırs kördür, insanların ayıbını inceden inceye görür ve mahalle mahalle söyler. Dünyaya haris olan kimselerin kalb gözleri kördür. O her ne kadar ayıp arayıcı ise de kendi ayıbının bir zerresini bile görmez."

Mevlânâ'da şiir ve sanat hep dinin ve ilhamın emrinde olmuştur. O, dünya hakkındaki görüşünü bir beyitte özetlemiştir:

"Dünya nedir? Hak'dan gâfil olmaktır; metâ ve gümüş, evlâd ve kadın değildir."

Mevlânâ insanlığın sûretle değil, mânâ ile olduğunu da şu

beyitte hülâsa ediyor:

"Eğer bir adam sûrette insan olsaydı, muhakkak Ahmed ve Ebûcehil bir olurdu."

Mevlânâ, dünya ve içindekileri, havada uçan kuşun yere ak-seden gölgesine, dünya ehlini de o gölgeyi avlamakla ömür tüke-ten ahmağa benzetir:

"Ahmağın biri, o gölgenin avcısı olur, kuvveti kalmayınca ya kadar koşar. Hevâ kuşunun aksinden haberi yoktur. O, gölgenin aslının nereden olduğunu da bilmez. O, gölge tarafına ok atar; ok mahfazası dahi bu yüzden boşalır."

Havada uçan kuş, eşyanın hakikatleri, gölge, dünyanın sûretleri; ok atan avcı, eşyanın hakikatinden habersiz, sadece kevnî sûretler arkasında koşan kimsedir. Atılan oklar, aldığımız nefesler ve ok mahfazası da ömürdür.

H.z. Mevlânâ şeytan ve insanı, nârî ve hâkî (ateşe ve topra-ğa mensûb) olarak vasıflandırır ve aralarındaki düşmanlığı bu mensûbiyete bağlar. Çamurdan yaratılmış olan insanın içinde ate-şin de bulunduğunu, bu yüzden gerçek düşmanın kendinde oldu-ğunu hatırlatır ve şöyle der:

"Sen hasımlarının kim olduğunu bilmiyorsun. Nârîler, hakîlerin vücudlarının düşmanıdır. Nârîler, Kur'ân-ı Kerîm'in beyânına göre 'İnsan ve cin şeytanlarıdır.' (1) Ateş, suyun ve onun çocuklarının düşmanıdır; nitekim su da ateşin can düşmanıdır. Su, ateşi söndürür. İnsanın içinde olan ateş ise şehvet ateşidir; on-da günahın ve zellenin aslı vardır. Ateş, üzerine dökülen su ile sö-ner, fakat şehvet ateşi cehenneme kadar götürür. Nefsin isteklerini su ile teskin mümkün değildir; arzuları, arzularla dizginlemek imkânsızdır. Çünkü nefis, cehennem tabiatlı olduğu için doyum-suzdur. Şehvet ateşinin çaresi, din nûrudur; nitekim Peygamber (s.a.v.) Efendimiz: 'Sizin nûrunuz, kâfirlerin ateşini söndürür' bu-yurmuştur. Nefsin isteklerini yerine getirmek, onu hararetlendirir; bu tıpkı yanan ocağa odun atmaya benzer. Şehvet ateşini söndüre-cek olan takvadır."

Mevlânâ, Kur'ân-ı Kerîm'de Peygamber (s.a.v.) Efendimiz'in gönderiliş sebebi için zikredilen "şahid" (2) kelimesini şu tarzda

(1) En'âm, 6/112.

(2) Ahzab, 32/45.

yorumlamıştır:

"Şeriatte dava ve hüküm vaktinde kölenin şahitliğinin bir önemi yoktur. Eğer binlerce köle sana şahid olsalar, şeriat onları saman çöprüne tartmaz. Yani kölenin şahitliği kabul edilmez.

Hak nazarında şehvetin kölesi, çocuktan ve köleden daha fe-nadır; zira köleyi bir söz ile efendisi azad edebilir; nefsinin kölesi olanların kurtuluşu mücadele ve riyâzet ister.

Şehvetin kölesi, kendi ihtiyârıyla kendisini Hakk'tan uzak-laştıran dipsiz tabiat kuyusuna düşmüştür. Madem ki kölenin şehâdeti makbul değildir; adil şahid, nefis ve şeytanın kölesi ol-mayan kimsedir. Hakk, Kur'an'da: 'Biz seni şahid olarak gönder-dik⁽¹⁾ buyurdu; zira Peygamber (s.a.v) hüroğlu hürdü. İslâm'ın şa-hidliğini yapmak isteyenler de onun gibi hür olmalıdır."

Mevlânâ, bir rubâîsinde de şunları söylüyor:

*Daha halkolmadan evvel güzelim dünyalar
Daha nakşolmadan insandaki parlak sûret*

*Hasılı yokluk içinde uyuyorken âlem
Nurlu sevdanı senin, alnıma yazmış kudret.*

Mevlânâ, Divân-ı Kebir'den şöyle sesleniyor:

"Gerçekler göğüne yönel. O ülkeye yürü. Orada ne yayasın, ne de atlı..."

Aşkın çevresinde dönüp dolanırken toza toprağa bulanmaz-sın. Sen güneşi güzel, beyaz bir at gibi sür git..."

"Kutlu yıldızlar aşıklara doğru sıçrar. Onların kıvılcımla-rından yüzlerce yıldız hasil olur..."

"Ham bakır, ululuk sahibi Allah'ın nuru ile kimya husûle getirir. Bu, görülmemiş, duyulmamış bir sanattır,

Sen onun varlığında aşk iksirini ara ki, onun cömert lütfuy-

(1) Ahzab, 32/45.

la büsbütün onun ol..."

Mesnevî'de Mevlânâ şöyle söylüyor:

"Dinle, bu ney nasıl şikâyet ediyor; ayrılıkları nasıl anlatıyor.

Diyor ki: Beni kamışlıktan kestiklerinden beri, feryadıyla erkek de ağlayıp inlemiştir, kadın da.

Ayrılıktan şahrem şahrem olmuş bir gönül isterim ki, iştiyâk derdini anlatayım ona.

Aslından uzak kalan kişi, gene buluşma zamanını arar."

"Beden candan, can da bedenden gizli değil; fakat kimseye canı görmeye izin yok.

Ateştir neyin bu sesi, yel değil. Kimde bu ateş yoksa, yok olsun o kişi."

"Gamımızla günler geçti, akşamlar oldu; günler yanlışlarla yoldaş kesildi de yandı gitti.

Günler geçip gittiyse, de ki: Geçin, gidin, pervâmuz yok. Sen kal ey dost, temizlikte sana benzer yok."

KAYNAKLAR: Ahmed Eflâkî, *Menâkıbü'l-Ârifîn*, ter. Tahsin Yazıcı, İst. 1964, Câmî, *Nefehâtü'l-Üns* ter. Lamî Çelebi; *Sipehsâlar* ter. Mithat Baharî, İst. 1912; *Türkiyat Mecmuası*, İst. 1942, VII-VIII, s. 270; Sultan Vele, *İbtidânâme*, s. 196-97; Abdülhakî Gölpinarlı, *Mevlânâ Celâleddîn*, İst. 1951; Tahîrî'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, beyit 3994-3995-3998; *Türkiyat Mecmuası*, İst. 1959, 6/223.

Doç. Dr. SELÇUK ERAYDIN

SADREDDİN KONEVİ (R.H) (ö. 673/1274)

Sadreddîn Konevî, İbn Arabî'nin talebesi, fikirlerinin yayıcısı ve eserlerinin şârihi olması sebebiyle tasavvuf ve tefekkür tarihimizde önemli bir yeri vardır. Kaynaklarda hayatı ile ilgili bilgiler son derece sınırlıdır. **Konevî**'nin eserleri ile ilgili bir çalışma yapan **Osman Ergin** ve onun felsefî görüşlerini inceleyen Ni-

hat Keklik, hayatına dair kaynakların verdiği bilgileri değerlendiren bir biyografi yapmaya çalışmışlardır.

Konevî'nin tam adı: Sadreddin Ebu'l-Meâlî Muhammed b. İshak b. Muhammed b. Yusuf b. Ali el-Konevî'dir.

Konevî'nin babası İshak, Anadolu Selçukluları nezdinde itibarlı ve yüksek mevkii sahibi bir zât olduğundan bazı rivayetlerde kendisinden "**Sultan**" diye bahsedilir. Onun bir Selçuklu beyi olduğu kesin olmamakla birlikte, büyük bir servete mâlik olduğu ve itibarlı bir kimse bulunduğu kesindir. Nitekim oğlu **Sadreddin**'in son derece müreffeh geçen çocukluk yılları bunu gösterir.

Konevî, genellikle kabul edilen görüşe göre 606/1209 yılında Malatya'da dünyaya geldi. Küçük yaşlarında (muhtemelen 615/1219 yıllarında) babasını kaybetti. **Konevî** yetim, annesi dul kaldı. **Konevî'nin** annesinin, hocası **İbn Arabî** ile evlendiği şeklinde bir rivayet var ise de bunun bir menkıbe olması ihtimali pek uzak değildir. **İbn Arabî-Konevî** ilişkisi, baba-oğul münasebeti kadar yakın ve sıcak olduğu içindir ki böyle bir rivayet ortaya çıkmış olmalıdır.

Konevî, zengin aile çevresinin sağladığı nimetlerden istifade ile iyi bir eğitim gördü. Onun **İbn Arabî** dışında ders okuduğu hocalarına dair bir bilgiye sahip değiliz. **İbn Arabî** ile ne zaman tanıştığı konusu, kesin olmamakla birlikte, hocasının Malatya'da bulunduğu (615-617/1218-1221) yıllarda olmalıdır. **İbn Arabî**'yi on-onbir yaşlarında iken memleketi Malatya'da tanıyan **Konevî**, onun arkasından, belki de onunla birlikte, Şam'a gitmiş ve vefatına kadar hocasının yanından ayrılmamıştır. Şeyhiyle Halep, Şam gibi muhtelif şehirleri dolaşan **Konevî'nin** bir ara Şam'da ders halkası teşkil ettiğini görüyoruz.

İbn Arabî'nin 638/1240 yılında vefatından sonra **Konevî**, bir süre Şam'da kalmış olmalıdır. 640/1242 yılında Halep'e giden **Konevî**, oradan hac için Hicaz'a geçti. Bir ara Mısır'a gittiği ve bir süre orada kaldığı bilinen **Konevî**, çağdaşı ve kendisi gibi vahdet-i vücûd inancına bağlı **İbn Seb'in** (ö. 669/1270) ile görüşmüş olmalıdır.

Konevî, Hicaz ve Mısır dönüşü, Konya'ya yerleşti ve vefatına kadar orada yaşadı. Konya'daki hayatı sırasında hadis okutan, vaaz ve irşad meclisleri kuran **Konevî**, muasırı **Mevlânâ** ile sık sık görüşürdü. Aralarında samimi bir dostluk bulunduğu rivayet

edilen bu iki mânâ erinden **Mevlânâ'nın**, cenaze namazı için **Konevî'ye** vasiyet etmesi, bu rivayeti doğrulamaktadır.

Konevî'nin yaşadığı devir, Moğol fırtınasının İslâm dünyasının her tarafını kasıp kavurduğu bir dönemdir. Nitekim o, *Şerh-i Hadis-i Erbaîn*'de 22. hadisinin şerhinde Moğolların Bağdad'ı işgal ettikleri yıl (656/1258) "*Hz. Peygamber'i kefene sarılmış bir halde*" rüyada görür ve bunu Moğolların Bağdad'ı işgal ettikleri şeklinde yorumlar. Gerçekten daha sonra gelen haberler, o rüyanın görüldüğü gecenin sabahında Bağdad'ın düştüğü şeklindedir.

Tasavvufî tefekkürün mühim simalarından biri olan **Konevî**, **Mevlânâ'dan** kısa bir süre sonra 673/1274 yılında vefat ederek Konya'da kendi adını taşıyan caminin avlusuna defnedildi. Vasiyetnâmesinde her ne kadar şeyhi **İbn Arabî'nin** yanına defnedilmesini istemişse de bu mümkün olmamıştır.

Konevî'nin **İbn Arabî** ve **Mevlânâ** dışında çağdaşları **Nâsiruddîn Tûsî**, **Sadeddîn Hamevî**, **Yâsin Tilimsânî** ile de görüştüğü, onlarla fikir alış-verişinde bulunduğu bilinmektedir. **Kutbeddîn Şirâzî'nin** kendisinden hadis ilmi tahsil ettiği rivayet edilir. **Sadeddîn Fergânî** ve **Fahreddîn Irâkî** ondan feyz alanlar arasında sayılmaktadır. Osmanlı Devleti'nin ilk şeyhülislâmı kabul edilen **Şemseddîn Molla Fenârî'nin** babası **Hamza Efendi'nin**, **Sadreddîn Konevî'nin** talebesi olduğu rivayet edilmektedir. **Fenârî'nin** aynı düşünceleri paylaşan bir ilim ve fikir adamı olarak **Konevî'nin** bazı eserlerine şerh yazdığına bakılırsa, rivayetin doğruluğu kesin olmasa da aralarında gönül birliğinin olduğu ortaya çıkmaktadır.

Eserleri

Konevî'nin irili ufaklı yirmiye yakın eseri vardır. Ancak eserlerindeki dil ve üslûb gerçekten ağır ve anlaşılması zordur. Başlıca eserleri:

1- *İcâzu'l-Beyan*: Yazma ve basma nüshaları bulunan bir Fâtiha Sûresi tefsiridir.

2- *Miftâhu'l-Gayb*: Hem yazma, hem de matbû nüshaları bulunan bu eser, **Konevî'nin** en yaygın olarak tanınan ve bilinen eseridir. **Molla Fenârî**, **Kutbeddîn İznîkî**, **Osman Fazlı İlâhî** gibi müellifler bu esere şerh yazmıştır. **Osman Ergin'in** ifadesine

göre ağırlıklı olarak felsefe ve hikemiyât konularını ihtiva etmektedir.

3- *en-Nusûs fî Tahkîk et-Tavri'l-Mahsûs*: Hem yazma, hem de basma nüshaları bulunan bu eser, İbn Arabî'nin *Fûsûs*'una yazılmış bir şerh mahiyetindedir.

4- *en-Nefehâtü'l-İlâhiyye*: Bazan kısaca "*Fükâk*" diye de anılır. Kendisinin vâridâtını anlattığı eseridir.

5- *et-Teveccühü'l-Etemm el-A'lâ Nahve'l-Hakk Celle ve Alâ*: Esmâ-i hüsnâ şerhidir. Yazma nüshaları vardır.

6- *Hadîs-i Erbaîn Şerhi*: Tasavvufî hadis şerhidir. H. Kâmil Yılmaz tarafından tahkikli olarak neşredilmiştir (İstanbul, 1990)

İbn Arabî'ye ve fikirlerine sıkı sıkıya bağlı bulunan Konevî, üstadının rûhânî tasarruflar sahibi olduğuna inanmaktadır. Nitekim *Şerh-i Hadîs-i Erbaîn* adlı eserinde der ki: "*Şeyhimiz İbn Arabî geçmiş nebi ve velîlerin ruhlariyle dilediği takdirde şu üç yoldan biriyle görüşebilirdi: Ya bu âlemde, misâli sûrette ve yaşadığı asırdaki sûretine benzer bir sûrette ya uyku sırasında ya da maddî sûret ve cesetten soyutlanmış olarak tamamen rûhânî tarzda.*"

Şeyhinin rûhâniyetine bağlı bulunan Konevî, üstadının kendisini de tecelliye erdirmek üzere çok gayret gösterdiğini ancak bunun onun sağlığında mümkün olmadığını anlatır.

Sadreddin Konevî, "*vahdet ve tevhid*" konusunda üstadı İbn Arabî'nin ekolüne bağlılığı sebebiyle derdi ki: "*Hakk'ın kemâle erdirmek üzere yarattığı kulluk içinde ilerlemek için insanın her şeyden önce gayesini tek (Allah)'e indirmesi gerekir. Ben, insanların tevhid yönelişlerinde bazı fazlalıklar görüyorum. İşte o fazlalıkların hepsi Hakk'a perde ve illetir.*"

Konevî'ye göre tam helâl, içinde mizacı itibariyle zarar bulunmayan, içinde nefsin meylini gerektirecek bir özellik olmayan şeylerdir. Çünkü nefislerin bir şeye yönelişinin, hemen insan bedenine sirayet eden kötü birtakım özellikleri vardır. Bu özellikler, yiyecek, giysi ve mesken türü eşyaya tesir eder ve onun tam helâl olma özelliğini bulandırır. Meselâ, giyecekler kötü bir zamanda kesilip dikildiği takdirde ona kötü birtakım özellikler siner. Nitekim hadiste kadın, at ve ev konusunda uğursuzluk bulunabileceğini gösteren rivayetler bunu teyid etmektedir.

Konevî, muhtelif eserlerinde fizik çevrenin psikolojik yapıya, psikolojik yapının eşyanın helâl ve haramlığı ile insanın yönelişlerine etkisi konusuna oldukça ilginç yaklaşımlarda bulunmaktadır. Kalplerde olanlarla beden ve cesedlerde bulunanlar arasında ilgi kurmaya çalışan **Konevî**, mânevî temizliğin mânevî rızık da artıracığını ifade etmektedir.

Sabır konusunda der ki: *"Muhakkıklar katında tecrübe ve kesin ilimle sabit olmuştur ki, nefse ait elemeler, tabiat kuvvetlerinin ateşini söndürür, bâtını nurlandıracak olan rûhânî kuvvetleri canlandırır. Bu yüzden Hz. Peygamber, sabrın ziya meyvesi vereceğini ifade buyurmuştur."*

Konevî, gaybın Allah'tan başkasının bilemeyeceği bir sır olduğunu, ancak O'nun bildirmesiyle bazı kişilerin bundan haberdar olabileceğini ifade etmektedir.

O'na göre insan, adı genel tanımıyla insanın cism-i tabîî, nefs-i hayvânî ve insan bedenini yöneten ruhu kapsayan bir kavramdır. İnsanın fiillerinde bu üç özelliğinin müdahalesi sözkonusudur.

KAYNAKLAR: Sübki, *Tabâkâtü'l-Şâfiyyetü'l-Kübrâ*, Mısır 1324, V, 19; Ahmed Eflâki, *Menâkıbu'l-Ârifîn*, (nşr. Tahsin Yazıcı), Ankara 1961; *Nefehâtü'l-Üns* (trc. Lamî Çelebi), İstanbul 1279, s. 632-633; Şa'rânî, *et-Tabâkâtü'l-Kübrâ*, Mısır, ts., I, 177; Daraşikuh, *Sefinetü'l-Evliyâ*, Kampur 1900, s. 68; Bursalı İ. Hakkı, *Kitabu'l-Hitâb*, İstanbul 1256, s. 288-293; Brockelmann, *GAL.*, I, 585 vd., *Suppl.*, I, 807 vd.; a.mlf., IX, 43; Zehebi *Tezkiretü'l-Huffâz*, İndia 1956, IV, 1491; es-Safedî, *el-Vâfi bi'l-Vefyât*, Weisbaden 1981, II, 200; Nebhânî, *Camîu Kerâmâtü'l-Evliyâ*, Mısır 1962, II, 222; Gıyâseddîn Hüseyinî, *Habîbu's-Siyer*, İran 1362, III, 155-156; Münâvî Abdurraûf, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, H. Kâmil Yılmaz, *Tasavvufî Hadis Şerhleri ve Konevî'nin Kırk Hadis Şerhi*, İstanbul 1990. "Sadreddîn el-Konevî ve Eserleri", *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Şarkiyat Mecmuası*, İstanbul 1957 (II), s. 63-90; *Sadreddîn Konevî'nin Felsefesinde Allah - Kainat ve İnsan*, İstanbul 1987, s. VII-XXI-II; Hilmi Ziya Ülken, *İslâm Düşüncesi*, 1946, 168-175

Prof. Dr. H. KAMİL YILMAZ

İBRAHİM DESSÜKÎ (R.H) (ö. 676/1277)

Uzun adı, Ebu'l-Ayneyn Seyyid İbrahim Burhâneddîn b. Ebî'l-Mecd ed-Dessûkî'dir. Babası Rufâiyye Tarikatı şeyhlerinden el-Vâsıtî'nin damadı ve halifesi Ebu'l-Mecd'dir.

Babasının Rufâiyye hırkasını giyen **Dessûkî**, **Şeyh Necmeddîn İsfahânî**'den de Sühreverdîyye hırkasını giymiştir. Ayrıca Şâzeli olduğu da rivayet edilir. **Dessûkî**, zamanının meşhur âlim ve şeyhleriyle tanışıp sohbette bulunmuştur. Hayatının yirmi senesini, Dessuk'ta bulunan halvethânesinde eser yazmakla geçirdi. Şeriatla bağlılığı ve cömertliği ile tanındı. Ona göre şeriat asıldır. Tarikat da ona bağlıdır. Hakikata, ancak şeriatla tarikatın birleşmesiyle varılır. **Dessûkî**, şeyhlerin telkin ettiği şeyleri, kendi nefislerinde bizzat tatbik etmeleri gerektiğini söyler. 1235 (h. 633) senesinde doğan **İbrahim Dessûkî**, 1277 (h. 676) yılında vefat etti.

Hocaları arasında, **Necmüddîn Mahmud İsfahânî**'yi, **Şeyh Abdürrezzak**'ı ve **Ebu'l Hasan eş-Şâzeli**'yi sayabiliriz. Onun güzel sözlerinden birkaçını alalım:

"Ey dostlar! Bizim yolumuzun esası, zarûrî olanla yetinmektir. Ebedî saadeti istiyorsanız, Allah'dan başkasına muhtaç olmayı yeğleyiniz."

"Hak Teâlâ neyi emretmişse onu işlemenizi, neyi yasaklamışsa ondan kaçınmanızı istiyorum."

"İlim, kulluğun hakikî mânâsını kavramak ve Rabb'a tam kul olmak için elde edilir."

"Cenâb-ı Hak, şu kimseleri sever: İffetli ve kalbi temiz olanı, elini kötülüğe yaklaştırmayanı, dilini gıybet ve malâyânî sözden koruyan, nefisine sahip olanı, iyilik ve ikrama koşanı, daima Yaradanını hatırlayanı ve affetmeyi seveni sever."

"Rab Teâlâ'yı sevip O'nun sevgisini yayarsan, yerdekiler ve göktekiler sana sevgi besler. Sadece Allah'a itaat et ki, yerdekiler ve göktekiler sana itaat etsin."

İbrahim Dessûkî'nin *el-Hakâik* ile *el-Cevhere* adlı kitapları çok meşhurdur.

KAYNAKLAR: Nebhânî, *Câmiu Kerâmâtî'l-Evliyâ*, c. 1, s. 239; Şemseddin Sami, *Kamusu'l-A'lâm*, c. 1, s. 570; Şarânî, *Tabâkât-ı Kübrâ*, c. 1, s. 165; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Muallifîn*, c. 1, s. 79; Hayreddin Zirikli, *el-A'lâm*, c. 1, s. 59.

Doç. Dr. MUSTAFA UZUN

EBU'L-ABBAS EL-MÜRSÎ (R.H) (ö. 686/1287)

Ebu'l-Abbas el-Mürsî, 616/1219 yılında İspanya'da hüküm süren Endülüs Devleti'nin Mürsiye şehrinde dünyaya geldi. **Ebu'l-Abbas**'ın tam ismi, **Ahmed b. Ömer b. Muhammed**'dir. "**Mürsî**", "**Ensarî**" ve "**Endülûsî**" nisbeleriyle de tanınmıştır. Künyesi, "**Ebu'l-Abbas**"dır.

Küçük yaşta Kur'an-ı Kerim'i ezberledi ve dinî ilimleri tahsile başladı. Yaşadığı bölgelerde Mâlikî mezhebi yaygındı ve kendisi de Mâlikî idi. Çeşitli hocalardan ders alarak zâhîrî ilimlerde kendisini yetiştirirken; âriflerin sohbetlerine iştirak ederek mânevî yönden de terakkiyi sağlamaya çalışıyordu.

Ebu'l-Abbas, ilim tahsiline daha yüksek bir seviyede devam etmek için memleketinden ayrılarak genç yaşında Tunus'a geldi. Orada da çeşitli ilim adamlarından tefsir, fıkıh, hadis, kelâm vs. gibi ilimleri tahsil etti. Onun tasavvuf yolu ile ilk sıcak teması, işte bu sırada vukû buldu. Sık sık **Ebu'l-Hasan eş-Şâzîlî** hazretlerinin medhini iştiriyor, içinde ona karşı dayanılmaz bir sevgi duyuyor ve tanıma merakıyla yanıp tutuşuyordu. Onunla görüşmek istediğini yanındakilerden birine anlatınca, ertesi gün hazır olması söylendi. Ancak **Ebu'l-Abbas** o gece bir rüya gördü. Rüyasında kendisini büyükçe bir dağın üzerine tırmadığını ve tepeye varınca da orada yeşil hırka giymiş bir zâtın sağ ve solunda iki kişiyle oturduğunu gördü. Ortadaki yeşil hırkalı zât, ona: "*Zamanın halifesi ile karşılaşıyorsun*" dedi ve uykudan uyandı. Ertesi gün arkadaşları ile **Şâzîlî** hazretlerinin huzuruna gittiğinde gördü ki, rüyada gördüğü zât, rüyasındaki gibi karşısında oturuyordu; üzerinde de yeşil hırkası vardı. Hayretler içinde kalan **Ebu'l-Abbas**'a, **Şâzîlî** hazretleri: "*Zamanın halifesi ile karşılaşıyorsun*" buyurdu. Arkasından da adını ve nesebini sorarak ekledi: "*Bana on sene önce arz edilmiştiniz!*" **Ebu'l-Abbas**, bu olaydan sonra **Ebu'l-Hasan Şâzîlî** hazretlerine intisâb etti. Onun huzurundan ayrılmadı, sohbetlerinde bulundu. Kısa zamanda mânevî kemalâtı elde etti. Şeyhi, daha sağlığında iken ona irşad ve sohbet görevi verdi. Bu olayın tahakkuku için bir keresinde şeyhinin huzuruna giren **Ebu'l-Abbas**, onun: "*Konuş evlâdım! Allah Teâlâ seni mübârek eylesin*" sözleriyle karşılaştı. **Ebu'l-Abbas** artık bundan sonra, "*Allah'ın izniyle fasih ve beliğ konuşmalar yapmaya başladım*" der.

Ebu'l-Abbas, hocasından oldukça uzak bir beldeye gitti; orada vaaz ve nasihata, neşr-i tarîkate başladı.

Daha sonra **Şazilî** hazretleri, müridlerine, **Ebu'l-Abbas'a** şeyh olarak uyulmasını söyledi. **Ebu'l-Abbas**, değerli zâtlar yetiştirmeye muvaffak olmuştu. **Abdullah İskenderî**, **Tâcüddîn İskenderî** ve **İmam Bûsirî** bunlar arasında sayılabilir.

Ebu'l-Abbas, başta basur rahatsızlığı olmak üzere, tam oniki hastalığı aynı zamanda üzerinde taşıyordu. Çok sancı veren böbrek taşı rahatsızlığına rağmen sohbet sırasında asla bu sıkıntısını belli etmezdi. Sohbet konusunda şunları söylerdi: *"İnsanlara sohbet için kendi isteğimle meclis tertib etmiş değilim. Aksine eğer İslâm'ı anlatmaz ve toplantı tertib etmezsen bağışladığımız ilimleri geri alırız"* tehdidi ve teşviki ile buna zorlandım.

Talebelerini birbirlerinin yanında methetmezdi. Bu, aralarında muhtemel hased rahatsızlığını önlemek içindi. **Ebu'l-Abbas**'ın hayatı ve yaşama tarzı, tıpkı Hz. Resûlullah (s.a.v.)'a benziyordu.

Ebu'l-Abbas Mürsî hazretleri, uzun seneler talebe yetiştirmekle meşgul olduktan sonra, altmış sekiz yaşında İskenderiye'de vefat etti. Kayıtlara göre vefat tarihi 686/1287'dir. Cenazesi Humeyr denilen yere defnedildi. Mezarının civarı, önceleri çorak ve verimsiz bir yer iken onun defnedilmesinden sonra münbit ve bereketli bir yer haline gelmiştir.

Ebu'l-Abbas hazretleri, insanları hikmetli ve güzel öğütleriyle Allah yoluna davet eder, onları intibaha (uyanıklığa) getirirdi. Bir keresinde hacdan gelmiş birisine *"haccınız nasıldı?"* diye sormuş; o hacı da hacın oldukça rahat geçtiğini, suların bol, pazarların ucuz olduğunu anlattı. **Ebu'l-Abbas** bunun üzerine: *"Biz, hacdan, orada ilim ve feyzden ne elde ettiklerini soruyoruz; onlar da suyun bolluğundan, rahatlık ve ucuzluktan bahsediyorlar"* karşılığını verdi.

Velîlere, Allah dostları oldukları için dost olunması gerektiğini söyler ve eklerdi: *"Velîlerin büyüklüğüne karşı çıktıkları için helâk olanlar; sayıca, velîlik yoluna girip kurtulanlardan daha çoktur."* Ona göre, *"Velîler, peygamberlerin makamlarını görebilirler fakat asla onlara ulaşamazlardı."*

Ebu'l-Abbas hazretleri, sohbetlerini hocasının belirlediği

prensipier doğrultusunda tertib etmiştir.

Rabîta konusunda da şunları söylerdi: *"Velîlerin sizi hatırlamasını istemeyiniz. Aksine, sizler velîleri sürekli hatırlınızda tutmaya çalışınız. Zira sizin yanınızda o nasılsa siz de ona göre öylesiniz. Yani velîler sizi, sizin onu hatırladığınız kadar hatırlarlar."*

Ebu'l-Abbâs hazretleri, Hz. Resûlullah (s.a.v.)'ı o kadar se-verdi ki, birisi hadis rivayet etse, sanki onun ağzından çıkan ibareleri yutmak istercesine ağzını ona yaklaştırırdı.

Allah rızasını her şeyin üzerinde tutar, *"Dünya ve ahiretini kurtarmak için değil de Allah rızasını elde etmek üzere çalışan kişiyi Allah ıslâh eder, düzeltir"* derdi.

Yanına gelenleri dış hallerine değil, iç hallerine bakarak değerlendirdi. Meselâ dinî emirlere sıkı sıkıya bağlı, bilgili birisi geldiğinde fazla iltifat etmez, günahkâr kimselerle yakından ilgilenirdi. Bunu açıklarken *"ilki amelîne, bilgisine güvenerek varlık içinde; ikincisi de günahı sebebiyle gönül kırıklığı içinde geldiği için..."* derdi.

KAYNAKLAR: Şa'rânî, *Tabâkâtü'l-Kübrâ*; Nebhânî, *Câmiu Kerâmâtü'l-Evliya*; Süleimî, *Tabâkâtü'l-Evliya*; Câmî, *Nefhâtü'l-Üns*.

Doç. Dr. ETHEM CEBECİOĞLU

CENDÎ (R.H) (ö. 691/1291)

Ebû Abdullah Müeyyiduddîn b. Mahmud el-Cendî (ö. 691/1291), **Sadreddîn Konevî**'nin müridi ve ilk *Füsûs* şarihi olan büyük bir mutasavvıftır. Cendî, Türkistan'daki Cend şehrinde doğdu.

İlk zamanlarda tam bir boşluk içinde olan Cendî, Hakk'a yönelip mâsivâyı terketmeyi düşündü. Fakat hocaları ve yakınları ona engel olunca ne yapacağını kestiremedi. İstihâre etmeye karar verdi. İşittiği ilk ayet neyi emrederse ona göre davranmaya niyet etti. Kur'ân okunan bir yere gitti. İlk işittiği âyet, Tevbe Sûresi'nin 24. âyeti oldu. Bu âyette hiçbir şeyin Allah'tan, Resûlünden ve cihaddan daha önemli görülmemesi gerektiği ifade

ediliyordu. Ayeti dinleyen **Cendî** duygulandı, kuvvetli bir vecd haline kapıldı. Tasavvufa yönelmesine karşı çıkan, aynı zamanda hocası olan babasına, annesinden kalan mirası bağışladı. Dünyayı terkettti. Hacca gitmek üzere **Cendî**'den ayrıldı. Burada **İbn Arabî**'nin halifelerinden **Sadreddîn Konevî** ile karşılaştı, ona mürid oldu ve on sene hizmetinde bulundu. Şeyhinin vefatı üzerine (ö. 673/1274) Bağdad'a gitti. Burada irşad faaliyetine girişti. Mehdi olduğunu iddia eden bir kişiye karşı çıkınca bir süre sıkıntı çekti. **İbn Arabî**'nin *Mevakîu'n-Nücûm* isimli eserini Bağdad'ta şerh etti. Daha sonra Sinop'a geldi. *Nefhâtu'r-Ruh* isimli eserini burada, bir hanımın ricası üzerine yazdı. Nerede vefat ettiği kesin olarak belli değildir.

İbn Arabî'nin tasavvuf anlayışına gönülden bağlı olan **Cendî**, **Şeyh Konevî**'nin isteği üzerine *Fûsûsu'l-Hikem*'i ilk defa şerh etti. Diğer şerhlerin kaynağı bu eserdir. Eserlerini Arapça ve Farsça yazan **Cendî**'nin bu iki dilde şiirleri de vardır. Şiirleri **İbn Fâriz**'in şiirlerini andırır.

Cendî anlatıyor: "*Şeyhim Sadreddîn Konevî, Fûsûs önsözünü benim için şerh ederken kuvvetli bir cezbeye tutuldu. Bunun etkisi içimi ve dışımı kapladı. Üzerimde acaib bir şekilde tasarrufta bulundu. Fûsûs'un tamamının içeriğini bu önsözde bana açıkladı. Bu halimi görünce:*

'Ben de İbn Arabî'nin Fûsûs'u bana şerh etmesini rica etmiştim. Eserin önsözünü bana açıkladı. Bu esnada eser, baştan sona kadar bana açıklanmış oldu. Bu, onun üzerimdeki tasarrufunun eseri idi' buyurdu."

Cendî, **Sadreddîn Konevî**'nin yaptığı bu açıklamaya sevinir, eserin tamamını açıklamanın kendisine nasib olacağını anlar. **Sadreddîn Konevî**, **Cendî**'ye: "*Fûsûs'a şerh yaz*" buyurdu. Bu emre uyan **Cendî**, **Fûsûs**'un önsözünü şeyhinin huzurunda yazdı.

Cendî anlatıyor: "*Sadreddîn Konevî ile Şeyh Sadeddîn bir sema meclisinde idiler. Şeyh Sadeddîn, odasının bulunduğu yöne döndü, bir süre elpençe ayakta durdu. Bu esnada gözleri kapalı idi. 'Sadreddîn nerede?' diye bağırdı. Sadreddîn gelince ona yönelip gözünü açtı:*

'Hz. Peygamberi o odada görmüş, onun güzel yüzünü gördükten sonra o gözlerle ilk önce seni görmeyi arzu ettim.' dedi."

*Deniz denizdir, ezelde olduğu gibi
Olaylar onun dalgaları ve nehirleridir.
Şekil benzerliği sana perde olmasın
Perdenin ardına bak.*

KAYNAKLAR: Cendî, *Nefhâtü'r-Ruh ve Tuhfetü'l-Fütâh* (Nşr. Necib Mâyil-i Herevî) Tah-ran 1362, s. 1-31; Yâkut, *Mu'cemu'l-Büldân*, II, 168-169; Efnâkî, *Menâkıbu'l-Ârifîn*, I, 359-360; Câmî, *Nefehât*, s. 464, 558-559.

Prof. Dr. SÜLEYMAN ULUDAĞ

SÂDÎ ŞÎRÂZÎ (R.H) (ö. 691/1291)

Tam adı, **Ebû Abdullah Müşerrifüddîn b. Muslih eş-Şîrâzî**'dir. İranlı bu büyük şair ve sâffînin, daha çok "**Sâdî**" mah-lası ile tanındığını söyleyebiliriz. Hayatı hakkında fazla malûmât yoktur. Çok sevildiği, eserleri ziyadesiyle şöhret bulduğu için ya-şam öyküsü efsanelerle karışık anlatılır.

Sâdî'nin yaşadığı çağlarda (XIII. yüzyıl) İslâm dünyası ol-dukça karıştı. İran'ın dahil bulunduğu sahalar dış istilâlara, muhtelif hanedanlar arasındaki çarpışmalara, Anadolu, Suriye ve Filistin tarafları ise Haçlı Seferleri'ne sahne oluyordu.

Sâdî'nin memleketi olan Fars eyaletinde (İran'ın güneybatı-sı) Salgur adlı bir Türkmen reisinin soyundan gelen Salguroğulla-rı Hanedanı (Fars Atabekleri) hüküm sürüyordu. Bunların kur-dukları devlet, 1147'den (h. 542) itibaren 140 yıl devam etmiş, fa-kat genel olarak başka iktidarlara, bilhassa Moğollara bağlı kal-mıştır. Salgurlular, Moğollara kendi istekleriyle baş eğdiklerinden memleketleri harap olmaktan kurtulmuş, özellikle Sâdî'nin çağ-daşlarından Atabek **Ebûbekir**'in saltanatı sırasında (1231-1260), ülkenin merkezi olan Şîrâz, ilmin ve sanatın korunduğu bir şehir olmuştu.

Sâdî'nin hayatı hakkındaki bilgiler çok eksiktir ve kısmen menkıbelerden ibarettir. Ancak **Defréremery**, **Browne** ve **Massé** gibi araştırmacıları ve onların verdikleri bilgilere dayanan kimse-leri en çok yanıltan şey, yine Sâdî'nin kendisinden bahsederken söyledikleri olmuştur. Çünkü Sâdî, anlatıklarına gerçek rengi ve-rebilmek için genellikle yer ve zaman kaygısının tamamıyla dışın-

da kalarak, özel adları rahatça kullanmakta beis görmemiştir.

İlk bilgilere ve rivayetlere göre Sâdî, Şîrâz'da 1184 (h. 580) yılı civarında doğmuş, yüzyıldan fazla yaşamış, hayatının üçte birlik ilk bölümünde tahsille meşgul olmuş, ikinci bölümünde seyahatle geçirmiş, kalamını da ibadete hasretmiştir.

"Sâdî" mahlasının, babasının Atabek Ebû Şucâ'a veya kendisinin Atabek Ebûbekir'in oğlu Sâd'a intisâbıyla ilgili olduğunu söyleyenler vardır.

Bilginler yetiştirmiş bir soya mensûb olarak bilinen Sâdî, küçüklüğünde babasını kaybetmişti. Daha sonra da annesini kaybedecektir. Tahsiline Şîrâz'da başlamış, Bağdad'ta o devrin en parlak müessesesi olan ve ünlü Selçuklu veziri Nizâmülmülk tarafından kurulmuş bulunan Nizamiye Medresesi'nde devam etmiştir. Burada o çağın büyük simalarıyla tanıştığı, meselâ Ebu'l-Ferec b. el-Cevzî'den faydalandığı söylenir.

Eserlerindeki kayıtlara nazaran Sâdî, dinî bir terbiye almıştır. Ayrıca gezdiği yerlerde tanınmış sûfilerle konuşuyor, arada bir uzlete çekilmek istiyordu. Ama hayat onun için o kadar öğretici, düşündürücü ve çekici idi ki ne yapsa yine insanlara karışmaktan kendini alamıyordu. Eserlerini karıştırdıkça onu farklı beldelerde, çeşit çeşit insanlar arasında görürüz. Ondört veya onbeş defa hacca gittiği rivayet edilmektedir.

Büyük sûfî ve şair Sâdî, bu seyahatlerinde çok zaman yaya-larla beraberdir. Zaman gelir Kaşgar'da dilbilgisine meraklı bir öğrenci ile nükteler yaparak konuşur, zaman gelir Belh-Bâmiyân yolunda, güçlü ama tecrübesiz ve korkak bir delikanlıyı kılavuz edinenlerle birlikte Hinduların hücumuna uğrar. Gucerat'taki mabedde hayatını tehlikeye atarak Brahmanların hilelerini meydana çıkarmaya çabşır. Kış adasında bir gece ağgözlü bir tüccarla konuşur. Yemen'de ölen bir çocuğun mezarını ziyaret eder. Baâlbek Camii'nde vaiz olur. Anlayışsız bir topluluğu, derin tasavvuf ve din konuları ile sarsabilmek için gayret sarfetmektedir. Kûfe'de pa-puşsuz kalır. Kudüs çöllerinde frenklere esir düşmüştür. Şam Trablus'una götürülür. Sevmediği insanlarla birarada toprak işle-rinde çabştırılır; tanıdığı bir Halepli onu kurtarıp kendisine da-mat yapar. Mağrib diyarında (Fas, Kuzey Afrika) bir okulun önün-den geçer, öğretmenlerin ve öğrencilerin durumlarıyla ilgilenir. Diyarbakır'da cimri bir zengini ziyaret eder. Habeşistan'da zinda-

na atılanları görür. Bazı kaynaklar, Sâdî'nin Tebriz'de devrin mağrûr ve itibarlı şairlerinden biriyle konuşmasını anlatırlar. Ancak vaktinin çoğunu Irak, Suriye ve Hicaz bölgelerinde geçirdiği muhakkaktır.

Nihayet karışık devrelerini çok uzakta bırakan Sâdî, Şirâz'a gelir. Tenha bir yerde yaptırdığı tekkede vaktini okuyup yazmakla, ibadetle, ziyaretleri kabul etmekle geçirir. Büyükler ona saygı gösterirler. Bunlar arasında, Moğol hükümdarı İlhan Abaka'nın vezirlerinden Şemseddin Muhammed Cüveynî ve kardeşi, aynı zamanda tanınmış tarih yazarı Alâüddin Cüveynî de vardır. Büyük bir tevazu ile her zaman içinde yaşadığı halk, onu pek sevmiş, eserleri dilden dile, gönülden gönüle dolaşmıştır.

Sâdî, uzun yaşamı boyunca Şihâbeddin Sühreverdî (ö. 632/1234 m.) gibi meşhur sûfilerle görüşmüştür.

Ölümü hakkında çeşitli eserlerde farklı tarihler verilse de son araştırmalar neticesinde 27 Zilhicce 691 (1291)'de öldüğü tesbit edilmiştir. Mezarı Şirâz şehrinin kuzeydoğusunda, hankâhının da bulunduğu yerdedir. Zamanla harap olan mezarı, 1180 h. (1766 m.)'de Kerim Han tarafından yeniden yaptırılmıştır.

Allah rahmet eylesin.

Eserleri

Sâdî, esas şöhretini eserleri vasıtasıyla kazanmıştır. *Bostan* ve *Gülistan*, yüzyıllar boyu memleketimizde ve Doğu İslâm ülkelerinde ellerden düşmeyen iki klasik eserdir. *Bostan*, biraz daha ağır bir üslûba sahiptir ve havassa hitab eder. *Gülistan* ise daha renkli ve açık bir üslûba sahiptir; avama ve havassa hitab eder. Bu iki eser, XIV. yüzyılda Türkçe'ye çevrilmiştir. Ayrıca bu iki eserden seçmeler yapılmış, ayrı kitaplar halinde Türkçe'ye çevrilmiştir.

Bostan ve *Gülistan*, Farsça öğreniminde ilk okutulan metinlerden olma özelliğini taşıdıkları için üzerlerine defalarca şerh, hâşiye ve lügatçe yazılmıştır. *Bostan* şerhlerinden en tanınmış Sâdî'nin eseridir ki, İstanbul'da Matbaa-i Amire'de 1288/1871'de basılmıştır. Bugün hâlâ klasik tarzda Farsça öğrenmek isteyenler, kısa bir Farsça emsilesinden sonra *Bostan* ve *Gülistan*'dan seçilmiş metinleri çözümlemeler.

Gülistan, o devrin yaygın yazım şekli olan makâmât tarzın-

da yazılmış olup, mensûr kısımlar arasında birtakım manzûmeler ilavesi ile meydana gelmiş bir mukaddime ve sekiz babdan ibarettir. Birinci bab, hükümdarların hal ve hareketleri; ikinci bab, dervişlerin ahlâkı; üçüncü bab, kanaatin fazileti; dördüncü bab, sükûtin faydası, beşinci bab, aşk ve gençlik; altıncı bab, takatsizlik ve ihtiyarlık; yedinci bab, terbiyenin tesiri ve sekizinci bab, sohbet âdâbı ile ilgili hikâye ve fıkraları ihtiva etmektedir.

Bostan; (Farsça söylenişıyla “*Bûsitân*” okunur) adalet, ih-san, aşk u mest olmak, tevazu, rıza, kanaat, terbiye, şükür, tevbe ve münâcât gibi mevzûları içine alan ve on babdan oluşan bir eserdir. Fikir ve nasihatlerin kuruluşu; kısa, güzel, akıcı fıkra ve hikâyelerle giderilmiştir. İfade sağlamdır ve o devirde rastlanan mübalağalı, anlaşılmaz teşbih, istiâne ve hayallere rastlanılmaz. Bu bakımdan bu eserde *Gülîstan*’da olduğu gibi sehli mümtenzî sayılacak ifadelere sık sık tesadûf edilir.

Her iki eser de Fransızca, Almanca, İngilizce gibi Batı dillerine ve Arapça’ya çevrilmiştir.

Bostan’dan Seçmeler

Hükümdara Dair

“Hükümdarım! Sen ibadetle yüzünü Allah eşiğine koy! Çünkü doğruların gittiği ana yol budur. Eğer kul isen sultanlık tâcını başından çıkar. Yüzünü bu kapıya sür. İbadet ederken hükümdar libası giyme; yoksul bir derviş gibi yalvarıp yakar. Yüce Rabbin kapısında de ki;

‘Rabbim! Zengin sensin! Yoksulları besleyen kudret sahibi sensin! Ben, memleketler alan, emirler veren bir padişah değilim. Bu dergâhın yoksullarından biriyim. Senin lütûfkhâr elin yâr olmadıktan sonra benim elimden ne gelir? Ya Rabbi! Sen beni hayra, iyiliğe muvaffak kılma zannın benim kime, ne hayrım dokunur?’

Hükümdarım! Gündüz padişahlık edersen gece dilenciler gibi yana yakıla dua kul! Başı yüce kimseler, hizmetine bel bağlamışlar; öyleyken senin yüziin ibadet eşiğinde. Böyle, Allah’ın hakkını edâ eden bir kul, kullar içinde ne güzel bir efendidir!”

“Denetimci olarak gönderdiğin memur, emanete hıyanet edince onun da üzerine bir nâzır tayin etmeli! Bu nâzır da denetimci ile bir olursa hem onun hem de ötekinin vazifesine son ver-melidir. Emanetçi, Allah’tan korkan bir adam olmalıdır. Sadece

senden korkan bir emanetçiye güvenme! Emanetçi, işkenceden, ölümden ve azledilmekten değil, Allah'tan çekinmelidir. Ama her şeyi evvelâ kendi elinle yoklayıp sayarsan ondan sonra rahat edersin. Çünkü bu adamların yüzde birine bile güvenemezsin."

"Eskiden beri anlaşmış ve kalemleri bir yürüten iki kişiyi birarada aynı yere göndermek doğru değildir. Ne bileceksin, belki birbirleriyle anlaşıp elele verecekler; biri hırsız çıkacak, öbürü gözcülük edecek. Oysa hırsızlar birbirlerinden korkup çekinirlerse kervan, aralarından sağsalim geçecektir."

"Yumuşak davranırsan düşman yığıtlenir, sana kafa tutar. Hışım lanınca da herkese usanç verirsin. Sertlik de yumuşaklık da beraber olunca iyidir. Tıpkı hacamatçı gibi ki hem cerrahtır, hem merhem sürer."

"Hükümdarım! İyi kalpli, güzel huylu ve lütûfkâr ol! Rab Teâlâ sana nasıl veriyorsa sen de halka öyle ver."

"İyi nâm bırakanlar müstesna, dünyaya gelip de ebedî kalan kimse yoktur. Ama köprü, mescid, han ve misafirhâne inşa edip gidenler ölmemişlerdir. Hayırlı eserler bırakmadan giden kimseye, ölümünden sonra Fatiha okunmaz!"

"Birinin yaptığı gammazlığı hemen kabul etme! Böyle bir söz söylenmişse aslını araştı. Suçlunun unutkanlıktan doğan kaba-hatini kabul et! Af dileyeni affet!"

"Bir kimsenin suçundan ötürü hiddetlenirsen onu cezalandırmadan önce iyice düşün, taşın! Çünkü Bedehşan Lâlini (kırmızı cam, mücevher) kırmak kolaydır. Lâkin kırılan bir şeyi sonradan eklemek imkânsızdır."

"Şeriatın hükmü olmadan su içmek dahi hata değil midir? Ceza vermek de fetva ile câiz olur. Şeriat, birinin ölümüne fetva verdiği takdirde onu öldürmekten asla çekinme! Ama çoluk-çocuk sahibi olduğunu biliyorsan onları esirge ve rahat yaşat. Kabahat, sadece o zâlimindir. Karısının, zavallı çocuğunun ne günahu var?"

"Hapistekilerin ahvalini gözden geçir. Aralarında suçsuzların bulunması mümkündür."

"Elli yılda kazanılmış nice iyi adlar var ki, bir tek kötü şöret, hepsini ayaklar altına almıştır. Nâmı ebedî kalan hayır sahipleri halkın malına el uzatmamışlardır."

"Şam taraflarında akıllı bir adam dünyadan vazgeçmiş, bir mağaraya çekilmişti. Bu zâtın 'Hüdâdost' (veliyyullah) adıyla anıldığını ve insan kılığında melek huylu biri olduğunu işitmiştim. Büyükler, onun eşğine baş koyarlardı. Zira kendisi, başkalarının kapısında yere kapanmış adam değildi. Zaten salih adam dilenirse ancak kendinden talep eder ve nefsine 'hırsı terket' der. Çünkü her saat 'ver' diyen bir nefis, sahibini zillet için de köy köy dolaştırır."

"Bu akıllı ihtiyarın bulunduğu memlekette zâlim bir uç beyi vardı. Zulmüyle karşısına çıkan zavallıların pençesini büküyordu. Cihânı yakan, acizlere musallat olan merhametsiz bir adamdı. Onun verdiği acıyla koca bir memleketin yüzü yaş bağlamıştı.

Bazı insanlar, bu zâlim beyin zulmü yüzünden göç ettiler. Onun kötü şöhretini ülkenin her yanına yaydılar. Ama bazıları da -yoksul, çaresiz olanlar- yurtlarında kaldılar. Bunlar da arkasından onu lânetlemeye başladılar.

Bir yere zulmün eli uzandı mı, orada artık dudakların gülümseme ile açıldığını göremezsin.

İşte bu uç beyi, arasıra şeyhi görmeye gelir, ama Hüdâdost ona yüz vermezdi.

Bir keresinde şeyhe dedi ki:

'Be mübârek adam! Bana karşı böyle nefretle yüzünü ekşitme! Bilirsin ki ben, seninle dost olmak isterim. Böyle olduğu halde senin bu düşmanlığın nereden geliyor? Diyelim ki şu memleketin hâkimi değilim, ama kıymetçe bir dervişten de aşağı kalmam. Beni herhangi bir kimseden üstün tut demiyorum; ancak herkesle nasılsan benimle de öyle ol diyorum'

Akıllı âbid bu sözleri duyunca birden köpürdü:

'Ey Hükümdar! Şu senin varlığın yok mu? Halkın perişan olması işte onandır. Bense halkın perişanlığını sevmem. Sen, benim sevdiğimin düşmanı iken bana dost olacağını aklım almıyor. Madem ki Rab Teâlâ'nın sana düşman olduğunu biliyorum, seni boş yere niçin seveyim? Eğer benimle dostluğun olsun istiyorsan Rab Teâlâ'nın sana düşman olacağı işleri yapma! Dost gibi benim elimi öpeceğine, git, benim dostlarımı dost edin. Derisini parçalarsan dahi Hüdâdost, hiçbir zaman dostunun düşmanı ile dost olmaz' dedi."

"Halkın mustarip gönülle yatmasına sebep olan o taş yüreklinin uyku uyumasına şaşarım."

"Ey hükümdar! Kimsenin işini ayağa düşürme! Mümkündür, sen de onun ayağına düşersin!"

"Emredin, mazlumun kurumuş dudağı gülsün; bir gün gelecek, zalimin dişleri sökülecektir."

Diğergâmlık ve Dayanışmaya Dâir

"Evin efendisi davul sesiyle uyanıyor. Bekçinin gecesi nasıl geçti; nereden bilecek? Kervan halkı, sade kendi yükünün kaygısını çeker; sırtı yaralı eşeğe kimsenin yüreği yanmaz."

"Bir yıl Şam'da bir kutluk olmuştu. Öyle ki âşıklar aşkı unutmışlardı. Gökyüzü, yeryüzüne karşı bencil davranıyordu. Ekinler ve hurma ağaçları dudaklarını ıslatamıyorlar ve eski pınarlar kuruyordu. Hâsılı, ortada yetimlerin gözyaşından başka bir şey kalmamıştı. Bir bacadan duman çıksa bu ancak bir dul kadının âhı olabilirdi. Dalların azıksız yoksullara döndüğünü görmüştüm. Bi-leği kuvvetli olanlar tamamiyle güçten kesilmişlerdi. Ne dağlarda yeşillik, ne bağlarda balçık kalmıştı. Bostanı çekirgeler, çekirgeleri insanlar yiyordu.

O günlerde dostlarımdan biri bana uğradı. O da bir deri, bir kemikti. Hayret ettim. Çünkü hali vakti yerinde; mevki, parapul sahibi bir adamdı. Kendisine sordum:

—İyi dostum! Söyle bakalım niçin sıkıntıdasın?"

Cevap verdi:

—'Senin aklın nerede? Bunu bile soruyorsan suâlin yersizdir. Görmüyor musun, darlık en üst sınırına varmış; meşakkat son dereceye ulaşmış... Ne gökten yağmur düşüyor, ne de feryad edenlerin dumanı göğe yükseliyor. Baksana ortalığa!'

Ben cevap verdim:

—İyi ama senin korkmana sebep yok ki! Zehir ancak panzehirin bulunmadığı yerde adam öldürür. Başkası yokluktan harap olsa bile bundan sana ne? Kaz, tufandan korkar mı?

Fakih olan arkadaşım bana kırgın kırgın baktı. Bu, bir âlimin câhili süzmesiydi:

—'Dostum! İnsan sahilde bile olsa dostları denizde batarken

rahat edemez. Benim yüzüm yoksulluktan sararmadı. Onu sarartan, yoksulların kaygısıdır. Akıllı adam, ne kendi bedeninde yara görmek ister, ne halkın bedeninde! Çok şükür, kendim yaralı değilim ama bir yara görünce vücudum titriyor. Zayıf bir hastanın yanında sağlam bir insanın dirliği bozulur. Ben de zavallı yoksulların yemek yemediklerini gördüğüm zaman damağımdaki lokma zehir kesiliyor, dert oluyor. Dostları zindanda olan kimse, bahçede zevk edebilir mi?" dedi"

Kanaate Dair

"Allah'ın verdiği talihe, rızka kanaat etmeyen kimse, O'nu bilmemiş, O'na ibadet etmemiş olur. Dünyayı dolaşan, hırstan azmışa haber ver ki insanı zengin eden şey kanaattir. Ey yerinde durmayan kişi, biraz sakın ol; Yuvarlanan taşın üstünde ot bitmez."

"Kendilerine hak sırrının aşikâr olduğu kimseler, bâtılı haka tercih etmediler. Lâkin karanlıktan nuru ayırt edemeyenlerin nazarında, Şeytan'ın suratıyla hurinin yüzü birbirinden farksızdır. Sen de yoldan kuyuyu ayıramadığım içindir ki, kendini kuyuya attın."

"Alıştığından az yemek sûretiyle bir insan, melek huyuna girebilir. Ama yırtıcı aslan, meleğe nasıl yetişir? Yerden göğe uçulur mu?"

"Sen, önce insanı ahlâkı kazan; ondan sonra melek huyolu olmayı düşün. Bir tayın üstünde, bir köprüde bulunuyorsun! Dikkat et, tay senin emrinden baş çevirmesin. Eğer dizginini elinden koparırsa kendisi öldüğü gibi senin kanına da girer."

"Bir soft hem midesine hem şehvetine mağlup olmuş ve bunlardan her birisi için bir dinar harcamıştı. Dostlarından biri gizlice sordu: 'O iki dinarla ne yaptın?'"

Soft:

"Bir dinarla nefsimin hazzını sağladım, diğeriyle mideme ziyafet çektim. Bununla beraber ahmakça hareket ettiğimin farkındayım. Çünkü midem yine aç, nefsim yine istekli." diye cevap verdi."

"Nurlu gönül erlerinden birine, Hoten Emiri ipekten bir hilat vermişti. Şeyh sevindi. Hilatı giydikten sonra emirin elini öptü ve:

"Hoten padişahının ihsanı ne kadar hoş. Fakat kendi hırkam ondan daha güzel!" dedi."

"Eğer hür isen toprakta yat ve başka bir şey isteme. Bir halı alacağım diye kimsenin önünde yer öpme!"

"Adamın biri soğandan gayrı katık bulamıyordu. Başkaları gibi azığı yoktu. Birişi:

'Hey dünyanın maskarası! Gidip yağma sofrasından yemek alsana!' dedi.

Fakir, hemen hırkasını giyip kolunu sıvadı. Fakat gittiği yerde hırkasını yırttılar, kolunu kırdılar. İşittim ki bu adamcağız, kan ağlayarak şöyle söyleniyordu:

'Ne çare! Ben, kendime ettim. Hırsa kapılan, belâsını bulur diyorlar. Bundan sonra mı, işte ben, işte evim! İşte soğanım ve ekmeğim. Kendi elimin emeğiyle yediğim arpa ekmeği, zenginlerin sofrasındaki somundan daha iyidir.'

Elâlemin sofrasını gözleyen zavallı adam, dün gece ne kadar mustarip yattı."

Tevbeye Dair

"Gel, ey yetmiş merdiven dayamış adam! Acaba uyudun da mı, hayatın boşa gitti böyle? Sen, hep kalmak için çare aradın, gitme tedbiriyle meşgul olmadın. Lâkin Kıyamet Günü Cennet pazarını kurdukları zaman, makamları, iyi işlere göre verirler. Ne sermaye getirirsen o kadar alırsın. Eğer müflissen mahcûb olursun. Çarşı ne kadar dolu olursa züğürdün gönlü o kadar perişan olur. Elli dirhemden beş tanesi eksik olunca gam pençesiyle kalbin yaralanır.

Madem ki elli yılın elinden çıktı; kalan üç beş günü ganimet say. Eğer zavallı ölünün dili olsaydı, yana yakıla:

'Ey diri insan! Şimdi söylemek imkânı varken dudağını ölüler gibi yumarak zikirden geri kalma! Bizim zamanımız gafletle geçtiyse sen bari şu birkaç nefesi fırsat bil.' diye inleyecekti."

"Gençlikte, o nimetlerin bolluk çağında, bir gece, birkaç delikanlı toplanmıştık. Hepimiz bülbül gibi şakrak, gül gibi tazeydik. Şakalarımızla mahalleyi gürültüye boğuyorduk. Hemen yanımda cihan görmüş, feleğin cevriyle saçının gecesi gündüze dönmüş bir ihtiyar oturuyordu. Fakat biz dudaklarımızı fıstık gibi aç aç gülerken onun ağzı fındık gibi kapalı duruyordu."

Delikanlılardan biri ona yaklaştı:

'A ihtiyar! Niçin hasret köşesinde dertli dertli oturuyorsun? Bir kere gam yakasından başını çıkar; şu gençlerle gezin, gönlün dinlensin.'

Yaşlı adam, yavaşça başını kaldırdı. İhtiyarlara yakışan bir olgunlukla bak, nasıl cevap verdi:

'Gül bahçesinde sabah rüzgârı estiği zaman salınmak, genç fidanlara yaraşır. Ekin de tazeyken, yeşilken salınır; lâkin sararıp solunca kırılır. Bahar mevsiminde sultanî kavak filizlenirken, kocamış ağaçlar kuruyan yapraklarını dökerler. Oğlum, bana da gençlerle gezinmek yakışmaz. Çünkü yüzümde ihtiyarlığın sabahı belirmiş.

O ayağı bağlı doğanım (canım), şimdi hep ipliğin ucunu kapıp kaçmak istiyor. Biz, yiyip içmekten artık eletek çektik; bu sofraya oturmak nöbeti sizin. Başa ihtiyarlığın tozu konduktan sonra bir daha gençlik çağının zevkini bulamazsın.

Bakin, vaktiyle kuzgun kanadını andıran siyah saçıma şimdi kar yağmış; artık bülbül gibi bağlarda gezmek bana yakışmaz. Tavus kuşu, güzel güzel cilvelenir. Fakat kanadı yolunmuş doğandan bir şey beklenemez. Benim ekinimin biçilmesine de az kaldı; halbuki sizin taze sebzeniz yeni bitiyor. Bizim gülistanımızın tazeliği geçti. Solmuş güllerden kim demet yapar?

Evlâdım, bugün ben değneğe dayanıyorum; hayata dayanmak benim için hatadır. Sıçramak fırlamak hep gençlere özgü. İhtiyarlar elleriyle tutunur, hep öyle kalkarlar. Baksana a! Yüzüm vaktiyle gül pembe iken bugün altın olmuş ... Güneş bir kere sarardı mı, batması yakındır. Toy gencin hevese kapılması, ham ihtiyarın heveslenmesi kadar çirkin olmaz. Bana çocukça yaşamak değil, günahlarımın utancıyla çocuklar gibi ağlamak yaraşır. Hiç yaşamamak, yıllarca hata içinde yaşamaktan daha iyidir diyen Lokman Hekim, ne güzel söylemiş! Bunun gibi hem sermayeyi hem kârı kaybetmektense dükkânın kapısını sabahtan kapamak daha faydalıdır.'

Gençliğin siyahlığı nura ulaşınca kadar, zavallı ihtiyarın saçındaki beyazlık, onu mezara götürür."

Münâcât ve Duaya Dair

"Gel dostum, cân ü gönülünden elimizi Rabbimize kaldıralım;

yarın toprağın altından kaldıramayız. Sonbahar mevsiminin o sert soğuklarıyla yaprağı dökülen ağaçları görmüyor musun? Hani boş kalan ellerini yalvarmak için göklere açarlar da Rabbin rahmetinden eli boş dönmezler. Kazâ onlara ilkbahar elbisesi giydirir, kader kucaklarına meyve doldurur...

Dostum! Zannetme ki el açan kimse, bu hiç kapanmayan kapıdan mahrum dönecektir. Buraya herkes ibadetleriyle gelirken yoksullar sadece niyaz ve dualarıyla gelirler. Sen de fakirleri hoş tutan bu dergâha gel de çıplak dallar gibi el kaldıralım. Çünkü bundan sonra yapraksız kalmak olmaz."

"Rabbim! Bize kereminle nazar kıl! Kullarından olsa olsa hata çıkar ve hakir köle, efendisinin affına ümit bağlayarak günah işler."

"Keremi çok Rabbim! Senin rızkınla beslenmişiz. Senin lütfûna, senin ihsânına alışmışız. Bir yoksul, iyilik, güzellik, cömertlik görünce cömerdin ardından ayrılmaz. Madem ki bizi dünyada aziz kıldın, ahirette dahi öyle umarız."

"Horluğu da itibarı da yalnız sen bağışlarsın. Senin aziz kıldığın kişi, kimseden hakaret görmez."

"Rabbim! Ululuğun hakkı için beni hor, hakir etme! Günah zilletiyle utandırma! Başıma kendim gibisini musallat kılma! Azap göreceksen senden göreyim! Dünyada en kötü şey, bir benzerinin elinden cefâ çekmektir. Senin yüzünden utandığım bana yeter. Gayrı başkasının önünde beni mahcûb eyleme! Eğer başıma senden bir gölge düşerse gökyüzü, benim en alçak makamım olur. Tâc verirsen onunla başım yücelir. Beni sen kaldır ki kimse yikmasın!"

"Bir meczûbun Harem-i Şerifdeki münâcâtını hatırladıkça vücudum titrer. Bu gönlü yaralı meczûb:

"Esirge beni ey Rabbim! Zillet içinde bırakma! Rabbim, beni bırakma! Sen bırakırsan kimse tutmaz elimden. İster lütfûnla çağır. İster kapından at! Ben başka eşîge baş koymam.

Biliyorsun ki biz yoksuluz. Zavallıyız. Nefs-i emmârenin zebûnuyuz. Bu azgın nefis öylesine koşuyor ki, dizgini akılla zabte-dilecek gibi değil. Kendi gücüyle nefsin ve Şeytan'ın hakkından kim gelebilir? Karınca kaplanlarla dövüşemez ki?

Bu yolun erlerinin hakkı için bana bir yol ver! Bu düşmanlardan sığınacak bir yer göster.

Rabbim! Rablığının hakkına, eşsizlik ve benzersizlik sıfatlarının hakkına, Beytülharam'daki hacıların lebbeyk diye nidâ getirişleri hakkına, savaş erlerini kadın sayan cesur kılıçlı yiğitlerin Tekbiri hakkına, temiz ihtiyarların ibadeti, taze gençlerin samimiyeti himmetine, bizi, o bir nefeslik girdâbın içinde iki günah utancından (şirk ve küfür) kurtar. Yarabbi!

Umarız ki ibadeti olanlar, kulluklarını tam yapamayanlara şefaet ederler.

Temiz insanların hakkı için beni kötülüklerden uzak tut. Elimizden fenalık çıktıysa hoş gör! İbadetle iki büklüm olan ve günah utancıyla gözlerini yerden kaldırmayan ihtiyarların yüzü suyu hürmetine, saadete karşı gözümü kapalı tutma!

Şehâdet vaktinde dilimi bağlama! Yakın ışıyla yolumu aydınlat! Elimi kötülüklerden irak bulundur! Görülmesi lâayık olmayan şeylerden gözümü çevir! Beğenilmeyecek şeyleri yapma gücü verme bana!

Ben, senin sevginin havasında duran o kadar hakir bir zerreyim ki, varlığımla yokluğum birdir. Bana lütfünün güneşinden bir ışık ver, yeter! Tek beni görenler, senin aydınlığında görsünler.

Yarabbi, kötüye nazar kıl ki iyi olsun. Padişahın iltifâtı, bir yoksul için yeter de artar. Eğer beni adaletinle ele alırsan, senin mağfiret vaaadin vardı diye inlerim.

Rabbim, beni hakaretle kapından kovma! Çünkü başka kapı aklımdan geçmez. Bilmezlikle birkaç gün kayboldumsa da geldim işte. Şimdi kapıyı yüzüme örtme.!

Günahkârlığımla utancıyla nasıl af dileyim? Ey lütfu çok Rabbim! Huzuruna yalnız aczimi getirdim! Yoksulum, cürmüme, günahıma bakma. Zengin, yoksula yardım eder.

Ama ben niçin ağlıyorum, zayıfım diye? Zayıf da olsam sığınağım kuvvetli ya !' diye yalvarıyordu."

KAYNAKLAR: Hamdullah Mustavfi, *Tarih-i Güzide*, Leiden, 1910; Molla Cami, *Nefehâtü'l-Üns*, (trc. Lamîl Çelebi) İst. 1289 h. s. 670; Devletşah, *Tezkire-i Şuara*, nşr: Muhammed Abbâsi, Tahran 1337 h., s. 233; Rıza Kâfi Han, *Rihâzu'l-Ârifîn*, Tahran, 1316 h., s. 143; Rypka, *Iranische Literaturgeschichte*, Praha, 1959, s. 242; Eflâkî, *Menâkıbu'l-*

Ârifin, n.ş.r. Tahsin Yazıcı, Ankara 1959 c.1, s. 266; Said Nefisî, *Târih-i Dürüst-i Sergüzeşt-i Sâdî*, Mecelle-i Danişgâde-i Edebiyat, Tahran, 6. yıl, sayı 1 s. 64, 82; A. Hayyampûr, *Ferheng-i Sühanvarân*, Tebriz 1340 h. s. 269; *İslâm Ansiklopedisi*, (M.E.B.) İst. 1993, c. 10, s. 36-41; Sâdî, *Gülüstan*, çev: Hikmet İlaydın, İstanbul 1991; Sâdî, *Bostan* çev: Hikmet İlaydın, İstanbul 1993.

SAİD AYKUT

ABDURRAHMAN ED-DEBBÂĞ

(R.H) (ö. 699/1299)

Kayravanlıdır. Aşkın sûfî literatüründeki anlamları ve kı-sımlarına dair *Meşâriku Envârî'l-Kulûb ve Mefâtihü Esrârî'l-Guyûb* adlı kitabıyla şöhet bulmuştur. Bu eser, ilâhî sevginin kı-sımları, bu yolda yürüyenlerin dereceleri, faziletleri ve mutasav-vıfların getirdiği tanımlarla ilgili son derece kapsamlı bir kitaptır. Abdurrahman ed-Debbâğ aynı zamanda fıkıh bilgini ve tarihçi-dir de... Kayravan şehrinin tarihi, burada hüküm süren sultanlar hakkında muhtelif eserleri vardır. Şairlik yönüyle de dikkat çeken Kayravan şeyhi Debbâğ'ın gayet akıcı ve güzel bir üslûbu vardır.

Debbâğ, tüm manevî makam ve hallerin sevgi (muhabbet) ile tanzim olunduğunu söyler. Rabba özlem (şevk), sabır, korku, ümit, vuslat, yakınlık, uzaklık, zühd, ünsiyet, murakabe, heybet, fenâ bulmak, bakâ bulmak, müşahade ve daha nice hallerin hepsi de kulun taşıdığı sevgi ile yerini bulan ve derecelenen hallerdir.

İlâhî sevgi ile yananların ilk makamı ülfettir. Sonra hület (yakın dostluk), sonra hevâ (tutku), sonra şağf (iradeyi çiğneyen arzu), sonra vecd (kendinden geçiş), sonra da aşk gelir. ⁽¹⁾ Sevginin en alt mertebesi güzel bir sûret ve üstün bir nizamla donanmış olana duyulan sevgidir. En yüksek mertebesi ise Hak Teâlâ'ya âşık olma mertebesidir. Bu yola giren (sâlik) sevginin kemâli için durmadan yükselmeli, dereceleri bir bir aşmalıdır. En zirvedeki hal aşk halidir ki, Rabba yakınlığı için hissedilen şiddetli bir öz-lem halidir. Allah aşkı ve Marifet-i İlâhiyye'ye Allah'tan başka hiçbir şeyle varılamaz. Allah'ın sevmesi ve yakınlığı en büyük saa-dettir. Peygamberimiz şöyle buyurur: "Allah'ım! Bana senin sev-gini, seni sevenin sevgisini ve sevgisi senin sevgine yaklaştıracak

(1) Bu terimlerin tam anlamı ancak yaşanmakla bilinir. Sadece kelime karşılığını verme-ye çalıştık. (S.A.)

olanı sevmeyi nasib et." Peygamberimiz, Rab Teâlâ'nın sevgisine ulaştıracak şeyleri, bizzat onlardan ötürü değil, vesile oldukları için istemiştir.

Başka bir hadiste şöyle buyurulmaktadır: "*Kendini bilen Rabbini bilir*" ⁽¹⁾ Nefsinin hakikatını kim bilebilir? Ancak tam bir kalbî riyâzet ile onu arındırma çabasında olan bilir. İşte o zaman tüm duruluğu ile kendine bakabilir. İşte o zaman Hakk'ın ışığı ona tecelli eder. Orada nefsinin ve tüm kâinatın cemâlini (güzelliğini) seyrederek. Bu güzelliği yaratan ve yoktan vareden Rabb'a tutkuyla bağlanır. Ârifler, ilâhî sanata baktıklarında sonunda mücerred güzelliğe ulaşırlar. Oradan küllî bir güzellik âlemine, oradan da her şeye güzelliği veren eşsiz Yaratan'a varırlar. Bu müşahade esnasında kendilerini bilmezler, tanımazlar; nefislerinden geçmişlerdir. Sonunda, onlarda benlikleri namına bir şey kalmaz. İşte Rab Teâlâ'nın seçtiği, tertemiz kıldığı, marifeti ve sevgisi ile donattığı kullar böyledir. Kim bu zevkten mahrum olursa hakikatı kaybetmiş, elinden kaçırmıştır. ⁽²⁾

Abdurrahman ed-Debbâğ, h. 699 yılında vefat etmiştir. Geride bıraktığı eserler yıllarca sonra dahi okunmakta, sevgiye dair düşünceleri büyük bir ilgiyle karşılanmaktadır.

KAYNAKLAR: Dr. Abdülmünim el-Hıfni, *el-Mevsûâtü's-Sâfiyye*, Kahire 92; Ömer Ruza Kahrâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, c.7, s. 185 (eski baskı); Ahmed Baba Tinbuktî, *Neylû'l-İbâhid*, Kahire, 1329 h., s. 163; Mahluf, *Şeceretü'n-Nâr*, s. 193; Abdülhayy el-Kettânî, *Fihristü'l-Fehâris*, c.1, s. 392; Brockelmann, *GAL*, suppl. 1, 812.

SAİD AYKUT

BAĞİSTÂNÎ (R.H)

Taşkent'in dağ eteklerinde bulunan Bağistan köyünde doğdu. Nesebi onaltıncı batında Hz. Ömer'in oğlu Abdullah'a varır. Tarîkatta da nesepleri basamak basamak Ebu'l-Kâsım el-Cürcânî'ye kadar uzanıyor. 93 yıl yaşadı. Nakşibendiliğin önde gelen şeyhlerinden Hâce Ubeydullah Ahrâr'ın anne tarafından dedesidir. Bağistânî m. 1258 yıllarında Buhara'ya giderek o sıra-

(1) Bazı âlimler bu sözün hadis değil, büyüklerin sözü olduğunu söylemişlerdir. (S.A.)

(2) Metinde "aldanmıştır" ifadesi var. (S.A.)

da bu şehirde oturmakta olan ve tarikat silsilesi Ebu'n-Necîb es-Sühreverdî'ye ulaşan Şeyh Salâhaddîn Bulgârî'ye intisâb etti. Fahreddîn Sâfî'nin bildirdiğine göre, Bahâeddîn Nakşibend'in halifesi Yakub Çerhî, müridi Ubeydullah Ahrâr'a Şeyh Ömer Bağistânî ile bir yakınlığı olup olmadığını sormuş, o da tevazu göstererek, "*Ailenin büyükleri Ömer Bağistânî'ye intisâb etmişlerdi*" diye cevap vermişti. Yakub Çerhî, daha sonra Bahâeddîn Nakşibend'in Ömer Bağistânî'yi takdir ettiğini söyler. Bahâeddîn Nakşibend'e göre, tamamen bir zevk hali olan cezbeden sonra şer'an zarûrî olan istikâmet haline dönmek zor bir iştir. Bağistânî bu zoru başaran, "*cezbeyle istikâmeti cem' eden*" büyük velilerdendi.

Bağistânî, Moğollar arasında İslâm'ı yaymak için gece-gündüz gayret göstermiş, hatta Moğol hanlarından biri, onun telkiniyle domuz eti yemeyi terk etmiştir.

Bağistânî, tasavvufî öğretisini temellendirirken Kitab ve Sünneti esas almış, mutasavvıf ve ulemânın usûl ve âdâbını ise vesile olarak kabul etmiştir.

Oğlu Hâvend Tahûr'a söylediği şu söz, belki de tasavvuf tarihinde tüm zamanların en güzel sözlerindendi:

"Molla olma, şeyh olma, sûfî olma, sadece Müslüman ol."

Bu söz, mollahğın, sûfilğin ya da şeyhliğin belirleyici olmadığını, temel prensibin İslâm'a uygunluk olduğunu açıklıyor. İlk Nakşibendî şeyhleri, Bağistânî'nin tarikatı şeriatle uzlaştıran bu tavrın etkisinde kalmışlardır.

Oğlu Hâvend Tahûr, Tenkûz Şeyh adlı bir Yesevî şeyhinden de feyiz almıştır.

Bağistânî'nin çok uzun yaşadığı nakledilir. *Reşahât*'ta bazı menkıbe ve sözleri yer almaktadır. Şeyhi Hasan el-Bulgârî'den hilâfet aldıktan sonra Türkistan'da uzun yıllar irşad faaliyetini sürdüren Bağistânî'nin ölüm tarihi tesbit edilememiştir. Ama 7. hicrî yüzyılın ilk yarısında vefat ettiği söylenebilir.

KAYNAKLAR: Mevlânâ Sâfiyyüddîn, *Reşahât Aynu'l-Hayat*, Osmanlıca, s. 305; *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.

SAİD AYKUT

DAVÜD EL-HÜSEYNİ (R.H) (ö. 701/1301)

Münâvî'nin *Tabâkât*'ında Davûd b. Bedr el-Hüseynî olarak geçer. Doğum tarihi belli değildir. Ashında vefat tarihi hakkında da birbirinden tamamen uzak rakamlar vardır. Halk arasında çok sevilen, hakkında kerâmetler anlatılan bir zâttı. Beyt-i Makdis civarında yaşadığı ve vefat ettiği kesindir.

Hakkında ibret dolu kerâmetler anlatılır. Münâvî anlatıyor:

"Davûd el-Hüseynî'nin bulunduğu kasabanın tümü Hıristiyanı. Sadece Davûd ve ailesi Müslüman küçük bir grup olarak burada yaşamaya çalışıyorlardı. Köylülerin temel uğraşısı, üzüm sıkıp şarap yapmaktı. Ürettikleri şarabı çevre köylere satarlardı. Bu iş, Davûd'un zoruna gidiyordu. Allah Teâlâ'ya yöneldi, dualar etti. Köylülerin işleri bozulmaya başladı. Şarapları ya sirkeye ya da suya dönüşüyordu artık. Bu işin burada yapılamayacağına karar verip toplu olarak köyü terk ettiler. Geriye Davûd ve grubu kalmıştı. O yörenin sahibine durumu arzeden Davûd, köye fakirlerin uğrak yeri olan bir zâviye inşa ettirdi. Daha sonra bu kasaba gelişti. İlim ehlinin sık sık ziyaret edip kaldığı bir merkez haline geldi."

Davûd'un vefatı hakkında da enteresan menkıbeler anlatılır. Halkın çok sevdiği biriydi. Hicrî 701 (1301) yılında vefat ettiği söylenmektedir ama farklı ve tamamen birbirinden uzak (880, 881 gibi) rivayetler de vardır. Allah ondan razı olsun.

KAYNAKLAR: İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü's-Zehab*, Kahire 1359 h; Uleymî, *el-İnsû'l-Celîl*, Kahire, 1283 h; Nebhânî, *Camîu Kerâmâtî'l-Evliyâ*, Beyrut, 92; Münâvî, *Kevâkib (Tabâkât-ı Kübrâ)* Kahire, 94.

SAİD AYKUT

İBRAHİM ZÂHİD-İ GİLÂNÎ (R.H) (ö. 705/1305)

Lakabı *Tâceddîn*, künyesi *Ebu's-Safvet*, ismi İbrahim b. Rûşen Emir b. Yâbil b. Şeyh Bidârü'l-Kürdî es-Sincânî'dir. Yedi cedit de şeyhdir. Azerbaycan'da Siyâverud denilen köyde doğmuştur. Burası Gilan nahiyesine bağlıdır. Tahsilini Gilan'da

tamamlamıştır.

Rivayete göre, **Şeyh Cemâleddîn Gilan'a** yerleştiği sırada **İbrahim Zâhid**, kitapları koltuğunun altında hocaya ders almaya giden küçük bir çocuktur. **Seyyid Cemâleddîn** onu yolda görünce, mübârek elini onun başına koyup "*Bizi, şeyhimiz **Şihâbeddîn** hazretleri, Gilan'a bu masûmu irşâd için göndermiştir.*" dedi. Yine anlatıldığına göre **Şeyh İbrahim**, bülûğ çağlarında iken zâhiri ilimlerde ilerlemek için Şiraz'a gitti. Orada çağının bütün ilimlerini tahsil ettikten sonra ecdâdında olduğu gibi kendisinde de bâtin ilimlerini öğrenmek merakı hasıl oldu. Halkın seçkinlerinden olmak, seyr-ü sülûk ile Hakk'ı bulmak için devrin büyük şeyhi **Sâdî Şîrâzî** hazretlerine biat etti. Onun feyziyle birçok hakikata ulaştı. Şeyh'in emriyle sayısız halvetlere girdiği, riyâzetle sayısız keşifleri yaşadığı halde yine tatmin olmayınca, **Şeyh Sâdî** ona şöyle dedi:

"*Ey Oğul! Ben seni ancak bu makama kadar getirebildim. Sen biraz da memleketin olan Gilan'a git. Orada **Şeyh Cemâleddîn**'in hizmetinde bulun. Belki murâdın onunla tecelli eder*" diye, kendisine izin verdi. **Şeyh İbrahim Zâhid** böylece Gilan'a gelip Lahcân nahiyesinde oturan **Seyyid Cemâleddîn**'in dergâhına girerek biat ve hizmette bulundu.

Hakkında birçok menkıbe ve kerâmet anlatılır. En güzeli bizce şudur:

"***Şeyh İbrahim Zâhid**'in vefatı yaklaşmıştı. Etrafına biriken dostlarından bazıları: 'Sultanımız! Uzun zamandır ağzınıza dünya nimeti olarak bir lokma koymadınız. Ne olur, bir lokma bir şeyler yeseniz' dediler. Zâhid Efendi: 'Güzel bir et olsa ve suyla pişirilse, sonra bu etler yahni yapılsaydı belki biraz yiyebilirdik' dedi. Dervişler hemen et yahnisi yapıp huzura getirdiler. Yarân ve müridler sofraya davet edilip hep beraber yemeğe başlandı. Ama **Şeyh Zâhid** yemek yemiyordu. Bazı dostları: 'Sultanımız! Bir miktar yeseniz olmaz mı?' deyince Şeyh: 'Dervişlerimizin yemek yemeklerini görmemde ayrı bir zevk vardır' dedi. Tarih 705/1305-1306 idi. Gilan tarafında, Lenger-i Künân denen yere gömüldü. O sıralarda Cengiz soyundan **Sultan Muhammed Hüdâbende** adıyla tanınan **Olcaytu Han** hâkim idi. Anadolu'da Selçuklulardan **II. Alâeddîn** ve Rumeli'de **Osmancık** hükmediyordu. İran Azerbaycan'ı ve Gilan'da **Ahmed Han**, Mısır'da ise **Muhammed b. Kılavun** sultanlık ediyordu.*"

Şeyh İbrahim Zâhid hazretlerinin sayısız halife ve derviş-

leri içinde en seçkin dört halife ve postnişini şunlardır: **Şeyh Sâfi, Şeyh Ahî Yusuf, Şeyh Pîr Hikmet ve Şeyh Ahî Muhammed** hazretleri.

KAYNAKLAR: Mahmud Cemâleddin Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye Ez Lemezât-ı Ulviyye*, hazırlayıp latin harfleriyle basan: Mehmet Serhan Tayşî, 1993, İstanbul, s. 325.

SAİD AYKUT

İBN ATÂULLAH İSKENDERÎ (R.H) (ö. 709/1309)

İbn Atâullah İskenderî'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, doğum yerinin İskenderiyye olduğu kuvvetli bir ihtimaldir. Tam adı, **Ahmed b. Muhammed**'dir. **İbn Atâullah İskenderî** ve **Tâcüddîn İskenderî** adlarıyla tanınmıştır. Şâzili yolunun büyüklerindendir.

Küçük yaşta ilim tahsiline başlayan **İbn Atâullah, Ebu'l-Abbas Mürsî** ve **Yakût-ı Arşî**'nin talebesi olmuştur. **Ebu'l-Abbas**'ın ders halkasında, hemen hemen bütün İslâmî ilimleri tahsil ederek ilmi olgunluğa ulaştı.

Malikî mezhebinden olan **İbn Atâullah** hazretleri, Kahire'ye yerleşerek, orada talebelere dersler verir, insanlara doğru yolu göstererek hidâyetlerine vesile olmaya çalışırdı. **İbn Atâullah** 709/1309 senesinde Mısır'da vefat etmiş olup mezarı Karâfe kabristanındadır.

Çok sayıda talebe yetiştirmiş olan **İbn Atâullah**'ın en ünlü öğrencisi, **Ebu'l-Hasan es-Sühkî**'dir. Çeşitli eserler vermiş olan **İbn Atâullah**'ın *Kitabü't-Tenvîr*, *Hikem-i Atâiyye* ve *Letâifü'l-Minen* adlı eserleri çok meşhurdur.

Bazı sözleri

"Sorulan her şeye cevap verenin, açıkça görülen her şeyi yorumlayanın, karşıındakilerin durumunu düşünmeden her ilmi açıklayanın bu davranışları, onun câhil olduğunu gösterir."

"Allah katındaki durumunu öğrenmek istersen, Allah'ın seni hangi işlerde kullandığına dikkat et."

"Vacibleri yapmakta gevşek olup da nâfilelere ciddiyetle eği-

len kişi, nefsinin istekleriyle meşgul oluyor demektir.”

“Amelinin meyvesini dünyada görmek, âhirette makbûl olmaya işârettir.”

“Şu âlemin dışı güzel, içi ibrettir. Nefs dışına, kalb içteki ibretine bakar.”

“Ne tuhaf! İnsan hiç ayrılmayacağı Allah’dan kaçma, mutlaka ayrılacağı dünyaya da yapışma halinde...”

“Kâbe’de, hacca gitmediği halde kendisini gören bir hacıya ‘Allah sevdiği kullarına, istediği yere bir anda gitme kudreti vermiştir’ dedi.”

“Kalbin öldüğünün alâmetlerinden biri de, insanın kaçıracağı iyiliklere üzülmemesi, yaptığı kötülüklerle pişmanlık duymamasıdır.”

“Hesap gününde adaletle muamele olunursan, küçük günahlardan bile helâk olursun. Allah, lütfu (ihsanı) ile muamele ederse büyük günahın da olsa kurtulursun.”

“Allah yolunda kötülük üzere olduğun halde, sana ihsanları devam ediyorsa, bunların istidrac (felakete sürükleyen şey) olmasından kork!”⁽¹⁾

“Sübhan olan Rabbim! Dostlarını öyle yaptın ki, onları bulan Sana kavuşuyor, Sana kavuşmayan onları tanımıyor...”

Âlimlerin ayağının kaydığı bir keyfiyet inceliğine de şöyle işaret eder: “İlimde esas, Allah korkusudur. İlmin yanı sıra Allah’dan korkman varsa, ilminin sana faydası dokunur. Aksi halde o ilim senin için noksanlık ve vebal olur.” “Faydalı ilim, nuru kalbe yayar, kalpteki perdeleri kaldırır.” “Nefsinden razı olmayan cahil biriyle arkadaşlık yapmak, nefsinden razı ve memnun olan bir âlim ile arkadaşlık yapmaktan daha iyidir. Zira nefis, daima kötülüğü ister. Ondan nasıl memnun kalınabilir?”

“Söz ve davranışları ile sana Allah’ı ve âhireti hatırlatmayan kişiyle samimi olma.”

“Seçim yapmakta bocaladığın iki iş arasında kaldığın zaman, nefsine hangisi ağır geliyorsa, onu yap!”

“Allah’ın mü’minlere mükâfat verme yeri âhirettir. Zira bu

(1) “Onları hiç ummadıkları bir yönden yavaş yavaş helâke yaklaşıyoruz.” (A’raf, 182.)

dünya yapılacak ihsanlara müsaid değildir. Mü'minlerin değeri, mükâfatlarının fânî olan bir yerde verilmesinden daha üstündür."

"Büyüklik Allah'a mahsustur. İnsan, benliğini küçüklük toprağına gömmelidir. (Tıpkı bir bitki gibi) gömülmeden bitmesi, büyümesi düşünülemez."

KAYNAKLAR: Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*; Ziriklî, *A'lâm*; Nebhânî, *Camiu Kerâmâtü'l-Evliyâ*; Şârânî, *Tabâkâtü'l-Kubrâ*; İbn Atâullah İskenderî, *el-Hikemü'l-Atâiyye*; Sübki, *Tabâkâtü'l-Şâfiyyetü'l-Kubrâ*.

Doç. Dr. ETHEM CEBECİOĞLU

MAHMÜD FAĞNEVÎ (R.H) (ö. 717/1317)

Reşahât'ın verdiği bilgiye göre Buhara'ya üç fersah mesafede ve Eykenî'ye bağlı Fağni köyünden Mahmûd Fağnevî, bu köyde doğdu ve Eyneki'de yaşadı. Kabri Eyneki'dedir. Hayatı hakkında bildiklerimiz pek sınırlıdır. Bazı kaynaklarda ismiyle beraber geçen "*Encer*", "*Encir*" veya "*İncir*" lakabı olmalıdır. "*Encer*" gemi demiri demektir. Tarikatı, şariat esaslarıyla demirleyen bir mürşid olduğu için kendisine bu lakab verilmiş olabilir. Encir ve İncir ise bildiğimiz incirdir. Bazı kaynaklarda Encir ve İncir'in, Fağni köyü ile birlikte kullanıldığına bakılırsa, İncir'in, Fağni'nin bir mahallesi olabileceği ihtimali de hatıra gelmektedir.

Fağnevî, mürşidi Ârif Rivegerî'nin yerine irşad makamına geçinceye kadar dülgerlik yapar, inşaat işleriyle uğraşır, bina inşa ederdi. Rivegerî'yi tanıyıp onun dergâhında olgunluğa erdikten sonra, irşad işiyle meşgul olmaya ve gönül inşa etmeye başladı. Mürşidinin vefatına yakın dönemde benimsenmesine izin verdiği "*cehri zikir*" usûlünü Buhara ve Eykenî'de yaydı. *el-Hadâiku'l-Verdiyye*, onun Buhara'ya üç fersah mesafedeki Vâbekî Camii'nde irşad hizmetiyle meşgul olduğunu kaydeder. Vefatı, 717/1317 yılıdır. Kabri, Buhara yakınındaki Safırcan nahiyesine 15 km. mesafedeki İncirbağ köyündedir.

Mahmûd Fağnevî, zikir ve gönül ehli bir kimse olmakla birlikte, ilim meclislerini sever ve zaman zaman oraları ziyaret ederdi. Yine bir gün Şemseddin Halvânî ve Şeyh Hâfızuddin gibi âlimlerin bulunduğu ilim meclisine vardı. Şeyh Hâfızuddin,

daha sonraki Nakşî silsilesinde yer alacak olan Muhammed Pârsâ'nın büyük ceddidir. Şemseddin Halvânî, Şeyh Hâfızuddîn'e dedi ki: "*Mahmûd Fağnevî'ye sor bakalım, tarikatlarının esası hâfî zikir olduğu halde, cehrî zikri hangi niyetle yapıyorlar?*" Fağnevî şu cevabı verdi:

"*Cehrî zikri, uyuyanları uyandırmak, gafilleri Hak yoluna koymak, tevbe ve inâbenin Allah için olmasını sağlamak niyetiyle yapıyoruz.*"

Şeyh Hâfızuddîn, bu cevabı duyunca dedi ki:

"*Niyetiniz sağlam, hâliniz tam.*"

Çünkü değişen ve değiştirilen bir şey yok ortada. Temel an'a-ne yolundadır. Bu tecelli, onlarda bir hâlet ve bir hikmet gereğidir. Gizli zikir yolundan aldıkları zikri, şimdi açıktan dağıtmaya memur olmuşlardır.

Şeyh Hâfızuddîn, bir başka gün Fağnevî'ye sorar:

"*Cehrî zikir kimlere câiz, kimlere değildir?*"

Fağnevî:

"*Dili gıybet ve yalandan, midesi şüpheli ve haramdan, kalbi riya ve süm'adan, sırrı mâsivâya yönelmekten temiz olanlara câizdir*" der.

Fağnevî'nin halifesi Râmitenî şöyle anlatır:

"*Bir gün bir derviş Hızır'la karşılaşır ve ona: 'Bu zamanda şariat çizgisinde, istikâmet üzere olan ve kendisine iktidâ edebilecek bir ârif var mıdır?' diye sorar. Hızır ona: 'Senin söylediğin sıfatları taşıyan Mahmûd Fağnevî'dir' der.*"

Ali Râmitenî'nin müridlerinden biri, Hızır'la karşılaşp konuşan bu dervişin bizzat Ali Râmitenî olduğunu söyler. Ancak "*Hızır'ı görmek iddiasında olmamak için*" kendi adını vermekten sakınmıştır.

Hakîm Tirmizî'nin naklettiği bir hadiste belirtildiği gibi evliyânın bir kısmı İbrahim, bir kısmı Mûsâ, bir kısmı İsâ, bir kısmı da Muhammed (s.a) hazretlerinin fitrat ve meşrebinde olur. Mahmûd Fağnevî, tabâkât kitaplarının ifadesine göre, mânâ ayağı Hz. Mûsa (a.s)'da olan, O'nun fitrat ve meşrebinde bulunan bir velîydi.

Anlatıldığına göre Gucdüvânî'nin halifelerinden Evliyâ-i Kebîr Buhârî'nin talebesi olan Şeyh Dehkan Killeti hastalanmıştı. Mahmûd Fağnevî, onun ziyaretine vardı. Şifa dileklerinde bulunduktan sonra huzurundan ayrıldı.

Fağnevî çıktıktan sonra Şeyh Dehkan şöyle dua etti: *"Allah'ım, ölümüm yaklaştı. Ölümüm sırasında velî kullarından birini bana gönder de bana yardım etsin, işimi kolaylaştırsın."*

Şeyh Dehkan, duasını tamamlar tamamlamaz Mahmûd Fağnevî tekrar içeri girdi ve: *"Ölünceye kadar sana hizmete geldim"* dedi ve vefatına kadar yanından ayrılmadı.

Mahmûd Fağnevî'nin kerâmetleri zâhirdi. Nitekim bir gün halifesi Ali Râmitenî, ihvana zikir yaptırırken baş ucundan geçen beyaz bir kuşun gagasından aynen şu lafızlar duyuldu:

"Ya Ali, merd ol, sözüne bağlı kal, yapıştığın eteğe sımsıkı sarıl, ahdini bozma!"

Zikir halkasında bulunan müridleri şaşkına çeviren ve kuşun ağzından dökülen bu cümlelerin ardından Ali Râmitenî dedi ki: *"Bu, şeyhimiz Mahmûd Fağnevî'nin sesidir. Bizi uyarıyor, âgâhlığa çağırıyor."*

Şemaii

Fağnevî orta boylu, güleç ve güler yüzlü, çekme burunlu, genişçe ağızlıydı. Teni beyaz, sakalı siyahtı. Beyaz sarık sarardı. Mûsâ (a.s) meşrebinde ve kerâmeti zâhir bir veliyy-i kâmil idi. Esası hafî zikir olan yolun usûlünü, hal ve cezbe galebesiyle ve mürşidinin işaret ve müsaadesiyle cehri yapmıştı. Çünkü cehri zikir ona, şeyhi Rivegerî'den mevrustu.

KAYNAKLAR: *Nefhâtü'l-Üns* (trc. Lâmiî Çelebi), s. 418; *Reşhât Aynü'l-Hayât*, İstanbul 1291. s. 51-52; *el-Hadâiku'l-Verdiyye* s. 119-120; *Âdâb Risâlesi*, İstanbul 1326, s. 48; *ed-Dürerü'n-Nadid*, s. 29; *Hadîkatü'l-Evliyâ* II. 30-31; *İrgamü'l-Merid*, s. 54; *İrgamü'l-Merid* Terc. s. 67.

Prof. Dr. H. KAMİL YILMAZ

ULU ÂRİF ÇELEBİ (R.H) (ö. 719/1319)

Ulu Ârif Çelebi 670/1271 senesinde Konya'da dünyaya gelmiştir. Esas adı, Celâleddin Emir Ârifdir. Hz. Mevlânâ'nın to-

runu, **Sultan Veled**'in oğludur. Dünyaya geldiğinde, **Hız. Mevlânâ**, şükranne olarak fakir fukaraya sadakalar dağıttı, akika kurbanları kesti. Ziyafetler, sohbetler yapıldı. Adını bizzat **Hız. Mevlânâ** koymuştur. Doğumunun yedinci günü yeni doğan çocuğu kucağına alan **Hız. Mevlânâ**, "Oğlum, bu torunumun adı, **Celâleddin Emir Ârif** olsun, **Celâleddin** ismiyle değil **Emir Ârif** ismiyle çağırırsınız. Çünkü babam da bana, adım **Muhammed** olduğu halde **Celâleddin** derdi. Bu yavruda yedi evliyanın nurunu görüyorum. **Sultanü'l-Ulemâ** (**Mevlânâ**'nın babası), **Seyyid Burhâneddin**, **Şems-i Tebrizi**, **Selâhaddin Konevi**, **Hüsâmeddin Çelebi**, dedesi ve babası. Onun kadrini bilerek iyi yetiştirmeye çalışın" dedi.

Ârif Çelebi hazretleri, küçük iken çok güzel olduğundan kendisine "İkinci Yusuf" derlermiş. Ancak küçük yaşta ani bir hastalığa tutulur. Boynundan rahatsızlanır. Ağır ıstıraplar çeker. Çağırılan doktorlar tedavi edemezler. Meme emmekten de kesilen yavruya, babası, ölecek gözüyle bakmaya başlar. Sonunda **Sultan Veled**, oğlunu, dedesi **Mevlânâ**'ya götürür. "Efendim, artık ümidimiz kesildi. Herhalde vefat edecek" der. **Mevlânâ** hazretleri de: "Evlâdım, böyle konuşup kendinizi perişan etmeyiniz. Üzülmeyiniz. Zira oğlumuz **Celâleddin Ârif**, hemen gitmek üzere dünyaya gelmiş değildir. Onun, yadigârım olarak uzun bir ömür süreceğini, insanların hidâyete kavuşmasına vesile olacağını ümid ediyorum." karşılığını vererek çocuğu kucağına alır. Çocuğun hasta olan yerine, enine boyuna yedişer çizgi çizer ve "aklı olana bu yetişir" şeklinde bir yazı yazar. Çocuk hemen gözlerini açar, annesine götürülür, emzirilir ve çok kısa bir zamanda Allah'ın izniyle iyileşir.

Sultan Veled'in anlattığına göre, **Ulu Ârif Çelebi** ağladığında **Hız. Mevlânâ** onu kucağına alır, parmağını ağzına vererek sustururmuş. Hatta çocuk, dedesinin parmağını bazen o kadar sert emermiş ki, **Sultan Veled** kopacak sanırmış. Yine böyle bir durumla karşılaşınca hemen müdahale etmek istemiş ancak **Hız. Mevlânâ** bu durumu anlayarak: "Ey **Veled**! **Ârif**, benim de oğlum değil midir?" diye sormuş, olumlu cevap alınca da: "Bizi seven, köle de talebe de kim olursa olsun oğlumuzdur" şeklinde karşılık vermiş. Sevgi ve şefkatin, baba-oğul münasebetindeki gibi bir yakınlığa sebep olacağını ifade etmek istemiş.

Hız. Mevlânâ, **Ârif Çelebi** altı aylık olunca, ona ilk olarak

Allah zikrini talim etti. Çocuk, üç defa açık şekilde "Allah, Allah, Allah" deyince, Hz. Mevlânâ: "Bu oğlumuz ileride büyük bir velî olacaktır" müjdesini verdi.

H. Mevlânâ vefat edince, **Ulu Ârif Çelebi**'nin annesi üzüntüsünden üç gün süreyle yavrusuna süt emzirmeyi unutmuş. Çocuk da açlık belirtisi olarak, herhangi bir şekilde ağlama veya bağırma tepkisi göstermemiş. İşte bu sırada annesi **Fâtıma Hatun**, anlatıyor: "Birden uyku bastırdı, uyudum. Rüyamda **H. Mevlânâ**'yı gördüm. Bana şöyle diyordu: 'Ey **Fâtıma**! Ayrılığım sebebiyle üzülyorsanız, üzülmeyiniz. Çünkü bende bulunan bütün feyzleri ve olgunlukları oğlum **Ârife** aktardım. Beni arayan **Ârif**'imde bulur. Şayet sen de beni istersen, **Ârif**'de bulursun ve nûrumu onda müşâhede edersin. Onun yetişmesiyle ilgili her şeyi ben üzerime aldım.' Rüyanın etkisiyle hemen uyandım. Birden, üç gündür **Ârif**i emzirmedığım aklıma geldi. Göğüslerimden sütler akıyordu. **Ârif**'in yüzünü açtığımda, bana tebessüm ettiğini ve yüzünde **H. Mevlânâ**'nın mübarek nûrunu gördüm. Heyecandan bakmaya tâkat getiremedim. Elimde olmayarak bağırışım, sonradan efendim söyledi." **Fâtıma Hatun**, rüyada aldığı bu ihtar üzerine, daha küçük iken yavrusu **Ulu Ârif Çelebi**'ye karşı saygılı davranır, üzerinde titrerdi.

Sultan Veled de aynı şekilde oğluna karşı saygılı davranır, hatta bir mecliste iken oğlu **Ulu Ârif Çelebi** geldiğinde hürmetle ayağa kalkar, yerini ona verirdi. Kendisine: "**Ârif** daha küçük bir çocuk, niçin bu derece saygılı davranıyorsun?" dediklerinde, "Onda babamın hallerini görüyorum. Bu sebeple elimde olmadan ona hürmeten ayağa kalkıyor, saygı gösteriyorum" cevabını verirdi.

Onun bu büyük mertebesini bilen ve ona göre davranan muhterem babası **Sultan Veled**, yaşı küçük olmasına rağmen **Mevlânâ**'daki ince hikmetler ve sezislerin onda nasıl tecelli ettiğini sorması üzerine aldığı cevap şu olur: "Efendim, ben o yüce zâtı mânevî âlemde gördüm. O da bu fakiri gördü ve kendi kemâlâtını görebilecek gözün bağışlanmasına vesile oldu."

Ulu Ârif Çelebi küçük yaşlarda eğitim almaya başlamıştı. İlk hocası, babası **Sultan Veled** hazretleriydi. Tefsir, fıkıh, hadis, kelâm başta olmak üzere çeşitli bilimleri elde etti. Sabahlara kadar zikir, tefekkür ve ibadetle meşgul olurdu. İnsanların dertlerini dinler, durumunun elverdiği ölçüde çözümlemeye çalışırdı. Kimse-nin yüzüne ayıbını vurmazdı, Abdüssettar'dı.

Ulu Ârif Çelebi hazretleri olgunluk çağına geldiğinde, Doğu Anadolu başta olmak üzere, İran ve Azerbaycan'a gitti. Oralarda, ilmî ve rûhânî temaslarda bulundu. Allah'a yakınlaştırmacı, kulluğu sevdirci sohbetler yaptı. Mâneviyât meclislerinde ilim ve irfan aşılamaaya çalıştı. Her gittiği yerde büyük bir ilgi ve saygı görüyordu.

Bu yolculuklardan birinde, Tebriz'e yönelmiş gidiyordu. Yolda Selçuklu valilerinden birinin oğlu, **Teoman Bey**'le karşılaştı. **Teoman Bey**, **Ulu Ârif Çelebi**'yi görünce hayranlığını ifade etmekten geri kalamamış ve Tebriz'e kadar birlikte yolculuk yapmalarını teklif etmişti. **Ârif Çelebi** bu teklifi kabul edince, sohbet ede ede yola revan oldular. Aralarındaki samimiyet artınca **Ulu Ârif Çelebi**, **Teoman Bey**'in yanında duran doğan kuşunu istedi. O da **Ârif Çelebi**'ye takdim etti. **Ârif Çelebi**, hayvanı kafesinden kurtarıp havaya bıraktı. Kuş da uçup gitti, gözden kayboldu. **Teoman Bey**: "*Onu Tebriz valisine hediye edecektim, karşılığında atıyyeler bekliyordum. Çok kıymetli bir doğandı. Ava gidip de boş döndüğü görülmemişti*" diyerek, yakınmaya başladı. Bunun üzerine **Ulu Ârif Çelebi**: "*Ey Teoman! İnsan, bir kuş için bu kadar üzülmü mü? İnsan, işlediği günahlara üzülmelidir. Eğer çok istiyorsan onu çağırayım tekrar gelsin*" dedi. **Teoman Bey**, çok memnun kalacağını söyledi. Bunun üzerine **Ulu Ârif Çelebi**, başını havaya kaldırıp: "*Dedem Mevlânâ hazretlerinin hürmetine buraya gel.*" diye bağırdı. Biraz sonra gökte o doğan kuşu görülmüverdi. Yavaş yavaş süzüldü, aşağı indi, **Ârif Çelebi**'nin omuzuna kondu. Çok şaşırان **Teoman Bey**, bu hadiseden sonra **Ulu Ârif Çelebi**'ye kuvvətli bir sevgi ile bağlandı. Tebriz'e varınca bu durumu **Vali Gazan Han**'a bildiren **Teoman Bey**, onun İslâm'ı anlatmak için pekçok ülke gezdiğini, Allah sevgisini aşılamaaya çalıştığını söyledi. Bunun üzerine **Gazan Han**, onu sarayına çağırarak bir ziyafet verdi. **Ârif Çelebi** de buna karşılık olmak üzere, vali ve ziyafete katılan âlimlere mânevî konulara dair bir sohbet yaptı. Herkes memnun kaldı.

Ulu Ârif Çelebi hazretleri, Tebriz'deki irşad faaliyetlerinden sonra Konya'ya döndü. Orada da irşad ve ilim neşri ile meşgul olmaya devam etti. Sık sık civar kazalara ve şehirlere gidiyor, ziyaretler ve bu vesile ile sohbetler yapıyordu.

Simya ilmini öğrenmeye karar veren üç kişi, Hz. **Mevlânâ**'nın türbesini ziyaret ederler. Sonra türbenin bir kenarı-

na çekilirler. Tam o sırada Ulu Ârif Çelebi hazretleri çıkagelir. **Ahi Muzâfferuddîn**'in yakasından tutarak: "*Ey Muzaffer! Eğer simya ilminde başarılı olmak istiyorsan, git ziraatle uğraş. Simya ilmini istiyorsan Cenab-ı Hakk'ın ve Mevlânâ'nın sevgisini kazan.*" öğüdünü verir. Gerçekten simya ilmi gibi hayal perdelerinin gerisinde tüllenen, uzak bir ihtimalle elde edilebilen bir ilim yerine, ziraatçılık gibi elle tutulur, gözle görülür bir mesleği tavsiye etmesi ilginçtir. O zât, ziraatçılık yaparak kısa zamanda varlık sahibi olur.

Müridlerinin tartışmalarını, kalp kırmalarını asla istemezdi. Bir keresinde Sultaniye'de iken uykuda "*yapmayınız*" demişti. Uyanınca niçin öyle bağırdığını sordular, cevaben: "*Konya'daki talebelerimizden Nâsiruddîn ile Sücâeddîn, babamın türbesinin yanında tartışıyorlardı. Birbirlerinin kalplerini kırmamaları için ikazda bulundum*" dedi.

Yağmur duasında teberrüken ona müracaat ederlerdi. Bir sene, Ladik'te kuraklık oldu. Yağmur kesildi. Ulu Ârif Çelebi hazretlerini dua etmesi için Ladik'e davet ettiler. O da: "*Kimbilir, hangi kusurumuz, hangi ibadetteki noksanlığımız yüzünden yağmur yağmıyor ?*" diyerek, ikaz yollu ifadelerle Ladik'e gitti. Yağmur duasının yapıldığı yerde insanlardan ayrılıp tenhaca bir yere çekildi. Elini kaldırdı ve bir süre dua etti. Daha duasını bitirmemişti ki gökyüzünden yağmur damlaları inmeye başladı. Günlerce yağan yağmurdan herkes şâdân oldu.

Vefatı şöyle oldu. Bir ziyaret vesilesi ile Aksaray'a gitmişti. Orada geceleyin, rüyasında üç kere "*ah*" diyerek ağladı. Uyandığında niçin ağladığından ve ah çektiğinden suâl edilince: "*Rüyamda son derece güzel bir bahçe gördüm. Bir evin penceresinden o bahçeyi seyrederken, dedem Hz. Mevlânâ'yı gördüm. Bana eliyle işaret ederek: 'Ey Ârif, gel artık, bundan sonra bize gel. Artık orada kalman yeter' dedi ve gözden kayboldu. Dedeme olan hasretimden dolayı ağladım.*" Bu olaydan kısa bir süre sonra Ulu Ârif Çelebi rahatsızlanır. Bu hastalığı yirmiyedi gün sürdü. Talebelerine defnedileceği yeri gösterdi. Ölümünden iki gün önce Konya'da deprem oldu, bazı evler yıkıldı. Nihayet Salı günü ikindi namazına doğru "*Lâilâhe illallah, Muhammedün Resûlullâh*" diyerek ruhunu Mevlâ'sına teslim etti. Tarih 719/1319'du.

KAYNAKLAR: Feridun b. Ahmed, *Sipehsalâr, Risâle-i Sipehsâlâr*; Eflâkî Dede, *Menâkıbu'l-Ârifân*.

Doç. Dr. ETHEM CEBECİOĞLU

YUNUS EMRE (R.H) (ö. 720/1320)

Mânâ âleminin yüce erlerinden Yunus Emre'nin maddî hayatı hakkındaki bilgiler yetersiz denecek kadar azdır. Nerede, ne zaman doğduğu, nasıl yaşadığı, hangi zamanda, hangi yerde hâk-i gufrana kavuştuğu gönül sırlarından olmuştur. Bilinen ve bulunanlardan, menâkıbın verdiği malûmattan anlaşılanlar, bu Türk-İslâm büyüğünün 638/1240'ta doğup, 82 yıllık bir aşk hayatının ardından 720/1320-1321'de Hakk'a yürüdüğü, sevgilisine kavuştuğudur. Bu devre Anadolu'yu İslâmlaştıran, İslâm'ı bu topraklarda kökleştiren başta Mevlânâ Celâleddin, Hacı Bektaş-ı Velî, Sultan Veled ve Ahî Evrân gibi mânâ ulularının seslerini, nurlarını bu topraklar üzerine Hz. Davûd gibi saldıkları, günümüze, göğümüze meşreblerince birer "*hoş sâdâ*" olarak bıraktıkları bir mübarek zamandır. Böyle bir zamanda, böyle verimli bir ortamda, Anadolu'nun ortasında, muhtemelen Sivrihisar'ın Sarıköyü'nde doğar Yunus. Günümüzde Eskişehir'de bulunan bölge, Yunus için tek doğum yeri değildir. Karaman, Bolu civarı da ona doğum yeri olmakla övünürler. Övünmekte, onunla iftihar etmekte hakları var. Bu, bütün Allah dostları için böyledir. Onlar Allah kullarının da dostlarıdır çünkü.

*"Yunus çağırırlar adim, gün geçtikçe artar odum
İki cihanda maksudum bana seni gerek seni"*

Âşık Yunus yukarıdaki beyitte adını ve Rabb'ine aşkını açık bir şekilde belirtmiştir. Onun diğer isimleri çeşitli beyitlerinde; Bîçâre Yunus, Miskin Yunus, Derviş Yunus, Yunus Emre, Yunus Dedem şeklinde de yer alır. İsmindeki "*Emre*" kelimesi, "*âşık, şâir, kardeş, ahî, lala*" gibi mânâlar taşır, adının önüne gelen diğer sıfatlar gibi.

Yunus, fakir bir köylü olarak çoluk çocuğuyla hayatını sürdürüyordu. "*Bunda dahi verdin bize oğul u kız çift ü helâl*" mısraında çift, çubuk, eş, oğul, ocak sahibi olduğunu anlatır.

Dünya hayatının bu nimetleri bazan külfet olur, imtihan olur.

Bir vakit kıtlık oldu, ekinden nesne hasıl olmadı. Yunus da himmetini duyduğu, ikramını işittiği zamanın erlerinden Hacı

Bektaş-ı Velî'ye varıp kimsenin boş dönmediği bu kapıya ihtiyacını arz etmek üzere yola koyuldu. Eli boş gitmemek için öküzüne dağdan alıc yükleyip huzura vardı. Armağanını sunup " *Ben fakir bir kimseyim, bu yıl ekinimden bir şey elde edemedim. Şu yemişi kabul edip, karşılığında buğday verirsiniz aşkınıza kifâf ederim* " dedi. **Hacı Bektaş-ı Velî** "peki" deyip dervişlerine misafire riâyet etmelerini söyledi. Birkaç gün konuk olarak usûlünce ağırlandı. Evlad u iyal kaygısı artınca izin istedi, umduğu karşılığı bekledi. Haber verdiler **Hacı Bektaş**'a: " *Sorun bakalım buğday mı ister, nefes mi verelim ?* " dedi. **Yunus**: " *Ben nefesi neyleyim, bana buğday gerek* " cevabını verdi. **Hünkâr** bu cevap üzerine: " *Alıcının her dânesi için bir nefes verelim* " haberini yolladı. **Yunus** nefes tâlibi olmadı. Israrını sürdürdü. Hem de çok tabii bir şekilde: " *Ehl ü ayâlim var, nefes karın doyurmaz, buğday versinler kifâf edelim* " dedi. Taleb **Hacı Hünkâr**'a arz edildi. Bu defa: " *Varın söyleyin alıcının her çekirdeği başına on nefes verelim* " cevabıyla **Hünkâr**, ikramını ziyade kıldı. **Yunus** önceki talebinden daha da ısrarlı: " *Nefesi neyleyim, çoluk çocuğum var, bana buğday gerek!* " dedi. **Hacı Bektaş**, dilediği kadar buğday verilmesini emretti. Öküzüne yüklediler. **Yunus**, her baba gibi çoluk çocuğunun nafakasını elde etmenin sevinci içinde veda edip aile ocağına doğru yola koyuldu. Çok sürmedi sevinci. Köyün aşağı ucundaki yokuşu çıkarken aklı başına geldi. Bir muhâsebe yaptı. Kârını, zararını düşündü. Eyvah ki eyvah: " *Velâyet erine vardım, nasib sundular olmayacak bir iş ettim, gafil oldum. Buğday tükenir, nefes ve himmet ölünceye dek tükenmez. Ebedî olanı geçici olanla değiştirdim, o nasibten mahrum kaldım. Vay ki vay!* "

Geri döndü **Yunus**. Eşiğe vardı. Himmet edilen nasibi diledi. Pişmanlığını arzetti. Ahvâl, **Hacı Bektaş**'a iletildi. Buyurdu ki: " *O şimdiden sonra olmaz. O kilidin anahtarı Tapduk Emre'ye verildi. Varıp nasibi ondan alsın.* " Artık gözünde ne iyâl kaldı ne helâl, düştü nasibi ardına. " *Andan dahi geçti arzum benim âhım didar için* " diyordu. Böyle başladı **Yunus**'un nasibi araması. Vardı Efendisi **Tapduk**'a arzetti halini: " *Safâ geldin, halin bize malûm. Hizmet et, emek yetir, nasibini al!* " diye karşılardı mürşidi onu. Hizmet himmete, himmet nasibe ulaştırır. Çile, nimetin davetçisidir. Sonrası malûm, her gün dağdan odun getirir oldu. Yaşını ve eğrisini ayırıp, dosdoğrularını sırtına vurup getirdi tekkeye tam kırk yıl. " *Huzura eğrisi yakışmaz* " deyip

doğrularla yandırdı ateşini. Kırk yıl bu ateşte yandı, pişti.

*Tapduğun tapusunda kul olduk kapısında
Yunus miskin çiğ idik piştik elhamdülillah*

diyene kadar neler geldi, neler geçti Yunus'un başından. Şu mısralar bu maceranın hikayesidir:

*Gönlüm düşdü bir sevdaya gel gör beni aşk neyledi
Başımı verdim kavgaya gel gör beni aşk neyledi*

*Ben yürürem yâne yâne aşk boyadı beni kane
Ne âkilem ne divâne gel gör beni aşk neyledi*

*Benzim sarı gözlerim yaş, bağrım pare yüreğim baş
Halim bilen dertli kardaş gel gör beni aşk neyledi*

*Gâh tozarım yerler gibi gâh eserim yeller gibi
Gâh çağlarım seller gibi gel gör beni aşk neyledi*

*Ya elim al kaldır beni ya vaslına erdir beni
Çok ağlattın güldür beni gel gör beni aşk neyledi*

Bu duygular içinde ağlayan, çağılayan, ilden ile dolaşan Yunus, marifet tahsilini elde ederken "aşk ilminin" yanında "kıyl u kâlden" ibaret kalan bilgileri de elde etmiş olmalı. Eserleri bunu gösteriyor. Ancak o mârifetin bilgidен, aşkın ilimden üstün olduğunu anlamıştı.

*Mescid ü medresede çok ibadet eyledim
Aşk oduna yanıban ondan hasıla geldim*

Artık, ümmiliği ile iftihar ediyor, gerçek bilginin yanında hiç kalan ilminin, cehâletle aynı mânâyâ geldiğini biliyordu.

*Ne elif okudum ne cim ne varlıkdandır kelecim
Bilmeye yüz bin müneccim taliim ne yıldızdan gelir*

diyor.

*İlimle hikmetle kimse ermez bu sırra.
Bu bir acâyip sırdır, ilme kitaba sığmaz*
diye ilâve ediyordu.

*İlim ilim bilmektir ilim kendin bilmektir
Sen kendini bilmezsen ya nice okumaktır.*

*Okumaya gel, ilmin yüzün ilme, amel eyle güzün
Aç gönülden batın gözün, âşık, maşûk haline bak*

mısralarıyla verdiği son hakikati bize emanet ettikten sonra bu bahsi noktaliyordu:

Ballar balını buldum kovanım yağma olsun.

"Nimete şükür gerekir, şükür nimeti arttırır" fermanı gereği, eriştiği nimetin şükrü için şöyle diyordu; başından geçenleri özetleyerek:

*Hakdan gelen şerbeti içtik elhamdülillah
Şol kudret denizini geçtik elhamdülillah*

*Şol karşıki dağları, meşeleri, bağları
Sağlık safalık ile aştık elhamdülillah*

*Kuru idik yaş olduk ayak idik baş olduk
Kanatlandık kuş olduk uçtuk elhamdülillah*

*Dirildik pınar olduk irkildik ırmak olduk
Aktık denize daldık taşık elhamdülillah*

*Tapduğun tapusunda kul olduk kapısında
Yunus miskin çiğ idik piştik elhamdülillah*

Yunus erdikten, olduktan, vuslat ile safâ bulduktan sonra her derviş gibi vahdet denizinin derinliklerinden elde ettiği mânâ incilerini muhtaçlara dağıtmaya başlamıştı:

*Vardığımız illere şol safâ gönüllere
Halka Tapduk manisin saçtık elhamdülillah*

Bunun için diyâr diyâr dolaşır:

*İndik Rûm'u kışladık çok hayr u şer işledik
Üş bahar geldi geri göçtük elhamdülillah*

yahut:

*Gezdim Urum ile Şam'ı yukarı illeri kamu
Çok istedim bulamadım şöyle garib bencileyin*

mısraları onun bu mâcerasını özetler, ibret almak isteyen bu macerayı gözetler.

Şimdiki bilgilere, özellikle de şiirlerinden çıkarılanlara göre Yunus'un belli bir tarikatın müntesibi olduğunu söylemek zordur. O, tıpkı bir arı gibi yaşadığı çağda ulaşabildiği mârifet bahçelerinin her çeşit çiçeğinden mânâ usârelerini toplamış, kendi özüyle hall ü hamur ettikten sonra bunları "*Sana direm ey ahl, gelin ey kardeşler gelin, Hey yârânlar, hey kardeşler işidin ey ulular*" gibi hitaplarla kardeşlerine aktarmıştır.

Aktardıklarına gelince... Yunus'un çağları aşan ilâhî soluğu nice gönüllerin bam telini ihtizâza getirmiş, nice ruhların ulûhiyet semâlarının engin sonsuzluklarına kanatlandırmış, nicelerini de vahdet denizinin derinliklerine, hakikat incilerini elde etmek arzusuyla daldırmıştır.

Mânâ âleminin kıymetli mücevherleri esas olarak *Divân*'ında yer almış, o kadar parıltılı olmasa da *Risâletü'n-Nushiye* adlı nasihatler kitabında feyiz ve bereket saçmıştır. Bu iki eserinde toplanan söz ipine dizilmiş değerli tanelerden meydana gelen tesbihât ve talimât; âlimin ilmini, zâkirin zikrini, âşıkın da aşk ve muhabbetini arttırmıştır.

Bu konuda menâkıbın, hakikati bize daha iyi anlatabilme özelliğinden yardım dilersek ortaya şu çıkacaktır. Hani Yunus'un bir *Molla Kâsım*'ı var ya. Çok az da olsa kendi içimizde de ortaya çıkan, nefsimizi hesaba çekmemize yardımcı olan *Molla Kâsım*. Menâkıbeye göre, Yunus'un divanını eline geçiren Molla, bir su kenarına oturup başlar şiirleri okumaya. Beğenmediklerini koparıp suya atarak imhaya kalkar. Bakmış, okudukça içinden çıkamadığı, mânâsını kavrayamadığı şiirler bitecek gibi değil. Bir kısmını da yakarak yok etmeye kalkışmış. Ancak oku-

duğu son şiirde gözüne çarpan:

*Derviş Yunus bu sözü eğri büğrü söyleme
Seni şığaya çeken bir Molla Kâsım gelir.*

beyti aklını başına getirmiş. Ama ne çare! Yananlar duman ve kül halinde göklere, âlem-i melekûta yükselmiş; suya atılanlar vahdet okyanusunun derinliklerine gömülmüş. Kalanlar, işte Yunus'un bize ulaşan gür soluğunu taşıyanlardan bir kısmı elimizde. Melekler, balıklar ve insanlar kendilerine kalanlarla kifâf-ı nefis etsinler diye, böylesi uygun görülmüş olmalı.

82 yıl dolu dolu geçen, her safhasında ayrı safâlar sürülen bir ömür geçirdiği anlaşılan şâirler kocası Yunus, mutlu sona yaklaşmaktadır artık. Ama o hazırır:

*Miskin gönlün aşk elinden iki bükümlü vücudu
Tevbe kapısında sundum ona iman dayığını*

Evet, tevbe kapısından elde edilen destekle durmaktadır yılların yükünü taşımaktan iki büküm olmuş vücudu.

"Artık yaşlandın, aşkı meşki bırak; kendine bak." diyenler olmuş ki koca âşık onlara cevap verirken ilâhî aşkın zevkle taşınan ne kıymetli bir yük olduğunu da kısaca ifade eder:

*Niceler eydür Yunus'a çün kocaldın aşkı kogıl
Rûzigâr uğramaz aşka, aşkın ne ay u yılı var.*

*Niceler eydür Yunus'a çün kocaldın aşkı kogıl
Bu aşk bize yeni geldi henüz dahi turfandır*

Her fânî için beklenen son, Yunus gibi Allah dostları için mutlu bir sondur. Hatta son değil, başlangıçtır, Şeb-i Arus'tur, düğün gecesi, vuslat anıdır. Yunus'un vuslatı ise 720/1320-1321'de gerçekleşmiştir. Kesin olarak nerede öldüğü belli olmayan ve belki de hiç belli olamayacak, bir sır olarak kalacak kabri için Anadolu'nun bir çok yeri ona sahip çıkarak diğerine üstünlük sağlamak, Yunus'u ağırlamak feyzini elde etmek ister. Her büyük velî için bu böyle sürmüştür asırlarca. Bu hususta son noktayı Hz. Mevlânâ bir prensip halinde koymuştur: "Öldükten sonra kabrimizi yeryüzünde arama. Biz, âşıkların gönlünde yaşarız." Ama eksikli kullar buna kanmazlar, ısrar ederler. İsrar-

lar üç noktaya kadar indirilebilmekte: Sivrihisar (Sarıköy), Karaman ve Niğde (Ortaköy). Bunlardan Sivrihisar (Sarıköy) üzerinde, konunun en önde gelen uzmanlarının ittifakı vardır. Gerçek bundan da ileridir. Yunus, " *Türk milletinin kalbinde* " yatmaktadır. O hâlâ gönüller tutuşturmaktadır ateşli soluğuyla, yüzyıllar ötesinden himmet ve nefes dağıtmaktadır taliplere.

Gelelim himmetine, nefesine, soluğuna bakalım neler söylüyor, aşktan yana. Allah, Resûlullah sevgisinden yana, dervişlikten, kardeşlikten, dünyadan, ahiretten, hayattan ve ölümden tarafla:

TEVHİD

*Kimin ne zehresi vardır sana kılınc yürütmeğe
Cümle âlem elindedir kim ne bilir el katmağa*

*Veren alan sen olucak kim cünbüş eyleye bile
Her kandeyse kudret senin pir ü yiğit oynatmağa*

*Cümle hazneler senindir kime dilersen veresin.
Kimin ne zehresi vardır destursuz el uzatmağa*

*İki cihanın varlığın kudret eli tutupdurur
Yol yokdurur hiç kimseye sensiz bir adım atmağa*

*Cümle âlemin üstüne hayr u şerri saçan sensin
Hişm ü rahmet havâledir kendi aslına katmağa*

*Tevfik inayet olmasa kim sebep eyleyebile
Her kandeyse kudret senin her işe el uzatmağa*

*İblîs ü Adem kim olur bunda fuzulluk eyleye
Yerli yerine sen kodun kul geldi kulluk kılmağa*

*Ey yârenler siz bu sözü dinlen gönül kulağıyla
Can dudağı hâlis gerek aşk şarabını tatmağa*

*Bu dirliği duyan cânın hiç fikri bunda değildir.
Yunus dilin yumuşdurur çün tevhidi ayıtmağa.*

* * *

*Çalab nurdan yaratmış cânını Muhammed'in
Âleme rahmet saçmış adını Muhammed'in*

*Yaratmış dostum demiş hem onun kaydın yemiş
Ümmetden yana komuş yönünü Muhammed'in*

*Muhammed bir denizdir âlemi tutupdurur
Yetmişbin peygamberler gölünde Muhammed'in*

*Dünya malın tutmamış hiç emânet artmamış
Terzi biçip dikmemiş donunu Muhammed'in*

*Tanrı arslanı Ali sağında Muhammed'in
Hasan ile Hüseyin'i solunda Muhammed'in*

*Yılda yetmişbin hacı her biri niyyet eder
Varır ziyâret eder nûrunu Muhammed'in*

*Yunus Dede'm ısklıdır eksiklidir miskindir
Her kim yemez mahrumdur honunu Muhammed'in*

* * *

*Kim dervişlik ister ise diyem ona nitmek gerek
Şerbeti elinden koyup ağuyu nûş etmek gerek*

*Gelmek gerek terbiyete cümle bildiklerin koya
Mürebbsi ne der ise pes ol onu tutmak gerek*

*Tuta sabr u kanâati tahammül eyleye katı
Terkeyleye sûretini bildiğin unutmak gerek*

*Dünyâdan gönlünü çeke eli ile arpa eke
Ununa ayrı kül kata güneşte kurutmak gerek*

*Diyem ona nice ede nefsi dileğin bu yolda
Kaçan kim iftar eyleye üç günde bir etmek gerek*

*Böyledir derviş dirliği koya cümle ayyarlığı
Ondan bulsar erliği bahırlar çok yutmak gerek*

*Bakma dünyâ sevgisine aldanma halk gövüsüne
Dönüp dıdar arzusuna ol Hakk'a yüz tutmak gerek*

*Yunus imdi nedir dersin ya kimin kaydın yersin
Bir kişi bu sözü desin ona gücü yetmek gerek*

* * *

*Anmazmısın şol günü sen gözün nesne görmez ola
Düşe süretin toprağa dilin haber vermez ola*

*Çün Azrâil ine tuta assı kılmaz ana ata
Kimse döymez o heybete halktan meded ermez ola*

*Oğlan gider danışmana salâdır dosta düşmana
Sonra gelmek peşimâna sana assı kılmaz ola*

*Evvel gele şol yuyucu ardında şol su koyucu
İledip kefen sarıcı bunlar hâlin bilmez ola*

*Ağaç ata bindireler sinden yana göndereler
Yer altına indireler kimse ayrık görmez ola*

*Üç güne dek oturalar hep işini bitireler
Ol dem dile getireler ayrık kimse anmaz ola*

*Yunus miskin bu öğüdü sen sana versen yeğ idi
Bu şimdiki mahlûkâta öğüt assı kılmaz ola*

* * *

*Bu dünyâdan gider olduk kalanlara selâm olsun
Bizim için hayır duâ kılanlara selâm olsun*

*Ecel büke belimizi söyletmeye dilimizi
Hasta iken halimizi soranlara selâm olsun*

*Tenim ortaya açıla yakasız gömlek biçile
Bizi bir âsân vech ile yuyanlara selâm olsun*

*Azrâil alır cânımız kurur damarda kanımız
Yuyacağız kefenimiz saranlara selâm olsun*

*Gider olduk dostumuza eremedik kasdımıza
Namâz için üstümüze duranlara selâm olsun*

*Sözdür söylenir raya kimse döymez bu yaraya
İltip bizi makbereye koyanlara selâm olsun*

*Aşık oldur Hakk'ı seve Hak derdine kıla devâ
Bizim için hayır du'â kılanlara selâm olsun*

*Aşık Yunus söyler sözü kan yaş ile doldu gözü
Bilmeyenler bilsin bizi bilenlere selâm olsun*

KAYNAKLAR: Fusûd Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1976; Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre Divanı*, İstanbul 1943; Faruk Kadri Timurtaş, *Yunus Emre Divanı*, İstanbul 1972.

Doç. Dr. MUSTAFA UZUN

ALİ RÂMÎTENÎ (R.H) (ö. 721/1321)

"Azizân" lakabıyla anılan Ali Râmîtenî, Mahmûd Fağnevî'nin ikinci halifesidir. Hâcegân yolunu, Şah-ı Nakş-bend hazretlerine taşıyan kolbaşısıdır. Râmîtenî'de doğdu. Râmîten, Buhara'ya iki fersah (yaklaşık onbir km.) mesafede büyükçe bir kasabadır. Hoca Ali burada yetişti. Devrin ulemâsından okudu. Maîşetini dokumacılıkla kazanırdı. Şeyh Rûk-neddîn Alâüddevlî Simnânî ve Ahmed Yesevî soyundan Sey-yid Atâ ile çağdaştır. Mahmûd Fağnevî'yi tanıdıktan sonra, ona teslim oldu. *Nefehât* ve *Reşahât* adlı iki eserin arasında geçen bazı olayları, menkıbe olarak nakletmektedir.

Fağnevî, vefatı sırasında emaneti Râmîtenî'ye vererek ihvânını ona ısmarladı. Râmîtenî'nin uzun bir ömür sürdüğü ve

pek çok müridinin bulunduğu rivayet edilir. Vefatı 721/1321 yılıdır. Kabri, Buhara'nın İncirbağ köyünden 40 km. ötedeki Râmiten kasabasında.

Câmî, *Nefehât*'ında **Mevlânâ Celâleddin Rûmî**'nin bir gazelinde *nessâc* yani dokumacı diye **Ali Râmitenî**'den bahsettiğini söylüyorsa da bu olay, tarihen pek mümkün görülmemektedir. Çünkü **Mevlânâ** (ö. 673/1273), **Râmitenî**'den (ö. 721/1321) yaklaşık kırk yıl önce vefat etmiştir. *Reşahât* tercemesinde *Nefehât* müellifi **Câmî**, **Ali Râmitenî**'nin oğlu olarak gösterilmişse de bu yanlışır.

Kabri Harezmi'de bulunan **Râmitenî**'nin Harezmi şahı ile iyi münasebetler içinde olduğu rivayet edilir. Olay şöyle gerçekleşir: **Râmitenî**, aldığı mânevî bir işaret üzerine Harezmi diyarına hicrete karar verir. Harezmi şehrinin kapısına gelince şehre girip ikâmet etmek üzere şahtan izin almak için iki müridini gönderir ve onlara der ki: "*Varın gidin şâha. Kapınıza fakir bir dokumacı geldi ve şehrinize girip ikâmet etmek üzere sizden izin istiyor. İzniniz olursa girecek, değilse geri dönecek. İzin verirsiniz, buna dair bir ferman veya vesika taleb ediyor*" deyin.

Dervişler, **Râmitenî**'nin emrini aynıyle yerine getirdiler. Böyle bir teklife alışık olmayan şah, önce şaşırır. Sonra da istenilen imzalı, mühürlü vesikayı verir. Dervişler şahın fermanını şeyhe getirince o Harezmi'ye girdi ve şehrin kenar mahallesinde bir eve yerleşti.

Şeyh, şehre yerleştikten sonra her sabah şehrin çarşısına ve ırgat pazarına gidip amele tutarak onlara: "*Sizin işiniz hemen abdest alıp ikinci vaktine kadar burada bizim sohbetimizde bulunmak, giderken de ücretlerinizi almak*" diyor. Tabii bu durum işçilerin çok hoşuna gidiyor. Sevinerek sohbe katılıyorlar. Sohbe bir giren, bir daha ayrılmıyor. Gün geçtikçe sayıları artan dervişleri, artık Şeyh'in evi almaz oluyor. Şöhreti bütün Harezmi'de yayılıp çevresi sevenlerle dolup taşınca, bazı hasedciler, Şeyh'i şâha şikâyet ediyorlar. "*Böyle giderse bu Şeyh, yakında şah olacak ve saltanatınız elden gidecek*" diyorlar. Harezmişah, **Râmitenî**'ye: "*Derhal Harezmi'yi terketmesini*" ferman ediyor. **Râmitenî**: "*Bizim elimizde bizzat kendilerinin imza ve mührü bulunan ve şehirde ikâmetimize izin veren bir belge var. Eğer şah imza ve mührünü inkâr ediyorsa, o zaman şehri terkedelim*" deyince şah, imzasını

reddetme küçüklüğüne düşmeden Şeyh'in yanına geliyor.

Şeyh'te gördüğü mehâbet karşısında ona kapılıp, bağluları safına katlıyor.

Simmânî ile

Râmîtenî'nin Alâüddevle Simnânî ile görüşüp mektuplaştıklarını belirten *Reşahât* müellifi, **Simnânî'nin** ona elçi gönderip üç soru sorduğunu, onun da şu cevabı verdiğini anlatmaktadır:

Soru: 1) "Siz de, biz de gelen geçen herkese hizmet eden kimseleriz. Siz, halka ikramda tekellüfe kaçmadan elinizde olanla iktifâ ediyorsunuz. Biz ise özen gösterip tekellüfe kaçırız. Buna rağmen halk sizi daha çok sevmektedir. Bunun sebebi nedir?"

Cevap: 1) "Minnetle hizmet eden pek çoktur. Hizmeti, minnet bilenlerse azdır. Siz, hizmette bulunma fırsatını ele geçirmiş olmayı minnet bilir ve hizmet ettiklerinize minnettâr kalırsanız herkes sizden memnûn kalır, şikâyetçiniz azalır."

Soru: 2) "Duyduğuma göre sizin terbiyeniz Hızır'dan imiş? Bu nasıl oluyor, anlatır mısınız?"

Cevap: 2) "Allah'ın öyle âşık kulları var ki Hızır onlara âşıktır."

Soru: 3) "Duyduk ki siz, hâfi zikri bırakıp cehrî zikirle meşgul oluyormuşsunuz? Bunun sebebi nedir?"

Cevap: 3) "Biz de duyduk ki siz de hâfi zikirle uğraşıyor-muşsunuz. Madem ki duyduk, öyleyse sizinki de hâfi değil. Çünkü hâfi zikirden murad, kimsenin duymamasıdır. İkisi de duyuldu-ğuna ve bilindiğine göre cehrî ile hâfi, müsâvi hale gelmiş sayılır. Belki bu safhada hâfi zikir, cehrîden daha riyâya yakındır."

Bir başka seferinde cehrî zikirle meşgul oluşunun sebebini şöyle açıkladı: "Hz. Peygamber (s.a) insana hâlet-i nez' denilen son nefesinde, yüksek sesle tevhid kelimesini telkin etmeyi emretmektedir. Tasavvuf, her nefesi son nefes bilmektir. Bu yüzden cehrî zikirle meşgûliyetle bir mahzûr yoktur. Hatta belki böylesi daha efdâldir."

Bedreddin Meydânî bir gün sordu:

"Allah'ı çok çok anın" (1) âyetiyle emredilen zikir, cehrî mi-

(1) Ahzab, 33-41.

dir? Yoksa hafî midir? O, şu karşılığı verdi:

"Mübtediler için cehri, müntehiler için hafî. Başlangıçta dile, nihâyette gönülle."

İmanı bir heyecan ve duygu olayı olarak görürdü. Nitekim kendisine, *"İman nedir?"* diye soranlara: *"İman, üzülmüş ulaşmaktır. Mâsivâdan üzülmek. Hakk'a ulaşmak."*

Hâcegân yolunun tasavvufta *"mezlaka-i akdâm"* denilen ayakların kaydığı merhaleyi kolaylıkla atlatan ve vahdet-i vücûd mestliği yerine, vahdet-i şühûd sahnını tattıran bir tarîk olduğunu şöyle anlatırdı:

"Eğer Hallâc-ı Mansûr, Abdülhâlîk Gucdüvânî döneminde yaşasa veya onun çağında Gucdüvânî'nin halifelerinden birisi bulunsa, Hallâc darağacına çekilmezdi. Terbiye edilir, bulunduğû makamdan ileriye geçirilirdi."

Mutasavvıfların *"ağza giren ve çıkanın Allah ve Rasûlü'nün rızasına uygun olmasına dikkat etmek"* diye tarif ettikleri *"vera"* da titizlik gösterir ve: *"İki yerde dikkatli olun: Yemek yerken ağzınıza girene. Konuşurken ağızınızdan çıkana"* derdi.

"Allah'a nasûh tevbesiyle tevbe ediniz" ⁽¹⁾ meâlindeki âyette hem işaret hem de beşâret vardır, derdi. İşâret tevbeye, beşâret de kabul olunacağınadır. Çünkü kabul olunmayacak olsa emrolunmazdı.

O, amele güvenmeyi de asla makbul saymazdı. Derdi ki: *"Amele bağlanmalı ve onu güzelce yerine getirmeli. Ancak kendini de, amelini de noksan bilmeli ve yine amele sarılmalıdır."*

Halkın terbiyesiyle meşgul olan kimselerin, aslan eğiticisi gibi eğittiğinin kabiliyet ve zaaflarını iyi bilmesi gerektiğini anlatırdı. Nasıl aslan eğiticisi, eğittiği hayvanın özelliklerini bilerek hareket ediyorsa, mürşid de öyle yapmalıydı. Değilse başarılı olmazdı.

Bir başka defasında mürşidi, kuş eğiticisine benzeterek şöyle konuşmuştu: *"Eğiticinin, kuşun kursağına ne kadar yem gideceğini bilmesi gerekir. Ona fazla ve eksik yem verilirse zararlı olur. Mürşid, müridin kabiliyeti kadar zikir ve riyâzâta yönlendirmeli, eksik ve fazla değil. Çünkü azı yetmez, fazlasını da mürid kaldıramaz."*

(1) Tahrim, 66-8.

Hakk'a varmanın yolunun bir gönle girmekten geçtiğini bilirdi. Derdi ki: "Müridin vuslatı için çok riyâzât ve meşakkat gerek. Vuslat için bir yol daha vardır ki, rûhu daha çabuk ve daha doğruya erdiricidir. O da: Kendini Allah'a vermiş bir gönle girmektir. Çünkü böylelerinin kalbi nazargâh-ı ilâhidir. Böyleleri, insanları Hakk'a götüren Allah dostlarıdır. Onlara tevâzu ve sevgi gösterip gönüllerine girmek gerekir."

Bir gün Şeyh Rûkneddîn, Râmîtenî'ye sorar:

"Elest bezminde, 'Ben sizin Rabbiniz değil miyim?' ilâhi hitâbı vârid olunca ruhlar: 'Evet' diye cevap verip tasdik ettiler. Ebed günü olan kıyamette ise: 'Bugün saltanat kimin?' diye sorulduğunda kimse cevap veremeyecek. Neden?"

Râmîtenî şu karşılığı verdi:

"Elest bezmi, şeriat teklifinin konulduğu gündür. Şeriatte konuşmak, şer'î emrin gereğidir. Ama kıyâmet günü teklif kalkmıştır. Bu yüzden orada konuşma yoktur. Bu suâlin cevâbını da Allah Teâlâ verecektir."

Reşahât'ta birçok kerâmetleri nakledilen Râmîtenî'nin bir kaç şiirine de yer verilmiştir.

Şemaii

Boyu mevzûn, yüzü güzeldi. Azâları arasında tam bir tenâsüb vardı. Fakrî iltizâm etmiş bir dokumacıydı (nessâc). Avâm-nâs ile ülfeti severdi. Nakşîliğin Hâcegân yolunda "Azizân" diye anılırdı. Kerâmât ve makâmât sahibi bir veliyy-i kâmil idi.

KAYNAKLAR: Nefehâtü'l-Üns (trc. Lâmilî Çelebi), s. 413-414; Reşahât Aynü'l-Hayât, İstanbul 1269. s. 43-49; el-Hadâiku'l-Verdiyye s. 120-121; Âdâb Risâlesi, s. 49-50; ed-Dürrü'n-Nadid, s. 30-31; Hadikatü'l-Evliyâ II. 32-36; İrgamü'l-Merid, s. 54-55; İrgamü'l-Merid Terc. s. 67-68

Prof. Dr. H. KAMİL YILMAZ

EMİR HÜSREV DİHLEVÎ (R.H) (ö. 725/1324)

Uzun adı, Ebu'l-Hasan Emir Husrev Azîmüddîn b. Seyfeddîn Emir Mahmûd ed-Dihlevî'dir. Babası Seyfeddîn, Lâçin beylerinden olup Cengiz'in müslümanları katliamı esnasında Mâveraünnehir yöresinden Hindistan'a göç etmiştir. Göçten

sonra Ganj Nehri kenarında bulunan ve şimdiki ismi Padhyah olan Müminâbad kasabasına yerleşti. Dehli sarayındaki devlet adamlarından İmâdü'l-mülk'ün kızı ile evlenince ikinci çocuğu olarak 651/1253 yılında Emir Hüsrev doğdu.

Emir Hüsrev, küçük yaşta ilim öğrenmeye ve şiir söylemeye başladı. Babası ile beraber saraydaki ilim meclislerine katıldı. Devrin meşhur âlimlerinden Şair İzzeddin ile karşılaştı. Daha küçükken Sultanu'l-Meşayih Hoca Nizâmüddin'den de feyiz alan Emir Hüsrev, babası vefat edince anne tarafından dedesi olan İmâdü'l-mülk'ün himayesine alındı. Henüz oniki yaşındayken söylediği şiirler, erbabı tarafından takdir ediliyordu. 692/1292 yılında dedesi de vefat edince Dehli sarayındaki Türk asıllı prens ve komutanların himayesine girdi. Emir Hüsrev'in hem siyasiler nezdinde, hem de devrinin mutasavvıfları nezdinde itibarı büyüktür. Sultan Mübarek Şah 720/1320 yılında vefat edince saraydan ayrılan Emir Hüsrev, doğru hocası Nizâmeddin Evliyâ'nın hizmetine koştu. O, şatafatlı saray yaşamını gerekirse olduğu gibi bırakmaktan çekinmemiştir. Hocasına saygısı ve muhabbeti sonsuzdu. Diğer talebelerle kıyaslanmayacak kadar zeki, anlayışlı ve ataktı.

Rivayete göre Hoca Nizâmeddin'in her tarafa yayılan cömertliğini duyan fakir bir adam, Hindistan'ın uzak bir yerinden yola çıkıp maddî sıkıntısını halletmek için Şeyh'in yanına, Dehli'ye geldi. Fakat o gün Şeyh hazretlerinin bir çift eski ayakkabısından başka verebilecek bir şeyi yoktu. Zavallı adam, bu meşhur ve ulu kişiden böyle bir hediye beklemiyordu. Ama reddetmeye de cesaret edemedi. Hayâl kırıklığı, keder ve ihtiyacının yerine getirilememesinden doğan bir ümitsizlikle oradan ayrıldı.

Dönüş yolunda geceleyin dinlenmek için bir handa kaldı. Aynı gece Emir Hüsrev, Bergal'den bir iş gezisinden dönüyordu. İhtişamlı maiyeti, hizmetçileri ve serveti ile aynı handa geceliyordu. Emir Hüsrev, mücevher ticareti yapıyordu. Dönemin en zengin kişilerindendi.

Sabahleyin kalktığında, *"Şeyhimin kokusunu duyuyorum"* diye bağırdı. Han, didik didik arandı ve sonunda تنها bir köşede geceleyin Dehli'den gelen fakir yolcu bulundu. Ona Dehli'deyken Şeyh Nizâmeddin'e gidip gitmediği soruldu. Adam üzüntülü bir şekilde: *"Evet, aslında bu uzun ve yorucu seyahati sadece o büyük veltyi görmek, sıkıntılarımı halletmek ve onun cömertliğinden"*

istifade etmek için yaptım. Ama bana şu eski ayakkabıları hediye ettiği için hayal kırıklığına uğradım." dedi.

Oysa Hüsrev, hocasının ayakkabılarını burada bulmuş olmanın sevincini yaşıyordu. Fakir adama yaklaştı, *"Şu getirdiğim zenginliği sana versem ayakkabıları bana verir misin?"* dedi. Adam şaşırды. Şaka yapıldığını zannediyordu. Fakat Hüsrev tek-lifini yeminle tekrarlayınca fakirin gözleri ışıldadı, ayakkabıları teslim etti; Hüsrev'in ticaretten kazandığı para ve malları aldı.

Hüsrev çok para kazandıran bir mesleğe, yüksek tabakadan müteşekkil asil bir çevreye mensûb olmasına rağmen sadık bir sûfi olarak gerektiğinde zenginliğini feda etmekten çekinmemiştir. Kendi zamanındaki Dehli sultanlarının sarayında çok ihsanlara mazhar olduğu gibi hocasının da en kıymetli talebesi olmayı başardı.

Emir Hüsrev, son derece faal biriydi ama ibadeti hiçbir zaman ihmal etmezdi. Geceleri kalkar, teheccüd namazı kılarđ.

Emir Hüsrev, Türkçe, Arapça, Farsça ve eski Hint dili Sanskritçe'yi iyi derecede bilir, yazar ve konuşurdu. Hem siyaset, hem ticaret, hem edebiyat, hem de tasavvuf sahalarında bu kadar ilerlemiş insan az bulunur.

Bütün veliler ve gönül insanları gibi Hâce Nizâmeddîn, insanların birbirleriyle anlaşmasını, idare edenler ile edilenler arasında güzel ilişkiler kurulmasını istiyordu. Hindistan ise yüzlerce dilin konuşulduğu, ayrı dinden, ırktan ve yöreden gelen fatihlerin hâkimiyeti altına giren bir bölgeydi. Rivayete göre, hocasının talebi üzerine Emir Hüsrev, Hindistan'da yaşayan büyük çoğunluğun anlayabileceğı ve üzerinde anlaşabileceğı bir dil üzerinde çalışmalar yapmaya başladı. Kuzey bölgesinde konuşulan mahallî bir dil ile Farsça karışımı bir dil meydana getirdi. Bu ilk nüve, bugün zengin ve modern bir dil olan Urduca'nın temelini teşkil etti. Emir Hüsrev, bu eski Hintçe ve Farsça karışımı dille ilk şiir söyleyen kimse olmuştur.

Emir Hüsrev'in eserleri Anadolu'ya da ulaşmış, divan edebiyatı şairleri tarafından üstad kabul edilmiştir.

Hocası Nizâmeddîn Evliyâ, ahiret yolcusu olduğunda Emir Hüsrev, Tuğluk Şah ile Luknav taraflarına gitmişti. Yolculuktan dönüp acı haberi öğrenince müthiş bir kedere büründü.

Bütün malını, hocasının ruhu için fakirlere hibe etti. Hicrî 725 yılının Rebiülahiri'nde vefat eden hocasından 6 ay sonra, Şevval 725'te ruhunu Rahmân'a teslim etti. Hocasının ayak ucuna defnedildi.

Kitapları çoktur. Birkaçını zikrederim:

Divanları: 1) *Tuhfetü's-Sığan* 2) *Vasâtü'l-Hayât* 3) *Gurretu'l-Kemâl* 4) *Bâkıyye-i Nâkıyye* 5) *Nihâyetü'l-Kemâl*.

Hamseleri: 1) *Matlâu'l-Envâr* 2) *Şirin-ü Hüsrev* 3) *Mecnûnu Leyla* 4) *Ayine-i İskenderî* 5) *Hışt-i Behişt*.

Tarihi Mesnevîleri: 1) *Kırân-ı Sâdeyn* 2) *Hıdır Hân* 3) *Duvalrânî* 4) *Tuğluknâme* 5) *Nuh Şihpîr*.

Mensûr (düzyazı) eserleri: 1) *İcâz-ı Hüsrevî* 2) *Tarih-i Alâî* 3) *Efâlû'l-Fevâid*.

Bu kitaplar matbaalarda basılmıştır. Ayrıca şunları da ekleyebiliriz:

1) *Cevâhiru'l-Bahr* 2) *Bahru'l-Ebrâr* 3) *Enîsu'l-Kulûb* 4) *Mirâtu's-Safâ* 5) *Menâkıb-ı Hind* 6) *Tarih-i Dehlî* 7) *Mâkâlat-ı Çehâr-ı Yâr*.

KAYNAKLAR: Şemseddin Sami, *Kamusu'l-A'lâm* c. 3, s. 3045; Molla Câmi, *Nefehâtü'l-Üns*, (Osmanlıca, Lamî Çelebi çevirisi); Türkiye Gazetesi, *Evliyâlar Ansiklopedisi*, c. 6, s. 42; Türkiye Diyanet Vakfı, *İslâm Ansiklopedisi*, c. 11, s. 136.

SAİD AYKUT

NİZÂMEDDİN EVLİYÂ (R.H) (ö. 725/1324)

Çiştîyye yolunun büyüklerinden olup, bu tarîkate bağlı Nizâmîyye şubesinin pîridir. Hindistan şeyhlerinin meşhurlarındandır. Molla Câmi şöyle diyor:

"Ulûm-i diniyyenin tahsil ve tekmilinden sonra bir gece Cami-i Dehlî'de sabaha dek ihya eyledi. Çün seher vaktinde müezzin minâreye çıktı, bu ayeti okudu;

'O iman edenlere zamanı gelmedi mi ki, kalpleri Allah'ın zikrine ve inen hakikat aşkına saygı ile coşsun ve bundan önce kendilerine kitap verilmiş, sonra üzerlerinden uzun zaman geçip

de kalpleri katılaştırmış, çoğu da günaha dalmış bulunanlar gibi olmasınlar?" (1)

Çün işitti, hali değişti ve her taraftan ona envâr zâhir olma-ya başladı. Çün sabah oldu, bizâd (azıksız) ve birâhile (binitsiz) Şeyh Feridüddîn Şekergenç'in mülâzemeti husûlüne yüz vurdu ve ona mürid oldu, mertebe-i kemâle erişti."

Nizâmeddîn Evliyâ, görüldüğü gibi ilk tasavvuf feyzini Feridüddîn Şekergenç'ten almıştır. Nizâmeddîn'in esas adı Muhammed, babasının ki Ahmed Buhârî'dir. Lakablarına gelince şunları sayabiliriz: "*Mahbûb-ı İlâhî*", "*Sultânü'l-Meşâyih*", "*Nizâmeddîn Evliyâ*".

Bedaun'da 636 h. (1238 m.) yılında doğan Nizâmeddîn Evliyâ, 725 h. (1324 m.) yılında ahirete irtihal etti. Annesi Bibi Züleyhâ Hatun son derece dindar bir kadındı.

Nizâmeddîn Evliyâ'nın şeceresi şöyledir:

- 1) Seyyid Muhammed b. Seyyid Ahmed Buhârî
- 2) Seyyid Ali Buhârî
- 3) Seyyid Abdullah Hilmi
- 4) Seyyid Ali Meşhedüddîn
- 5) Seyyid Ahmed Meşhedüddîn
- 6) Seyyid Ebû Abdullah
- 7) Seyyid Ali Asğar
- 8) Seyyid Câfer-i Sâni
- 9) İmam-ı Ali Nakî
- 10) İmam-ı Muhammed Cevâd
- 11) İmam-ı Ali Rızâ
- 12) İmam-ı Mûsâ Kâzım
- 13) İmam-ı Cafer-i Sâdık
- 14) İmam-ı Muhammed Bâkır
- 15) İmam-ı Zeynel-âbidin
- 16) İmam-ı Hazret-i Hüseyin Seyyidü's-Şüheda
- 17) İmam-ı Ali

Nizâmeddîn Evliyâ'nın babası Hoca Ahmed Buhârî, mânevî ilimlerin yanında derin bir kelam ve fıkıh âlimiydi. Müm-

(1) Hadid, 16.

taz şahsiyetinden ötürü Dehli Sultanı Gıyâseddîn Balbân, onu Bedaun'a başhâkim olarak tayin etti. Hoca Ahmed Buhârî, bir süre sonra bu görevinden istifa ederek kendini Cenab-ı Hakk'a ve O'nun dinini yaymaya adanmış. Hoca Ahmed Buhârî, Nizâmeddîn beş yaşındayken vefat etti.

Babasının vefatından sonra Nizâmeddîn'in eğitimini annesi üstlendi. Bu kadın pek dindardı. Çocuğunu Mevlânâ Alâeddîn Usûlî'nin derslerine gönderdi. Talebeler arasında kendine seçkin bir yer edinen Nizâmeddîn, kısa bir zaman sonra Celâleddîn Tebrîzî'nin talebesi Molla Ali Buzurk Bedaûnî'nin elinden fazilet sarığını giydi.

Daha sonra Dehli'den Acûzan'a giderek Ferîdüddîn Genc-i Şeker'den tasavvufî terbiyesini aldı. 1258 senesine kadar bu muhterem zâtın yanbaşıda kalarak Şihâbeddîn Sühreverdî'nin yazdığı *Avârifü'l-Maârif* adlı eserini ve Ebû Şekûr Süleymî'nin *Temhid*'ini okudu. Tahsilde muayyen bir dereceye geldikten sonra kendisine hilâfetnâme verildi; Dehli'ye dönmesi emrolundu.

Genc-i Şeker'in yanında iken dergâhtaki talebelerin hepsi gibi günlük olarak verilen vazifeleri yapmak mecburiyetindeydi. Talebelerden Mevlânâ Bedreddîn İshâk, ormandan odunu, Hüsâmeddîn Kabulî ise suyu getiriyor, Nizâmeddîn Evliyâ da yemekleri pişiriyordu.

Ferîdüddîn-i Genc-i Şeker, Nizâmeddîn'i Dehli'ye gönderirken;

"Borçlanmak zorunda kalırsan onu hemen öde. Bir de daima düşmanlarını memnun etmeye çalış." diyerek, iki mühim ve değerli tavsiyede bulundu.

Nizâmeddîn Evliyâ, Acûzan'ı on defa ziyaret etti. Bu ziyaretlerinden üçünü hocası hayatta iken, yedisini de hocasının vefatından sonra yaptı. Defalarca hocasının duasını aldı.

Nizâmeddîn Evliyâ'nın Siyasîlerle İlgili Uzun Öyküsü

Nizâmeddîn'in hayatı uzun ve renklidir. Birçok önemli hadiseyi yaşamış, Dehli şehrinin yedi sultan eskittiğine şahid olmuştur.

Nizâmeddîn Evliyâ, hocasının emri ile Dehli'ye gittiği zaman ibadetlerini huzur içinde yapacak sakin ve uygun bir yer bu-

lamadı. Çoğu zaman Dehli gibi çok kalabalık bir şehrin gürültü ve karmaşasından kurtulmak için ormanlık yerlere gitmek zorunda kaldı. O günlerde hocasının emri üzerine Kur'an-ı Kerim ezberliyordu. Bir süre sonra Kıyaspur köyüne taşındı. Burada bir müddet çok sıkıntı çekti. Birkaç gün arka arkaya yiyecek bulamaz, aç kalırdı. Bir keresinde üç gün aç kalmıştı. Dördüncü gün birisi kapıyı çalıp pirinçten yapılmış bir yemek getirdi. Nizâmeddin Evliyâ, bu yemek hakkında şöyle demiştir:

"Bu, o kadar lezzetli bir yemekti ki ömrüm boyunca böyle güzel bir yemek yemedim."

Bu sıkıntılı günlerde Nizâmeddin Evliyâ'nın iki sadık talebesi **Burhâneddin Garîb** ve **Kemâleddin Yâkûb**, yanından hiç ayrılmadı. Bir defasında dört gün boyunca yiyecek bir şey bulamadılar. Komşulardan bir hanım biraz un gönderdi. **Kemâleddin Yâkûb**, bu unu biraz su ile karıştırıp toprak bir kap içinde fırına koydu. O sırada yanlarına biri gelerek aç olduğunu söyledi; bir şeyler istedi. **Nizâmeddin Evliyâ**, fırındaki kabı aldı ve tam bir feragatle o zâtın yanına koydu. Adam, pişmiş yiyecten bir iki lokma aldı; sonra kabı şiddetle yere çarparak çekip gitti. Giderken şöyle diyordu:

"Şeyh Ferîdüddin-i Genc-i Şeker, Bâtını nimeti Şeyh Nizâmeddin'e çok ucuza verdi. Bugün ben de onun fakirlik çanağını kırdım. Bundan sonra o bâtını ve zâhiri sultandır."

Bu olaydan sonra Nizâmeddin'in hali iyileşti. Fakirliği yok oldu. Günlerce yiyecek bulamadıkları o dergâhta, mutfak bütün gün kaynamaya ve hiçbir ayırım gözetilmeden binlerce insan doyurulmaya başlandı. Nizâmeddin, bu arada gündüzleri oruç tutuyor ve sade bir hayat sürüyordu. Bütün yediği şey, arpadan yapılmış küçük bir parça ekmekti.

Sultan Gıyâseddin'in büyük oğlu **Muizzüddin Balabân**'ın saltanatı döneminde bu hükümdâr, Kıyaspur'a yakın bir yerde saray yaptırıyordu. Sultan'ın komutanları, şehzâdeleri ve halk, Nizâmeddin Evliyâ'nın dergâhını çok ziyaret ederlerdi. Bu hal, hükümdâr tarafından hoş karşılanmıyor, siyasî yönden Nizâmeddin Evliyâ'ya sıkıntı veriyordu. Dolayısıyla Nizâmeddin Evliyâ, buradan ayrılmak istedi. Tam Kıyaspur'dan ayrılacağı sırada bir genç oraya gelerek şöyle dedi:

"Her şeyden önce şöhretinin yayılmasından çekinmelisin. Bu

kadar yaygın şöhretten sonra Kıyamet Günü'nde Yüce Peygamber'in yanında seni gözden düşürecek işi yapmaya çalışma! Bir kimsenin inzivâyâ çekilip kendisini ihlâsla Allah'a bağlayarak dünyadan kaçıp kurtulması kolaydır. Fakat asıl cesaret, kalabalık halkın içinde nefsi inzivâyâ çekip huzur bulmaktır, böyle karışıklıklardan müteessir olmamaktır."

Bu sözlerden sonra Nizâmeddîn Evliyâ, vefat edinceye kadar Kıyaspur'da kaldı. Sonra bu yörenin ismi, "Nizâmeddînpûr" olarak değişti.

Nizâmeddîn'in dergâhı saraya yakın olduğu için saray mensupları, şehzâdeler, komutan ve subayların çoğu Nizâmeddîn Evliyâ'ya talebe oldu. Onun mânevî tesiri ve dinî terbiyesi altında ahlâkî ve sosyal davranışları değişti. Allah'tan korkan, günahtan kaçan, insanlara zarar vermeyen muntazam ve faydalı şahsiyetlere dönüştüler. Dehli halkı da bu güzel değişimden nasibini aldı. O bölgede kumar, dedikodu, iftira, içki içme, tefecilik ve hırsızlık gibi günahlar iyice azaldı. İnsanlar; namaz, oruç ve diğer ibadetlerini titizlikle yapar hale geldiler. Bu mevzû ile ilgili olarak *Siyerü'l-Evliyâ* adlı eserde şunlar geçmektedir:

"O, içki, sefâhet ve günaha dalmış saray erkânı; şehzâdeler, zenginler ve soylular, Nizâmeddîn Evliyâ'nın mânevî sözlerinden o kadar etkilendiler ki günahı terkedip temiz bir hayata başladılar. O soyluların bir kısmı, ömürlerinin geri kalanını Nizâmeddîn'in hizmetine vakfettiler."

Nizâmeddîn Evliyâ'ya Dehli sultanlarından bazıları mürid olmuştur. Bazı sultanlar ise Nizâmeddîn'in şöhretini kıskanır, zâlimce davranırlardı. Nizâmeddîn, ilmin ve tasavvufun şerefine gölge düşürmeyerek kendisine bağlı olsun olmasın hiçbir sultanı ziyaret için saraya gitmedi; sultanları da dergâhın içine almadı.

Bu meseleyle ilgili olarak şu hadiseyi anlatabiliriz:

Sultan Celâleddîn Hılcî, Nizâmeddîn Evliyâ'yı çok severdi. Sık sık hediyeler gönderirdi. En büyük arzusu, bizzat onunla görüşmekti. Fakat bunu bir türlü başaramadı. Nizâmeddîn'in talebesi büyük sûfî ve şair olan Emir Nâsır-ı Hüsrev, sarayda Sultan'ın maiyetindeydi. Sultan, bu şairin aracılığı ile Nizâmeddîn Evliyâ'nın huzuruna girmek istedi. Fakat Emir Hüsrev, hocasından izinsiz bu işi yapmak istemedi; Acûzan'a gitti. Sultan, bu haberi alınca çok üzüldü; Emir Hüsrev'den bir açıklama istedi.

Emir Hüsrev, cevap verdi:

"Zât-ı âlîlerinizin memnûniyetsizliğinin, benim hayatımın tehlikeye girmesi demek olduğunu biliyorum. Ama hocamın memnûniyetsizliğinin, mânevî huzurumun tehlikeye düşmesi anlamına geldiğini de biliyorum."

Emir Hüsrev'in bu cevabı, Sultan'ın çok hoşuna gitti; mesele-
nin üzerinde fazla durmadı.

Bir müddet sonra **Celâleddin Hılcî'yi** öldürerek tahta çıkan **Alâeddin Hılcî**, din bilgisi az olmasına rağmen zeki, siyaset bilen biriydi. Saray erkânından bazıları, yeni sultanı **Nizâmeddin'e** karşı kıskırtmaya çalıştılar.

"Nizâmeddin Evliyâ'nın etkisi gün geçtikçe yayılıyor. Böyle giderse bir gün sizin makamınıza el koyabilir" dediler. Fakat akıllı ve siyasetçi **Sultan Alâeddin**, acele karar vermedi; **Nizâmeddin Evliyâ'ya** şu meâlde kısa bir mektup gönderdi:

"Sultanlığında halledilmesi gereken zor meseleler ortaya çıktığı zaman zât-ı âlînizle müşâvere etmek istiyorum." **Nizâmeddin**, böyle bir mektubu okuduğuna dahi pişman olarak şöyle cevap verdi:

"Yolumuzun mukaddes an'âneleri sebebiyle ayrıca böyle bir müşâverenin dinî vazifelerimin ifâsını güçleştireceğinden teklifinize rıza gösterecek bir hali kendimde göremiyorum. Ne kendimi memleketin siyasi hadiselerine karıştırmak ne de ilâhî gayeye hizmetten başka bir şey yapmak istiyorum." Bu açık cevap, **Sultan Alâeddin'i** memnun etti; zihnindeki bütün yanlış anlama ve şüpheleri yok etti. Bilakis, o büyüğe karşı içinde aşk ve bağlılık hasıl oldu.

Sultan Alâeddin'in **Nizâmeddin'e** karşı muhabbet duyduğunu gören **Karabeg**, Sultan'a:

"Zât-ı şâhâneniz, ona karşı bu kadar hürmet ve muhabbet beslediği halde henüz onunla görüşmemiş olmanız hayret vericidir." dedi. Buna karşılık Sultan:

"Be Karabeg! Bizim işimiz sultanlıktır. Baştan ayağa, batacağımız kadar günaha batmışız! Bu yüzden o büyükten utanıyorum. O büyük adamla nasıl görüşebilirim ki?" dedi.

Daha sonra oğulları **Hızır Han** ve **Şâdî Han** ile **Nizâmeddin**

Evliyâ'ya ikiyüz bin gümüş gönderdi, talebeliğe kabul edilmesini rica etti. Bu muazzam para, fakirlere ve ihtiyaç sahiplerine dağıtıldı. Sultan, Nizâmeddîn Evliyâ'nın huzurunda bulunmakta ısrar edince büyük velî şu cevabı verdi:

"Sultan'ın buraya gelmesine lüzûm yoktur. Ben, daima onun hayır yolunda muvaffakiyeti için dua etmekteyim. Ama hâlâ buraya gelmekte ısrar ediyorsa bilmeli ki, bu fakirin evinde iki kapı vardır. Sultan birinden girerse biz diğerinden çıkarız." Bu cevaptan sonra Sultan, daha fazla ısrar edemedi.

Sultan Alâaddîn'den sonra kardeşlerini öldürerek tahta geçen Kutbeddîn Hılcî, Nizâmeddîn Evliyâ'ya sebepsiz bir kin beslemeye başladı. Bu kin, daha sonra açık bir düşmanlığa dönüştü. O sırada Nizâmeddîn'in dergâhında günlük masraf, fakir dul kadınlara, yetimlere, muhtaçlara verilen sadakalar hariç iki bin gümüştü. Bu durumu kıskanan bazıları, Sultan'a şöyle dediler:

"Nizâmeddîn Evliyâ, sadaka olarak dağıttığı bu serveti, onu sık sık ziyaret eden şehzâdelerden ve devletin resmî vazifelilerinden topluyor." Bu yetmiyormuş gibi Sultan'ı iyice kıskırtarak *"herkesin Nizâmeddîn'i ziyaret edemeyeceğine"* dair bir ferman çıkartması hususunda Sultan'a öğüt verdiler. Sultan, onların teklifini kabul etti. Bu durumu duyan Nizâmeddîn Evliyâ, dergâhındaki harcamaları iki katına çıkardı; buradan istifade edenlerin sayısı on binden, onaltı bine yükseldi. Sultan'ın çıkardığı fermanın zerre kadar tesiri olmadı. Sultan, korkuya kapılarak:

"Hata etmişim! Şeyh, Allah'tan yardım görüyor" dedi. Fakat Nizâmeddîn Evliyâ ile dost olacağına, içten içe kini ve husûmeti arttı. Bir gün Sultan, onu huzuruna çağırdı. Nizâmeddîn, bu çağrıya şöyle cevap verdi:

"Ben bir sûfiyim! Dergâhımdan çıkmam. Daha önemlisi, her sûfi yolunun kendine özgü, değişmeyen gelenekleri vardır. Bizim büyüklerimizden hiçbiri saraya gitmemişler ve herhangi bir sultanın maiyetinde bulunmamışlardır. Bu bakımdan Sultan'ın arzusunun yerine getiremeyeceğim; beni kendi halimde bırakınız."

Kızgınlığı iyice artan mağrûr Sultan, bu cevaba rağmen kendi bildiğinde diretti; Nizâmeddîn Evliyâ'nın her hafta iki defa huzuruna gelmesi için yeni emirler gönderdi. Bunun üzerine Nizâmeddîn Evliyâ, Sultan'ın hocası olan Ziyâeddîn-i Rûmî'ye haber göndererek Sultan'ı, *"hiçbir dinin, velîlere ve masum talebe-*

lere zulmedilmesine izin vermeyeceği" hususunda ikaz etmesini istedi. Fakat bu talep, Ziyâeddîn Rûmî'ye ulaşmadan Ziyâeddîn vefat etti. Sultan, Ziyâeddîn'in dergâhında Fatiha merasimi için bütün saray erkânını yanına almıştı. Nizâmeddîn Evliyâ da birkaç talebesi ile bu merasime katıldı. Dergâha girer girmez orada bulunanların hepsi, ona saygı göstermek için ayağa kalktılar. Nizâmeddîn, Sultan'a selâm verdiğinde Sultan selâmı almadı. Ayrıca kendisinden fazla Nizâmeddîn'e saygı gösterilmesine çok kızdı. Merasimden sonra bir ferman çıkartarak Nizâmeddîn'e gönderdi. Buna göre Nizâmeddîn Evliyâ, saray erkânı ve devlet görevlileri gibi her ayın ilk günü "selâm" için Sultan'ın divânında bulunmalıydı.

Bu ferman, Nizâmeddîn Evliyâ'ya Şeyh İmâmüddîn Tûsî, Şeyh Vahîdüddîn Kundûzî, Mevlânâ Burhâneddîn ve başka âlimlerden kurulu bir heyetle gönderildi. Onlar, Nizâmeddîn Evliyâ'nın huzurunda Sultan'ın isteklerine razı olarak bu ihtilafa son vermesini, bunun yapılmamasının hem halk hem de saltanat için tehlikeli neticelere sebebiyet vereceğini yalvararak istirham ettiklerinde, Nizâmeddîn Evliyâ: "*Bakalım, Allah Teâlâ'nın bu iş için izni ne olacak?*" dedi. Fakat birkaç gün sonra talebelerinin yanında:

"Önceki büyüklerimizin âdetlerine aykırı düşen hiçbir şey yapmayacağım, selam alayına katılmayacağım!" dedi.

Bu durum, gerginliği tırmandırdı. Talebeler dehşete düştü. İleri görüşlü olmayan zâlim Sultan, iyi kulların mânevî gücünün farkında değildi. Onların duasının reddolunmayacağını bilmiyor gibiydi. Nizâmeddîn, tam bir sükûnet, itikad ve sadakatle beklemekteydi.

Ayın 29. gecesi zâlim Sultan Kutbeddîn, sarayında uyurken en güvenilir adamlarından olan Hüsrev Han tarafından başı kesilerek öldürüldü.

Kutbeddîn Hılcî'nin yerine geçen Hüsrev Han'ın ömrü çok kısa oldu. Hazineye ne varsa âlim ve dervişlere verdi. Nizâmeddîn Dergâhı'na beşyüz bin gümüş para gönderdi. Paranın tümü fakirlere dağıtıldı. Bu esnada Mûltan valisi Gıyâseddîn Tuğluk, Sultan'ın ölüm haberini alınca ordusuyla Delhi'ye yönelmişti. Kısa bir süre içinde şehre ulaştı, Hüsrev Han'ı öldürdü ve sultan oldu.

Sultan Kutbeddîn'in acı sonundan sorumlu olan saray

erkânı, yine uslanmadı. Bu kez de yeni sultan Gıyâseddin Tuğ-luk'u, Nizâmeddin'e karşı kıskırtarak olmayacak şeyler söylediler. Sultan'a bağlı âlimler ile Nizâmeddin Evliyâ arasında münâzara yapılması kararlaştırıldı.

Münâzara uzun sürdü. Nizâmeddin'in rivayet ettiği hadisleri karşı taraf kabul etmedi. Bir kırınglık oldu. Dergâhına dönen Nizâmeddin, üzgün bir şekilde talebelerine şöyle dedi:

"Dehli âlimlerinin ve saray adamlarının içi, bize karşı hased ve husûmetle kaynıyor. Münâzarada bana karşı açıkça saldırımlarından bu anlaşılıyor. Ayrıca onlar, Yüce Peygamberimizin hadislerini dinlemeyi de reddettiler. İtirazı mümkün olmayan bu tür delillere karşı hilaf çıkarmaya ancak Peygamberimizin hadisine inanmayanlar cesaret edebilirler. Sultan'ın tarafında yer alanlar, en sahih hadisi dahi kabule yanaşmadılar. Böyle âlimleri ne gördüm ne de duydum. Dinin oyuncak gibi kullanıldığı bir şehir, nasıl parlak vaziyette kalabilir. Bu şehrin tuğlaları bir gün yıkılıp birbirine çarparsa şaşmamak gerekir.

Sultan ve ona bağlı âlimler, hakikatı söylemeyen kadılar, Peygamberimizin hadisine göre hareket edemeyeceklerini işiten gafil halk, Allah'a ve Peygamberine olan imanlarını nasıl sağlam bir şekilde muhafaza edebilirler ki? Allah'ın gazabının bu şehre inmesinden endişe ediyorum!"

Bir süre sonra Dehli'de büyük bir kıtlık oldu. Ardından salgın hastalık geldi. Millet can derdine düştü. Sultan ve çevresi bu esnada öldüler.

Nizâmeddin'in İlim, Ahlâk ve Vaizlik Tarafı

Nizâmeddin Evliyâ, öğle namazından sonra sünnette geçtiği gibi kısa bir kaylûle yapardı. Kaylûleden sonra ikinci bir meclis kurulur, bu mecliste talebe ve müridlere en ince dinî meseleleri açıklar, sahih kitaplardan nakiller yapardı. Üslûbu gayet tath idi, gönüllere çekerd. İkinci ile akşam arasında dinlenir, akşam namazından sonra iftar eder, yatsıdan sonra da odasına çekilirdi.

Nizâmeddin Evliyâ, genelde bir parça arpa ekmeği ile biraz sebze çorbası içerek hayatını idâme ettirirdi. Bazen pirinç pilavı yediği de olurdu. Yemeklerini yanında hazır olanlarla birlikte yer, kendileri çok az yemelerine rağmen âdâb-ı muâşerete riâyet ve diğerlerine refakat etmek için yemeye devam ediyormuş gibi görü-

nürlerdi. Böylece sofrada bulunanlar, yemeye devam ederlerdi. Yemek yerken fakirlerin halini düşündür, onların durumuna ağlardı. Onun mutfağında fakir, zengin herkes için yemek hazırlanırdı. Ama kendisi asla bu hazırlananlardan yemez, hepsini de ziyaretçilerine verirdi. Akşam namazından sonra talebelerinden bazıları, ona çeşitli yiyecekler gönderir; Nizâmeddîn Evliyâ, bunları fakirlere verirdi.

Hayırseverlikte böyle ileri bir dereceye gelen Nizâmeddîn Evliyâ, hocasının duasıyla bu hale gelmiştir. Hocası Ferîdüddîn-i Genc-i Şeker, bir gün Nizâmeddîn Evliyâ'ya şöyle dua etmiştir:

"Ey Nizâmeddîn! Bugün sevdiğimiz sebze yemeğini çok güzel pişirmişsin. Tadı, tuzu yerinde! Allah Teâlâ, seni dergâhında çok tuz harcamaya, çok insanı doyurmaya muvaffak kilsin!"

Allah Teâlâ'nın ihsanıyla ve bu duanın bereketiyle Nizâmeddîn Evliyâ'nın tenceresi hep kaynadı. Binlerce fakir, hergün onun mutfağından yemek yedi. Kendisine gelen bütün hediyeleri, hergün güneş batmadan önce muhakkak fakirlere dağıtırdı. Cuma'ya gitmeden önce dergâhının bütün köşelerine bakar, mutfağa göz atar, hiçbir şeyi kalmadığına, alınan her şeyin sadaka olarak verildiğine emin olduktan sonra namaza giderdi.

Bir gün Kıyaspur kasabasında yangın çıktı. Evlerin yandığını gören Nizâmeddîn, dayanamayarak ağladı. Yangın söndürüldükten sonra, talebelerine:

"Gidin, yanan evleri sayın. Her eve iki tepsi yemek, iki testi su ve iki gümüş para dağıtın; onların kaybettikleri şeylerden ötürü duydukları acıyı hafifletin."

Benzer bir olay da şöyledir:

Tüccar taifesinden biri, Mülta yakınlarında soyuldu. Adam, Bahâeddîn Zekerîyyâ'nın oğlu Sadreddîn'in tavsiyesi üzerine, yardım istemek amacıyla Nizâmeddîn Evliyâ'nın dergâhına geldi. Durumunu anlattı. Nizâmeddîn, talebelerine sabahtan kuşluk vaktine kadar gelen hediyelerin hepsinin tüccara verilmesini emretti. Öyle yapıldı. O gün, bu süre içerisinde oniki bin gümüş para geldi; hepsi de tüccara verildi.

Daha enteresan bir hadise de şudur:

Bir gün Nizâmeddîn Evliyâ, akşam namazından sonra tam orucunu açacağı sırada bir derviş geldi. Nizâmeddîn'in önünde serili olan sofra bezi üzerinde, birkaç kuru ekmek parçası vardı. Zira o gün bunlardan başka yiyecek kalmamıştı. Fakat gelen derviş, Nizâmeddîn'in ne yemek yediğini sordu. *"Öyle ya, şu anda gördüğüm kuru ekmek parçaları da yemeğin artığı olmalı."* diye düşündü. Herhangi bir kasıt olmadan bu ekmek parçalarını yavaşça toplayıp gitti. Nizâmeddîn Evliyâ, sadece tebessüm etti ve kendi kendine:

"Allah Teâlâ'ya bağlılığımızda bazı ciddi kusurlarımız hâîâ var. Bu eksiklerin giderilmesi için bizim biraz daha aç kalmamız isteniyor." dedi.

Son derece sabırlı biri olan Nizâmeddîn'in dergâhına birgün ham sofî diyebileceğimiz biri geldi. Sebepsiz yere onu kötiledi. Nizâmeddîn, bu saçma sapan sözleri sabırla dinledi. Ayrıca adam ne istiyorsa hepsini verdi. Kendini bilmez kişi oradan ayrıldıktan sonra müridlerine dönen Nizâmeddîn, şöyle buyurdu:

"Bizi sevenlerin çoğu hediye ile geliyor. Bizi kötölemek için gelecek olan birkaç kişi de bulunmalı. Birisi gelip bizi kötüler ve aşırı tenkid ederse biz, ona dünyada olduğumuz sürece yanlış işler yapabileceğimizi ve kötülenmeye marûz kalabileceğimizi söyleriz."

Nizâmeddîn Evliyâ, kendisine düşmanlık besleyenlere karşı çok sabırhıydı. İnsanlara, tüm insanlara hatta ona düşmanlık besleyenlere karşı dahi sabırla muâmele etmeyi öğretiyordu. Kıyas-pür'da yaşayan ve yok yere Nizâmeddîn'e kin besleyerek ona zarar vermeye çalışan Şâsu adında biri vardı. Şâsu ölünce Nizâmeddîn bir kenarda namaz kıldı. Onu affettiğini bildirerek kurtuluşu için dua etti.

Nizâmeddîn'in talebeleri arasında Muhyiddîn Kaşânî gibi kelimat âlimleri vardır. Onun sözlerini derleyen talebesi Hoca Şemseddîn de başlangıçta saray görevlisi idi. Daha nice şehzâde ve zengini ilim ve irfan yoluna çekmiştir. Vefat etmeden önce hizmetinde çalışan İkbâl'e, dergâhında ne varsa hepsini fakirlere dağıtmasını emretti. *"Böylece Allah Teâlâ'nın huzurunda hesap vermekten kurtulayım."* diyordu. Talebelerinden birisi, dergâhta kalanlar için biraz yemeklik bırakmıştı. Bunu işittiğinde:

"Lütfen fakirler her şeyi alsınlar. Siz de erzak deponuzun zeminini silin." diye buyurdu. Bu emir, aynen yerine getirildi.

725 h. (1324 m.) senesinde, vefatından az önce husûsî derî çantasından talebelerine çeşitli hediyeler dağıttı. Hakikatı anlatmaları için Hindistan'ın bütün köşelerine gitmelerini emretti. Çiştî büyüklerinden gelip hocası tarafından kendisine verilen emanetleri Dehlili Hoca Nâsiruddîn Mahmûd Çerağ'a vererek;

"Dehli'de otur ve insanlarla meşgul ol. Onların cefâsına katlan!" dedi.

Bu vasiyetinden sonra sabah namazını kıldı. Güneş ufuktan yükselirken Hakk'ın rahmetine kavuştu. Herkes kedere boğuldu. Mültanlı Hoca Bahâeddîn Zekerîyyâ, Sühreverdî'nin torunu Şeyh Ebu'l-Fettah Rukneddîn, onun cenaze ve defin işleriyle meşgul olmak şerefine erişti. Sultan Muhammed Tuğluk, Nizâmeddîn'in mezarı üzerine büyük bir türbe inşa etti.

Nizâmeddîn Evliyâ'nın bazı güzel sözlerini buraya alarak konuyu bitirelim:

"Bir talebe için Allah'a bağlılığın altı esası vardır:

1) Nefsini yenmek için insanlardan menfaat ummamalı, onlardan uzak kalmalıdır.

2) Her zaman temiz ve abdestli olmalıdır.

3) Hergün oruç tutmaya çalışmalı, yapamıyorsa az yemelidir.

4) Allah'tan başka her şeyden uzaklaşmaya çalışmalıdır.

5) Hocasına sadık ve itaatkâr olmalıdır.

6) Allah'ı ve Allah sevgisini her şeyden üstün tutmalıdır."

"Talebe dört şeyden sakınmalıdır:

1) Dünya ehliyle, özellikle de azmış zenginlerle görüşmemeli.

2) Zikr-i İlâhî'den gayri hiçbir şeyden bahsetmemeli.

3) Allah'tan gayrisine sevgi beslememeli.

4) Mâsivâyâ karşı kalbin kapısını kapatmalı."

"Kalb kırmak, Allah'ın lütfunu hor görmektir. Neye uğrarsa uğrarsın, salih kimse, asla kimseye kötü söz söylememeli, lanet etmemelidir; İnsanların kabahatlerini açığa vurmamalıdır."

"İnsanın imanı, dünyaya ve onun altınlarına bir deve pisliğinden fazla değer vermediği ve Allah Teâlâ'dan başka hiçbir şeye

güvenmediğinde kemale erer. Kendine Allah aşığı diyen bir kimse, dünyayı sever ve dünya tutkunlarıyla yârenlik ederse o, yalancı ve münâfıktır."

"Komşunuz borç isterse verin! Başka şeye ihtiyaç duyarsa verin. Hastalık ve felâkete uğradığında sizin gülüryüzünüze ihtiyaç varsa ona gülüryüz gösterin. Vefat edince cenazesine katılın ve ahirette kurtulması için dua edin."

Eserleri

1) *Fevâidü'l-Fevâd* 2) *Efdâlu'l-Fevâd* 3) *Râhatü'l-Mukâbîn* 4) *Siyerü'l-Evliyâ* 5) *Miknâtüsü'l-Vahdet*

KAYNAKLAR: Nizâmeddîn Evliyâ, *Siyerü'l-Evliyâ*, s. 100; *The Big Giv'e Of India In Sufism*, s. 138; Hüseyin Dehlevî, *Hazret-i Mahbûb-ı İlâhî*, s. 10; Abdülhak Dîhlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, s. 54; Fakir Muhammed Lâhorî *Hadâiku'l-Hanefiyye*, s. 277; Molla Câmî, *Nefehât*, (Lamîf çev.) s. 583.

SAİD AYKUT

ŞEYH EDEBÂLÎ (R.H) (ö. 726/1325)

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda hizmeti geçen büyük âlim ve fazıl şahsiyet. Osman Gazi'nin kayınpederi ve hocası. Karaman civarında 1206 (h. 603) yıllarında doğduğu tahmin edilmektedir. 1325 (h. 726) yılında Bilecik'te vefat etti ve oradaki zâviyesine defnedildi. Türbesi mâmûr bir ziyaretgâhtır.

İlk tahsilini memleketinde yaptıktan sonra Şam taraflarına gitti. Hadis, tefsir, fıkıh ilimlerini tahsil etti. Tasavvufa meyletti. Zamanının büyük âlimlerinden feyz aldı. Memleketine döndü. Yaşadığı dönemde Selçuklu Devleti çöküyor, Anadolu'da karmaşa hüküm sürüyordu. Moğolların önünden savrulan Oğuz boyları, Anadolu'ya büyük gruplar halinde gelerek çeşitli bölgelere yerleşiyorlardı. Bu boylardan biri de Söğüt muntıkasına yerleşen Kayılar'dı. Ertuğrul Bey, bu kabilenin reisi idi. Daha ilk zamanlarda Ertuğrul Bey ve Osman Gazi'nin kahramanlıkları ve onların veliler ile münasebetleri, büyük bir devletin müjdesini veriyordu. Bunu nakleden meşhur menkıbe şudur:

Ertuğrul Gazi bir gece ulemâdan bir zâta misafir oldu. Ertuğrul Gazi, sohbet esnasında yüksekçe bir yerde duran bir kitab

göstererek ne olduğunu sordu. Ev sahibi: "Bu kitap, Allah Teâlâ'nın Rasûlüne indirdiği Kur'an-ı Kerim'dir." cevabını verdi. Ev sahibi uyumak için kendi odasına gittiğinde Ertuğrul Gazi, mushâfın bulunduğu odada, bu kutsal kitaba karşı hürmet ve tazimle sabaha kadar ayakta durdu. Ama sabaha doğru bir ara dayanamayıp uyukladığında bir rüya gördü. Rüyasında gaibten bir ses, ona şöyle hitâb ediyordu:

"Sen benim kelâmıma hürmet ve tazimde bulundun; ben de senin evlâdına Kıyamet Günü'ne kadar daim olacak bir ulu devlet ihsân edeceğim."

Bir güzel vakıa da Osman Gazi ile Şeyh Edebâî hazretleri arasında cereyan etmiştir. Edebâî hazretleri, Konya'dan gelerek cihad sınırının en uç bölgesi olan Eskişehir yakınlarındaki İtburnu denilen bir köyde yerleşmişti. Burada taliplerine ilim öğretmekle meşgul olurdu. Fütûvvet ehli ve Anadolu'da mühim bir yer tutan Ahîler ile irtibatı vardı. Ayrıca Osman Bey de bu büyük âlimi ziyaret eder, feyzinden istifade ederdi. Bu ziyaretlerin birinde Osman Bey şöyle bir rüya gördü: Edebâî hazretlerinin kol-tuk altından çıkan bir nur, Osman Bey'in göğsüne girer. O nurun göğsüne girmesiyle, Osman Bey'in karnından bir ağaç peyda olur. Dallamp budaklanır. Altında nice dağları ve nehirleri gölgeler.

Osman Bey uyanınca gördüğü rüyayı Şeyh Edebâî'ye anlattı. Şeyhefendi şu yorumu yaptı: "Sen, baban Ertuğrul Gazi'den sonra aşiretine Bey olacaksın. Kızıyla evleneceksin. Sizin temiz soyunuzdan nice hükümdarlar gelecek, devletleri kendi çatılarında toplayacak, insanların fevc fevc İslâm'a girme şerefine vesile olacaklar..." Şeyh Edebâî, Osman Bey'i tebrik etti. Kızını bu kahraman cengâver, ilim aşığı, zarif ruhlu gaziyle nikâhladı. Orhan Bey, bu evliliğin meyvesi oldu. Osmanlı Devleti de bu evliliğin meyvesidir.

Şeyh Edebâî, Bilecik'te fıkıh, hadis ve tefsir gibi dersler verirken rivayete göre 120 yaşlarında vefat etmiştir. Kabri, kendi zâviyesinin yanındadır. Yerine talebesi fakih Dursun geçerek ders vermeye başladı.

KAYNAKLAR: Mevî Efendi, *Şakâik Tercemesi*, c. 1, s. 20; Şemseddin Samî, *Kamusu'l-A'lâm*, c. 2, s. 817; Hoca Sadeddin, *Tâcu't-Tevârih*, c. 5 s. 1-2.

Doç. Dr. MUSTAFA UZUN

DAVÜD-U İSKENDERÎ (R.H) (ö. 733/1332)

İskenderiye'nin yetiştirdiği büyük mutasavvıflardandır. Aynı zamanda Maliki mezhebinde derinleşmiş ünlü bir fıkıh âlimidir. Uzun adı, künyesiyle beraber **Ebû Süleyman Davûd b. Ömer**'dir. Şâzeli Tarîkatı'na mensûb olan **Davûd**, bu yolun büyüklerinden **Ebu'l-Abbas Mürsî** ve onun halifesi olan **Tâcüddîn İbn Atâullah İskenderî**'nin sohbetlerinde yetişti.

Fıkıh, tefsir, hadis, nahiv, beyan ve diğer ilimlerde akranlarını geride bıraktı. **Davûd-u İskenderî** hazretleri, *"Ameller niyetlere göredir"* hadisini şöyle yorumluyordu: *"Niyet ne kadar saf ve yüce olursa batındaki merteye de o kadar yüksek olur."*

Davûd-u İskenderî'nin çok güzel sözleri vardır. Bazılarını buraya alalım:

"Haram arzu ve ihtiraslar, üstü kapalı, görünmeyen sıkıntı ve işkencelerdir."

"Allah dostunda iki çeşit nur bulunur. Biri rahmet ve şefkat nuru olup, bununla, velîlik yolunda yürümeye müsaid kimseleri kendine çeker. İkincisi ise feyz, izzet ve kahr nuru olup, bununla da Allah yolundan uzak, taşkın ve azmış kimseleri kendisinden uzaklaştırır."

İkinci cümleden anlaşılan o ki, İslâm'a yanaşmayan, müslümanları hor gören zalimlere tavizkâr bir üslupla yaklaşılmamalıdır. **Davûd-u İskenderî** devam ediyor:

"Kulun ilmi arttıkça, ilim öğrenme arzusu azalmaz, daha da artar. Çalışması, azmi de çoğalır."

"Kalbin tam bir içtenlikle 'Allah'tan başka ilah yoktur' demesi, Allah Teâlâ'dan gafil ve bilinçsizce yapılan dünya dolusu amelden daha hayırlıdır."

"Bir kul, yaradanı olan Yüce Allah'ı unuttur, kalp gözünü başka bir varlığa çevirir ve gaflete dalarsa başına üç musibet gelir:

1) Kalbinde, ilâhî nurları müşahade etmesine, hak ve hakikatı görmesine mâni olan bir perde oluşur.

2) Kalbini niçin mâsivâyâ kaptırdığına dair hesaba çekilir.

3) Niyeti bozulduğu ve kalbini Allah'a teslim etmediği için ahirette sıkıntıya uğrar."

"Ey insanoğlu! Kendine karşı ne kadar da insafsızsın! Ömrün boyunca her gün dünya ile meşgul olursun, çocuk gibi dünyanın aldatıcı güzellikleri ile oyalanırsın. Ama ebedî saadet ve sonsuz nimetler yeri olan Cennete her gün davet edildiğin halde bu çağrıyla hiç itibar etmezsin."

"Yaptığın tüm ibadetlerde amacın, sadece kendisine ibadet ettiğin Allah Teâlâ'ya yakınlık olsun. Ecir ve sevap kaygısından önce Rabba yakınlığı ve onun sevgisini düşünmelisin."

"Eğer insanlar velîlerin kadrini bilip onlara saygı gösterseydi, karşılaştıkları herkese daha edebli davranırlardı. Zira, 'Görünüş itibarıyla velî de bizim gibi biridir. O halde her karşılaştığımız, Allah'ın velî kulu olabilir' diye düşünürlerdi. Velî, şekil ve giysi bakımından diğer insanlardan farklı olmayan biridir. Oysa diğerlerinden tamamen farklı biridir. Gönü Allah ile dir."

Davûd-u İskenderî çok zarif bir üslupla konuşur, çok güzel benzetmelerde bulunurdu. Şöyle diyor:

"İnsanoğlu dünyaya etten kanat ile gelir. Üstünde çeşit çeşit nimetlerin bulunduğu ulvî mertebeler altında cehennem ateşi vardır. İnsanoğlu kanatlarını güçlendirip talimi bol yapmalı ki, zaıflayıp ateşe düşmesin; bilakis yüce âlemlere yükselsin."

Davûd-u İskenderî Kur'ân okumak, mânâsını düşünmek ve onu pratikte yaşamak hususunda çok titizdi. Şöyle diyor:

"Kur'ân-ı Kerîm'i tâ içten dinlemenin, onun mânâsından ve manevî lezzetinden nasibdâr olmanın ilk mertebesi, şu fânî dünyayı gözden ve gönülden atabilmektir."

"Kullar arasında hile, düzenbazlık ve zulüm olmadığı zaman Allah'ın yardımı ve tevfiki yağmur gibi yağar."

"Velî kul, etrafına nasıl ışık verdiğini, insanları Allah'ın yoluna nasıl cezbedtiğini kendisi bile anlamaz"

"Kadir gecesi nasıl senenin kalbi gibiyse, imân dolu bir kalp de o insanın kadir gecesi gibidir."

733/1332'de İskenderiye'de vefat eden **Davûd-u İskenderî**, muhtelif ilimlere dair bir çok eser vermiştir. Burada birkaçını sa-

yahm:

1) *Uyûnu'l-Hakâik* 2) *el-Lâtifetu'l-Mardıyye fî Şerhi Duâi's-Şâzeliyye* 3) *Şerhu't-Telkîn li'l-Kâdi Abdülvahhab* 4) *Muhtasaru'l-Cümel li'z-Züccâci* 5) *Kitab fi'l-Meânî ve'l-Beyân*.

KAYNAKLAR: Katip Çelebi, *Keşfu'z Zünûn*; Ömer Rıza Kahhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn* 3) Celâleddin Suyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*; Bağdâdî, *İzâhu'l-Meknûn*; et-Tinbuktî, *Neylû'l-İbti'hâc*; Hayreddin Ziriklî, *A'lâm*; Türkiye Gazetesi, *Evlîyalar Ansiklopedisi*

SAİD AYKUT

İZZEDDİN MAHMÛD KÂŞÎ (R.H) (ö. 735/1334)

Mahmud b. Ali (ö. 735) İsfahan'a yakın bir yerde bulunan Kaşan şehrine bağlı Natanza kasabasındandır. Onun için *Kâşânî* ve *Natanzî* nisbeleriyle ve *İzzeddin* ünvanıyla anılır. **Nureddin Abdussamed b. Ali İsfahânî** ve **Natanzî'nin** (ö. 699) mürididir. Bu zât, Sühreverdi şeyhlerindendir. Ayrıca **İzzeddin Zâhiruddin Abdurrahman b. Necîbuddin Ali b. Bûzguş** (ö. 716)'tan da feyz almış olup ünlü mutasavvıf **Abdurrezzak Kaşânî'nin** dostu ve ders arkadaşı idi.

İzzeddin Mahmûd'un hırka şeyhi **Nureddin Abdussamed**, sohbet şeyhi **Zâhiruddin Abdurrahman** idi. **Nureddin Abdussamed** ile **Zâhiruddin Abdurrahman**, **Necîbuddin Ali b. Bûzguş'un** (ö. 678); **İzzeddin Mahmûd**, **Şihâbuddin Sühreverdi'nin** müridi ve halifesi idi. **Şeyh İzzeddin**, *Avârifu'l-Maârif* isimli eseri, iki vasıta ile eserin yazarı **Sühreverdi'den** rivayet etmiştir.

Şeyh İzzeddin, iki önemli eserin yazarıdır: *Misbâhu'l-Hidâye* ve *Miftâhu'l-Kifâye*. Farsça olan bu iki eserini yazarken, **Sühreverdi'nin** *Avârifu'l-Maârif* isimli eserini esas almış, ancak bu esere tam olarak bağlı kalmamış, bazı yerlerini kısaltırken diğer bazı konu ve meseleleri de eklemiş, böylece telif bir eser haline getirmiştir. Güzel bir üslupla yazdığı bu eser, çok faydalı bilgiler ihtiva eder.

Şeyh İzzeddin'in, **İbn Fâriz'ın** *Tâiye* kasidesine yazdığı *Keşfu'l-Vücûhu'l-Gurr li-Meânî Nazmi'd-Dürr* isimli Arapça şerh, pek çok hikmet, marifet ve tasavvufi hakikat ihtiva eder. Bu şerh,

1319'da (m. 1901) Tahran'da basılmış ve yanlışlıkla Abdurrezzâk Kaşânî'ye nisbet edilmiştir. Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*'te Şeyh İzzeddîn'i *Avârifü'l-Maârif*'in mütercimi, İbn Fâriz'ın *Taiye* kasideinin şarihi olarak tanıtır. Şeyh İzzeddîn, İbn Fâriz'ı serh ederken dikkate değer bir usûl tutmuş, herhangi bir yazarın etkisi altında kalmamak için daha evvel İbn Fâriz'a yazılan serhlerden hiçbirine bakmamış, tam tersine tamamıyla kendi sezgilerine, bilgilerine, buluşlarına ve içine doğan ilhamlara göre yazmıştı.

Eserlerini sade, anlaşılır ve akıcı bir üslupla yazan Şeyh İzzeddîn'e bazı rubailer de nisbet edilir. "Gönlüm bana: 'Ledün ilmini öğrenmeye hevesim var, eğer biliyorsan bana öğret' dedi.

(Öğretmeye başlayarak): 'Elif dedim. 'Başka bir şeye ihtiyaç yok, bu yeter. Eğer evde bir kişi varsa bir harf (ses) kâfi' dedi."

"Ey yar! Gözümün nuru, yanağının nurunun bir yansıması! Böylece senin nurunla sana bakmaktayım."

Buyurdun ki: "Bizden başkasına bakma."

"Hiç senden başkası gözüme giriyor mu ki?"

"Ey dost, aramızdaki ayrılık ne zamana kadar?"

"Ben, sen olunca."

"Senlik-benlik ne zamana kadar?"

"Seni kıskanmam, aramıza başkasının girmesine imkân vermiyor."

"O halde (beni) başka olarak görmek daha ne zamana kadar?"

"Dikkatle bakarsan görürsün ki: Çokluk, aynıyla birliktir. Bunda bizim şüphemiz yok, sende şüphe olsa da her adede hakikat gözüyle bakınca görürsün ki: Sûretler farklı ama tümünün maddesi aynı"

"Sende benlik olunca birliğin çehresi örtülü ve şüpheli görünür. Benlik perdesini ortadan kaldırıncı görürsün ki, aşk-maşûk-âşik hepsi bir."

KAYNAKLAR: Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, Tahran, 1336 1947, s. 481-82. Trc. Lamîf Çelebi, 1298, s. 535; Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhü'l-Meknân*, (M.E.B.) İstanbul 1972, II, 129, 399; a.mlf., *Hedîyyetü'l-Arifîn*, Beyrut, 1955; Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemü'l-Muallifîn*, Beyrut, XII, 183.

Prof. Dr. SÜLEYMAN ULUDAĞ

ALÂÜDDEVLE SEMNÂNÎ (R.H) (ö. 736/1335)

Alâüddevle, 659/1261 senesinde Horasan'ın Semnan şehrinde dünyaya geldi. Esas ismi, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Muhammed es-Semnânî'dir. Üç lakabı vardır: "Rükneddîn", "Alâüddevle", "Alâüddîn". Künyesinin Ebu'l

Mekârim olduğu kaydedilir. Bağdad Emirliği yapan babası, **Gazan Han**'ın "*Uluğ Bitikçi*" ünvanı taşıyan vezirlerinden biridir. Büyük dayısı **Rükneddîn Sâin**, **Gazan Han**'ın vezirliğini yapmış, 1301'de öldürülünceye kadar bu görevi sürdürmüştür.

Alâüddevle, **Reşid b. Ebi'l-Kâsım** başta olmak üzere çeşitli ilim adamlarından İslâmî ilimleri tahsil etti. Daha sonra, **Tebriz**'deki İlhanlı sarayına girerek, orada hükümdar adayı **Argun Han**'la yakın temaslarda bulundu. On yıl süre ile ona tam bir bağlılıkla hizmet etti. Bir ara nefis muhasebesi yaparken hatif bir ses, onu, **Argun**'dan ziyade Allah'a bağlı olması yolunda ikaz etti. O andan itibaren **Alâüddevle** uyandı ve kendisini Allah yoluna verdi. Çok ibadet eder, çok gözyaşı döker hale geldi. **Argun**'un yanından ayrılmak istediye de mânen ayrılmaması ihtar edildi. Ondaki bu değişiklik, 683/1284 senesinde olmuştur. 685/1286 tarihinde, tedavisi zor bir hastalığı mazeret göstererek oradan izin ile ayrıldı.

Semnan'a vardı, orada **Ahî Şerefüddîn Semnânî** hazretlerinin hangâhuna intisâb ederek tasavvuf yoluna girdi. Bu arada dünyadan iyice sıyrılmaya karar verdiği için sahip olduğu bütün malı, mülkü dağıttı. Sekkakiyye Tekkesi'ni tamir ederek, orada ikâmete başladı. Bir ara hacca gitti. Dönüşte Bağdad'ta **Nureddîn Keserkî** ve **Abdurrahman el-İsferâinî** ile buluştu.

Onun aklî ve naklî ilimlerde tam anlamıyla derinleşmek üzere, **İzzeddîn Farûşî** ve **Reşidüddîn b. Ebu'l-Kâsım** gibi bilim adamlarının rahle-i tedrisine diz çöküp onlardan çeşitli fenler öğrendiğini görüyoruz. **Semnânî** ileriki yaşlarında kendisini eleştirirken, "*şimdiki aklım olsaydı, devlet işlerini, memûriyeti bırakmaz, o makamda riyâsızca ibadet eder, mazlûmları savunur, insanların hizmetinde bulunurdum.*" demiştir. Gerçekten, doğru olanı da ahiret ve dünya işini dengeli bir şekilde götürmektir.

Semnânî, bir yandan **Ebü Talib el-Mekkî**'nin *Katû'l-Kulûb* adlı eserini dikkatle inceler ve onda okuduklarını hayatına tatbik eder. Bu sırada bazı felsefî akımları, çeşitli din ve mezhepleri incelemeye, onları değerlendirmeye yönelir. Ayrıca Sünnî kaynakları inceler. Kendisine Bağdad'taki **İsferâinî**'ye intisâb etmesi tavsiye edilince, oraya gitmek ister, fakat **Argun Han** onun Bağdad'a girmesine engel olur. **İsferâinî** hazretleri de yazılı bir emirle onun halvete girmesini söyleyerek, zikir telkininde bulundu. Halvetten sonra hacca gitti. Dönüşte şeyhi, kendisine, **Ebü**

Hafız Şihâbeddîn Sühreverdî'den intikal eden "*irade hırkası*"nı giydirdi.

Alâüddevle, şeyhi tarafından, irşad vazifesiyle Semnân'a gönderilir. Orada yerleşen **Semnânî** hazretleri çok sayıda insanın yetişmesine sebep olur. Şeyhi **İsferâînî** ile olan münasebeti de tam otuziki yıl sürer. Bu arada sonuncusu 1332 senesinde olmak üzere, birkaç kez hacca gitti. İran'da irşad amaçlı yolculuklar yaptı. **Emir Çoban**'ın ricası üzerine, araları açık bulunan **Ebû Said Bahadır Han** ile Horasan emirleri arasında barışı sağlama görevini üstlendi. Aynı hedefe yönelik olarak **Olcaytu** ve **Emir Nevruz** ile görüşmeler yaptı. **Ayetullah Hillî** ve **Sâfiyyüddîn Erdebilî** ile mülâkatlarda bulundu.

Hayatı boyunca, insanların arasını düzeltmek, ilim öğretmek, yardıma muhtaçlara yardım etmek, gariplerin yanında olmak, maneviyat erbabı yetiştirmek gibi sosyal, ekonomik ve siyasi faaliyetlerden bir an bile geri durmayan **Semnânî** hazretleri, **Sûfiâdâb** şehrinde 22 Receb 736/6 Mart 1335 tarihinde Mevlâ'sına kavuştu. **Ahrâr Hazinesine** defnedildi.

Semnânî, geride çok sayıda talebe bırakmış, yazdığı eserlerle ileriki yüzyıllara ışık tutmaya devam etmiştir. Onun yetiştirdiği talebeler arasında, **Sadrüddîn b. Hameveyh**, **Sirâcüddîn el Kazvinî**, **İmâmü'd-Din Ali b. Mübârek el-Bekrî** gibi zâtları görebiliriz.

Semnânî, vahdet-i vücûd'a karşı vahdet-i şühûd telakkisini geliştirmeye çalıştı. Tasavvuftaki yüz makam konusunda farklı bir tavır sergileyen **Semnânî**, *Fazlu't-Tarika* adlı eserinde, fenâ makamının ve vahdet makamının sonuncu makam olmadığını söyler. Ona göre sonuncu makam, kulun Allah ile seyretmesi için velâyet yönünden ilk haline dönmesi demek olan "*ubûdiyyet*" makamıdır. O, bu konuda **Cüneyd-i Bağdâdî** hazretlerinin, "*ilâhî seyrin (gidişin) sonu, kulun ilk hâline dönmesidir*" şeklinde formüle ettiği görüşe dayanır. **İmam-ı Rabbânî** de bu kanaattedir.

Hallâc-ı Mansûr ve **Bâyezîd**'den sudûr eden şathiyyatı, İslâm'a göre yorumlanması güç olan sözleri, "*onların kâmil olduklarının bir delili değil, eksikliklerini kemâl saymalarının sonucu-*" şeklinde değerlendirir.

Vahdet-i vücûd konusunda karşı bir tavır içinde olmasına rağmen, **Şeyhu'l-Ekber Muhyiddîn İbnü'l-Arabî** hazretlerinin

hazarât-ı hams ve insan-ı kâmil konularındaki fikirlerine yakın fikirler ortaya atar.

Çok sayıda eser veren **Semnânî**, eserlerinin her biri için istihâre yaptığını, sonucun olumlu olmasından sonra o eseri yazdığını kaydeder. Yine o, yazdıklarının Kitab ve Sünnet'in ölçülerine vurulmadan kabul edilmemesini, hatalarının okuyucular tarafından düzeltilmesini rica eder.

Semnânî'nin eserleri şunlardır:

1) *Zeynu'l-Mu'tekad*, 2) *Risâletü'l-Kudsiyyât*, 3) *Necmu'l-Kırân fî Te'vîlâtî'l-Kur'ân*, 4) *Fusûlü'l-Usûl*, 5) *Fazlû't-Tarîka*, 6) *Safvetü'l-Urvê li'l-ihve min Ehli's-Safve*, 7) *Beyânü'l-İhsân li-Ehli'l-İkân*, 8) *Sırru Bâli'l-Bâl li-Zevî'l-Hâl*, 9) *Fethu'l-Mübîn li-Ehli'l-Yakîn*, 10) *Menâzıru'l-Muzâhir li'l-Münâzırı'l-Hâzir*, 11) *Meşâri'u' Ebvabî'l-Kuds*, 12) *Divan*, 13) *el-Urvê li-Ehli'l-Halve ve'l-Celve*, 14) *Kitâbu Bedayii's-Sanâyi'* 15) *el-Felâh*, 16) *Fevâidü'l-Akâid*, 17) *Tuhfetü's-Sâlikîn*, 18) *el-Makâlât fî't-Tasavvuf*, 19) *Muhcetü't-Tevhîd*, 20) *Beyânu Zikri'l-Hâfi*, 21) *Mevâridü's-Sevârid*, 22) *Şekâiku'd-Dakâik*, 23) *Medâricü'l-Me'âric*.

Semnânî, Nakşebendî yolunun büyüklerinden **Hace Ali Râmîtenî** ile mektuplaşırdı. Rivayete göre, isar sahibi idi, kazandığı her şeyi fakir, garip kimselere vererek, ihtiyaçlıların yarasına merhem olmaya çalışırdı. Kur'ân-ı Kerim'i çok okurdu. Vakurdu, heybetli idi. Konuştuğu zaman, Allah'ın izniyle kalplere etki ederdi. Güzel bir huya, Muhammedî (s.a.v.) bir sîrete sahip olduğu söylenir.

Bazı Sözleri

"Allah, bir kimseyi velîlik mertebesine yükseltse, Allah'ın onun üzerine perde örtmemesi, gizlememesi mümkün değildir. 'Evliyâm kubbelerim altındadır, onları benden başkası bilmez' kudstî hadisinin mânâsı budur. Bu hadisteki 'kubbeler' den maksad, beşerî sıfatlardır. Pamuk ve başka maddelerden dokunmuş perde değildir. İnsanlık sıfatları da öyle şeylerdir ki, Hak Teâlâ, o velîde açıkça görülen bir kusur kılar veya bir hünerini ayıp şeklinde gösterir. 'Onu Allah'tan başkası tanımaz' demek, 'içi ilâhî irâde nuru ile dolu olmayan kimseler, o velîyi anlayamaz' demektir. Ancak o nura sahip olanlar, velîleri tanıyabilir demektir."

"Tasavvuf, Hz. Resûlullah (s.a.v.)'ın sünnetlerine uymak,

fazla uykuyu, fazla konuşmayı, fazla yemeyi terketmektir."

"Tasavvuf bir ağaç ise tevbe, onun kökü; yalnızlık bu ağacın kabuğu; tevhid meyvesi; sabır, safâ, sıdk ve salâh yaprakları; vakar, sevgi, vefa ise çiçekleridir. Allah'ın izniyle, bu ağaç her zaman meyve verir."

"Savaşın en çetini, konuşurken ve yerken şeytan ile yapılandır."

"Şükür, Allah'ın lütuf ve ihsanını görmektir; bütün nimetlerin O'ndan geldiğini anlamaktır."

"Eğer bir kimse, boş oturur, hiçbir iş yapmaz, buna da zühd (yani dünyayı terketmek) derse onun yaptığı şeytana uymaktan başka bir şey değildir."

KAYNAKLAR: İbn Hacer, *ed-Dürru'l-Kâmine*; İsnevi, *Tabakâtü's-Sâfiyye*; Nazif Şahin-oğlu, *Alâ ed-Devle al-Simnani: Hayatı, Eserleri, Kelâm Telakkisi, Tasavvuf Alanındaki Görüşleri, ile Beyan al-Ihsan il-Ehlil-İkân*' (Doktora tezi) İ.Ü., Şarkiyat Araştırma Merkezi, nr: 6, yıl 1966; Zehabi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirân*; Safedi, *el-Vafl*; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Arifin*; C. Brockelmann, GALL, II; Zirikli, *el-A'lâm*; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*.

Doç. Dr. ETHEM CEBECİOĞLU

SÂDEDDİN CİBÂVÎ (R.H) (ö. 736/1335)

Cibâviyye Tarikatı'nın kurucusudur. Sâdeddin el-Cibâvî'nin ölüm tarihi için (700/1301-736/1335) yılları verilmektedir. Hakkında fazlaca mâlumât yoktur. *Hülâsâtü'l-Âsâr'a* göre babası, Şeyh Yûnus eş-Şeybânî'dir. Sâdeddin, gençliğinde Havar bölgesi eşkıyalarının başına geçerek babasına isyan etti. Ama merhametli baba, oğlu için dua etmiş, Sâdeddin eşkıyalığı bırakmıştır. Bundan sonra Mekke ve Medine gibi çeşitli mukaddes beldelere seyahat etmiş, Suriye'ye dönerek Şam'da kendi adını taşıyan ve Cüneyd Seriiyy es-Sakatî ve Maruf el-Kerhî'den geçen bir silsile, Peygamber soyundan olan imamlara kadar çıkan bir tarikat kurdu.

Sâdeddin'in soyundan gelenler, zühd ve tasavvuf geleneğini devam ettirdiler. Hastalara yardımcı oldular. Dua ve rûhânî şifa ile çaresiz bekleyen birçok hastanın dertlerden kurtulmasına vesile

le oldular.

Tarîkat daha sonraki yıllarda Mısır ve Türkiye'de yayıldı. Tarîkatın İstanbul ve civarında tekkeleri kuruldu. Bu tarîkatın yılan başını ısırarak gibi kendine özgü bazı garip gelenekleri vardı. Ama tarîkatın sonraki şeyhleri tarafından, bu tür garip edeblerin şer'an haram bir durumu ihlal etmek anlamına geldiği bildirilmiş, terkine karar verilmiştir.

Tasavvufa dair eser yazan müellifler, bu tarîkata fazlaca dikkat çekmemişlerdir. Bu tarîkattan etraflı bir şekilde *Camîu'l-Usûl*'de bahsedilmişse de akidesi ve erkânına dair malûmât yoktur. *Molla Câmî'nin Nefehâtü'l-Üns* adlı eserinde ise bu tarîkatın Sâdeddîn Hamûye tarafından kurulduğu bildirilmiştir.

KAYNAKLAR: el-Muhibbî, *Hulâsatu'l-Âsâr*, Kahire, 1284 h; M.E.B., Leyden tab'ı esas alınarak telif, tadil ve tercüme suretiyle neşredilen *İslâm Ansiklopedisi*, 93, c. 10, s. 44

SAİD AYKUT

BURHÂNEDDİN-İ GARÎB (R.H) (ö. 741/1340)

Uzun adı, **Burhâneddîn Muhammed b. Nâsıruddîn Mahmûd el-Hansevî**'dir. 654/1256 yılında Pencap'ın Hansî yöresinde doğdu. Hayatının ilk yıllarını burada geçirdi. Daha sonra Delhi'ye giderek devrin âlimlerinden fıkıh, usûl ve Arapça gibi dersler aldı. Çiştîyye Tarîkatı şeyhlerinden **Nizâmüddîn Bedâüñî**'ye intisâb etti. Türk sultanı **Muhammed b. Tuğluk**'un Delhi'nin âlim ve ileri gelenlerini yeni baş şehir Devletâbâd'a göçe mecbûr etmesi üzerine oraya gitti. Başka bir rivayete göre ise Devletâbâd'a şeyhi tarafından gönderildi. Ömrünün geri kalan kısmını burada geçirdi. Onun talebeleri ve halifeleri arasında en tanınmışları **Zeynüddîn Davûd b. Hüseyin eş-Şirâzî**, **Feridüddîn Devletâbâdî**, **Kemâleddîn el-Kaşânî** ve **Rukneddîn el-Kaşânî**'dir.

Cezbedici şahsiyetiyle Şeyh Bedâüñî'nin müridleri arasında büyük bir ün kazanan **Burhâneddîn-î Garîb**; **Emir Hüsrev**, **Nâsıruddîn Çırağ-ı Delhî** ve **Kirmânî** gibi vefî ve şairlerle dost oldu. Kaynaklarda **Burhâneddîn**'i vaazlarıyla kalpleri fetheden bir vaiz, aşk ve şevk timsali bir zâhid, semâ meclislerinde vecde

gelen bir aşık olarak görüyoruz.

Burhâneddîn'in vefatından sonra "*Burhanîler*" diye anılan müridleri, semâ sırasında kendilerine has bir tarzda raks ederek zikir âyini yaparlardı. Ritim ve zikrin getirdiği müthiş hal ile kendilerinden geçerlerdi.

Burhâneddîn-i Garîb, Devletâbâd'a giderken uğradığı Dekken'deki Taptî yolu üzerinde bulunan yerleşim bölgesinin, Fârukîlerin saltanatı döneminde imar edileceğini müjdelemişti. Daha sonra bu bölge Nâsır Han el-Fârukî (1399-1437) tarafından ihyâ edilerek, büyük zâtın adını ebedileştirmek için buraya "*Burhanpûr*" adı verilmiştir. Ayrıca Fârukîler tarafından Ravza'daki türbesine bir arazi vakfedilmiştir.

Burhâneddîn-i Garîb'in hikmetli sözlerini, **Rukneddîn Kaşânî** *Nefâisü'l-Enfâs*, kardeşi **Hammâd Kaşânî** *Ahsenü'l-Akvâl*, diğer kardeşi **Mecdüddîn Kaşânî** de *Garîbü'l-Kerâmât* adıyla derlemişlerdir.

Burhâneddîn-i Garîb, Devletâbâd'da 738 ya da 741 (1340 m.) yılında vefat etti. Huldâbâd'a bağlı Ravza'ya defnedildi.

KAYNAKLAR: Abdülhay el-Hasanî, *Nûzhetü'l-Havâtır*, 2, 140; Dârâşukûh, *Sefinetü'l-Euliyâ*, Leknev 1872, s. 101; Abdülhak ad-Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, Delhi, 1309 h., s. 93; T.D.V. *İslâm Ansiklopedisi*, c. 6, s. 437.

SAİD AYKUT

CELÂLEDDİN TEBRİZÎ (R.H) (ö. 746/1345)

Hindistan mutasavvıflarının büyüklerindendir. Tebriz taraflarında doğduğu için "*Tebrîzî*" diye anılır. İlim tahsiline hocası Ebû Said Tebrîzî'nin yanında başladı. Ebû Said vefat ettikten sonra **Şihâbeddîn-i Sühreverdî** hazretlerinden feyz aldı. Daha sonra **Ferîdüddîn Attâr**, **Muînüddîn Çiştî**, **Kutbeddîn Bahtiyar Kâkî** ve **Bahâüddîn Zekeriyyâ** gibi büyük zâtlardan istifâde etti.

Celâleddîn Tebrîzî, hocalarından **Şihâbeddîn Sühreverdî**'yi çok severdi. **Sühreverdî**, her sene hacca giderdi. Zayıfladı ve eski gücünü kaybetti. Ashında ona sunulan yiyecekler,

bünyesine uygun değildi. Talebesi Celâleddîn, hocası için özel bir tencere ve ona uygun bir altlık icad ederek başının üzerinde taşımaya başladı. Öyle bir sistemle donatmıştı ki başı yanmıyordu. Hocası yolculuk esnasında yemek isteyince anında sıcak aş önüne koyardı.

Şihâbeddîn hacdan dönmüştü. Bağdatlılar huzura geldiler, fakirlere dağıtılsın diye para ve hediye getirdiler. Bu esnada bir ihtiyar geldi ve yıpranmış elbisesinin cebinden bir eski gümüş çıkarıp verdi. Şeyhefendi, daha sonra ihtiyacı olanları çağırıp: "*Ki-me ne lâzımsa buradan alsın*" dedi. Herkes yaklaşıp para kesele-rine, yeni elbiselere uzanıyor, bir şeyler alıp gidiyordu. **Celâleddîn Tebrîzî** de oradaydı. **Şeyh Şihâbeddîn**, ona yönele-rek: "*Sen de bir şey al*" diye buyurdu. **Celâleddîn** kalktı, ihtiya-rın getirdiği gümüşü aldı. **Şeyh Şihâbeddîn**: "*Sen en iyisini al-dın, buradakilerin hepsini almış gibi oldun*" dedi.

Celâleddîn Tebrîzî, İslâm'ı yaymak, kâfir beldelere İslâm ışığını ulaştırmak için çok gayret göstermiş bir tebliğcidir. Bir za-manlar Çin tarafına gitti. Oranın insanlarını Hakka davet etti. Köylüler ve çevre sakinleri hep kâfir idiler. Onun vesilesiyle bu-lunduğu köy ve muhit İslâm'a girdi. Bir dergâh inşa edildi. Halk-tan ve devletin ileri gelenlerinden birçokları burayı ziyaret edip fe-yiz aldı.

Meşhur seyyah, aşlının Arap oluşunu keşfetmesiyle ilgili şu enteresan hikâyeyi anlatır:

Çin taraflarına, **Celâleddîn** hazretlerinin dergâhına gittim. Onun ikâmet ettiği yere iki gün kala talebelerine misafir oldum. Akşamleyin bana nereden gelip nereye gittiğimi sordular. Ben, "*Acem memleketinden gelip Çin diyârına, Celâleddîn hazretleri-nin ziyaretine gidiyorum*" deyince, onlar da onun talebeleri olduk-larını söylediler. Bana : "*Her gece yatsı namazından sonra yanı-mıza gelir, bir saat sohbetiyle bizi şerefendirir ve gider*" dediler. Çok sevinmiştim. Yatsı namazından sonra talebeleri bir telaş aldı, hazırlıklarını yaptılar; biraz sonra Şeyh efendi geldi. Onunla mü-şerref olduk. Bir saat sonra kalkıp gitti. Sabahleyin tekrar onun bulunduğuş dağ köyüne hareket ettim. Yanına vardığım zaman eli-ni öptüm. Benim memleketimi sordu. "*Acemistan*" dedim. Sonra şehrimi sordu. Söyledim. Daha sonra talebelerine: "*Bu, benim Arap misâfirimdir, ona izzet ve ikramda bulunun*" dedi. "*Efen-dim! Ben Arap değil, Acemim*" dediğimde bana: "*Ey İbn*

Battûta! *Senin falan deden Bağdad'tan oraya gitmiştir. Bu yüzden senin aslın Araptır. Ben de bu yüzden Arap dedim.*” dedi. Daha önce böyle bir şeyden haberim yoktu. Memleketime döndükten sonra araştırdım. Gördüm ki, buyurduğu gibi dedem Bağdad'tan gelmiş ve bizim soyumuz Arapmış. **Celâleddîn** hazretlerinin yanında bir müddet kaldım. Dergâha gelenler arasında inançsızlar da vardı. Ama Allah'ın izniyle bir bir Müslüman oluyorlardı.

Celâleddîn Tebrizî, vefatını önceden haber vererek yanına gelen talebelere: *“Yarın öğle vakti inşallah ebedî sefere çıkacağım, onun için vedalaşmak istiyorum”* buyurdu. Hakikaten ertesi gün, öğle vakti, namaz kılarken son rekâtın son secdesinde ruhunu Rabbına teslim etti. Yer Bergâl bölgesi, tarih 746/1345 idi.

Köylüler yanına geldiklerinde kaldığı mağaranın yanında kazılmış bir mezar, üzerinde de kefen ve cenaze için gerekli şeyler durduğunu gördüler. Hemen cenaze işlerini tamamlayıp namazını kıldıktan sonra, **Celâleddîn Tebrizî** 'yi kazılmış olan mezara defnettiler.

Şeyh Efendi vasiyetinde şöyle buyurmuştu:

“Benim size nasihatım, Allah Teâlâ'dan korkarak, O'nun emir ve yasaklarına riayet etmenizdir.”

Bu söz, Şeyh Efendi'nin son dönemlerinde tasavvuf adı altındaki taşkınlıkları kabul etmediğini gösteriyor. Allah ondan razı olsun.

KAYNAKLAR: *er-Rihle*, İbn Battûta, Beyrut, 1960, s. 612; Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-Havâtir*; Dârâ Şukuh, *Sefînetü'l-Evliya*, Leknev, 1872, s. 93; Abdülhak Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, Delhî, 1309 h., s. 50.

SAİD AYKUT

GEYİKLİ BABA (R.H) (ö. 750/1349)

Bursa yakınında Keşiş Dağı eteğinde yatar. **Sultan Orhan** hazretleri onun üzerine türbe, zâviye ve cami inşa etmiştir. Dağda geyikler ile dostluk edermiş. **Turgut Alp** ki, **Osman Padişah**'ın meşhur beylerindendir ve Keşiş Dağı'nın ardında Turgut eli (Turgutlu) dedikleri il ona nisbet edilir. **Sultan Orhan** zamanında pîr olup ferağat ederek bu şeyhe mürid olmuştu. Kendini tamamen

Geyikli Baba'nın hizmetine adamıştı. **Sultan Orhan** hazretleri dahi **Geyikli Baba'nın** hizmetinde bulunmak istemiştir. Derler ki, **Sultan Orhan Gazi** İnegölü ve çevresindeki köyleri **Geyikli Baba'ya** bağışlamış ama **Geyikli Baba** bu teklifi kabul etmeyecek: *"Mülk ve mal padişahlara lâzımdır. Dervişlerin ona ihtiyacı yoktur."* diye özür beyan etmiştir. Ama Padişah'ın ısrarları sonucu onu kırmak istememiş, *"şu karşıkı tepecikten birisi dervişlerin gezi yeri ve odunluğu olsun"* demiştir.

Geyikli Baba hazretlerine *"kimin müridisiniz ?"* diye sorulduğunda, *"Baba İlyas'ın müridlerinden, Seyyid Ebu'l-Vefâ'nın tarikatındanız"* cevabını vermiştir.

Nefehât adlı eserin tercümesine yaptığı eklemeye **Lamî Çelebi**, **Geyikli Baba'yı** kısa ve özlü bir biçimde böyle anlatıyor.

Geyikli Baba, aslen Azerbaycanlı olup Hay şehrinde doğmuştur. 674-750/1257-1349 yılları arasında yaşadığı tahmin edilmektedir. *Şakâik* tercemesinde *"Ol pîr-i tarîkat-ı Masirin ismi sâmilere zafer müyesser olmadı."* denilerek esas adının bilinmediği belirtilmektedir.

Geyikli Baba, **İlyas Horasanî**'den ilim almış, zâhir ve bâtın ilimlerinde kemâle eriştikten sonra Rûm ülkesi diye adlandırılan Anadolu'ya geldi. En uç nokta diyebileceğimiz Bursa'ya gelerek Osmanlı mücahidleri ile beraber cihada katıldı. Bursa'nın fethi esnasında arslanlar gibi çarpışmış, kendisinden pek çok kerâmet sâdir olmuştur.

Fetihten sonra Keşiş Dağı diye adlandırılan, bugünkü Ulu-dağ'ın eteklerine yerleşti. Dergâhında ziyaretçilere ilim öğretir, yolda kalmışlara yardım ederdi. **Orhan Gazi**, **Geyikli Baba'yı** çok sevdiği gibi **Geyikli Baba** da **Orhan Gazi'yi** sever, devletini hak üzere ayakta tutması için Allah'a dua ederdi.

Geyikli Baba ile **Orhan Gazi** arasında geçen ve hayırlara vesile olan enteresan diyaloglardan biri de şudur:

Geyikli Baba, dergâhının yanından bir ağaç dalı alıp yola revân oldu. Doğruca Bursa şehrine girip padişah sarayına vâsıl oldu. Hemen oracıkta, avlu kapısının iç tarafına omuzundaki dalı indirip dikmeye başladı. Nöbetçiler, Sultan'a vakıayı duyurdular: *"Bir derviş gelmiş, saray avlusuna ağaç diker"* dediler. Sultan çıkagelip pîri gördü. Bu dervişin **Geyikli Baba** olduğunu bildi. Ge-

yikli Baba pürdikkat işine devam etti. Hitama erip dalı güzelce dikince, Sultan'a dönerek: "*Bu hatıramız burada kaldığı müddetçe dervişlerin duası senin ve neslinin üzerinedir. Senin neslin ve devletin bu ağaç gibi kök salacak, dalları çok uzaklara ulaşacak, evlâdların din-i İslâm'a çok hizmet edecekler*" dedi. Ardından, İbrahim Süresi'nin 24. ayetini okudu: "*Gördün ya, Allah hoş bir sözü, kökü sabit, dalı gökte güzel bir ağaca benzeterek nasıl temsil yaptı.*" Biraz sonra da geldiği gibi gitti.

Geyikli Baba'nın diktiği ağaç büyüdü, ulu bir çınar oldu. O ağacın, bugün Bursa'da **Hazret-i Üftâde**'ye giden Kavaklı Cadde üzerindeki çınar ağacı olduğu söylenmektedir.

Geyikli Baba, *Şakâik*'in tercümesinde geçtiği üzere, müddet-i ömründe dünya mâlâyânisinden uzak idi. Vefat ettiğinde kabri **Orhan Gazi** tarafından yapılmıştır.

Şakâik müellifi **Taşköprülüzâde**, **Geyikli Baba**'nın herkes tarafından sevildiğine dair şu olayı anlatır:

"Bir vakit merhûmun kabrini ziyaret eyleyüp ol kabrin yakınında bir mezar dahi görünce, türbedârdan 'ol mezarın sahibi kimdir?' deyu suâl ettiğimde cevaben: 'Kadîm emirlerden, Germi-yanogullarından bir talib-i hakikat emirdir ki, emâretini terkedip Şeyh hazretlerinin hizmetlerinde yüksek mertebelere vâsıl olmuştu. Bu makam, bu mezar ol tâlib-i hakikatındır' dedi."

Allah hepsini rahmetiyle kuşatsın.

KAYNAKLAR: Lamîî Çelebi, *Nefehât Tercümesi*, İstanbul 1993, s. 690; **Taşköprülüzâde**, *Şakâik-ı Numâniye*, *Hadâik* çevirisi: Mecdî Efendi) İstanbul, 1989, s. 31; Şemseddin Sâmî, *Kâmusu'l-A'lâm*, c. 5, s. 3943; Mustafa Kara, *Bursa'da Tarihî Tarihler ve Tekkeler*, Bursa 1993, c. 2 s. 36-54.

Prof. Dr. MUSTAFA KARA

AHMED RÛMÎ (R.H) (ö. 750/1349)

Bazı tabâkât kitaplarında **Muhammed Rûmî** olarak geçer. İbadete âşık, zühdde önder bir zâttı. Nefisle mücâhede, riyâzât ve uzleti severdi. Mümkün oldukça kendini gizler, öne çıkarmazdı.

Hicrî 750 yılında vefat etti. Kahire'de Mısır-ı Kadîme (Fustat)

diye bilinen mıntıkaya, yaşadığı zâviyenin yanına başına defnedildi. Defin esnasında içi altın dolu bir küp buldular. Durumu Ali Paşa'ya haber verdiklerinde Vali şu emri verdi:

"Şeyh Efendi'nin cenazesine katılan fakir ve muhtaçlara dağıtın bunu!"

KAYNAKLAR: Şeyh Abdurraûf Münâvî, *el-Kevâhibü'd-Dürriyye*, Tahkik: Abdülhamid Salih b. Himdâr, Kahire, 1994, c. 4, s. 23; Şa'rânî, *Tabakât-ı Kübrâ*, c. 2, s. 166; Nebhânî, *Câmiu Kerâmâtî'l-Evliyâ*, c.1, s. 329.

SAİD AYKUT

DAVÛD-U KAYSERÎ (R.H) (ö. 750/1349)

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Kaynaklar, hocaları arasında gösterilen Kadı Sîrâceddîn el-Urmevî'nin Kayserî'den Konya'ya başkadı olarak tayin edildiği 1273'te Davûd-u Kayserî'nin 12 ila 15 yaşlarında olduğunu bildirdiklerine göre, 1260 yılı civarında doğduğu söylenebilir. Bazı eserlerde Karaman'da dünyaya geldiği kaydedilmekle birlikte çoğunda doğum yeri Kayseri olarak gösterilmektedir. Zaten o da eserlerinde nisbet edildiği yeri *"er-Rûmî el-Kayserî"* şeklinde verir. Davûd-u Kayserî'den bahseden yazarlar, onun Türk olduğunu belirtirken, Henri Corbin hiçbir delil göstermeden onu İranlı bir mutasavvıf ve filozof olarak tanıtır. Başka bir eserinde de Davûd'un Kayseri'de doğduğunu ve Anadolu kökenli olduğunu söyler.

Davûd-u Kayserî, tahsil hayatına Kayseri'de başladı. Dinî ve naklî ilimleri öğrendikten sonra, özellikle dinî ilimlerde bilgisini artırmak için Mısır'a gitti. Mısır'a ne zaman gittiği, orada ne kadar kaldığı, kimlerden ders aldığı ve ne zaman Anadolu'ya döndüğü belli değildir. Bazı kaynaklar, onun Sadreddîn Konevî'nin öğrencisi olduğunu kaydederlerse de bunun doğru olması mümkün değildir. Çünkü Davûd-u Kayserî'nin tahsil için Konya'ya gittiğine dair hiçbir rivayet yoktur. Ayrıca Konevî'nin öldüğü tarihten (1274) bir yıl önce Konya'ya tayin edilen hocası Urmevî ile buraya gelmiş olsa bile bu yıllarda çok genç yaşta olduğundan ötürü tasavvufa ilgisi olmaması gerekir. Yine bazı kaynaklar, onun

Mısır dönüştü Kayseri'ye değil de Bursa'ya gittiğini kaydederse de bu konuda kesin bilgi yoktur.

Davûd-u Kayserî, Sadreddîn Konevî'den tasavvuf öğrenmek için Konya'ya gelen ve onun ölümünden önce Anadolu'dan ayrıldığı bilinen, tasavvuf yolunda üstadı olduğunu söylediği Abdürrezzâk el-Kaşânî (ö. 1329) ile muhtemelen İran'ın Sâve şehrinde tanıştı.

Orhan Gazi, 1336 (h. 737) yılında inşaatı biten İznik'teki ilk Osmanlı medresesinin müderrisliğine Davûd-u Kayserî'yi tayin etti. Ölümüne kadar onbeş yıla yakın bir süre bu görevde kalan Davûd-u Kayserî, bir yandan öğrenci yetiştirirken diğer yandan da eserlerini kaleme aldı.

Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinde yaşayan mutasavvıf ve ilk Osmanlı müderrisi olmak gibi sıfatlara sahip olduğu için **Davûd-u Kayserî'ye geniş bir yer vereceğiz. Çünkü bizim bu topraklardaki varlığımız; inancımızı, yaşam biçimimizi bu topraklarda ilk defa duyuranlardan neş'et etmiştir. Eğer onların dünya görüşü olan İslâm'a sarılmazsak bu ülkede varolmamızın, yaşıyor olmamızın hiçbir geçerli nedeni kalmayacaktır.**

İlk Osmanlı müderrisi olan Davûd-u Kayserî'nin bir yandan öğrenci yetiştirirken diğer yandan da eserlerini kaleme aldığını belirtmiştik. Onun İznik Medresesi'nde okuttuğu dersler hakkında bilgi bulunmamakla birlikte, hadis ve fıkıh gibi dinî ilimlerin yanı sıra felsefe ve mantık gibi aklî ilimler okuttuğu söylenebilir. Kaynaklarda Şeyh Edebâlî, Yunus Emre, Geyikli Baba ve Hacı Bektaş Veli'nin çağdaşı olarak gösterilir. Kaynakların çoğunda (h. 751)'de İznik'te vefat ettiği bildirilse de kendisinden bahseden bazı eserler de (h. 745) gibi farklı tarihler verilmiştir. Mezarının İznik'te, Çandarlı Halil Paşa Camii'nin karşısında, bugün Çınardibi denilen yerde olduğu rivayet edilmektedir. Davûd-u Kayserî'nin vefatından sonra yerine, öğrencisi Tâceddîn Geredevî tayin edilmiştir.

Eserlerinden anlaşılacağı üzere, Davûd-u Kayserî dinî ve aklî ilimlerde iyi bir öğrenim görmüştür. Dinî ilimlerden bilhassa fıkıh ve hadis sahaslarında derin bilgiye sahipti. Ancak daha ziyade tasavvuf, kelam ve felsefe alanındaki dirayetiyle temayüz etti.

Zâhirî ilimlerle tasavvufu kendinde birleştiren Davûd-u Kayserî, özellikle İbn Fâriz, İbn Arabî ve Abdürrezzâk

Kaşânî gibi büyük sûfilerin geliştirip sistemleştirdikleri vahdet-i vücûd nazariyesini benimsemiştir. Ayrıca **Aristo** gibi Yunan filozoflarıyla **Ebu'l-Berekât el-Bağdâdî** gibi İslâm filozoflarını tutarlı bir şekilde tenkit edebilecek seviyede felsefe bilgisine sahipti. Vahdet-i vücûd nazariyesini felsefî mahiyette yorumlayan ve savunan ilk sûfî müelliftir. Bu görüş, onun eserleri sayesinde Anadolu'nun dışında özellikle İran'da yayılma imkânı bulmuştur.

Davûd-u Kayserî, tabiat felsefesi ile ilgili görüşleri açısından da önemli bir düşünürdür. Tabiatta varolan her şeyin esasını ve bütün tabiat olaylarını enerji ve enerji değişimiyle açıklayan, fizik ve felsefe doktrinleriyle enerjizmi ilk temellendiren **Davûd-u Kayserî**'dir. Ona göre tabiatın da içinde yer aldığı görünür-görünmez, maddî ve ruhî bütün varlıkların toplamı olan Âlem, Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellisidir. "*Küllü Unsur*" adını verdiği tabiatındaki her şey, atom (cüz) ve moleküllerden teşekkül etmiştir. Varlıkların nitelik ve niceliklerini atom ve moleküller tayin eder. Tabiat, kendi özünde enerjiden ibarettir. Enerjinin özelliği ve tezahürü, ışık ve ateş olmasıdır. **Davûd-u Kayserî** bu fikrini, "*Sonra o, özü duhân olan gökyüzüne yöneldi.*" ⁽¹⁾ ayetinde geçen "*duhân*" kelimesine dayandırır. Ona göre tabiatındaki her şeyin kendisinden oluştuğu duhân, enerjinin şekil almamış durumudur. İlk enerji olan duhân, zaman içinde çok çeşitli formlar almış ve varlıkların şeklini belirleyen dört unsura (su, hava, ateş ve toprak) dönüşmüştür. Öte yandan **Demokritos** gibi varlıkların atomlardan ve moleküllerden teşekkül ettiğini ancak Yunan filozofları ve onların takipçisi Müslüman atomistlerden farklı olarak atomların enerji yüklü olduğunu söyler. **Davûd-u Kayserî** bu konudaki görüşünü: "*Tabiat, ışık veren ve yakıcı özelliğe sahip olan genel toplam enerjidir.*" cümlesiyle özetler.

Davûd-u Kayserî'nin düşünce sisteminde metafizik ve fizikî açıdan suyun özel bir yeri vardır. "*Rahmânî nefes*", "*küllî madde*" ve "*asil cevher*" olarak nitelediği su, hayat sırrının kendi içinde eridiği temel bir unsurdur; hayatın sırrıdır. "*Su, varlıkları teşkil eden bütün unsurları kendisinde bulundurur*" diyen **Davûd-u Kayserî**, bu fikirlerini "*Canlı olan her şeyi sudan yarattık*" ⁽²⁾ mealindeki ayete dayandırır. Su, ilâhî bilgiyi ve hayatı temsil eder. Bu mânâda su, üretici bir unsurdur. Allah'ın hayat sı-

(1) Fussilet, 11.

(2) Enbiya, 30.

fâtı, celâl sıfatıyla yarattığı maddî suda ve heybet sıfatıyla yarattığı maddî ateşte iki yönlü olarak yansımış, su ve ateş Allah'ın arzusunun boyun eğerek birleşmiş, bu birleşmeden enerji bulutu olan duhân meydana gelmiştir. Bulutun hafif ve lâtif kısmından gök ve gök cisimleri, kaba ve ağır kısmından toprak oluşmuş; böylece hayat denen olay başlamıştır.

Davûd-u Kayserî, *Nihâyetü'l-Beyân fî Dirâyeti'z-Zamân* adlı eserinde, zamanın mahiyetini araştırarak bir zaman felsefesi temellendirmeye çalışmıştır. Zaman konusunda kendisinden önce ortaya konan **Aristo** ve **Ebu'l-Berekât el Bağdâdî**'nin görüşlerini özetledikten sonra, bunların tenkidini yapmış ve kendi görüşünü ortaya koymuştur. Ona göre fizikî zaman, aynı zamanda matematiksel zamandır. Bu da varlıklar arasındaki ilişki süresinin ölçümüdür. O halde fizikî zaman, ampirik bir zamandır.

Vahdet-i vücûd nazariyesinin yanısıra Allah aşkı ve bu aşkın insana verdiği sarhoşluk da tasavvufun en önemli konularından biridir. Zâhir ulemâsı insanın Allah'a aşık olamayacağını ileri sürerek sûfilere itiraz etmişse de sûfiler bu konuyu işlemeye devam etmişlerdir. **Davûd-u Kayserî**, **İbn Fârız**'ın ilâhî aşkı anlattığı *el-Kastdetü'l-Mimiyye*'sine yazdığı şerhte ve bu şerhin girişinde görüşlerini açıklamıştır. Ona göre ilâhî aşk, insanın, Allah'ın cemâl ve celâli karşısında duyduğu heyecan ve derin sevgidir.

İnsan elest bezminde: "*Ben sizin Rabbiniz değil miyim ?*" sorusuna "*evet*" demiş ve bu arada Allah'ı müşahade etmekle sarhoş olmuştur. İnsan dünyaya gelince bu sarhoşluğunu dili, kalbi ve ruhuyla Allah'ı zikrederek yeniden hatırlamak suretiyle bu dünyada da ilâhî sarhoşluğa düşebilir. Bu sarhoşluğun şarabı, Allah'ı sürekli şekilde anmaktır.

Davûd-u Kayserî daha çok *Fusûsu'l-Hikem* şerhiyle kendisinden sonraki müellifleri etkilemiştir. Bu şerh, daha kendi döneminde Anadolu'nun dışında tanınmış, Altınordu Devleti'nin merkezi Saray'a ulaşmış ve burada **el-Emirü'l-Kebir Seyyid Ali el-Hemedânî** (ö. 786/1384) *Fusûsu'l-Hikem*'e yazdığı şerhte, **Davûd-u Kayserî**'nin eserini esas almıştır. **Molla Fenârî**, **Kutbüddîn İznîkî**, **Sofyalı Bâli Efendi**, **Abdullah Bosnevî** ve **İsmail Hakkı Bursevî** gibi Osmanlı âlim ve mutasavvıfları da **Davûd-u Kayserî**'nin *Fusûsu'l-Hikem* şerhindeki görüşlerinden etkilenmiştir. Bu şerhin tesirleri 20. yüzyıl başlarına kadar devam etmiştir. Nitekim **İzmirli İsmail Hakkı**, **Darulmuallimîn**'de öğ-

renci iken *Fusûsu'l-Hikem* dersi almak istediğinde hocası Âsım Bey'in kendisine, Davûd-u Kayserî'nin şerhini okuttuğunu söyler.

Davûd-u Kayserî'nin İranlı düşünürler üzerindeki tesiri daha büyük olmuştur. Ona ilgi duyan düşünürlerin ilki olan **Haydar el-Amûlî**, *Nassu'n-Nusûs*, *Nakdu'n-Nukûd* ve *Camiu'l-Esrâr* adlı eserlerinde Davûd'un kitaplarına sık sık atıfta bulunur. Filozof **Molla Sadra'nın** *Sevâhid-i Rubûbiyye* adlı eserinde de **Davûd-u Kayserî'nin** tesirleri görülür. Arap düşünürlerinden **Şemseddîn b. Nasr es-Sicizî'ye** atfedilen *Mecmau'l-Bahreyn* adlı eserde de **Davûd-u Kayserî'nin** şerhinden bahsedilmektedir. Mevlevî ve Nakşibendî tarikatlarına mensûb **Abdûlgânî Nablûsî** ile (ö. 1791) Cezayir'in millî kahramanı **Emir Abdülkâdir** (ö. 1883), **Davûd-u Kayserî'den** etkilenen Arap müellifleri arasındadır.

Eserleri: 1) *Matlau Hususi'l-Kilem fi-Meani Fusûsi'l-Hiken* 2) *Şerhu Kasideti't-Taiyye* 3) *Şerhu Kasideti'l-Mimiyye* 4) *Şerhu Besmele* 5) *Nihâyetü'l-Beyân* 6) *Tahkiku Mâ'il-Hayat* 7) *Keşfü'l-Hicâb* 8) *Esâsü'l-Vahdâniyye*.

KAYNAKLAR: T.D.V. *İslâm Ansiklopedisi*; Şakâik Zeyli *Hadâik*, Mecdi Efendi, Neşr: A. Özcan, İstanbul, 1989.

SAİD AYKUT

İBN KAYYIM EL-CEVZİYYE (R.H) (ö. 751/1350)

Uzun adı, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ebûbekir b. Eyyüb b. Sâd ez-Zür'i ed-Dimaşkî'dir. 691 (m. 1291) yılında Şam'da doğan İbn Kayyim, 751 (m. 1350) yılında yine burada vefat etmiştir.

Samimiyeti, dini bid'atlerden korumaya çalışması, ilmi yetkinliği, zühdü, dünya malına değer vermeyişi, sabrı ve yalnızca karşı direnişi terâcim-i ahvâl kitaplarında etraflıca ele alınmıştır. Biz, onun zühdü yorumlayış biçimi, iç dünyası, diğer âlim ve müelliflerden farklı yanları üzerinde duracağız.

İbn Kayyım, zühdü yorumlarken Kur'an ve Sünnet dairesi içinde kalmaya azamî gayret göstermiş, bu sınırlardan taşıdığını düşündüğü kimselere karşı sert eleştiriler getirmekten geri durmamıştır. İçinde zarif, tasavvufa meyyâl ve samimi bir ruh taşıyordu. Gördüğü eğitim ve yaşadığı dönem, onu, zühd ve tasavvuf konularında daha sakınlı ve titiz olmaya itti. Çünkü bir yandan ibadeti ve ameli gereksiz görenler, öbür yandan "*Allah bende, ben Allah'dayım*" diyenler, umum halk üzerinde olumsuz etkilere yol açmaktaydılar. **İbn Kayyım**, belki de zühde tüm yönleriyle karşı çıkabilir, hiçbir şekilde teliflerinde bu mevzuya yer vermeyebilirdi. Ama diğer arkadaşlarından farklı iç dünyası, zengin gönlü onu tâ doğuştan zâhid yapmış, o da hayatının ileriki zamanlarında "*gerçek zühd*"ün nasıl olması gerektiğine dair eserler kaleme almıştır.

İbn Kayyım, kuvvetli bir müdekkikti. Fıkıhtan siyere, siyerden hakikat ilimlerine birçok sahada bugün dahi zevkle okunan kaynak mesâbesinde eserler vermiştir.

Selef meşrebliydi. Dolayısıyla zarûrât-ı diniyyenin sınırlarını zorlayan tasavvufî yorumlara hiçbir zaman sıcak bakmamıştır. Çevresindeki insanların herşeyi tevil eder hale gelişi, tutarsızlıkları ve İslâm öncesi inanç ve öğretilerin gayri sahih taraflarına meyledişleri, **İbn Kayyım**'ı derin derin düşündürüyordu. O, arı, duru, ama ruhî zevk açısından derin ve riyâdan uzak, şatafatsız ve şatahatsız bir zühd anlayışının hâkim olması için çok gayret sarfetmiştir. Tasavvufî kavramlar, onun dilinde daha tutarlı ve Kur'an'a uygun bir biçimde yorumlanır. Âriflerin yoluna tâ derûndan vurgundur ama zerrece aşırılık ve sınır ihlâline kesinlikle izin vermez. Bu mevzudaki görüşlerini, örnek aldığı kişileri *Medâricü's-Salikin* ve *Tariku'l-Hicreteyn* adlı eserlerinde geniş bir şekilde anlatmıştır.

İlâhî sevgi, ilâhî aşk (mehabbet-i ilâhiyye) kavramı onun anahtar kelimesidir. Ona göre sûfinin yolu, en başta "*sevilen ve talep edilen*" duru ve kesin bir biçimde tayin etmekten geçer. Bu yolda talep edilecek ve sevicecek, önünde diz çökülecek, uğruna cihad ile ölünecek olan sadece Allah'tır. İzin O'ndandır, şefaatin kaynağı O'dur, af O'ndan, cezâ O'ndan, rahmet O'ndan, azap O'ndan adalet O'ndan, şefkat O'ndandır. **İbn Kayyım**, ilâhî sevgi hususunda aşırı ve karmaşık yorumlarda bulunarak Kur'an, Sünnet ve Selef-i Salihîn'in açık yolundan aykırı sokaklara dalanları gayet sert bir üslupla tenkid eder. Çünkü çevresinde gördüğü

İslâmiyet'ten, Kur'an'dan uzak ne kadar sentezci, garip ve uçarı sözler sarfeden kimse varsa dinin o derece zor, garip ve karmaşık yorumlarla halka anlatıldığını görmüş; öte yandan İslâm'ın özünde olmayan eski inançların sinsice müslümanların zihinlerine sızdırıldığına şahid olmuştur. Ona göre gönüller, bu garip ve Kur'an'ın esaslarına muhalif fikirlerle alabildiğine kirlenmekteydi. Bu fikirleri yayanlar, çok kitap yazan, çok şey bilen ulvî şahsiyetler gibi de gözükebilirdi. İbn Kayyim, böyleleri için şu ayeti gösteriyordu:

"De ki: Size yaptıkları iş bakımından en çok ziyâna uğrayanları haber vereyim mi ?

Onlar, o kimselerdir ki, dünya hayatında yaptıkları çalışmalar boşa gitmiştir. Halbuki güzel bir iş yaptıklarını sanıyorlardı."⁽¹⁾

İbn Kayyim, "Bu kimseler amellerini Allah'tan gayrısı için yapan ve Rasûlünün sünnetine uygun davranmayan kimselerdir" der. Asr Sûresi'ni yorumlarken de şöyle demektedir: "Ayetler açıkça delâlet ediyor ki, doğru imanı bilme ve salih ameli yapma açısından eksik kalan ve diğer insanları Hakk'a çağırma işini ihmal ederek onların eksik yanlarını tamamlama derdi ve çabası taşımayan herkes ziyandadır. Bu, şu anlama geliyor ki iman, salih ameli gerekli kılmaktadır. Bunun kaynağı Kur'andır. Kitabullah okunmalı, tefekkür edilmeli, anlaşılması için gayret gösterilmelidir. Hakikat, tarikat, rûhî zevkler ve vecd halleri... Bunların hiçbirisi Kur'an'ın ışığı ve yol göstericiliği olmadan bir işe yaramazlar. Hepsi de Kur'an'dan iktibas edilmeli; kaynak, Kitabullah olmalıdır. Tüm bunlar, Kur'an'dan devşirilmelidir. Bir ibadet, bir hakikat, hal, makam veya rûhî bilgi ancak Rasûlün (s.a.v) nûrundan pratiğe dökülmüşse Sırât-ı Müstakim'den sayılır."

İbn Kayyim'a özgü sûfî literatürde imân, zâhirî anlamıyla dilin söylemesi, bedenın uygulamasıdır. Bâtınî anlamıyla ise kalbin Rabb'a inanması, boyun eğmesi, sevmesi, dayanması, yönelmesi, sadece ondan korkup, sadece ondan ümit beklemesidir.

İbn Kayyim'a göre tasavvuf yolunun en hayırlı yolcuları, önceki ilk zâhidlerdir. Onların sözleri azdır ama açık ve sahihdir, bereketlidir. Sonrakilerin lafı ve ıstılâhı çoktur ama bereketleri azdır. Bu yüzden İbn Kayyim, daima Cüneyd gibilerini örnek

(1) Kehf, 103-104.

vermekte, onun: *"Bizim yolumuz Kur'an ve Sünnet'le kayıtlıdır. Her kim Kur'an okumaz ve hadis yazmazsa ⁽¹⁾ bizim yolumuzda öncü ve imam olamaz!"* sözünü gündeme getirmektedir.

O, Kur'an ve Sünnet'e pek yanaşmayan, bunlardan yüz çevirerek garip menkıbe ve tutarsız sözlerle kendini avutanlara hayret etmekte, böylelerinin hakkında şöyle demektedir:

"Kur'an ve Sünnet'i bir kenara bırakıp bunlardan yüz çeviren zavallı, o türlü türlü hayaller, şatahatlı sözler ve işaretler ile Rabbinden kurtulacağını mı sanıyor?"

İbn Kayyım tenkidlerini *"İbadet bizden kalkmıştır."* diyenlere de yöneltir. Nahl Sûresi'nin son ayeti, *"Vaktin gelinceye dek Rabbine ibadet et"* diye buyurmaktadır. Bu sapkın, kolaycı, dünyaperest kimseler ise kendilerinin *"yakın makamı"*na geldiklerini iddia ederek her türlü ibadeti ve emr-i ilâhiyi rafa kaldırmaktadırlar.

İbn Kayyım, onları, önce ilmi bir biçimde tutarsızlıklarını ortaya koyarak eleştirir. Müddessir Sûresi'nin son ayetlerinde kâfirlerin ahiretteki perişan hallerini tasvir eden bölümde geçen *"yakın"* kelimesinin ölümden başka bir anlama gelemeyeceğini, dolayısıyla *"yakın gelinceye kadar"* tabirinin ölüm mânâsına geldiğini söyler. Çünkü ayette kâfirler şöyle demektedirler: *"...Biz Din Günü'nü yalanlıyorduk. Nihayet bize 'yakın' geldi..."* Ayetin devamından da anlaşılacağı üzere *"yakın"* ölümdür. Çünkü ölünce gerçeği görmüşler ama vakit geç olduğu için faydası olmamıştır. Yabani eşekler gibi korkuyla kaçışmaktadırlar. ⁽²⁾ Böyleleri Allah ve Rasûlünün getirdiği gerçekleri örten zındıklardır.

İbn Kayyım, dinamik ve kaynaklara uygun bir zühd anlayışının hâkim olması için eleştiri oklarını daha birçok zümreye göndermiştir. Evlenmeyen ve Allah'ın helâl kıldığı yiyecekleri kendine haram ederek zühd yaptığını ileri sürenleri tenkid etmiş, keşif, kerâmet ve ahval sahibi olmak için garip tarzda bid'at ibadetlere sarılanları uyarmıştır. O, şeriat ile hakikat arasında ayırım yapanları tenkid etmiştir.

Bu görüşleri, onun sûfi tabirleri hiç kullanmadığı anlamına gelmemelidir. Bilakis bu kavramları daha tutarlı ve içi dolu (an-

(1) Hadis öğrenmek, öğretmek ve hadisin ifade ettiği mânâyı ve gereklerini yerine getirmek kastediliyor.

(2) Bkz. Müddessir Sûresi, son ayetler.

lamlı) bir biçimde kullanmıştır. Mesela "seyr" ve "müsaferet" i anlatırken şöyle der:

"Allah'a inanmış kul, hayatı boyunca hep Rabba doğru sefer etmektedir. Bu yolculuğunda yaşadığı haller olacaktır. Bunlar 'kulluk menzilleri'dir. O haller eğer istikrarlı bir şekilde yaşanırsa 'makam' olurlar. Menzillerin ilki 'yakaza' dır (uyanış). Sonra 'fikre' (düşünüş) sonra 'basiret' sonra da 'kasd' (yöneliş, bilinçli olarak gayeye yönelme) gelir."

İbn Kayyım, bu istilâhları yorumlarken Herevî'nin (396-481/1005-1088) yolunu izlemiştir. Herevî de İbn Kayyım gibi hem sûfî hem de Hanbelî idi.

İbn Kayyım'ın Türkçe'ye çevrilmiş makaleleri ve kitapları vardır. Bunlar arasında *Medâricü's-Salikin* ve *Zadü'l-Meâd*'ı sayabiliriz. Allah ondan razı olsun.

Eserleri pek çoktur. Bazılarını şöyle sayabiliriz:

1) *Kitabu'r-Ruh* 2) *Kitabu'l-Fevâid el-Muşevvika* 3) *Ahbâru'n-Nisâ* 4) *Şifâü'l-Alil* 5) *et-Turâku'l-Hikmiyye fi's-Siyâse* 6) *Miftâhu Dari's-Saâde* 7) *Zadü'l-Meâd* 8) *İğâsetül-Lehfân* 9) *Hadî'l-Arvâh ilâ Bilâdi'l-Efrâh* 10) *Aksâmu'l-Kur'an* 11) *Medâricü's-Salikin* 12) *el-Cevabü'l-Kâfi* 13) *Hidâyetü'l-Hayârâ* 14) *el-Kasidetü'n-Nûniyye* 15) *Hükmü târiki's-Salât*.

KAYNAKLAR: *Kur'an-ı Kerim*; İbn Kayyım, *Medâricü's-Salikin*, Kahire 1333 h. ; İbn Kayyım, *Zadü'l-Meâd*, Kahire 1326; İbn Kayyım, *Kitabu'r-Ruh*, Haydarâbâd, 1318 h.; Dr. Abdülmünim el-Hıfni, *el-Mevsûatü's-Sûfiyye*, Kahire, 1412 h. (1992) ; M.E.B. *İslâm Ansiklopedisi* (Leiden baskısı: esas alınarak yapılan çeviri ve ikmal) 1950; Brockelman, *GAL*, 1937 (Leiden).

SAİD AYKUT

MUHAMMED BABA SEMMÂSÎ

(R.H) (ö. 755/1354)

Muhammed Baba, Râmiten'e bir, Buhara'ya üç fersah mesafede bulunan Semmas köyündendir. Burada doğdu, burada ya-

şadı ve burada vefat etti (755/1354). Kabri de aynı yerdedir.

Semmâsî, memleketinde bir süre dinî ilimlerin tahsili ile meşgul oldu. Zâhîrî ilimlerde belli bir derinlik kazandıktan sonra, manevî ilimlere yöneldi. Devrin ünlü şeyhi **Ali Râmitenî**'nin dergâhına kapılandı. Buhara ve Harezmi taraflarında şeyhiyle beraber bulundu. Riyâzât ve mücâhedede, edeb ve ifadede akramına tefevvuk ederek şeyhinin yerine irşad makamına geçti. Şeyhi **Ali Râmitenî** vefatı sırasında müridlerine: *"Buna bağlanın, emrini tutun, sağ olduğu sürece onun yanından ve yolundan ayrılmayın."* diye vasiyette bulundu.

Muhammed Baba Semmâsî, şeyhinin yerine irşad makamına geçtiğinde, müridlerini bizzat kendisi bulurdu. Halkın arasında dolaşır, müridlik ve dervişliğe kabiliyetli insanları nerede bulursa hemen yanına cezbederdi. Nitekim daha sonra kendi yerine halife olarak bırakacağı **Emir Külâfî** ve hatta ondan sonraki **Bahâeddîn Nakşbendî**'i hep o bulup keşfetmişti. **Emir Külâfî** er meydanında güreşirken buldu. Onun gürbüz vücudunda, en az bedeni kadar güçlü maneviyat istidadını keşfederek, er meydanından tutup gönül erleri meydanına çekti. Sırtındaki kisbeti çıkartıp dervişlik kisvesi giydirdi ve gönül sultanları makamına erdirdi. *"Bu er, zâhîrin değil, bâtının pehlivanıdır. Nice insan onun elinden kemâle erecektir."* dedi.

Emir Külâlî'den sonra emaneti alacak ve bu yolda *"Pîr"* ünvanıyla amlacak olan **Şâh-ı Nakşbend** hazretlerini de ortaya çıkaran odur. Nitekim müridleriyle **Şâh-ı Nakşbendî**'nin ailesinin oturduğu Kasr-ı Hinduvar'dan geçerken: *"Burâda benim burnuma bir yiğit kokusu geliyor. Yakında bu yiğit sayesinde Kasr-ı Hinduvar (Kasr-ı ârifân) olsa gerektir."* der. Birkaç zaman sonra köye tekrar gelen **Muhammed Baba**, bu sefer: *"Koku artmış, bu yiğit dünyaya gelmiş olmalı."* der. Meğer bu sırada **Bahâeddîn** doğalı henüz üç gün olmuş imiş. **Emir Külâlî**'nin hanesinde misafir olan **Muhammed Semmâsî**'ye, dedesi, **Şâh-ı Nakşbendî**'i kucağına alıp getirir ve takdim eder. **Muhammed Baba**, **Bahâeddîn**'i görür görmez: *"Bu bizim oğlumuzdur, biz onu evladlığa kabul ettik."* der. Sonra ihvanına dönerek şöyle konuşur: *"Dünyaya gelmeden kokusunu aldığımız yiğit işte budur. Zamanının en büyük imam ve mürşidi olacaktır."* Daha sonra **Emir Külâlî**'e dönüp şu ifadelerle **Bahâeddîn**'i ona ısmarlar: *"Bu benim oğlumdur. Onu sana emanet ediyorum. Onun eğitimi konusunda ihmal ve kusur*

göstermeyesin. Eğer bu konuda kusur ve fütur gösterecek olursan sana hakkımı helâl etmem." Bu sözler üzerine Emir Külâl de gayrete gelip der ki: "Bu konudaki emirleriniz başım üzre. Emirlerinizi yerine getirme konusunda ihmâl gösterir, gevşek davranırsam merd değilim." Bu şahidli, ispatlı mukavele ile Bahâeddîn'in irşad hizmeti, Emir Külâl'in uhdesine tevdi edilmiş oldu.

Muhammed Baba Semmâsî, aşk, cezbeli ve coşkulu bir şeyhti. Kendisinin bir üzüm bağı vardı. Çoğu kere üzümleri kendi elleriyle budardı. Ancak budama sırasında bazan kendinden geçer, aklı başından gider, bıçak elinden düşer, kendisi de yere yığılırdı. Birkaç saat sonra ancak kendine gelebilirdi. Bu hal, belki nebatâtın tesbihini duyması ve kesilen dalların tesbihinden fariğ olduğunu hissetmesi sonucu meydana gelen üzüntünün eseri idi.

Şah-ı Nakşbend'le

Muhammed Bahâeddîn Nakşbend şöyle anlatıyor: "Evlenmeye karar verdiğimde dedem beni, uğurlu ayağıyla hanemizi bereketlendirsın ve bize yardımcı olsun diye şeyhi Muhammed Semmâsî'ye gönderdi. O gece gönlümde dua, niyaz ve tazarru arzusu peyda oldu. Şeyhin mescidine gittim. İki rekat namaz kıldım ve dua etmeye başladım. Dua sırasında dilimden şu lafızlar dö-küldü: 'İlâhî, bana bela yükünü çekmeye ve muhabbet sıkıntısına dayanmaya kuvvet ihsan eyle!' Sabah olunca Muhammed Semmâsî'nin huzuruna vardım. Bana şunları söyledi: 'Oğlum bundan sonra şöyle dua et: İlâhî, rızan hangi noktada ise bu kulu-nu orada bulundur. Eğer Allah dostuna bela verecek olursa, inayetiyle o belaya sabır ve tahammül gücü de ihsan eder. Fakat Allah'tan ne geleceğini bilmeden bela ister gibi dua, küstahlıktır.'

Bu görüşmeden sonra sofraya hazır oldu. Birlikte sofraya oturup karnımızı doyurduk. Sofradan çekildikten sonra bana bir ek-mek parçası uzattı ve bunu yanımda saklamamı emretti. Bir an gönlümden geçti ki: 'Karnımızı daha yeni doyurduk. Ben bu ekme-ği ne yapacağım acaba?' Şeyh, benim şaşkınlığımı anlamış olmalı ki, hemen uyardı: 'Kalbi faydasız ve lüzumsuz duygu ve havâtırdan korumak lâzımdır.' Ben mahcûbiyetle boynumu eğip teslimiyet gösterdim. Birlikte bizim köye gitmek üzere yola çıktık. Yolda, bir tanıdığın evinde abdest tazelemek üzere konakladık. Ancak hane sahibinin yüzü biraz sıkıntılı görünüyordu. Sebebinin sorduğumuzda şu karşılığı verdi: 'Biraz kaymağım var, fakat ek-

meğim yok. Ona üzülüyorum.' **Muhammed Baba Semmâsî** bana döndü ve: 'Acaba neye yarayacak diye düşündüğün ekmek işte burası içindi. Hadi ver bakalım da yesin' dedi. Meydana gelen bu güzel haller, benim ona karşı olan hayranlık ve bağlılığımı daha da artırdı."

Şah-ı Nakşbend hazretlerinin bizzat anlattığı gibi onun ilk müşşidi böylece **Muhammed Baba Semmâsî** olmuş oldu.

Şemaii

Baba Semmâsî ortaboylu, gökçek yüzlü ve esmer tenliydi. Nurlara mazhar olduğu, yüzünden lemean eden ziyadan belliydi. Nâfiz bir nazar, keskin bir görüşe ve derin bir hissedişe malikti.

KAYNAKLAR: *Nefehâtü'l-Üns* (trc. Lâmil Çelebi), s. 414-415; *Reşahât Aynü'l-Hayât*, 51-52; *el-Hadâiku'l-Verdiyye* s. 122-123; *Âdâb Risâlesi*, 51; *ed-Dürerü'n-Nadid*, s. 31; *Hadîkatü'l-Evliyâ* II. 37-40; *İrgamü'l-Merid*, s. 55; *İrgamü'l-Merid Terc.* s. 68-69; *Câmiu Kerâmâtü'l-Evliyâ*, I, 255.

Prof. Dr. H. KAMİL YILMAZ

ÇERAĞ-I DEHLÎ (R.H.) (ö. 757/1356)

Hicrî 673 (1274) yılında Kuzey Hindistan'ın Avad şehrinde dünyaya geldi. Ailesi İran asıllıdır. Dokuz yaşındayken zengin bir yün tüccarı olan babasını kaybetti. Annesi eğitimi sağlama konusunda büyük titizlik gösterdi. Dinî ilimleri **Mevlânâ Abdülkerim Şirvânî** ve **Mevlânâ İftihâruddîn Gilânî**'den okudu. Genç yaşlarından itibaren ilimle uğraşmaktan çok, kendini zühd, riyâzet ve ibadete vermeyi tercih etti. Yirmibeş yaşında dünyadan eletmek çekip, Avad şehrinin dışındaki ormanlarda devamlı oruç tutarak onbeş yıl kadar yaşadı. 40 veya 43 yaşındayken Avad bölgesinden ayrılarak, Delhi'nin "*Sultânü'l-Meşâyih*" diye anılan en meşhur Çiştî Şeyhi **Nizâmeddîn Evliyâ**'nın müridleri arasına katıldı.

Hicrî 724 yılında hilâfet alan **Çerağ-ı Dehlî**, Çiştîlerin çok sevdiği semai Sünnet'e aykırı gördüğünden, **Nizâmeddîn Evliyâ**'nın sema meclisine katılmaz; şeyhi de onun bu tavrını hoş

karşılarıdır.

Şeyh Nizâmeddîn'in vefatı üzerine hankâhın başına geçince, Delhi'nin bütün Çiştîleri onun etrafında toplanmaya başladılar. "Çerağ-ı Dehlî" lakabını alması bundan dolayıdır (Delhi'nin meşalesi, nuru). Delhi Sultanı Muhammed b. Tuğluk'un baskılarına mâruz kaldı. Çünkü Sultan, tasavvuf erbabının saraya gelip kendisine hizmet etmesini arzuları. Oysa Çiştîyye Tarikatı'nın ilkeleri arasında hükümdâra yanaşmak yoktu. Zorluklara katlanan Çerağ-ı Dehlî, Sultan Muhammed b. Tuğluk'un vefatından (792/1351) sonra, Sultan Firûzun Delhi tahtına geçmesinde büyük rol oynadı. Firûz, Çiştîlere çok saygılı davrandı.

754 (1353 m.) yılında ibadet ederken Tûrâb adlı bir kalenderî (sapık) tarafından bıçaklandı. Ancak ölümden kurtuldu ve suikastçının cezalandırılmasına gönlü razı olmadı ve ona bir miktar hediye verilmesini dahi önerdi.

Çerağ-ı Dehlî, 18 Ramazan 757 (14 Eylül 1356) yılında vefat ettiğinde cenazesini müridlerinden Seyyid Muhammed Gîsudurâz yıkadı. Firûz Şah tarafından yaptırılan türbesi, bugün harap durumda olup bulunduğu semt sakinleri de genellikle Hindudur. Müslümanlar, Çerağ'ın vefat yıldönümlerinde bu türbeyi ziyaret ederler.

Şiire önem vermeyen hatta şiir söylemenin derviş için zararlı olabileceğine inanan Çerağ-ı Dehlî, geride kendi yazdığı bir eser bırakmamıştır. Müridlerinden Hamid Kalender, ondan işittiği sözleri derleyerek *Hayru'l - Mecâlis* adlı bir kitap meydana getirmiştir.

KAYNAKLAR: T.D.V. *İslâm Ansiklopedisi*, c. 8; Abdülhak Dihlevî, *Ahbârü'l-Ahyâr*, Delhi, 1332; Abdülhay el-Hasenî, *Nûzhetü'l-Havâtır*; H. Vassaf, *Sefinetü'l-Evliyâ*, İstanbul, 1326.

SAİD AYKUT

CEMÂLEDDÎN EZHERÎ (R.H) (ö. 760/1358)

Uzun adı, Muhammed Ebu'l-Hasan Cemâleddîn'dir. Ezher Camii yanındaki medresede ilim tahsil ettiği için "Ezherî" diye tanınmıştır. Seyyid olup nesebi Peygamberimizin torunu Hz.

Hüseyn'e dayanmaktadır. Şiraz'a bağlı kasabalardan Kalincar'a bağlı Yenkenler köyünde doğup büyüyen **Cemâleddîn**'in doğum tarihi tam olarak tesbit edilememiştir. 1358 m. (760 h.) senesinde Geylân şehri civarında bulunan Lenger Künan'da vefat etmiştir. Kabri oradadır. Çocukluğu Yenkenler köyünde geçer. **Cemâleddîn Muhammed**, ilim öğrenme çağına gelince Mısır'da bulunan meşhur Cami'ül-Ezher'e gitti ve dinî ilimleri burada tahsil etti. Daha sonra Tebriz'e gelen **Cemâleddîn**, tasavvuf yolunda ilerlemek için **Şihâbeddîn Sühreverdi** hazretlerinin oğlu **Şihâbeddîn Tebrîzî**'nin talebeleri arasına girdi. Bir müddet sohbet ve hizmet ile piştikten sonra hocası tarafından Geylân taraflarına gönderildi.

Poteste isimli köye yerleşen **Cemâleddîn Ezherî** için oranın halkı bir tekke ve mescid yaptırdılar.

Cemâleddîn Ezherî, helâl kazanç hususunda çok titizdi. Ufak bir arazisi vardı. Orayı kiraya verir, geliri ile yetinirdi. Çıkan mahsûl gayet bereketli olur, onu ve ailesini kimseye muhtaç bırakmazdı.

Cemâleddîn Efendi, bedenlen zayıf ve çelimsiz olmasına rağmen ibadet, tebliğ ve irşâd vazifesini yürütmekte pek atak, girişken ve cesurdu. Güzel sesiyle Kur'ân okuduğu ve vaaz verdiği zaman herkes onu dinlemeye koşardı.

Seyyid Cemâleddîn hazretleri hakkında çok menkıbeler anlatılır. Halk tarafından sevilen biriydi. **Cemâleddîn Efendi** vefatından sonra geriye **Tâceddîn İbrahim Zâhid-i Geylânî**, oğlu **Seyyid Ali**, **Seyyid Ebu'l-Kâsım** ve **Seyyid Muhammed el-Kesîre** gibi büyük talebeler bıraktı. Allah ondan razı olsun.

KAYNAKLAR: Mahmûd Cemâleddîn Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi kısmı, No: 4536.

SAİD AYKUT

İMÂDÜDDİN MUHAMMED EL-İSNEVÎ

(R.H) (ö. 764/1362)

Uzun adı, **Muhammed b. Hasan b. Ali b. Ömer el-Kureşî**, **el-İsnevî**, **el-Emevî**, **el-Eşarî**'dir. Hicrî 695'te doğdu, 764'te vefat

etti.

İmâdüddîn, tasavvufu bir ilim olarak ele alır. Onun bu mevzûdaki görüşleri, kayda değer niteliktedir.

Mısır'ın Said bölgesinin en uç noktalarında, antik çağın en mââmûr ve merkezi şehirlerinden olan İsnâ'da doğar.

İmâdüddîn, ilim öğrenmek amacıyla Kahire ve Şam gibi merkezlere seyahat etti. Bir müddet Suriye'nin Hama şehrinde ikâmet ettiyse de tekrar Mısır'a dönüp Kahire ve Munûfiye'de yöneticilik yaptı. Kahire'de vefat etmiştir.

Onun şöhretini sağlayan kitap, *Hayâtü'l Kulûb fî Keyfiyyeti'l-Vusûli ile'l-Mahbûb* adlı eseridir. Kitap, tasavvuf ilminin tanımı, sûflerin ahvâli, velâyetin anlamı ve tasavvuf terminolojisi olmak üzere dört bölümden müteşekkildir. Burada onun bazı görüşlerini serdedelim:

"Bâtın ilmi, kalb veya tasavvuf ilmi dediğimiz şeydir. İlimlerin en şerefli ve mertebeye en yüce olanı budur. Nefsin âfet ve kurlardan arınması, güzel niteliklerle donatılması, Şeriatın özendirdiği üstün vasıfların nasıl elde edileceği ve Rab Teâlâ'ya seyr-u sülûk etmenin yöntemi ancak bu ilimle bilinebilir.

Bu ilmin faydası ve meyvesi, ahirette kurtuluş, Rabbin hoşnutluğunu elde ediş ve ebedî saadete kavuşmaktır.

Mevzûu ise tehlikeleri, vesveseleri, bilgileri, iyi ve kötü niyetleri barındırıp çeşitli halleri yaşamayı itibariyle kalptir. Buna bânî da diyoruz.

Yüceliğine gelince, bilinmeli ki zühde ve tasavvufa hakikaten ehil olanlar, peygamberlerden sonra insanların en seçkin ve temiz sınıfıdır. Bu ilim, salih geçmişimizin, Tâbiîn ve Tebe-i Tabiîn'in ihlâsla sarılıp yaşadıkları bir ilimdir. Allah Teâlâ bunca peygamberi, insanları güzel ahlâka, zühde ve tasavvufa sahip olsun diye göndermiştir. Mukaddes kitabı Kur'an'da bu ilme 'fıkıh', 'ilim', 'ziyâ' (yansıyan ışık) 'nur' (ışığın kaynağı), 'hüdâ' (yol gösterici) ve 'rüşd' (olgunluk, kemâl, doğruluk) isimlerini vermiştir. Bu ilim Kur'an ve Sünnet'ten çıkarılmıştır. Kaynağı buralardır. Bu ilim, mukarreb (Allah'ın kendine yaklaştırdığı) kulların 'yakîn ilmi'dir.

Tasavvufun başı, ilim yani bilmek ve öğrenmektir. Ortası amel yani tatbikata geçmektir. Sonu ise Allah'ın ihsan ettiği güzel niteliklerdir, mevhîbedir. İlim, murad ve amacın ne olduğunu açıklar. Tatbikat (amel), arzulanan gayeye ulaşmada yardımcı

olur. Allah'ın fazl-u keremi, ihsanı ve mevhibesi ise emele ulaştırır.

Bu ilmin ehli üç sınıftır. 1) Arzu ve iştiyâk duyan mürid 2) Yola girmiş mütevassıt, 3) Vuslata ermiş münteht.

Mürid vakit sahibidir, mütevassıt hal sahibidir, münteht ise nefis sahibidir.

Mürid, muradına ermek için durmaksızın gayret gösterip, yorulandır; mütevassıt, makam, hal ve menzillerin âdâbını arzu ile aramaktadır. O, bir halden diğer hale yükseldiği için telvin sahibidir, rengârenktir, halden hale girmenin hazzını ve şevkini yaşar. Vuslata ermiş münteht ise tüm makamları geçerek temkin ve sükûn mahalline yerleşmiştir. Artık haller onu değiştirememektedir. O, halleri geçmiştir.

Tasavvufun zâhiri ve bâtını vardır. Zâhiri, güzel ahlâk sahibi olarak halka karşı edebli, nazik davranmak ve numûne olmaktır. Bâtını ise haller ve makamlara Hak ile gelmektir. Zâhir, bâtının alâmetidir. Bâtında yoksa zâhirde de bunun alâmeti olmayacaktır. Bâtin ise zâhirin aslıdır."

İmâdüddin İsnêvî, müridi bid'atlerden uzak olmaya çağırır. Mürid, sahabenin nasıl yaşadığını, selef-i salihinin bu dini nasıl anladıklarını açıklayan kitaplara kulak vermelidir. Sünnet'te geçen âdâba aykırı bir gelenek ve tavırdan kaçınmalıdır. İyiliği emretmek, kötü ve haram olanı önlemek görevi mutlaka yerine getirilmelidir. Çünkü bu görev, farz-ı kifâyedir. Müridin ise mutlaka yerine getirmesi gereken bir görevdir. Bunun delili şu âyettir: "Bir de sizlerden iyiliğe çağıran, doğruyu emreden kötülükten alıkoyan bir topluluk bulunsun!" (1)

İsnêvî, bu çağrısıyla halkı irşad etmek vazifesinden tamamen kopan ve ortalığı fesat götürürken hiçbir kötülüğe karışmayan sözde şeyhleri uyarmıştır. Allah ondan razı olsun.

KAYNAKLAR: Dr. Abdülmünim el-Hıfni, *el-Mevsûatü's Sâfiyye*, Kahire, 92, s. 22; Yakut el-Hamevî, *Mu'cemû't-Büldân*, Tahkik: Ferid Abdülaziz, Beyrut, 90 c. 1 (İsnâ maddesi) s. 224.

SAİD AYKUT

(1) Âl-i İmran, 104.

İMAM AFİFÜDDİN ABDULLAH YAFİİ

(R.H) (ö. 768/1366)

Uzun adı, Afifüddin Abdullah b. Es'ad el-Yafî'dir. Soyu, Himyerilerden Yafî adlı cedde uzanır. Aden'de doğmuş ve büyümüştür. Hicretin 698. yılında doğdu. *Neşrü'l-Mehâsin*'i'l-Gâliye, *Ravd* ve *Esnâ'l-Mefâhir* kitaplarının sahibidir.

Dr. Zeki Mübarek'in de bildirdiği gibi kitapları tasavvufun kaynak eserlerinden sayılır. En meşhur kitabı olan *Ravd*, kerâmetlerle ilgilidir. *Neşrü'l-Mehâsin* ise son derece faydalı bir başvuru kitabıdır. Burada güzel bir üslupla ahval ve makamlardan bahsedilmekte, bir çok sûfi deyişi manzûm halde sunulmaktadır.

Yafî, Hallac ve Abdülkâdir Geylânî'nin en ateşli savunucularındandır. Sûfiler arasında aşırı halleri, sözleri ve garip davranışlarıyla halkın diline düşen, haklarında olumsuz fetvalar verilen kimseleri savunur. Ona göre böyleleri, halk nezdindeki olumlu şöhretlerini yok etmek, unutulmak ve kibre kapılmamak için bu tür garip hallere bürünmüşler, acaib sözler söylemişlerdir.

Yafî sadece tasavvuf sahasında değil, fıkıh, Arapça, feraiz ve hesap ilimlerine dair de eser vermiştir. Sözü burada Ebu'l-Mehâsin İbn Tağriberdî (Tanrıverdi) 'ye bırakalım. Zira Abdullah el-Yafî'yi en hoş üslupla anlatanlardan biri de odur. Ondan özetleyelim:

"Sûfilerin üstâdı, Mekke'nin misâfiri, Ebu's-Siyâde Afifüddin Abdullah b. Es'ad el-Yafî; Şeyh Radıyyüddin Taberî'den İbn Mace dışında Kütüb-i Sitte'nin tamamını okudu. Dârimî'nin ve Şafî'nin Müsned'lerini semâ etti. Bunlardan başka İbn Hibban'ın Sahih'i, İbn İshak'ın Stret'i, Sühreverdî'nin Avârifî, İbn Sâlâh'ın Ulûmu'l-Hadis'i gibi kitapları okuyup, bir kısmını okutarak birçok sahada söz sahibi oldu.

Şeyh Abdullah Yafî, takva sahibi, ibâdete düşkün, salih ve mübarek bir zâttı. Fakir ve kimsesizlere, ezilmişlere, çaresizlere yardım eder; devleti yönetenlere iltifat etmez, herhangi bir menfaat için onlara yaklaşmazdı. Gücünün yettiği kadar onların yaptığı zulüm ve haksızlıklara itiraz eder, bürokrasiden gelen her türlü davet ve cezbetme teşebbüsüne inatla karşı koyar, hükûmetin hak-

sız uygulamalarına payanda olmamaya çalışırdı. Bu yüzden siyasilere dili Şeyh'e karşı sert, keskin ve acımasız olmuştur. Onun aşk ile söylediği bazı beyitler sebebiyle tekfir edilmesine hükmü verildi. Bu hükmü veren **Ziya el-Hamevî** daha sonra şeyhten af dilediyse de (mânevî şahsiyetine verdiği zarardan ve halkı yanlış yönlendirdiğinden ötürü) suçunu Cuma hutbesi esnasında halka dönerek itiraf etmedikçe affedilmeyeceği, helallik dilenilmeyeceği **Şeyh Yafî** tarafından bildirildi."

İmam Yafî'yi pek çok âlim savunmuştur. **Şeyh Cemâleddin İsnevî Tabâkât**'ında şöyle der: "**Mekke'nin faziletli adamı, (ikinci) Fudayl**’ı, Ebtah yöresinin âlimi ve salih amel edeni, ilmiyle aydınlatan önderi"... **İsnevî**, şeyhin yolculuklarını, hocalarını, kimden tasavvuf terbiyesini aldığını tek tek izâh eder. **Şeyh Ali et-Tevâşî**, **İmam Yafî**'yi tasavvuf yoluna sokan kişidir.

Bedreddin Hasan İbn Habîb, yazdığı tarih kitabında **İmam Yafî**'yi şöyle anlatır:

"İlmi alınır, bereketinden istifade edilir bir önderdi. İlim ve amel hususunda eşsizdir."

Kendisini övenler çoktur. **İmam Yafî**'nin menkıbeleri, şüirleri, özlü deyişleri dilden dile dolaşmaktadır. Mekke'de 768 (m. 1366) yılında, Cumâdalâhire ayının yirmisinde Pazar günü sabaha doğru vefat etti. **Fudayl b. İyâd**'ın kabrinin yanına gömüldü. Halk tarafından öyle sevilirdi ki en kıymetsiz eşyaları dahi astronomik rakamlarla satılmıştır; meselâ, eski bir cübbesi 300 dirheme, takkesi 100 dirheme alıcı bulmuştur.

Şimdi onun bazı şüirlerini sunalım:

*Ey gayb iken kalbimde müşâhede edilen,
Kalbde âyân-beyân isen sana kayıp denir mi ?*

*Gözlerim seni görme bahtına eremediyse,
Kalp de bu şereften bînasib kalır mı ?*

İmam Yafî'nin bir kasidesinde de şu güzel beyitler vardır. (1)

(1) Zannediyorum, bu kaside bir naattır. (S.A.)

*Durun, oturun sohbetime dostlar, gönlüm hastadır,
Belki kelimenizle şifa bulur, sıkıntı ve yastadır.*

*Necid'in sözü ve havâdisiyle tedavi edin beni,
Kalbim Necid'e meyyâl, ruhum Necid'e hastadır.*

*Saadet günlerini anarak mesûd edin beni,
Ne sabra tahammülüm var, ne de ilacım teselli.*

*Ey Allah'ın elçisi, ey varlığın tâc incisi,
Ey en güzel hediyesi; şefkat olan!*

*Ey avucundan nehirler akan, Seyhun ve Dicle gibi,
Ey parmakları Ceyhun, Nil, Fırat olan!*

*Seni övdüm, sana yakışanı isteyerek senden,
Asılsın, ikrâmın kaynağısın, azizsin ruh ve tenden,*

*Ey övülenlerin en hayırlısı, âciz övücüne şefaât et,
Hata ve günahlarını sınırsız ikrâmınla sevaba kalbet.*

KAYNAKLAR: *el-Menhelü's-Sâfi*, Ebu'l-Mehâsin Yusuf İbn Tağrıberdi, Tahkik; Dr. Muhammed Emin, Kahire, 1993, c. 7, s. 74-80; Tâcuddîn Subkî, *Tabâkâtü's-Sâfiyye*, Tahkik; Dr. Mahmud Muhammed Tahânevî, Dr. Abdulfettah Muhammed el-Huiv, Kahire, 1992, c. 10, s. 33; Dr. Abdülmünim el-Hıfni, *el-Mevsûatü's-Sâfiyye*, Kahire, 1992, s. 413 4) Ömer Rıza Kakhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, Beyrut, 1993, c. 2, s. 229.

SAİD AYKUT

EMİR KÜLÂL (R.H) (ö. 772/1370)

Emir Külâl, seyyid-nesebdir. Babasının adı **Hamza**'dır. Buhara'ya iki fersah mesafedeki Suhâr köyündendir. Orada doğdu, orada yaşadı ve orada öldü. Vefat tarihi, 8 Cemaziyelevvel 772/29 Kasım 1370'dir. Doğum tarihi hakkında kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ailesinin ve kendisinin çömlekçilikle hayatını kazandığı ve bu yüzden "**Külâl**" adı ile tanındığı bilinmektedir. Osmanlı sul-

tanlarından **Yıldırım Bayezid'e** damad olan **Bursahlıların** sevgili-si **Emir Sultan** hazretleri, **Emir Külâl** ile akrabadır.

Gürbüz bir yapıya sahip bulunan **Emir Külâl'in** gençlik yıllarında güreş sporuyla meşgul olduğu rivayet edilir. Hatta onun gibi seyyid-neseb birine güreş gibi bir sporla meşgul olmayı yakıştıramayan bir zâta ait şöyle bir menkıbe nakledilir: Büyük bir kalabalık arasında güreş tutan **Emir Külâl'i** seyredenlerden biri, *"Peygamber soyundan gelen biri nasıl olup da böyle bid'at sayılabilecek bir işle meşgul olabiliyor ?"* diye gönlünden geçirmiş. Hatırına bu düşünce gelince kendisini bir uyku hali bastırmış. Uykuya dalınca rüyasında, kıyametin koptuğunu ve kendisinin bir bataklık içinde batmamak için çırpındığını görmüş. Öyle bir bataklık ve öyle bir çırpınmış ki, çırpındıkça batıyor, battıkça çırpınıyor. Kendisinden ve hayatından ümid kestiği bir anda **Emir Külâl** hazretleri karşısında zahir olmuş ve kuvvetli pazusuyla onu belinden kavradığı gibi çekip çıkarmış. Adam uyanmış ki, güreşini tamamlayan **Emir Külâl** kendisine dönmüş ve şunları söylemektedir: *"Bizim pehlivanlığımız, çamura düşenleri bataktan çıkarmak içindir."*

Gerçekten de mutasavvıflardan büyük bir kısmı, halkı Hakk'a götürmek için zaman zaman onlara yakınlaşmayı sağlayacak muhtelif mesleklere intisâb etmişler ve bu mesleklerini de tebliğ aracı olarak kullanmışlardır. Nitekim Osmanlılar döneminde Pehlivanlar tekkeleri ile Okçular tekkeleri bu maksatla kurulmuş müesseselerdi. Gürbüz ve sportmen yapılı gençlerin hem bedenlerini, hem de ruh dünyalarını eğitmek amaçlarıydı. Bugün de konuya bu şekilde yaklaşmak suretiyle gençlerle iletişim kurmak gerekmektedir. Bunun için **Emir Külâl'lere** ihtiyaç vardır.

Semmâsî'ye İntisâb

Emir Külâl hazretlerinin şeyhi **Hoca Muhammed Baba Semmâsî** ile tanışması da yine er meydanında olmuştur. **Emir Külâl'in** asâletini ve maneviyata yakınlığını bilen **Semmâsî**, ona ulaşmak için er meydanına gider. Yanında birkaç müridi vardır. Hatta müridleri işin aşını bilmedikleri için şeyhlerinin böyle bir meydana gelip güreş seyretmesini de yadırgamışlar; fakat şeyhe bir şey söylemeye cesaret edememişlerdi. Ancak **Semmâsî** onların şaşkınlıklarını ve halini yadırgadıklarını farkedince: *"Bu meydana bir er var ki, nice erler o yiğidin nazarıyla istikâmet bulacaklar"* demişti.

Güreş seyri sırasında çarpıcı bir nazarla **Emir Külâl'e** bakan **Semmâsî**, bir ara onunla göz göze geldi. Gözlerin gizlice konuştuğu ve kalplerin sessizce anlaştığı bu nazar alış-verişinden sonra **Semmâsî**, er meydanından müridlerini alarak uzaklaştı. **Emir Külâl** ise kendini bu bakışın tesirine kaptırarak Şeyh'inin peşinden koştu ve dergâhına varıp kapılandı. Halvethanesinde kendisiyle gizlice görüşen **Semmâsî**, ona ilk telkinini yaptı ve onu irşad halkasına kattı. Şeyh'inin dergâhında seyr u sulûka başlayan **Emir Külâl**, burada aradığını bulmuştu. Yirmi yıl süreyle Şeyh'ine hizmet etti. Haftada iki gün **Semmas** ile **Suhar** arasında beş fersahlık mesafeyi yaya olarak kat'edip Şeyh'inden istifade etmeye çalışıyordu. Artık güreş ve diğer dünyevî meşguliyetler onun gözünden silinmiş, gönlü yepyeni bir dünyaya dirilmişti.

Altın silsilede kolbaşı olan ve tarîkate adını verecek olan **Şah-ı Nakşbend Muhammed Bahâeddîn Buhârî**, **Emir'in** talebesidir. **Emir Külâl** hazretleri onu yetiştirdikten sonra irşada mezun kılarken şunları söylemiştir: "*Oğlum Bahâeddîn, göğsümde ne varsa sana aktardım, İstidâdın yüksektir. Var, ulu kişi ara!..*"

Oğulları ve Halifeleri

Emir Külâl'in dört oğlu olduğu ve bu dört oğlunun eğitimi de yetiştirdiği dört halifesine havale ettiği rivayet edilir. Bunlar **Burhâneddîn**, **Hamza**, **Emirşah** ve **Ömer'di**. Bunlardan **Burhâneddîn'in** eğitimi halifelerinden **Şah-ı Nakşbend**, **Hamza'nın** eğitimi halifelerinden **Arif Dikkerânî**, **Emirşah'ın** eğitimi **Mevlânâ Yedigâr**, **Ömer'in** eğitimi de **Cemâleddîn Dehistânî** üstlenmişti.

Emir Külâl, oğlu **Burhâneddîn'i** halifesi **Şah-ı Nakşbend'e** ısmarlarken şunları söyledi: "*Üstad, çırağını eğitip kemale erdirince kendi eserini çırağında görmek ister. Bu suretle hata ve eksiklikleri varsa düzeltsin arzu eder. Bu yüzden ben de oğlum Burhâneddîn'i sana havale ediyorum. Kendisi herhangi bir eğitim almamıştır. Siz, onu istediğiniz gibi yetiştirin; ben de sizin eserinizi görerek itminan sağlıklıyım.*"

Şeyh'inden aldığı emir gereği, onun eğitimiyle meşgul olan **Şah-ı Nakşbend**, kısa zamanda dereceler kat'etmesine vesile oldu. Rûhî yapısı gereği halveti ve yalnızlığı seven **Burhâneddîn'i** yetiştirdi. Halkın arasına girmesini sağladı ve Şeyh'inin takdirini

kazandı. Oğlunun mânevî terakkisini gören Emir Külâl, "*Burhâneddîn, bizim burhânımızdır*" diyerek, hem oğluna hem de oğlunu yetiştiren halifesi Şah-ı Nakşbend hazretlerine iltifatla bulunurlardı.

Emir Külâl'in oğulları ve halifeleri vasıtasıyla gelişen tarikatı, Şah-ı Nakşbend ile devam etmiştir.

Şemâilî

Emir Külâl'in boyu uzun, kolları geniş ve uzunca idi. Kaşları çatık, gözleri keskindi. Esmer tenliydi. Sakalının beyazı azdı. Tevâzu ehli ve yumuşak başlı idi. İtiraz ve inad nedir bilmezdi. Gençliğinde pehlivanlık yapardı. Güçlü kuvvetli ve iri yapılı idi. Şeriat, tarikat ve marifeti cem' etmiş bir veliyy-i kâmil idi.

KAYNAKLAR: *Nefehâtü'l-Üns* (trc. Lamiî Çelebi), 415-416; *Reşâhât Aynü'l-Hayat*, 51-52; *el-Hadâiku'l-Verdiyye* s. 123-125 *Âdâb Risâlesi*, 52; *ed-Dürerü'n-Nadid*, s. 31-32; *Hadîkatü'l-Evliyâ*, II, 41-43; *İrgamü'l-Merid*, s. 55; *İrgamü'l-Merid Terc.*, s. 6.

Prof. Dr. H. KAMİL YILMAZ

İBNÜ'L-HATİB LİSÂNÜDDİN (R.H) (ö. 776/1374)

Gırnata şehrinde 713/1313 yılında doğdu. Dönemin sultanı Ebu'l-Haccac Yusuf b. İsmail tarafından vezir seçildi. Önceleri vezâretinden ötürü onun ailesine "*benî vezir*" denmeye başlandı. Daha sonra hatiplik yapan büyük dedeleri Said b. Abdullah'a nisbeten "*benî hatib*" (Hatiboğulları) diye anılır oldular.

İbnü'l-Hatib, hem kalem hem de siyasette üst derecelerde olduğu için "*zü'l-vezâreteyn*" (iki vezirliğin sahibi); gece yaşamını kitap telifi, gündüzünü ise yönetim işleriyle geçirdiği için de "*zü'l-Ömreyn*" (iki hayatlı) ünvanını almıştır. Ona "*Lisânüddîn*" (Dinin dili, sözcüsü) denmesinin sebebi ise tarih, coğrafya, edebiyat, felsefe ve şiir alanında yazdığı altmışa yakın eseridir. Günümüze kadar ulaşanlar, bu sayının ancak üçte biridir. Bazı ilim adamları Lisânüddîn'i, Endülüs'ün değilse de Gırnata'nın en büyük şair, devlet adam ve yazarı olarak görürler.

İbnü'l-Hatib'i kıskananlar çoktu. Onların hasedinden kurtulmak için Endülüs'ten çıkmak istemiş, Kuzey Afrikalı Merinfî hükümdarı Abdülaziz b. Ali'ye mektup yazarak onun huzuruna

çıkmayı talep etmiştir.

Birgün ansızın aradığı fırsatı bularak, Cebeli Tarık yoluyla, Endülüs'ten Kuzey Afrika'ya çıktı. Sebte ve Tlemsân'dan sonra Fas'a giden Lisânüddin, Sultan Abdülaziz tarafından büyük bir saygı ile karşılandı. Ama daha sonraki yıllarda Fas ve çevresinin Mustansır Ahmed b. İbrahim tarafından ele geçirilmesi, Lisânüddin için olumsuz sonuçların doğmasına sebep oldu. Çünkü Mustansır, Endülüs hükümdarı el-Ganîbillah'tan Lisânüddin'i teslim etmesi şartıyla destek almıştı.

Lisânüddin, Mustansır tarafından yakalandı; ona zindanlık ve felsefecilerin yolundan gitmek suçu isnad edildi. Hapsedildikten kısa bir zaman sonra 776/1374 yılının başlarında boğularak öldürüldü. Fas'ta Babu'l-Mahrûk Kabristanı'na gömüldü.

Onun yazdığı *Ravdatü't-Târif bi'l-Hubbi's-Şerîf* adlı eser, tasavvufun ana kaynaklarından sayılır. İlâhî aşkı işleyen bu kitabın mevzuları ağaç ve yeryüzü şeklinde tertip edilmişti. Ağaç, semavî kitaplarda teşbih edildiği gibi aşkı temsil eder. Yer, bu aşka garbolmuş canlardır. Dallar, bu aşkın kısımlarıdır. Yapraklar, bu aşkın öyküleridir. Çiçekler, sûfilerin şiirleridir. Bu ağacın meyvesi ise Allah'a vuslattır. İbnü'l-Hatib, kitapta bol bol şiir okumuştur. Çünkü şiir, ağacın dallarını titreten meltem, kalemine tutku ve arzu üfleyen mizmâr gibidir. Kitabında hikâyelere de çok yer vermiştir. Çünkü hikâyeler okuyucuya yardım etmekte, eğer mevzû ağırorsa bir nebze olsun ferahlık vermekte ve onu dinlendirmektedir. İbnü'l-Hatib'in dile getirdiği ilâhî aşk, tüm tasavvuflarda (arınma çabalarında) esastır. Aşka giden yolda yürümek zikirle (Rabbî anmak) mümkündür. İbnü'l-Hatib, ârifin vasıflarını, mârifet bilgilerini ve sevilenlerin sınıflamalarını tek tek yapar. Antik filozoflardan, İsrakîlerden, Müslüman kelamcılardan, halkın başta ettiği mutasavvıflara kadar ilâhî sevgiye tutulanları tanıtır, tarif eder. Böylece ilâhî sevginin alâmetlerini, aşıkların hikâyelerini anlatır.

Ravda kitabı, tümüyle tasavvuf nazariyelerinin, sûfî ahvalinin, makâmâtının ve hakikatlerinin resmî geçidi gibidir. Hulûl ve ittiḥad mezhebi de bunlar arasındaydı ve İbnü'l-Hatib tarafından diğer görüşler gibi bu mezhep de izah edilmiş, yorumlanmıştı. Ama siyaset ehli bu izah ve şerhleri fırsat bilerek Lisânüddin'i ortadan kaldırmışlardır.

Onun bazı eserlerini şöyle sıralayabiliriz:

1) *Tarfetü'l-Asr fî Devleti Benî Nasr* 2) *Ravdatu't-Târif bi'l-Hubbi's-Şerif* 3) *el-Yusufi fî't-Tıbb* 4) *Divânu's-Şîr* 5) *Reyhânetü'l-Küttâb ve Tuhfetü'l-Müntâb* 6) *el-Ketîbetü'l-Kâmine* 7) *el-İşâretü ilâ Edebi'l-Vezâreti fî's-Siyâse* 8) *Müşâhedâtü Lisâniddini'l-Hatib, fî Bilâdi'l-Mağrib* 9) *el-İhâta fî Ahbâri Gırnâta*.

KAYNAKLAR: Dr. Abdülmünim el-Hifnî, *el-Mevsûatü's-Sûfiyye*, Kahire 92, s. 140; Ömer Ruza Kakhâle, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, Beyrut, 93, c. 3, s. 440.

SAİD AYKUT

CELÂLEDDİN HÜSEYİN BUHÂRÎ (R.H) (ö. 785/1383)

Uzun adı, Ebû Abdullah Celâleddîn Hüseyin b. Ahmed el-Buhârî'dir. "*Mahdûm Cihanyan Cihangeş*" ya da "*Şeyh Celâl Mahdûm Cihanyan*" diye anılmaktadır. Önce Sühreverdîyye'nin sonra da Çiştîyye Tarîkatı'nın şeyhlerinden olmuştur. Celâleddîn'e bağlı müridler kendilerini Celâliye olarak adlandırdılar.

707 h. (1308 m.) yılında Hindistan'ın Bahavelpûr bölgesine bağlı Uç'ta doğdu. Şihâbeddîn Sühreverdî'nin halifelerinden Bahâeddîn Zekerîyyâ'nın müridi olan dedesi Celâleddîn Ahmed b. Hüseyin b. Ahmed, Sühreverdîyye Tarîkatı'nın Buhârîyye kolunun kurucusudur. Uç'ta Kadı Burhâneddîn el-Üçîden, Mûltân'da Rukneddîn Ebu'l-Feth el-Mûltânî ve Mecdüddîn el-Mûltânî'den ilim tahsil eden Celâleddîn, tarikat hırkasını babasından gıydi. Sühreverdîyye ve Çiştîyye tarikatlarından hilâfet aldı.

Delhi'ye gelerek "*Çerağ-ı Dehlî*" lakabıyla tanınan meşhur şeyh Nâsiruddîn Çiştî ile görüşen Celâleddîn, daha sonra bilgisini artırmak amacıyla Hicaz'a gitti. *Mirâtü'l-Cinân* müellifi Şeyh Abdullah b. Esad el-Yafî ile birlikte çeşitli muhaddislerden *Küttüb-i Sitte*'yi; Medine'de iki yıl yanında kaldığı Afîfüddîn Abdullah el-Matarî'den *Avârifü'l-Maârif*i okudu. Hicaz'dan sonra Kazerun, Mısır, Suriye, Filistin, Irak, Belh, Buhara ve Hora-

san'ı dolaştı. Bu sebeple ona dünyayı dolaşan anlamında "*Cihan-geç*" lakabı verildi.

Seyahatlerini ve hatıralarını *Sefernâme-i Cihanyan* adlı seyahatnâmesinde menkıbe üslûbuyla anlatan Celâleddin Hüseyin el-Buhârî, Tuğluk hanedanının kurucusu Tuğluk'un oğlu Sultan II. Muhammed Şah tarafından şeyhülislâmlığa getiril-diye de görevine başlamadan hacca gitti. Dönüşünde Firûz Şah'ın yakın ilgisini gördü. Kırk hankâhın denetimi kendisine verildi. Ancak o, dedesinin Uç'ta bulunan dergâhında inzivâyâ çekil-meyi tercih etti. Daha sonraki yıllarda dedesinin Sünnî Buhâriyye Tarîkatı'nın âdâb ve erkânından bir ölçüde uzaklaşarak Kalende-riler gibi yaşamaya başladı. Uç'ta 10 Zilhicce 785'te (3 Şubat 1383) vefat etti.

Seyahatnâme tarzında yazdığı menkıbe ve kerâmetler kita-bından başka, *Hulâsâtü'l-Elfâz*, *Sirâcü'l-Hidâye* ve *Hizâne-i Celâli* gibi eserlerin de sahibidir.

KAYNAKLAR: Darâşukûh, *Sefinetü'l-Evliyâ*, Leknev, 1876, s. 117; Dr. Abdülmünim el-Hıfni, *el-Mevâdâtü's-Sâfiyye*, s. 42; T.D.V. *İslâm Ansiklopedisi*, c. 7, s. 250.

SAİD AYKUT

ŞÂH-I NAKŞBEND M. BAHÂÜDDİN BUHÂRÎ (R.H) (ö. 791/1388)

Şâh-ı Nakşbend hazretleri kendisine kadar "*Hâcegân Yo-lu*" olarak anılan tarîkatı "*Nakşbendî*" yapan kolbaşı, velîler ser-dârı bir uludur. Adı Muhammed Bahâüddin b. Muhammed, nisbesi "*el-Buhârî*"dir. Buhara yakınındaki Kasr-ı Âri-fân'dandır. Burasının eski adı Kasr-ı Hinduvân'dır. Daha sonra kendilerine nisbetle "*Ârifler köşkü*" anlamına gelen Kasr-ı Âri-fân denildi. "*Nakşbend*" lâkabının nereden geldiği tam olarak bilinmemekle birlikte, tarîkatın "*hâfî zikir*" ve "*rabûta*" yı esas almış olmasın-dan kaynaklandığı söylenmektedir. Çünkü "*Nakşbend*", "*Nakış-çı*, *nakışbaşı*" anlamlarına gelmektedir. Baştaki "*Şah*" kelimesi de "*Gönül Sultanı*" anlamında bir saygı ifadesidir.

Şâh-ı Nakşbend, 718 Muharrem'inde (1318 Nisan'ında)

Kasr-ı Hinduvân'da doğdu. Bu yıllar, Osmanlı Devleti'nin kuruluş dönemlerine rastlamaktadır. Şâh-ı Nakşbend'in doğumundan tam bir asır evvel, Cengiz Han Buhara'yı kuşattı. Şehri işgal ettikten sonra yakıp yıktı ve târ u mâr etti. Bundan sonra Buhara, Moğollarla Harezmliler ve İlhanlılar arasında birçok defa el değiştirerek siyasi açıdan tam bir keşmekeş içinde kaldı. Bahâüddîn Buhârî'nin doğduğu zaman Buhara, İran Moğolları ile müttefikleri Çağatay hanedanının elindeydi.

Şâh-ı Nakşbend hazretlerinin ilk üstâdı Semmâsî'dir. Dedesinin ve babasının da şeyhi olan Muhammed Baba Semmâsî, kendisinin doğumunu "*Benim burnuma bu evden bir er kokusu geliyor*" diyerek müjdeleyen ve onu üç günlük bir bebek iken mânevî evlâdlığa kabul edip, terbiyesini halifesi Emir Külâl'e havale eden, odur. Ancak seyr ü sülûkunu yanında tamamlayıp mânevî emaneti aldığı mürşidi, Emir Külâl hazretleridir.

Şâh-ı Nakşbend hazretleri, maneviyat yoluna girmeden önce bir süre dinî ilimler tahsili için Semerkand'a gitti. Onsekiz yaşında Semerkand'taki tahsilini tamamlayarak memleketine döndü ve evlendi. Evlenmesinden bir süre sonra ilk şeyhi Semmâsî vefat etti. Bu arada Kasr-ı Hinduvân'a gelen Emir Külâl, Bahâeddîn'e şeyhinin vasiyetini hatırlatarak onun mânevî eğitimiyle meşgul olmaya başladı. Şeyhiyle birlikte Neseife giden Bahâeddîn Buhârî, yedi yıl kadar orada kaldı.

Abdülhâlık Gucdüvânî zamanında gizli zikre önem veren "*Hâcegân yolu*"nda Mahmud İncir Fağnevî ile cehrî zikir, hafî zikir ile birleştirildi. Şâh-ı Nakşbend hazretleri gizli zikre olan meyilleri sebebiyle bir bakıma Abdülhâlık Gucdüvânî'nin üveysî müridi oldu. Onun vaz'ettiği esaslar çerçevesinde ve ondan aldığı rûhânî üveysî terbiye dairesinde yetişti. Müridinin halindeki farklılığı sezen ve onun cehrî zikre katılmayışı dolayısıyla müridlerinin tepkisini bilen Emir Külâl, bir müddet sonra ona: "*Şeyhim Muhammed Baba Semmâsî'nin senin yetişmen konusundaki emirlerini yerine getirdim. Göğsümde ne varsa sana aktardım. Ama senin himmet kuşun beni geçti. Artık kemal semasında dilediğiniz gibi uçmağa tarafımdan mezunsun*" diyerek icâzet verdi. Suhâr'da bir mescid inşası sırasında beşyüz müridin huzurunda gerçekleşen bu icâzetten sonra Şâh-ı Nakşbend, oradan ayrıldı. Emir Külâl'in halifesi Arif Dikgirânî'nin

dergâhında yedi yıl sohbetine katıldı. Bunun ardından oniki yıl kadar Yesevî şeyhlerinden **Kûsem Şeyh** ile **Halil Atâ'nın** sohbetlerinde bulundu. Bir ara hükümdar olan **Şeyh Halil Atâ'nın** bertaraf edilmesinden sonra çok üzülen **Bahâeddîn Nakşbend**, dünya işlerinden büsbütün soğuyarak Buhara köylerinden Ziver-ton'a yerleşti. **Mevlânâ Bahâeddîn Kışlâkî**'den hadis okuyan **Bahâeddîn Nakşbend'in** Herat, Merv, Nişabur beldelerine muhtelif seyahatleri oldu. Daha şeyhinin sağlığında irşâda me-zun olduğu için etrafında geniş bir mürid ve muhib kitlesi oluş-muştu.

Şeyhi Emir Külâl, vefatı sırasında (771/1370) müridlerine **M. Bahâeddîn'e** bağlanmalarını vasiyet etmişti. Üç defa hac maksadıyla Hicaz'a gitti. Son haccında halifelerinden **Muham-med Pârsâ'yı** müridleriyle Nişabur'a gönderdi. Kendisi Herat'a giderek orada bulunan **Zeyneddîn Ebû Bekir Tâyubâdî** ile üç gün süreyle sohbetlerde bulundu ve Nişabur'da bulunan **Muhammed Pârsâ** ve diğer ihvanına yetiştirdi. Hac dönüşü Bağdad ve Merv'e uğrayan **Şâh-ı Nakşbend**, daha sonra Buhara'ya geldi ve vefatına kadar irşâd hizmetini orada sürdürdü. Bir ara Herat hükümdarı **Müizzüddîn Hüseyin** tarafından hediyeler gönderilerek Herat'a davet edildi. Bu görüşme sırasında Sultan'a pek iltifat etmemesi, onun halk nezdindeki "**Şahlığını**" yani gönüller sultanı olma özelliğini daha da artırdı. Buhara'nın ilim ve irfan çevrelerinde gördüğü hüs-n-i kabul ve saygı, ilmini ve tasavvufi kişiliğini göstermektedir. 791/1388 yılında doğdukları Kasr-ı Ârifân'da 73 yaşında hastalandı ve bir süre sonra Hakk'a yürüdü.

Hakkında yazılan eserlerden *Enisu't-Tâlibîn*'in verdiği bilgilere göre **Hâkim Tirmizî'nin** eserlerini okumuş ve fikrî olgunluğa o eserler sayesinde ermiştir. Hatta yirmiiki yıldan beri onun tarikatında olduğunu söylediği kaydedilmektedir. Bu ifadeler, onun tasavvufun ameli ve ahlâkî yönünden başka fikrî tarafıyla da ilgili bulunduğu delilidir.

Şâh-ı Nakşbend hazretleri, çok mütevazî bir hayat yaşadı. Haramlardan titizlikle sakınır, ruhsat yolundan çok, azîmet yolunu tercih ederdi. Misafirlerine ikramdan hoşlanır, hediye hediye ile mukâbele etmeye çalışırdı. Mahlûkâtın tümüne şefkat nazarıyla bakardı.

Çağına yetişmeden, yüzyüze görüşmeden feyz aldığı "**üveysî**" mürşidi **Abdülhalık Gucdüvânî**, ona âlem-i mânâda

şu nasihatta bulunmuştu: "Oğlum **Bahâeddîn!** Zikr-i ilâhî'den fariğ olma! *Mahlûkâta hâlisâne hizmet et. Çünkü Hakk'a giden yol, hizmetten geçer. Ayağını şeriat seccadesine koy, emir ve nehy husûsunda istikâmet üzere ol. Daima azîmetle amel et, Sünnet'e it-tiba et, ruhsatları bırak, bid'atlerden kaç. İnsanlar, hayvanlar ve bitkiler senden hizmet bekliyor. Hafl zikre sarıl. Allah yâr ve yardımcı olsun.*"

Bu vasiyetin tesiri ve fitratındaki merhametin muktezasınca onun yaralı hayvanlara baktığı, yaralarını tedavi ettiği; hatta sokakların temizliğiyle bile meşgul olarak halka hizmet ettiği ri-vayet edilir.

Sordular:

-*"Sizin dervişliğiniz mevrûs mudur? Yoksa mükteseb mi-dir?"*

Şâh-ı Nakşbend buyurdu:

-*"Bizim dervişliğimiz Hak canibinden bir cezbedir. Hakk'ın ikrâmıdır."*

-*"Peki, sizin tarîkinizde cehrî zikir, halvet ve semâ var mıdır?"*

-*"Hayır, yoktur."*

-*"Öyleyse sizin tarîkatınızın esası nedir ?"*

-*"Bizim tarîkatımızın esası 'halvet eder en-cümen'dir. Yani zâhir halk ile bâtın Hakk ile olmaktır. 'El kârda, gönül yârda' ol-maktır. Nitekim Kur'ân'daki: 'Ne ticaret ve ne de alış-veriş Al-lah'ın zikrinden alıkoymadığı erler vardır.' ⁽¹⁾ ayetinde bunlara işâret vardır."*

Şâh-ı Nakşbend hazretleri, ileri ufuklara bakmayı, daima yükselmeyi öğütleyen bir mânâ sultanıydı. Müridlerine: "Eğer himmetinizi yüksek tutmaz, oyununuzu büyük oynamazsanız, si-ze hakkımı helâl etmem. Üstün himmette öyle olmalısınız ki, ayaklarınızla başıma basmalısınız. Yani sizin mânevî dereceniz benden daha yukarılara ulaşmalı."

Onun talim ettiği Nakşîlik yolunda en büyük kerâmet, kerâmetin gizlenmesiydi, setredilmesi idi. Çünkü Hak Teâlâ, ba-

(1) Nur, 24-37.

zan velî kulunu kerâmetle taltif ederek, kendisi ile kerâmet arasında muhayyer bırakarak imtihan eder. Kul, gayenin kerâmet değil, istikâmet ve Hakk rızası olduğunu anlarsa kurtulur; değilse ayağı sürçer ve tökezler. Mâneviyât yolunun en tehlikeli geçidi burasıdır. Şâh-ı Nakşbend'e göre en büyük kerâmet, kerâmeti örtmek ve gizlemektir. Bu yüzden kendisinden: "Sizden niçin bu kadar az kerâmet zuhûr ediyor?" diye soranlara şu cevabı veriyor: "Omuzlarımızdaki bunca günah yüküne rağmen ayakta durabilmekten daha büyük kerâmet mi arıyorsunuz?"

Cezbe ve taşkınlıktan, meclisinde sayha ve nârâ atılmasından hoşlanmazdı. Nitekim birisi bulunduğu mecliste: "Allah!" diye haykırdı. O, şunları söyledi: "Bu haykırış, gaflet işaretidir. Bizim meclisimizde gafillere yer yok."

Nefs konusunda şöyle konuşurdu:

"Nefislerinizi kınayın. Çünkü nefsini kınamasını bilen, onun hile ve mekrini bilir."

"Nefsin bineğindir, ona şefkatle davran" hadisindeki nefis, "mutmainne" derecesine ermiş nefstir. Yoksa emmâre olan nefis değildir. Nitekim Kur'an'daki: "Nefs, kötülüğü çokça tahrik edicidir, ancak Rabbimin merhamet ettiği nefis müstesna" (1) ayetinde istisna tutulan nefis de budur.

Efendimiz, bir hadis-i şeriflerinde: "Eziyet veren şeyi yoldan uzaklaştırmayı" imandan saymışlardır. Şâh-ı Nakşbend hazretleri, bu hadisteki ezâyı "nefs"; yolu da Hak yolu ve tarikat olarak yorumlardı ve duruma göre hadis anlamı, Bayezid Bistamî'nin buyurduğu gibi "Nefsini bırak da gel" şeklindedir. Hak ehli kimselere muhabbete bile mâni olan nefsten geçmek, nefsin esaretinden kurtulmak gerekir.

Buhara ulemâsından biri, Şâh-Nakşbend hazretlerine sordu:

"Bir kul namazda huzura nasıl erebilir?" "Dört şeyle" diye cevap verdi:

1- Helâl lokma

2- Namaz dışında da Hakk'ı asla unutmamak

(1) Yusuf, 12-63.

3- *Abdest sırasında da gafletten uzak durmak; Hakk ile olmak*

4- *İlk tekbiri alırken kendini Hakk'ın huzurunda bilmek*

Kemal ve marifetin haseb ve neseble değil, iktisabla olduğuna inanırdı. Bu yüzden kendisine: "Sizin silsileniz nereye ulaşır ve kime dayanır?" diye soran birine: "Silsile ile kimse bir yere ulaşamaz." diye karşılık verdi.

Kur'an'daki, "Ey mü'minler, Allah'a inanın" (1) ayetini "her göz açıp kapamada bu fânî vücudu nefyedip mâbud-u hakiki'yi isbat etmektir." diye yorumlamıştır. Mâsivâyâ aldanıp bağlanmayı, bu yolda en büyük perde olarak görmüştür. Kelime-i tevhiddeki "Lâ ilâhe", tabiat putunu nefyedir. "İllallah", gerçek mâbudu isbatır. "Muhammedün Rasûlullah", Hazret-i Rasûle ittibadır. Bu yüzden zikirten maksad, bu sırra ermektir. Zikir sırasında mâsivâ bilküllüye nefy olmalıdır; sayısının çok olması şart değildir. Şâh-ı Nakşbend hazretleri, yolunun esasını "sohbet" olarak tanımlamıştır. "Yolumuz sohbettedir. Halvette şöhret vardır. Şöhrette de âfet. Hayr ve felâh cem'iyette, halk arasına karışmaktadır. Sohbetle devam, iman-ı hakikiye imkân sağlar. Bizim tarikatımızda az amel ile çok fütûh olur. Çünkü Sünnet'e ittiba zor iştir ve bizim yolumuz Sünnet yoludur."

Bilindiği gibi Şâh-ı Nakşbend hazretleri, Hâcegân yolunun Hâce Abdülhâlık Gucdüvânî tarafından tesbit edilen "on bir esas"ını ihya etti. Nakşbendiyye yolunu, daha sağlığında iken Buhara, Semerkand ve Maverâünnehir bölgesine yaydı. Güçlü ve müteşerri halifeleri sayesinde yıllar yılı İslâm ülkesinde tesir ve nüfûzunu devam ettirdi. Şâh-ı Nakşbend, Hanevî mezhebindeydi. "Evrâd-ı Bahâiyye" dışında kendisine isnad edilen bazı risaleleri de vardır. Ancak müridi ve halifesi Muhammed Pârsâ ve diğer halifeleri, bazı sözlerini tesbit etmişlerdir. Osmanlıların kuruluş yıllarında teessüs eden tarikatı, XIV. asırdan itibaren Osmanlı ülkesinin muhtelif yerlerine yayılma imkânı bulmuştur.

Buhara'da bulunan kabri, yetmiş yıllık komünist rejim sırasında halkın mânevî himaye odağı gibi hizmet görmüş, gizli zikri esas alan tarikatı, vicdanlarda mahpus kalan imanları korumuştur.

(1) Nisa, 4-36.

Şemaii

Uzunca boylu, buğday tenli, gökçek yüzlüydü. Sakalı büyükçe, boynu uzuncaydı. Boynu nur gibi parlardı. Mehabetliydi. Tatlı dilli ve güzel sözlüydü. Halk içinde bulunduğu sırada bile gönlü Hakk ile meşguldü. Türk illerinin saygın mürşidiydi.

KAYNAKLAR: Selahaddin b. Mübarek, *Enisü't-Tâlibin* (Trc. Süleyman İzzî-i Teşrifâtî) İstanbul 1328; *Nefehâtü'l-Üns* (trc. Lâmiî Çelebi) s. 418-428; *Reşahât Aynü'l-Hayat Terce-mesi*, s. 62-66; *Âdâb Risalesi*, 53; *Câmiu Kerâmatü'l-Evliyâ*, I. 240-253; *el-Hadâiku'l-Ver-diyye*, s. 125-144; *ed-Dürerü'n-Nadîd*, s. 32-36; *Hadikatü'l-Evliyâ*, II. 44-70; *İrgamü'l-Merid* Terc. s. 70-74.

Prof. Dr. H. KAMİL YILMAZ

CEMÂLEDDİN AKSARÂYÎ (R.H) (ö. 791/1388)

Cemâleddin Aksarâyî'nin doğum tarihi belli olmamakla birlikte Aksaray'da doğduğu bilinmektedir. Onun ondördüncü yüzyılın hemen başlarında doğduğu tahmin olunmaktadır. Babası **Vaiz Muhammed b. Muhammed**'in soyu, bir koldan **Fahreddin Râzî** vasıtasıyla **Hz. Ebû Bekir** (r.a)'e, diğer bir koldan da **Hz. Ömer** (r.a)'e dayanır.

Cemâleddin Aksarâyî küçük yaşta Kur'ân-ı Kerîm ezberleyerek tahsil hayatına başladı. Uzun yılları alan tahsiline babasından aldığı derslerle başladı. Yeteri kadar olgunlaşınca, devrin Selçuklu eğitim merkezlerinden Amasya'ya gitti ve orada ilmi ihtisasa yöneldi. **Hacı Şadgeldi Paşa** ile birlikte şehrin en büyük hocası **Fahreddin İlyas Rûmî**'den dersler aldı. Beraberce aklı ve nakli ilimlerde en mükemmel bir şekilde yetiştiler. Ders arkadaşları **Hacı Şadgeldi Paşa**, Amasya Emiri olunca **Cemâleddin Aksarâyî**'yi Amasya Kadılığı ve Dâru'l-İlm müderrisliğine tayin etti. Çok geçmeden Amasya kazaskeri **Pîr Nizâmeddin Muhammed Cürçânî** vefat edince, boş kalan göreve **Cemâleddin Aksarâyî** getirildi. Üzerinde bu şekilde üç vazife birden bulunan **Cemâleddin Aksarâyî**, yorulma bilmeden ciddiyetle vazifelerini yerine getirdi. İlim yolunda talebeler yetiştirdi. Toplum içinde, insanlara yol gösteren, onlara din ve dünya işlerinde yardımcı olan

Cemâleddîn Aksarâyî, çıkan bir karışıklık üzerine Amasya'dan ayrılmak zorunda kaldı.

Cemâleddîn bundan sonra, Karamanoğulları yönetiminde bulunan Konya'ya geldi ve burada kadılıkla görevlendirildi. İnsanlar arasında adaletle hükmetti. Bir süre burada ikâmet ettikten sonra, memleketi Aksaray'a geldi; burada Müselsile (zincirli) Medresesi'nde müderris olarak ders vermeye başladı.

Cemâleddîn Aksarâyî, memleketinde ölene kadar ilimle meşgul oldu, çok sayıda talebe yetiştirdi. Yetiştirdiği talebelerden en ünlüsü **Molla Fenârî** 'dir. Meşhur kelimacı ve sûfî **Seyyid Şerîf Cürcânî** hazretleri de **Cemâleddîn Aksarâyî** 'ye talebe olmak ümidiyle Aksaray'a gelmişse de **Cemâleddîn Aksarâyî** 'nin daha önce vefat etmesi sebebiyle ona kavuşamamıştır.

Cemâleddîn Aksarâyî hazretlerinin talebelerinin üç grup olduğu söylenir. Şeyh Efendi, tekkesinden medresesine at sırtında gelip gitmesiyle meşhurdur. Atıyla giderken sağ ve soluna sıralanan talebeleri yetiştirmek üzere ders verirdi. Bu talebeler, medreseye gidene kadar yaya olarak ders okurlardı. Bunlara "yürütenler" anlamına gelen "*meşşâyyûn*" adı verilirdi. Medreseye varan Şeyh Efendi, girmeden önce revakların olduğu yerde toplanan ikinci bir grup talebeye de ders verirdi ki, bunlara da "*revakıyyûn*" (revaklılar) denirdi. Nihayet üçüncü grup talebesi de medresenin içerisinde ders alırdı. Şeyhin esas talebeleri bunlardı. Hatta rivayete göre, ölümü iyice yaklaştığında bir grup talebesinin dersi bitmemiş, o da "*öldükten sonra üç gün süreyle mezarıma geliniz, orada tamamlarız inşaallah*" demişti. **Cemâleddîn Aksarâyî** hazretleri öldükten sonra gerçekten de mezarı başında ruhâniyetinin temessül etmesi ile talebelerinin eksik kalan dersi tamamlanmıştı. Mezarda yatan ilim adamından ders alma hadisesi, annesinden ilim tahsili için izin alamayıp memleketinde kalan ve bu yüzden gidip kabristanda ağlayan **Hâkim Tirmîzî** hazretlerinin de başından geçmiştir. **Hâkim Tirmîzî** 'nin o şekilde iki veya üç yıl ders okuduğu ve âlim olduğu kaydedilir.

Cemâleddîn Aksarâyî, 791 / 1388 senesinde Aksaray'da vefat etmiştir. Aksaray'daki Ervah Kabristanı'nda halen ziyaret olunmaktadır. **Somuncu Baba Hâmidüddîn Aksarâyî** hazretlerinin mezarı da Aksaray'da bulunmaktadır. Doğruluk ihtimali olmasa da Darend'e de olduğu da iddia edilmektedir.

Cemâleddîn Aksarâyî hazretlerinin üç oğlu olduğu kaydedilir:

Büyük oğlu **Mehmed Çelebi**, **Zenbilli Ali Cemâli Efendi** 'nin dedesidir. **Mehmed Çelebi**, babasının medresesinde yetişmiş, sonunda aynı medreseye müderris olmuştur.

Ortanca oğlu **Şeyh Mahmûd**, Halvetî idi. Aksaray kadılığı yapmıştır.

Küçük oğlu **Kemâleddîn Ahmed**, bir süre Aksaray kadılığı yapmış, babasının sağlığında vefat etmiştir.

Aksarâyî hazretlerinin dergâhında, kimsesizlere, yoksullara yardımlar yapıldı. Giderlerini karşılamak üzere çeşitli vakfiyeler hazırlanmış, vakıflar kurulmuştur.

Bu büyük âlimin bıraktığı eserler şunlardır:

1. *Şerhu'l-İzâh: Kazvî'nin el-İzâh fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân* adlı eserine yaptığı şerhtir. 2. *Mecmau'l-Bahreyn Hâşiyesi*. 3. *Telhis*. 4. *Mültekâ Hâşiyesi*. 5. *Şerh-i Innallahe Halâka Âdeme alâ sûretihî*. 6. *Hallu'l-Mücez*. 7. *Ahlâk-ı Cemâli*. 8. *Şerh-i Lübbâb*. 9. *Hadis -i Erbatn*. 10. *Şerh-i Gâyeti'l-Kusvâ*. 11. *İ'tirâzât ale'l-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzil*: Bu eseriyle **Aksarâyî**, **Zemahşerî** 'nin "*Keşşâf*" adlı tefsirine yaptığı itirazları dile getirmiştir. 12. *Kitâbu'l-Es'ile ve'l-Ecvice*: Tefsir ve hadise ait 171 soru ve bunların cevabının bulunduğu bir eserdir. 13. *Beyzâvî Tefsiri Hâşiyesi*. 14. *Tekmile-i Tefsîr-i Semerkandî*. 15. *Şerh-i Telbis*. 16. *Nüzhetü'l-Ervâh fi Şerhi Ebyâti Şeyh Evhâdüddîn ve Bazı Süfiyye*.

Cemâleddîn Aksarâyî 'nin ilmi geleneği, talebesi **Molla Fenârî** vasıtasıyla Osmanlı ilim hayatında uzunca bir dönem etkisini sürdürmüştür.

Aksaray'da, **Cemâleddîn Aksarâyî** hazretlerinin nesli, başta **Perekzâdeler** olmak üzere varlığını devam ettirmektedir.

KAYNAKLAR : Zirikli, *el-A'lâm*; Ömer Rıza *Kehhâle*, *Mu'cemu'l-Muallifîn*. 3. Hüsameddin Efendi, *Amasya Tarihi*; Taşköprülüzâde, *Şakâyık*; Şemseddin Sâmî, *Kamusu'l-A'lâm*; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn*; Hoca Sâdeddin Efendi, *Tâcu't-Tevârih*. 8. Aşıkpaşazâde, *Tarih*; Brockelmann, *Sup. 2. s. 328*.

Doç. Dr. ETHEM CEBECİOĞLU

SÂDEDDİN TEFTÂZÂNÎ (R.H) (ö.793/1390)

Teftâzânî, Safer 722 /Şubat, Mart 1322 tarihinde, Horasan'da Nesâ yakınlarında Teftâzân kasabasında dünyaya geldi. Esas adı, **Sâdeddîn Mesûd b. Ömer et-Teftâzânî**'dir. Erken yaşlarda kendi memleketinde ilim tahsiline başladı. Devrinin çeşitli bilim adamlarından ihtisas düzeyindeki ilmi çalışmalara devam etti. **Adûdu'd-Dîn İcî** ve **Kutbeddîn**'den dersler aldı. Çok kısa zamanda ilmi tahsilini tamamlamış, eser vermeye başlamıştır. Kaynaklar onun ilk eserini onaltı yaşında verdiğini ve bu eserinin *Şerhu' t-Tasrif* olduğunu kaydederler.

Genç yaşında birkaç ilim adamıyla birlikte Batı Kıpçak Moğolları'nın sarayına çağırılmıştır. Orada **Mahmud Câmî Bey**'e ithafen *Muhtasârul-Ma'ânî* eserini yazmıştır. Eserin yazım yeri olarak Gucduvân gösterilir.

Eserlerini yazdığı yer ve tarih gözönüne alındığında onun 768-778 seneleri arasında Harezm'de bulunduğu söylenebilir. **Seyyid Şerif Cürcânî** ile yakın teması bulunan **Teftâzânî**'nin, onu İran'da Muzafferiler'den **Şâh Şücâ**'ya takdim ettiğini görüyoruz.

Timur, o bölgeleri istila edince onun Serahs'a gönderilmesini istemelerine rağmen ilmi seviyesinin çok üst düzeyde olmasını gözönünde bulunduran **Timur**, **Teftâzânî**'yi Semerkand'a göndermiştir. **Teftâzânî**, önce Hicaz'a gitmeyi bahane ederek gitmek istememiş ise de ikinci bir çağrı ile Semerkand'a hareket etmiştir. **Timur**, orada kendisine son derece saygılı davranmış, iltifatlarda bulunmuştur. **Timur**, 789 /1387 senesinde Şiraz'ı alınca, orada ikâmet etmekte olan **Seyyid Şerif Cürcânî** hazretlerini Semerkand'a, **Teftâzânî** 'nin yanına göndermiştir.

Teftâzânî, 793 /1390 tarihinde vefat ederek Serahs'da defnedilmiştir.

Çok sayıda talebe yetiştiren **Teftâzânî**, bir hayli eserin de müellifidir. **Hüsâmeddîn Hasan b. Ali el-Abiverdî** ile **Burhâneddîn Haydar** onun öğrencileridir. Onun hem Şafîî hem de Hanefî mezhebi ile ilgili olarak eserler yazdığı kaydedilir. Eserlerinden bazıları şunlardır: *Şerh-i Tasrif-i İzzî*, *el-İrşâd*, *Muhtasârul-Ma'ânî*, *Şerhu'l-Kısmi's-Sâlis mine'l-Miftâh*, *Şerh-i*

Risaletü's-Şemsiyye, el-Makâsîd, Tehzîbü'l -Mantık ve'l -Kelâm, Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye, et-Telviḥ ilâ Keşfi Hakâiki't -Tenkih, Şerhu Şerhi'l -Muhtasar, el-Miftâḥ, İhtisâr, Şerhu'l -Keşşâf, en -Ni'amü's -Savabiğ fi Şerhi Kelâmi'n-Nevâbiğ.

KAYNAKLAR : Abdülhay Leknevî, *el -Fevâidü'l -Behiyye.*; Askalanî, *ed-Düreru'l-Kamîne*; Zirikli, *el -A'lâm*; Suyûtî, *Buğye.*

Doç. Dr. ETHEM CEBECİOĞLU

ZEYNUDDİN İBN RECEB EL-HANBELÎ (R.H) (ö.795 /1392)

Uzun adı, Zeynüddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Şihâbüddîn b. Ahmed b. Receb el-Hanbelî el-Bağdâdî'dir. Kalplerin gafletten uyanması için sohbet ve vaaz meclisleri tertip ederdi.Yaptığı sohbetler pek verimli olmuş, tüm halk tabakalarına faydası dokunmuştur.

Zeynüddîn, pek çok grup ve cemaatin üzerinde ittifak ettiği ender kimselerdendir. Kalpler, onun tesirli ve ilme dayalı vaazlarıyla âdeta teshir olmuştur.

Henüz küçükken Bağdad'tan Şam'a geldiğinde kendini, meşhur âlimlerden müteşekkil bir ilim muhiti içinde buldu. İbnü'n -Nakîb ve İbnü'n-Nevevî gibi âlimlerden icâzet aldı.Yazdığı eserler arasında en meşhuru, *Camîu'l-Ulûmî ve'l -Hikem* adlı telifdir ki, bu kitapta Peygamberimizin elli özlü hadisini inceler ve şerh eder.

İbn Receb'in Kur'ân ve Sünnet'e dayalı sağlam bir zühhd anlayışı vardı.Aşırılıkları sevmez, çevresindekileri mutedil yola çağırırdı.Yukarıda adı geçen eserinde onun tasavvufa eleştirel bir gözle yaklaştığını, dönemin bid'at uygulama ve geleneklerini tenkid ettiğini görüyoruz. O, sahabe, tâbiîn ve ilk zahidlerin söz ve anlayışlarını örnek alır; daha sonra çeşitli tarikat ve şeyhlerce çıkarılan geleneklere iyi gözle bakmazdı. Sünnet ile bid'at arasındaki farkı vurgular, Sünnet'in savunuculuğunu yapardı. Onun, tasavvufî hareketin o dönemlerdeki gelişimi ve gidişatı hakkında

önemli tespitleri vardır. Şöyle diyor :

" Sonraki dönemlerin bid'atleri, tedrici olarak zevk ve keşf ile hakikat hakkında söz söylemekten doğmuş, ardından hakikat ile şeriat arasında ayırım olduğu anlayışına yol açmıştır. İş öyle bir mecrada gelişti ki bazı sûfler, aşk (muhabbet) ile beraber marifetin yeterli olacağını, amellerin gerekli olmadığını söylemeye başladılar. Onlara göre ameller, Hak ile kendileri arasında perdeydi ve ancak avam tabakasındaki insanlar amelleri yapmalıydılar." Bu , amelî ibadetlerin iptali demektir.

İbn Receb, sadece amele çağırarak kalmamış, amelde aşırıya giden, can çekişecek hale gelene kadar oruç tutan, karısına ve çocuklarına karşı vazifelerini yerine getirmeyerek garip ve işkence dolu riyâzet hayatını seçenlere de eleştiri oklarını göndermiştir. Ne amelsizlik ne de amelde aşırılık. İkisi de yanlış. O, davasını anlatırken Peygamberimizin hadislerine başvurur, canın (nefs) kaldıramayacağı ağır yükler altına girerek kendi kendine azap etmenin nehyine dair hadisler okurdu. **İbn Receb**'in tesbitleri, o devrin bazı sûfî gruplarının iyi bir tahlilini sunuyor. Anlatığına göre sûflerin bir kısmı ilme sırt çevirmiş, vesvese ve tehlike dolu vadilerde dolaşıp gevezelik etmekten zevk alır hale gelmişti. Sûflerin böyle konularda söylediği sözler, sağlam ve açık şer'î delillere dayanmıyor; bilakis herkes sözünü kendi reyine ve zevkine dayandırıyor. Bazıları, günah ve anlamsız şarkılar söyleyip dans ederek Allah'a yakın olacaklarını sanıyordu. Oysa Allah'a yakın olmak, O'nun farz kıldığı ibadetleri yerine getirmek, kul hakkını ihlâl etmemek, eşin, evlâdın ve akrabanın ihtiyacını gidermek ve nafileleri yerine getirmekle mümkündür. *"O halde bir kimse kendisinin velî olduğunu iddia eder de Allah elçisinin getirdiği ilâhî yasaya uygun hareket etmez, bambaşka yollarla velâyet elde edeceğini savunursa bu kimse yalancılardandır."* Böyle diyor ve şöyle devam ediyordu: *"Uyulacak bir umde aranıyorsa bu, Kur'ân ve onu açıklayan Sünnet'tir. Yoksa, bu yanlış gidişatı sergileyen sûfler değil! Çünkü Rasûlullah zorluğu ve işkenceyi yasaklamış, kolaylığı emretmiştir!"*

Zühd, **İbn Receb** nezdinde helâli haram gibi görüp ondan kaçmak ve mahî ziyân etmek anlamına gelmez. Zühd, daha doğrusu dünya hususunda zahidçe davranmak, onun şu mükemmel ifadesinde yerini bulmuştur:

"Dünyaya değer vermemen demek, kendi elindekine, Al-

lah'ın elindeki olan güven ve inancından daha fazla bir güvenle sarılmaman demektir. Sünnet'te bahsedilen Allah sevgisi; sahibini farzlardan ve yükümlülüklerden alıkoyan, haramlara yönelten, öte yandan ağızlarında öze inmeden habire tekrarlanıp rûhi vecd (boşalma) sağlayan, tesbihlere daldıran sevgi değildir. Doğru aşk (el-Mehabbe es-Saħıha), kuldan, boyun eğme, Rabbin emirlerine uyma, sevilmeğe layık olanları sevmeye ve kerih görülmesi gerekenlerden uzak durmayı ister." Tevekkülde de durum böyledir. Bazı sūflilerin sebepleri iptal etmek için bolca kullandıkları bu terim, İbn Receb nezdinde esas anlamına kavuşur. O, tevekkülü, Allah'a itaat yolunda yapışılacak sebeplerle bağlantılı kılmakta, "İşin gereğine uygun adımlar atmak, azaların amelidir; daha sonra Rabba tevekkül etmek ise kalbin amelidir." demektedir.

O, marifet, cihad ve maiyyet gibi terimleri tamamen Kur'an ve Sünnet kaynaklı ifadelerle yorumlar. Şöyle diyor: "Zalimlerle savaşmak demek olan cihad, emirlerin en yücesi; zirvesidir. Farzlardan sonra en güzel amel, iyiliği tavsiye etmek, kötülükten sakındırmaktır. Maiyyet (beraberlik, Rabbla beraber olmak) ise ancak Rabbin emirlerini yerine getirmekle olur." Oysa dönemin sūflilerinden bir bölümü cihad emrini sanki iptal etmişler, insanları terk ederek Hak için gayret göstermemişler, bencilce davranmışlardır.

İbn Receb, unutulmuş Hak ve hakikatın aydınlık bir ifade ile insanlara duyurulmasına katkıda bulunmuş, içtenlik, fitrat, samimiyet ve amel dini olan İslâm'ı karmaşa, riyâ ve amelsizlik dolu akımlardan korumaya çalışmıştır.

Camı'ul-Ulûmî ve'l-Hikem adlı kitabı, bize onun temel fikirleri hakkında yeterli bilgileri vermektedir. Hicrî 795 (m. 1392) yılında vefat etmiştir. Allah ondan razı olsun, onun gibileri aramızdan eksik etmesin (amin).

KAYNAKLAR: Ebu'l-Ferec İbn Receb el-Hanbelî; *Camı'ul-Ulûmî ve'l-Hikem*, Beyrut, (Darul-Marife baskısı); Dr. Abdülmünim el-Hıfni, *el-Mevsûatü's-Saḫıyye*, Kahire 92.

SAİD AYKUT

TAKİYYÜDDİN EBÛ BEKİR EŞ-ŞEYBÂNÎ

(R.H) (ö. 797/1394)

Uzun adı, **Ebûbekir b. Ali b. Abdullah eş-Şeybânî**'dir. Evvelce Musul'da ikâmet ederken Şam'a göçünce "*Dimaşkî*" nisbesiyle anılır olmuştur. **Münâvî**, **Ebûbekir**'i anlatırken "*önder, âlim, rabbânî sûfî, Allah'tan hakkıyla korkan zâhid, mutasavvıf âlimlerin sonuncusu, verâ ve takvasıyla meşhur, marifet elbisesi-ne bürünmüş*" gibi sıfatlarla onu över.

Ebûbekir, 734 h. yılında Musul'da doğdu. Şafî mezhebi üzerine eğitim gördü, bu mezhepte mütehassıs oldu. **İmam Abdülğaffar Kazvî**'nin *Hâvî*'sini ve **Şeyh İshak Şîrâzî**'nin *Tenbih*'ini ezberledi. Daha sonra Dimaşk'a geldi. Burada yine ilim öğrenme ve öğretme faaliyetlerine girişti. Ruhen nazik ve derin olan **Ebûbekir**, çok geçmeden kendini tasavvufa kaptırdı. Büyük sûfilerin bu yolda söylediklerini incelerdi. Zamanının önderlerinden **İmam Yafî** ile görüştü. Hadis ilmini de ihmal etmedi. Bid'atlardan sakınma hususunda pek titiz davrandı.

İbn Şehbe, **Takiyyüddîn**'i anlatırken, "*Velilerin en büyüklerinden. Şeriat ve hakikat ilimlerini zâtında toplamış, ilim ve ameli beraberce yürütmüş biridir.*" diyor.

Onun sohbetlerine devrinin en büyük âlimleri katılır, entresan haberler, ince nükteler ve velî kullara has işaretlerinden istifade ederlerdi.

Takiyyüddîn Şeybânî, zamanın Memlûk Sultanı **Melik Zâhir Berkuk**'a halka güzel davranması gerektiğine dair mektuplar göndermekten çekinmemiştir. Zaten bu ilimsever Sultan, birçok bilgine iyi davrandığı gibi **Takiyyüddîn**'e de iyi davranmıştır.

Ebûbekir, tasavvufa dair *Adâbu'l-Mürîdîn* ile *ed-Dürretü'l-Mudiyye ve'l-Vesâya'l-Hikmiyye* adlı kitapların yazarıdır. Öğrencisi **Muhammed b. Mûsa el - Hezeyânî**, hocasının hayatını, tasavvuftaki yöntemini ve güzel sözlerini içeren *Fütûhu'l-Vehhâb* adlı kitabı yazmıştır.

Takiyyeddîn, Kudüs'te 797 (m. 1394) yılında vefat etti. Allah ondan razı olsun.

KAYNAKLAR: Abdü'r-Raûf Münâvî, *el-Kevâkibü'd-Dürriyye*, Tahkik: Dr. Abdülhamid Salihi Himdân, Kahire 1994, c. 3, s. 16; Ömer Rıza Kahrâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*, Beyrut, 93, c. 1, s. 442; Dr. Abdülmünim el-Hıfânî, *el-Mevsûatü's-Sûfiyye*, Kahire 92, s. 250.

SAİD AYKUT

ŞEYH ÖMER HALVETÎ (R.H) (ö. 800/1397)

Künyesi Ebû Abdullah, lakabı Sirâceddîn, babasının adı Ekmelüddîn'dir. Soyu Şirvan'ın ünlü şeyh ailelerine uzanması sebebiyle şeyhzâdelerdendir. Şeyh Muhammed ile kardeş çocuklarıdır. Babaları Gilan nahiyelerinden Lahcân'da oturmakta idi. Şeyh Ömer hazretleri işte burada doğmuş, büyümüş ve daha sonra Harezm'e gelip Şeyh'e inâbet ederek, hizmetine girmiştir. Sonra onunla birlikte Herî'ye gitmiş, vefatında amcasının postnişini olarak, irşad makamına oturmuştur. Daha sonra Tebriz civarında Hay kasabasına yerleşmiştir. Orada uzun zaman irşad ve halvet üzerinde durmuştur.

Rivayete göre Şeyh Muhammed hazretleri, vefat edip secadesini Pîr Ömer'e vasiyet ederek:

"Yüksek esrâra vâsıl olan ve akrânına üstünlük sağlayan Pîr Ömer seccademize layıktır" deyip, kendisinin makamına oturmasını söylemişti. Ama dervişler, dağda ağaç kovuğunda halvete çekilen Pîr Ömer'in yanına vardıklarında Şeyh Efendî'nin vasiyetini bildirdilerse de Pîr Ömer teklifi reddetti. Postnişinliğe oturmadı. Dervişler mahzun olup dualar ettiler. Daha sonra bir haramî taifesi zuhûr edip, bölge halkının evlerini basarak mal ve mülkünü yağma ettiler. Fakat halk çarçabuk toparlanarak, silahlı askerî kuvvetlerle birleşip haramîleri kovaladı. Kaçan haramîler dağlara sığındı. Askerler bunları yakalamaya çalışırken ansızın, karşılarında bir ağaç kovuğunda uzlete çekilmiş Ömer'i buldular. Onu haramî sanarak esir ettiler. Pîr Ömer'in çıkardığı kelime-i tevhid sesini, korkudan doğan bir hırıltı sanıyorlardı. Yörenin sorumlusuna haber gönderildi; *"Kovukta bir haramî yakaladık. Diğerlerinin yerlerini bundan öğrenebilirsiniz"* dediler. Ama yetkili adam: *"Hemen idam edilsin"* diye emir verdi. Şeyh, idam sehпасına giderken birden akıllarına Pîr Ömer Halvetî geldi. *"Hey, durun bakalım, bu adam Şeyh Ömer"*

olmasın" diye idamı durdurdular. Yetkili adam, ondan özürler diledi. Şeyh'e biat ederek irşâd gördü. Tâ baştan beri makama Pîr Ömer'in gelmesini isteyen dervişler, sevinçle doluşup Şeyh'i tutukları gibi zikrullah getirerek posta oturttular.

Şeyh Efendi'nin güzel sözleri vardır. Şöyle derdi:

"Dervişin dört ölümü vardır. Sâlik, ölümü görüp ders almazsa bu yol ona haramdır.

1) *Kızıl ölüm: Sâlikin nefesine karşı çıkması ve bu hale devam edip tüm arzularına gem vurmasıdır.* 2) *Siyah ölüm: Gizli ve açık her türlü ezâ ve cefâyâ hak yolda direnmek, tahammül etmemektir.* 3) *Yeşil ölüm: Eski ve yamalı giysilerle yetinip 'bu eskidir' diye şikâyet etmemektir.* 4) *Beyaz ölüm: Açlığa ve riyâzete devam etmemektir.*

Eğer sâlik, bu dört ölümü nefsinde tadamaz ve aşamazsa asla Hüda-i Lemyezel'e yol bulamaz. Sırr-ı fukaraya ulaşamaz."

Şeyh Ömerü'l-Halvetî hazretleri, nice günler şeyhinin seccâdesinde oturup irşadla uğraştı. Sonra Mısır'a doğru yola çıktı. Orada bulunduğu yıllarda yedi kere hacca gitti. Sultan Şeyh Üveys, Herî kentinden bir elçi gönderip Mısır Sultanı Ferec İbn Berkuk'tan (1396-1415 m. arası) Şeyh Pîr Ömer'i geri göndermesini istedi. Sultan da Şeyh'i ikram ve değerli hediyelerle kendi vilâyetine gönderdi. Şeyh ise Herî şehrine gitmeyip Tebriz'e gitti. Burada bir süre irşâdla uğraştıktan sonra 800/1397 tarihinde orada vefat etti. O çağda Tebriz'in Sultanı Emir Kara Yusuf, Bağdad'ınki Emir Taherten idi. Rum illerinde (Anadolu ve Rumeli) ise Osmanlılarından Sultan Yıldırım Bayezîd Han hüküm sürmekte idi. Şeyh hazretleri, Tebriz yakınında "Mîr Ali" türbesi civarında gömülüdür. Kendisinin geriye bıraktığı dört halifesi ise Seyfeddîn, Ebûyezîd, Zâhiruddîn ve postnişini olan Şeyh Ahî Mîrem el-Halvetî'dir. Allah onlardan razı olsun.

KAYNAKLAR: Mahmud Cemâleddîn Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye Ex Lemezât-ı Uluviyye*, Latin harfleriyle hazırlayan ve sadeleştiren Mehmet Serhan Tayşî, İstanbul 1993, s. 343.

SAİD AYKUT

ALÂEDDÎN-İ ATTÂR (R.H) (ö. 802/1399)

Hâce Alâeddîn-i Attâr miladî ondört, hicrî sekizinci yüzyılın hemen başlarında Buhara'da dünyaya gelir. Babası Buhara'nın önde gelen zenginlerinden olup, güzel koku satıcılığı (attarlık) ile meşguldür. Babası aslen Harezm'li olup, **Alâeddîn-i Attâr**'dan başka **Şihâbüddîn** ve **Hâce Mübârek** adında iki oğlu daha vardır. Babası vefat edince geriye yüklü miktarda miras bırakmış iken o, bunu kabul etmeyip kardeşlerine bırakarak Buhara medreselerinde ilim tahsiline koyulur. Hocası **Muhammed Bahâeddîn Nakşbend** hazretleridir. Medresedeki zâhidâne yaşayışı, ahlâk ve olgunluğu ile hocası **Şah-ı Nakşbend** hazretlerinin dikkatini çeker ve ona damat olur.

Menâkıb kitapları onun evliliğini şöyle anlatır. Evlilik teklifi **Şah-ı Nakşbend**'den gelir: "*Evlâdım, bulûğa yeni ermiş bir kızım var. Onu sana nikâhlamak istiyorum.*" **Attâr**'ın cevabı mazet ihtiva etmektedir: "*Efendim, böyle bir teklif benim için mutlulukların en güzeli fakat evlenmek için bir hazırlığım yok; durumumu görüyorsunuz.*" Bu itiraza **Şah-ı Nakşbend** hazretlerinin yaptığı açıklama, kader sırrına vukûfiyetini belirtir mâhiyettedir: "*Evlâdım, kızım sana takdir olunmuş, sana müyesser kılınmış. Sizin takdir edilen rızkınızı, gayb hazinesinden verecek olan da O'dur. Bu konuda üzülmene gerek yok!*"

Kısa zamanda son derece mütevazı bir törenle evlilik gerçekleşir.

Medresede, hem ilim tahsili hem de mânevî tekâmül eğitimi beraberce devam eder. Hocası ona: "*Evlâdım, bizim yolumuzda çeşitli mihnet ve sıkıntılar vardır. Dünya ve nefsi terketmek gerekir. Bunları yapabilecek misin ?*" sorusunu yöneltince, çekinmeden: "*Yapabilirim efendim, büznillah*" karşılığını verir.

Hocası, ona, nefsinin hamlığını gidermek üzere "*öyleyse, bugün bir küfe elma alıp kardeşlerinin bulunduğu sokakta sat*" emrini verir. **Attâr** "*sem'an ve tâaten*" diyerek, hemen bir küfe elma alıp yüklenir, doğruca kardeşlerinin dükkânının bulunduğu sokağa varır. Dükkânın yanında, yüksek sesle, kimseden çekinmeden, utanmadan elma satmaya başlar. Bu durumu gören büyük kardeşi, eşraftan olmanın verdiği cahiliyye gururuna kapılarak, önce **Attâr**'ı men eder ancak bunun bir faydası olmayınca

üzerine çullamp iyice döver. Ancak o aldırış etmeden elma satışı-na devam eder. Bu şekilde imtihanı başarıyla veren **Attâr**, tasavvuf yolunda ilk adımını atar.

Alâeddîn-i Attâr: “Artık hocamın yanından bir an bile ayrılmaz oldum” der. Tam bu halde iken bir gün **Attâr**’a dönüp, “Sen mi beni sevdin, ben mi seni sevdim ? ” buyurur. **Alâeddîn**: “Şerefli zâtınız, âciz hizmetçisine iltifat etmeli, hizmetçiniz de sizi sevmelidir” diye karşılık verir. Bunun üzerine **Hoca Bahâeddîn**: “Bir süre bekle, durumu anlarsın” buyurur. Çok geçmeden **Alâeddîn**’in hocasına duyduğu sevgiden kalbinde bir eser kalmaz. İşte o zaman hocası: “Bak, gördün mü? Sevgi bizden miymiş, sizden mi ? ” der. Sevgi, daima büyükten küçüğe doğrudur. Kul Allah’ı sevmeden, Allah kulu sevmiştir.

Eğer mâşuktan olmazsa muhabbet âşığa

Âşığın uğraşması, mâşuğa kavuşturmaz asla.

Talebeliğe kabulden sonra **Alâeddîn-i Attâr**, gece gündüz çalışarak vaktini boşa geçirmez. Zikr-i hâfî üzere yetişir. **Hoca Bahâeddîn Nakşbend** hazretleri, onu yanından hiç ayırmaz. Sık sık ona teveccüh ederek, velâyet derecelerinde merhale katetmesini sağlar. Onun, Şeyh’in yanında bu denli uzun süre ayrılmadan kahşının hikmetini anlayamayan müridlerinden bir kısmı, “onu yanınızdan niçin hiç ayırmıyorsunuz?” diye soru yöneltirler. Aldıkları cevap şu şekilde olur: “Onu kurt kapmasın diye yanımda oturtuyorum. Çünkü nefis, sürekli pusudadır. Her an onun durumu ile ilgilenmemin nedeni, onu makamların en yükseğine çıkarmak içindir. Ben, onu görünce Allah’ı ve Beytullah’ı hatırlarım. Kerîm’in hanesinde bulunan kişi, onun keremine mazhar olur.”

Attâr, velâyet makamlarında, marifette, Allah’ın isim ve sıfatlarına ait mâlûmâtta o denli yükselir ki, “**Alâiyye**” ismi ile altın silsile (Silsiletü’z-Zeheb)’ye yeni bir şekil verir. Müridlerin hedeflerine daha çabuk ulaşabilme yolunu keşfeder, o yol ile hedefe varılmasını sağlar. Sûfiyye yolunun büyükleri, “tasavvuf yollarının en kıyası **Alâiyye** yoludur. Bu yolun esası, **Şâh-ı Nakşbend Bahâeddîn-i Buhârî**’den; elde edilmesi ise **Alâeddîn-i Attâr**’dandır” buyururlar.

Hoca Bahâeddîn’in yetiştirdikleri arasında mümtaz bir yere sahip olan **Hoca Muhammed Pârsâ**, sekr ehli iken

Alâeddin Attâr sahv ehlidir. İlki telvin ehli iken ikincisi temkîn sahibidir. Bu yüzden silsilede emanet, **Hoca Muhammed Parsâ**'ya değil, **Alâeddin-i Attâr**'a intikal etmiştir.

Şeyh Muhammed Râhin, bir gün Attâr'a sorar: "*Kalbin nasıl? Onu nasıl buluyorsun?*" Attâr: "*Bilmem, bu konuda bir fikrim yok*" der. Bunun üzerine **Şeyh Muhammed Râhin**: "*Senin kalbini üç günlük hilâl gibi görüyorum.*" karşılığını verir. Attâr oradan ayrılır, şeyhi **Hoca Bahâeddin** hazretlerinin yanına varır; **Şeyh Râhin**'in söylediklerini ona nakleder. **Şah Muhammed Bahâeddin**: "*O gördüğü kendi kalbidir*" der ve Attâr'ın ayağına basar. Attâr, kendinden geçerek tam bir cem haline ulaşır, bütün varlığı kendi iç âleminde bulur, vahdet haline erer. Daha sonra sahv ve fakr haline gelince **Şah-ı Nakşbend** hazretleri: "*Böyle bir kalbi başkasının anlaması mümkün değildir. Zira böyle gönüller 'yere göğe sığmadım, mü'min kulumun kalbine sığdım' kudsi hadisinin sırrına masadak olan gönüllerdir.*" der.

Bir ara Buhara'da bazı âlimler, Rûyetullah (Allah'ın görülmesi) konusunu tartıştılar. Bir kısmı bunu mümkün görürken, bir kısmı mümkün görmez. Tartışmaya katılan ve Attâr'ın bilgisine güvenen bazı âlimler, konuyu ona arzederler. O da çözüm olmak üzere onlara, meclisine üç gün ihlâs üzere gelip orada sükûtu koruyarak oturmalarını, ondan sonra problemin aydınlatılacağını söyler. Onlar da üç gün süreyle Attâr'ın ders meclisine devam edip, sükût üzere oturdular. Sonuncu gün, onlarda bir hal meydana gelir ve hepsi kendini kaybedip yerde yuvarlanmaya başlar. Kendilerine gelince tam bir tevazu ile "*rûyetullahın gerçek olduğuna inandık*" diyerek, Attâr'ın yanından ayrılmaz olurlar.

Attâr: "*Hedefe, sadece mürşidin muhabbeti ve rızası ile ulaşılabilir. Bu nedenle müridin ilk görevi, mürşidini memnun etmesidir. Zira mürid için mürşid kapısından başka bütün kapılar kapalıdır. O halde mürşide teslim olmaktan başka çıkar yol yoktur. Zaten mürid, iradesini mürşidine ve Hakk'a teslim edendir.*" düşüncesine sahip olduğu için **Şâh-ı Nakşbend** hazretlerine tam anlamıyla bağlıdır ve ona tam anlamıyla teslim olmuştur. Şu olay, bunun en güzel örneğidir: **Şâh-ı Nakşbend** hazretleri, bir gün müridleri ile kira, gezmeye çıkmıştı. Yolda bir nehrin üzerinden geçiyorlardı. Nehir, yağın yağmurun suları ile taşarak ka-

barmış, çok sayıda ağacı da kökünden söküp götürmekteydi. **Şâh-ı Nakşbend** hazretleri, **Attâr'a** dönerek: "*Oğlum Alâeddîn, atla*" dedi. O da hiç duraksamadan kendini nehrin azgın sularına atıverdi. Sular **Attâr'ı** hemen yuttu. Müridlerin tümü şaşkınlık içindeydi. Olayın iç yüzünü de soramıyorlardı. **Şâh-ı Nakşbend** hazretleri, müridleriyle yoluna devam ederek, kırlarda bir süre gezdi. Akşam dönerken, köprü'nün yanına gelince, "*kaç kişiydik, bir eksikimiz var mı?*" diye sordu. Müridler de: "*Bir eksikimiz var, o da sabah buradan geçerken nehre atlamıştı*" dediler. **Şâh-Nakşbend**, ellerini nehre uzatarak: "*Oğlum Alâeddîn, gel!*" bu-yurdu. **Attâr**, nehirden çıktı. Elbiseleri hiç ıslanmamıştı. **Şâh-ı Nakşbend** hazretleri, bu durumu izah etmek üzere şöyle dedi: "*Görüyorsunuz ki nehir, kökleri sağlam olmayan bütün ağaçları söküp götürüyor. Ancak Alâeddîn'in kökü sağlam olduğu için onu söküp götüremedi.*"

Sûfîlik yolunda hocasına çok bağlıydı. Onu her yönü ile taklid etmeye çalışıyordu. Diğer müridlere de bunu tavsiye ederek: "*Bu yola taklid ederek girenin, bir gün hakikate ulaşacağına kefilim. Üstadım Şâh-ı Nakşbend hazretleri, bana, kendilerini taklid etmemi emrettiler; onu taklid ettiğim ve halen etmekte olduğum her şeyde onun eser ve etkisini görüyorum.*" derdi.

Attâr, çok sevdiği üstadı **Şâh-ı Nakşbend** hazretlerinin vefatını şöyle anlatır: "*Hocam, ölümü yaklaştığında kabrini kazmamı emrettiler. Kabri kazıp geldikten sonra Yasin Süresi'ni okumamı istediler. Diğer müridlerle birlikte okumaya başladık. Kendisi de bizimle birlikte okuyordu. Sürenin yarısına geldiğimizde birtakım nurlar zuhûr etmeye başladı. 'Lâ ilâhe illallah' diyerek ruhunu teslim ettiler.*"

Şâh-ı Nakşbend hazretleri, daha hayatta iken müridlerin yetiştirilmesi konusundaki bir kısım işleri **Attâr'a** havale etmiş hatta bu yüzden "*Alâeddîn, yükümüzü hayli hafifletti*" demişti.

Attâr hazretleri, silsilede kendinden sonra yerine geçecek olan **Hâce Yakûb Çerhiyyü'l-Hisârî** ve **Seyyid Şerif Cürcânî** başta olmak üzere çok sayıda insan yetiştirmiştir.

Attâr'ın, **Hâce Hasan Attâr**, **Hâce Şihâbüddîn**, **Hâce Mübârek** ve **Hâce Alâeddîn** adlı dört oğlu olmuştur. İsimlerinden de anlaşılacağı üzere çocuklarının tümü ilmiye sınıfına mensuptu.

Attâr hazretleri, Haneî mezhebinden olup pek çok insanın sapık fikirlerinden kurtulmalarına vesile olmuştur. Kendisinin çok güçlü ikna kabiliyetine sahip olduğu rivayet edilir. Riyâzete önem verir ve ondan amacın, nefsanî bağlardan sıyrılıp, ruh ve hakikat âlemine geçit bulmaya çalışmak olduğunu söylerdi. Gönül ile ilgili olarak dikkati çeken düşünceleri vardı. Bir keresinde konu ile ilgili olarak şunları söylemişti: *"Bir kişi devamlı sükût üzere ise onun bu durumu şu üç durumdan biri olması gerekir: 1) Gönüle kötü duyguların girmesini engellemek, 2) Allah'tı sessiz zikretmeyi sağlamak, 3) Kalbi hâl bakımından kontrol altında bulundurmak. Gönüle Allah'tan başkasını sokmamak çok zordur. Gönüle gelenleri tamamen atıp yok etmek, tam anlamıyla mümkün değildir. Yirmi sene gönlüme bir şey koymamaya çalıştım. Ancak bunca çabaya rağmen yine geldi. Geldi, fakat gönlümde yer bulamadı. Amellerin en güzeli, insanın gönlünden geçenleri araştırmasıdır. Acaba oraya iyi şeyler mi geliyor, kötü şeyler mi?"*

Sohbet konusunda titizdi, bu konuda müridlerine şu sözleri söylediği rivayet edilir: *"Birbirinize sığının. Her işte yolunuz, ölçünüz İslâm olsun. Ölçüleri yerine getirmek azminden geri dönmeyiniz. Sohbet, önemli bir Sünnet'tir. Bu sünnete uyunuz, genel ve özel olarak sohbete devam ediniz. Eğer bu yolda sebât ve istikâmet gösterirseniz, bir anda büyük derecelere kavuşursunuz. Hâlinizin sürekli yükseliş üzere olması lâzımdır."*

Fenâ erbâbı idi. Fenâ konusunda şunları söylerdi: *"Allah, bir müride dünya mülkünü ve ruhlar âlemini unutturursa bunun adına fenâ, bu fenâyı da unutturursa ona, fenânın fenâsı denir."*

Feyzin, ruh iklimindeki tekâmüle olan katkısına işaret ederek şöyle derdi: *"Mürşidin emri ile mürşidin sevgisinin dışında kalb her şeyden sıyrılırsa ve mürşidi sevmeye engel teşkil edecek şeylerden kurtulursa kısaca mürşidin sevgisi, müridin kalbinde yer tutarsa, işte o zaman müridin kalbi ilâhî feyzi almaya uygun hâle gelir. Şunu unutmamak gerekir ki kusur, feyizlerde değildir. Kusur, feyze tâlib olan, onu isteyen müridedir. Mürşid ile mürid arasındaki engeller kalktığı zaman, mürşidin himmeti öyle bir hâle ulaşır ki müridin onu anlatması, anlaması mümkün değildir."*

O, sûfinin, ilim ehli yanında makamını, hâlini, durumunu saklaması, onların hallerine uyması gerektiğini kaydeder. Zira Hz. Resûlullah (s.a.v), şöyle buyurmuştur: *"İnsanlara, akıllarına"*

göre konuşunuz"... Yine o, tasavvuf ehlinin sohbetine katılanlara edeb açısından bir tavsiyesi vardır ki oldukça dikkate değer: "Onlara katılırken, onlara karşı takınacağın edeb tavrını da unutmayasın. Onlarla sohbet edeceğin zaman önce, onlara karşı edebi öğren, ondan sonra onların sohbetlerine gir. Onlardan ancak bu şekilde faydalanırsın. Aksi halde edebsizliğinin zararı yine kendine olur, dikkat et!"

Veslik makamının kimde olduğunu anlatırken şöyle der: "Velâyet, nefsi kendisine saldırmayanlarda olur. Nefsinin en ufak bir sataşmasına maruz kalan kişi, velâyetten indirilir. Allah şöyle buyurur: 'Dikkat ediniz! Allah'ın velî kullarına korku yoktur, onlar mahzûn da olmazlar...' (1). Allah'ın velî kulları, tabîî hallerin, kendilerine ağır basmasından da korkmazlar. Bu konuda şöyle denilmiştir: Nefsânî varlığından geçip fânî (yok olan) kimse, eski hallerine bir daha dönmez. Bir müride yakışan, dışta Allah'ın ipine, içte de Allah'ın zâtına yapışmasıdır. Her ikisi aynı anda yapılmalı yani her ikisi birleştirilmelidir."

Kabir ziyareti hakkında da şunları söyler: "Kabirdekinin durumunu ne kadar biliyorsan, ondan o kadar fayda sağlarsın. Salih kabirlerini ziyaretin çok faydaları vardır. Ancak mezardekilerin rûhâniyetlerine yönelmek, kabirlerine yakın olmaktan daha iyidir. Zira olumlu etkinin yakınlık, uzunlukla bir ilişkisi yoktur; her yer aynıdır. Nitekim Hz. Resûlullah bu konuda: 'Nerede bulunursanız bulunun bana salâvat getiriniz. (Mutlaka bana ulaşır)' buyurmuştur."

Onun çeşitli konularda söylediği güzel kelimelerden bir kısmı şöyledir:

"Halka tevâzulu olman, onları yaratana tevazulu olman demektir. Zira doğrudan halka tevâzu edip önlerinde eğilmek câiz değildir. Halka bakarken, onları Allah'ın zuhûr yeri bilip öyle bakacaksın ve bu yüzden halka tevâzu edeceksin."

"Beni sadece dıştan taklid etmeyiniz. Zira dış halimde dağınıklıklar olabilir. Beni hem içten, hem de dıştan taklid ediniz. Aksi halde gerçek anlamda dağınık duruma düşersiniz."

"Allah'ın velî kulları ile sohbet etmeye devam etmek gerekir. Zira bu, âhiret yurdunun işlerini yürütmeye yarayan akli

(1) Yunus, 62.

(akl-ı me'âd) artırır."

"Murakabe yolu, insanın ilâhî cezbeyle ermesine vesile olur. Hak yolcusu sâlik, murakabe ile bâtinî vezirlik yoluna girer. Mülk âleminde, ruhlar âleminde yönetime başlar. Bu arada, gönüllerden geçenlere de vâkîf olur. İç âlemin nurlanmasına ve oraya ilâhî inayetin (yardımın) gelmesine vesile olur. Murakabede sürekliliği elde eden kişi, gönül birliği elde eder. Kalplerden kabul yüzü görür. Hem cem' hem de kabûl ismini alır."

"İnsanlar, cüz'î ilimlerinden geçemeyince, küllî ilme ulaşamazlar."

"İradesini Hakk'ın iradesinde, kudretini Hakk'ın kudretinde yok etmeyen Hakk'a ulaşamaz."

802/1399 senesinin Receb ayının ikisinde, Çarşamba günü Allah'a kavuştu. Ölümü ilginçtir. Attâr hazretleri sahip olduğu büyük şefkat ve merhametiyle başkalarının hastalıklarını üzerine alır, Allah'ın izni ile şifaya vesile olurdu. Attâr, hac yolculuğuna çıkmış, Şiraz'a kadar ulaşmıştı. Orada, müridlerinden birinin hasta olduğunu duydu. Hastalığını üzerine çekti. Hasta iyi olup ayağa kalktı. Ancak Attâr'ın rahatsızlığı üzerinden kalkmadı. Bel ağrısı ile rahatsızlığı şiddetlendi. O gece vefat etti. Cenazesi Çığanyan'a nakledilerek orada defnedildi. Son sözünün şu olduğu kaydedilir: "Lâilâhe illallah, Muhammedün Rasûlullah."

KAYNAKLAR: el-Hanî, el-Hadâiku'l-Verdiyye, s. 144; Câmî, Nefehâtü'l-Üns, s. 428; Hadikatü'l-Evliyâ, c. II., s. 70-2; el-Hanî, Âdâb, çev.: A. Hüsrevoğlu, s. 76-8; İrgâmü'l-Merid, s. 60-3.

Doç. Dr. ETHEM CEBECİOĞLU

EBU'L-HASAN ALİ B.VEFÂ (R.H) (ö.807/1404)

Uzun adı, Ali b.Muhammed b.Muhammed b.Vefâ el-Kureşî, el-Ensâri, es-Sikenderî, eş-Şâzelî, el-Mâlikî'dir. Genellikle Ebu'l-Hasan İbn Vefâ diye bilinir. Kahire'de 761/1359 yılında doğdu. Tefsir, fıkıh, tasavvuf, edebiyat ve şiir alanlarında eserler veren bu büyük sûfinin öğütlerine dair *Tabâkât-ı Münâvî*'de geniş bir bahis vardır. Nisbesinden de anlaşılacağı gibi Şâzelî Tarikatı'ndan, Mâlikî mezhebinden olan Şeyh Efendi,

Kahire'de dünyaya geldikten kısa bir zaman sonra henüz çocukken babasını kaybetti. Kardeşi Ahmed ile beraber meşhur âlim Şemseddin Muhammed Zeylaî'nin himayesinde büyüdüler. 19 yaşına geldiğinde babasının makamına oturdu. Sohbeti, vaazları, ilmi, etkileyici üslûbu ve şahâne nükteleriyle İslam âleminin her yanından talebe akınına uğradı. Talebeleri ve müridleri çoğaldı. Sûfilîğin temel mevzûlarında söylediği sözlerle kendinden sonrakileri etkileyen biri oldu.

İbn Hacer, *İnbâü'l-Gamr* adlı eserinde şöyle diyor:

"Ruhen uyanık biriydi. Keskin zekâlıydı. Müridleri çoktu. Vezinli, besteli zikir nevîleri icâd ederek insanları topluyordu. Halkı yanına çekmekte müthiş bir istidâdı vardı. el-Kevserü'l-Münzâ, el-Bais ala'l-Halas gibi eserleri vardır. Şiiri tıpkı babasınınki gibi ittihadî eğilimlidir."

İbn Hacer, *Mücem*'inde de Ebu'l-Hasan'ı anlatırken müridlerinin ona duydukları sevgi ve hayranlıkta aşırıya gittiklerini, onun da bazan ilhada varacak türden sözler söylediğini belirtir.

Münâvî, **İbn Hacer**'in bu değerlendirmesini ağır bulur ve "âdeti böyle işte. **Hafız İbn Hacer**, sâfi taifesinden birini ansa bakmaz, ezer geçer. İnşallah Rabbimiz onu da, bizi de affeder." cümlelerini söylemeden edemez.

Makrizî ise meşhur eseri *Hutât*'ında şöyle diyor:

"Heybetli, ince sözlü, belîğ ve lâtif nazma sahip, sevenleri kalabalık biriydi. Müridleri ona bakmanın ibadet olduğunu sanırlardı. Dışarıya fazla çıkmamasına, sürekli gizlenmesine rağmen halk tarafından aşırı bir şekilde sevilir, uğrunda servetler feda edilirdi. 807 yılında vefat edip Kahire'nin Ravda semtindeki evine gömüldüğünde orada yapılan cenaze merasimi gibisini ömrüm boyunca hiç görmedim diyebilirim. Müridleri öyle ilâhîler söylüyor, öyle ilginç zikirler yapıyorlardı ki, ölümlerin ruhları dahi herhalde bu seslerden hoşlanıp cûşa gelmişti!"

Makrizî böyle diyor. Diğer âlimler de Ebu'l-Hasan Ali b. Vefâ'nın tefsir ilminde söz sahibi olduğunu, dillerde hiç durmadan dolaşan bir divanı olduğunu, özellikle ilâhî ve zikirlerinin müthiş etkileyici olduğunu söylüyorlar.

Hafız Zeynüddin Irakî, Ebu'l-Hasan'ın görüşlerine red-

diye olmak üzere *el-Bais ale'l-Halas* adlı bir eser kaleme almışsa da bir çok tabâkât yazarı, Ebu'l-Hasan Ali b.Vefâ'nın fakih, ârif, müfessir ve şair olduğunu söyleyerek onu savunmuşlardır. Hepsinin de ortak açıklaması; Ebu'l-Hasan'ın, İbn Fâriz ve İbn Arabî yolunda olduğu şeklindedir.

Bazı âlimler, Ebu'l-Hasan'ın diğer sûfiler gibi davranmadığını, temiz, kıymetli elbiseler giydiğini, lezzetli yiyecekler yediğini ve çok misafirperver olduğunu söylemektedirler.

Şârânî, Şeyh Ebu'l-Hasan'dan bahsederken "letâfet ve zerâfette eşsiz idi. Ama öyle halleri vardı ki, açıklanıp tefsir edilse boyunlar kopardı."

Sehâvî de *ed-Davû'l-Lâmî* adlı eserinde Şeyh Ebu'l-Hasan'dan bahsetmiş, şiirlerinin ittihadı meyyal olduğunu söylemiştir.

Şimdi Ebu'l-Hasan'ın sözlerinden bir demet sunalım:

"Kişi grubundaki fertleri kendisine tercih etmediği ve onların kendisine verdikleri şeyde gözü olduğu sürece grubuna reis olamaz."

"Kardeşini sakın ha terketme, yalnız bırakma! Ancak kötü bir vasfı, ahlâkı varsa sen bunlara uzak olduğunu ona belirt! Tevbe ettiğinde o, senin has kardeşindir, unutma!"

"Dostunun başına dünyevî bir musibet geldiğinde sakın ha, ayıplama ve onu üzme! Çünkü o, ya Allah'ın yardım edeceği bir mazlum ya günah işlediği için cezaya çarptırılarak sırtını Allah'a dayamış bir günahkâr ya da mükâfatı Allah tarafından verilecek bir kazazededir. İnsanın tükenmeyeceği hususunda garantisi olmadığı bir nimetle övünmesi veya kendi başına gelmesi muhtemel bir belanın arkadaşının başına geldiğinde onu küçümseyip yermesi, aptallık ve alçaklıktır."

"Şeytan ateştir. Hazret-i Rabb ise nurdur. Nur ateşi söndürür. Hazret-i Rabb'in nurundan uzak isen boş yere nefsini yorma!"

"Bir insan salih niyetle evlenirse, evliliği ile de Allah Teâlâ'nın sevgili bir âbidi olur. Ayrıca Allah Teâlâ'ya en büyük engel olan zinâdan da kurtulmuştur. Fakat tek amacı şehvetinin giderilmesi olan birisi evlendiğinde, bu evlilik, onu Rabbinden başka şeylerle meşgul edecek, yaradana gönlünü vermeyecektir."

"Allah Teâlâ kitabında: 'O'na (Adem'e) ruhumdan üfledim' diyor. Öyleyse Hak Teâlâ seni senden daha iyi mutlu eder, sana senden de merhametlidir; anandan, babandan ve herkesten daha şefkatlidir sana! Bunu anla!"

"Âlemin kendisine boyun eğmesini isteyen kişi, sadece Allah'ı sevsin, Allah'ın sev dediklerini sevsin. O zaman tüm kâinat ona itaat için seferber olur."

"Ârif, mârifet deryasındaki ilmi, ancak kabul görecekse bir başkasına anlatmalıdır. Rüyanı kardeşlerine anlatma!" (1)

"Allah'a yakınlık niyeti, âdetleri ibadete çevirir."

"Her velînin velâyât ruhundan bir Hızır temessül eder ki, sûretçe herkesin bildiği meşhur Hızır gibidir."

"Hank, darlık demektir. Hanık dar, sıkışık zarf, zor durum demektir. Sûfilerin kaldığı yere verilen hankâh bu kökten gelir. Çünkü buraya doluşup, yığılarak nefislerini sıkıktadırlar." (2)

"Kim 'Allahım! Kimse bana haset etmesin' diyorsa, Allah'tan hiçbir nimet vermemesini istiyor demektir. Zira vucûdî hüküm (kader), nimetlerin hasetle karşılanmasıdır. Bu, kesinlikle böyledir. Rabbimizin 'Ve hased edenin şerrinden, hased ettiği zaman (felâkın Rabbine sığınırım)' âyetine bakınız. Burada 'izâ' buyurulmuş, 'in' değil. Ayrıca hasedden korunmak, Rabba sığınmak vurgulanıyor ama hasedin varlığından tamamen kurtulmak, kaçınmak anlatılmıyor." (3)

"Ârif olanın riâyâ yapması mümkün değildir. Çünkü ibadeti esnasında Rabbi, ona âyân beyândır. Tüm bildiği ve tanıdığı Hak'tır. Rab'dan başkası göremez ki birilerine riâyâ etmeye kalksın!"

"Herhangi bir şeye olan sevgin, onun zıddına ve düşmanı-na olan kızgınlığın ve öfken kadardır."

"Her şeyden Allah'a sığınma! Sadece şerli ve kötü olanlar-

(1) Yusuf (a.s)'a, Yakub'un tavsiyesine telmih var. (S.A.)

(2) Kelimenin ikinci hecesi gâh; Farsça mekân, yer demektir. Yani sıkışıp dolma yeri, darlık yurdu gibi. (S.A.)

(3) Arapça'da "izâ", "...diği zaman" anlamına gelen bir zarftır. Varlığı kesin hadisenin var olup olmamasını değil, vukû bulacağı zamanı ilgilendirir. "in" edatı "... ise, yaparsa, ederse, varsa" gibi anlamlara gelen bir şart edatıdır. Direkt varlık ya da yoklukla ilgilidir. (S.A.)

dan Allah'a sığın! "

"Doğru olmaktan en uzak taleplerden biri de kulun Rabbi-ni sevab ile istemesidir. Hak Teâlâ dilediğini yapar, istediği şekil-de hükmeder. Kula düşen imtisâldir, Rabbin emirlerine uymak-tır." (1)

"Allah'ın senden daha üstün yarattığı kimselere kötü gözle bakmayasın! Yoksa tıpkı İblis'in melekt sûretten şeytânî surete dönüşmesi (meshedilmesi) gibi sen de kötü bir hâle gelirsın! "

"Kalb Allah'ın evidir sözü, şu demektir: Kul, kalbine ancak Allah'ın sevdiği şeyleri sokmalı, O'nun kerih gördüğü kirli şeyleri kalbinden uzak tutmalıdır."

"Tüm ameller, onları farz kulan Allah'ı unutmamak için gerekli ve farz olmuştur. Tâ ki, Rab'dan gayrına heves edip, Rab-bi unutmasınlar. Rab Teâlâ: 'Ve beni anmak için dosdoğru kıl namazı! ' (2) buyurur."

"Allah Teâlâ: 'Ben yeryüzünde bir halife tayin edeceğim ' derken 'yer' (el-Ard) kelimesi özellikle belirtilmiştir. Çünkü Adem Mele-i Âlâ'da halife idi ki, O'na secdeye kapandılar."

"Kâmil insan, nefisini çiğneyip hazmeden kişidir ki, Rabbi onu kulların diliyle över, yüceltir."

"Kim nimetlerin kendisi için kalıcı olmasını dilerse, Rabbi-na şükretsin 'nimetin sahibi O, veren O, iyilik eden O ' desin."

"Günahlarını hatırlayınca: 'Lâ havle velâ kuvvete illâ bil-lah' (güç ve kuvvet Allah'tandır) diyerek hata yapma! Çünkü bu söz ile kendini temize çıkarmış, günahı da Rabbin verdiği güce izâfe etmiş ve kendine sorgu edilmemesini istemiş olursun! Bila-kis 'Rabbi inni zalamtü nefsi' (Rabbim! Ben kendime kötülük et-tim) de!" (3)

"Kim Allah'tan yüz çevirenleri dost edinirse Rab Teâlâ, onu kulların gözünde küçültür."

"Akıllı kişi, kendini ne kâl ile över, ne de hâl ile yerer. Ama şeriat ona vakti kemâlde bunu emrederse o zaman başka! Nite-

(1) Yani "bu kadar amel yaptım, Rabba en çok yakın olmak benim hakkımdır" diyemez. (S.A.)

(2) Taha, 14.

(3) Kasas, 16.

kim Resûlullah Mustafa (s.a.v.): 'Ben Âdemoğlunun efendisiyim' buyurur."

"Seven (ilâhî aşka düşen) az, inanan (Allah'ın varlığına inanan) çoktur. Az ve yeterli olan, çok ve oyalayıcı olandan hayırlıdır. Oyalanış ve aslı unutuş, zarar olarak yeter!"

"Kim kendi huy ve güdülerine sahip olursa o, Allah'ın kuldur (Abdullah). Huy ve güdülerin yönetip esir ettiği kişi ise nefsinin kuldur. Rab Teâlâ: 'Gördün mü o canının istediğini ilâh edineni? Artık ona sen mi vekil olacaksın?' ⁽¹⁾ buyuruyor."

"Nasihat kabul edip doğru söze kulak veren kul, rezalet ve günahattan emin olur."

"Kılların yeri insan bedeninin yüzeyidir, zâhirdir, içi (bâtını) değildir. Kalpte bir kıl dahi bitiverse insan ölür. O halde kendini, dünyevî amaç ve arzular karışmış hiçbir şeyle meşgul etme! Çünkü böyle bir çaba kalpte bitiveren kıl gibidir. Oysa kalb, kendisine ortak çıktığı zaman hemen orayı terkeden tek Allah'ın evidir. Rab ortak kabul etmez!"

"Allah, bu bedeni boş yere yaratmadı. Onda gözü, haznele-ri, kanalları ve türlü uzuvları razı olacağı bir hikmet için yaratmıştır. Öyleyse Allah'tan başka ilâh olmadığına inanıp tanıklık ettiğin müddetçe yer dolusu günahın da olsa O'nun rahmetinden ümidini kesme!"

"Kişiyi hoşnut eden ve sevindiren şey, ona göre nimettir. Kişiyi kızdıran şey, onun için işkencedir. Tek olan; ondan razı kâlanlar için nimet, ondan nefret edenler içinse azaptır. Allahım! Bize mutlak rızanı ver!"

"Kim, bir zâlimin önünde eğilirse mutlaka ona ateş değecektir. Allah'ın rahmetiyle muamele ettikleri hariç...Zâlîme hizmet etmek de ona boyun eğmek demektir." ⁽²⁾

"Kim, kendi hakkında kibir ve üstünlük duyguları hisse-derse onunla, 'Allah'ın dışında ben de bir tanrıyım' diyen arasın- da fark kalmaz! Bu hâli, ona kâfirlik olarak yeter!"

"Muhakkıkın (derin ve samimî âlim) görevi, düşünen her- kese seviyesince konuşmasıdır. Çünkü her şeyin bir ölçüsü var-

(1) Furkan, 43.

(2) Hüd, 113.

dır. ⁽¹⁾ O halde konuşma ehliyle sözden başka bir halle muhatap olma! Nazar ve tefekkür ehliyle nazar ve tefekkürden gayrı bir halle muhatap olma! Zevk (Rabbın aşkının verdiği zevk) ehliyle de ancak zevk hâli ile muhatap olabilirsiniz."

Burada onun sözlerine son veriyoruz. Ebu'l-Hasan, iştıyak ve aşk ehliydi. Hakkında pek çok kerâmet anlatılır. Burada bir tanesini anlatahım:

"Hacca gitmişti. Hacılar susuzluktan yanıyor, neredeyse telef oluyorlardı. Ebu'l-Hasan'ın yanına gittiler. Ondan duâ istediler. Ebu'l-Hasan, gönlünün derinliklerinden gelerek:

*Susuzlukları suya kandır ikrâmınla,
Uçtu akıl, mecnûn oldu firâkınla* ⁽²⁾

ilâhîsini okudu. Birden gökyüzünde bulutlar birikmiş, yağmur tüm bereketiyle susuzluktan yananların üzerine boşanmıştı. Herkes suya doydu; kırbasını doldurdu."

Ebu'l-Hasan Ali b. Vefâ hazretleri, birçok sahada eser vermiştir. Bunlardan birkaçını sayalım: 1) *el-Bâis ala'l-Halâs fi Ahvâli'l-Havâss*. 2) *el-Kevserü'l-Münzâ' Mine'l-Ebhuri'l-Erbâa*. 3) *el-Mesâmiu'r-Rabbâniyye*. 4) *Mefâtihu'l-Hazâini'l-Aliyye*. 5) *el-Urûş*. 6) *Muveşşehât*. 7) Şiirlerinin toplandığı bir *Divân*...

KAYNAKLAR: Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-Lâmi li Ehli'l-Karni't-Tâsi*, Kahire, 1353 h., c.6, s.21; İbnü'l-İmad, *Şezerâtü'z-Zehab*, Kahire, 1350 h., c.7, s.72; İbn Hacer el-Askalânî, *İnbâü'l-Gamr bi Ebnâi'l-Ömr*, Kahire, 1389 h.; İsmail b. Muhammed el-Bağdâdî, *İzahu'l-Meknân fi'z-Zeyli Alâ Keşfu'z-Zünûn*, İstanbul, 1945 m., c.1, s.161; İsmail b. Muhammed el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-Ârifîn*, İstanbul, 1951 m., c.1, s.827; Brockelmann, *GAL*, Leiden, 1934, II:120; el-Makrizî, *el-Hutât*, Kahire, c.2, s.177; Abdurraûf el-Münâvî, *el-Kevâkıbü'd-Dürriyye*, Tahkik; Abdülhamid Salih Himdan, Kahire, 1994, c.3, s.145-167; Ömer Rıza Kakhâle, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, Beyrut, 1993, c.2, s.525; Dr. Abdülmünim el-Hüfnî, *el-Mevsûatü's-Sâfiyye*, Kahire, 1992, s.407-410.

SAİD AYKUT

- (1) Ya da "Rabb Teâlâ nezdinde her şeyin bir ölçüsü, adedi ve kadere vardır" diye çevrilebilir. (S.A.)
- (2) Metinde "Zama" tabiri geçmektedir. İki su içimi arasındaki süre, susuzluk nöbeti demektir. Sâfi literatüründe ise Rabb'dan ayrı düşmektir. (S.A.)

EBÛ HÂMİDÜDDÎN-İ AKSARÂYÎ (SOMUNCU BABA) (R.H) (ö.815/1412)

Ebû Hâmid hazretlerinin doğum yeri Kayseri'dir. Doğum tarihinin 1325 olduğu rivayet edilir. Tam adı **Ebû Hâmidüddîn-i Aksarâyî** olmakla birlikte, kendisine çeşitli isimler atfolunmuştur. Bunlar şunlardır: **Hâmid b. Musa, Hâmidüddîn el-Aksarâyî, Şeyh Hâmid-i Velî, Ekmekçi Baba, Ekmekçi Koca, Somuncu Baba, Hâmidüddîn-i Kayserî.**

Babasının **Şeyh Şemseddîn Musa** olduğu ve Ebheriyye Tarikatı'na mensub olduğu kaydedilir. **Ebû Hâmid** hazretlerinin doğum yeri olarak Kayseri ilinin Akçakoca köyü gösterilir.

Ailesinin Türkistan'dan geldiği kaydedilir. Bir Bayramî şeyhi olan **Bosnalı Sarı Abdullah Efendi** hazretleri, "*Semerâtu'l-Fuâd*" adlı eserinde bu hususu şu şekilde nakleder:

*Çünkü geldi Rûm'a cânib-i şarktan Hamid
Halk-ı Rûm'a oldu zâtı serbeser zill-i medîd.*

Bu beyt, öyle sanıyoruz ki, onun mânevî eğitimini tamamladıktan sonra, şeyhi tarafından Anadolu'ya görevli gönderilişini ifade etmektedir.

İsmail Hakkı Toprak hazretlerinin talebelerinden **Hulûsî Ateş Efendi**, *Divân*'ında, **Ebû Hâmid**'in Irak'tan Kayseri'ye göç etmiş olduğunu söyler.

Maddî doğumunun Kayseri olmasına karşılık, mânâ dünyasına doğduğu yer Erdebil'dir. Mutasavvıflar, tasavvufî hayata atıldıkları yer ve tarihe, esas doğum yeri ve doğum tarihi olarak bakarlarsa; kendilerini bu dünyaya doğuran kişi (şeyh) de onların mânevî babalarıdır.

Kayseri, bir ilim merkezi idi. **Ebû Hâmid** hazretlerinin burada, esash bir medrese eğitimi aldığı söylenir. Onun ilk tasavvufî tecrübesi de Halvetiliğin kollarından biri olan Ebheriliğin şeyhlerinden babası **Şemseddîn Musa** eli ile olmuştur.

Ebû Hâmid hazretleri, zâhirî ilimleri de almıştır. Onun bu

konudaki hocaları, başta babası ve Kayseri'nin diğer ulemâsıdır.

Ebû Hâmid hazretleri, medrese eğitimi tahsil edip, devrin münevver (aydın) leri arasında yerini almış olmasına rağmen ruhunun derinlikleri tatmine ulaşamaz; ilim-amel bütünlüğünü özlemeye başlar. Fitrî yeteneği, yani doğuştan iç âlemini kaplayan bir Allah sevgisi dürtüsü, onu olgunlaşma ve yetkinleşme yolu olan tasavvufa sevkeder.

İmam Gazâlî hazretlerinde gördüğümüz yakîni arama duygusu, hemen her sūfinin hayatında şu veya bu şekilde kendisini belli eder. Bazı insanları basit, zâhidâne bir hayat tarzı tatmine ulaştırırken, bazıları daha da özleşmeyi, daha da derûnleşmeyi ve iç âleme yol bulmayı arzular. Bu bakımdan insanların yaratılışlarından gelen bir farklılık bulunur. Kimi insanlar, iki rekat namaz kılarak rûhî doyuma ulaşırken, **Seyyid Ahmed Rufâî** hazretleri gibileri sabaha kadar, Kur'ân, hadis okur, zikir çeker, namaz kılar, dualar eder, gözyaşları döker, şafağın ilk ışıkları sökerken; *"geceleri ne kadar çabuk geçiyor ya Rabbi!"* der ve sınırsız iştîyâkını, doyuma olan özlemini dile getirir. Bu, insanın kendi ruhunun derinliği ile, kabının büyüklük veya küçüklüğü ile alâkalı bir husustur. Rûhânî oluşları kabul edebilme kapasitesi her insanda bir değildir. Bu farklılık, ince bir hikmete, ince bir nükteye dayanmaktadır. **Ebû Hâmid** hazretleri, mânevî tatmine ermek için seyahata çıkar. Kendine şeyh arar. Sonunda Şam'a gider. Orada Hankâh-ı Bâyezidiyye'ye yerleşir. Burada sohbetlere, zikirlerle iştirak eder. Riyâzetler yapar, çileler çıkarır. Bu uygulamalar sırasında, dergâha gelen veya orada bulunan şeyhlerle görüşür. Ancak bütün bu çabaları boşunadır. Bir türlü aradığını bulamaz.

İçinde bulunduğu hâli etrafındaki mâneviyat erbabına anlatır; izah eder, derman arar, sonunda bir Allah eri ona, Erdebil'de **Şeyh Sadruddîn** hazretlerini tavsiye eder. Şeyh, o sıralarda Tebriz yakınlarında Hoy kasabasında oturmaktadır. **Şeyh Alâeddîn Erdebilî** hazretleri tasavvufi olarak Halvetiyye Tarikatı'na mensuptur. Bu Şeyh mânevî emaneti, **Sâfiyyüddîn Erdebilî**'den o da Halvetiliğin önemli simalarından olan **İbrahim Zâhid Geylânî**'den almıştır.

Ebû Hâmid, uzun bir yolculuktan sonra Hoy kasabasına gelir, Şeyh'e bağlanır. Bu Şeyh'in yanında ne kadar kalmıştır, bilinmez. Ancak sülûkunu, bu mübarek zâtın yanında tamamlamıştır. Onun yanında çile, sohbet, zikir gibi uygulamalar yapmıştır.

Bu mânevî eğitimlerin sonunda **Ebû Hâmid** olgunlaşır.

Şeyh Sadrüddîn, bir gün bütün müridlerini Hoy'da Makâm-ı Şemseddîn denilen yerde topladı. Şemseddîn Makamı, halkın ziyaret ettiği önemli bir yerdi. **Şeyh Sadrüddîn**, burada zikir halkası kurdu ve töreni başlattı. Namaz vakitlerinde ara vermek şartıyla, bu zikir toplantısı müridlerin dayanabildiği süre boyunca devam etti. Gece ve gündüz, ara vermeden süren bu zikir ile yerler gökler inledi, sahrayı velvele aldı, feleklerde melekler hayran kalıp deverân ettiler. Ölümüne bir zikirdi bu.... Bu yüksek frekanslı zikre dayanamayan müridler, yavaş yavaş Makâm-ı Şemseddîn'i terkettiler. Halkadan bir çıkan bir daha giremiyordu. Evliyânın en büyüğü **Abdülkâdir-i Geylânî** hazretlerinin ve **Seyyid Ahmed Rifâî** hazretlerinin de ifade ettiği gibi gerçek zikir halkasında birkaç kişinin âhirete intikâl etmesi gerekirdi. Zikir, bir elek gibi zayıfları ayıkladı, ayıkladı; sonunda mânevî gücü üstün müridler kaldı. Zikir yine devam etti. Zikirden ayrılmalar, kopmalar o noktaya vardı ki, sonunda Şemseddîn Makâmı'nda bir tek mürid kalmıştı: **Ebû Hâmid** hazretleri. Ortada, boynu bükük, kendinden geçmiş, dizüstünde oturur vaziyetteydi. Ağır imtihan sadece o kazanmıştı. **Şeyh** yanına vardı. "*Mübârek ola, artık yeter evlâdım*" dedi ve onu içinde bulunduğu sarhoşluktan kurtardı. Baygın gözler ve sapsarı bir yüzle **Şeyh**'inin elini öptü.

Şeyh Sadrüddîn hazretleri, kendisine intikâl eden mânevî emaneti bırakacak saf bir sîne arıyor fakat bulamıyordu. Temiz bir kalb ve tam bir boyun eğişle kendine teslim olan **Ebû Hâmid** hazretlerini görünce, aradığını bulduğunu anlamıştı. Onun mânevî eğitimi hedefine ulaşınca, imtihan için bu toplu zikir halkasını kurmuştu. Gerçekten, **Ebû Hâmid**'in dışında herkes bu imtihanda başarısız kalınca, **Şeyh**'in tahmini doğru çıkmış oldu. Ona: "*Oğlum, şimdiden sonra Anadolu'ya git*" diyerek icâzet verdi.⁽¹⁾

Şeyh Sadrüddîn, mânevî emanete nail olan **Ebû Hâmid** hazretlerine başbaşa kaldıkları halvethânesinde şu sözleri söyleyerek, bu aşk kütüğünü, tutuşturmak üzere Anadolu topraklarına fırlatır: "*Ey şerefli oğlum, ey hidâyet rehberi evlâdım! Müridin*

(1) Tasavvufta mânevî emanet, Rahman Sûresi'nin 26. ve 27. ayetlerinde belirtilen husus yani kişinin kendine hâl edinmeye muvaffak olmasıdır. Bu, Allah'ın haricinde her şeyin (yani bütün varlıkların) fânî oluşu (yani geçici oluşu) sadece Allah'ın kalıcı ve devâmî oluşudur. İnsan ruhunun Allah'tan bir üfürük (nefha) olması münasebetiyle o ruhun, geçici bedenin isteklerinden sıyrılıp ve bedensî arzulardan vazgeçmesi, bir başka deyişle, tasavvuftaki fenâ-bekâ halini elde etmektir.

içindeki öz ateş gibi tutuşsun da velîlik güneşi Anadolu'ya doğsun istemiştik. Ancak bizim buralarda bu büyük emaneti yüklenecek bir er bulamamıştık. Ey velîlik göğünün güneşi oğlum, artık sen buna lâyık olarak, saadet ve ikbal ile Anadolu'ya gidip orada hakikat nurunun ışıltılarını yayasın."

Ebû Hâmid'in kısa zamanda olgunlaşmış önemli bir görevle Anadolu'ya tayin edilmesi, bazı müridlerin insanî yapı gereği onu kıskanmalarına sebep olmuştu. **Ebû Hâmid** hakkında kötü zan besliyorlardı. **Şeyh Sadruddîn** bunlara dönerek şöyle dedi: "*Gi-din, gözden kayboluncaya kadar Ebû Hâmid'in ardından bakın. Arkasına bakarsa, Acem ülkesi (emanet sahibi velîlerden) boş kalmaz.*" Onlar da **Ebû Hâmid'in** ardından bakarlar. **Ebû Hâmid**, gözden kaybolana kadar arkasına dönüp iki kere bakar. Demek ki Acem ülkesinde mânevî emanete lâyık kişiler zuhûr etmeye devam edecektir. Müridler bu duruma sevinerek teselli bulurlar. **Ebû Hâmid** hazretleri, **Hızır (a.s)** ile sohbet edip üveysilik yolundan istifade etmiş ve ondan ilm-i ledûn sırrını elde etmiştir.

Şah-ı Nakşbend hazretlerinin, kendisinden uzun seneler önce ölmüş **Abdülhâlık Guddüvânî** hazretlerinin rûhâniyetinden nasip alışı gibi **Ebû Hâmid** hazretleri de kendisinden çok uzun asırlar önce ölmüş **Bâyezid Bistâmî** hazretlerinden feyz almış, onun rûhâniyetinden istifade etmiştir. ⁽¹⁾

Ebû Hâmid hazretleri, şeyhinden aldığı icâzetle, doğduğu yer olan Kayseri'ye gelir. Muhtemelen burada bir tekke inşa eder ve insanları irşâda başlar. Onun irşâdı ile etrafında çeşitli kesimlerden insanlar toplanır.

Ebû Hâmid hazretlerinin Kayseri'ye gelişi, 1390 yıllarına tesâdüf eder. Yanında **Şeyh Şücaeddîn Karamânî** gibi yetkin kişiler vardır.

Ebû Hâmid hazretleri, aldığı mânevî bir işaretle **Hacı Bayram Velî'yi** Kayseri'ye davet etmek ister. Bu görevi, **Şeyh Şücaeddîn Karamânî** hazretleri'ne verir. Tasavvuf yoluna girmeden önce adı **Nûmân Efendi** olan **Hacı Bayram Velî** hazretleri,

(1) Hayatta olan birinin ölen birinden istifadesi nasıl olur? Bunun cevabı basittir: Sevgi. Ölen kişinin ruhu yok olmaz, diridir. Evet, beden çürümüş, yokolmuştur. Hayatta bulunan kişinin de ruhu vardır. Ölenin ruhu ile hayatta olanın ruhu, zaman ve mekânı aşan bir yöne sahiptir. Çünkü bütün insanların ruhu, Rab Teâlâ'nın tasarrufu altındadır. Bağlı olduğu ilâhî öz, zaman ve mekândan münezzehtir. Yani zaman ve mekânı aşmıştır.

kendisine davet edildiği iletilince *"Davete icâbet etmek sünnettir."* diyerek, olumlu cevap verir.

Hacı Bayram Velî hazretleri, **Şeyh Şücâ** ile Kayseri'ye varır. Tekkeye gider, **Şeyh'in** elini öper. O gün, bir Kurban Bayramı günüdür. **Ebû Hâmid** hazretleri, hem birbirini seven iki ruhun karşılaşp huzur bulması ve sevinmesi, hem de o günün bayram günü olması dolayısıyla müderris **Nûmân Efendi'ye** *"Bayram"* adını verir. **Ebû Hâmid**, mânevî emaneti vereceği saf gönlü bulmuştur.

Hacı Bayram ve şeyhi **Ebû Hâmid** hazretlerinin 1393 senesindeki bu buluşması, 1412 senesine kadar, ondokuz yıl ayrılmaz bir beraberliğe dönüşecektir. Ne mutlu senelerdir bunlar...

Ebû Hâmid hazretleri, Kayseri'de muhtemelen beş sene kalmıştır. Rivayetlere göre, **Ebû Hâmid** hazretlerinin Bursa'ya hicret etmesi 1395 dolaylarındadır.

Ebû Hâmid hazretleri Bursa'ya gittiğinde, orada bir fırının bulunduğu şimdiki Pınarbaşı Mezarlığı'nın üst tarafında yerleşir. Orası, şehrin bir parça dışında kalan bir mahalledir.

Ebû Hâmid hazretleri, melâmî meşreb bir zâttır. Melâmî, İslâm'ı yaşarken kınayanların kınamasından korkmayan, kendisini küçük gösteren, halk içinde kendisini gizleyen kişi demektir. **Ebû Hâmid**, psikolojik yapısına uygun olarak kendisini şehir halkından gizler. Geçimini sağlamak ve kendisini gizlemek üzere, ekmekçilikle meşgul olur. Her gün dağa gider, odun getirir, küçük fırınında ekmek yapar. Rivayete göre, ekmek pişirecek odun bulamayınca, mum alevi ile bu işi yaparmış. Bugün yanyana yaptığı iki küçük fırın hâlâ ziyaret edilmektedir. Fırının sol tarafındaki tek odalı evde ikâmet eden **Ebû Hâmid** hazretleri, yine bu odanın içinde küçük bir hücreye girip çile çıkarırmış.

Ebû Hâmid hazretleri, dualarıyla ve ekmeklerinin bereketiyle Osmanlı Devleti'nin başkentinde ayrı bir önemi hâizdir. Bu mübarek Allah dostu, pişirdiği ekmekleri, Ulu Cami'nin karşısında, Sahafılar Çarşısı'nın ortasında *"Somunlar, mü'minler!"* diyerek satardı. Rivayete göre ekmekleri çok lezzetli olduğu için halk tarafından çabucak satın alınıp tüketilirdi. Onun ekmek sattığı bu yerde, Cumhuriyet döneminin ilk zamanlarına kadar, cami cemaati toplanıp topluca dua ederlerdi.

Ebû Hâmid hazretleri, ekmekçilikle tanındığı için halk arasında "*Somuncu Baba*" olarak tanınırdı. Ona "*Ekmekçi Baba*" da denirdi.

Ebû Hâmid hazretlerinin bir merkebi vardı. Rivayete göre bu merkebin ilginç bir özelliği vardı. Haram paradan alınan ot ve ya kırma önüne konduğunda, bu hayvan yemezmiş. Sahibinin helâl ve haram konusundaki hassasiyeti, her kullandığı merkebi-ne de geçmişti.

799/1396 yılında Niğbolu Savaşı'nı kazanan **Sultan Yıldırım Bayezid**, Allah'a şükretmek üzere bir cami yaptırmaya karar verir. Caminin yerinin neresi olacağı hususu, **Emir Sultan'a** bırakılır. O da keşfen Nuh aleyhisselamın kavminden bir mü'mine (inanan) kadına ait olup, tufandan haberi bulunmayan, bu yüzden gemiye binemeyen, fakat oturduğu yer Allah tarafından korunan bir kadınla görüşür. Kadın, cami için en uygun yerin kendi tufan değmemiş arazisi olduğunu söyler ve yerini **Emir Sultan** hazretleri'ne gösterir. **Emir Sultan** hazretleri de **Sultan Yıldırım Bayezid Han'a** durumu arz ederek caminin yapılacağı yeri belirler.

Cami yapılmaya başlanır. 803/1400 senesinin Mart ayında inşaatı bitince, **Yıldırım Bayezid** kanaatini sormak üzere, yanına damadı **Emir Sultan'ı** alır. Beraberce caminin içini, dışını, her tarafını gezerler. Camide yapı itibarıyla bir noksanlık bulunup bulunmadığını soran **Yıldırım Bayezid'e**, Allah dostu **Emir Sultan** hazretleri: "*Efendim, mübarek olsun, cami pek güzel olmuş. Ama dört köşesinde birer meyhane eksik*" cevabını verir. **Yıldırım: "Aman Emir, nasıl olur?"** derse de lâıyk olduğu şu cevabı alır: "*Kalb, Allah'ın evidir. O evin etrafını (mideyi) şarapla doldurmakla bir sakınca görmüyorsunuz da caminin etrafında meyhane kurmakta mı mahsur buluyorsunuz? "* **Yıldırım Bayezid, Prens Olivera'nın** sefahat hayatına teşvik etmesiyle içkiye mübtelâ olmuş, o sırada herkes tarafından tenkid edilecek derecede içki içmekteydi. Yani **Emir Sultan** hazretlerinin yaptığı bu eleştiriyi haketmişti.

Bir Cuma namazı ile caminin açılışı yapılacaktır. **Yıldırım**, ilk hutbe ve Cuma namazını kıldırma görevini ifâ etmek üzere, damadı **Emir Sultan** hazretlerine ricada bulunur. Ancak **Emir Sultan** hazretleri: "*Zamanımızın en büyük kutbu (yani devrin en büyük Allah dostu) şehrimizde iken nasıl olur da biz kıldırabiliriz? "* diye özür beyan eder. **Yıldırım**, bu kutbun kim olduğunu so-

runca, bu zâtın, herkesin "Somuncu Baba" diye tanıdığı **Ebû Hâmid** hazretleri olduğu ortaya çıkar. Ancak şöhretten kaçan **Ebû Hâmid**, bu durum karşısında **Emir Sultan** hazretlerine: "Bizi ele verdiniz Sultanım" demekten kendini alamaz. **Yıldırım Bayezid**, **Ebû Hâmid** hazretlerine ilk Cuma namazını kıldırmasını ve hutbesini de okumasını rica edince, o: "Ulülemre itaat farzdır" diyerek bu teklifi kabul eder.

Ebû Hâmid hazretleri, Cuma hutbesinde, "açıcı" anlamına gelen Kur'ân-ı Kerim'in birinci sûresi "*Fatiha-i Şerife*" nin üç ayrı anlamını açıklar. O sırada camide hazır bulunan devrin Şeyhulislâm'ı **Molla Fenârî**, **Ebû Hâmid** hazretlerinin bu hutbesini şöyle özetler: "İlk verdiği mânâ, herkesin bildiği; ikinci verdiği mânâ, bir kısım insanların bildiği; son verdiği mânâ da kimse'nin bilmediği tarzdaydı." **Molla Fenârî**, o sıralar *Fatiha Sûresi*'nin tefsirini yazmaya çalışmaktadır. *Fatiha*'nın incelikleri üzerinde kafa yormakta, bazı konularda problemleri vardır. Cuma hutbesinde hiç beklemediği bir anda, ilginç bir *Fatiha* tefsiri ile karşılaşınca son derece memnun kalır. Namazdan sonra **Ebû Hâmid** hazretlerine gider; *Fatiha* tefsirini özet olarak kendisine bir daha yapmasını rica eder. O da yapar. **Ebû Hâmid**'in konuşmasını özetle kaleme alan **Molla Fenârî**, daha sonra bu tefsiri genişleterek yeniden yazar. Onun yaptığı *Fatiha* tefsiri, el yazması olarak İstanbul'daki kütüphanelerimizde mevcuttur.

Devrin Şeyhulislâm'ı **Molla Fenârî**'nin bile ilminden istifade ettiği göz önünde tutulursa, **Ebû Hâmid** hazretlerinin ilmi açıdan büyük bir kapasiteye sahip olduğu ortaya çıkar.

Ebû Hâmid hazretlerinin hutbesine herkes hayran kalır. Sokaklarda her gün ekmek satan ihtiyar, ak sakallı, muhterem zât, o gün minberde devrin en büyük âlimi gibi *Fatiha*'ya ince ve derin mânâlar vermekle yücelmektedir. Cemaat, namazdan sonra **Ebû Hâmid** hazretlerinin elini öpmek üzere caminin üç ayrı kapısında toplanır. **Ebû Hâmid**, caminin üç kapısından aynı anda çıkarak kendisine saygı duyanları şaşkınlık içinde bırakır.

Bu olaydan sonra **Ebû Hâmid** tanınmış, bir anda şöhreti her tarafı kaplamıştır. Kendisini gizlemeyi, melâmî meşreb olmasının gereği bir hayat yolu olarak seçen **Ebû Hâmid** hazretleri, bir anda şöhret afeti ile yüzyüze gelmenin sıkıntısını hissetmeye başlar. Bursa'da biraz daha kalır. Sonunda bir anda gökyüzünde görülp kaybolan bir kuyruklu yıldız gibi Bursa semalarından silinip

gider.

Bursa'da Çelebi Sultan Medresesi'nde müderrislik yapan **Hacı Bayram Velî** hazretleri de kendisine, her nereye giderse arkadaşlık yapıp hizmetinde bulunmak üzere ricada bulunur. **Ebû Hâmid**, kendisine tam anlamıyla tertemiz bir gönülle teslim olan bu büyük azizi, uzun sürecek bir yol arkadaşı olarak kabul eder.

803/1400 yılının bahar aylarının başlarında Bursa'yı terkeden **Ebû Hâmid** ve müridi **Hacı Bayram Velî** hazretleri, Hicaz'a giderler. O seneler hac, temmuz ayına tesadüf etmektedir. Oldukça yavaş süren ve muhtelif yerlere uğranılarak yapılan bu yolculukta, hac farızasının 1401 senesinde yerine getirildiği düşünülebilir.

Ebû Hâmid'in bu yolculuğunda, yanında **Halil Taybî** adlı oğlu da vardır. Bu onun küçük oğludur. Hac ve yolculuk 1403 yılına kadar sürer. **Ebû Hâmid** ve **Hacı Bayram** hazretleri, hac farızasını yerine getirirler. Giderken Şam'a ve çeşitli yerleşim birimlerine uğrarlar. Ziyaretler, tanışmalar birbirini izler.

Ebû Hâmid hazretleri ve **Hacı Bayram Velî**'nin 1402 Ankara Savaşı sonucu, **Timur**'un galip geldiği bir ortamda Anadolu'da bulunmayışları, onları muhtemel bir esirlik hayatından kurtarmıştır. Zira **Timur**, savaştan sonra fethettiği topraklardaki âlim ve sanatkarları toplayıp Semerkand'a göndermişti. **Hacı Emir Sultan** hazretlerinin bile bu esirler arasında olduğu söylenir.

Ebû Hâmid'in bu uzun seyahatte iki amacı vardı: Biri, adını sanını unutturmak, diğeri de hac vazifesini yapmak.

Ebû Hâmid hazretleri 20 Eylül 1412 (h. 815) tarihinde Aksaray'da vefat etmiş, orada defnedilmiştir. Mezarı oradadır. Kayseri Hunat Hatun Medresesi dolaylarında, **Ebû Hâmid** hazretlerine ait bir türbenin bulunduğundan bahsediliyorsa da tarihî ve ilmi deliller bunu doğrulamamaktadır.

Ebû Hâmid hazretlerinin iki oğlu vardır: **Halil Taybî** ve **Yusuf Hakikî**. **Yusuf Hakikî**'nin mezarı babası gibi Aksaray'dadır. **Yusuf**'un *Muhabbetnâme*, *Hakikînâme*, *Divân*, *Mefâtihu'l-İmân* çevirisi ve babası **Ebû Hâmid**'in yazdığı "*Kırk Hadis*" şerhi vardır.

Müridleri

Hacı Bayram Velî, **Şeyh Şücâeddîn Karamânî**, **Muzaf-**

feruddîn Lârendevî, Kara Şemseddîn, Ak Bedreddîn, Kızılca Bedreddîn, Muslihiddîn Karamânî ve oğulları Halil Taybî ile Baba Yusuf Hakîkî.

Tarikat silsilesi:

a)Hz.Ali'ye ulaşan silsile:Hz.Muhammed (s.a.), Hz.Ali (r.a.), Hasan-ı Basrî, Habîb-i Acemî, Davûd Tai, Ma'rûf-ı Kerhî, Serî es-Sakatî, Cüneyd-i Bağdâdî, Mîmşâd Dineverî, Ahmed Dineverî, Muhammed Bekrî, Vecihüddîn el-Kâdî, Ebû'n-Necîb Sühreverdî, Rûkneddîn Mahmûd Sencâsî, Kutbüddîn Ebherî, Şihâbüddîn Tebrizî, Cemâlüddîn Tebrizî, İbrahim Zâhid Geylânî, Sâfiyyüddîn Erdebilî, Sadreddîn Erdebilî, Ebû Hâmid hazretleri.

b)Hz. Ebû Bekir'e ulaşan silsile:Hz.Muhammed (s.a.), Ebû Bekir (r.a), Selmân-ı Fârisî, Kâsım b.Muhammed b.Ebû Bekir, İmam-ı Ca'fer-i Sâdık, Bayezid-i Bistâmî, İbrahim-i Hindistânî, Musa el-Bistâmî, Ebu'l-Hasan Cürcânî, Ahmed Horasanî, Süleyman Isfehânî, Süleyman Necdî, İshâk Harezmî, Sa'deddin Bağdâdî, Mahmûd-ı Basrî, Hasan Esterâbâzî, Süleyman İskenderânî, İbrahim Basrî, Sâdî er-Rûmî, Ebû Hâmid hazretleri.

Eserleri: 1.Şerh-i Hadîs-i Erba'tın 2.Zikir Risâlesi 3.Silâhu'l-Mürîdîn (Zamanımıza kadar ulaşamamıştır).

Bunlardan Zikir Risâlesi, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi'nde üç asır öncesine dayanan mazisi ile en eski nüshadır.Araştırmacılardan birisi, Zikir Risâlesi'nin sonunda, yazarı Ebû Hâmid hazretlerini birtakım övgü sıfatları ile anlatırken geçen "*Kâşifu'l-Estâr*" (Perdeleri kaldıran) ibaresini kitabın adı zannederek, kayıt altına almıştır. Ebû Hâmid'in böyle bir eseri yoktur.

Ebû Hâmid hazretlerine atfedilen bir şiir:

*Senden dolu iki cihân
Oldum zuhûrundan nihân
Ger bulmayam seni ayân
Yâ Rab n'ola benim hâlim*

*Dilde kanat olmaya
Zühd ile tâ'at olmaya
Senden hidâyet olmaya
Yâ Rab n'ola hâlim benim*

*Şol gün ki mizân kurula
Hak tapusunda durula
Halâyık oda sürüle
Yâ Rab n'ola hâlim benim*

*Ağlarım üşde zâr ile
Kaldım diriğ ağıâr ile
Bilişmedim, Sen yâr ile
Yâ Rab n'ola hâlim benim*

*Hâmidî'nin gözyaşı
Doldurur dağ ile taş
Bilmem nidem garib baş
Yâ Rab n'ola hâlim benim.*

Ebû Hâmid hazretlerinin mânevî mirasından bazı parçalar:

"Kişinin Allah Teâlâ ile ilm-i ezeltde yapmış olduğu ahdinde sadık olduğunun alâmeti, sözlerinde doğru olmasını, vaadlerini yerine getirmesini ve bütün hallerde kendisine emanet edilen şeylere hıyânet etmemesini gerektirmektedir. Her kim, Allah ile yapmış olduğu ahdi bozar ve kendisinde bu üç kötü hâl zuhûr ederse o kimse hakiki münâfıktır. Bu halden sakın! Allah korusun."

"Âhir zamanda, ilmin ve Kur'an-ı Kerim'in insanlar arasında yok olması, Kur'an lafzının ve dinî ilimlerin unutulması demek değildir. Bilâkis, Hz. Ömer (r.a)'in de dediği gibi zaman geçtikçe dedikodu (işin laf tarafı) çoğalarak büyük bir tehlike meydana gelecek, bu esnada sözleri ve işleri kalmayınca ilim de yok olup gidecektir. Ancak Cenâb-ı Hak, haklarında 'yapmadığınız şeyleri niçin söylersiniz?' ⁽¹⁾ buyurduğu cinsten âlim taslakları (sahte, uyduruk âlimler) gelecektir ki, onlar cahillik derecesine inmiş olacaktır."

"Ebû Hureyre (r.a)'den naklen Hz. Peygamber Efendimiz (s.a): 'Her kim benim üzerime salavât getirirse, Allah da ona rahmet eder. Ondan o hatayı (günahı) giderir, onun için on derece yükseltir.' buyurmaktadır."

⁽¹⁾ Saff, 2.

"Ebû Hâmid hazretleri, bu hadis-i şerîfi şöyle açıklar: 'Bu hadis-i şerifte, Allah'ın ilâhî feyzinin **H.z. Muhammed** (s.a)'in ruhu vasıtasıyla ulaşacağına işaret vardır. Çünkü **H.z. Muhammed** (s.a), ezeli ve ebedî olarak en yüce mertebeye ulaşmıştır. Dervişe gereken ve yakışan şudur: Rasûlullah (s.a)'a salavât getirmeye (yani Allahümme sallî alâ Muhammedin ve âlâ âli Muhammed demeye) devam etmek ve O'nun mübarek sünnetlerini tatbik etmek (hayatına bilfiil geçirmek, uygulamak) ile O'nun huzuruna yakınlaşmanın yollarını aramak olmalıdır. Her kim, O'na bir salât ile yaklaşırsa, O'na uyulması sebebiyle on sevab kazanmış olur. Kendisi ile Allah arasında nurdan on perde kalkar. Yine O'nun için Cenâb-ı Hakk'a yakınlık derecelerinden on derece yükselmiş olur. Zira Allah Teâlâ, 'Her kim bir sevab işlerse, onun için bu işlediği sevabın on katı vardır' ⁽¹⁾ buyurmuştur."

"Şüphesiz ki, Allah Teâlâ'ya varan yolların en kısası, Allah'ı zikretme yoludur. Mâlî ve bedenî ibâdet gibi ibâdet çeşitlerinden Cenâb-ı Hakk'a en iyi ve en güzel bir şekilde yaklaştıran şey, Allah'ı zikretmek (anmak) tir. Her kim, dili ile cismânî ve rûhânî bütün azâları ile zikir yolunu severse en yüce hedefe (maksûda) ermiş ve en yüce tevhid mertebesine ulaşmış olur."

H.z. Muhammed (s.a), **Ebû Hureyre**'nin aktardığı bir mübarek sözünde şöyle der: "Allah'ın kuluna en yakın olduğu zaman, gecenin son kısmı (yani teheccüd namazının kılındığı, imsaktan önceki seher denilen vakittir) dır. Eğer senin bu saatte Allah'ı zikredenlerden olmaya gücün yeterse öyle ol, zikret." **Ebû Hâmid** hazretleri bu hadisi şöyle açıklar: "Kulun Allah'a tam anlamıyla yakın olabilmesi, bedenî meşguliyetlerin hepsinden sıyrıldığı zamandır. Çeşitli şeylerle zihinleri meşgul olan kimselerin bu durumdan kurtulmaları, ancak duyu organlarının kendilerini meşgul edecek olan şeylerden vazgeçmesi ve dinlenmesi ile mümkün olur. Bu ise ancak gecenin sonunda olur. Fakat insan, zaman ve mekândan sıyrılıp ezel ve ebed ile birleştiği zaman, onun için ne göz kalır, ne de kendisinden bir eser (varlık) kalır. O zaman, Allah ile kul arasında yakınlık ve uzaklık diye bir şey kalmaz."

Ebû Hâmid hazretleri, **H.z. Aişe** (r.a) annemizden aktarılan şu hadisi de ilginç bir yorumla açıklar: "Her kim ölümle Allah Teâlâ'ya kavuşmayı arzularsa, Allah da ona kavuşmayı arzu-

(1) Enam, 16.

lar. Her kim de (ölüme hazırlıklı olmadığından ve günahları sebebiyle) Allah'a kavuşmayı istemezse, Allah da ona kavuşmayı istemez."

"Bu hadîs-i şerifte Hz. Rasûlullah (s.a), ölüm gelmeden önce ona hazırlıklı olmamızı teşvik ve tavsiye etmektedir. Zira muhabbet (sevgi), arzuya doğru çağırır (Yani sevgi, arzuyu gerektirir). Arzu, kabiliyetle sebeplere yapışmayı gerekli kılar. Bu ise mü'minler için zâhîrî ibâdetleri yapmakla, ârifler için kalbî muâmeleleri düzeltmekle ve muvahhidler (tevhid ehli) için de Allah yolunda yok olmakla mümkündür. Buna göre her bir ölüm için tabîî veya irâdî (kulun isteği ile) olarak bir hazırlık vardır."

Üsâme b. Zeyd (R. Anhüma)'den naklen, Hz. Muhammed (s.a) şöyle der: "Aşırı süslenmeyi terketmek, kâmil imânın (olgunluğa ermiş inancın) belirtilerindendir. Ebû Hâmid hazretleri, bunu şöyle yorumlar: "Her kim üzerindeki sevgi elbisesini soyar, tevâzu ile alçalır, sabra devam ederse Allah ona kâfidir. İçini takvâ ile süsle ki, Mevlâ'nın cemâlinden bir süs elbisesi üzerine giydirilsin."

Hz. Âîşe (r.a)'den naklen Peygamber (s.a) Efendimiz şöyle buyurur: "Ruhlar değişik tipte yaratılmış olup sınıf sınıftır. Bunlardan sıfatı sıfatına, ahlâkı ahlâkına uygun olanlar birbirleri ile arkadaşlık edip sevişirler. Sıfatı ve ahlâkı birbirine uygun olmayanlar ise birbirlerini sevmeyiz ve biraraya gelmezler." Ebû Hâmid hazretleri, bu hadîs-i şerifi şöyle açıklar: "Âlimlerle otur kalk, hikmet sahiplerine mukabil takvâ sahiplerini ve ebrârı (iyiler) seç. Yine salih kimselerin sohbetine devam et. Câhillerle, kötülerle, günahkârlar ve eşkıya ile sohbet etmekten sakın. Zira dünyada iyiler veya kötülerle beraber olmak, âhiret âleminde, ruhlar arasında aynı kimselerle birarada bulunup kaynaşmaya sebep olur. Çünkü kişi, sevdiği ile beraberdir."

"Oturup kalktığın kimselerle kaba ve sert olmak yerine yumuşak ve şefkatli olmayı tercih etmek, Rahman (acıyıcı) olan Allah'ın merhamet sıfatının, kahr sıfatı üzerine geçtiğinin delillerindendir. Sen, merhamet, şefkat ve yumuşaklık meydanında yarış et ki rahmeti (acıması), gazabının (öfkesinin) önüne geçmiş olan Allah da sana rahmet ve merhamet etsin."

İbn Ömer (r.a.)'den aktarılan bir hadiste sevgili Peygamber (s.a) Efendimiz, şöyle buyurur: "Dünyada, sanki bir garib ve-

ya bir yolcu gibi ol! Kendi nefsinin de kabir ehli (yani ölmüş kimse-lerden olarak) kabul et."

Ebû Hâmid hazretleri, bu hadîs-i şerifi şöyle yorumlar: *"Bu hadiste Rasûlullah (s.a), bu fânî dünyada bulunan kimse- nin hadiselerle gururlanmamasına ve bu dünyanın bir gün yok olacağından gâfil olunmamasına dair uyarıda bulunmaktadır. Dervişe yaraşan, aldatıcı dünyada kendisini gurbette bilmeli, sevgi ve sevinç diyarı olan âhireti vatan edinmeye çalışmalıdır. Şer ve fesâd topluluklarından kaçınarak, dinin emrettiği yol (şeriat)'dan yürümelidir. Böylece ölmekten önce ölmeli, kabirden kalkmadan önce haşrolmalıdır."*

"Allah'ın mutlak cemâline (güzelliğine) bakmaya gayret et! Dünyadaki gerçek olmayan, geçici güzelliklere meyletme. Eğer sen, kalbinde gizli olarak Allah'ı zikredersen, O da seni Vahdet (birlik) Makâmında rûhânî ve hakikî olarak zikreder. Eğer sen, Allah'ı sâlih kullarından bir topluluk içinde zikredersen, O da seni en yüce bir topluluk içinde, büyük bir şekilde âşikâr (açıkça) olarak ve ya en gizli bir şekilde zikreder."

Ebû Hureyre (r.a)'den naklen bir kudsî hadiste Hz. Peygamber Efendimiz (s.a) şöyle der: *"Salih kullarım için gözlerin görmediği, kulakların işitmediği ve insanoğlunun aklına, hayali- ne gelmeyen nimetler hazırladım."*

Ebû Hâmid hazretleri, bu hadîs-i şerifi şöyle açıklar: *"Eğer gözlerini, sûretinin ve sûretinin varlıkları görmesinden kaptacak olursan, Allah da beşerî kuvvetlerin ve duyu organlarının tâkat ve güçleri dışında tecellî ederek sana cemâlini gösterecektir. İşte o zaman (yani beşerî kuvvetlerden sıyrılıp kurtulduğun zaman) hiçbir varlık görmeksizin, ancak Vahid (Bir Olan) ve Kâhhâr (Kahredici) sıfatı ile sıfatlanan Allah'ı göreceksin."*

Ebû Hâmid Hazretlerinin Bazı Menkıbeleri:

Yaşadığı dönemde Konya'da çok bilgili bir zât vardı. Bu âlim, bir gece rüyasında, kapıları kalaylatmak üzere üç ayrı kalaycıya gitmiş, fakat bunların her biri: *"Sen, Bursa'da bulunan Somuncu Baba'ya git. Senin işini ancak o görür."* demiş. Konyalı âlim uyanınca, uzun uzun düşüncelere dalar, sonunda Bursa'ya gitmeye karar verir. Yola çıkar. Bursa'ya vardığında Somuncu Baba'yı araştırır, onu bir toplulukta Kur'ân-ı Kerim okurken bulur. Âlim: *"Somuncu Baba bu mu? Daha Kur'ân okumasını bile*

bilmiyor." diye içinden geçirir. **Somuncu Baba** çok geçmeden Kur'an okumayı sona erdirir, Konyalı hocaya dönerek: "*Merhaba, hoşgeldin Konyalı oğlum. Biz, Kur'an-ı Kerim'i Araplar gibi okumayı bilmeyiz ama kalpleri kalaylamasını çok iyi biliriz.*" der. Hoca, şaşkınlıktan **Somuncu Baba'nın** dizlerine sarılır, ayağına düşer.

Bir defasında dervişlerden biri, tarlasının yarısını kendi, yarısını da şeyhi **Somuncu Baba** için ekmişti. Ancak ilginç bir netice olarak, dervişin tarlası bereketle bol bol büyümüş iken şeyhi için ektiği tarladaki ürün mahvolmuştu.

Somuncu Baba, birgün bu derviş'i ziyaret için gitmiş ve tarlaları görmüştü. Ona: "*Evladım, acaba bu tarlalardan hangisini bizim için ektiniz, yetiştirdiniz?*" dedi. Mürid çok sıkıldı, üzüldü, durumu hissettirmeden: "*Efendim, sizin için ektiğim, yetiştirdiğim tarla işte bu.*" diyerek, bereketle dolup taştan tarlayı gösterdi. **Somuncu Baba** hazretleri, fevkalâde üzüldü, gözlerinden yaşlar geldi ve şöyle dedi: "*Biz, bu dünyadan hiç mahsûl alamamıştık. Acaba bu ürün ve bereket, hangi günahımız sebebi ile olmuştur.*" Mürid, şaşkınlık içinde durumu hemen şeyhine arzetti: "*Efendim, utandığım için doğrusunu söyleyememiştim. Şu verimsiz tarla sizinki, verimli olanı da benimkidir.*"

KAYNAKLAR: Aşıkpaşazâde, *Aşıkpaşazâde Tarihi*; Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-Fuâd*; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*; İsmail Hakkı Bursevî, *Silsilenâme-i Celvetiyye*; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns min Hadarâtü'l-Kuds*; Mecdî Efendi Edirnevî, *Şakâik Tercemesi*; Hoca Sâdeddîn Efendi, *Tâcü't-Tevârih*.

Doç. Dr. ETHEM CEBECİOĞLU

SEYYİD ŞERİF CÜRCÂNÎ (R.H) (ö.816/1413)

Seyyid Şerif Cürcânî, 24 Şaban 740/24 Şubat 1340 tarihinde Cürcan'a yakın Takû'de dünyaya geldi. Esas adı, **Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif el-Hanefî**'dir. Soyü hem Hz. Hasan'a hem de Hz. Hüseyin'e dayandığı için "*Seyyid*" ve "*Şerif*" olarak anılmıştır. Kısaca şöhreti "*Seyyid Şerif*" dir. Künyesi **Ebu'l-Hasen**'dir.

Seyyid Şerif, âdet olduğu üzere küçük yaşlarda, kendi memleketinde ilk ilmi tahsiline başladı. Ders aldığı hocalar arasında **Nûreddin Tuvâsî**, **Muslihiddin b.Ebi'l-Hayr Ali** ve **Ömer el-Buhaymânî** sayılır. İlmî seviyesinin yükseltmek üzere, Cürcan dışına çıkarak çeşitli hocalardan dersler aldı. *Şerhu Şemsiyye* ve *Şerhu Matâli* adlı eserlerin yazarı **Kutbüddin er-Râzî et-Tahnânî**'nin bizzat kendisinden okumak üzere Herat'a gitti. Orada ayrıca **Mevlânâ Ebû Abdullah**'la görüştü.

Herat'da ne kadar kaldığı bilinmemekle beraber, bu sürenin uzun olduğu söylenemez. Zira hocası **Kutbüddin** oldukça yaşlanmıştır. Bu yüzden ona meşhur mantıkçı, Mısır'da ikâmet etmekte olan **Mübarek Şah**'ın yanına gitmesini tavsiye eder. **Seyyid Şerif**, Mısır'a doğru yola çıkar. Ancak Aksaray'da, **Cemâleddin Aksarâyî**'den ders almayı da düşünür. İstikâmetini oraya çevirir. Ancak **Cemâleddin Aksarâyî** hazretlerinin vefat ettiğini öğrenir. Aksaray'da **Cemâleddin Aksarâyî**'nin talebelerinden **Molla Fenârî** ile tanışır, onunla beraber Mısır'a giderler.

Mısır'a vardıklarında **Mübarek Şah**'ı bulurlar. Ona hocası **Kutbüddin**'in mektubunu verir. **Mübarek Şah** mektubu saygıyla alır ve okur; sonra **Seyyid**'e: "*Seni bir şartla okuturum. Dersleri sadece dinlemekle yetineceksin. Derste soru sormana ve konuşmana izin yok.*" dedi. **Seyyid** bu şartı kabul edince, ilk ders olarak Mısır'da ileri gelenlerden biriyle birlikte *Şerhu Matâli*'yi okur. **Seyyid Şerif**, medresede kendisine tahsis edilen talebe hüccresinde az uyuyor, ibadet ve ilim ile meşgul oluyordu. **Mübarek Şah**, geceleri medresede dolaşarak, talebelerin durumunu teftiş ederdi. Bir gece, böyle bir teftiş esnasında **Seyyid Şerif**'in odasından gelen seslere kulak verdi. O sırada okudukları *Şerhu Matâli* adlı eser hakkında: "*Şerhte şöyle yazıyor, hoca böyle diyor, ben de şu kanaatteyim*" diyerek, meselenin incelemesini yapıyordu. Hocası **Mübarek Şah**, bu durumdan çok memnun kaldı. Ertesi günkü derste, artık soru sorabileceğini ve konuşabileceğini söyledi. **Seyyid Şerif**, derslere daha bir sıkı sarılarak, genç yaşında okuduğu *Şerhu Matâli*'a çok güzel bir hâşiye yazdı.

Seyyid Şerif, sadece **Mübarek Şah**'tan ders almakla yetinmedi, o sırada Mısır'da nakli ilimlerde otorite olarak kabul edilen **Ekmeleddin el-Bâbertî**'den de dersler aldı. Kaynaklara göre, **Seyyid Şerif** Mısır'da iken kendisiyle beraber ders alan bazı meşhur arkadaşları vardı. **Şair Ahmedî**, **Şeyh Bedreddin Simâvî**

ve Hekim Hacı Paşa bunlardandır. Seyyid Şerif'in Kahire'de kalışı dört seneyi bulmuştur.

Seyyid Şerif, oradaki tahsilini tamamladıktan sonra önce Bursa'ya, sonra da memleketine döndü. Şiraz'da, Teftâzânî, onu hükümdar Şâh Şücâ'a takdim etti. Seyyid Şerif, bunun üzerine oradaki Darü's-Şifâ Medresesi'nde müderrisliğe başladı. Seyyid, burada tam on yıl kaldı. Bu süre içinde çok sayıda eserler telif etti. Pek çok talebe yetistirdi. Ancak Timur, Şiraz'ı ele geçirdiğinde Semerkand'a götürüldü. Timur, sık sık Teftâzânî ile Seyyid'e huzurunda ilmi münazaralar yaptırırdı. Hemen hemen aynı seviyede olan bu iki âlimin yaptığı tartışmalardan Timur çok memnun olurdu. Ancak Timur, seyyid ve şerif olması münasebetiyle Cürcânî'yi daha çok severdi. *"Diyelim ki ikisi de eşittir. O zaman Seyyid'in nesebi üstündür. Çünkü Resûlullâh'ın soyundandır"* derdi. Rivâyete göre, oldukça celalli olan Timur, Cürcanî'ye, huzurunda ayaklarını uzatarak oturma izni vermişti. Seyyid Şerif hazretleri, Semerkand'da kaldığı yıllarda çok sayıda talebe yetistirdi.

Timur'un vefatını müteakip, Maverâünnehir'de birtakım karışıklıklar çıkmış, Seyyid de bunun üzerine Semerkand'ı terketmişti. Seyyid, Semerkand'da onsekiz sene ikâmet etmiştir. Seyyid, oradan Şiraz'a, sonra da Cürcan'a geçti. Orada da pek çok talebe yetistirdi, çok sayıda eserler yazdı. Seyyid'in Semerkand'da yaşadığı en önemli değişiklik, Hâce Alâuddîn Attâr hazretleri ile karşılaşması ve onun terbiyesine girmesi idi. Girdiği Nakşilik yolu, ilmiye sınıfının rağbet ettiği bir yoldu. Onun teveccühüyle şereflendi. Seyyid, bu yolda daha da ilerlemek azmi gösterince Attâr, ona halifelerinden Nizâmeddîn Hâmûş'u tavsiye etti. Seyyid, Attâr'a o denli sevgiyle bağlıydı ki, sabah erkenden onun medresesine gider, soğukta tir tir titreyerek kapısında bekler, sonra içeri kabul lûtfu gösterilince sohbeta katılırdı.

Seyyid, Hâmûş hazretlerinin sohbetiyle feyizlendi. Bir defasında onun huzurunda iken derin bir murakabeye daldı. O sırada sarığı yere düştü. Nizâmeddîn Hâmûş kalktı, sarığı tekrar Seyyid'in başına koydu. Çok geçmeden murakabe halinden sıyrılan Seyyid'e, *"ne oldu?"* diye sorunca, şu karşılığı aldı: *"Uzun zamandır levh-i müdirekemin (hafızamın) nûkûş-ı ilmiyyeden (ilimden) temizlenmesini istiyordum. Allah Teâlâ'ya hamdolsun, sohbetiniz vesilesiyle buna kavuştum. Kısa bir süre, mâlumât endişe-*

sinden kurtulup isteğime kavuştum. Onun lezzet ve zevkinin galebesinden kendimden geçtim. İşte bende böyle bir hâl sâdır oldu."

Seyyid, ilmi üstünlüğüne rağmen gerçek olgunluğunu, Nakşibendî büyüklerinden **Hoca Alâeddîn Attâr** hazretlerinin terbiyesi ile elde etmiştir.

Seyyid, Şiraz'da 6 Rebiülevvel 816/6 Temmuz 1413 tarihinde vefat etti. Atik Camii civarındaki Vakıf Mezarlığı'na defnedildi. **Seyyid Şerif**, mantık, kelâm, tasavvuf, felsefe, astronomi, matematik, fıkıh, hadis, tefsir gibi hemen her dalda çok sayıda eserler vermiş, Ehl-i Sünnet yolunun mensupları, Cürcânî Ekolü ve Teftâzânî Ekolü gibi iki ayrı gruba ayrılmıştır. **Seyyid Şerif'e** "Allâme" ünvanının verilmesi, ilmi sahada yeni bir çağır açacak derecede bilgi sahibi olmasıyla izah edilir. Yetiştirdiği talebeler arasında şunları sayabiliriz: **Nüreddîn Muhammed** (kendi oğlu), **Musa Paşa Kadızâde-i Rûmî**, **Fethullah Şîrvânî**, **Seyyid Ali Acemî**, **Hoca Alâeddîn Ali es-Semerkindî** ve **Afîfüddîn el-Cerhî**. **Seyyid Şerif**in hemen her dalda yetişmiş komple bir âlim olmasına rağmen "*Rabbimi, Alâeddîn Attâr'ın sohbetlerine kavuştuktan sonra tanıyabildim*" demesi çok anlamlıdır.

Batı'da yapılan bir araştırmaya göre, hangi daldaki bilim adamlarının Allah'a daha çok inandıkları şeklindeki sorunun cevabı, astronomi olarak belirlenmiştir.⁽¹⁾ **Seyyid Şerif**in asırlarca önceki görüşü de aynıdır: "*Aklı olan, iyi düşünen bir kimse için astronomi ilmi, Allah'ın varlığını anlamaya daha çok yardım eder.*"

Dikkate değer sözlerinden birisi de şudur: "*Evliyânın sûretleri, öldükten sonra da talebesine gözükp feyz verirler. Fakat bunları görebilmek ve ruhlarından feyz alabilmek kolay değildir. Ehl-i Sünnet inancında olmak, İslâmiyet'e uymak ve onları sevmek, saygılı olmak lâzımdır.*"

Eserleri: 1. *Şerhu'l-Mevâkıf*, 2. *Şerhu'l-Akâidi'l-Adûdiyye*, 3. *Şerhu Esmâi'l-Hüsna*, 4. *Risâle fî Beyânî'l-Fırkatî'n-Nâciye*, 5. *Hâşiye'tü't-Tecrid*, 6. *Hâşiye alâ Matâli'i'l-Enzâr Şerhi Tavâli'i'l-Envâr*, 7. *Hâşiye alâ Şerhi Hikmeti'l-Ayn*, 8. *Hâşiye alâ Şerhi Hidâyeti'l-Hikme*, 9. *Hâşiye alâ Levâmî'i'l-Esrâr Şerhi Matâli'i'l-Envâr*, 10. *Risâle fî'l-Mantık*, 11. *Şerhu'l-Mülâhhas*, 12. *et-Ta'rifât*, 13. *Şerhu'l-İzzî*, 14. *Hâşiye alâ Şerhi'l-Kâfiye*, 15.

(1) Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*.

Hâşiye ale'l-Mutavvel, 16. *Hâşiye alâ Şerhi Muhtasari'l-Müntehâ*, 17. *Hâşiye ale't-Telvîh*, 18. *Şerhu'l-Ferâizi's-Sirâciyye*, 19. *Risâle-i Şevkiyye*, 20. *er-Risâletü'l-Bahaiyye*, 21. *Ta'lika alâ Avârifü'l-Ma'ârif*, 22. *Hâşiye ale'l-Keşşâf*, 23. *Hâşiye alâ Tefsiri'l-Beyzavî*, 24. *Tefstru'z-Zahrâveyn*, 25. *Tercümânü'l-Kur'ân*, 26. *ed-Dibâcû'l-Müzheb*, 27. *Hâşiye alâ Hûlasatü't-Tîbî*.

KAYNAKLAR: Ömer Rıza Kehhale, *Mu'cemü'l-Müellifin*; Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-Sa'âde*; Sehavî, *ed-Dav'u'l-Lâmi*; Ali b. Hüseyin Sâfi, *Reşahât Ayne'l-Hayât*; Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*; Leknevi, *el-Fevâidü'l-Behiyye*; Carl Brockelmann, *GALL II*; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *İlmiyye Teşkilatı*; Sadreddin Gümüş, *Seyyid Şerif Cürcânî ve Arap Dilindeki Yeri*; A. S. Tritton, *"al-Djurdjani"*, II; İsmail Paşa, *Esmâü'l-Müellifin*.

Doç. Dr. ETHEM CEBECİOĞLU

KUTBEDDİN İZNİKİ (R.H) (ö. 818/1415)

Bazı kitaplarda **Kutbeddîn-i Tebrizî** olarak tanıtılan bu muhteşem zât, *Lemezât* sahibinin deyimiyle şeyhler arasında temyiz ehli olup aslen Alaşar'lıdır. Ömrü bazan Tebriz'de, bazan da Merağa ve Şirvan yöresinde geçmiştir. Esas adı **Muhammed b. Muhammed**'dir.

Doğum tarihi bilinmeyen **Kutbeddîn Efendi**, büyük velî **Muhammed Harezmi**'nin talebesidir. Hac dönüşü Mısır'a, oradan da Anadolu'ya geçen **Kutbeddîn**, İznik'e yerleşti.

Lemezât'ın bildirdiğine göre Şeyh Efendi, Mısır'da irşadla meşgul iken Gence hâkimi **Yusuf**, **Timurlenk**'in zulmünden kaçacak yer arıyordu. Şeyh Efendi, **Yusuf**'u sevdiği için onun yoldaşı oldu ve beraber İznik'e yerleştiler.

Menkıbelerinden biri, müridlerinden biri tarafından şöyle nakledilir:

"**Timur**'un İslâm beldelerini ve Rûm diyarını (Anadolu) yıkıp yıkarak talan eylediği sıralarda idi. **Timurlenk**, şehir sınırına gelmişti. Halk ıstırap ve korku içinde Şeyh'in tekkesine sığınarak: 'Bize bir çare bulunuz. Himmetinizi üzerimizden eksik etmeyiniz.' dediler. Şeyh hazretleri, bir kâğıda bir-iki satır yazı yazıp eli-me vererek: 'Var git, bunu **Timur** ordusu içinde eskicilikle uğraşıp kendini gizleyen civânmerd bir serdâr vardır. Bizden ona selam

söyle', dedi. Ben de varıp o zâtı buldum. Ona Şeyh'in selamını söyleyip mektubunu verdim. Kâğıdı görür görmez: 'Emrederler, emir onlarındır' deyip, derhal âlet ve edevâtını toplamaya başladı. O sırada ordu içinde münâdiler gelip; 'Sultan Timur'un emridir, göç başlamıştır' diyerek, ferman bildirdiler. Askerler hemen çadırlarını söküüp, Acem diyarına gittiler. Böylece halk büyük bir beladan kurtuldu."

Şeyh hazretleri (818/1415) yılında vefat etti.

Lemezât sahibinin bu tarihine karşılık Taşköprülüzâde şöyle diyor:

"Güvenilir âlimlerden birinin hattından menkûldür ki, merhûmun kendi yazısıyla bir Tefsir-i Kadî (Beyzavî Tefsiri)'nin arkasında *Kutbeddin İznîkî* imzası vardı. Yine güvenilir bir kaynağa göre *Mevlânâ Kutbeddin İznîkî* hazretlerinin İznîk'teki kabri üzerinde mestûr ve muharrerdir ki, 821 senesinin Zilkâde ayının 8. gününde vefat eyledi. Menkûldür ki, Şeyh Efendi'nin Telfîkat alâ Mesâbih adlı bir şerhi vardır."

KAYNAKLAR: Taşköprülüzâde, *Şakâik* (Hadâik tercemesi, Mecdî Efendi) tıpkı basım İstanbul 1989, s. 58-59; Mahmud Cemâleddin Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, haz: M. Serhan Tayşî, İstanbul 1993, s. 343.

SAİD AYKUT

SEYYİD NESİMÎ (R.H) (ö. 821/1418)

Âzerî-Türk edebiyatının en büyük sûfî şairlerinden biri olan Nesimî'nin asıl adı Ali veya Seyyid Ali'dir. Tezkire sahibi Latîfî'ye göre "Nesimî" mahlâsı, Bağdad yakınlarındaki Nesim adında bir kasabada doğmuş olmasından dolayıdır. Kesin olmamakla beraber 1369 (h. 771) dolaylarında doğduğu kabul edilmektedir. Doğum yeri hakkındaki görüşler de birbirinden farklıdır. Bazı kaynaklar Bağdad, Tebriz, Şiraz veya Şamah (Şirvan) gibi değişik yerleri doğum yeri olarak gösterirler.

Başlangıçta Şeyh Şiblî'nin dervişlerinden olan Nesimî, daha sonra Fazlullah Huruffî'ye intisâb etmiş ve asıl şöhretini bundan sonra elde etmiştir. Nesimî de gençliğinde Fazlullah gibi esnaf teşkilatı içinde yetişmiş, büyük bir ihtimalle tahsilini de o sırada önemli bir kültür ve ticaret merkezi durumundaki Şamah'ta yapmıştır.

Daha ilk gençlik yıllarında tasavvufa ve şiire karşı büyük bir ilgi duyan Nesimî, özellikle Hallac-ı Mansur'a büyük bir sevgiyle bağlanmış, bu yüzden de ilk şiirlerinde Hallac'ın asıl adı olan "Hüseynî" mahlâsını kullanmıştır.

797/1394 yılında Fazlullah'ın görüşlerinden dolayı idam edilışinden sonra bir süre Bağdad'ta yaşayan Nesimî, daha sonra Anadolu'ya geçer. Özellikle doğu Anadolu'da birçok köy ve kasabaya dolaşan Nesimî'nin etrafında birçok mürid toplanır. Yine bu sırada Dulkadir beylerinden Ali Bey'i ve Akkoyunlu Yülük Osman Bey'i etkilediği ve bu beylerin onun müridi olduğu rivayet edilir.

Osmanlı topraklarında Tokat'a, hatta Bursa'ya kadar gittiği tespit edilen Nesimî'nin, bu sırada Germiyanlı şair Şeyhî ile de görüştüğü kaydedilmektedir. Anadolu topraklarında bilhassa Alevî ve Bektaşî kökenli şairler üzerinde de etkili olmuştur. Meselâ XVII. yüzyıl şairlerinden Kul Nesimî, şiir ve düşünceleleriyle büyük ölçüde Seyyid Nesimî'nin etkisi altında kalmıştır.

Anadolu'da bir müddet dolaştıktan sonra tekrar Halep'e geri dönen ve orada yaşamaya başlayan Nesimî'nin, benimsediği düşünceler ve savunduğu fikirler dolayısıyla bu şehirde derisi yüzülerek öldürüldüğü bütün kaynaklarda kayıtlıdır. Ancak bu hadisenin hangi tarihte cereyan ettiği tam olarak belli değilse de güvenilir kaynaklar bu tarihi 821/1418 olarak tespit etmişlerdir.

İlk gençlik yıllarında âşıkane gazeller yazarak şiire başlayan Nesimî, bir süre sonra Caferîlik mezhebi anlayışına uygun olarak Hz. Muhammed, Hz. Ali ve oniki İmam'ı medheden şiirler kaleme almıştır. Nesimî'nin şiirleri, dinî ve felsefî arka planı bulunan başarılı şiirlerdir. Hemen hemen bütün şiirlerinde vahdet-i vücûd anlayışını oldukça samimi bir şekilde ve coşkun bir lirizm içinde dile getiren Nesimî'nin, insan sevgisini işlediği şiirleri de dikkati çekmektedir. İnançları doğrultusunda zaman zaman dinî-didaktik mahiyette ahlâkî şiirler de yazan Nesimî, daha hayattayken büyük bir kitlenin takdir ve sevgisini kazanmıştır. Sadece Alevî-Bektaşî zümreleri arasında değil, Sünnî müslümanlar arasında da şiirleri okunmuş ve takdir edilmiştir.

İslâm kültürünün üç büyük dili Türkçe (Âzerî Türkçesi), Arapça ve Farsça şiirler söyleyen Nesimî, başta Fuzûlî olmak üzere kendisinden sonraki çağlarda gelen birçok Türk şairini etkilemiştir.

1260 ve 1298 tarihlerinde eski yazıyla iki defa basılan Nesimî'nin divanı üzerinde Hüseyin Ayan tarafından bir edisyon-kritik çalışması yapılmış ve bu çalışma da yayımlanmıştır (Ankara 1992). Türk edebiyatı araştırmacılarından merhum Kemal Edib Kürkçüoğlu da *Seyyid Nesimî Divanı'ndan Seçmeler* (İstanbul 1973) adıyla Nesimî'nin hayatı ve sanatı ile birlikte divanından seçtiği 150 kadar şiiri şerhleriyle birlikte neşretmiştir.

Nesimî'nin bir de *Mukaddimetü'l-Hakâik* adı mensur bir eseri bulunduğu rivayet edilmekteyse de bu eserin ona aidiyeti şüphelidir. Nesimî'nin bunlardan başka, bir divanı dolduracak kadar da Farsça şiiri vardır.

Tuyuğ

*Dalmışam göl bahre kim pâyânı yoh
Dügmüşem göl rencé kim hüsrânı yoh
Görmüşem göl bedri kim noksânı yoh
Bulmuşam göl genci kim utrânı yoh*

*Öyle bir denize dalmışım ki dibi yok
Öyle bir sıkıntıya düğmüşüm ki acısı yok.
Öyle bir tolnunay görmüşüm ki noksanı yok.
Öyle bir hazîne bulmuşum ki utrânı yok.*

*Gel muht-i aşka bir kez dalağör
Vahdetün dürrin içinden alağör
Âdeme kıl secde kibri salağör
Olma şeytân düğme mekr ü âle gör*

*Gel aşk okyanusuna bir kez dal,
Birlik incisini içinden al.
Âdem'e secde kıl, büyüklemeği bırak,
Şeytân olma, hileye ve oyuna gelme.*

*Gel ki gamdan cânımı yakdı firâk
Râzımı nâ-mahreme çahdı firâk
Boynuma hasret ipin takdı firâk
Hâlîme gör kim ne hoş bakdı firâk*

*Gel, ziré ayrılık üzüntü ile canımı yaktı.
Sırrımı mahrem olmayana ifşâ etti.
Ayrılık boynuma özlem ipini taktı.
Hele bir gör ki hâlîme ne hoş baktı.*

*Bi-vefâ dünyâdan usandı gönül
Yoh dedi dünyânı yoh sandı gönül
Düğü aşkun odına yandı gönül
Vahdetün kand âbına bandı gönül*

*Gönül vefâsız dünyâdan usandı
Yok deyince dünyâyı yok sandı gönül.
Gönül senin aşkının âteğine düğü, yandı.
Birliğin tatlı suyuna bandı gönül*

*Dünyânun ehlinden usandı gönül
Gaflet uykusundan uyandı gönül
Hakk'ı incitmekten utandı gönül
Hakk'ı tutdı Hakk'a dayandı gönül*

*Gönül dünyâ ehlinden usandı.
Gönül gaflet uykusundan uyandı.
Gönül Hakk'ı incitmekten utandı.
Hakk'ı tuttu, Hakk'a dayandı.*

KAYNAKLAR: Lâtîfî, *Tezkire*, İstanbul 1314, s. 332-333; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. II, İstanbul 1333, s. 432-433; Abdülhakî Gölpinarlı, *Nesimî-Uşûlî-Râhî*, İstanbul 1963; aynı yazar, "Nesimî", *İslâm Ansiklopedisi*, C. IX, İstanbul 1964, s. 206-207; Kemal Edib Kürkçüoğlu, *Seyyid Nesimî Divanı'ndan Seçmeler*, İstanbul 1973, s. I-XXXII; Yavuz Akpınar, "Nesimî, Seyyid İmâdeddîn", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, C. VII, İstanbul 1990, s. 20-24; Fahir İz-Günay Kut, *Büyük Türk Klasikleri*, C. I, İstanbul 1985, s. 334-338.

Yrd. Doç. Dr. ABDULLAH UÇMAN

MUHAMMED PÂRSÂ (R.H) (ö. 822/1419)

Muhammed b. Mahmûd el-Hâfızî el-Buhârî Hoca Pârsâ veya **Muhammed Pârsâ** diye anılır.

Muhammed Pârsâ, Bahâeddîn Nakşbend hazretlerinin (ö. 791/1388) ikinci halifesidir. İlk halifeleri ise **Hoca Alâeddîn Attâr**'dır.

Babasının adı **Muhammed**, dedesinin adı, **Mahmûd**'dur. Nisbesi **el-Hâfızî** ve **el-Buhârî**'dir. 756/1355 yılında Buhara'da doğdu. Hanefî tabâkâtından bahseden *el-Fevâidü'l-Behiyye* adlı eserin müellifi, onun, büyük Muhaddis **İmâm Buhârî** neslinden olduğunu; İranlı kaynaklar ise **Ca'fer-i Tayyar**'ın oğlu **Abdullah**'ın soyundan geldiğini söylemektedirler.

"Pârsâ" lakabı, şeyhi tarafından verildi. Rivâyete göre o şeyhine intisâb ettiği, riyâzâtla ve mücahedelerle meşgul bulunduğu yıllarda *"bir hizmet zuhûr edebilir"* düşüncesiyle zaman zaman şeyhinin kapısında beklerdi. Bir gün yine böyle bir bekleyişi esnasında, şeyhin hizmetine bakanlardan biri dışarıdan gelirken onu kapıda gördü ve yanından geçerek içeri girdi. **Şeyh Bahâeddîn** ona: *"Dışarıda bekleyen var mı?"* diye sordu. O da: *"Evet, pârsâ bir genç kapıda bekliyordu!"* diye cevap verince **Bahâeddîn Nakşbend**, tebessüm ederek dışarı çıktı ve **Muhammed**'e yaklaşıp *"Sen pârsâ ⁽¹⁾ bir gençmişsin. Bundan sonra adın Muhammed Pârsâ olsun!"* dedi.

Onun hadis sahasındaki yerinin **İmâm Cezerî** tarafından da teslim edildiği kaynaklarda belirtilmektedir. Nitekim **Timur** zamanında **Semer kand**'a getirilen ve **Mirza Uluğ Bey** tarafından memleketin muhaddislerinin senedlerini tahkik ve tashihle görevlendirilen **Şemseddîn Muhammed el-Cezerî**, onun senedlerini kabûle mecbur olmuştur.

Hoca Pârsâ'nın yüksek şahsiyetinin bariz özelliklerinden birisi, şeyhi **Bahâeddîn Nakşbend**'in büyük teveccühlerine mazhar olmasıdır. **Şâh-ı Nakşbend** onun hakkında der ki: *"Hâcegân silsilesi yoluyla aldığım hiçbir emânet yoktur ki, hepsini de ona*

(1) Pars, (korumak) kökünden, koruyan demektir. Günahlardan nefsinı koruyan anlamındadır.

vermiş olmayayım."

"Ondan asla incinmedim. İhvânımızın herbirinden incinecek hâl sâdır olmuş, ama ondan olmamıştır. Olmuşsa bizim tarafımızdan vâki olmuştur."

"Bizim zuhûrumuzdan maksad, onun zuhûrudur. Onu cezbe ve sülûk yollarıyla terbiye ettik. Eğer cihan halkı meşgul olsalar ondan istifade ederler."

Hoca Pârsâ zamanının ilim çevresini dolaşmış, devrin büyük âlimlerinden istifade etmiştir. İki defa hac seferi vardır. Bunlardan birincisi **Hoca Bahâeddîn Nakşibend**'le beraber, ikincisi de onun vefatından sonradır.

Bahâeddîn Nakşibend (ö. 791/1388) de vefat edince **Hoca Pârsâ**, otuz yıldan fazla bir süre irşâd vazifesini devam ettirdi.

Hicrî 822 senesi Muharrem'inde (1419 Ocak) oğlu **Ebû Nasr Mahmûd** ve bazı ihvânıyla hac için yola çıktı. Buhara'dan hareketle Nesef, Herat, Tirmiz ve Belh gibi şehirlere uğrayarak pek çok âlim ve meşâyih ile görüştü.

Nefehâtü'l-Üns müellifi **Abdurrahman Câmî**, bu yolculukları esnasında, beş yaşlarında iken babasıyla birlikte **Muhammed Pârsâ'yı** ziyaret ederek elini öptüğünü ve onun nazarı berekâtıyla Hâcegân tarîkına bağlandığını belirtmektedir.

Hoca Pârsâ, 822 senesinde ikinci haclarını ifâ ettikten sonra, gelen rahatsızlık üzerine veda tavafını mahmil ile yapmak zorunda kaldı. Sonra Medine-i Münevvere'ye kavuşmak üzere yola çıkıp birçok beşâretlerle dolu bir yolculuktan sonra, Zilhicce'nin yirmidördünde, Çarşamba günü Medine-i Münevvere'ye kavuştular. Zilhicce'nin yirmibeşinci ve Perşembe günü de rahmet-i Rahman'a kavuştu.

Molla Fenârî ve beraberindeki hac kafilesine de Medine halkıyla birlikte **Hoca Pârsâ** hazretlerinin namazını kılmak nasib oldu. Cennetü'l-Bakî'a, **Hazret-i Abbas**'ın kabri şerifleri yanına defnedildi. **Şeyh Zeynüddîn Hâfî** tarafından Kahire'den getirilen, yontulmuş beyaz bir taş kabrine işaret olarak dikildi.

Muhammed Pârsâ, diğer bütün Nakşibendî şeyhleri gibi şeriata sıkı sıkıya bağlılığı ile tanınmış bir sûfiydi. Rivâyete göre bir gün şeyhine: "*Tarîkat neyle bulunur?*" diye sormuş, şeyhi de:

"Şeriatı sıkı sıkıya bağlanmakla " cevabını vermişti. Nitekim o: "Ben, şeyhimin bu cevabından sonra ifrât ve tefritten sakınarak daima orta yolu tutmaya çalıştım. Yemek konusunda ne büsbütün açlığı ihtiyâr ettim, ne de doyuncaya kadar yedim. Uykuyu azaltma husûsunda da itidâli gözettim. Akşamla yatsı arasını, sabah namazından önceki seher vaktini gizlice ihyâ etmeye gayret ettim. Gönülden mâzî, hâl ve istikbâle ait düşünceleri defederek havâtırın esâretinden kurtulmaya çalıştım" der.

Muhammed Pârsâ, zâhidliğin yanı sıra aşk, keşf ve tefek-küre kıymet veren **İbn Arabî** tasavvufunu benimseyen mutasavvıflardan sayılabilir. Onun **İbn Arabî'nin Fûsûsü'l-Hikem**'ine şerh yazması, bunun en güzel delilidir. Ayrıca kendi yerine postnîşin olan oğlu **Ebû Nasr Mahmûd Pârsâ'nın**, onun sohbetlerinden: "*Fûsûs candır, Fûtûhât da kalb. Fûsûs'u bilen Hazret-i Peygamber'e bağlılığı tam olur*" şeklinde rivayetler de bu görüşü teyid etmektedir.

Muhammed Pârsâ, devrin âdetine uyarak eserlerini Farsça yazdı. Bilindiği gibi Türklerin İslâmiyet'e girişi genellikle İranlılar vasıtasıyla olduğundan Farsça, uzun yıllar Türklerin ilmî ve resmî dili oldu. Türk müelliflerin çoğu, eserlerini Farsça yazdı. İbadetle ilgili terimlerden bazıları Türkçe'ye Fars dilinden geçti, "namaz" ve "oruç" gibi.

Eserleri:

1- *Faslu'l-Hitâb li-Vasli'l-Ahbâb* veya *Faslu'l-Hitâb fi'l-Muhadarat*: Farsça yazılmıştır. Ledünnî ilmin hakikatlerini ve Nakş-bendiyye Tarikatı'nın inceliklerini açıklamaktadır. İstanbul kütüphanelerinde pek çok yazma nüshası vardır. ⁽¹⁾ Bir nüshası Süleymaniye-Hamidiye 687'dedir. Eser, **Ali Hüsrevoğlu** tarafından *Tevhîde Giriş* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir.

2- *el-Fûsûlu's-Sitte*: Şehid Ali Paşa Kütüphanesi 1307 numara yazma nüshası bulunan bu eser, *Hedîyyetü'l-Ârifîn* müellifi-nin ifadesine göre bir hadîs derlemesidir.

3- *Tefsîru Sâver*: Mülk, Nebe ve Fâtiha gibi sûrelerin Farsça tefsîridir, **Molla Câmî'nin** el yazısı olan bir nüsha, Murad Molla Kütüphanesi 73 numaradadır.

4- *Enîsu't-Tâlibîn ve Uddetu's-Sâlikîn*: Şeyhi **Bahâeddîn**

(1) Bkz. Brockelman, *Suppl*, II, 283.

Nakşbend'e ait bazı görüş ve düşünceleri açıklayan ve onun menkubelerinden bahseden bir risâledir.

5- *Hadis-i Erbaîn*: Farsça açıklamalarıyla derlenmiş bir kırk hadîs mecmuasıdır.

6- *Risâle-i Kudsiyye*: Kütüphanelerde Muhammed Pârsâ adına kayıtlı bunlardan başka eserler de vardır.

KAYNAKLAR: Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, *eş-Şakâiku'n-Nu'maniyye* (nşr. A. Suphi Furat) İstanbul 1985, s. 254, 255; Dârâşîkuh, *Sefînetü'l-Evliyâ*, Haydarâbâd, s. 79; Abdülmeccid b. Muhammed el-Hânî, *el-Hadâiku'l-Verdiyye fî Hakâiki Ecillâi'n-Nakşbendiyye*, Kahire, 1308, s. 142-143; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Arifîn*, İstanbul, 1955, II, 183; Seyyid Ca'fer Süccâdî, *Ferheng-i Lâgat ve Istilahât u Ta'birât-i İrfânî*, Tahran 1403/1983, s. 110; Gıyâsüddîn b. Hümmâmü'd-din el-Hüseynî, *Târik-i Habîbu's-Siyer*, Tahran 1362, IV, 4-5.

Prof. Dr. H. KAMİL YILMAZ

ABDULLAH-I ŞUTTÂRÎ (R.H) (ö.832/1428)

Süleyman Uludağ'ın bildirdiğine göre Abdullah-ı Şuttârî hakkındaki bilgiler, genellikle Gulam Server Lâhûrî'nin *Hazinetü'l-Asfiya*'sına dayanmaktadır. Şihâbeddîn Sühreverdi'nin soyundan gelmektedir. Tayfuriyye Tarikatı şeyhlerinden Muhammed Arif'e intisâb etti. Şeyhi ona "Şuttârî" (veya Şattâr) lakabını vermiştir. Hırka giydirecek tarikatı yayması için Hindistan'a gönderdi. Abdullah Şuttârî önce Hindistan'ın Bankipür şehrine sonra Kanpur'a gitti. Orada büyük bir üne kavuşan Abdullah-ı Şuttârî, bir süre sonra Caluh'a geldi. Caluh sultanının, baş şehir Mend'de kendisine tahsis ettiği bir yere yerleşerek, tarikatını yaymaya başladı. *Nüzhetü'l-Havâtır* müellifinin *Gülzâr-ı Ebrâr*'da naklettiğine göre 832/1428 yılında Mend'de vefat etti.

Abdullah-ı Şuttârî'nin tarikat silsilesi, Bâyezîd-i Bistâmî'ye uzanır. Meşrebi, tasavvufta üç genel temayülü ifade eden "tarik-ı ebrâr", "tarik-ı ahyâr" ve "tarik-ı şuttâr" dan üçüncüsüdür. Bu yol, isminden de anlaşılacağı üzere vecd ve cezbeyle esas alır.

Abdullah-ı Şuttârî'nin enteresan yönleri vardı. Büyük bir davula vurarak; "Hakkı taleb eden, Allah Teâlâ'nın rızasına kavuşmak isteyen varsa gelsin. Ona rehberlik edeyim." derdi.

Birisi talebe olmak için huzuruna geldiğinde akıl ve uyanıklık derecesini ölçmek için ona katıklı ekmek gönderir, ekmeği katıkla beraber mi yiyor; yoksa birisi kahıyor mu diye takip etmesi için birisini vazifelendirirdi. Eğer beraber yediğini öğrenirse o talebenin firaset ve akıllı olduğuna işaret sayar, kalple yapılacak vazifeleri ona verirdi. Eğer birini yiyip diğerini bırakırsa bu hareketini zihin kuvvetinin azlığına işaret sayarak, ona zâhîrî ve kolay vazifeler verirdi.

832/1428'de vefat eden **Abdullah-ı Şuttârî'nin** kabri, Mend kalesindedir.

KAYNAKLAR: Gulam Server Lâhûrî, *Hazinetü'l-Asfiya* Leknev, 1914 .2, s. 185; T. D. V. *İslâm Ansiklopedisi*, C.1, s. 137.

SAİD AYKUT

ABDÜLKERİM CİLÎ (R.H) (ö.832/1428)

İbn Arabî'nin izleyicisi ve *el-İnsânu'l Kâmil* isimli eserin yazarı olarak meşhur olan **Kutbuddîn Abdülkerim b. İbrahim el-Cilî**, 767/1365'te Bağdad yakınındaki Cîl kasabasında doğdu. **Kâtib Çelebi**, onun **Abdülkâdir Geylânî'nin** torunlarından olduğunu söyler. Küçük yaşta memleketinde öğrenime başlayan **Cilî**, 799/1396'da Zebid kasabasına giderek **Şerefüddîn Cebertî'den** dersler aldı, onun müridi oldu. Tahsilini tamamladıktan sonra Bağdad'a döndü. 832/1428'de burada vefat etti.

Hanbelî mezhebine, Kadiriye Tarikatı'na bağlı olan **Cilî**, düşünce ve yazı hayatında ana çizgileriyle **İbn Arabî'yi** izlemiş, özellikle ondan aldığı fikirlerle *el-İnsânu'l-Kâmil* isimli eserinde, insan-ı kâmil (ergin insan) teorisini geliştirerek ve genişçe anlatarak büyük bir üne kavuşmuştur.

el-Kehf ve'r-Rakim, *Şerhu Müşkilâtî'l-Futûhâtî'l-Mekkiyye*, *Kelimâtu'l-İlahiyye*, *Menâziru'l-İlahiyye*, *Hakikatu'l-Yakîn*, *en-Nâmusu'l-A'zam ve'l-Kâmusu'l-Akdem*, *Merâtibu'l-Vücûd*, *Kâbe Kevseyn ve Mülteke'n-Nâmûseyn*, *ed-Dârretu'l-Ayniyye*, *Şerhu'l-Gâyât* gibi eserlerin yazarı olan **Cilî'nin** hayatı ayrıntılı olarak bilinmemektedir.

Cilî diyor ki:

"Şeytan 99 kılığa girer, değişik şekillerde görünür. Kâfir ve müşriklere dünya şeklinde görünür ve onları bu görüntüyle tuzak düşürür. Âlemde etkin olan şeylerin gök cisimleri veya madde olduğuna onları inandırır, onlar da bu tür şeylere inanarak ona ibadet eder ve Hak'tan uzak kalırlar.

Şeytan, bazan tabiat, haz, zevk ve arzu şeklinde zuhûr eder. Avam denilen câhil müslümanları bu yolla avlamaya çalışır. Tabiatlarının ve nefslerinin hoşuna giden şeylere dadanan câhil müslümanlar, canlarının istediği şeyleri yapmayı alışkanlık haline getirince artık şeytan onlarla uğraşmaz, onları alışkanlıklarıyla başbaşa bırakır.

Şeytan bazan sâlih ve âbid kişilere amel ve ibadet şeklinde zuhûr eder. Bunlar amel ve ibadetlerine bakıp kendilerini beğendiler ve şımardılar mı, artık onlarla da meşgul olmaz.

Bazılarına ilim şeklinde zuhûr eder. İlim adamları, ilimlerine güvenerek ya ibadetten geri kalır veya ilimlerine dayanarak caiz olmayan şeyleri caizmiş gibi gösterir ve canlarının istediğini yaparlar. Şeytan pek çok kişiyi bilginler aracılığıyla azdırır ve yoldan çıkarır.

Şeytanın insanları yoldan çıkarmak için kullandığı en güçlü âletler şunlardır: Gasfet, şehvet, baş olma tutkusu, cehâlet, oyun, eğlence, kadın."

KAYNAKLAR: Abdülkerim Cîlî, *el-İnsânü'l-Kâmil*, II, s.54; Brockelmann, *GAL*, II, 264 Suppl. II, 283.

Prof. Dr. SÜLEYMAN ULUDAĞ

HACI BAYRAM VELÎ (R.H) (ö. 833/1429)

Hacı Bayram, Türk'tür. Oğuz boyları, Orta Asya'dan yapılan göçler sonucu Ankara, Sinop, Bursa üçgeninde yerleşmişlerdi. Bu üçgen iyi incelendiğinde, Oğuz boylarından Bayat, Avsar, Yüreğir, Çavundur, Döğer, Dodurga, Eymür'ün buralarda yerleştiği görülür. Anadolu, bu Türk boyları tarafından ele geçirilince bir asırdan biraz fazla bir süre içinde İslâmlaşmış, aynı zamanda Türkleşmişti. Bölgenin eski adaletsiz düzeni yıkılmış, yerine İslâm'ın bayraktarlığını yapan Türkler tarafından, İslâm'ın onur-

lu nizamı kurulmuştu. İşte Anadolu'muzun mânevî hâmfisi **Hacı Bayram Velî**, Oğuz boylarının yoğun olarak bulunduğu bu üçgen içinde yer alan Solfasıl'da dünyaya gelmiştir. Eskiden Ankara'nın kuzeyinde şirin bir Anadolu köyü olan Solfasıl, bugün şehrin bir mahallesi durumundadır. Bu köyün adının "*Zülfazıl*", "*Sonfasıl*", "*Zü Fazl*" olduğu ileri sürülmekte ise de onaltıncı yüzyıllara dayanan resmî kaynaklar incelendiğinde, bu ismin "*Solfasıl*" olduğu görülür.

Hacı Bayram Velî'mizin soyu hakkında fazla bilgi yoktur. Ancak onun bir Türk olduğu kesindir. Bununla birlikte yetiştiği coğrafi bölge gözönüne alındığında onun Oğuz koluna mensup olduğu anlaşılmaktadır.

Hacı Bayram Velî'nin babasının adı **Koyunluca Ahmed**; dedesinin ki ise **Mahmûd**'dur. Babası çiftçidir. Muhtemelen isminin başındaki "*Koyunluca*" lakabından da anlaşılacağı gibi koyunculukla uğraşmaktadır. Asya'dan kopup gelen Türk boylarının, o dönemde genellikle çiftçilikle, hayvancılıkla meşgul olduğu bilinmektedir.

Hacı Bayram Velî'nin annesi hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Solfasıl köyü yakınlarındaki mezarında, Arapça olarak "*Bu, Hacı Bayram Velî'nin Annesidir.*" şeklinde bir ibâre bulunmaktadır.

Annesi **Hacı Bayram**'a hamile iken Açıca deresine çamaşır yıkamaya gitmiş. Orada çamaşırlarla meşgul iken köyü eşkıya basmış. Kötü niyetli eşkıyalar ona saldırmışlar. Kadıncağz çok korkmuş. Ayağa kalkmış, kaçmaya başlamış. Haydutlar, kadıncağzı yakalayacakları sırada gaipten bir nidâ gelmiş: "*Dokunmayın o hatuna! O, bir velî anasıdır.*" Eşkıyalar, işittikleri bu ses üzerine korkuya kapılmışlar ve derhal orayı terketmişler. Bu olaydan sonra annesi, hamile olduğu çocuğun bir Allah dostu olacağını anlamış.

Hacı Bayram hazretlerinin dünyaya geldiği ev, restore edilmiş olarak, Solfasıl'da ziyaret olunmaktadır. Evin içinde, o dönemden kalmış, kerpiçe örülü ocaktan başka orijinal bir iç yapı mevcuttur değildir.

Hacı Bayram hazretlerinin doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Ölüm tarihinin 1429 olduğu göz önünde tutulursa, **Hacı Bayram**'ın 1340'lı yıllarda dünyaya geldiği tahmin edilebi-

lir.

Şeyh Himmet Efendi, önemli Bayramî şeyhlerinden biridir. Onun yazdığı bir şiire göre **Hacı Bayram Veli** hazretlerinin, daha doğmadan önce velî olacağına dair işaretler varmış.

*Dahi der maderi hakkında pîrin
Ki yani Hazret-i sâhib serîrin*

*Benim batnımda iken pîr-i âgâh
İşidirdim geht der idi Allah*

*Dahi derdi bu kavli ümmü bilgil
Görürdüm batnım içre pîr-i kâmil.*

Hacı Bayram Veli'nin esas adı **Nûmân**'dır. Ona "*Bayram*" adını, bir bayram günü karşılaşmalarından dolayı şeyhi **Ebû Hâmid** vermiştir.

Ankara'nın mânevî mimarı **Hacı Bayram Veli**, gençlik yılları boyunca ciddi bir medrese eğitimi almıştır. O, bu dönemde tefsir, fıkıh, hadis, tasavvuf, matematik, astronomi, felsefe, edebiyat, Arapça ve Farsça gibi çeşitleri dersleri okumuş ve icâzet almıştır. Medrese öğreniminden sonra, öğretmenlik hayatına geçer.

Hacı Bayram Veli hazretleri, tasavvuf yoluna girene kadar müderrislikle meşgul olmuştur. Onun Kayseri'ye gidip **Ebû Hâmid-i Veli** hazretlerine intisâb etmesi, Bizans İmparatoru **II. Manuel Palaiologos**'u evinde misafir ettiği 1391 senesi kış mevsiminden sonradır. O sene **II. Manuel**, **Sultan Yıldırım Bayezid** ile bir askerî harekâta katılmak üzere Ankara'ya gelerek bir süre burada kalmıştı. İşte o zaman, onun ev sahipliğini **Hacı Bayram Veli** hazretleri yapmıştı. **Hacı Bayram** hazretleri, bu misafirlik sırasında **II. Manuel** ile uzun uzun İslâm-Hristiyanlık dinleri üzerinde tartışmalar yapmıştı.

Tasavvufa Girişi

Hacı Bayram Veli, tasavvuf yoluna Kayseri'de girmiştir. Ancak bu yola giriş tarihi tam olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte, olayların gidişi gözönünde tutulursa bu tarihin 1393 olduğu söylenebilir.

**Hacı Bayram Velî'yi tasavvuf yoluna sevkeden nedenlerden biri, onun Hakk'a duyduğu saf sevginin son derece yüksek oluşudur. Onu tasavvufi hayata sevkeden ikinci faktör, yaşadığı devrin bozukluklarıdır. Gerçekten o devirde, hakimlere kadar bu-
laşan eğlence, içki ve rüşvet hastalığı sözkonusudur. Hacı Bayram'ın talebesi ve halifesi Eşrefoğlu Rûmî hazretleri de Müzekki'n-Nüfûs adlı eserinde, o dönemin sosyal bozukluklarına sık sık işaret etmektedir. Hatta yönetimden kaynaklanan bu bozukluğa
içerleyen Molla Fenârî, Bursa'yı terkedip Konya'ya yerleşmiştir. Hacı Bayram Velî hazretleri selîm fitrat sahibi olduğu için bu bozukluklara tahammül edememiş, mânevî huzur kaynağı olarak tasavvuf yolunu seçmiştir.**

**Hacı Bayram Velî'nin yaşı kırkbeşi bulmuş, Kara Medrese'deki görevine yaklaşık yirmi yıldan beri devam etmektedir. O sırada ünlü müderrislerden Kayserili Ebû Hâmidüddîn hazretleri, Kuzey İran'dan dönmüş, irşad faaliyetleri ile meşguldür. Bu ünlü Şeyh, fazilet sahibi Ankaralı müderris Nûmân Efendi'yi tanımakta ve onu takdir etmektedir. Nûmân Efendi'deki temiz
özün farkına varan Ebû Hâmid hazretleri, onun kendisine gelmesini beklemeden, kendisi, halifesi Şücaeddîn Karamânî hazretlerini Ankara'ya yollar. Şücâ, Ankara'ya gelir, şeyhinin kendisini Kayseri'ye davet ettiğini söyler. Müderris Nûmân da:
"Davete uymak, Hz. Peygamber (s.a.) Efendimizin sünnetidir." diyerek, bu teklifi kabul eder. İkisi beraberce Kayseri'ye gelir. Kurban Bayramı'nın birinci günü Kayseri'ye gelen Müderris Nûmân Efendi, Ebû Hâmid hazretlerinin ellerinden öper. Şeyh, tasavvufi terbiye görmüş, nefsini arındırmış âlimlerin ve bu terbiyeyi görmeden ölmüş ulemânın ruhları ile rûhî temas kurdurarak, ikisi arasındaki huzur farkını gösterir. Nefsinin pisliklerinden arınmış âlimlerin mezarlarının yanında ahiret tefekkür edilince içine huzur doğan Hacı Bayram hazretleri, aynı olumlu etkiyi, bu terbiyeyi almamış âlimlerin mezarı başında hissedemez. Aksi-
ne bir tür sıkıntı bile sözkonusudur. Ebû Hâmid bu tecrübeyi, bizzat yaşayan Hacı Bayram hazretlerine: "Öldükten sonra me-
zardaki halin huzurlu mu olsun? Huzursuz mu? Eğer huzurlu bir kabir hayatına sahip olmak istiyorsan gel, bana bağlan. Tasavvufi yolda nefis terbiyesi ile meşgul ol, aksi halde Ankara'ya git; ölene kadar kendi halinde yaşamını sürdür." der. Olgunluk timsali Hacı Bayram hazretleri, bu durum karşısında Ebû Hâmid'e teslim olur. Ebû Hâmid, o günün bayram olmasından**

hareketle Müderris Nûmân Efendi'ye "Bayram" adını verir. **Hacı Bayram**, bu ismi benimser, şiirlerinde de kullanır.

Hacı Bayram, Kayseri'de halvete girer. Zira Halvetiliğin stîlûk çıkarmada en önemli unsuru, kırk gün çileye kapanma, yani halvettir. Tasavvufî eğitime hızla devam eden **Hacı Bayram** hazretleri, 1395'li yıllarda şeyhi ile beraber Osmanlı Devleti'nin başkenti olan Bursa'ya hicret eder. Peygamber (s.a) Efendimizin: *"İnsanların içinde bulunup onların bela ve sıkıntısına tahammül eden mü'min, dağ başına çıkıp insanlardan uzak yaşayan mü'minden daha hayırlıdır."* tavsiyesini benimseyen **Ebû Hâmid** hazretleri, içtimai ve siyasi açıdan son derece hareketli bir merkez durumunda bulunan Bursa'ya gidişi, mânevî bir işaret olup gayesiz değildir.

Hacı Bayram hazretleri, artık şeyhi **Ebû Hâmid** ile Bursa'dadır. Ailesinin geçimini sağlamak üzere Çelebi Sultan Medresesi'nde müderrislik yapmaktadır. Bu medrese, **Çelebi Sultan Mehmed** tarafından inşa ettirilmiştir. Bugün halk arasında Yeşil Medrese olarak bilinir.

Ebû Hâmid ve **Hacı Bayram Velî** hazretleri, Yıldırım Bayezid'in damadı, evliyaullahdan **Emir Sultan** hazretleriyle de tanışmakta, onunla münasebetlerini sürdürmektedirler. Bunlar içinde manen en üstün olan kişi, **Ebû Hâmid** hazretleridir. 1429 senesinde vefat eden **Emir Sultan**'ın cenazesini yıkama, namazını kıldırma görevini ise **Hacı Bayram Velî** hazretleri yapmıştır.

Hacı Bayram Velî'nin Şeyh Oluşu

Hacı Bayram hazretleri, şeyhi **Ebû Hâmid** (Somuncu Baba) hazretleri vefat edince yanına, şeyhinin büyük oğlu **İzzeddîn Hakikî Çelebi** ile **Kızılca Bedreddîn** adlı bir müridini alır; memleketi Ankara'ya gelir. Bu iki mübarek zât, maneviyat eğitimlerini **Hacı Bayram**'ın yanında tamamlamışlardır.

Ankara'da şeyh olarak göreve başlayan **Hacı Bayram**, Nakşbendilik, Halvetilik ve Ebherîlik tarikatlarını birleştirerek Bayramîlik adında yeni bir tarikat kurar. Tarikat eğitiminin yapılması için tekke, zâviye veya hangâh denilen yapılara ihtiyaç vardır. Tekkeler, genellikle yenilen, içilen, yatılan bir yer ile zikir çekilip namaz kılınan bir mekândan oluşur. Ankaralı bu büyük maneviyat üstadı, tarikatını işler hale getirmek üzere bir tekke inşa etmeye karar verir. Yapılan danışma ve istihâreler sonucu,

tekkenin Ankara kalesinin yaklaşık kuzeybatı bölgesinde, bugünkü Ulus semti yakınlarında yüksekçe bir tepe üzerine kurulmasına karar verilir. **Hacı Bayram** hazretlerinin seçtiği bu yer, eski Hristiyan Oğüst mâbedinin bitişiğidir. Ayrıca bu mâbed, bir süre Ak Medrese adı altında eğitim ve öğretim veren bir yer olarak kullanılmıştır.

Hacı Bayram Velî'nin maneviyat eğitimini yaptıracağı binayı, bir Hristiyan tapınağının bitişiğine kurması, onun engin dinî hoşgörüsünün eseri olsa gerektir.

1421'de **Sultan II. Murad** tahta geçmiştir. Bayramîlik iyice yaygınlaşmış, Anadolu'da kabul görmüştür. **Şeyh Bedreddin İsyanı**, 1420'de bastırılmış yeni bir olaydı. Bu yüzden başkent Edirne'de bulunan yönetim, Anadolu'daki tasavvufî kumıldanışlardan ürktüyor, tehlikeli olup olmadığı konusu üzerinde ısrarla duruyordu. İşte böyle bir ortamda Bayramîliğin kısa bir sürede popüler hale gelip yayılması, Edirne yönetiminin dikkatini çekmişti. Edirne, **Hacı Bayram Velî** hazretlerinin ne denli büyük bir maneviyat önderi olduğunu bilmiyordu. Bütün bu olumsuzlukların üzerine, padişaha yaranmak isteyen ve **Hacı Bayram**'a düşmanlık besleyen bir vezir, bu ünlü şeyhin, devlet aleyhinde çalışmalar yaptığını ihbar etti. Bu yalan istihbarat sonucu **Sultan II. Murad**, **Hacı Bayram Velî** hazretlerinin Edirne'ye getirilmesini emretti. **Sultan II. Murad**'ın henüz onyediyi yaşında olması ve yönetimdeki tecrübesizliği, hiçde hoş olmayan bu davranışı ortaya çıkarmıştı.

Hacı Bayram'ı getirme işi, bir çavuşa verilmişti. Bu çavuş, Ankara'ya geldiğinde **Hacı Bayram**'ın nerede bulunduğunu sordu. Çubuk Ovası'nda hasad ile meşgul olduğunu öğrenince, o tarafa yöneldi. Bir öğle namazı öncesi **Hacı Bayram**'ı sora sora giderken, tarlada ekin eken beyaz sakallı, orta boylu, güler yüzlü, nurlu bir ihtiyar gördü. Ektiği tohumlar, yerden bitip hemen büyüyordu. Bu durumu gören çavuş şaşırıp kaldı ve ona: "**Hacı Bayram** adında bir zâtı arıyorum, acaba onu nerede bulabilirim?" diye sordu. İhtiyar nur yüzlü adam, aradığı kişinin kendisi olduğunu söyledi. Çavuş, bir suçlu ile karşılaşacağını sanırken karşısına büyük bir velî çıkmıştı. Büyük bir utanç duydu. **Hacı Bayram**'ın ellerine kapanarak saygı ile öptü. **Hacı Bayram Velî** hazretlerine, Padişah'ın kendisini Edirne'ye davet ettiğini söyledi. **Hacı Bayram** da: "**Ulûlemre itaat vaciptir.**" diyerek, hemen yol için hazır-
C.7 F.22

ğa koyuldu. Kısa zamanda hazırlıklar görölerek bir at arabasıyla yola çıkıldı. Ankara-Edirne arasındaki mesafenin uzun olması ve mevsimin de yaz olmasına rağmen **Hacı Bayram** hazretlerinde en ufak bir yorgunluk emâresi görülmüyor, beraberinde bulunan devletin resmî memuru **Çavuş Efendi'**ye iyi davranışlarda bulunarak, onun gönlünü fethediyordu. Yolculuğa devam etme ve ara verme aralıklarını namaz vakitleri tayin ediyordu. **Hacı Bayram Veli** hazretleri, namaz konusunda o denli titizdi ki vakit girer girmez namazını kılardı. Nitekim hayatının son kırk yılında ikinci namazının sünnetini terketmemesi ve sünnet namazlara da ihtimam göstermesi, halk arasında rivayet olarak anlatılır.

Çavuş, Hacı Bayram Veli'ye hayran kalır ve onun tarikatına girer.

Yolda, çeşitli yerlere uğranılarak gidilmektedir. Her gittiği yerde müridleri ve sevenleri onu karşılamaktadır. **Hacı Bayram** hazretleri, Gelibolu'ya vardığında **Yazıcıoğlu Ahmed** ve **Muhammed** kardeşlerle karşılaşır. Onları seyr u sülûka sokar. Çanakkale'den sonra Edirne yoluna girilir.

Hacı Bayram'ın bu yolculuğu, onyedî gün zarfında yaptığı kaydedilir. Edirne'ye girilince **Çavuş**, padişaha **Hacı Bayram Veli** hazretlerinin Edirne'ye teşrif buyurduğunu haber verir. Fazla bekletilmeden bu büyük Allah dostu huzura davet olunur.

Sultan II. Murad, Hacı Bayram Veli hazretlerini görünce, içinde ona karşı bir saygı ve sevgi hissi zuhûr eder. Gönüller sultanı Şeyh, Padişah'ı ilk anda etkilemiştir. Padişah ve vezirlerle uzun uzun sohbet eden **Hacı Bayram Veli**, onlara halka adil davranmalarını, devletin malına göz dikmemelerini, zulümden uzak kalmalarını tavsiye eder. O sırada, **Hacı Bayram'**ı padişaha ihbar eden kara gönüllü vezir, bir şerbet kâsesinin içerisine kuvvetli bir zehir koyar. Daha sonra bu kâseyi, **Hacı Bayram Veli** hazretlerine içmesi için nezâketle uzatır. Allah velilerine düşmanlık edenlerin düşmanı ve hasmı, Cenab-ı Allah'tır. Zavallı vezir, kime harp ilan ettiğinin farkında bile değildir. **Hacı Bayram Veli** hazretleri kadehi alır, "bunu biz içelim, zararı sahibine olsun." der ve besmele çekerek şerbeti üç yudumda içer. Bitirince Hz. Peygamber (s.a)'in sünneti üzere, "Elhamdülillah" der. Zehiri içen sanki **Hacı Bayram Veli** değil de o kıskanç, kötü niyetli vezirdir. Vezirde kısa bir süre sonra zehirlenme belirtileri görülür; feryad içinde, şiddetli karın sancılılarıyla yere yığılır ve ölür.

Rivayetlere göre vezirlerden **Mahmud Paşa** ve hatta **Sultan II. Murad**, **Hacı Bayram Velî** hazretlerine bağlanmış, ona mürid olmuşlardır.

Hacı Bayram Velî, Edirne'de kaldığı süre içinde sık sık **Sultan Murad** ve vezirleriyle sohbet etmiş, onlara doğru yolu göstermiştir. **Hacı Bayram** hazretleri, **Velî Dede Dergâhı**'nda kırk günlük bir çileye girer. Çileden çıkınca, **Eski Cami**'de bir aya yakın vaaz verir.

Hacı Bayram'ın yaptığı vaaz ve nasihatlar, kısa zamanda **Edirne Eski Camii**'nin dolup taşmasına yol açmıştı. Rivayete göre **Hacı Bayram** hazretleri, **Edirne**'de iki ay kadar kalmış ve halkın büyük ölçüde sevgisini kazanmıştı. Bazı nakillere göre **Hacı Bayram Velî** hazretleri, bu yolculuğunda en olgun müridi **Akşemseddin-i Velî**'yi de yanına almıştı.

Sultan II. Murad, bu büyük velîyi saygılı bir şekilde **Ankara**'ya uğurlarken gözleri yaşarmıştı. Ona olan sevgisi sebebiyle müridlerini vergiden muaf tutmuştu. Ancak **Padişah**'ın bu sevgisi, bazıları tarafından kötüye kullanılmaya bağlandı. Devlete vergi vermekten kaçınan açığözler, **Allah rızası** için değil de sırf şahsî çıkar uğruna, **Hacı Bayram Velî** hazretlerine intisâb etmeye başladılar. Böylece devletin **Ankara** ve civarından topladığı vergilerde düşüş oldu. **Hacı Bayram Velî** hazretleri, bu durumdan üzüntü duyuyordu. Zira o, kafasında devlet bilinci olan ve bu doğrultuda etrafındakileri devlete itaata, ekonomik faaliyetlere yönlendiren ileri görüşlü bir insandı. Çok geçmeden **Edirne**'den gelen bir mektupta **Sultan II. Murad**, ondan, hakiki dervişlerle sahtelerini ayırdedip gerçek müridlerin adlarının merkeze bildirilmesini istirham ediyordu. **Hacı Bayram** da "*Başüstüne, emren ve tâaten*" diyerek, zaten sıkıntısını çektiği bir konuyu çözümleme imkânına resmen kavuştuğu için **Allah'a** şükretti.

Bu büyük insan, sahte ve gerçek müridleri birbirinden ayırbilmek için ince, hakîmâne bir imtihan hazırladı. Ancak bu imtihan ağır ve oldukça zor bir imtihandı.

Hacı Bayram, bütün müridlerine **Kanlıgöl**'de toplanmalarını emretti. **Hacı Bayram Velî** hazretlerinin bütün müridleri, bir **Pazartesi günü** bu yerde toplandı. Her yer insan kaynıyordu. **Namazgâhın** tam ortasında, büyük bir yörük çadırı kurulmuştu. Kuşluk vakti, **Ankara**'nın mânevî kumandanı **Hacı Bayram Velî**

hazretleri, atının üzerinde ağır ağır büyük çadırın yanına geldi, müridlerini *"es-Selâmü Aleyküm ve Rahmetullah"* diyerek selamladı. Müridler selamını aldılar. Sessizce beklemeye başladılar. Acaba **Hacı Bayram** kendilerini nasıl bir imtihandan geçirecekti? Kısa bir bekleyişten sonra bu insan-ı kâmil, müthiş açıklamayı yaptı: *"Bugün, hanginiz beni daha çok seviyor, onu anlamak istiyorum. Beni sevenler, bu çadırın içine girecek, onları kurban edeceğim."* **Hacı Bayram**, hemen atından indi ve çadıra girdi. İçiride kellesini verecek hakiki müridleri beklemeye başladı. Önce içeri bir adam girdi. Kısa bir müddet sonra çadırdan dışarı oluk gibi kanlar aktığı görüldü. Ardından bir kadın girdi. Yine dışarı kanlar aktı. Bunu gören kalabalık dehşete kapıldı. *"Şeyhimiz çıldırdı"* diyerek, çabucak orayı terkettiler. **Hacı Bayram**, içeri girenleri kesmiş değildi. Zira İslâm dinince haksız yere kan dökmek haramdı. Geceleyin çadırın içerisine birkaç koyun bırakılmıştı. **Hacı Bayram**, işte o koyunları kesmiş bulunuyordu. Bunun üzerine aziz, Edirne sarayındaki **II. Murad**'a bir mektup yazarak, gerçek mânâda mürid sayısının birbuçuk olduğunu bildirdi.

Hacı Bayram Velî, etrafında toplanan insanları durumlarına göre değerlendiriyordu. Meselâ yanına sanattan anlayan biri gelince, ona: *"Sanatınla meşgul ol. Çalış, kazan, ye, yedir; alnının teri ile geçimini temin et, kimseye avuç açma"* diyordu. Etrafında bu yüzden, bakırcı, nalbant, değirmenci, koyun tüccarları, ev ustaları, yemenici, helvacı, ayakkabıcı, yüncü vs. her türden meslek erbabı bulunuyordu. Yanına gelen göçebelere, yerleşik hayat tarzını tavsiye ederek çiftçilik yapmalarını, geçimini bu yolla sağlamalarını söylüyordu. **Hacı Bayram**, sadece tavsiyede bulunmakla yetinmiyor, kendisi de buğday, arpa ve burçak ekip biçiyor, müridlerine yaşayan örnek oluyordu. Bir de imece usûlü koymuştu. Müridleri, Çubuk Ovası'nda hasad zamanı gelince tarlalarda kollektif olarak çalışıp, ürünü birkaç saat içinde kaldırıyorlardı. Ürünün tarladan un değirmenine intikal etmesi sorun olmuyordu. Herkes, birbirinin tarlasında birbirine yardım ederek hem ürünü çabucak hasad ediyorlar hem de yardım etmenin insan ruhuna verdiği mânevî hazı tadıyorlardı. Yani hem yardım edilen hem de yardım eden oluyorlardı. Bu usûl, Orta Anadolu'nun çeşitli yerlerinde halen devam etmektedir.

Hacı Bayram Velî'nin diğer önemli bir faaliyeti de onun ilmi çalışmalarıdır. **Hacı Bayram Camii** tekkesinde, her gün sabah ve yatsıdan sonra zikir meclisleri kurulurken, öğle namazından

önce ve sonra başta müridler olmak üzere, şehrin halkına tefsir, fıkıh, hadis, kelâm hatta felsefî ağırlıklı tasavvuf dersleri veriliyordu. Meselâ **Mahmûd Şebüsterî** hazretlerinin yazdığı *Gülşen-i Râz* adlı Farsça eser okunuyor, şerhediliyordu. **Hacı Bayram**'ın etrafında ümmî halktan insanlar bulunduğu gibi başta **Akşemseddîn** olmak üzere **Germiyanoglu Şeyhî**, **Eşrefoglu**, **Ahmed Bicân**, **Yazıcıoglu Muhammed** gibi ilim adamları da bulunuyordu. Her seviyedeki insanı etrafında toplayıp aynı pota içinde onları eritmeyi başarması, **Hacı Bayram** hazretlerinin olgunlukta ulaştığı derecenin ne kadar yüksek olduğunu göstermez mi?

Hacı Bayram Velî hazretlerinin güzel âdetlerinden biri de tekkesinde sürekli bir kazan kaynatmasıdır ki bu âdet, Orta Asya Türk tasavvuf geleneğine dayanır; **Hoca Ahmed Yesevî** hazretlerine dayanır. **Hacı Bayram Velî**'nin tekkesindeki bu kazanda sürekli, gece ve gündüz burçak çorbası kaynar; gelen geçen, fakir, zengin, küçük, büyük, kadın, erkek herkes içerdi.

Hacı Bayram Velî hazretlerinin, her fânî beşer gibi evlendiğini, çoluk çocuğa karıştığını görüyoruz. Kardeşlerinden **Abdal Murad**'a, **Abdal Murad-ı Velî** denilmektedir. Bu muhterem zât, ağabeyi **Hacı Bayram** kadar tanınmış olmasa da onun gibi bir Allah dostudur.

Hacı Bayram Velî'nin üç kız, beş erkek evlâdı olduğu bilinmektedir. Tarikat silsilesini, bu sekiz çocuktan **Şeyh Ahmed Baba** devam ettirmiştir. Onun erkek çocuklarının adları şu şekildedir: Başta en büyük oğlu **Şeyh Ahmed Baba** olmak üzere **Edhem Baba**, **Baba Sultan**, **İbrahim** ve **Ali**.

Hacı Bayram Velî hazretlerinin kızlarından ikisinin adı bilinmemekte, sadece **Eşrefoglu Rûmî** ile evlendirdiği **Hayrûnnisâ** bilinmektedir.

Hacı Bayram Velî'nin Şiirleri

Hacı Bayram Velî hazretleri, şiir yazabilmeyi, ermişlerin kerâmetinden sayar.

Hacı Bayram Velî hazretlerinin zamanımıza intikâl edebilmiş şiirleri dört tanedir. Bunlardan bir tanesi şöyledir:

*N'oldu bu gönlüm n'oldu bu gönlüm
Derd ü gamınla doldu bu gönlüm*

*Yandı bu gönlüm yandı bu gönlüm
Yanmada dermân buldu bu gönlüm*

*Gerçi ki yandı gerçeğe yandı
Rengine aşkın cümle boyandı*

*Kendi de buldu kendi de buldu
Matlabını hoş buldu bu gönlüm*

*Elfakru fahrî elfakru fahrî
Demedi mi âlemlerin fahrî*

* * *

*Fakrını zikret fakrını zikret
Mahv u fenâda buldu bu gönlüm*

*Sevdâ-yı a'zam sevdâ-yı a'zam
Bana ki olubdur arş-ı muazzam*

*Mesken-i cânân mesken-i cânân
Olsa aceb mi şimdi bu gönlüm*

*Bayrâmı imdi bayrâmı imdi
Yar ile bayram eyledi şimdi*

*Hamd ü senâlar hamd ü senâlar
Yar ile bayram etti bu gönlüm*

Bir sûfinin mânevî tekâmül yolunda birtakım merhalelerden geçtiğini biliyoruz. Bu haller ve makamlar, tamamen bireysel plandaki tecrübelerdir. Anlayabilmek için yaşamak lâzımdır. Allah aşığına "Aşk nedir?" diye sorulduğunda "Benim gibi ol da gör" cevabını vermesi, tasavvufun sözle anlaşılamayacağının önemli bir delilidir.

Hacı Bayram Velî hazretlerinin de bu mânevî tecrübeleri, kendi şiirinde bu şekilde ortaya çıkmış görünüyor. Bu tecrübelerin iç yüzü nedir? Mahiyeti nasıldır? Bu, bizim bilgimiz dışındadır.

Hacı Bayram Velî Hazretlerinin Vefatı

Hacı Bayram Velî hazretleri, ömrünün sonuna kadar her kesimden insan ile ilgilenmiştir. Yaptığı toplantılarda hâfî ve cehrî zikirle gönülleri nurlandırmış, herkese iyi olanı emretmiş, kötülükten sakındırmıştır.

Hacı Bayram Velî, müridleri arasında, 1429 senesinde çok sevdiği Mevlâ'sına kavuşmuştur. Ölümü ile ilgili olarak, "İrtihâlü'l-İnsân" ifadesinden tarih düşürülmüştür. Bu ifade, 833'ü göstermektedir ki, milâdiye çevirdiğimizde 1429 senesi ortaya çıkar.

Cenazesini **Akşemseddin** hazretleri yıkamış, kefenlemiş ve cenaze namazını da kendisi kıldırmıştır.

Cenaze namazıyla ilgili olarak şöyle bir olay anlatılır: **Hacı Bayram Velî**'nin köylülerinden biri, kırılan saban demirini tamir ettirmek için Atpazarı'na gelmiş, ancak **Hacı Bayram Velî**'nin vefat ettiğini ve cenaze namazının kılınacağını haber alarak, alelacele **Hacı Bayram Tekkesi**'ne inmiş. Elindeki kırık saban demirini belindeki kuşağa sokuşturmuş, namaza durmuş. Namaz kılınmış. Cenaze, caminin güney kısmındaki türbeye defnedilmiş.

Herkes üzgündür. **Hacı Bayram**'ın köylüsü tekrar Atpazarı'na çıkar. Oradaki demircilerden birine, saban demirini tamir etmesi için bırakır. Akşama doğru gelip alacağını söyler ve evinin ihtiyaçları için gereken alış-verişi yapmak üzere çarşıya çıkar. Akşama doğru demirci dükkânına gelir. Demirciden tamir ettiği saban demirini isterse de olumsuz bir manzara ile karşılaşır. Saban demiri hâlâ kırıktır. Sebebini demirciye sorunca şu cevabı alır: *"Bu demiri ocağa koydum, körüğü bütün gücümle çalıştırarak ateşi harlandırımdı. Ama bir türlü kızdıramadım. Demir hep normal sıcaklığını muhafaza etti. Ben de anlayamadım."* Demirci, köylünün gözü önünde demiri ocağa atar, körüğü çalıştırır, fakat saban demiri bir türlü ısınmaz, kızarmaz. Köylü, bu durumu bilenlere, büyüklere, gün görmüş tecrübeli ihtiyarlara anlatır. Sonunda, ortaya çıkan şey şudur: **Hacı Bayram Velî**, Allah'a bir duada bulunmuş ve Allah da bu duayı kabul etmiştir: *"Ya Rab, cenazeme iştirâk edenleri ateşten muhafaza buyur."* Köylü, namaz kılarken

saban demirini acele ile belindeki kuşağa soktuğunu hatırlar. Bu, **Hacı Bayram Velî** hazretlerinin apaçık bir kerâmetidir.

Bayramiye Tarikatı

Hacı Bayram Velî hazretlerinin kurduğu tarikatın adı. Kendisine izâfeten Bayramîlik olarak tanınmıştır. **Ebû Hâmid** hazretleri, küçük yaşta Ebherîlik, gençliğinde Nakşbendîlik (Bistâmiyye), orta yaşında da Halvetîlik ile tanışmış ve bu üç tarikattan feyz almıştı. Talebesi **Hacı Bayram Velî** de bu üç neş'eyi tatmış bulunuyordu. **Hacı Bayram** hazretleri, bu üç tarikatın bileşiminden Bayramîliği kurmuştur.

Bayramîlik üç temel üzerinde kurulmuştur:

1. Cezbe, 2. Muhabbet, 3. Sırr-ı İlâhî.

Aslında bütün tarikatlarda bu üç temel unsur vardır. Bayramîlik bu üç konuya, diğerlerinden biraz daha fazla önem vermiştir.

Kulun, Allah'a doğru aşk vasıtasıyla çekilmesine cezbe; Allah'ın kulu, kulun da Allah'ı sevmesine muhabbet denir. Bayramîlik'de bu ikisini elde eden mürid, ilâhî sırları elde etmek üzere çaba göstermesi lâzımdır.

Bayramîlik Tarikatı, **Hacı Bayram Velî** hazretlerinin vefatından sonra bazı kollara ayrılmıştır. **Hacı Bayram Velî** vefat edince yerine ilmi, mânevî liyâkatı ve kıdemi sebebiyle **Akşemseddîn** hazretleri geçer. Bütün müridler, onun etrafında halkalanırlar. O, Bayramîliği yaymak üzere İznik'e yerleşir. Ardından **Bıçakçı Ömer Dede (Emir Sikkîni)** de aynı kasabaya gelir. **Ömer Dede**, önceleri **Akşemseddîn** hazretlerinin zikir ve sohbetlerine katılır. Ancak çok geçmeden **Akşemseddîn** ile **Bıçakçı Ömer Dede** arasında, uygulanan metod açısından anlayış farklılığı zuhûr eder.

Göynük'teki Bayramîler, bu iki kıymetli Allah dostunun etrafında terbiye olunmaya başlarlar. Bayramîlik, tarihî akışı içinde birtakım kollara daha ayrılır.

Hacı Bayram Velî hazretlerinin, asırlar boyu düşünceleriyle yaşaması, onun İslâm'ın ruhunu çok iyi anlamasından ileri gelir. Bilgi ile tasavvuf birleştirildiğinde İslâm ümmeti lehine çok güzel sonuçların ortaya çıktığı, tarihte birçok defa görülmüştür.

İslâm'ın özündeki fitrat denilen, sadelik, doğallık, güzellik espi-risini çok iyi anlayan **Hacı Bayram Velî** hazretleri, yetmişiki sos-yal gruba, yetmişiki ayrı dil ile hitap ettiği için herkes tarafından kabul görmüştür. Onun bu irfânî yönü sayesinde, yüzyıllar boyu Anadolu toprağında çok sayıda aşk erleri yetişmiş, böylece manen yaşamaya devam etmiştir. **Hacı Bayram Velî** hazretleri, önce Al-lah'ı sevmek ve O'na kul olmak, daha sonra da bütün insanları se-vip onlara hizmet etmeyi hedef edinmişti.

KAYNAKLAR: Sarı Abdullah Efendi, *Semerâtü'l-Fuâd*; Taşköprülüzâde, *Şâhidîk*; Abdülba-ki Gölpınarlı, *Melâmilik ve Melâmiler*; La'lizâde, *Sergüzeşt*; La'lizâde, *Tarîkat-ı Aliyye-i Bayramiyye'den Taife-i Melâmiyye'nin An'ane-i İrâdetleri ve Keyfiyyet-i Sohbetleri ve Aşk-ı Mahabbetullah'a Cümleden Ziyâde Ragbetleri Beyanındadır*; Bursalı Mehmed Tahir, *Hacı Bayram-ı Velî*; Rifat Efendi, *Lügat-ı Tarihiyye ve Coğrafiyye*; Şemseddin Sami, *Kamusu'l-A'lâm*; Sadık Vîcdânî, *Tomâr-ı Turûk-ı Aliyyeden Melâmilik*; Ethem Cebecioglu, *Hacı Bayram Velî*; Hasan Kâmil Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâî ve Celvetiyye Tarîkatı*; Mehmed Ali Aynî, *Hacı Bayram Velî*; Fuad Bayramoğlu, *Hacı Bayram Velî: Yaşamı, Soy, Vakfı*.

Doç. Dr. **ETHEM CEBECİOĞLU**

EMİR SULTAN (R.H) (ö. 833/1429)

Osmanlıların kuruluş devrinde Bursa'da yaşayan büyük velî. İsmi **Muhammed**, lakabı "**Şemsüddîn**"dir. Babasının adı **Ali**'dir. "**Emir Külâl**" diye tanınır. 770/1368 senesinde Buhara'da doğmuştur. Bu yüzden ona **Muhammed Buhârî**, Hz. Hüseyin neslinden olduğu için "**Seyyid Emir Buhârî**", Yıldırım Bâyezid'in damadı olduktan sonra da "**Emir Sultan**" denilmiştir.

Soy kütüğü sırasıyla: **Emir Sultan** (1368-1429), **Seyyid Emir Külâl**, **Seyyid Muhammed**, **Hasan el-Askerî**, **Aliyyü'n-Nakî**, **Muhammed Takî**, **Aliyyü'r-Rızâ**, **Musa Kâzım**, **Ca'fer-i Sâdik**, **Muhammed Bâkır**, **Zeynelâbidin**, Hz. Hüseyin, Hz. Ali (r.a.) şeklindedir.

Emir Seyyid Ali adıyla anıldığı gibi kısaca **Emir Külâl** de denilen babası, geçimini çömlekçilikle sağlayan bir Allah dos-tudur. **Emir Külâl**, tanınmış Buhara mutasavvıflarındandır. Kaynaklardan, onun Kübreviyye Tarîkatı'nın Zehebiyye kolundan olduğu anlaşılmaktadır.

Emir Külâl, oğlunu yetiştirmek için büyük gayret göster-

miştir. **Emir Sultan**, küçük yaşta annesini kaybetmiştir. **Emir Külâl** ikinci defa evlenmemiş, üç çocuğu ile meşgul olmuştur. Babasının ona sık sık verdiği nasihatlerden biri şöyledi: *"Ey oğlum, Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'i babandan, anandan daha fazla sevmelisin. Ağzından hiç yalan çıkmamalı. Her günü, ömrünün son günü imiş gibi tamamlamaya çalışmalısın. İlim öğrenmekten asla erinip üşenmemelisin. Ak sakallı da olsan, düşmanla cihadı bırakmamalısın. Selam vermeden hiçbir topluluğa girmemelisin. Nikâhsız bir kadınla oturmamalısın. Kur'ân-ı Kerim rehberin, hadîs-i şerifler ise yol göstericin olacaktır. Ey oğlum, hayat her yönü ile senin için bir mekteptir. Hayra koş, kötülükten kaç. En büyük silâhın, Allah'a ettiğin duadır; bunu asla unutma."*

Küçük **Şemseddîn**'in başka kardeşi olup olmadığı belli değildir. Kendisi, olgun yaşlarda babasından sözederken bilhassa ondan aldığı bilgilerin temel bilgi olduğunu belirtmekten uzak kalmamıştır.

Emir Külâl hazretlerinin mânevî görevini, ölümünden sonra talebelerinden **Seyyid İsa** üstlenmiştir. **Emir Külâl**'in cenaze namazını **Seyyid İsa** kıldırmıştır.

Muhammed Şemseddîn, babasının vefatından sonra bir gece rüya görür. Rüya da Medine'ye gitmesi ve ceddi Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'i ziyaret etmesi işaret edilir.

Emir Sultan, kendisine bağlı birkaç dostu ile beraber zor ve tehlikeli şartlar altında, Mekke ve Medine'ye gelir (1387-1388). Hac mevsimi olması ve kendisinin varlıklı bir kimse olmaması sebebiyle kalacak yer sıkıntısı çekmiştir. Mekke'ye gitmiş, hac farızasını yerine getirdikten sonra Medine'ye gelmiştir. Niyeti, Hz. Rasûlullah (s.a.v.)'ın mübarek kabirlerine yakın bir yere yerleşmek ve ömrünün sonuna kadar orada kalmaktır.

Emir Sultan hazretleri, Medine'de kaldığı süre içerisinde gördüğü bir rüyada, Hz. Muhammed (s.a.v.) ve Hz. Ali (r.a.) yan yana oturmuşlar, **Emir Buhârî** de onların önünde diz çökmüştü. Hz. Ali (r.a.) **Emir Sultan**'a: *"Allah tarafından, soyun olan Hz. Muhammed (s.a.v.)'in âdâbını, sünnetlerini takva yolu ile ehl-i İslâm'a göstermen için diyâr-ı Rum'a gitmen işaret olundu. Önünde nurdan üç kandil belirecek. O kandiller, nerede gözünden kaybolursa orada kalacaksın; mezarın dahi orada olacaktır."* dedi.

Emir Sultan hazretleri, bu rüyaya göre hareket etmiştir.

Evlîya Çelebi, bu olayı şu şekilde nakletmektedir: "Bir çoğu kendisi ile beraber, Anadolu'ya giderler. Yolda görürler ki havada asılı bir kandil, kendileri ile beraber konak konak gidip karanlık gecede üzerlerine nur gibi ışıklar saçıyor. Bursa'ya girince, kandil sönüp kaybolur. **Hazret-i Emir fukârâsına** (dervişlerine): 'Ey kardeşler, bizim ömrümüzün kandili bu şehirde sönecek. Makamım bu şehir olacak' der. O nurlu kandil, Bursa'da üç gün üç gece görünür."

Emir Sultan, birkaç arkadaşıyla birlikte mânevî işaretler ve rehberliklerle Irak üzerinden Anadolu'ya geçmiş, Karaman Hamid ili, Kütahya ve İnegöl'den, Bursa'ya gelerek Gökdere civarında bir mağarada ibadet ve zühd-ü takva içerisinde yaşamaya başlar.

Emir Sultan Bursa'ya geldiğinde Osmanlı Devleti, her yönden müesseseseleşmiş, kuruluş devrini tamamlamış, artık büyümeğe başlamıştır. Devrin padişahı, **Sultan Yıldırım Bâyezid Han**'dır. **Emir Sultan** Bursa'ya geldiğinde **Molla Fenârî**, **Somuncu Baba**, **Hacı Bayram Veli** gibi maneviyat büyükleri vardı. Bursa, bir başkenttir ve devletin yönetim merkezi olması bakımından birtakım dengelerin kurulması gerekmektedir. İşte bu dengeyi sağlayacak olan kişi, **Emir Sultan** olmuştur. **Emir Sultan**'ın Bursa'ya geliş tarihi 1389'dur. O sırada yirmibir yaşındadır. Anne tarafından **Sadreddin Konevî**'ye akraba olan **Molla Şemseddin Fenârî** (1350/1430) de otuz-kırk yaşlarındadır, henüz şeyhülislâm olmamıştır. Sadece Bursa kadısıdır. Halvetî şeyhi **Ebû Hâmidüddin Aksarâyî** (1324/1412), orada, "*Ekmekçi Koca*", "*Somuncu Baba*" isimleriyle melâmet meşreb bir gizlilik içinde hayatını sürdürüyordu. Ulu Cami'nin ilk imamı olarak bilinen, *Mevlid-i Şerif*'in yazarı **Süleyman Çelebi** (1364/1430) de yirmibeş yaşlarındadır. **Hacı Bayram Veli** de şeyhi **Somuncu Baba**'nın yanındadır.

Emir Sultan, Bursa'ya geldikten sonra **Molla Fenârî**'nin tavsiyesi ile **Yıldırım Bâyezid**'in kızı **Hundi Sultan**'a Kur'an-ı Kerim dersleri vermeye başladı. **Hundi Sultan**, bir gece şöyle bir rüya görür. **Hz. Muhammed** (s.a.v.) ona: "*Ya Hundi! Oğlum Seyyid Buhârî ile evlen. Sakın sözüme uymamazlık yapma*" der. Aynı rüyayı bir daha görür, bu sefer "sözümü niçin dinlemedin?" der ve şöyle devam eder: "*Eğer ahirette şefaât bekliyorsan, dediğimi yap!*" Bunun üzerine **Hundi Sultan**, çok yakın bir adamını

Emir Sultan'a yollar. Emir Sultan "biliyorum" der, "Hundî Hatun ile arş-ı âlâda nikâh hutbesi okunmuştur. Amma şeriat üzere burada okunması gerekir." Hundî Hatun'un adamı geri döner ve Emir Sultan'ın sözlerini nakleder. Valide Sultan'ın izniyle Emir Sultan ve Hundî Fatîma Sultan'ın evlenmelerine karar verilince Hundî, kendi el işlemesi gömlek ve çamaşırları harem ağası ile Emir Sultan'a gönderir. Emir Sultan, o sırada mangal yakmış, talebeleri ile ders yapmaktadır. Harem ağası içeri girip "Valide Sultan'dan..." diyerek bohçayı Emir Sultan'a verir. Bohçayı bir kenara bırakan Emir Sultan, onlara sıhhat ve âfiyetleri için duada bulunur. Bohçanın içinden bir mendil alarak içine kömür közleri koyar ve mendili kapatıp tebessüm ederek harem ağasına: "Valide Sultan'a selam söyleyiniz. Biz fakir dervişlerin sultanlara hediyesi, ancak böyle köz parçaları olur. Kabul etmelerini arz ederim" der. Mendil daha sonra açıldığında, kor parçalarının elmas olduğu görülür. Nikâh haberi Edirne'ye ulaşınca Yıldırım Bâyezid, Emir Sultan'ın ve Hundî Hatun'un başının getirilmesini emreder. Padişahın, Emir Sultan ve Hundî Hatun'un öldürülmesi için Bursa'ya asker gönderdiğini duyan Molla Fenârî, Yıldırım Bâyezid'e mektup göndererek Emir Sultan'ı affetmesini rica eder. Emir Sultan ile Hundî Hatun, ilâhî yardımla kurtulurlar.

Aradan günler geçtikten sonra Bursa'ya dönen Osmanlı ordusunu karşılayanlar arasında, Emir Sultan da vardır. Yıldırım Bâyezid onunla selamlaşınca, Macarlarla yaptığı savaşta yarasını tedavi eden ve Niğbolu'da kale kapısını kendilerine açan ancak daha sonra bütün çabalara rağmen bir türlü bulunamayan bu genci tanır. Aralarında geçen konuşmada Emir Sultan: "Babacığım, bendeniz, damadınız Muhammed Şemseddin" der. Yıldırım Bâyezid Han, atından inerek onunla kucaklaşır.

Yıldırım Bâyezid, Niğbolu'da elde edilen ganimetlerle bir cami yaptırmak ister ve bu fikrini vezirine açar. Bugünkü Ulu Cami'nin yeri uygun görülür ve arsa sahiplerine mülklerinin bedeli verilir. Ancak ihtiyar bir kadın, padişahın ayağına kadar gelmesine aldırmayarak evini satmaya razı olmaz ve bir türlü ikna edilemez. Divanda, durumun Emir Sultan hazretlerine bildirilmesi ve ona göre hareket edilmesi kararına varılır. Emir Sultan, "Her işin gerçekleşeceği bir vakti vardır" diye Sultan'ı teselli eder. O gece ihtiyar kadın, mahşer gününde halini görür. Herkes, Hz. Muhammed (s.a.v.)'den şefaath umup, cennete doğru gidiyordu. İhti-

yar kadın da onlar gibi cennet tarafına gitmek istedi. Ancak yürümeğe gücü olmadığı için Arasat Meydanı'nda yapayalnız kalıverdi. Bunun üzerine ihtiyar kadın feryad ederek ağlamaya başlayınca zebanîler ona: "Niçin ağlıyorsun?" diye sordular. İhtiyar kadın: "Müslümanlar cennete gitti, ben kaldım; onun için ağlıyorum." cevabını verdi. O sırada gaibden gelen bir ses: "Eğer sen de cennete girmek istersen **Yıldırım Bâyezid Han'a** evini sat, inat etme. İnattılardan olup cehenneme girersin." dediği anda ihtiyar kadın uyandı. Baktı ki evinin hertarafına nur dolmuş. Kendi kendine "Elhamdülillah, ben de cennet ehli oldum" diyerek, sabaha kadar ibadetle meşgul oldu. Sonra evini sattı ve caminin yapılmasına vesile oldu. Rivayetlere göre Ulu Cami'nin arsasının bulunduğu yer, Hz. Nuh (a.s.)'a inanıp da tufandan haberi olmayan ancak tufandan etkilenmeyen mü'mine bir kadıncağıza aittir. Caminin mahalî tufan azabının uğramadığı bir yerdir.

Emir Sultan çok çaba harcamasına rağmen **Timur-Yıldırım** çarpışmasının önünü alamadı. Ankara Savaşı'nın başlamasına az bir zaman kala, hanımı **Hundi Hatun**: "Niçin babamı yalnız bırakıyorsun ya Emir!" diye sormuş, **Emir Sultan**: "Telâşın boşunadır ya **Hundi**, bu savaş bizim aleyhimizdedir. Bunu pederinize arz ettim" deyince muhterem hanımı, "ne olursa olsun, şu anda babamın yanında olmanızı arzu ediyorum" karşılığını verir. Hanımının bu ısrarlı arzusu karşısında **Yıldırım**'ın karargâhına varır. Orada Sultan ile görüşmesine rağmen onu bir türlü savaş kararından vazgeçiremez. Savaş, **Emir Sultan**'ın ikaz ettiği şekilde mağlubiyetle neticelenir.

Ankara Savaşı'ndan sonra **Timur Han**'ın ordusu, Bursa önlerine gelip konaklar. Orada uzun süre kalması sebebiyle Bursa ve civarında kısa zamanda yiyecek tükenir ve halk sıkıntı içine düşer. Bunun üzerine halk, **Emir Sultan**'a gider; ondan yardımcı olmasını isterler. Bunun üzerine **Emir Sultan**, dervişlerinden birini çağırır ve ona şunları söyler: "**Timur**'un ordusuna git. Orada sarı sakallı, kırmızı yüzü, kimsenin yüzüne bakmaz, bizi yürekten seven bir ayakkabı tamircisi var. Ona selam söyle, sonra da ki: 'Bir aydan beri müslümanlar yiyeceksiz kaldılar. Göçmezler mi acaba?' Bu emri alan derviş, **Timur** ordusuna varır, ayakkabı tamircisini bulur ve **Emir Sultan** hazretlerinin dediklerini nakleder. Ayakkabı tamircisi "evet" der, "buraya geleli epey oldu. Artık göç vakti geldi." Sonra elindeki iğne-ipliği bir kutuya yerleştirir, tam o sırada da orduda bir hareket başlar. Ordu yavaş yavaş Bur-

sa'yı terkeder.

Ulu Cami'nin açılışından sonra, **Yıldırım Bâyezid** ile **Emir Sultan**, camiye birlikte dolaşırlar. Padişah sorar: "*Nasıl buluyor-sun camiye?*"

"Çok güzel olmuş, yeri de iyi. Yalnız bir eksikliği var." **Yıldırım Han** sertçe döner:

"Nasıl, ne gibi bir eksiklik?"

"Evet, o eksiklik tamamlanırsa caminin bir eşi olmayacak doğrusu.

"Söyle bakalım **Emir**, nedir bu eksiklik?" **Emir Sultan** edebli bir şekilde:

"Sizin caminin dört tarafına dört meyhane yapılırsa, camiye gelmelerine bahane ve dostlarınızla birlikte içki âlemine kâşâne olurdu." cevabını verir. **Yıldırım**:

"Cami ile meyhaneyi birarada bulundurmak yaraşır mı?"

Bunun üzerine **Emir Sultan** hazretleri şunları söyler:

"Sultanım, kalb, Allah'ın tecellisine mazhar olan bir evdir. Onu, haram olan şarabı içerek meyhane haline getirmek ve güzel sakilerle puthane etmek, caminin içine meyhane yapmak demektir. Sizin bu halinize çok üzülüyorum. Madem ki cami ile meyhanenin ayrı olmasını istiyorsunuz, hay hay o zaman buyurun, içkiyi terkediniz!"

Derler ki, **Emir Sultan** ile aralarında geçen bu konuşma sonunda **Yıldırım Bâyezid** kendini tutamaz, ağlar ve içki içmemek üzere Allah'a tevbe eder. **Emir Sultan**'ın şu sözünü sık sık tekrar-lardı:

"Allah yolunda olan bir kimsenin gönlünde, Hak'tan başka bir arzu bulunmaz."

Emir Sultan, Ulu Cami'nin açılışının kendisi tarafından yapılması istenince "*zamanın kutbu Somuncu Baba'dır*" diyerek, onun bu görevi yerine getirmesinin daha uygun olduğunu söyler ve bir Cuma namazı ile Ulu Cami ibadete açılır.

Emir Sultan, 833/1429 senesinde Bursa'da veba hastalığına yakalanarak 63 yaşında vefat etti. Cenaze namazının **Hacı Bayram Veli** tarafından kıldırılmasını vasiyet eder. **Emir Sultan**'ın

üç çocuğu olmuştur. Sadece birinin adı bilinmektedir. **Emir Ali Çelebi.**

KAYNAKLAR: Taşköprülüzâde, *Şakâikü'n-Nu'mâniyye*; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*. c. II, ss. 16-47; *Menâkıb-ı Emir Sultan*, Üniversite Kütüphanesi, no: 6412-Şevki; Abdurrahman Câmî, *Nefehâtü'l-Üns min Hadarâtü'l-Kuds*; *Türk Ansiklopedisi*, c. VIII, ff. 62,64; Bur-salı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, *İslâm Ansiklopedisi*, cz. 15; Seyyid İsmail Belîğ Bursevî, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân*; Aşıkpaşazâde Derviş Ahmed, *Aşıkpaşazâde Tarihi*. Lamîî Çelebi, *Kitâb-ı Menâkıb-ı Evliyâ*; Yenişehirli Yahya, *Menâkıb-ı Emir Sultan*, Süley-maniye, Hacı Mahmud Efendi, nr. 4564; *Menâkıb-ı Emir Sultan*, Nimetullah, Bâyezid Umumi Ktp., no: 38322.

Doç. Dr. ETHEM CEBECİOĞLU

MOLLA FENÂRÎ (R.H) (ö. 834/1430)

Molla Fenârî, Osmanlıların kuruluş dönemi diyebileceğimiz XIV. yüzyılın son yarısı ile XV. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış bir Osmanlı-Türk sûfi-âlimidir.

Asıl adı, **Şemseddîn Muhammed b. Hamza b. Muham-med İbnu'l-Fenârî er-Rûmî**'dir. Genellikle **Molla Fenârî** adıyla anılagelmıştır. **Molla Fenârî**, aslında babasına atfen **İbnu'l-Fenârî** şeklinde, "*Fenârî oğlu*" olarak kaydedilmesine rağmen za-manla "*İbn*" öneki düşürülmüş ve "*Fenârî*" olarak anılmıştır. **Molla Fenârî** 'nin "*Fenârî*" lakabını nereden veya neden dolayı aldığı hakkında çok çeşitli rivayetlere rastlıyoruz. Bazı kaynaklar-da "*el-Fenerî*" şeklinde zikredilmekteyse de doğrusu "*el-Fenârî*"dir. Zira fetvalarının altına kendi elyazısıyla "*el-Fakir Muhammed el-Fenârî*" şeklinde imza atmış bulunması, bunun doğrusunun *el-Fenârî* olduğuna en iyi delildir. Ayrıca bu kelime, günümüz Türkçe'sinde kullanılan fener kelimesinin aynısıdır.

Yapılan araştırmalar neticesinde, **Molla Fenârî** 'nin adının büyük bir ihtimalle "*Fenâr*" adlı bir köye nisbet edildiği, bu adla anıldığı söylenebilir. Ancak bu köyün nerede olduğu konusunda değişik rivayetler vardır. Kendi oğlundan rivayetle bu köy Hora-san civarındadır. Yine bu köyün Bursa Yenişehir ile İnegöl taraf-larında bir kasaba olduğunu söyleyenler olduğu gibi Karaman'ın köylerinden olduğunu söyleyenler de vardır. Kanaatimize göre bu köy Anadolu'nun dışında Maveraünnehir bölgesindedir. Ayrıca

Molla Fenârî ile ilgili araştırmalar yapanların çoğu, onun Anadolu'ya Maveraünnehir'den geldiği görüşündedirler.

Molla Fenârî 751/1350 yılı Safer/Nisan ayında doğmuştur. **Molla Fenârî**'nin anne ve babası hakkında pek fazla bilgiye sahip değiliz. Ancak babası, zamanın sûfî-âlimlerinden **Nûreddîn Hamza b. Muhammed b. Muhammed b. Hamza**'dır. Babası **Nûreddîn Hamza**'nın, **Sadreddîn-i Konevî**'nin talebesi olduğu bazı kaynaklarda zikredilirse de bu iddia, tarihî bakımdan mümkün değildir. Ancak babası, **Sadreddîn Konevî**'nin "*Miftâhu'l-Gayb*" adlı eserini okumuş ve oğlu **Molla Fenârî**'ye de okutmuştur. Buradan da anlaşılacağı üzere **Molla Fenârî**, ilk tahsilini babası **Nûreddîn Hamza**'nın yanında yapmıştır.

Molla Fenârî'nin altı tane çocuğunun olduğunu ve soyundan gelenlerin genellikle ilmiye sınıfından olup Osmanlı ilim ve siyasî hayatında seçkin şahsiyetler arasında yer aldığını biliyoruz. En büyük oğlu **Muhammed Şâh**, babası gibi âlim ve zeki bir kimseydi. Yine ikinci oğlu **Sinânuddîn Yusuf Bâli** ve **Alâaddîn Fenârî** zamanının en yetişkin meşhur âlimleri arasına girmişler ve Osmanlı Tarihinde ilme ve devlete katkılarından dolayı "*Fenârîzâdeler*" şeklinde ün yapmışlardır.

Döneminin aklî ve naklî ilimlerinde söz sahibi olan **Molla Fenârî**, ilk tahsilini babasının yanında yaptıktan sonra zamanın ilim merkezi haline gelmiş İznik'e gittiğini ve orada Orhaniye Medresesi müderrisi, "*Kara Hoca*" lakabıyla meşhur **Alâaddîn Esved** (ö. 795/1393)'den ders aldığını görüyoruz. Yine **Molla Fenârî**, hocası **Alâaddîn Esved**'in vefatıyla yerine geçen **Tâceddîn Kurdî** (ö. 1397) hocadan ders aldı. Daha sonra Amasya'ya giderek devrin ünlü âlimlerinden **Fahreddîn Râzî**'nin torunu **Cemâleddîn Aksarâyî**'den ders aldı.

Amasya'da **Cemâleddîn Aksarâyî**'nin yanında uzun bir medrese tahsili yapan **Molla Fenârî**, hocasından icâzetnâmesini aldıktan sonra oradan Mısır'a gitmiştir.

Mısır'da devrin ünlü âlimi **Ekmeleddîn Muhammed el-Bâbertî**'nin yanında birkaç yıl kalarak kendisinden istifade etmiştir.

Molla Fenârî, böylece tahsil hayatını tamamladıktan sonra Konya ve Karaman'a da uğrayarak tekrar Bursa'ya dönmüştür.

Molla Fenârî, Anadolu'ya döndükten sonra ilk görevini almış ve 795/1393 tarihinde Bursa kadılığına getirilmiştir. **Molla Fenârî**'nin bu görevi, **Timur**'un Bursa'yı işgaline kadar (1403) devam etmiştir. Bu olaydan sonra **Molla Fenârî**, daha önce tanıştığı **Karamanoğlu Alâeddin Bey**'in yanına, Karaman'a gitmişti.

Molla Fenârî, on yıl kadar Karaman'da kalmış ve **Çelebi Mehmed** zamanında (1413) tekrar Bursa'ya dönmüştür. Tekrar kadı olarak göreve başlamıştır. **Molla Fenârî** kadılık görevini yürütürken diğer taraftan Manastır Medresesi'nde müderrislik yapıyordu. **Molla Fenârî** Osmanlı medreselerinde **Fahreddin Râzî** ekolünü yaymış ve okutulan dersler arasına mantık, felsefe, matematik gibi dersler koyarak aklî ilimlere önem vermiştir.

Molla Fenârî, müderrisliği esnasında **Muhyiddin Kafiye**ci, **İbn-i Hacer el-Askalânî**, **Molla Yeğan** gibi âlimleri yetiştirmiştir.

Molla Fenârî'nin yaşadığı dönem, **Yıldırım Bayezid**-**Timur** çekişmelerine sahne olduğu için o da dönemin siyasi karışıklıklarından doğal olarak etkilenmiştir. Ankara Savaşı ve ondan sonra Bursa'nın **Timur** tarafından istilasıyla birlikte Karaman'a gitmiştir.

Molla Fenârî'nin döneminde etkilendiği diğer bir olay da **Şeyh Bedreddin** olayıdır. Osmanlı'yı o günlerde ciddi bir siyasi krize iten bu olaydan **Molla Fenârî** de nasibini aldı. Bu olaydan dolayı **Molla Fenârî** rahatsız olmuş veya hacca gitmiştir. **Molla Fenârî** 822/1419 yılında ilk haccını yaptı. Haccını eda ettikten sonra, kendisini hac esnasında ziyaret ettiği **Zeyneddin Hafi** ile birlikte Kudüs'e geldi. Oradan Mısır Sultanı **Melik Müeyyed**'in daveti üzerine talebeliği esnasında bir süre bulunduğu Kahire'ye geldi. Bu esnada **Şeyh Bedreddin**'in 823/1420 yılında yakalanıp idam edilmesinden sonra tekrar Anadolu'ya döndü.

Molla Fenârî, Mısır'dan Anadolu'ya döndüğünde yetmiş yaşını geçmiş ve ihtiyarlık dönemine girmişti. Bu sırada **Çelebi Mehmed** vefat edip (ö. 824/1421) yerine **II. Murad** geçmişti.

Molla Fenârî, **II. Murad** tarafından Osmanlı tarihinde ilk resmî şeyhülislâm olarak tayin edildi (828/1424-1425). Bu tarihte **Molla Fenârî** 76 yaşındaydı.

Bu olaydan sonra 833/1429 yılında, **Molla Fenârî** ikinci de-

fa hacca gitti. **Molla Fenârî**, Hicaz dönüşünden sonra iyice yaşlanmış olduğu için ibadet ve taate yönelmişti. Neticede ilmi ve tasavvufi kişiliği kendisinde birleştiren **Molla Fenârî**, 834/1430'de vefat etti. **Molla Fenârî**, günümüze kadar gelmiş, Bursa'da kendi adıyla anılan caminin yanında medfundur.

Molla Fenârî, hayatı boyunca ilim ve siyasetle meşgul olmuş ve birçok eser yazmıştır. *Aynu'l-A'yan* gibi tefsire ait kıymetli bir eserin yanında, *Fusûlu'l-Bedâyî* adlı usûl ü fıkha ait kıymetli bir eseri de vardır. **Molla Fenârî** telif, hâşiye gibi eserleri de sayarsak otuzdan fazla eser yazmıştır.

Molla Fenârî, babası **Hamza Efendi**'den **Ekberîyye**; **Abdüllâtîf Kudsî**'den **Zeynîyye** ve **Şeyh Hâmidüddîn-i Velî** (**Somuncu Baba**)'den **Halvetîyye Tarikatı**'nın prensiplerini öğrenmiş ve bizzat tarîkate intisâb etmiştir.

Özetle **Molla Fenârî**, ilmi şahsiyetiyle tasavvufi hayatı paralel götüren, hayatı boyunca karşılaştığı mutasavvıflardan istifade eden, vahdet-i vücûd gibi seviyeli tasavvufi konularda eserler veren önemli bir şahsiyettir.

Molla Fenârî İle İlgili Bazı Menkıbeler

Molla Fenârî, ilim adamı olmasının yanında tasavvuf erbabı Allah dostlarına hürmet göstermiştir. Bunlardan biri de kendisinden manen çok istifade ettiği **Somuncu Baba**'dır. **Molla Fenârî**'nin **Somuncu Baba** ile Bursa Ulu Camii'nin açılışında bulunmaları oldukça ilginçtir.

Bilindiği gibi **Yıldırım Bayezid**, 1394 yılında Haçlı Seferleri'ne karşı, Niğbolu zaferini kazanır. Bunun üzerine Allah'a bir şükür nişânesi olarak Ulu Camii'ni yaptırır. Ulu Camii'nin bir Cuma günü açılışında **Yıldırım Bayezid**, bizzat **Emir Sultan**'a giderek caminin açılışında imamet ve vaaz etmesini ister. **Emir Sultan**: "*Bu gehirde benden daha âlim ve muttaki Ekmekçi Dede diye biri vardır. O varken bize düşmez.*" diyerek teklifi reddeder. Kendisine iletilen bu teklifi kabul eden **Şeyh Hâmid** (**Somuncu Baba**), bu görevi yerine getirir. Cuma namazı eda edildikten sonra **Şeyh Hâmid**, vaaz için kürsüye gelir. Orada zamânın âlimi, Sultanîye müderrisi ve Bursa Kadısı **Molla Fenârî** de cemaatin arasındadır. **Şeyh Hâmid** kürsüde **Fatiha** tefsiri yapar. Önce **Fatiha Sûresi**'ni belâğat ve fesâhat yönünden ele aldıktan sonra, sûreye yedi ayrı mânâ verir. O esnada **Fatiha** tefsirine çalışan **Molla**

Fenârî, ondan çok istifade eder. Ayrıca **Molla Fenârî**, bu yedi mânâdan ilkinin halkın anladığını, ikincisini âlimlerin anladığını, üçüncüsünün bir kısmını kendinin anlayabildiğini, daha sonraki mânâları hiç kimsenin anlayamadığını bizzat ifade eder.

Bu olaydan sonra **Molla Fenârî'nin Şeyh Hâmid'in** evine geldiği rivayet edilir. **Molla Fenârî**, yanında, medresedeki müderrislik maaşından topladığı 5000 akçeyi beraberinde getirir ve **Somuncu Baba'ya** takdim etmek ister. **Somuncu Baba**: "*Helâl olduğundan şüphemiz yoktur. İçinden bir akçe verin de merkebi-mize taze ot getirsinler*" der. Verilen akçe ile taze ot alınarak merkebin önüne konulur. Merkez bir süre kokladıktan sonra otun üzerine bevledir. Bunun üzerine **Somuncu Baba**: "*Bu zamana kadar merkebiz şüpheli gördüğü nesneyi yememiştir.*" deyince **Molla Fenârî** ona biat ederek duasını alır.

Molla Fenârî ile ilgili diğer önemli bir menkıbe de şudur: Bilindiği gibi **Molla Fenârî**, **Yıldırım Bayezid** zamanında Bursa kadısıdır. Birgün bir dava için **Yıldırım Bayezid** mahkemeye şahid olarak gelir. Ancak **Molla Fenârî**, kendisinin şahitlik için yeterli niteliklere sahip olmadığını, namaz için cemaate devam etmediğini mahkeme huzurunda, yüzüne söyler.

Molla Fenârî ile ilgili diğer bir menkıbe de şudur: Bilindiği gibi hayatının son döneminde **Molla Fenârî'nin** gözleri geçici olarak kapanmıştır. **Molla Fenârî'nin** görme yeteneğini kaybetme sebebi olarak zikredilen olay şöyle gelişir: **Molla Fenârî**, "*Toprak, yaşayışları bildiklerine uygun olan ulemânın etini yemez.*" şeklinde rivayet edilen sözü, kabul etmekte tereddüt eder. Bunun üzerine hocası **Alâaddin Esved'in** mezarını açıtırıp ölüsüne bakar. Hocasının vücudunun bozulmamış olduğunu, bu duruma gözüyle görmeden inanmadığı için ceza olarak kör olduğunu ve sonradan gözüntün tekrar açıldığını öğreniyoruz.

KAYNAKLAR: İbn-i Hacer el-Askalânî, *Enbâ'u'l-Umr ft Ebnâ'i'l-Gumr*; Belîğ, İsmail b. İbrahim, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Danişverân*, İstanbul 1302; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*; Hüseyin Hüsamettin, "*Molla Fenârî*", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, 16. yıl; Hüseyin Vasaaf, *Sefine-i Evliyâ-yı Ebrâr ft Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*; Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemû'l-Müellifin*; Mecdi Efendi, *Terceme-i Şakâyık-ı Nu'maniye*; Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmanî*; Müstakimzâde, Süleyman Sadettin, *Devhatü'l-Meşâyih*; Walsh, J.R. "Fenârîzâde" *The Encyclopedia of Islam*, c. II.

Doç. Dr. ETHEM CEBECİOĞLU

MUHAMMED ŞEMSEDDİN EL-GAMRÎ (R.H) (ö.849/1445)

Tam adı, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Ahmed el-Vâsıtî, el-Gamrî el-Mehallî eş-Şaffî'dir.

1384 m. (786 h.) senesinde, Kahire yakınlarındaki Gamr mıntkasında doğdu. İbnü'l-İmad anlatıyor:

"Gamr mıntkasında doğan Şemsüddin, yine burada ilk eğitimini almıştır. Kur'an-ı Kerim'i ve Tenbih adlı kitabı ezberlemiştir. Daha sonra Kahire'ye gelerek Ezher Camii'nde bir müddet ders almıştır. Fıkhi, Ezher hocalarından ve Şeyh Mardîni'den alan Şemseddin, azla yetinmesini bilen, koca bir haftayı, ful denen baklanın kepeği ve karpuz kabuğuyla idare ederek geçiren zâhid bir zâttı. Hayatını baba mesleği olan attarlıkla idâme ettirirdi. Öylesine cömertti ki, kendisinden bir şey istendi mi, dayanamaz bol bol ve karşılığını almadan verir, babası ona 'Bugün ne sattın?' diye sorduğunda, 'Şöyle şöyle bedeva verdim' derdi. Babası bu cevap karşısında kızmaz, onu över ve dua ederdi.

Şemseddin, bir zaman sonra bu meşgalenin tümünden vazgeçti, kendini tamamen ibadete vererek bir müddet fıkıh öğrendikten sonra uzlete çekildi. Büyük sâfililerle gönüldaş oldu. Kalb gözü açıldı, halkı terbiye ve irşad hususunda, şeyhlerinden izin aldı. Çok yönlü bir tebliğe başladı.

Kahire'de, Mahalle-i Kübra diye bilinen yeri kendine semt edinen Şemseddin, burada Şemsiyye Medresesi diye bilinen okulu genişletti; duvarlarını sağlamlaştırdı. Bu güzel hizmetinden sonra Emirü'l-Cüyûş çarşısının hizasına bir mescid inşa etti. Böyle bir mâbede o semtte yaşayanların gerçekten ihtiyacı vardı.

Şemseddin'in ünü gün geçtikçe yayıldı. Müridleri çoğaldı, hakkında kerâmet ve hârikulâde haller söylenir oldu. Mânevî nüfuzu ve maddî serveti genişleyen Şemseddin, Sultanın dahi tamir etmekten aciz kaldığı birçok eğitim müessesesini, yardım evini ve okulu onardı.

İslâm dünyasının her tarafından onu ziyarete gelenler çoğalıyordu. Şeyh Efendi bu hayırlı işlerini, vaaz ve nasihatını yürütürken bid'atlerden sakınmaya özen gösterir, makam sahiplerin-

den ve dünya veledlerinden (sultan ve zengin yönetici tabaka) uzak durmaya çalışırdı. Defalarca hacca gitti, Beytullah'a komşu oldu ve Beyt-i Makdis'i ziyaret etti.

Gamrî halk nezdinde öyle sevildi ki, hakkında olağanüstü kerâmetler anlatılır oldu."

İbnü'l-İmad'ın sözlerini burada bırakıp **Nebhânî**'nin **Gamrî** hakkında anlattığı bir kerâmete geçelim:

"Bir gece hırsızlar, **Gamrî**'yi öldürmek için dergâha gelip kapıyı kırdılar. **Gamrî**, talebelerine: 'Onları ben karşılayacağım, hiç biriniz dışarı çıkmasın' talimatını verdi. Bahçeye çıkıp hırsızlara şöyle bir nazar etti. Hırsızlar ansızın yaprak gibi titreyip feryâd ederek silahlarını attılar. Hepsi tövbe etti."

Diğer büyük terâcim kitaplarında anlatıldığına göre **Şemseddin Efendi**, talebelerini ihtiyarlar, orta yaşlılar, gençler olmak üzere üç gruba ayırmıştı. Bu gruplar birbirlerinin yerinde oturmazlardı. Sadece cuma namazına giderken biraraya gelirlerdi. Bu arada, bir hafta boyunca öğrendiklerini müzakere ederlerdi. **Muhammed Gamrî**, kendisine talebe olmak isteyenleri kendi başına ve sormadan iş yapmayacağına dair söz aldıktan sonra talebeliğe kabul ederdi. Bu merhaleden sonra talebe her işinde tamamen hocasına tâbi olurdu.

Şehâvî'nin *el-Dav'u'l-Lâmî*'inde ve **İbnü'l-İmad**'ın *Şezerât*'ta bildirdiğine göre **Şemseddin el-Gamrî** hazretleri, 849/1445 yılının Şaban ayının son günü -ki Salı gününe tesadüf etmiştir- Mahalle-i Kübra denen muntıkada Allah'ın rahmetine kavuştu. Hemen oradaki büyük caminin kenarına defnedildi.

İmam Gamrî hazretleri, çok yönlü biriydi. Fıkıh, tasavvuf, edebiyat konularında eserler vermiş; ehl-i İslâm'a çok iyiliği dokunmuştur. Elinde ne varsa müslümanların hayrı için harcayan bu Allah dostuna, Allah da yardım etmiştir.

Eserleri şunlardır:

- 1) *el-Kavâidu's-Sûfiyye*: Tasavvufa dairdir.
- 2) *el-Hükmü'l-Meşrut fî Beyani's-Şurût*: Fıkıh ilmine dairdir.
- 3) *Menhü'l-Minneti fî't-Telebbüsü bi's-Sünneti*: Dört cilt halinde yazılmış olan bu eser, sünnete uygun yaşamının gereğine

dairdir.

4) *el-Vasiyyetü'l-Câmia ve Mehâsinü'l-Hisâl fî Beyâni Vucûhi'l-Helâl*: Ahlâk ve fıkıh bilgisine dairdir.

5) *en-Nusratü fî Ahkâmi'l-Fitrati*: Fitre ile ilgili hükümleri açıklayan fikhî bir risale olmalıdır.

6) *el-Unvân fî Tahrîmi Muâşeret-i Şebâbi ve'n-Nisvân*: Kalplerinde fitne olanların, parlak yüzlü gençlerle ve kadınlarla görüşmenin sakıncalarına dair uyarı niteliği taşıyan sert bir vaaz kitabıdır.

7) *el-Muhkemû'l-Mazbût fî Tahrîmi Ameli Kavmi Lût*: Lût Kavmi'nin helâkına sebep olan çirkin fiilden insanları sakındırma-ya dair bir kitap olmalıdır.

8) *el-İntisâr li-Tarîki'l-Ahyâr*: Evliya ve sûfilerin hayata bakış tarzları desteklenerek, tasavvuf savunusu yapılan bir kitap olmalıdır.

9) *er-Riyadu'l-Müzhiretü fî Esbâbi'l-Mağfireti*: Tevbe etmenin yolunu, yordamını, Mağfiret-i İlâhiyye'ye erişmenin vesilelerini anlatan bir kitap olmalıdır.

Bu kitaplardan ilk dört tanesi, Ömer Rıza Kakhâle tarafından zikredilmiştir. Hem onları hem de diğerlerini İbnü'l-İmâd, kitabında tek tek zikretmiştir.

Allah Şemseddîn Gamrî'ye rahmet eylesin; bizi de iyiler zümresine ilhak etsin. Amin.

KAYNAKLAR: İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'l-Zeheb*, Tahkik, Mahmud el-Arnaût Dimaşk, 1993, c.9, s. 386-388; Yusuf b. İsmail en-Nebhânî, *Camîu Kerâmâtî'l-Evliya*, Beyrut 1992, c.1, s. 270; İbn Hacer Askalânî, *İnbâü'l-Gamr bi Enbâi'l-Ömr*, Tahkik, Muhammed Ahmed Rehman, Beyrut, 1406 h., c.9, s. 244; Şehâvi, *et-Tibrü'l-Mesbûk fî Zeyli's-Sulûk*, Kahire (tarih-siz), s. 136; Şevkânî, *el-Bedr'u'l-Tâî*, Beyrut (Darü'l-Marife tarafından eski bir baskının ofseti), c. 2, s. 233; Kâtip Çelebi, *Kefî'ü'l-Zünûn*, İstanbul, 1951, s. 172, 674, 1176, 1860; Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-Meknûn*, İstanbul 1947, c. 1, s. 414, 603.

SAİD AYKUT

YÂKÛB-İ ÇERHÎ (R.H) (ö. 851/1447)

Tam adı, Yâkûb b. Osman b. Mahmud'dur. Gazne yakınlarında Çerh köyünde doğdu. Hüseyin Vassaf, Yâkûb'u şöyle anla-

ıyor:

"Alâüddin-i Attâr'ın büyük halifelerinden olup kadri yüce bir zâttır. **Şah-ı Nakşibend'**in sohbetiyle şereflenmiştir. Zamanın allâmesi ve ferid-i asr idi. Gazne'ye bağlı Çerh kasabasıdır. Bidayette Mısır'a giderek burada ilim tahsil edip Cezbe-i Rahmânî zuhâr etmekte **Şâh-ı Nakşibend** Efendimizin bulunduğu yere kadar seyahat eder. Seyahatı esnasında bir meczûb fakire rast gelip;

'Ey Yâkûb! Çabuk adım at ki senin makbûller zümresinden olma zamanın gelmiştir.' diye yeryüzüne bir çizgi çizer.

Hâce Yâkûb aceleyle Buhara'ya vasıl olduktan sonra Mus-haf-ı Şerif-i açar. İlk satırında **'İşte bunlar Allah'ın doğru yola erıştirdiği kimselerdir. Onların yoluna uy!'** ⁽¹⁾ ayet-i celîlesine tesâdüf eder. Bu işâret-i garîbeden kendisine kanaat gelmiş, **Şâh-ı Nakşibend'**in huzur-i irfanına varıp inâbet arzusunda bulunduklarını söylemiştir. Hz. Pîr Efendimiz de zikr-i şerîfi telkîn ile **Hoca Attâr'a** teslim buyurdular."

İrtihalleri 851 h. (1447 m.) senesidir. Helgânu isimli köyde ıtır kokan mübarek mezarına defnedilmiştir.

Yâkûb-î Çerhî, devrinin büyük sâfililerinden **Zeynüddin Hâfî** ile görüşmüş, zamanının büyük âlimi **Mevlânâ Şihâbeddin-i Şîrvânî** 'den ve diğer âlimlerden aklî ve naklî ilimleri öğrendi.

Reşahât müellifi **Mevlânâ Sâfî**, **Yâkûb-î Çerhî'nin** şunları söylediğini bildiriyor:

"Hoca Bahâeddîn hazretlerinin hizmetine girmeden önce kendilerine karşı büyük muhabbet ve incizâb beslemekteydim. Buhara'nın din âlimlerinden icâzet aldıktan sonra tam memleketime hareket edeceğim zaman huzurlarına vardım ve:

'Beni hatırdan çıkarmayınız!' diye kendilerine yalvardım.

Dediler ki:

'Tam gideceğin zamanda mı bana geliyorsun?'

Cevap verdim:

'Öyle oldu, gönlüm iştiyakınızla doldu.'

Dediler:

'Bu sebep yeterli değil! Daha üstün bir şey bulman lâzım... Halkın beni kabulü şeytânî olabilir.'

Dedim:

'Sahih ve emin bir hadistir ki, Allah bir kulunu dost edinince onun sevgisini gönüllere düşürür.' Tebessüm ettiler ve buyurdular:

'Biz azizlerdeniz...' Bu söz üzerine kendimden geçer gibi oldum. Zira bir ay kadar evvel gördüğüm rüyada bana:

'Bizlerin müridi ol!' demişlerdi. Rüveyı unutmuştum. Hoca hazretleri 'Azîzân' kelimesini kullanınca hatırladım ve büsbütün kendilerine bağlandım.

Tekrar:

'Beni hatırdan çıkarmayınız' diye yalvardım.

Dediler ki:

'Bir gün azîzândan böyle bir istekte bulunmuşlar. Onlar da bir şeyin hatırdan kalması için bir vasıtaya ihtiyaç bulunduğunu söylemişler ve hatırlamaya vesile olacak bir şey istemişler.'

Bu sözü söyledikten sonra bana mübarek takkesini hediye ettiler ve şöyle dediler:

'Senin bana verecek bir şeyin yok! Bari şu takkeyi al da ona her göz ve el atışında bizi hatırla ve yanında bul!' Ayrıca tenbih ettiler:

'Bu sefer de **Mevlânâ Tâcüddin Deştgûlegî**'yi bulmaya gayret et! O, Allah'ın evliyasındandır.'

Yola çıktıktan sonra evvela Belh'e oradan da memleketime gitmek arzusu düştü. Belh nerede, Deştgulek nerede? Ama şu oldu, bu oldu kendimi birdenbire Deştgulek yakınlarında buldum. Hoca hazretlerinin tenbihleri hatırıma geldi. Hayran kaldım. Hemen **Mevlânâ Tâceddîn**'in sohbetine can attım. Bu arada Hoca hazretlerine bağlılığım öyle arttı ki, hemen geriye dönüp ona teslim olmak arzusu beni sardı. Buhara'da bir meczûb vardı. Ona güvenim yerindeydi. Yolda, bu meczûbu bir kenarda oturur gördüm. Ona sordum:

'Gideyim mi, gitmeyeyim mi?' Cevap verdi:

'Hiç durma git, tez git!' ve oturduğu yerde toprağın üstüne birtakım çizgiler çekti. Kendi kendime düşündüm: Bu çizgileri sayayım, eğer tek sayı çıkarsa gitmem gerektiğine işaret olsun. Saydım, tek sayı çıktı. Hoca hazretlerine varıp eteklerine yapıştım. Bana 'Vukûf-i adedi' yi (zikirde sayı bilgisi) telkin ettiler ve:

'Elinden geldiği kadar zikirde tek sayıya riayet et!' dediler. Yolda, meczûbun çektiği çizgilerin tek oluşuna işaret çektiler."

Mevlânâ Çerhî hazretleri sözlerine devam ediyor:

"Allah'ın inayetiyle bu fakirde erenler yolunda istek doğup da ilâhî fazl bana rehber olunca, Buhara'da **Hoca Bahâeddîn Nakşibendî** hazretlerine erişmek nasib oldu. Onların kerem ve iltifatları beni saadete garketti ve gördüm ki mürşidim kâmil ve mükemmeldir, evliyanın üst tabakasındandır. Kur'an'dan tefeülüme cevap gelince hislerimde gerçekleştirci ve bağlılığında sağlamlaştırmacı etkiler meydana geldi. Bir gün evimin bulunduğu Fethâbâd'da **Şeyh Seyfeddîn Baherzî**'nin kabrine doğru oturmuştum. Bâtınımda öyle bir fırtına koptu ki hemen Hoca hazretlerine koşmam icabetti. Oturdukları yer olan Kasr-i Ârifân istikâmetine atıldım. Hoca hazretlerini, yol üstünde beni beklemekte buldum. Bendelerine ihsanda bulundular. Namazdan sonra bu fakirle sohbet ettiler. Heybetleri öyle sarmıştı ki beni, hiçbir karşılık vermeye mecâlim kalmamıştı. O anda buyurdular:

'İlim iki kısımdır. Biri kalb ilmidir. Bu ilim, en yararlı olanıdır. Bu ilmi, rasûller ve nebîler öğretir. Diğeri de edebî lisan ilmidir. Bu ilim de Allah'ın insanı ogluna hüccetidir. Ümit ederim ki bâtin ilminden sana bir pay erişsin.' Ve ilave ettiler: 'Sıdk ehliyle düşüp kalk! Onlarla halleş! Yalnız, bunlarla düşüp kalkman ve halleşmen sıdk ile olsun. Zira bunlar kalb casuslarıdır. Kalbinize girerler ve himmetinize göz atarlar. Biz kendimizden, kendi karımızla kimseyi kabul etmeyiz. Aldığımız emir bunu gerektirir. Görelim bu gece bize ne işaret buyrulur? Eğer seni kabul ederlerse biz de kabul ederiz.'

Ömrümde o geceki kadar çetin bir dem geçirmedim. Saadet kapısının açılmasını umarken bu kapının yüzüme kapanmasından korktum. Sabaha kadar şüphe ve ıstırap içinde kıvrandım. Sabah namazından sonra Hoca hazretleri buyurdular:

'Müjdeler olsun ki kabul işareti geldi. Biz, insanları az kabul ederiz. Kabul etsek de geç kabul ederiz. Tâ ki gelenlerin nasıl geldiği ve vaktin nasıl olduğu belli olsun.'

Bu sözün mânâsını anlamak, tasavvuf lisanında vakit mevhunun ne demek olduğunu bilmeye bağlıdır. Bu mevzuyla ilgili olarak **Mevlânâ Câmî** hazretlerinin nakillerine göre, **Aynu'l-Kudât** hazretleri kendini tarif ederken şöyle demiş:

'Babam ve ben memleketimizin imamlarından bir bölük kimseyle bir sofinin evindeydik. Biz raks halindeydik. Biri de yüksek sesle beyit okumaktaydı. Babam da manzarayı seyrediyordu. Babam, keşif yoluyla **Hoca Ahmed Gazâlî** hazretlerinin bizimle beraber raksettğini ve filan renk ve biçimde bir elbise giyinmiş olduğunu söyledi. Tam o anda beyit okuyan zât:

'Ölmek istiyorum!' diye bağırdı ve hemen düşüp hareketsiz, kaskatı kesildi.

Vaktin mânâsını anladık. O dem, ölüm ve dirim ânıydı. Yine o dem, lisan-ı hâle gelerek ruhuna dedi ki:

'Canlıyı öldürdüğün şu vakitte, şu yerdeki kaskatı yatana kaldırabilir misin?' Dedim:

'İlâhî! Şu yerdeki kaskatı yatana zinde eyle.' Adam birden kalktı, kendine geldi.

İlim ve irfan sahiplerine, zevk ve vicdan ehline gizli değildir ki 'âlimler peygamberlerin varisleridir' mealindeki hadis hikmeti gereğince zâhir planında din âlimleri, Allah Rasûlü'nün getirdikleri şariat ölçülerini korumak mevkiinde oldukları gibi Muhammedî hakikat esrarına nüfûz etmiş büyük velîler de o din ve dünya sultanının Allâh sevgisiyle dolu kalb hazinelerinden pay sahibi olarak vakit hükümleri üzerinde tasarruf sahibidirler."

Yâkûb-i Çerhî hazretleri, vakit hakkındaki bu hikmetleri dile getirdikten sonra devam ediyor:

"Ondan sonra **Şâh-ı Nakşibend** hazretleri, silsilelerini **Abdülhâlık Gucdüvânî** 'ye kadar gösterdiler ve bu fakiri vukûf-ı adediye davet ettikten sonra buyurdular ki:

'İşte ledün ilmi, **Hızır** (a.s.)'ın **Abdülhâlık Gucdüvânî** hazretlerine talim ettiği bu bilgidir.'

Nice zaman hizmetinde bulundum ve bana Buhara'da sefer

etmeye icâzet verdikleri güne kadar yanlarından ayrılmadım. Se-
fere çıkacağım zaman;

'Sana tarikat edebî ve hakikat sırrı olarak bizden ne erişse
Allah'ın kullarına götür ve saadetlerini sağlamaya çalış!' **Hoca**
Bahâeddin bize, **Hoca Alâeddin Attâr** ile sohbet etmemizi em-
retmişlerdi. Hoca hazretlerinin vefatlarından sonra ben, uzun
müddet Bedehşan'da kaldım. **Hoca Alâeddin** ise Çigâniyân'da
bulunuyordu. Bana bir mektup gönderip Hoca hazretlerinin vasi-
yetini hatırlattılar ve birarada olmak hususunda ne düşündüğü-
mü sordular. Hemen **Alâeddin-i Attâr** hazretlerinin bulunduk-
ları yere gittim. Ahirete intikallerine kadar yanlarında kaldım.
Vefatlarından üç gün sonra da memleketime döndüm."

Mevlânâ Yâkûb-î Çerhî hazretleri başlangıç demlerinde
uzun müddet Herat Camii'nde ve peşinden Mısır'da ilim tahsiliyle
uğraşmışlar.

Buyuruyorlar ki:

"Herat'ta kaldığım müddetçe yemeklerimi **Hoca Abdullah**
Ensârî hazretlerinin dergâhında yedim. Zira onun vakıflarında
genişlik vardı. Herat şehrinde vakıfların üçünün dışında emin
olunacak şartlar mevcut değildir. Emin olan üç vakıftan biri Hoca
Abdullah-ı Ensârî, öbürü Hankâh-ı Melik daha öbürü de
Guyâsiye Medresesi vakıflarıdır. Bu sebeptendir ki Maverâünnehir
uluları, müridlerini, vakıflarının çoğu uygunsuz olan Herat'a gön-
dermezlerdi. Çünkü Herat'da helâl lokma az bulunurdu. Bu yolun
salikleri haram yiyecek olursa tam bir geriye dönüşle kötü tabiatı-
na avdet etmiş ve 'Sırat-ı Müstakim' den geri kalmış olur."

Hoca Ubeydullah hazretleri anlatıyor:

" **Mevlânâ Yâkûb-î Çerhî** hazretleri, **Şeyh Zeynüddin**
Hâfî hazretleri ile Mısır'da berabermiş, o devrin yüksek alimle-
rinden **Mevlânâ Şihâbeddin-i Şirvânî**'den feyz almaktalar
imış. Aralarında meşreb ve intisâb birliği de varmış. Bir gün
Mevlânâ Yâkûb bu zâta sorarlar:

'Sen Horasan'da çok bulundun. **Şeyh Zeynüddin Hâfî**'nin
müridlerinin rüya tabirlerinin genellikle doğru çıktığı ve bu tabir-
lere güvenildiği doğru mudur?' Cevap verdi:

'Evet, doğrudur!' Bu sözü söyler söylemez kendisinden geçti
Onun sık sık kendisinden geçtiği daima görülen şeylerdendi. Elle-

ri bir tarak gibi sakalını kavramış olarak o türlü kendinden geçti ki mübarek başı göğsüne düştü. Sakalından birkaç beyaz kıl parmaklarında kaldı. Bir saat kadar bu halde kaldılar ve sonra başlarını kaldırıp bir beyit okudular:

Ben güneşin çocuğuyum ve hep güneşle konuşurum.

Ne geceyim, ne geceye tapanlardanım ki uykunun masalını anlatayım."

Eûzü ve Besmeleye Dair Yâkûb-i Çerhî'nin Yorumu

Eûzü çekmek, "Eûzü billâhi mineşşeytanirracim" demektir. "Kovulmuş Şeytan'dan Allah'a sığınırım" anlamına gelir. Besmele çekmek, "Bismillahirrahmanirrahim" demektir. "Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla" anlamına gelir. Abdullah b. Abbas'dan gelen bir rivayette Rasûlullah (s.a.v.), şöyle buyuruyor:

"Kur'ân-ı Kerîm'e hürmet Eûzü okuyarak başlamakla olur."

"Kur'ân'ın anahtarı Besmele'dir."

Bunları okuyan kişi, Kur'ân tilâvetini bu iki zînet ile süslemiştir. Allah Teâlâ'ya yakın olmak isteyenler, Eûzü çekmekte, ondan korkanlar Eûzü'ye sarılmakta, günahkârlar da Eûzü'ye sığınmaktadırlar. Rabbimiz şöyle buyuruyor:

"Kur'ân okuyacağın zaman Allah'tan sığınma (istiâze) talebinde bulun." (1) İstiâze, Allah'tan sığınma talebinde bulunmak demektir ki, Eûzü'nün anlamıdır.

Eûzü çekmek, daha geniş bir mânâyla:

"Allah'ın rahmetinden uzak olan ve gazabına uğrayarak dünyada ve âhirette helâk olan Şeytan'dan Allah Teâlâ'ya sığınırım" demektir.

Peygamberimiz buyuruyor ki:

"Öğretici, çocuğa Besmele okur, çocuk da söyleyince Allah Teâlâ çocuğun, anasının, babasının ve hocasının Cehennem'e gitmemesi için delil yazdırır."

Besmele'nin mânâsı şudur:

"Her varlığa, onu yaratmakla iyilik etmiş ve korumakla ih-sanda bulunmuş olan Allah Teâlâ'nın adıyla, O'ndan yardım umarak başlıyorum. Ârifler O'nu ilâh olarak tanıdı. Âlemler

(1) Nahl, 97.

O'nun merhameti ile rızık buldu. Günah işleyenler O'nun rahmeti ile Cehennem'den kurtuldu."

Allah Teâlâ, Kerîm Kitabına bu üç isim ile yani "Allah", "Rahmân" ve "Rahîm" adlarıyla başladı. Çünkü insanın üç hali vardır. Dünya, kabir ve ahiret halleri. İnsan, Allah Teâlâ'ya ibadet ederse dünyada işlerini kolaylaştırır. Kabirde ona acır. Ahirette günahlarını affeder.

Yâkûb-i Çerhî'nin Eserleri

1) *Tefstr-i Fatiha* 2) *Tefsir-i Tebarek* 3) *Tefstr-i Cüz-i Amme*
4) *Risâle-i Ünsiyye* 5) *Risâle-i Neynâme*.

Bu eserlerin hepsi de Hindistan'ın Bombay şehrinde 1297 (m. 1879)'de basılmıştır.

KAYNAKLAR: Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Euliya*, Osmanlıca'dan nakil (Dr. Mehmet Akkuş, Dr. Ali Yılmaz) c.2, s.23-24; Molla Câmî, *Nefehâtü'l-Üns*, (Osmanlıca; Lamit Çelebi) s.436; Mevlânâ Sâfiyyüddîn, *Reşâhât Ayne'l- Hayat*, s.58; Necip Fazıl Kısakürek, *Can Damlaları* (Reşâhât özleştirmesi) s.81-86; *Persian Literature*, c.1, s.9; *El- Hadâiku'l-Verdiyye* s. 154; Hocazâde Ahmed Hilmi, *Hadîkatü'l- Euliya*, s.73; *İrgâmü'l Merîd*, s.63; *Hazînetü'l- Asfiya*, c.1, s.566.

SAİD AYKUT

ABDULLÂTİF EL-KUDSÎ (R.H) (ö. 856/1452)

786 h. (1384 m.) yılında Kudüs'te doğdu. İbn Ganim ve İbn Benâne diye meşhur olan bir ailenin oğludur. Önce medresede okuyarak zâhîrî ilimleri öğrendi. Bu yıllarda zekâ ve kabiliyetiyle hocalarının dikkatini çekti. Daha sonra tasavvufa ilgi duydu ve devrin meşhur sûfîlerinden Şeyh Abdulaziz'e intisâb ederek ondan icâzet aldı. Hacca giderken Kudüs'e uğrayan Zeyniyye Tarîkatı'nın kurucusu Zeynüddîn el-Hâfî'yi evinde misafir ederek sohbetlerinden faydalandı. Onunla birlikte hacca gitmeyi çok istediysede annesi rahatsız olduğu için mürşidi izin vermedi; ancak hac dönüşü kendisini Horasan'a götürebileceğini söyledi. Abdullatif Horasan'da Hâfî'nin yanında yeniden seyr u sülûka başladı. Riyâzet ve mücahedesine mürşidinin tavsiyesi üzerine Câm şehrinde devam etti. Ahmed Câm Namekî'nin kabri yanında erbaîne girdi. Bu sırada şeyh ile düzenli olarak mektuplaştı. Müri-

dinin iç dünyasındaki değişiklikleri bu mektuplarla takip eden **Hâfî**, **Abdullâtîf** e icâzetnâme gönderdi. **Abdullâtîf**, daha sonra tekrar Kudüs'e döndü ve bir müddet Şam'da kaldıktan sonra Konya'ya giderek **Sadreddin Konevî** zâviyesinde irşâd görevini sürdürdü. 1448'de Bursa'ya gitti. Evliya Çelebi'nin "*büyük bir asitâne*" diye övdüğü müridlerinden İranlı **Hoca Bahşayış** tarafından 1449 tarihinde yaptırılan Zeyniyye Dergâhı'nda irşâd faaliyetini sürdürürken 856 h. (1452) yılında vefat etti.

Nisbesi bazı kaynaklarda "*Makdisî*" diye geçen **Abdullâtîf** in tasavvufî düşünceleri, müşşidi **Zeynüddin el-Hâfî** ile aynı paraleldedir. **Hâfî** nin en belirgin özelliklerinden biri, vahdet-i vücûd konusunda ihtiyatlı olması ve bu hususta zaman zaman müridlerini uyarmasıdır. Müridi **Abdullâtîf el-Kudsi** de aynı yolu takip etmiş, gerek iman ve akîde gerekse irfan ve tarîkat alanında şeriata aykırı gördüğü akımlarla mücadele etmiştir. Bu mücadele, Konya'da iken başlamış ve Ehl-i Sünnet dışı bazı düşünceleri savunan **Cüneyd es-Safevî** ile yaptığı fikrî tartışmalardan sonra **Karamanoğlu İbrahim Bey** e bir mektup göndererek şöyle demişti: "*Bu Şeyh Cüneyd'in muradı sâfilik değildir. Şeriati ifsad edüp emâret talep eder*" (Aşıkpaşazâde Tarihi, s. 250). **Abdullâtîf el-Kudsi** nin yaşadığı dönemde Anadolu'da yaygınlaşan batıl mezhep ve tarikatlarla karşı daha **Orhan Bey** zamanında mücadeleye başlanmış, bu akımlara mensup kişiler takip edilerek, tesirsiz hale getirilmeye çalışılmıştır. Onun mensup olduğu Zeyniyye Tarîkatı'nda ise Ehl-i Sünnetin belirlediği sınırlar titizlikle korunmuştur. Bu durum **Zeynüddin el-Hâfî** ve **Abdullâtîf el-Kudsi** nin eserlerinde açık bir şekilde görülmektedir.

Abdullâtîf el-Kudsi nin tasavvuf tarihi açısından en önemli özelliği, Zeyniyye Tarîkatı'nı Anadolu'ya getirmiş olmasıdır. Bu tarîkat, günümüze kadar ulaşmasa da **Şeyh Vefa** döneminde en tesirli tasavvufî mekteplerden biri olmuştur. Zeyniyye Tarîkatı, icâzetnâmelerden anlaşılacağı üzere aslında **Sühreverdiyye** nin bir koludur.

Zâhirî ve bâtınî ilimleri şahsında birleştirerek yalnız dervişleri değil, zamanın güçlü âlimlerini de kendisine bağlayan **Abdullâtîf el-Kudsi**, bu özellikleri ile Osmanlı Devleti'nin temelinde bulunan dinî ve fikrî yapının mimarlarından biri sayılabilir.

Müşşidleri

1) **Şeyh Abdülaziz** : **Abdullâtîf el-Kudsi** nin tasavvufî ha-

yata meylettikten sonra intisâb ettiği ilk şahsın Şeyh Abdülaziz olduğu konusunda kaynaklar müttefik ise de bu sûfî hakkında bilgi vermemektedirler.

2) **Zeynüddîn Hâfî** : Kudsî'nin fikrî ve tasavvufî dünyasını esas yönlendiren, Zeyniyye'nin pîri **Zeynüddîn-i Hâfî**'dir. Hâfî'nin tasavvufî anlayışı kaynakların ittifakıyla şöyle özetlenebilir: "*Ulûm-i zâhire ve bâtına vâkıf idi ve evvelden ahire dek tev-fik-i istikâmet bulmuştu. Cadde-i şeriat ve mütâbaât-ı Sünnet üze-rinde -ki taifenin muhakkıkları yanında kerâmetin ziyâde ola-sıdır- idi.*"

Müridleri

1) **Molla Fenârî**: Kaynaklar, **Molla Fenârî**'nin Zeyniyye'yi **Abdullâtîf el-Kudsî**'den aldığı konusunda müttefikler. **Uzunçarşılı** şöyle diyor: "*XV. yüzyılın ilk yarısında Bursa'ya gelerek tarikatını neşreden Abdullâtîf Makdisî, yine Allâme Molla Fenârî ile görüşmüş ve onu tarikatına almıştır.*" Ama bu tesbit doğru mu? **Molla Fenârî**'nin 1430'da Bursa'da vefat ettiği, **Kudsî**'nin 1448'de Bursa'ya geldiği dikkate alınırsa bu buluşmanın mümkün olmadığı açıkça ortaya çıkar. Bursa dışında mı görüştüler, bu yıllarda **Kudsî**'nin icâzeti var mıydı, 832(1428)'de **Hâfî**'den icâzetnâme alarak Anadolu'ya gelen **Abdurrahîm Merzifonî**'nin müridi midir, yoksa 1435'te vefat eden **Zeynüddîn Hâfî** ile mi görüşmüştür? Bu konu hakkında kesin bir şey söyleyecek değiliz.

2) **Tâceddîn İbrahim Karamânî**: **Manavgath Yahşî Fa-kıh**'ın oğlu olan **Tâceddîn**, zâhirî ilimleri tahsil etmek üzere devrin meşhur ulemâsından **Pîrî Efendi**'nin yanına gelmişti. **Kudsî**'nin Konya'ya geldiğini duyan **Pîrî Efendi**, yanına gayrî ihtiyârî **Tâceddîn**'i alarak Konya'ya gitmiş ve **Kudsî** ile görüşmüştür. Tekrar Eğridir'e dönmek istediklerinde, "*Molla Tâceddîn'i bizim yanımıza koyunuz.*" diyerek onu yanına almış, daha sonra beraberce Bursa'ya gitmişlerdir. **Karamânî**, mürşidi-nin denetiminde riyâzet ve mücahede hayatına devam etmiş, bir ara yalnız başına Uludağ'a çıkmış, Issız Orman içinde münzevî hayatını sürdürmüştür. Şeyhinden sonra onaltı yıl postnişin ola-rak hizmet vermiştir.

3) **Şeyh Vefa**: **Kudsî**'nin en meşhur müridi, **Şeyh Vefa** diye bilinen **Muslihuddîn Mustafa b. Ahmed el-Konevî**'dir. İlk şey-

hi Muslihuddin Halife'nin tavsiye ve işareti üzerine Abdullâtîf Kudsî'ye intisâb eden Konevî, daha sonra İstanbul'da kendi adıyla tanınan semtte kurulan külliyyede hizmet vermiştir. Ahmed Paşa'nın, Şeyh Vefa ile ilgili şiirinin bazı beyitleri şöyledir:

*Arşdan çok yücedir rifatı dervişlerün
Kimse bilmez nicedir izzeti dervişlerün*

*Işk gevheridir akl ile idrak olmaz
Sadef-i tende yiğidin kıymeti dervişlerün*

*Himmet-i Şeyh Vefa'dan himmet inmezse diriğ
Ahmed'in haddi değül midhatı dervişlerün*

Kudsî'nin Fikirleri

Kudsî, tasavvufî hayatı bir binaya benzeterek, Kur'an ve hadis ile yetkili şeyhlere teslimiyeti, bu binanın temeli olarak değerlendirmekte; tevbeyi ise binanın kapı ve kilidine benzetmektedir.

Üzerinde titizlikle durduğu konulardan biri de inanç temizliğidir. Bâtıl mezhep ve sapık tasavvufî cereyanlar üzerinde detaylıca durmuştur. *Keşfu'l-İtikâd* adlı eserinin büyük bir bölümü bu konu ile ilgilidir.

İlim konusundaki görüşlerinde, ahlâkî olgunluk elde etmek için ilim öğrenilmesi gereği üzerinde durmuş; şan, şöhret ve makam için tahsil-i ilim yapılamayacağını bildirmiştir. Öğretmenin kesinlikle kınama ve zora başvurmaması gerektiğini söyler. Öğretmen şefkatli olmalı, talebesine ödev verirken kapasite ve meşrebi-ne uygun olanını vermelidir.

Mürîd-mürşîd ilişkilerinden bahsederken müridin, şeyhinin huzurunda iddia sahibi olmaması gerektiğini söyler. Mürid; makam, mansıp için kendisinden bahsetmemelidir. Kadın ve genç öğrencilerle ihtilâttan sakınmalıdır. Semâ meclislerinde iradesine hakim olmaya çalışmalıdır. Mürşîd üç ayrı şekilde sohbetini yürütmelidir. Halkla sohbet etmeli, bu sohbetle ibadet ve muamelât konuları işlenerek dinî hayatın düzenli hale gelmesi için öğütler verilmelidir. Dostlarla sohbet etmeli, bu toplantılarda daha çok zikir, murakabe, halvet, riyâzât gibi bahisler gündeme getirilmelidir. Müridlerle tek tek sohbet edilmeli, bu sohbetlerde müridin eksik tarafları ve hal çareleri gösterilmelidir.

Bunların dışında Abdullâtîf Kudsî'nin ruh, kalb, tecelli ve

kurb hakkında kendine özgü görüşleri vardır.

Eserleri

1) *Tuhfetü'l-Vâhibi'l-Mevâhib*: Bu eser, mânevî makamlar ve tasavvufî istılahlara dairdir.

2) *Hadi'l-Kulûb ilâ Likâ-i'l-Mahbûb*: İki bölümden müteşekkil olup birinci bölümde sahih akîde, semîyyat konuları geniş şekilde izah edilmiş; ikinci bölümde ise şeyh ve mürid ilişkilerine yer verilmiştir.

3) *Keşfü'l-İtikâd fî'r-Reddi alâ Mezhebi'l-İlhâd*: Bâtıl mezhep ve tarikatlara karşı reddiye olarak yazılan eserde müellif, Cebriyye, Mutezile, Batıniyye ve Dehriyye'den Hurufîliğe kadar pek çok fikrî cereyanı ele almış, bunların tahlil ve tenkidlerini yapmıştır. Eser, XV. yüzyıl Osmanlı toplumunun dinî ve fikrî durumu hakkında önemli bilgileri ihtiva etmektedir.

4) *Şifâü'l-Müteallim fî Adâbi'l-Muallim ve'l-Müteallim*: Hoca-talebe münasebetlerini ele alan, medrese ilimlerine dair çeşitli mülâhazalar içeren bir eserdir.

5) *Kitabu Emr-i bi'l-Maruf ve'n-Nehyi ani'l-Münker*: Meseleyi Kur'ân ve hadis çerçevesinde ele almış, tasavvufî irşaddan çok, genel anlamda tebliğin imkân ve usûlüne değinmiştir.

KAYNAKLAR: Aşıkpaşazâde, *Tarih*, (nşr. Nihat Atsız) İstanbul 1949, s. 249-250; Lamîî, *Nefehât Tercemesi*, s. 550; Mecdî, *Şakâik Tercemesi*, İstanbul 1296, c. 1, s. 80; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zûnûn*, c. 1, s. 134; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c. 2, s. 17; Harîrizâde, *Tibyan*, c. 2, 103 b.; Sâfî, *Reşahât*, s. 154-155; Mecdî Efendi, *Şakâik Tercemesi*, s. 92-93; Abdurrezâk Efendi, *Menâkıb-ı Şeyh Vefa*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, no: 3622 184-185 b.; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 181; Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Bursa 1990, c. 1, s. 85-110.

Prof. Dr. MUSTAFA KARA

ZEYNUDDİN ABDURRAHMAN BİSTÂMÎ

(R.H) (ö. 858/1454)

Tam adı, Zeynüddîn Abdurrahman b. Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Muhammed el-Bistâmî'dir.

Harflerin esrarına inanan biriydi. Antakya'da doğdu.

Şakâik'ta geçtiği üzere meşrepte Bistâmî, mezhepte Hanefî'dir. Tefsir, hadis, fıkıh gibi çeşitli ilimlerde irfânı ve itkânı tamdı. Ayrıca tarih, harflerin esrarı, özellikleri ve cifr gibi ilimlerde de vukûfiyeti vardı. Bu son derece gizli ve netameli ilimlerde derinleştiği, hatta çok acaip hadiseler yaşadığı anlatılır.

Birbiriyle aykırı gibi gözüken farklı sahalarda yazdığı eserler kütüphaneleri doldurmaktadır.

Suriye ve Kahire'ye merakını celbeden ilimleri elde etmek için seyahatlar yapan **Abdurrahman Bistâmî**, dönemin ilim merkezlerinden biri olan Bursa'ya geldi. Burada **Molla Fenârî** ile tanışarak Arap dili ve edebiyatı sahasında bu güzide âlimden istifade etti. Ayrıca Bursa'da ilim adamlarını himaye etmekle tanınan **II. Murad**'a kitaplar takdim ederek onun da teveccühünü kazandı.

Bistâmî, rüya yorumundan, vefk ve çeşitli kelimelerin esrarına kadar tüm gizli bilimlere dair yazdığı ansiklopedik kitabıyla sahasının otoritesi sayılır. Doğuda ve batıda onun *el-Fevâih* adlı bu kitabının genişliği, husûsî meseleleri içermesi ve tesirleri hususunda yüzlerce görüş serdedilmiştir. Tarihe dair kısa ve son derece faydalı eserler de kaleme alan **Zeynüddîn**'in eserleri 30-40 civarındadır.

Taşköprülüzâde ilgili mevzûyu bitirirken şöyle der:

"Mezkûr zât, ihtiyarlık dönemine varıp mübarek ömrü altmışı geçince hicretin 844 senesinde el-Fevâihu'l-Miskiyye'yi telif edip, bu kitapta 145 adet ilimi derceyledi. Ol kitab-ı Müstetab'ın 85. babında 805 senesinden yukarıdaki tarihe kadar telif ettiği müteber kitapların isimlerini beyan etmiş, tek tek saymıştır. Bu kitap henüz tamamlanmamıştır ama üslûbunun ve yazılış tarzının güzelliği ile mükemmel olup erbâbına pek faydalı olmuştur."

Bistâmî, 858/1454 yılında vefat etmiştir. Yukarıdaki bilgilere nazaran 74 yaşını aşkın iken vefat etmiş olmalıdır. O halde 780-784 yıllarında doğmuş olması gerekir. **Taşköprülü**'nün son cümlelerinden çıkan budur.

Eserleri

1) *El-Fevâihu'l-Miskiyye fi'l-Fevâitihî'l-Mekkiyye*: Hakkında yukarıda biraz malûmât verilen bu eser, **Bistâmî**'nin en önemli eseridir. **Katip Çelebi**, bu kitabın genişliğinden ve garip

mevzûları içerdiğinden sitayişle bahseder.

2) *Menâhicü't-Teveşşül fî Mebâhici't-Teressül*: Bistâmî'nin en çok tanınan eseridir. Harflerin sihri fonksiyonlarına dair olan eser, 46 lâtife halinde tertip edilmiş olup her lâtifede bir sır incelenerek, bunlara birer nükte ve hikâye eklenmiştir. *Şakâik*'i Osmanlıca'ya çeviren *Mecdî Efendi*, bu kitaptan övgüyle bahseder.

3) *Şemsü'l-Afâk fî İlmi'l-Hurûfi ve'l-Evfâk*: İsminden de anlaşılacağı üzere harflerin esrarına ve vefk ilmine dairdir.

4) *Miftâhu'l-Cifri'l-Câmi*: Cifr ilmine dairdir.

5) *el-Ed'iyetü'l-Müntehâbe ve'l-Edvîyetü'l-Mücerrebe*: Hasta ve dertlilere okunacak muhtelif dualar ve denenip fayda içerdiği kesinleşmiş, enteresan tedavi yöntemlerini içerir. Bir nevi alternatif tıp kitabıdır.

6) *Raşhu Uyûni'l-Hayat fî Şerhi Fünûni'l-Memât*

7) *Harâidü'l-Mülûk fî Ferâidi's-Sülûk*: Siyaset bilimiyle ilgili olarak yöneticinin faziletli olmasının gereği ve *Hızır-İlyas* ile ilgili rivayetlerdeki çelişkinin giderilmesi konusu işlenmiştir.

8) *ed-Dürer fî'l-Havâdis ve's-Siyer*: Peygamberimizin (s.a) vefatından başlanarak, hicri 700 (1301 m.) yılına kadar geçen olayları kısaca ele alır.

9) *Nazmu's-Sülûk fî Tevârihi'l-Hulefâ-i ve'l-Mülûk*: Hicretten başlayıp, 806 h. (1404 m.) yılına kadar cereyan eden önemli olayların kronolojik olarak anlatıldığı bir kitaptır.

10) *Miftâhu Esrari's-Saâde fî Âlemi'l-Gaybi ve's-Şehâde*: Allah'ın isimlerinin gizli anlamlarıyla ilgilidir.

11) *Reşhu Ezvâkı'l-Hikmeti'r-Rabbâniyye*: el-Bûnî'nin hikmet ve havas ilmine dair *Lûm'a* adlı eserinin şerhidir.

12) *el-Fevâidu's-Seniyye*: Meşhur lakab, kabile adları, bölgeler ve az bilinen çeşitli kelimelerin düzgün okunmasına dair ansiklopedik bir eserdir. *Nevevî*'nin *Tehzîb* adlı eserinin şerhidir.

13) *Kimyâü's-Saade*: el-Bûnî'nin ilâhî isimlere dair bir eserinin şerhidir.

Bu eserlerin hepsinin de el yazması mevcuttur. *Katip Çelebi*, bunların dışında Bistâmî'ye ait 30 kadar daha eser kaydeder.

KAYNAKLAR: Taşköprülüzâde, *eş-Şakâiki'n-Numâniyye*, (Mecdi Efendi, Hadâik çevirisi) İstanbul, 1989 tıpkı basım, s. 68; Dr. Abdülmünim el-Hifnî, *el-Mevsûatü's-Süfiyye*, Kahire 1992, s. 56; Taşköprülüzâde, *Miftâhu's-Saade*, Beyrut 1990, c. 2, s. 547, 552; Ömer Rıza Kahlâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, Beyrut 1993, c. 2, s. 117; T. D. V. *İslâm Ansiklopedisi*, c. 6, s. 218.

SAİD AYKUT

AKBIYIK SULTAN (R.H) (ö. 860/1456)

"*Akbiyik Meczûb*" diye de anılan ve "*Şems-i Hüdâ*" mahlâsı ile şiirler yazan **Akbiyik Sultan**'ın hayatı hakkında kaynakların verdiği bilgiler pek azdır. Asıl adının **Ahmed Şemseddin, Abdullah** ya da **Muhiddin** olduğu rivayet edilir. Memleketi, doğum yeri ve yılı hakkında hemen hiçbir şey bilinmiyor. Ancak Bursa'da yetiştiği, **Hacı Bayram Velî**'nin halifesi olduğu bilinmektedir. *Meczûb* tabiatlı, keşf ve kerâmet sahibi olduğu, bazı olağanüstü halleri bulunduğu rivayet edilir.

Hacı Bayram Velî'ye intisâb eden **Akbiyik**, ondan feyz almış ve sülûkunu onun yanında tamamlamıştır. Ancak sülûkunun ilk yıllarında **Hacı Bayram Velî** ile aralarında şöyle bir olayın geçtiği menkıbe tarzında nakledilir:

Hacı Bayram'ın nezdindeki mânevî eğitimi sırasında **Akbiyik**'in gönlünde bir ara "*helâl kazançla zengin olmak*" arzusu peyda olur ve şeyhine başvurarak durumu anlatır. **Hacı Bayram Velî**: "*Dünyanın ve dünya metânının fânî olduğunu belirterek*" ⁽¹⁾ sabırlı fukaradan olmasını öğütler ve fukaranın derecelerini anlatır ve onu bu düşünceden vazgeçirmeye çalışır. **Akbiyik Sultan** ise şeyhine: "*Dünya âhiretin tarlasıdır*" hadisini hatırlatarak, "*Öyle ise fakir olup muavenete muhtaç olmak yerine zengin olarak fakirlere yardımcı olmak daha iyi olur*" der ve düşüncesinde ısrarlı olduğunu izah eder. **Hacı Bayram Velî**, **Akbiyik**'in bu ısrarına öfkelenir. Şeyhinin canını sıktığını farkedenden **Akbiyik Sultan**, mahcûb bir edâ ile derhal huzuru terkedip zâviyeden dışarı çıkmak ister. Telaşa kapıdan çıkarken başını kapıya çarpar, külâhını düşürür ve başı açılır. Bu durumu şeyhinin tasarrufuna yoran **Akbiyik**, bir daha külâh ve tarikat tacı giymez, saçlarını da tıraş etmeyerek uzatır. **Akbiyik Sultan**, saçlarını uzatan muta-

(1) Nisa, 4-47.

savvıfların ilki değildir şüphesiz. Ondan önce de "Şa'rânî" lakabı ile anılan mutasavvıflar, saç uzattıkları için bu isimle şöhret bulmuşlardır.

Akbiyık Sultan, Hacı Bayram Veli'nin yanında yetişmiş olması ve o günün payitahtı olan Bursa'da ikâmet buyurması sebebiyle devrin sultanı II. Murad'ın sevgisini kazanmış ve padişahın emriyle kendisine Bursa Yenişehir köylerinden Austos Köyü, 841/1437 tarihli bir temlik-nâme ile verilmiştir. II. Murad'ın yerine geçen II. Mehmed (Fatih) bu temlik-nâme'yi 856/1452 tarihinde yenileyerek tasdik etmiştir.

Helâl mal ile zengin olma konusunda şeyhi ile istişâre edip bir bakıma onun himmetini talep eden **Akbiyık Sultan**, belki de şeyhinin duasıyla onun vefatından sekiz yıl sonra geniş bir servete mâlik oldu. Fakat sahibi bulunduğu bu serveti, zâhidâne ve sûfiyâne bir tavırla fi-sebîlillah harcamasını bildi. Bursa'da geniş bir konak inşâ ederek gelip geçen misafirleri ve fakirleri yedirip içirmek sûretiyle burada ağırladı. Geri kalan malını da bu hizmetlerin devamına hasrederek vakfetti. Malını bu şekilde Allah yoluna harcayan mürşidimiz, bununla yetinmeyerek 848/1444 yılında Varna seferine katıldı, ordunun ve askerin maneviyatını takviye etti. Gerek bu savaşta gerek diğer zamanlarda meczûb tavrına rağmen **Çandarlı Halil Paşa** (ö. 857/1453) gibi devlet ricâlinin, **Molla Yegan** (ö. 856/1452) gibi ilim adamlarının dikkatini çekti, sevgisini kazandı. Onlara nasihat ve ikazları ile yol gösterdi.

Varna seferinden sonra Bursa'ya dönen **Akbiyık Sultan'ı, Fatih Sultan Mehmed İstanbul'un fethi sırasında Akşemseddin ile birlikte davet ediyor. Akbiyık Sultan, pirdaşı ve gönüldaşı Akşemseddin ile birlikte, atının üstünde İstanbul'un mânevî fatihleri olarak şehre giriyor.**

Fatih Sultan Mehmed, fethin mânevî mimarı sayıları Akşemseddin ve Akbiyık'a İstanbul'da kalmalarını teklif ediyorsa da onlar bundan imtinâ ederek biri-Göynük'e, diğeri Bursa'ya dönüyor. Ancak Fatih Sultan Mehmed, bu gönül erlerine duyduğu vefâ borcunu, onlar adına İstanbul'da birer cami yaptırmak ve camilerin bulunduğu semtlere onların adlarını vermek sûretiyle ödemek istiyor.

Akşemseddin adına yaptırılan cami Fatih semtindedir. Akbiyık adına yaptırılan cami ise Eminönü Ahırkapı mevkiinde olup

İstanbul'un en güneyinde bulunması ve Kible cihetindeki ilk cami olması sebebiyle "*İmâmü'l-Mesâcid*" ve "*Evvel-i Kible*" adıyla da anılmaktadır. Cami avlusunda Akbıyık'a ait 894/1488 tarihini taşıyan bir makam kabirde dikkati çekmektedir. Caminin yanında bir tekke de inşâ edilmiş olup burada bazan Bayramiyye ve Celvetiyye bazan da Halvetiyye Tarîkatı'ndan olan kimseler şeyhlik yapmıştır.

Akbıyık Sultan, Akşemseddin gibi fetihten sonra İstanbul'da çok kısa bir süre kalıp Bursa'ya döndü. Bursa'da 860/1456 yılında vefat edinceye kadar Ulu Cami civarında inşâ ettirdiği zâviye, mescid, imâret ve türbe gibi kısımlardan oluşan külliyesinde halka ve Hakk'a hizmet etti. Mezarı, külliye içindeki türbesindedir. Nesli, oğulları **Nimetullah** ve **Habibullah** vasıtasıyla devam etmiştir. Oğullarından birinin babası gibi başı açık ve saç uzun olduğu rivayet edilir. Bursa'da bulunan Akbıyık Külliyesi'nden, bugün türbe dışında hemen hiç eser kalmamıştır. XIX. asır Halvetî ricâlerinden **M. Şemseddin Efendi**, *Yâdigâr-ı Şemsi* adlı eserinde: "*Akbıyık türbesinde asabi ve hırçın çocukların, güneş doğmadan buraya getirilerek, deliğe konulan bir simitin çocuklara verilmesi sûretiyle tedâvi edilmeye çalışıldığını*" anlatmaktadır (s. 221). Bu ifadeler, **Akbıyık Sultan**'ın Bursahlılar tarafından ne kadar sevildiğini ve maneviyatından istifade için kendisinin asırlar sonra bile ziyaret edildiğini göstermektedir.

Akbıyık, Hacı Bayram Veli'den aldığı tasavvuf ve tarîkat feyzini ve Bayramiyye yolunu devam ettirmiştir. Ondan feyz alan **Hızır Dede**'nin yanında yetişen **Üftâde** ve **Üftâde**'nin halifesi **Aziz Mahmûd Hüdâyî** ile Bayramîlik, Celvetiyye adıyla devam etmiştir. Celvetiyye Tarîkatı, **Aziz Mahmûd Hüdâyî**'ye bağlı bir tarîkat olmakla birlikte tarîkatın bazı prensipleri **Akbıyık Sultan**'dan beri devam eden özelliklerdir. Nitekim **Hüdâyî**'nin de bazı müridlerine **Akbıyık** gibi saçlarını uzatma izni vermesi bu türdendir.

KAYNAKLAR: Taşköprülüzâde, *Şakâik*, Beyrut 1395/1975, s. 66; Âli, *Künhü'l-Ahbâr*, İstanbul 1277, IV, 106; Sarı Abdullah, *Semerâtü'l-Fuâd*, İstanbul 1288, s. 145; Belig, *Guldeste*, s. 220-222; Ahmed Rifat (Yağlıkzâde), *Lugat-i Târihiyye ve Coğrafiyye*, İstanbul 1299-1300, I, 231; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsi*, Bursa 1332, s. 220-222; Vasfi Mahir Kocatürk, *Tekke Şiiri Antolojisi*, Ankara 1968, s. 101; H. Kâmil Yılmaz, *Aziz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarîkatı*, İstanbul 1984, s. 174-176.

Doç. Dr. H. KAMİL YILMAZ

SÂDEDDİN KAŞGÂRÎ (R.H) (ö. 860/1456)

Türkistan'ın büyük velilerindendir. Kaşgar'da doğdu. Nizam-ı Hamûs'a talebelik, meşhur Molla Câmî'ye hocalık etti. 1456 m. (860 h.) senesinde Çarşamba günü, Herât şehrinde vefat ettiğinde geriye, Molla Abdurrahman Câmî gibi ünü doğu ve batıyı kuşatmış büyük bir talebe ve yüzlerce müridini bırakmıştı.

Sâdeddîn Kaşgârî hakkında bilgi veren en iyi kaynaklar, Mevlânâ Sâfi'nin *Reşahât*'ı ile Molla Câmî'nin *Nefehâtü'l-Üns*'üdür. Biz, üstad Necip Fazıl'ın muhteşem üslûbuyla özleştirdiği *Reşahât*'ı kaynak alalım:

"Başlangıçta ilim tahsiline düşmüşler ve ellerindeki bütün kitapları okumuşlar. Muhitleri kalabalık ve kendileri zengin... Tasavvuf yoluna girmeyi murâd edince her şeyi bırakmış ve tam bir tecrîde düşüp Mevlânâ Nizâmeddîn hazretlerine kapılanmışlar.

Mevlânâ Sâdeddîn Kaşgârî hazretleri 12 yaşındalar ve yine babalarıyla birlikte seferdeler. Birgün kervansaray kapısında otururken görüyorlar ki, bir olay var. Bezirgânlar orada birbirleriyle hesap görmekte ve çekişmekte... Çekişmeleri öyle uzamış, dalanıp budaklanmış ki, çocuk Mevlânâ hazretlerine birden bir göz-yaşı hücum etmiş ve yüksek sesle ağlamışlar... Bezirgânlar bu yüksek sesle ağlayıştan hayretle... Çocuk Mevlânâ'ya sormuşlar:

"Sana ne oldu ki, böyle durup dururken, hiç sebep olmaksızın hüngür hüngür ağlamaya başladın?"

"Sizin yüzünüzden, demiş Mevlânâ Sâdeddîn Kaşgârî hazretleri ve devam etmiş; sabahdan beri buradayım, aranızda hırs yüzünden çekişme ve dalaşmadan başka bir şey görmedim. Bir an için olsun Allah'ı düşünmediniz ve anlamadınız! Size acıdığım için ağlıyorum!"

Mevlânâ Sâdeddîn Kaşgârî hazretleri, kendilerini bir müddet ilme verdikten sonra büyük marifet cezbesine kapılırlar ve Mevlânâ Nizâmeddîn hazretlerinin hizmet ve sohbetlerinde yillarca pişip gelişirler.

Arada şeyhlerinin müsaadesiyle Hicaz seferine çıkmışlar... Horasan'a geliyorlar ve Herat'da asrın şeyhlerinden Seyyid Kasım Tebrizî hazretlerine, Mevlânâ Ebûyezîd Pûrânî hazretleri-

ne, **Şeyh Zeynüddin Hâfi** hazretlerine ve **Şeyh Bahâüddin Ömer** hazretlerine rastlıyorlar.

Şöyle buyuruyorlar:

-Hâlimin başlangıcında Herat'a gelmiştim. Bir gece rüyamda beni yüksek bir toplantıya götürdüklerini gördüm. Orada Herat'ın bütün evliyası hazırды. Beni, o toplantıda iki kişi müstesna herkesin üstüne geçirip oturtular. O iki kişinin biri **Abdullah-ı Tâki** öbürü de **Hoca Abdullah Ensârî** idi. O rüyadan uyanınca kendimde mağrur bir soğukluk hissettim. Gece yarısı kalktım ve o soğukluğu gidermek için bir çare aramak üzere dört dolaşmaya başladım. Birdenbire ayağımda mülhiş bir sızı duydum. Bir akrep ayağımı sokmuştu. Sabaha kadar feryat ettim, o acı ve zahmet yüzünden acze düşüp gurur soğukluğundan kurtuldum."

Mevlânâ'nın üstün bağlılarından biri, Şeyh'in hikmetlerini bir risâle halinde toplamıştır. O risâleden bir kaç damla veriyoruz.

Buyurdular ki:

"Allah ile meşgul olmak âlemde her şeyden kolaydır. Zira insanlar, mevcutlar arasında bir şey bulmak istediler mi, evvela onu isterler. Eğer bulmasalardı nasıl isteyebilirlerdi?"

"Senin vücudundaki küçük bir kıl bile herhangi bir sebepten incinirse, o kılın ardından gitmek lâzımdır. Yani bir şeyin tesir ve keyfiyeti ne kadar küçük olursa olsun, hor görmeyip onu gözden silmemek ve elden bırakmamak gerekir."

"Ey dostlar! Biliniz ki, Allah Teâlâ bunca azâmet ve ululuğu ile size gayet yakındır. Bu mânâ, size şimdiden mâlûm olmasa da onun itikad tarafını muhafaza ediniz! Gereken odur ki, siz daima tenhada ve açıklıkta edebi gözetesiniz ve evinizde tek başınıza olduğunuz zamanlarda da ayağınızı uzatmayasınız. Zâhirden ve bâtında, gizlide ve açıkta Allah ile doğruluk üzerinde olmalısınız. Bu mânâ, size yavaş yavaş mâlûm olur. Kendinizi zâhir ve bâtin edebiyiyle süslemeye bakınız! Zâhir edebi, emir ve yasaklara riayet etmek, daima abdestli olmak, istiğfar eylemek, az söylemek, bütün işlerde ihtiyatı elden bırakmamak, eskilerin eserlerini okumak gibi hususlardan ibarettir. Bâtin edebi ise en çetin iş olarak yabancılardan (mâsivâdan) gönüllü saklayabilmektir. Kalbe düşecek fikirler ister hak, ister bâtil, ister hayr, ister şer olsun, yabancılıkta ve Allah'a hicâb (perde) olmakta birdir."

"İnsanın her nefes alışında bir hazine heder olup gider. Her nefeste bilmek lâzımdır ki, Allah hâzır ve nâzırdır. Bu şuur insana hâkim olunca Allah'tan utanma duygusu da beraber gelir ve gaflet gider. İnsanda gönül birdir ve o dünyaya sarkacak olursa Allah'tan mahrum kalır; Allah'a yönelirse içinde bir pencere açılır ve o pencereden ilâhî feyiz güneşinin nuru girer. Bu nur, doğudan batıya kadar her zerreye hayat verir ve yalnız penceresiz evler ondan nasipsiz kalır."

"Bir yerde olan, her yerededir; her yerde olan ise hiçbir yerde değildir."

Mevlânâ hazretlerinin bu sözleri, vahdet ehlinin mezhebini bildirmek içindir. Demek istiyorlar ki, bütün tecelli aynalarında zuhûr eden hakikat birdir; lâkin ilâhî isimlerin gereği ve imkân âleminin değişikliği bakımından bu hakikatler türlü türlü şekilde zuhûr etmiştir. Zuhûrların değişiklik ve aykırılığından, hakikatın başka başka olması icab etmez. Nitekim belli başlı bir şahıs, birçok aynada görüldüğü zaman, kendisi bir olduğu halde her aynada, o aynanın kabiliyetine göre ayrı ayrı olan o değildir; aynalardır.

"İlaç diye öteberi yemekten se perhiz etmek yeğdir. Çok yiyende çok hastalık görülür. Bunları defetmek için ilaç alırlar. İyileşince de yine tıka başa yemeğe koyulurlar. Yine ilaç, yine sıhhat, yine yemek... Neticede ilaç da fayda vermez ve marazı artırmaktan başka bir işe yaramaz. Günah ile tövbe de böyledir. Günah, arkasından tövbe, yine günah, yine tövbe... Neticede bu tövbe de ayrı bir günah olup çıkar. Onun içindir ki Allah ehli, her şeyde perhizi severler ve her şeyi bırakıp Allah ile meşgul olurlar. Bir gaflet anında öbür dünyaya geçmemek için çok dikkatli bulunurlar."

"Benim murâkabede yol göstericim bir kedi olmuştur. Bir gün gördüm ki bir kedi, deliğin karşısına geçmiş, fareyi gözetler durur. Ve avına öyle yönelmiş ki, kılı bile aynı dikkat içinde dimdik ve hareketsiz... Ben, kediye merakla bakarken içimde bir seslenme oldu: 'Ey himmeti eksik kimse, ben senin dileğin olmakta bir fareden eksik miyim? Sen de beni dilemekte bir kedi kadar olamıyorsun!' İşte o andan beri murâkabeye düşmüş bulunuyorum."

"Zikir; Arabî, Fârisî vesâire harf ve sesten mücerred hale gelince ve bütün cihet ve istikâmetlerden kurtulunca mürid, 'şeceriyet-ağaç olma' makamına erişir ve o ağaçtan yemiş yemeye kâdir

olur. Zikir bir tohumdur ki, marifet ağacı ondan çıkar. Ağaç nasıl tohumdan biterse harf, ses, şekil, renk, keyfiyyet, kemmiyyet ve ci-hetten mücerred olan mutlak tevhid de tevhid kelimesinden meydana gelir.”

Mevlânâ Câmî hazretlerinin küçük kardeşi **Mevlânâ Muhammed** de şöyle anlatıyor:

“Ben önceleri kimya ile uğraşıyor ve bir iksir bulmaya çalışıyordum. Birçok tecrübeye girişmiş, bazı muvaffakiyyet alâmetleri de görmüştüm. Fakat henüz tam tesirli bir iksir elde edememiş-tim. Bazı sır hudutlarını örselemiş olmak korkusuyla perişan bir hale düştüm. Bu perişanlıkla pazarda dolaştığım, kalabalık içinde kaybolduğum bir anda omuzumda bir el hissettim. Dönüp bak-tım; **Mevlânâ Sâdeddîn** hazretleri... Kendilerine büyük saygı gösterdim ve imdatlarına muhtaç olduğumu belirttim. Dediler: ‘Gel, ey iksir bulmaya çalışan insan! Sana iksir neymiş talim edeyim... Vazgeçiş hazinesine gir, böyle marifetlerden elini çek ve kanaat göster! Kanaatten zengin ve tesirli kimya olmaz.’ Ondan sonra bende kimya ve simya hevesi tamamıyla sönlüp gitti. Her şey içe döndü.”

KAYNAKLAR: **Mevlânâ Sâfi Ali b. Hüseyin**, *Reşahât-Can Damlaları*, özetleyen: N. Fazıl Kısakürek, İstanbul 1983, s. 150-168; **Abdurrahman Câmî**, *Nefehâtü'l-Üns*, **Lamiî Çelebi** çevirisi, İstanbul 1993 (tıpkı basım) s. 442-444.

SAİD AYKUT

ALÂADDÎN ALİ B. YAHYÂ ES- SEMERKANDÎ (R.H) (ö. 860/1456)

Doğum tarihi bilinmemekle beraber Semerkand'ta doğduğu kesindir. Seyyid olduğu rivayet edilir. Evvela Semerkand, Buhara, Taşkent gibi ilim merkezlerinde devrinin en iyi hocalarından ders gördü. Daha sonra Anadolu'ya gelerek Karaman'a (Larende) yerleşti. Son derece uzun yaşamış, 150 yaşlarında vefat etmiştir. 860 h. (1456 m.) yılında vefat eden **Ali b. Yahyâ**'nın kabri, İçel'e bağlı Gülnar ilçesinin Zeyne kasabasındadır. Türbe ve vakfiyesi de buradadır.

Şakâik tercemesinde şöyle geçmektedir:

"...Yukarıda zikredilen ulemâdan taallüm ne telemmüz eyleyip münteha-yı zeray fadl-u kemâle nâil olduktan sonra tasavvuf yoluna sâlik oldu. Tarik-i tasavvufta eccl-i menâzil-i tarikata ve ekme-i merâhil-i hakikata nâil olup huzûz-ı füyûzât-ı ilâhiyyeden hazz-ı cesim ile mahzûz olduktan sonra Rum beldelerinden Lârende nâm kasabada tevattun eyledi..."

Seyyid Alâaddîn Ali Efendi, Hanefî mezhebi fıkıh âlimlerinden **Alâaddîn el-Buhârî**'den icâzet almış, mantık ve tefsir sahasında sayılı bilginlerden olmuştur. Zaten tefsirdeki üstünlüğü teracim kitaplarında sözkonusu edilmekte, ondan övgüyle bahsedilmektedir. *Şakâik* tercemesinde şöyle deniliyor:

"İlm-i tefsir-i müstevcibü't-tavkîr'den dört cilt olmak üzere bir kitab-ı beraat-ı elif telif edüp tetmîm ve tekâmül etmeye himmet eyledi. Lakin Sûre-i Mucâdele'ye müntehâ olduktan kendi hayat kitabı hatmolup tomâr-ı ömrü katlanarak eserini itmâm ne ikmâl etmeye mecâl olmadı. Avâid-i cezileyi intihâb edüp ol kitab-ı müs-tetabda elfâz-ı fasîha ve ibârat-ı melîha ile derc eyledikten sonra sayılamayacak rumûz ve meziyet ilhak eyledi..."

Seyyid Alâaddîn hazretleri çok oruç tutar, namazlarını tadil-i erkân ile kılar, zamanını ibadet ve ilimle geçirirdi. Kur'ân-ı Kerim'i tecvid üzere okur, tefsirini yapardı. Nefsinin her istediğini yerine getirmez, riyâzet ve mucâhede yolunu seçerdi. Dünyaya meyletmez, haramlardan kaçardı.

Seyyid Alâaddîn hakkında birçok kerâmet anlatılır. Sevilen biriydi. İlimde de üstüne yoktu. Kalbinde Rasûlullah aşkı vardı. Yaşı ilerlemesine rağmen Kâbe yollarını arşınlamaktan çekinmemiş, Mekke-i Mükerreme'de bir müddet kaldıktan sonra Medine-i Münevvere'ye gelmiştir. Peygamberimizin türbesinin başında hizmet etti. Efendimizi rüyasında gördü.

Son derece derin bir zâttı. Ahlâk ve tarîkat silsilesi, ne derece üstün biri olduğunu gösterir:

Alâaddîn Ali b. Yahyâ, Seyyid Yahyâ, Seyyid Fâzıl, Seyyid Mesud, Seyyid Şahinşah, Seyyid Hamid, Seyyid Uzeyr, Şeyh İbrahim, Şeyh Ebû Musa, Bayezid-i Bistâmî, İmam Cafer-i Sadık, Kasım b. Muhammed, Selmân-ı Fârisî, Ebûbekir Sıddık, Efendimiz Muhammed (s.a.)

Güzel Sözleri

Bir gün ona sordular:

"Mürşid kime denir?"

Cevap verdi:

"Allah'ın kitabına sıkı sıkı sarılıp hayır yollarına düşen ve hayra erişerek başkalarını da eriştirenidir. Böyle biri şer'i ilimleri bilir, Kur'an-ı Kerim'e vâkıf olur, Allah'ın kitabı ile amel eder, Sırât-ı Müstakim üzere yazar."

"Aşk ateşinin harareti âşıkı çekip alır. Yanıp tutuşan derviş de inlemek, ağlamak, gönüli yaralı olmak gibi haller sarar. Artık âşık gayr-ı ihtiyârî olarak bu vasıfları tezâhür ettirir. Onların derdini bilmeyen; onları yermesin, onları taşlamasın, onları ayıplamasın."

"Dünyayı seven, mal ve makam peşinde koşanlarla dost olmayın, onların sohbetlerine katılmayın."

Eserleri

Fıkıh, tefsir ve mantık alanlarında söz sahibi olan Alâaddin Ali Efendi, son derece kıymetli eserleri kaleme almıştır:

1) *Bahru'l- Ulûm*: Dört ciltlik mükemmel bir tefsirdir. Müellif, Mücadele Süresi'ne gelince (28. cüzün sonuna) ömrü tamam olmuştur.

2) *Hâşiye Alâ Şerhi's-Şemsiye*: Meşhur mantık kitabı *Şemsiye* üzerine yazılmış bir hâşiyedir.

3) *Hâşiye Alâ Şerhi'l- Metali*: Meşhur kelim kitabı *Meta-liu'l-Envâr* üzerine yazılmış bir hâşiyedir.

4) *Hâşiye Alâ Şerhi'l-Mevâkıf*: Meşhur kelim kitabı *Şerhu'l-Mevâkıf* üzerine yazılmış kıymetli bir hâşiyedir.

KAYNAKLAR: Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zünûn*, s.225; Bağdadi İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin*, c.1, s.733; Ömer Rıza Kahhâle, *Mu'cemmül-Müellifin*, (Beyrut 93) c.2, s.544; Meccidi Mehmed Efendi, *Şakâik Tercemesi*, (İst. 89 Ngr: Abdülkadir Özcan) s.102; *Menâkıb-ı Alâaddin Ali Semerkandi*, Süleymaniye Kütüphanesi, A. Nihat Tarlan Kısım, No:138.

SAİD AYKUT

AHMED BÎCÂN (R.H) (XV. Asırda Yaşamış)

XV. asır İslâmî-Türk edebiyatının en meşhur ve Anadolu müslümanlığının asırlarca beslendiği iki eserin, iki kardeş müellifinden biri. Onu bu asrın âlim, mutasavvıf, mütercim ve naşiri olarak da tanıtmak mümkün. Kâtip bir babanın, **Yazıcı Salih**'in oğlu olduğu için "**Yazıcıoğlu**", "**Yazıcızâde**", "**İbnü'l-Katip**" olarak da anılmakla beraber, bu lakaplar kardeşi **Mehmed** için daha çok kullanılmış ve **Ahmed** çoğunlukla "**Bicân**" (cansız) lakabıyla anılmıştır. Bunun çok riyâzât yapması sebebiyle pek zayıf oluşundan kaynaklandığı rivayet edilir.

Ahmed Bicân, *Envarü'l-Âşıkîn* adlı eserinde "**Hak Teâlâ** hazretleri, miskin **Ahmed Bicân**'ı deniz kenarında gaziler şehrinde yarattı." dediğine bakılırsa Gelibolu'da doğmuş olmalıdır. Ancak bir başka rivayet onun, babası ve ağabeyi ile Malkara'dan veya buraya bağlı Kadıköy'ünden gelip Gelibolu'ya yerleştiğini belirtir. Eğer bu rivayet doğruysa Gelibolu'da yaratıldığını söylemesi, mutasavvıf hüviyetini burada kazandığını ve yepyeni bir insan oluşunu gösteriyor demektir. Doğduğu tarih de belli değildir.

Yetiştmesi ve tahsili hakkında bilgimiz yok. Eserlerinden iyi tahsil görerek yetiştğini, devrin ilimlerini iyi bir şekilde bildiğini, Arapça ve Farsça'yı da çok iyi bir derecede elde ettiğini anlamaktayız. Kendisi "*mezhepçe Hanefî, tarikatça Bayramî*" olduğunu bildirir. Her iki kardeş de devrin "*mânâ sultanı*" olarak tanınan **Hacı Bayram-ı Velî**'nin, **II. Murad** ile görüşmek için Edirne'ye gidişi sırasında Gelibolu'dan geçerken onunla görüşmesiyle tasavvufa intisâb etmişlerdir.

İntisâbından sonra, Gelibolu'da riyâzet edip ağabeyinin hücresinin yanındaki küçük çilehânesinde devamlı oruç tutarak çilesini tamamlamıştı. Hatta bu yüzden zayıf ve çelimsiz bir vucud yapısına sahip olmuş, aşk ve muhabbetinin çokluğu yüzünden yiyip içmekten bütünüyle kesilmiş ve "**Bicân**" lakabını almıştı. Bir taraftan nefsiyle mücadele ederken "*Elhamdülillah ki Gelibolu'da nice kez kâfir ile ceng ile gazalar edip dururuz. Kâh kâfir bize gelir, saldırır; kâh biz kâfire varıp dururuz.*" ifadelerinden anlaşıldığı gibi "*bu şekilde hem nefislerine ceza, hem de düşman ile gaza ettikleri*" âdetâ birer cengâver olarak, her iki yönde cihadı elden bırakmadıkları anlaşılmaktadır.

Böyle bir hayatı sürerken vade tamam olur. Ama ne zaman, hangi tarihte ? Bunu da tıpkı doğum tarihi gibi bilmemekteyiz. Ancak pek çok tanınmış mutasavvıfımızın aksine, onun naçiz bedeninin gufran toprağına kavuştuğı yer bellidir: Bütün hayatını geçirdiğı Gelibolu. Mezarı da eskiden Yazıcıoğlu Mezarlığı denilen günümüzde ise park haline getirilen bir yerde, ağabeyi **Yazıcıoğlu Mehmed**'in kabrinin 150 adım ilerisindedir. Kabrin bulunduğu yer, cennet bahçelerinden bir bahçeyi hatırlatacak güzellikte ve mâmûr bir ziyaret mahallidir.

Ahmed Bîcân, bütün Türk-İslâm dünyasında eserinin tesiri ve şöhreti günümüze kadar devam eden en tanınmış müelliftir. Bayramî silsilelerinde adı geçmekle beraber onun tasavvufî yönü, *Envârü'l-Âşıkîn* adlı dinî-didaktik eserinin gölgesinde kalmış gibidir. Anadolu'da Müslüman-Türk kimliğinin şekillenmesine hizmet eden eserler arasında önemli bir yere sahip olan bu eser, ağabeyi **Yazıcıoğlu Mehmed**'in *Meğâribüz-Zaman* adlı kitabını genişleterek Türkçe'ye çevrilmesi sûretiyle meydana gelmiştir. Zâhir ve bâtın ilimlerine ait çeşitli konuları işlediğı bu kitapta **Ahmed Bîcân**, tasavvufî konulara az yer vermiştir. Beş ana bölümden meydana gelen eserin büyük bir kısmı, Peygamberler tarihi ile Hz. Peygamber (s.a.v.)'in hayat hikâyesi ve mucizelerine ayrılmıştır. Diğer kısımlarda ise dinî bilgiler verilmiştir. Son kısım ahiret hayatı ile ilgili olup burada, Cennet-Cehennem ve Rü'yetullah bahisleri işlenmiştir.

Ahmed Bîcân, bu eserinde de diğerlerinde olduğu gibi edebî olmaktan çok öğretici olmaya önem vermiş; bu maksatla kitabını nesir halinde yazmıştır. Bu bakımdan eserin, Türk nesir tarihinde önemli bir yeri vardır. *Envârü'l-Âşıkîn*, batı dillerine en erken tercüme edilip basılmış ilk Türkçe eser hüviyetindedir. 1052/1642 yılında Macarca'ya çevrilmiş, Kosica şehrinde basılmıştır.

Ahmed Bîcân'ın diğer eserleri şunlardır:

1) *Acâibü'l-Mahlûkât*: **Zekeriyya b. Muhammed el-Kazvî**'nin kozmoğrafya, coğrafya ve biyolojiye dair Arapça eserinin serbest tercümesidir. Müellifin ilgi ve bilgi alanlarını göstermesi bakımından önemlidir.

2) *Dürr-i Mekkûn*: Onsekiz bin âleme işaret olarak onsekiz baktan meydana gelen eserde çeşitli ayet, hadis, temsil ve hikâyelerle dünyanın yaratılışı, bazı peygamberlerin ahvâli ve kı-

yamet alâmetleri anlatılmıştır.

3) *Kitâbu'l-Müştehâ ale'l-Füsûs*: Muhyiddin Arabî'nin *Fusûsü'l-Hikem*'ine ağabeyi Yazıcıoğlu Mehmed'in yaptığı Arapça şerhin, Türkçe tercümesidir.

4) *Şemsiyye-i Melhâme* veya *Bostânü'l-Hakâyık* adıyla da anılan bu eser, Ahmed Bîcân'ın babası Yazıcı Salih'in aynı adı taşıyan eserinin nesre çevrilmiş şeklidir. Astronomi, astroloji ve meteorolojiyle ilgili bir eserdir.

5) *Cevâhirnâme*: Ahmed Bîcân'ın bilinen tek manzûmesidir. Kırk beyitlik bu mesnevîde yakut, elmas, zümrüt, firûze, akik gibi mücevherlerin daha çok tıbbî özellikleri ve tesirleri, bazı hastalıkların tedavisinde kullanılışları hakkında bilgi verilir.

Sanat gayesi gütmeden yazan mutasavvıflar gibi Ahmed Bîcân da "hakikat ve şertat incilerini cem' eylemek, dünya ve ahiret esrarına yol bulmak" için yazmıştır. "Âdem cihanda hayr ile anıla. Zira ki bir gün gele, benden ve senden bir nişan kalmaya; illâ ki bu sözler bâkî kala." diyerek hedefini belirlemiş, el-hak bu hedefe ulaşmış; sözleri ve eseri bâkî kalarak kendisi bekâ mülkünü sahibine kavuşmuştur.

Envarü'l-Âşıkîn'den güzel bir iktisabla bahsimize son verelim:

"Arifler, korku beş kısımdır, demişlerdir:

1. Rehbetdir. Rehbet, tasdikten doğar. Yani nefis, Allah'ın haber verdiği cezasından ve kahrından korkar.

2- Haşyetdir. Haşyet, ilimden ileri gelir. Ona aklın korkusu derler. Şek ve şüphelerden korkar.

3- Veceldir. Vecel, bilgidен ileri gelir. Ona kalp ve yürek korkusu derler. Kötü amelden korkmaktır.

4- Hazerdir. Hazer, kat'i inanıştan doğar. Ruh korkusu derler. Başkalarını düşünmekten korkar.

5- Heybettir. Heybet, görmekten ileri gelir. Ona sır korkusu derler. Allah'ın birliği ve Samediyet azâmetinden korkar.

Ey Allah'ım. Bizi âlimler zümresi içinde haşreyle!"

KAYNAKLAR: Amil Çelebioğlu, "Ahmed Bîcân", *DİA*, II, 49-51; a.mlf. Kemal Eraslan, *DİA*, XIII, 366 vd; Mustafa Uzun, "Envârü'l-Âşîkîn", *DİA*, XI, 258-260; *Büyük Türk Klasikleri*, İstanbul 1985, II, 264-265.

Doç. Dr. MUSTAFA UZUN

YAZICIOĞLU MEHMED (R.H) (XV. Asırda Yaşamış)

Kardeşi Ahmed Bîcân gibi şahsiyeti ve eseriyle Anadolu'yu, onun güzel insanını, müslümanını aydınlatan, eğiten, onun müslüman kimliğine şekil veren uhulardandır. Âlim, ârif, mutasavvîf ve şair.

Doğum yeri ve tarihi hakkında bilgimiz yok. Gelibolu'da yetişti. Tahsilini yine Gelibolu'da tamamladı.

Hem üstadım benim Zeyne'l-Arab'dı

Kim içi dışı ilim ile edebdi

Çü himmet etti erdim ona ön ben

Erişdim Haydâr-ı Hâfî'ye son ben

Ara yerde çok etdim istifâde

Hem ön, son kim ki ettiyse ifâde

beyitlerinden hocalarından ve derslerden öğrendiklerinin dışında pek çok eser okuyarak kendisini yetiştirdiği anlaşılmaktadır. Doğal olarak Arapça ve Farsça'yı da çok iyi bir şekilde öğrendiği açıktır. Dinî ilimlerde de iyice yetişmiş olduğunu eserleri ortaya koymaktadır. Böylece şeriat ilimlerini elde etmiş, tasavvufa yönelmenin zamanı gelmişti. Gelmişti de o kapı ne zaman, kimin eliyle açılacak; henüz belli olmamıştı.

Rivayet olunur ki Hacı Bayram- ı Velî, Ankara'dan Edirne'ye giderken Gelibolu'dan geçmiş, Yazıcıoğlu kardeşlere bu yolun kapılarını açmıştı. Hz. Pîr Gelibolu'ya uğradıklarında onları huzuruna davet etmiş, yüzlerinde istidât işaretlerini görünce onlara himmet etmişti. Derler ki: "*Yazıcızâde o zamanlarda ulûm ve fûnûnda mâhîr bir merd-i kâmil idiyse de biraz işrete meyilli imiş. Hazret-i Bayram istidâtlarını keşfedince onlara hakikat kadehinden dolu dolu sahbalar içirerek kalb aynasından mâsivâ*

tozlarını silip temizlemiş ve içindeki nefsi arzuları yok ederek onu aşk-ı ilâhî ile sermest eylemişti." Bu rivayet, hemen bütün mutasavvıfların tasavvufa intisâb etmeden önceki devrelerinde ne halde bulunduklarını, intisâbdan sonra nerelere yükseldiklerini anlatan kalıplaşmış şemaya ne kadar uygundur.

Bu intisâbı kendisi şiirlerinde şöyle anlatır:

*Bu zâr ile bu râz içindeyken ben
Bu naz ile niyaz içindeyken ben
Görürem halde sultanü'l-meşâyih
Görürem vakitte bürhanü'l-meşâyih
Cihanın kutbu mâh-ı Hacı Bayram
Cihanın şeyhi şâh-ı Hacı Bayram
Gözüktü sır ile şol müjdegânî
Ki verdi Hak sana şol Zindegânî*

Hacı Bayram'ın irşadıyla önünde yeni ufuklar açılan Yazıcıoğlu:

*Selâmullah erişsin size ya Şeyh
Tükenmez himmet eylen bize ya Şeyh*

beyitinde ifade ettiği gibi çeşitli himmetlere nail olmuştur.

Bunlardan en önde geleni, *Muhammediye* isimli Türkçe manzûm eserini kaleme almasıdır. Çünkü bu eser, onun ünlü, tesirini göstermesi kadar şeyhinden aldığı himmetlerin göstergesi olması bakımından da önemlidir. Esas itibarıyla her bölümü bir vakit namaza işaret olarak beş bölümden meydana gelen *Meğâribü'z-Zaman* adlı Arapça eserin, Türkçe nazma çekilmiş olmasıyla birlikte onun şairlik, nasihatçılık yanını göstermesi bakımından da mühimdir. Kâinatın yaratılışı, peygamberler ve hayat hikâyeleri, melekler, kıyamet ve makâm-ı a'lâ'da Hakk'ın sözlerine dair konuları içine alır. Bazı ufak tefek farklılıklarla *Meğârib*, *Muhammediye* ve *Envârü'l-Âşıkîn* aynı eserin nüshaları gibidir.

Yazıcıoğlu, Muhyiddin İbn Arabî'nin Fûsûs'unu da şerhetmiştir. Muhtasar bir şerh olan eser, *Meğârib*'ten daha az ha-

cimlidir. Şiirinden bir örnek verelim:

KASİDE-İ İLÂHİYE

*Yine arz eyledi dilber yüzün kasr-ı celâlıden,
Yine nâlende şeydâyım şarâb-ı lâyezâliden.*

*Geri keşf-i hicâb etti gözüm gönlüm cihânından,
Geri câna nidâ yetti nidâ-yı zü't-teâliden.*

*Cemâl-i âfitâbının şuâi etmeden pertâb
Adem şehrinde sâzeydi cihân fîy-yi zevâliden.*

*İki âlem vücudu kim düşüptür sırrına mazhar,
Kemâl-i hüsnü âyâtın açar ayn-i kemâliden.*

*Onun mihr-i havâsında vücûd-u kâinat zerre,
Onun çîhr-i sefâsından behişt bir şemme âliden.*

*Çünan deryâ-yı hicrâna başımdan aşâ gark idim,
Visâl erişti, sirabım şarâb-ı pür hayâliden.*

*Benim şahbâz-ı kudst kim elinde tutar ol Sultan,
Benim serbâz-ı ünsî kim eriştim zü'l-meâliden.*

*Çü düştü aşkına gönlüm ezelden tâ edeb mestim;
İmaret mi gelir hergiz harâb-ı lâübâliden*

*Hayali nakşı canımda musavver olalı gönlüm,
Hep ismi resmi mahvetti bu tasvir-i misâliden.*

*Yüzünü görmeğe imkân çü vardır, ârizumendim;
Kulağım hâlidir zira kelâm-ı itizâliden.*

*Bana ne saumaa, mescid, çü maksudumdur ol mürşid;
Gerek her yüze yüz uram, görem anı mecâliden.*

*Sun ey sâkî mey-i bâkî bana gel hüsni bağından
Ki iksir-i hayat içem o pür cam-ı zülâliden.*

*Onun sevdâsını bulam, geçem sevdâ-yı sevdâdan,
Ki o sevdâyı bulan geçti bu sevdâ-yı melâliden.*

*Çün Onun derdi devrinde bulupdur silsile cânım,
Gece fikr-i teselsülden, çıkam devr-i muhâliden.*

*Benim deryâ-yı tevhide çü mahv-i mahz müstağrah,
Getirsem n'ola ger gevher bu deryâ-yı visâliden*

*Hudâvendâ ne naks ola kemâl-i saltanattan kim,
Eğer bu Yazıcıoğlu göre nur-ı cemâliden...*

*Senin aşkın kitabını gözü kaniyle yazmıştır,
Saçarsa dürr ile mercan n'ola bahr-i Emâlî'den...*

KAYNAKLAR: Amil Çelebioğlu, *Muhammediye*, I-IV, İstanbul 1975; a.mlf., Kemal Eraslan, "Yazıcıoğlu" *İA*, XIII, 366 vd; *Büyük Türk Klasikleri*, İstanbul 1985, II, 153-154.

Doç. Dr. MUSTAFA UZUN

ABDURRAHÎM-İ RÛMÎ (R.H) (ö. 863/1458)

XV. yüzyıl mutasavvıf-şairlerinden olan **Abdurrahîm-i Rûmî**'nin 1385-1390 yılları arasında doğduğu tahmin edilmektedir. Merzifon'da doğan ve şiirlerinde "Rûmî" mahlasını kullanan bu ünlü Türk velîsinin asıl adı, **Abdurrahîm Nizâmeddîn**'dir. Babası "Sarı Danişmend" lakabıyla tanınan **Emir Aziz**'dir.

İlk tahsilini memleketinde yaptıktan sonra Merzifon'dan ayrılır (1421), Mısır'a giderek orada Sühreverdiyye Tarikatı'nın Zeyniyye kolunu kuran **Zeynüddîn el-Hâfî**'ye (ö. 838/1434) intisâb edip sohbetlerine katıldı.

Emir Hüseyin Enisî'nin *Menâkıb-ı Akşemseddîn*'inde anlatılan bir rivayete göre bazı sûfiler, **Akşemseddîn**'in (ö.

863/1459) meşrebini uygun gördüklerinden **Hacı Bayram-ı Veli**'den (ö. 833/1429-30) ders almasını isterler. O da **Hacı Bayram-ı Veli**'nin yanına gider. Fakat onun, kendisi ve bazı önemli işleri için müridlerinin kapı kapı dolaşarak yardım toplamasını beğenmediğinden **Hacı Bayram**'a gitmez; o zamanlar ünü Anadolu'da yaygın olan şeyhlerden **Zeynüddin el-Hâfî**'den feyz almak için yola çıkar. **Enîsî**'nin *Menâkıb*'inde yer almayan bir rivayette ise bu yolculukta **Akşemseddin**, arkadaşı **Abdurrahîm-i Rûmî** ile birlikte. Halep'e geldiklerinde **Akşemseddin**, rüyasında ayağına takılan bir zincirin kendisini Anadolu'ya çektiğini, bir ucunun **Hacı Bayram-ı Veli**'nin elinde olduğunu görür ve geri döner. Fakat yapılan incelemeler, **Akşemseddin**'in **Zeynüddin el-Hâfî**'ye bağlanmak için yola çıkıp Halep'ten geri döndüğü ile ilgili bu rivayetin doğru olmayacağını ortaya koymaktadır.

Şeyh Zeynüddin el-Hâfî'nin gönülden dostluğuna ve takdiline mazhar olan **Rûmî**, onunla birlikte Horasan'a Herat yakınındaki **Hâf** kasabasına gitti. Birkaç kez halvete girdi, tasavvuf yolunun âdâb ve usûlleriyle tam anlamıyla yetiştikten sonra şeyhinin elinden kutlu hırkayı giydi, mânevî makamlara yükseldi.

Şeyhi Zeynüddin el-Hâfî'den onun *Vesâyâ, Minhâcül-İrşâd, Ebû Hafs Ömer Sühreverdî*'nin (ö. 632/1234) *İ'lâmül-Hüdâ, Avârifü'l-Maârif, Muhyiddin en-Nevevî*'nin (ö. 676/1277) *Erba'üne Hadîsen* adlı eserlerini okumuş, bunları okutmak ve tercüme etmek için de izin almıştır. **Şeyh Zeynüddin el-Hâfî**, Muharrem 832'de (Ekim 1428) **Abdurrahîm-i Rûmî**'ye bir icâzetnâme verir. Burada onun tarîkata girişini, birlikte yolculuklarını, bir müridin mürşidine göstermesi gereken saygı ve bağlılığın en son derecesini gösterdiğini, yukarıda adı geçen eserleri kendisinden okuduğunu belirtir. Kendisi memleketine dönmek arzusunun gösterince insanlara Allah'ın ve Hz. Peygamber'in yolunu göstermede yanılmayacağını, tarîkata girmek isteyenlere mürşidlik yapmasına izin verdiğini söyler. Sırren Allah'a uymayı kısaca şöyle açıklar:

"Allah'tan başka hiçbir şeye iltifat etmeyip dünya nimetlerinden ve zevklerinden yüz çevirmek, hatta ahiret nimetlerini bile gözlemeden düşüncesini sadece Allah'a hasretmek, Allah'ta fenâ bulmak, cennette bile ancak Allah'ın müşahadesiyle meşgul olmak. Allah'ın künhüne tamamıyla vâkıf olunamayacağını fakat Allah'ta fânî olma makamına erişilince Cenab-ı Hakk, onu destek-

leyip lütfunu esirgemeyecektir." Abdurrahîm-i Rûmî'nin bu yol-da muvaffak olması için dua; Hz. Peygamber'e, onun evlâdına ve ashabına salât u selam, Allah'a hamd ve şükreder. İcâzetnâmenin tam metni, **Lamîî Çelebî'nin Nefehâtü'l-Üns** tercümesinde yer almaktadır.

Böyle parlak bir icâzetnâme aldıktan sonra Anadolu'ya doğru yola çıkan Rûmî'nin arkasından hocası ve şeyhinin şu sözü çok meşhur olmuştur: "*Bir aşk kütüğünü yaktık, diyâr-ı Rûm'a attık.*"

Herat'tan Merzifon'a dönen Rûmî'nin ünü kısa zamanda Anadolu'ya yayılır. İrşad faaliyetlerine önce kendi evinde başlar, şair oluşu, fikir ve düşüncelerini daha rahat anlatmasına yardımcı olur. Bu yıllarda Osmanlı Devleti'nin başında, devrinde ilim ve kültür hayatının çok büyük gelişme gösterdiği ve adına birçok eser yazılan, iyilik ve hayırseverliği dolayısıyla "*Ebu'l-Hayr*" diye anılan **Sultan II. Murad** bulunmaktadır. Bu devirde Türk milletin sosyal hayatında **Hacı Bayram-ı Velî, Akşemseddîn, Eşrefoğlu ve Yazıcızâdeler** gibi büyük Türk sûfileri önemli rol oynar. Tasavvufa temâyül artar, Zeyniyye ve Mevleviyye tarikatları yüksek mahfillerde rağbet görürken Bayramiyye'nin halk arasında daha çok yayıldığı görülür. **Abdurrahîm-i Rûmî'nin** ününü duyan Padişah, ondan daha geniş kitlelerin istifade edebilmesi için Merzifon'daki Çelebi Sultan Mehmed Medresesi'nde müderrislik görevini kabul etmesini ister. Merzifon zevâidinden kendisine 835'te (m. 1431) günde 5 akçe ve yılda on müd zahire verilmesi, 843'te (m. 1439) günlük akçenin 8'e çıkarılması emredilir.

Bazı kimselerin, müderrislik görevini ve tayin edilen ücreti kabul etmesini, dünyaya rağbet etmesi şeklinde yorumlamalarına karşı cevabı şu olmuştur: "*Gaddar nefsin hırs ve tamahkâr ağzını kapatmak için çeşitli eller yerine hükümdarın yüksek elini tercih ettik.*"

Menkıbelerde İstanbul'un fethinden sonra vâki olan davet üzerine İstanbul ve Edirne'ye de gittiği, **Akşemseddîn** ile birlikte Ayasofya'da papazlarla dinî münakaşalar yaptıkları anlatılır. Onun sehl-i mümteni kabilinden:

Tövbe yâ rabbi hatâ râhına gittiklerime

Bilip ettiklerime bilmeyip ettiklerime

beyti pek meşhurdur.

Dinî ilimlere vâkıf ve aynı zamanda devrinin önde gelen mu-
tasavvıf-şairlerinden olan **Abdurrahîm-i Rûmî**'nin kaynaklarda
Işıkname adlı divânından başka *İrşadü'l-Enâm*, *Vesâyâ*, *Divan-
çe-i İlahiyyât* gibi eserleri de kaydedilmektedir. Şiirlerindeki li-
rizm ve dilindeki sadeliği yönünden dikkat çeken bir tekke şairi-
dir. Ölüm tarihi kesin belli değildir.

Hakkında çeşitli araştırmaları bulunan **Berin Taşan**, ölüm
tarihi olarak 863(m. 1458) yılını vermektedir.

Âşıkâne manzûmelerle dolu olduğu rivayet edilen divânı he-
nüz ele geçmemiştir. Nazire mecmualarında şiirleri bulunmakta-
dır. **Şeyh Zeynüddîn Hâfî** ile buluşmak üzere Merzifon'dan ay-
rıldığı yıllarda (824/1421) yazıldığı anlaşılan bir gazelini şiirlerin-
den bir örnek olarak veriyoruz:

*Yine deryâ gibi cûş itdi ışkun
Başımı ışk ile hûş itdi ışkun*

*Kadeh sundı elüme içdüm anı
Delürdüm beni sarhoş itdi ışkun*

*Gehî aklum götürdi virdi idrâk
Gehî bî-akl u bî-hûş itdi ışkun*

*Giderdi levh-i dilden nakş-ı gayrı
Muhabbetnâme menkûş itdi ışkun*

*Bu dünyânun yuvasında öterken
Uçurup bir acib kuş itdi ışkun*

*Sürüp Abdurrahîm'i himmetiyle
İletdi mürşide tuş itdi ışkun*

KAYNAKLAR: Ömer b. Mezid, *Mecmûatü'n-Nezâir* (haz. Mustafa Canpolat), Ankara 1982,
s. 226; *Aşıkpaşazâde Tarihî* (haz. H. Nihal Atsız), Ankara 1985, s. 194; Eğridirli Hacı
Kemâl, *Câmiu'n-Nezâir*, Beyazıt Devlet Ktp., nr. 5782, s. 58, 179, 197; Lâmiî Çelebi, *Ter-*

cüme-i Nefehâtî'l-Üns, İstanbul 198, s. 553-555; Mecdi Mehmed Efendi, *Şahâiku'n - Nu'mâniyye ve Zeyilleri: Hadâiku's-Şahâik* (nşr. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989, s. 89-90; Hoca Sadeddin Efendi, *Tâci't-Tevârik* (yâlnılaştıran: İsmet Parmaksızoğlu), Ankara 1992, V, 60-61; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul 1814, II, 399; Bursalı Mehmed Tahir Osmanlı Müellifleri, İstanbul 1333, I, 111; Hüseyin Vasef, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr*, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, nr. 2306, s. 265-266; Berin Taşan, *Merzifonlu Şeyh Abdurrahîm Rûmî*, İzmir 1976; a.mlf., "Merzifonlu Şeyh Abdurrahîm Rûmî ve Vakfiyesi", *Vakıflar Dergisi*, Ankara 1981, sayı: XIII, s. 91-100; A. İhsan Yurd ve Mustafa Kaçalın, *Akşemseddin Hayatı ve Eserleri* İstanbul, 1977, I, 22; Nihat Azamat, "Abdurrahîm-i Rûmî", *DİA*, İstanbul 1988, I, 293; *Evliyâlar Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, II, 49-53.

Yrd. Doç. Dr. AZMÎ BİLGİN

AKŞEMSEDDİN (R.H) (ö. 864/1459)

Akşemseddin hazretleri 1389'da Şam'da doğmuştur. Esas adı, **Muhammed b. Hamza**'dır. Soyu, Hz. Ebû Bekir (r.a.)'e dayanır. **Şeyh Şihâbüddin Sühreverdî** neslinden olup, bu şeyhe varana kadar ecdadı şu silsileyi takip eder: Babası **Hamza Şâmî**, dedesi **Şeyh Hacı Ali**, onun babası **Hediyyetullah**, onun babası **Şeyh Musa**, onun babası **Şeyh Muhammed**, onun da babası **Şeyh Şihâbüddin Sühreverdî**. **Akşemseddin**'in Hacı Ali adında bir kardeşi vardı.

Babası **Hamza Şâmî**, oğlu **Akşemseddin** daha küçük yaşlarda iken Şam'dan Amasya'nın Kavak ilçesine hicret eder. Babası tam ismi ile **Şerefüddin Hamza-i Şâmî** olup yöre halkınca "**Kurt Boğan**" olarak tanınır.

Akşemseddin hazretleri, küçük yaşta Kur'an-ı Kerim'i ezberler. İlk gençlik yıllarından itibaren iyi bir medrese eğitimi görür. Zâhirî ilimlerde oldukça güçlenir, sonunda Çorum'un Osman-cık kazasındaki medreseye müderris olarak tayin olunur. Onun müderrislik ile ne kadar süre uğraştığı kesin belli değildir. Ancak kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilere göre o, orta yaşlar dolayında bâtin ilminin arzusu ile yanmakta olan bir aşk ehlidir.

Gazâlî'nin yakîni bulmak üzere yaptığı rûhânî seyahat kendisine Nizamiye Medresesi'nin baş müderrisliğini terkettirdiği gibi aynı fitrî eğilim, **Akşemseddin**'i bâtinî ilim tahsil etme derdine düşürüp, olgun bir şeyh aramaya yöneltmiştir.

Rivayete göre o, İran ve Maverâünnehir dolaylarında kendisine bağlanabileceği esash bir şeyh arar. Ancak gönlü hiçbirisiyle te-

selli bulmaz.

O sıralarda Ankara'da **Hacı Bayram Veli** hazretleri, Bayramî Tarikatı şeyhi olarak görev yapmaktadır. Onun medrese kökenli, kâmil bir şeyh olduğunu bilmesine rağmen kalbi ona da ısınamamıştır. Malûm olduğu üzere **Hacı Bayram Veli** hazretleri, kent içinde yaşayan yoksullar, garipler, dullar, yetimler, evlenecek fakir genç kızlar için mübarek aylarda, davullu nakkareli özel alaylarla dükkân dükkân dolaşarak sadaka ve zekât topluyordu. **Akşemseddin**, bu uygulamadaki topluma hizmet uğruna nefsinin yok saymak espirisine bir anlam veremediğinden, **Hacı Bayram Veli** hazretlerine yaklaşıyordu.

İşte o sıralar, Horasanlı **Şeyh Zeynüddin-i Hâfi** hazretleri, göz dolduran kişiliği ile Suriye'nin Halep şehrinde tarikatını yaymakta idi. **Akşemseddin**, en sonunda bu şeyhe gidip, ona bağlanmaya ve mânevî eğitimini onun yanında tamamlamaya karar verdi.

Akşemseddin, uzun ve yorucu bir yolculuktan sonra Halep'e gelir. Şehre vardığı günün gecesini, misafir kaldığı anda şöyle bir rüya görür. Boynuna demirden uzun bir zincir bağlanmıştır. Zincirin ucunu Ankara'da **Hacı Bayram Veli** hazretleri tutmaktadır. **Akşemseddin**, büyük bir korku ile uykudan uyanır. Oturur, düşünür. Anlar ki nasibi buralarda, Halep'te değil; Ankara'da, Anadolu'nun göbeğindedir. **Zeynüddin-i Hâfi** hazretlerini görmeden Ankara'ya döner. O esnada mevsim yazdır. **Hacı Bayram Veli** hazretleri, tarlada burçak hasadı yapmaktadır ve bütün müridleri de yanındadır. **Akşemseddin** tarlaya gelir, ancak herkes kendi halindedir. Kimse ona iltifat etmez, kimse onunla ilgilenmez. O da alınmadan tarlaya girer; tarlada burçak hasadına koyulur. Vakit öğle olur, hep birlikte namaz kılınır. Namazdan sonra sofralar açılır, herkes oturur yemeğe başlar. Kimse **Akşemseddin**'i sofraya davet etmez. Derken, köpeklere yiyecek verilir. **Akşemseddin**, büyük bir mahviyetle köpeklerin yanına varır. Niyeti, nefsinin köpekler gibi aşağılayıp onlarla birlikte yemek yemektir. Tam o sırada bir ses duyulur: "*Gel buraya, yaktın bizi köse!*" **Akşemseddin**, döner bakar ki karşısında güler yüzlü, ak sakallı, babacan ağırbaşlılığıyla **Hacı Bayram-ı Veli** hazretleri durmaktadır. Hemen yanına varır, sevinçle ellerinden öper, onun sofrasına oturup yemek yer. **Hacı Bayram Veli** hazretleri, bütün bu olanların açıklamasını şu hikmetli sözlerle yapar: "*Ey*

köse! Zincirle zorla gelen misafirin ağırlanması işte böyle olur..."

Akşemseddin, dergâha kabul edilmiş, artık **Hacı Bayram Velî**'nin müridi olmuştur. Bayramilikte halvetin (çile) önemi büyüktür. Nefsânî yol ile terbiyeyi temel olarak kabul eden tasavvufî metodlar (tarikat), halvete çok önem verirler. **Akşemseddin** hazretleri de aynı şekilde, şeyhi tarafından halvete sokulur. **Hacı Bayram Camii**'nin alt tarafındaki hücrelerden birinde halvete giren **Akşemseddin**, çok çetin riyâzetlerden geçer. Şeyhi onu kabiliyetli bulduğu için herkese uyguladığından farklı ama oldukça sert bir riyâzete tâbi tutar. **Akşemseddin**, şeyhinin isteğinin de üzerinde, oldukça ağır uygulamalar için ricada bulunur. **Hacı Bayram**, bu altın gibi saf gönüllü ve kıymetli müridini, kendi isteği doğrultusunda ağır çilelere maruz bırakır. Halvette türlü türlü ibadet, riyâzet ve mücadele uygulamaları yapan **Akşemseddin**, sonunda, yedi günde bir kaşık sirkeyle yetinir hâle gelir.

Akşemseddin'in riyâzette bu denli ileri bir seviyeye ulaşması sonucu şeyhi **Hacı Bayram Velî**, onu uyarmak zorunda kalır ve ona *"Ya köse! Nasıl riyâzet eylersin? Âkıbet nûr olursun, vefat ettikten sonra seni kabrinde bulamazlar"* der.

Onun nefis terbiyesinde bu denli başarılı olmasını **Hacı Bayram Velî** hazretleri: *"Beyaz bir insan olan Zeyd'den, insan cinsinin karanlıklarını, lekelerini söküp atmakta güçlük çekmedin, âciz kalmadın"* şeklinde değerlendirerek ona, *"Akşemseddin* lakabını verir.

Akşemseddin kısa zamanda olgunlaşır. Şeyhi ona halifelik verir. Bu durumu yadırgayan bazıları, **Hacı Bayram**'a: *"Bazı dervişlere kırk yıldır hilâfet vermedin, az müddet içinde Ak Şeyh'e hilâfet verdin. Hikmeti nedir?"* diye soru sorunca şu karşılığı alırlar: *"Bu bir zeyrek (akıllı) köse imiş. Her ne kim gördü ve işitti, inandı. Hikmetin sonra kendi bildi. Amma bu kırk yıldan beri hizmet eden dervişler, gördüklerin ve işittiklerin, hemen hikmetin ve aslın sorarlar."* **Hacı Bayram**'ın bu ifadesi, **Akşemseddin**'in şeyhine olan teslimiyetinin ne denli kuvvetli olduğunu gösterir.

Mürşidlik düzeyine erişen **Akşemseddin**, önce Beypazarı'na yerleşir. Orada bir zâviye-mescid, ayrıca bir de değirmen inşa eder. Etrafında fazla miktarda insan toplanınca orayı terkeder, İskilip Evlek'e yerleşir. **Akşemseddin** daha sonra Göynük'e hicret

eder ve orada kalır. Bir rıvayete göre, **Hacı Bayram Veli** hazretleri vefat ederken yani sekerât-ı mevt esnasında başucunda bulunmuştur. Bir başka rivayete göre, Göynük'te olması münasebetiyle bulunamamıştır.

Vefatı sırasında **Hacı Bayram Veli** hazretleri: "*Benim namazımı **Akşemseddin** kılıversin*" diye vasiyet eder ve ekler: "*Beni ol gasleylesün (yıkasın). Benim haberim âna vâsil eylesiz.*"

Vasiyetin yerine gelmesi konusunda titizlik gösteren müridler, yerini tam olarak bilmedikleri **Akşemseddin**'in yolunu gözlemeye başladılar. Çok geçmeden **Akşemseddin** çıkageldi. İlk iş olarak, **Hacı Bayram Veli** hazretlerinin bir borcu olup olmadığını sordu. Doksan bin akçe borcu çıktı. Onun otuzbinini **Akşemseddin** ödedi. Geri kalanı, yakınları tarafından ödendikten sonra cenazenin yıkanması, kefenlenmesi ve namazının kılınması işlemi yine **Akşemseddin** hazretleri tarafından yerine getirildi.

Akşemseddin hazretleri, şeyhinin vefâtından sonra Göynük'de Bayramiliği yaymaya başlar. Burada, "*tarikatının ikiye ayrılacağını ve bu ayrılmayı ateşin halledeceğini*" haber veren **Hacı Bayram**'ın bir kerâmeti zuhûr eder.

Akşemseddin, Göynük'de zikir halkası teşkil edip ayin yönetirken sürekli halkanın dışından iştirâk eden **Bıçakçı Ömer Dede** hazretleri, zamanla ayrı bir halka oluşturur. **Bıçakçı Ömer Dede** hazretleri, çok cezbeli-cerbezeli bir kimse olduğu için kısa zamanda etrafındaki müridan sayısı artar. **Akşemseddin**, bu durum üzerine "*ümmdir, irşada kalkışmasın*" diye haber yollar. **Akşemseddin** cehrî zikirle, **Bıçakçı** hâfî zikirle yetişmiştir. Her ikisi de kendi terbiye olundukları usûlü etraflarına toplanan derişlere öğretmeye başlarlar. **Akşemseddin**'in kurduğu tarıkata, Şemsiyye-i Bayrâmiyye, **Bıçakçı**'nın tesis ettiği tarıkata da Melâmiyye-i Bayrâmiyye denmiştir.

Akşemseddin hazretleri, daha **Hacı Bayram Veli** hazretleri hayatta iken İstanbul'un fethi ile ilgili bir müjdeye mazhar olmuştu. 1429 senesinde Şeyhi **Hacı Bayram** ile Edirne'ye giden **Akşemseddin**, orada bir kaç yaşlarında veya bir kundak çocuğu olan **Fatih Sultan Mehmed**'i görmüştü. O sırada vukû bulan sohbette **Sultan II. Murad**, tahta çıkar çıkmaz fethi teşebbüs ettiği ama başaramadığı İstanbul'un fethinin nasıl ve ne zaman ola-

çağı konusunda bir soru yöneltti. **Hacı Bayram Velî**, önce duymamış gibi davranıp konuşmayı başka konulara çevirmesine rağmen **Sultan II. Murad**'ın ısrarlı soruşu karşısında, "*Sultanım! İstanbul benim ve sizin zamanınızda fetholunmayacaktır. Şu kundağdaki çocuk ile bizim Köse (Akşemseddîn) zamanında fethedilecektir.*" buyurdu.

Gerçekten de Şeyh'in bu kerâmetinin zuhûr etmesiyle İstanbul'un maddî fethi **Fatih Sultan Mehmed**, mânevî fethi de **Akşemseddîn** hazretlerinin dualarıyla olmuştur.

Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u fethetmeyi murad ettiğinde mânevîyat erlerinin yardımına müracaat etti. Ünlü Tacik Türkü **Hoca Ubeydullah Ahrâr Taşkendî** hazretleri, o devrin kutbu idi. **Fatih Sultan Mehmed**, bu mübarek erleri ile savaşa katıldı. **Kızılca Bedreddîn**, **Akbıyık Meczûb** gibi Bayramî Tarikatı'nın ünlü simaları, **Akşemseddîn** hazretleri ile beraber **Fatih**'in yanında yerlerini almış bulunuyorlardı.

Fatih Sultan Mehmed Han hazretleri, savaş süresince, **Akşemseddîn** hazretlerinden sürekli bilgi talebinde bulunarak savaşın sonucunu öğrenmek istiyordu. Savaş elli günü bulduğu halde, İstanbul düşmeyince şâiyyalar yükselmeye başladı: "*Bir sûfinin sözüyle bu kadar asker şehid oldu. Avrupa'dan yardım geldi. Fetih ümidi kalmadı.*" **Fatih**, bu dedikoduları susturmak için veziri **Veliyyüddîn Ahmed Paşa'yı Akşemseddîn'e** göndererek, "*Şeyh'e sor, kale fetholunmak ve düşmana galip gelmek var mı?*" dedi. **Akşemseddîn** de: "*Ümmet-i Muhammed'den bu kadar müslümanlar ve gaziler bir kâfir kal'asına yöneldi. İnşallah fetholunur!*" cevabını verdi.

Padişah, "*Acaba fetih ne zaman olacaktır?*" şeklinde bir soru sorduysa da **Akşemseddîn** yazdığı bir mektup ile yeni müjdeler ve tesellilerle bazı tavsiyelerde bulundu. 20 Cemaziyelevvel'e fetih tarihi olarak işaret etti.

26/27 Mayıs günü büyük bir harp meclisi toplanmış, yapılan istişârelerde iki görüşe varılmıştı: 1. **Akşemseddîn**, **Molla Gürânî**, **Şehâbeddîn** ve **Zağanos Paşa**'ların fetih işine devam etmeyi uygun gören karar, 2. **Çandarlı Halil Paşa** ve arkadaşlarının sulh akdedilmesi görüşü.

Birinci görüş kabul görmüş ve son bir hücum için hazırlıklara başlanmıştı. Geceleyin herkes yemek yiyip tam bir istirahat

çekilecek, sabah olur olmaz hemen saldırılacaktı.

O gece **Fatih, Akşemseddin** hazretlerine: "*Bana bir dua öğret, onu okuyayım*" dedi. O da: "*Zikrin, Ya Ahmed Fakih demek olsun.*" **Fakih Ahmed**'den himmet (dua yolu ile yardım) talep etmesini söyledi. Padişah, sabaha kadar bu zikre devam etti. **Akşemseddin** de müridlerine emir vererek, çadırına hiç kimseyi sokmamalarını bildirmişti. Ertesi gün, padişah İstanbul'u kuşattı. Bu arada **Akşemseddin**'i de çağırdı. Ancak Şeyh gelmedi. Padişah öfke ile **Akşemseddin**'in çadırına gitti. Çadırın girişi, içeriden sıkı sıkıya bağlanmıştı. Normal yolla açılıp içeri girilmesi mümkün değildi. **Fatih Sultan Mehmed**, bıçağı ile çadırın derisini bir miktar keserek içeri baktı. **Akşemseddin** hazretleri, kuru toprak üzerinde secdeye kapanmış, başındaki tac bir tarafa düşmüş, bembeyaz saç ve sakalı nur gibi parlıyordu. Yüzünü, gözünü toprağa sürdüğü için başı, toz toprak içindeydi. Secde ettiği yer, gözyaşları ile ıslanmıştı. Sürekli fetih için Allah'a dua ediyor, hüngür hüngür ağlıyordu. Onun bu durumunu gören **Fatih Sultan Mehmed Han** duygulandı, gözleri yaşardı. Hiçbir şey söylemeden, oradan sessizce ayrılarak ordusunun başına döndü. Allah eri mânâ âleminde üzerine düşeni yapıyor, dua yolu ile himmetle meşgul oluyordu. Maddeyi fetheden komutan da askerin başına geçince, son hücum emrini verdi. Bir süre sonra kaleye baktı ve İslâm askerinin yanında ak abah bir topluluğun da hisara girmekte olduğunu gördü. Ardından fetih askerleri de onları takip etti ve Allah'ın izniyle İstanbul düşmüş oldu.

İstanbul sabah saat sekizde fethedilmişti. **Fatih Sultan Mehmed** öğle saatlerinde Topkapı'dan İstanbul'a girdi. **Fatih**, Ayasofya'ya doğru ilerledi. Yolda büyük bir kalabalık vardı. **Fatih**, genç olduğu için herkes yaşlı ve ağır başlı hali ile **Akşemseddin**'i padişah sanıyor ona demet demet çiçek vermeye çalışıyordu. **Akşemseddin**, genç Padişah'ı göstererek "*Sultan Mehmed ben değilim, odur; ona gidin*" derken, Padişah da: "*Yine ona gidiniz; Sultan Mehmed benim ama o benim hocamdır. Şehrin mânevî fâtihidir*" diyordu.

İstanbul'un fethinden sonra **Akşemseddin**, üç gün süreyle görülmedi. Her yer arandı, sonunda Edirnekapı civarındaki virânelik bir yerde, ibadetle meşgul olur vaziyette buldular. O zamandan beri o yere **Akşemseddin Mahallesi** denir.

Padişah, İstanbul'un fetih tarihini sorduğunda

Akşemseddin'in murakabeye vararak söylediği Cemaziyelevvel ayının yirminci günü aynı ile tahakkuk etmiş ve bu büyük velînin kıymetinin nedenli yüce olduğu zuhûr etmişti.

Fethin üçüncü günü Ayasofya, cami haline çevrildi. Hutbeyi ilk okuyan **Akşemseddin** oldu. Okmeydanı'nda bir zafer alayı düzenlendi. **Akşemseddin** gazilere bir konuşma yaptı: *"Ey gaziler, bilin, agâh olun ki, cümleniz (hepiniz) hakkında âhir zaman Peygamberi, ol Server-i kâinât onlar ne güzel askerdir, buyurmuştur. İnşallah cümlemiz affedilmiş oluruz. Fakat gazâ malını isrâf etmeyip, İstanbul içinde hayr-ü hasenâta sarf ve padişâhımıza itâat ve muhabbet ediniz."* diye nasihatte bulundu. Sonra, **Fatih Sultan Mehmed Han**'ın başına iki çatal ablak sorguç takıp *"Padişahım, bütün âl-i Osman'ın âb-ı râyu (yüzünün aklı, yüzünün suyu) oldunuz. Hemen Allah yolunda mücâhid olunuz"* diyerek, Gülbank-i Muhammedî çekti.

Fetih sonrası **Fatih Sultan Mehmed**'in merak ettiği hususlardan biri de **Fakih Ahmed** meselesiydi. Hocası **Akşemseddin**'e, son saldırının başladığı sırada *"Yâ Fakih Ahmed"* diyerek, **Fakih Ahmed**'den himmet istemesini söylediğini hatırlatmış; *"Fakih Ahmed kimdir ki, tazarru ve niyâz eyledim? Himmetini istedim. Allah'a yalvarsa idim evlâ (daha uygun) değil miydi?"* diyerek sebebini sordu. Hocası **Akşemseddin** bu suâlê *"O sırada Fakih Ahmed kutb ve tasarruf sahibi idi"* cevabını vererek, Allahü Teâlâ'nın yardımını, onun duası vasıtasıyla ve onun mânevî bereketiyle gönderdiğini ve onun da himmet ettiğini söylemiştir. **Akşemseddin** hazretlerinin **Fakih Ahmed** dediği kendisiydi. Alçak gönüllülüğünden kendisini saklamıştır.

İstanbul'un fethinden sonra **Fatih Sultan Mehmed**, **Akşemseddin**'i ziyarete gitmiş, ondan **Ebû Eyyûb Halid el-Ensârî** hazretlerinin mezarının yerini bulmasını ricâ etmişti. **Ebû Eyyûb** hazretleri, Emevîler devrinde İstanbul'a gelmiş, orada doksan yedi yaşında ishal hastalığına yakalanarak vefât etmişti. Ölmeden önce *"beni mümkün mertebe surların yakınına defnediniz."* vasiyetinde bulunmuş, bunun üzerine, vefat ettikten sonra şimdi bulunduğu yere defnedilmişti. Müslüman ordusu İstanbul'u fethedemeyip geri dönünce, mezar orada kalmıştı. Ancak zamanla ve meydana gelen bazı depremlerle mezarın yeri tamamen silinmiş, gözden kaybolmuştu. İşte **Fatih**'in isteği, bu mezarın yeniden bulunmasıydı. **Akşemseddin**, **Fatih**'e şu karşılığı verdi: *"Şu*

karşı yakadaki tepenin eteğinde bir nur görüyorum. Orada olmalıdır.” Hemen Fatih Sultan Mehmed ile işaret ettiği yere gitti. Akşemseddin hazretleri, oradaki bir çınardan iki dal aldı. Birini bir tarafa, diğerini öbür tarafa dikti. “Bu iki dal arası, Peygamber Efendimizin ev sahibinin kabridir” diyerek, oradan ayrıldılar. Ancak Fatih Sultan Mehmed, hiç şüphesi kalmaması için yine o gece silahdarına, “Gidin, Akşemseddin’in diktiği çınar dallarının ortasına şu mührümü gömün ve o dalları yirmişer adım güney tarafına çekin” dedi. Sabah olunca Sultan Fatih, Akşemseddin’den Hazret-i Halid’in kabrinin yerini tekrar tayin etmesini rica etti. Tekrar gittiler. Akşemseddin silahdarın dalları diktiği yere hiç bakmadan, doğruca gidip eski yerde durdu ve: “Dalların yeri değişmiş, Hazret-i Halid buradadır” dedi ve sonra silahdar ağasına hitaben: “Sultan hazretlerinin mührünü çıkarın ve kendisine teslim edin” dedi. Akşemseddin hazretleri, silahdar ağasının gizlice gömdüğü padişah yüzüğünün de orada olduğunu kerâmetiyle anlamıştı.

Bunun üzerine Fatih, Akşemseddin’e: “Kalbimde hiç şüphe kalmadı. Ama tam inanmam için bir alâmet daha gösterir misiniz ?” dediğinde, Akşemseddin: “Kabrin baş tarafından bir kulaç kazılınca üzerinde ‘Bu, Halid b. Zeyd’in kabridir’ yazılı bir taş vardır” dedi. Kazdılar, Akşemseddin’in dediği gibi çıktı. Bu hali gören Fatih’in vücudunu bir titreme aldı. Bu durum geçince Fatih: “Zamanımda, Akşemseddin gibi bir zâtın bulunmasından duyduğum sevinç, İstanbul’un alınmasından duyduğum sevinçten az değildir” diye şükretti.

İstanbul’da ilk kurulan mahalle, Akşemseddin’in aşireti tarafından oluşturulmuştu. Salahlıların kurduğu bu mahalleye Salacak adı verilmişti.

Fatih Sultan Mehmed, Eyyûb Sultan hazretlerinin mezarı üzerine bir türbe ve onun önüne de bir cami inşa ettirdi. Hocası Akşemseddin hazretlerine, her ne kadar İstanbul’da kalması için ricalarda bulunduysa da o, bu teklifi kabul etmedi. Göynük’e döndü.

Fatih, bir ara Akşemseddin hazretlerinden, kendisini derişliğe kabul buyurması için ricalarda bulunmuştu. Ancak Akşeyh, onun bu isteğine, “Sultanım, sen bizim tattığımız lezzeti tadacak olursan saltanatı bırakırsın. Devlet işlerini tam yapamazsın. İslâm dinini yayma görevi yarım kalır. Müslümanların rahat

ve huzur içinde yaşayabilmeleri için devletin ayakta durması şarttır. Dervişlikle padişahlığın birarada yürümesi zordur. Seni dervişliğe kabul edersem düzen bozulabilir. Halkımız perişan olabilir. Bunun vebali büyüktür. Allah Teâlâ'nın öfkesine marûz kalabiliriz." diyerek olumsuz cevap vermişti. Bunun üzerine **Fatih, Akşemseddin'e**: "Hiç olmazsa şu ikibin altın hediyemizi kabul buyur." dedi ve torbayı kendisine uzattı. Ancak **Akşeyh**, bunu da reddetti. Çünkü o, alın teri ile kazanılan paranın ne denli önemli olduğunu şeyhi **Hacı Bayram Veli** hazretlerinden, burçak tarlalarında çalışarak öğrenmiştir.

Fatih, her ne kadar **Akşemseddin'e** derviş olamamış ise de bir muhib (seven) olarak ölene kadar onunla irtibatını kesmemiştir. **Akşemseddin**, zaman zaman İstanbul ve Edirne'ye gelip Padişah'ı ziyaret etmiş, çoğu zaman yazdığı mektuplarla onu irşad etmiştir. **Akşemseddin** hazretleri, yazdığı mektuplardan birinde **Fatih'e** şöyle söylüyordu:

*"Biri dünyevî rahat ve cismânî lezzete, biri de uhrevî rahat ve rûhânî lezzete dayanan iki türlü hayat tarzı vardır. Birincisi, ikinciye göre önemsiz ve geçicidir. Şu halde ona iltifat etme. Esasen peygamberlere, velilere, halîfelere rahat değil, cefâlar ve müşkiller lâyıktır. Sen de onların yolundasın. Nasibinden elem ve acı değil, zevk duy. Sen sıradan bir insan değilsin. Memleketin durumu, senin durumuna bağlıdır. Bedende görülen her şey, ruhun eseri olduğu gibi memlekette meydana gelen şeyler de **Fatih'in** eseri olacaktır. Çünkü bedene oranla ruh ne ise memlekete oranla sultanlar da aynı şeydir."*

Bayram güntüydü... Herkes gaflet içinde iyş ü işret, boş şeylerle vakit geçiriyordu. **Akşemseddin** ortalıkda görünmüyordu. Aradılar, taradılar; halvet köşesine tek başına çekilmiş âh ü zâr ile meşgul ve hiçbir şey yemiyor, içmiyor halde buldular. "Beş gün vardır ki, bu günlerde oruç tutmak haramdır. Bu bayram günü oruç tutmak yasak olduğu halde, niçin oruç tutuyorsunuz?" dediler. Şu karşılığı verdi: "Oruca niyyet şarttır. Biz, bugün oruca niyyet etmedik (yani oruçlu değiliz). Ancak halkın içine düştüğü bu gafletten duyduğumuz korku, bizi hayrete düşürüyor. Onun için yemekten, içmekten kesildik."

Bir gün **Akşemseddin'in** önüne bir sahan pilav koydular. Şeyh, pilava kaşığını uzatmadı. Beklemeye başladı. Cemaat, "Buyrun, yiye de biz de yiyelim." dediyse de **Akşemseddin**:

"Nasıl yiyelim, bu pilav burada oturanların nasibi değildir" karşılığını verdi. Oradakilerden biri, "Nasıl olur da nasibimiz değilmiş?" diyerek kaşığını uzattı. Tam o sırada kapıyı vuran bir dilencinin sesi duyuldu: "Açım, Allah rızası için yiyecek bir şeyler..." Başka yemek yoktu, sahan dolusu pilavı sofradan kaldırıp hemen kapıdaki aç dilenciye iletiler.

Akşemseddin hazretleri tasarruf sahibiydi. Yaşlanmıştı. Kendi inşa ettiği mescide gitti. Çocuklarını ve müridlerini topladı. Vasiyet etti. Vasiyetnâmesini yazdı. Helâlleşti ve orada bulunanlara veda etti. Yâsîn Sûresi'ni okumaya başladı, sonra sünnet üzere sağ tarafına yatıp elini sağ yanağına koydu ve ruhunu teslim etti. Tarih 864/1459, yer Göynük. Allah rahmet eylesin.

Oğlu Muhammed Hamdi Efendi, yazdığı *Kıssa-i Yusuf* da bu konudan esinlenerek şöyle demiştir:

*Adem oldur ki, mevte kâdir olur
Anculayın kimse nâdir olur
Diri sanursun ânı ölmüşdür
Cânına cismi merkad olmuştur
Cesed ü cism ü ruh u vuslat-ı beyn
Olur ehl-i bekâyâ sûret-i ayn
Hamdi ehl-i bekâyı yâd eyle
Hâtırın yâd ile şâd eyle
Bülbülü ve bustân-ı vefâ
Şehbâz-ı şikârgâh-ı bekâ
Ayni nûr-ı beyâz-ı meşrik-ı dîn
Kutb-ı irşâd Şeyh Şemseddin
Tıfl-ı ferzendim âna bu fakir
Olmuş idi zaif Hazret-i Pîr
Bana eylerdi şefkatle nazar
İder idi bu oğlum olmasa eğer
Gider idim, bu dâr-ı mihnetten
Derd-i gamdan belâ-yı gurbetten
Ah kim bu beytimi Yusuf var
Kulıserdir cefâ-yı ihveti zâr.*

Akşemseddin, tıpkı Hz. Peygamber Efendimiz (s.a) gibi öldüğünde geriye yok denecek kadar az şey bırakmıştı. Hırka, kaptan, gömlek, tac ve amâme (sarık) onun sahip olduğu her şeydi. Kendisi bu konuda şöyle söyler: "Çıplak geldik, çıplak gidiyoruz. Bir yerden diğer yere gidiyoruz, ikisi arasında ele geçen nedir ki?..."

Akşemseddin'in yazdığı eserler sırasıyla şunlardır:

1- Risâletü'n-Nûriyye, 2- Maddetü'l-Hayât, 3- Nasihatnâme-i Akşemseddin 4- Defu Metâin 5- Risâle-i Zikrullah 6- Risâle-i Şerh-i Akvâl-i Hacı Bayram Velî, 7- Telhîsü Defi Metâin 8- Fatih Sultan Mehmed'e yazdığı iki mektup, 8 Makâmât-ı Evliyâ.

Akşemseddin'in Bazı Sözleri

"Her işe besmele ile başla. Temiz ol, her daim iyiliği âdet edin. Tembel olma, namaza önem ver. Nimete şükret, belâyâ sabret. Dünyanın mutluluğuna mağrur olma. Kimseye kıзма, eziyet ve cefâ etme. Ömrün uzun olsun istersen, kimsenin nimetine hased etme. Kimseyi kötüleme. Senden üstün kimsenin önünden yürüme. Dışın ile tırnağını yeme. Misvâkı başkalarıyla beraber kullanmak uygun olmaz. Çok uyumak, kazancın azalmasına sebep olur. Akıllı isen yalnız yolculuğa çıkma. Gece uyanık ol, seher vakti Kur'an oku. Daima Allah Teâlâ'yı zikret. Kendini başkalarına methetme. Nâmâhreme bakma. Harama bakma, yoksa gaflete düşersin. Kimsenin kalbini kırıp, viran eyleme. Düşen şeyi temizleyerek yersen, fakirlikten kurtulursun. Edebli, alçakgönüllü ve cömerd ol. Cünûb kimse ile yemek yemek, üzüntüye sebep olur. Yalnız başına bir evde yatmaktan sakın. Çıplak yatmak, fakirliğe sebep olur."

"Velî, insanlardan gelen sıkıntılara katlanıp tahammül gösteren kimsedir. Sıkıntıları göğüsler, belâlar yüzünden şikâyetçi olmaz ve adâvet beslemez. Düşmanlık tavrı takınmaz. O, toprak gibidir. Toprağa her türlü kötü şeyler atılır. Fakat topraktan hep güzel şeyler biter."

"Bela günlerinde, bela geldiğinde Eyyûb aleyhisselâmın kulluğu iyi bir kulluktu."

Kulluk beş kısımdır:

1- Ten kulluğudur: Bu, Allah Teâlâ'nın emirlerine uyup yasak ettiği şeylerden sakınmaktır.

2- Nefs kulluğudur: Bu kulluk, nefsi terbiye etmek, düzeltmek, mücâhede ve nefsin istemediği şeyleri yapmak, riyâzet çekip nefsin istediği şeyleri yapmamaktır.

3- Gönül kulluğudur: Bu ise dünyadan ve dünyada bulunan şeylerden yüz çevirip âhirete yönelmektir. Âhirete yarar iş yapmaktır.

4- Sır kulluğudur: Bu, her şeyi bırakıp tamamen Allah Teâlâ'ya dönmek ve O'nun rızasını kazanmaktır.

5- Can kulluğu: Bu kulluk, müşahedeye ermek için kendini Allah yoluna vermekle olur."

"Mânevi huzura ermekle, bu yolda ilerlemek için dört şey lazımdır:

1. Az yemek, 2- Az uyumak, 3- Halka az karışmak, 4- Allah Teâlâ'ya çok zikretmek."

KAYNAKLAR: Enisi, Emir Hüseyin, *Kitâb-ı Menâkıb-ı Akşemseddin*; Ali İhsan, *Fatih'in Hocası Akşemseddin, Hayatı ve Eserleri*; Rifat Efendi, *Lûgat-ı Tarihiyye ve Coğrafîyye*; Tanyol, Cahid, *Fetih Destanı*; Nebhâni, *Camîu Kerâmatil-Evlîyâ*; Taşköprülüzâde, Şakâik; Câmî, *Nefehâtü'l-Üns min Hadarâtî'l-Kuds*; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*; Kehhâle, *Mu'cemü'l-Müellifin*.

Doç. Dr. ETHEM CEBECİOĞLU

SEYYİD YAHYÂ-YI ŞİRVÂNÎ (R.H) (ö. 868/1463)

Şirvan'a bağlı Şamah'ta doğmuştur. Babasının adı **Bahâeddin**'dir. Dedeleri nakibü'l-eşraf olarak görev yapmışlardır. Bu bakımından Seyyid sülâlesinden gelmektedir.

Yahyâ'nın babası Şirvan'ın zenginlerinden idi. Oğlunun da kendisi gibi tüccar olmasını arzu ediyordu. Bir gün Yahyâ, arkadaşlarıyla oynarken, oradan geçmekte olan Halvetî şeyhlerinden **Hacı İzzeddin-i Halvetî**'nin oğlu ve **Sadreddin-i Halvetî**'nin damadı kendisini görünce: "Keşke bu güzel çocuk bizim tarikatımıza intisâb etse" diye temennide bulunur. Bunun için de hep birlikte dua ederler.

Bu olaydan sonra Yahyâ bir rüya görür ve **Şeyh Sadreddin**'e gidip intisâb eder ise de babası bu durumdan hiç memnun olmaz. Ancak bir müddet sonra oğlu rahatsızlanır.

Yahyâ kendisini ziyarete gelen şeyhinin duasıyla şifa bulur. Babası bu duruma sevinmekle birlikte, şeyhin eve geldiği zaman kapıdan değil de niye başka yerden içeri girdiğini sorunca **Yahyâ**: "Normal yollardaki şirk dikenlerinden kurtulmak için böyle yaptım." cevabını verir. Bunun üzerine **Yahyâ**'nın babası kendisine ta'riz bulunduğunu anlar ve **Sadreddîn-i Halvetî**'ye intisâb eder.

Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî, ömrünün sonlarına doğru Bakû'ye hicret etmiştir. Burada geçirdiği son altı ayda yeme içmeyi oldukça azalttıkları ve hatta bir müddet sonra tamamen vazgeçtikleri rivayet edilmektedir.

Hicrî 868 (m. 1463) tarihinde Bakû'de vefat etmişler ve burada defnedilmişlerdir. Vefatından sonra yerine **Pîr Şükrullah**'ı vekil bırakmışlardır.

Seyyid Yahyâ-yı Şîrvânî'nin, Anadolu ahalisinin İslâmlaşmasında oldukça mühim bir mevki vardır. Nitekim onun yetiştirmiş olduğu halifelerinden bir kısmı Anadolu'nun muhtelif yerlerinde son derece büyük hizmetler ifâ etmişlerdir. Bunlar arasından bazılarını zikredelim:

Dede Ömer-i Rüşenî, aslen Aydınlıdır. Bursa'da ikâmet ederken, ilerlemiş yaşına rağmen **Seyyid Yahyâ**'nın yanına giderek ders aldılar. Burada çeşitli riyâzet ve halvetlerden sonra tekrar memleketine dönmüştür.

Yine **Ömer-i Rüşenî**'nin büyük kardeşi **Mevlânâ Ali el-Halvetî**, Karamanlı **Mevlânâ Habib el-Halvetî**, İstanbul'da **Sinan-ı Rûmî**, **Baba Resûl-i Halvetî**, **Mevlânâ Yusuf-ı Halvetî**, **Derviş Kemal**, **Mevlânâ Yusuf-ı Şîrvânî** ve **Pîr Muhammed-i Erzincânî** önde gelen halifelerindendir. Bir başka rivayete göre Anadolu'da kırk halifesinin olduğu zikredilmektedir.

Hüseyin Vassaf bir beytinde **Seyyid Yahyâ** hakkında şöyle demektedir:

*Nice vasf eyleye bu zât-ı şerifi Vassâf
Zâtı zâhirde vü bâtında ma'îni keşşâf*

*Neseb-i silsilesi Haydar-ı Karrar'a çıkar
İrk-ı tâhirle odur İbn-i Nakibü'l-Eşrâf*

Halvetîler arasında **Pîr-i Sâni** olarak adlandırılan **Seyyid**

Yahyâ hazretlerinin hazırlamış olduğu *Vird-i Settâr* isimli eseri çok meşhurdur. Bu eser, bütün Halvetî Tarikatı müntesiblerince okunagelmıştır. Bunun dışında, *Esrarü't-Tâlibîn*, *Şifâü'l-Esrâr* ve *Esrârü'l-Vahy* gibi önemli eserleri de bulunmaktadır.

KAYNAKLAR: Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 227; Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliya*, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar B 81., No: 2306, c. 2, s. 61-64; Molla Câmi, *Nefehâtü'l-Üns*, (Tercüme ve Şerh Lamîf Çelebi), Marifet Yay., İst. 1980, s. 574-575.

Doç. Dr. MEHMET AKKUŞ

PÎR MUHAMMED ERZİNCÂNÎ

(R.H) (ö. 869/1464)

Erzincan'ın Kaleriç kasabasında doğdu. 869/1464 yılında vukû bulan büyük Erzincan zelzelesinde şehid oldu. Kabri, Erzincan'da Camiî Kebir yanındadır.

Pîr Muhammed, Halvetî olduğu için en geniş malûmât *Lemezât-ı Hulviyye* adlı eserde bulunmaktadır. **Cemâleddin Hulvî** şöyle anlatıyor:

"O, şeyhlerin kâmilî, aşk ehlinin rehberi ve maneviyat âleminin pîridir. Mümtaz bir müderris idi. Hocalığı esnasında sayısız talebeler yetiştirmiştir."

Menkubelerinden biri şöyle nakledilir: **Uzun Hasan, Fatih Sultan Muhammed Han** ile harbe karar vermişti. Şeyh, **Uzun Hasan**'ı uyarak: "Onların üzerine varmadan senin için daha iyi olur. Çünkü o ve onun askerleri İslâm gazileridir ve hadiste *Nimel-Ceyş* (Ne güzel asker) olarak övülmüşlerdir. Onlardan sakınmak akıl sahibi olanlar için gerekli bir husustur." **Uzun Hasan**, Şeyh'in bu sözünü işitince kızıp söylenerek dışarı çıkmaya davrandı. Şeyh: "Bizim sözümüzün kıymetini, hayır ve şerrini bu vakanın zuhûrundan sonra anlarsınız. Gerçi şimdi bizi kınıyor ve reddediyorsunuz ama siz kendinize lâayık olanı daha iyi bilirsiniz. Bunu kendiniz seçin, sonucuna razı olun ve katlanın" diye buyurdu.

Nakledildiğine göre, olaylar Şeyh hazretlerinin dediği yönde gelişmiş, **Uzun Hasan**'ın ordusu dağılmış, atları yorulup yaralanmıştı. Ayrıca oğullarının biri de harp meydanında kalmıştır. **Uzun**

Hasan Bey, mağlup ve perişan bir halde **Şeyh Muhammed**'in zâviyesine gelerek ona küstahça: "*Bizim hâlimiz ve âkıbetimiz ne olacak?*" deyince, Şeyh: "*O, kerem sahibi büyük bir sultandır. O, devlete değil devrâna taliptir. Sizi asla incitmez*" dedi. Sonra **Uzun Hasan**'ın izni ve tasvibiyle kendi halifelerinden **Pir Ahmed**'i, **Fatih Sultan Muhammed Han**'a elçi gönderdi. **Fatih Sultan Muhammed Han**, **Pir Ahmed**'i şeref ve izzetine uygun bir şekilde karşılayıp Osmanlı Devleti ile Akkoyunlu Türkmen Devleti arasında sulh anlaşması imzaladılar.

Şeyh Pir Muhammed hazretleri vefat ettiği sıralarda **Uzun Hasan**'ın oğlu **Uğurlu Muhammed Mirzâ**, o yörede hükümdar idi. **Fatih Sultan Muhammed Han** ise Rumeli ve Anadolu'ya hükmetmekteydi.

Cemâleddin Hulvî'nin sözlerinden özetlediğimiz kısım bu kadardır. Menkıbe doğruysa görüldüğü üzere tasavvuf ehli bir zât, iki Müslüman cengâveri birbiriyle barıştırmış, kısaca sulh ve selâmetin egemen olması için gayret sarfetmiştir. Bununla beraber hakiki mutasavvıflar, kâfir ve zâlimlere karşı son derece şedid olmayı da bilirler.

KAYNAKLAR: Mahmud Cemâleddin Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, haz. M. Serhan Tayşî, İstanbul 1993, s. 411-416.

SAİD AYKUT

CEZÜLÎ (R.H) (ö. 870/1465)

Hüseyin Vassafın ifadesiyle: "*Ârif-i billah, âşık-ı Rasûlullah Ebû Abdullah Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî* hazretlerinin *Sâdât-ı Kirâm*'dan oldukları, *Delâilü'l-Hayrat* şerhlerinde ve *icâzetnâmelerinde* muharrerdir. Cezûliyye ise *Şâzeli Tarikatı*'nın bir şubesi olup, Hz. *Pir*'e mensuptur."

Şeyh Cezûlî, Fas'ın güneyinde bulunan Sûs vadisinin Cezûle (Cüzûle) bölgesindeki Simlâl köyünde doğdu. O dönemde Güney Fas ve bölgenin ilim merkezi olan Merakeş, Portekiz tehdidi altında bulunduğundan Fas şehrine giderek memleketinde başladığı tahsilini orada sürdürdü. Aslen Cezûle kabilesine mensûb bir Berberî olmakla birlikte Seyyid olduğu kabul edilen Cezûlî, Fas'ta bugün Karaviyyin Camii'nin yanında bulunan Medresetü's-Saffarîn'de dil ve din ilimlerini tahsil etti. Sonraki dönemlerde

Şazeliyye Tarikatı'nın çok önemli temsilcilerinden biri durumuna gelecek olan Şeyh Ahmed ez-Zerrûk ile muhtemelen burada tanıştı. Daha sonra memleketine dönen Cezûlî, burada iki kabile arasında çıkan çatışmada öldürülen bir kişinin katilinin tesbit edilememesi yüzünden, tekrar çatışma noktasına gelen kabileleri uzlaştırmak üzere, sözkonusu kişiyi öldürme suçunu kendisi üstlenince gelenekler gereği kabile sınırları dışına çıkarıldı. Bunun üzerine önce Tanca'ya ardından Mekke, Medine ve Kudüs'e gitti. 40 yıl sonra Fas'a döndü. Bugün Kazablanka yakınlarında küçük bir kasaba olan Aynu'l-Fitra'da bulunan Beni Amgâr Zâviyesi şeyhi Ebû Abdullah Muhammed eş-Şerif vasıtasıyla Şazeliyye Tarikatı'na girdi. Meşhur dua ve vird kitabı *Delâilü'l-Hayrat*'ı bu yıllarda tertip etti. Daha sonra ondört yıl süren bir inzivâ hayatı yaşadı. Halvetten çıktıktan sonra yerleştiği Asfî'de çevresine onbinden fazla mürid topladı. Müridlerinin hızla artmasından endişe eden Sûs bölgesi valisi tarafından, isyana sebep olabileceği gerekçesiyle Asfî'den sürüldü. Bir çok müridiyle birlikte Şeyzame bölgesine giderek Efugûl köyüne yerleşti.

16 Rebiülevvel 870 h. (6 Kasım 1465)'de, sabah namazını kırlarken secde esnasında vefat etti ve burada yaptırmış olduğu camiye defnedildi. Vefat tarihi olarak bazı kaynaklarda 869, 872 ve 875 yılları gösterilmektedir. Cezûlî'nin siyasi otorite tarafından zehirlenerek öldürülmüş olması kuvvetle muhtemeldir.

Hüseyin Vassafın tabiriyle: "*Cezûlî, tasavvufta mütebah-hirlerden idi. Riyâzü'l-Arâz, Subhânu'd-Dâim ismiyle bilinen hizbleri ve Delâilü'l-Hayrât fî Şavâriki'l-Envâr namlı eser-i lâtifleri meşhurdur.*"

KAYNAKLAR: Ahmed Baba et-Tinbukî, *Neylû'l-İbtihâc*, Kahire, 1329 h., s. 317; Muhammed Mehdi el-Fâsî, *Mümtü'l-Esmâ*, Fas 1313 h., s. 2-33; Hüseyin Vassaf, *Sefinetü'l-Evliyâ*, (Latin harfleriyle) İstanbul (1990, c.1, s. 249-251; T.D.V. İslâm Ansiklopedisi, c. 7, s. 516.

SAİD AYKUT

EŞREFOĞLU RÛMÎ (R.H) (ö.874/1469)

Daha çok Bursa ve İznik çevresinde yaygın olan Kadiriyye Tarikatı'na bağlı Eşrefiyye'nin kurucusu Eşrefoğlu Abdullah

Rûmî, Mısır'dan Anadolu'ya göç edip İznik'te yerleşmiş, aslen Mekke'li ve Hz. Peygamber soyundan gelen bir ailenin çocuğudur. Çocukluk ve gençlik yılları ailesinin yanında ve daha çok onların terbiye ve disiplini altında geçer. Daha sonraları, hatta ileri sayılabilecek bir yaşta Bursa'ya giderek buradaki Çelebi Sultan Mehmed Medresesi'nde talebeliğe başlar. Burada tahsilini tamamladıktan sonra, aynı medresede devrin tanınmış âlimlerinden **Âlâeddin Ali**'ye danışmend olur.

Büyük ölçüde içinde yetiştigi çevrenin de etkisiyle küçük yaştan başlayarak tasavvufa, büyük sûfilere ve evliya menkıbelerine ilgi gösteren **Eşrefoğlu**, danışmendliği sırasında, medresede öğrenmiş olduklarının kendisini tatmin etmediğini, daha değişik şeylere ihtiyacı olduğunu hisseder. Böyle tereddütler geçirdiği günlerin birinde ilim yolunu bırakır ve **Abdal Mehmed** adındaki bir meczûbdan kendisine bâtinî ilimlerden nasib olup olmadığını öğrenir. Olumlu cevap alınca, kalkar doğruca yine Bursa'da bulunan **Emir Sultan** hazretlerine başvurur. Ancak **Emir Sultan**, yaşının ilerlemiş olduğundan bahsederek, onu, dervişlik yolunda ileri bir merhaleye ulaştıracak olan **Hacı Bayram-ı Veli**'ye gönderir. Bursa'dan kalkıp süratle Ankara'ya giden **Eşrefoğlu**, **Hacı Bayram-ı Veli** Dergâhı'nda, tarıkata girişte uygulanan imtihan icabı, pek öyle iltifatla karşılanmaz. Hatta uzun yıllar en ağır işlerde çalıştırılmak sûretiyle çileden geçirilir. **Hacı Bayram-ı Veli**, bu müddet tamamlanınca, kabiliyetli dervişinin belli bir merhaleyi aşmış olduğuna kanaat getirerek onu önce dergâha imam, sonra da kızı **Hayrünnisa** ile evlendirmek sûretiyle kendisine damat yapar. Ayrıca **Hacı Bayram** tarafından icâzet verilerek Bayramiyye Tarikatı'nı temsil etmek üzere İznik'e halife tayin edilir. **Eşrefoğlu**, bir süre sonra Ankara'dan ayrılır ve **Hacı Bayram-ı Veli**'nin halifesi olarak İznik'e geri döner. Ancak o, burada başkalarını irşad etmek bir yana, yine kendi iç dünyasına dalar. Bir süre sonra, varmış olduğu makamın zevkleriyle yetinmeyerek, daha ileriye varmak arzusuyla tekrar **Hacı Bayram**'a başvurur. **Hacı Bayram-ı Veli**, damadını dinledikten sonra, onu seyr ü sülûkta son merhaleye ermesi için Suriye'nin Hama kasabasında irşadla görevli, **Abdülkâdir-i Geylânî**'nin dördüncü göbekten torununu ve Kadiriyye Tarikatı mümessili **Şeyh Hüseyin Hamevî**'nin yanına gönderir .

İznik'e geri dönüp erbaîne girdikten sonra yanında hanımı ve kızı olduğu halde uzun ve çileli bir yolculuğa çıkan **Eşrefoğlu**,

Anadolu topraklarını bir baştan bir başa yaya olarak aşar ve Hama'ya varır. Hama'ya varır varmaz âdeta ayağının tozuyla halvet, çile çıkarmaya sokulan **Eşrefoğlu**, burada da başarılı bir imtihan vermek sûretiyle kırk gün gibi çok kısa bir sürede çilesini tamamlar ve icâzetnâme almaya hak kazanır. Ancak **Eşrefoğlu** henüz Hama'dan ayrılmadan bazı kerâmetleri de görünmeye başlar; bunlardan biri şöyledir:

O sırada ilkbahar mevsimi imiş, hep birlikte kırlara giderler. **Şeyh Hüseyin** hazretleri dervişlere:

"Dervişler, bize biraz menekşe toplayın!" deyince, bütün dervişler bir tarafa dağılıp deste deste menekşeler toplayarak, **Şeyh'in** huzuruna getirirler. Bir müddet sonra **Eşrefoğlu** da elinde kurumuş bir menekşe ile **Şeyh'in** huzuruna gelince, **Hüseyin** hazretleri:

"Rûmî, sen misafir olduğun için galiba menekşe bulamamışsın?" deyince, **Eşrefoğlu** **Şeyh'e** hitaben:

"Sultanım, buldum buldum ama hangi menekşeyi koparmığa gittimse bana: 'Allah hakkı için beni koparma, tesbihimden beni ayırma!' diye yalvardığını duydum, sonunda işte şu zikir ve tesbihi tükenmiş menekşeyi buldum ve onu alıp huzurunuzda geldim!" deyince, **Şeyhefendinin** takdirini kazanır.

Eşrefoğlu, Hama'dan ayrılırken **Hüseyin Hamevî** tarafından kendisine, Anadolu topraklarında Kadiriyye Tarikatı'nı yayma ve temsil etme yetkisi de verilir. Sonraki devirlerde yetişen mutasavvıflar **Eşrefoğlu**'nu, **Eşrefiyye**'nin kurucusu saymakla beraber gerek **Eşrefoğlu Rûmî**, gerekse onun müridleri kendilerini daima **Abdülkâdir-i Geylânî**'nin müridi ve bendesi kabul etmişler ve her fırsatta ona olan bağlılıklarını dile getirmişlerdir.

Eşrefoğlu, Hama'dan ayrılıp İznik'e geri döndükten sonra, yine bir süre uzlete kapanır ve kendi âleminde dolaşır. Halk tarafından kınama gibi bazı olaylardan sonra Kadiriyye erkânı üzerine İznik'te Pınarbaşı'nda tesis etmiş olduğu dergâhında ve Bursa civarında irşada başlar. Kısa zamanda ve süratle yayılan tarikattan, iki asır sonra **Evliya Çelebi**, *"yetmiş bin müride mâlik"* diye söz etmektedir. Bazı menkıbelere göre devrin sadrazamlarından **Mahmud Paşa**'nın da **Eşrefoğlu**'nun müridleri arasında olduğu bilinmektedir.

Kaynaklardaki bilgilere göre 120 yaşında İznik'te vefat eden **Eşrefoğlu Rûmî**, sonraları camiye çevrilen dergâhın bahçesine defnedilir. Türbe kapısında yazılı bulunan "*Eşrefzâde azm-i cinân eyledi*" mısrasının delâlet ettiği 874 (1469/1470) tarihi, **Eşrefoğlu**'nun ölüm tarihini göstermektedir. Vefatından sonra vasiyeti üzerine, daha sonra tek kızı **Züleyha** ile evlenen ve küçük yaştan beri yanında yetiştirdiği halifesi **Abdurrahîm Tîrsî** dergâha postnişin olur.

Kadirîler arasında **Abdülkâdir-i Geylânî**'den sonra tarikatın "*ikinci pîri*" kabul edilen **Eşrefoğlu Rûmî**, daha hayatta iken büyük bir velî kabul edilmiştir. O sırada Osmanlı tahtında oturan **Fatih Sultan Mehmed**'in karısı **Mükerreme Sultan**'ın dilindeki kangrene benzeyen bir yarayı tedavi etmesi için kendisine başvurulmuş, **Eşrefoğlu**, davetin birkaç defa tekrarlanması üzerine İstanbul'a gider ve hastayı tedavi eder. Yine menkıbelerde, **Eşrefoğlu**'nun İznik'e geri dönmesinden sonra padişahın onun arkasından kıyafet değiştirerek gelip kendisini dervişliğe kabul etmesi için ısrar ettiği, ancak **Eşrefoğlu**'nun uzun nasihatlarından sonra padişahı İstanbul'a geri dönmeye razı edebildiği nakledilmektedir.

İstanbul'un fethinden beş yıl kadar önce, 1448'de, Türk tasavvuf cereyanının en önemli eserlerinden biri kabul edilen dinî, ahlâkî ve tasavvufî mahiyetteki *Müzekki'n-Nüfûs*'u kaleme alan **Eşrefoğlu Rûmî** eserinin mukaddimesinde, bunu halkı doğru yola sevk etmek için özellikle Türkçe olarak yazdığını belirtir. **Eşrefoğlu** bilhassa bu eseriyle, Orta Asya'dan gelip Anadolu topraklarını yurt edinen göçebe Türk halkının tasavvufî ahlâkî benimsemesinde önemli bir rol oynamıştır. İslâm ahlâkını, tarikat âdâbını ve nefisle mücadele yollarını müridlerine öğretmek gayesiyle kaleme alınan eserde Kur'ân-ı Kerîm'den, hadislerden, büyük mutasavvıfların menkıbelerinden, hatta kendi şiirlerinden de bazı nakiller yer almaktadır.

Edebî şahsiyeti de tasavvufî inançları doğrultusunda gelişip şekillenen **Eşrefoğlu**'nun şiirlerinde daha çok **Yunus Emre** tesiri hâkim olmakla beraber, kendine özgü söyleyişlerin bulunduğu şiirlerinin sayısı da az değildir. **Eşrefoğlu**, hece ve aruz veznini başarıyla kullanmış, lirik şiirler yanında, sayı bakımından daha fazla didaktik manzûmeler de yazmıştır. Şiirlerinde bilhassa tasavvufî remizlere büyük ölçüde yer vermiş, bu çerçevede yeni

manzumlar oluşturmıştır. Genellikle ilâhî aşkı terennüm ettiği şiirlerinin sayıca önemli bir kısmı bestelenmiş olup, bunlar asırlardan beri Anadolu'daki Kadiri dergâhlarında yapılan zikir sırasında makamla okunmaktadır.

Ölümünden sonra türbesi asırlarca bir ziyaretgâh olarak insanlarca ziyaret edilen Eşrefoğlu'nun, şiirlerinde şariat hükümlerine ters düşecek herhangi bir ifade yoktur. Mensur eserlerinde o günün sade ve zengin halk dilini kullanan Eşrefoğlu'nun nesri, XV. yüzyıl Anadolu Türkçesi'nin en güzel ve başarılı örnekleri arasında yer almaktadır.

Eşrefoğlu Rûmî, Cenab-ı Hakk'ın Kur'ân-ı Kerîm'de: "*Ey emîn ve mutmain olan nefis, O'ndan razı olarak ve rızasını kazanmış olarak Rabbine dön!*"⁽¹⁾ emri gereğince ruhunu teslim ettikten üç saat kadar sonra, henüz tenesir üzerinde yıkanmak için beklerken, Horasan diyarından geldiklerini söyleyen üç adam peyda olur ve Eşrefoğlu'na intisâb etmek için bunca yolu kat'ettiklerini söylerler. Ancak onun vefat ettiğini görüp ağlaşırken, bir yandan da müridleri zikirle meşgul olur, tam bu sırada Eşrefoğlu gözlerini açar, ellerini misafirlere uzatır, onlara tövbe ettirip zikir telkin eder, daha sonra yine gözlerini kapar. "*Muradımıza nâil olduk!*" diye sevinen misafirler ise Cenab-ı Hakk'a hamd ü sena ederler. Bu olaya bizzat şahid olan damadı **Abdurrahîm Tîrsî**, bir manzûmesinde bunu şöyle dile getirmiştir:

*Gerçi kim ölmez dediler
Hak dostudur ol dediler
Gözden tolunur dediler
Eşrefoğlu Rûmî Sultan*

*Hak dostları dirildiler
Kâbe'de namaz kıldılar
Sefer-i mübârek dediler
Eşrefoğlu Rûmî Sultan*

(1) Fezr, 27-28

*Vakt-i subh dünyadan gitti
Görün sultanı n'itti
Geri nice telkin etti
Eşrefoğlu Rûmî Sultan*

*Birkaç misafir geldiler
Tövbe edelim dediler
Dünyadan göçmüş buldular
Eşrefoğlu Rûmî Sultan*

*Tövesiz kaldık dediler
Ah eyleyip ağlaştılar
Himmetin ersin dediler
Eşrefoğlu Rûmî Sultan*

*Çünkü yumağa kodular
Dervişler zikri urdular
Tövbe verirken gördüler
Eşrefoğlu Rûmî Sultan*

*Evliyâlar ölmez imiş
Can acısın görmez imiş
Âşıkların komaz imiş
Eşrefoğlu Rûmî Sultan*

*Bu bîcâre garip n'itsin
Ağlayu kancaru gitsin
Sensiz bu cihânı n'itsin
Eşrefoğlu Rûmî Sultan*

Bu Abdurrahîm Tîrsî
Andadır âh u zârîsî
İşler yüreği pâresi
Eşrefoğlu Rûmî Sultan

KAYNAKLAR: Abdullah Velîyüddîn Bursevî, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, İstanbul Üniversitesi Ktp. TY. 270; *Menâkıb-ı Mahmut Paşa Süleymaniye* Ktp. Ayasofya nr. 1940; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, C. III. c.8-10; A. Sabri, *Menâkıb-ı Eşrefzâde*, Bursa 1318; Mehmed Şemseddîn, *Yâdigâr-ı Şemset*, Bursa 1332, s. 47-51; Sadık Vîcdanî, *Tomâr-ı Turâk-ı Aliyye'den Kadiriyye Sîlsilenâmesi*, İstanbul 1338-1340, s. 48-49; M. Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara 1966, s. 248-295; Âsaf Hâlet Çelebi, *Eşrefoğlu Divanı* İstanbul 1944, s. 5-56; S. Nûzhet Ergun, *Türk Şairleri*, c. III, İstanbul 1945, s. 1367-1370; Abdûlbaki Gölpınarlı, *Türk Tasavvuf Şiiri Antolojisi*, İstanbul 1972, s. 63-77; Mehmed Halid (Bayrı), "Eşrefoğlu", *Dergâh*, sayı 2. İstanbul 1337 (1921), s. 26-28; Kasım Kufralı, "Eşrefiye", *İslâm Ansiklopedisi*, C. IV, s. 396-397; Abdullah Uçman, "Eşrefoğlu Rûmî, Abdullâh" *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, c. III, s. 116-117; Neclâ -Abdullah Uçman, "Eşrefoğlu Rûmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XI, s. 480-482.

Yrd. Doç. Dr. ABDULLAH UÇMAN

BIÇAKÇI ÖMER DEDE (R.H) (ö. 880/1475)

Bıçakçı Ömer Dede'nin doğum tarihi belli olmamakla birlikte, doğum yeri Bursa'dır. Melamîlik genel tarihi içerisinde birinci dönemin başlatıcısı **Hamdun Kassar** gösterilirken, ikinci dönem için bu mevkiyi **Bıçakçı Ömer Dede** işgal eder. Üçüncü dönem Melamîliğinin lideri olarak da **Muhammed Nuru'l-Arab** hazretleri kabul edilir.

Adından da anlaşılacağı üzere **Bıçakçı Ömer Dede** hazretleri, meslek olarak kendisine bıçakçılığı seçmiştir.

Hacı Bayram Velî hazretlerinin yetiştirdiği yirmidokuz halifeden biri de bu zâttır. **Hacı Bayram Velî**, bu zâtı zikr-i hafî ile yetiştirmiştir. Bir rivayete göre, ilk tasavvufî terbiyesini **Ebû Hamidüddîn Aksarâyî** hazretlerinden almış olmakla birlikte, onun vefatı üzerine, eğitimini **Hacı Bayram Velî** hazretlerinin yanında tamamlamıştır. Bir rivayete göre de **H. Hüseyin** neslinden seyyiidir.

Hacı Bayram Velî hazretleri vefat ettikten sonra kurduğu

Bayramîlik dörde ayrılmıştır: 1. Bayramiyye-i Şemsiyye: Akşemseddîn tarafından tesis edilmiştir. 2. Bayramiyye-i Melâmiyye: Bıçakçı Ömer Dede tarafından kurulmuştur. 3. Celvetiyye, 4. İnce Bedreddin'in kurduğu zikir-i erre üzere eğitim yapılan bir şube.

Melâmî kaynaklara göre, Hacı Bayram Velî vefatı sırasında içtiği su kabını Bıçakçı Ömer Dede'ye vermiş ve artan suyu ona içirmiştir. Bu olay, kutbiyyet sırrının Hacı Bayram Velî'den sonra ona geçtiğine delâlet eder, denmiştir.

Hacı Bayram Velî'nin vefatından sonra gerek Akşemseddîn, gerekse Bıçakçı Ömer Dede, birlikte Bolu'nun Göynük kazasına yerleşmişlerdir. Orada müderris olması hasebiyle Akşemseddîn zikir ve ilmi toplantılar düzenliyor, gelenlere Kur'an-ı Kerim'in ince hikmetlerini anlatıyordu. Önceleri toplantının sessiz bir takipçisi olan Bıçakçı Ömer Dede hazretleri, daha sonra kendisi bir ders halakası teşkil eder. Çok cerbezeli ve ateş-i mânevîyi dışa vuran bir meşrebin sahibi olan Dede, kısa zamanda etrafında büyük bir kalabalık toplar. Akşemseddîn'in etrafındaki topluluk, yavaş yavaş onun etrafına toplanır. Bu durum karşısında Akşemseddîn, ona: "*Ümmidir irşâda tekayyüd itmesün ve kimse ona varmasun.*" diye haber gönderir. Bıçakçı Ömer Dede hazretleri: "*Üstadımız, herkesi bir tavır üzere yetiştirdi. Bizi, sizi yetiştirdiği tavırdan (yoldan) farklı bir şekilde yetiştirdi.*" diyerek, gizli zikir üzere yetiştirdiğini söyleyince Akşemseddîn, bir şey söylemeden oradan ayrılmıştır.

Bayramîlik bu olay ile ikiye bölüntünce Akşemseddîn ve Dede Sikkini hazretleri, kendi başlarına tekkelerini inşa etmeye ve insan yetiştirmeye başladılar.

Dede Ömer Sikkini, şekle önem vermeyen Melâmîlik yönü ile sıradan bir halk gibi hayatını sürdürmüş, yetiştirdiklerini de bu minval üzere yetiştirmiştir. O, hayatında çok sayıda insan-ı kâmil yetiştirmiştir. Kendisinden sonra bu irfan bayrağını Bün-yamin-i Ayâşî hazretleri taşımıştır.

Bıçakçı Ömer Dede, 880/1475 tarihinde Göynük'te vefat etti. Mezarı yine oradadır.

KAYNAKLAR: Taşköprülüzade, Şakayık; Mahmud Kefevî, Ketâib; Sarı Abdullah Efendi, Semerâtü'l-Fuâd; Lâlizâde, Tarikat-ı Aliyye-i Bayramiyye'den... Ethem Cebecioğlu, Hacı Bayram Velî; Abdülbaki Gölpınarlı, Melâmîlik ve Melâmîler; Sadık Vidadî, Tomâr-ı Turâk.

KEMÂL ÜMMÎ (R.H) (ö. 880/1475)

XV. asır Anadolu'sunu aydınlatan mutasavvıflardandır. Yunus gibi ümmî, onun gibi şâir bir velî. Niğde'de doğdu. Yunus yolunda şiir söyledi, onun gibi yaşadı, onun gibi öldü. Hayatı hakkında bilinmeyenler, bilinenlerden çok olup asıl adı İsmail'dir.

"Ümmî Kemâl" veya "Kemâl Ümmî" şiirlerinde kullandığı mahlâsı. Ancak daha çok **Kemâl Ümmî** adıyla tanındı.

Kullarım kemteridir İsmail

Ne var ümmî Kemâl ise

Ailesi, yetişmesi, tahsili hakkındaki bilgiler yetersizdir. Eserleri, onun, devrin klasik ilimlerinde bilgi sahibi olduğunu göstermektedir. Ancak tam bir tahsil görmediği bir başka deyişle "ikmâl-i tahsil" etmediği anlaşılmaktadır. Tasavvuf yoluna girişi, buna imkân vermemiştir. Fuzûlî gibi

Aşk imiş her ne var âlemdede

İlim bir kıyl u kâl imiş ancak

diyen, ulûm-ı resmîyeyi aşk-ı ilâhiye tercih etmeyenlerden, irfan yolunda keşf ü kerâmetle yürütenlerden olduğu görülmektedir. Buna peygamberlik sıfatı olan ümmîlik elbisesini zevkle taşıdığı da ilâve edilebilir. Bağlılarından Şeyh Sinân'ın şu beyti bu durumu açıklığa kavuşturmaktadır:

Bir ümmî'ye şâkird olup daim ona sorsam derim

Hoca ne var ümmî ise allâme sözün bozdurur

"Allâme sözün bozduracak" kadar ledünnî ilim sahibi bir şeyh olan **Kemâl Ümmî**, bu ilmi nereden aldı? Kaynaklar, onun Şeyh Cemâl-i Halvetî pîrdaşlarından ve Muhammed Bahâeddîn-i Halvetî halifelerinden olduğunda birleşirler.

Tarîk-ı halvetiyyede mâhir idi

Kerâmet-i acâyibi zâhir idi

beyti, onun cehrî zikirde yeni bir şekil ortaya koyduğunun ifadesi-

dir.

Kemâl Ümmî'nin, irşâd hizmetiyle Anadolu'nun birçok yerlerini dolaşıp nice gönüllerde aşk ateşini uyandırıp nicelerin mârifet nuruyla yandırdıktan sonra, Aladağ ve Bozarmut dağlarını mekân tuttuğu anlaşılmaktadır. Pek çok hak âşığı gibi şehirlerden kaçtığı, kesretten bu mânâsıyla da uzaklaştığı, halvetlerde dolaştığı, tenhaları seçtiği, köylere yöneldiği, oralarda çobanlık, ziraatçılık yaptığı bilinmektedir.

*Tek ü تنها gezerdi her diyârı
Yok idi ağlamakta ihtiyârı*

*Ayağın bezm-i kesretten götürdü
Veliyyullâh ile durdu oturdu*

*Gezerdi dağî şehre gelmez idi
Şehirden asla lezzet almaz idi*

beyitleri bu halini anlatır. Menâkıbındaki,

*Bozarmut dağlarını etmişdi me'vâ
Açup ol yerleri eylerdi ihyâ*

beyti ile halifesi **Şeyh Sincan'ın** :

*Karadağ'ın kutlucağı Aladağ'ın karşıcağı
Şeyhim Kemâl köşkûceğı Sarıalan yaylacığı*

*Orda yatan erdir diye âşık gibi tapma taşâ
Er varanı hem er bilir kande bilir tapan hâlât*

beyitlerinden onun Sarıalan yaylası, Karadağ, Aladağ, Gökçealan, Bozarmut, Aksakal, Yağlıca gibi yerlerde yaşadığı anlaşılmaktadır. Bolu ve civarındaki bu mevkiiler, onun irşâd alanını belirlemektedir.

Kaynaklar, nerede vefat ettiğinde birleşemezlerse de vefat tarihini ittifakla kaydederler. Buna göre **Kemâl Ümmî**, "şefkat" kelimesinin ebced hesabıyla karşılığı olan hicrî 880, milâdî 1475'te

Hakk'a yürümüş, vuslata ermiştir. Karaman, Niğde, Bolu, Mudurnu, Manisa onun naçiz bedenine ev sahipliği yapmakta, onu top-raklarında misafir etmekte yarışır ve öğünürler.

Son araştırmalara göre Karaman'da vefat ettiği kuvvet kazanmış, Bolu'da medfun olduğu ağırlık bulmuştur. İhtilafa ne hacet? O, tıpkı Yunus gibi mü'min gönüllerde, aşklı sinelerde yer bulmuş, makam tutmuştur.

Şiirde muhteva bakımından Yunus Emre yolunu takip eden **Kemâl Ümmî**, daha çok aruz vezniyle kaside, gazel, mesnevî gibi klasik nazım şekilleriyle tasavvufî şiirler söylemiştir. Tekke şiirinde kendisinden sonra gelenlere örnek teşkil edecek kadar kuvvetli ve samimi olan **Kemâl Ümmî**, şiirlerinde sade bir dil kullanmış, aruz vezniyle yazmasına karşılık halkın anlayışından uzaklaşmamıştır. Bilhassa ilâhileri Anadolu sınırlarını aşarak Kırım, Kazan, Taşkent ve Özbek Türkleri arasında da yayılmıştır.

Dünyanın fâniliği, Allah sevgisi, dünya nimetleri, iyi ahlâk ve ibadet konusunda yazdığı didaktik manzûmeleri sayıca bir hayli fazladır. Münâcât, naat, kasîde, gazel, mesnevî ve ilâhilerden meydana gelen ve beyit sayısı 2300'den fazla olan *Divan*'ının İstanbul ve Anadolu kütüphanelerinde pek çok yazma nüshası mevcuttur. İslâmî Türk edebiyatında kaleme alınmış en eski ikinci kırk hadis tercümesi olan *Kırk Armağan*, 200'ün üzerinde beyitten meydana gelir. **Kemâl Ümmî**, eserini sadece kırk hadis'in tercümesi olarak hazırlamamış "on menzilde dörder armağan halinde" dinî ve ahlâkî nasihatler de vermiştir. Bu haliyle eser, Yunus'un *Risaletü'n Nushiye*'si gibi öğretici, nasihatler veren bir kitap sayılmaktadır. Ölüm hakkındaki hadisi

*Bir şaraptır ki kamu nefis içiser
Bir kapıdır ki gelenler göçüser*

şeklinde tercüme etmiştir. **Kemâl Ümmî**'nin bir de *Risale-i İman* adlı mensûr bir eseri vardır. Genel olarak ibadetler, özel olarak da namaz hakkında çeşitli bilgileri ihtiva eden eser, **Kemâl Ümmî**'nin şeriâte bağlı, Sünnî ve Hanefî mezhebinde bir mutasavvıf olduğunu gösterir.

*İlâhî derdimendin çâre senden
Geri merhem sen vur bu yâre senden*

*Bu derdime ki bî-derdem hemîşe
Geri derd istersem bir pâre senden*

*Hakîm-i bî-zevâl sensin ki dâim
Erer timâr her bîmâre senden*

*İlâhî lûtf u ihsân fazl u dermân
Bugün bu derde âh u zâre senden*

*Ciğirim başlı gözüm yaşlı her dem
Şu hasretinde yüzüm kara senden*

*Nite mahrum kulasın şol kulunu
Ki suçun dileyip yalvâre senden*

*Eğerci sen bana benden yakınsın
Velî ben olmuşam âvâre senden*

*Bana sen ver seni benden beni al
Çün ermek dilerem sen yâre senden*

*Senin aşkını ister dü cihânda
Bu kemter âşk-ı bîçâre senden*

*İlâhî seni senden "Şey'en lillâh"
Beni benlik niçe bir yâre senden*

*Kemâl Ümmî'ye göster doğru yolu
Ki senin birle sana vâre senden*

* * *

*Bakın ey cân u dil gözüñ açanlar
Bekâ mülkü fenâ ilden seçenler*

*Hani şol cem' olup tez dağılanlar
Hani şol şem' olup yanıp tütenler*

*Kanı şol dünyâya mağrûr olanlar
Kanı şol menzile konup göçenler*

*Hani şol işret edip raks edenler
Hani şol başlara saçı saçanlar*

*Hani şol illeri bizim diyenler
Hani şol yerleri ekip biçenler*

*Hani şol baş oluben kim sananlar
Kamu halkın hakkın yeyüp içenler*

*Hani şol kal'alar burçlar yapanlar
Hani anda durup yeyip içenler*

*Kemâl Ümmî sen ol Hak'dan yana kaç
Nasıl kurtulur ölümden kaçanlar*

*Bu tuzakda tutulmaz dane için
Safâ şevkiyle uçmağa kaçanlar*

* * *

*Her kim cihâna geldi peşimân olur gider
Kim derd ile gelir ise dermân alır gider*

*Evvel kadem bu menzile çün basdı ağlayı
Âhir dahi o zâr ile giryân olur gider*

*Hırs ü haset niçün, bizi bu mülke getiren
Uryân getirdi yine hem uryân alır gider*

*Kor bunda varlığın hoca bir gün sefer kılur
Ne sim ü zer ne mülk ne hânümân alır gider*

*Bayramıdır ölüm günü gerçek âşıkların
Kânlar cânını ma'sûka kurban alır gider*

*Devletlidir şu kimse ki bu fânî dünyada
Ol bâki mülke hayr ile ihsân alır gider*

*Hak sen inâyet et bu Kemâl Ümmî âsiye
Kim hazretine el dolu isyân alır gider*

*İmânı dînî tevbe vü Kur'an'ı yoldaş et
Şol dem ki Azrâil gelir cân alır gider*

KAYNAKLAR: Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, 1981; Vasî Mahir Koca-türk, *Tekke Şiiri Antolojisi*, Ankara 1968, s. 112-114; *Büyük Türk Klasikleri*, İstanbul 1986 III, s. 39-41.

Doç. Dr. MUSTAFA UZUN

İBRAHİM TENNÛRÎ (R.H) (ö. 888/1483)

Adı İbrahim, lakabı "Tennûrî" dir. Şiirde mahlası "Âşık" tır. Mahlasının da işaret ettiği gibi bu aşk erinin doğum yeri olarak Sivas ve Amasya gösterilmektedir. Amasya'da başladığı tahsil hayatına Konya'da devam etti. Müderris Sarı Yakub Efendi'nin yanında, Konya'nın bereketli ve feyizli mekânında ikmal-i tahsil etti. Bir müddet müderrislik hizmetiyle Kayseri'de Honad (Hundî) Hatun Medresesi'nde taliplerine ilim dağıttı. Hayatının bu birinci devresi, birçok mutasavvıf gibi şer'î ilimleri öğrenip, öğretmekle geçti.

Yaptıkları kendisini tatmin etmemiş olmalı ki hakikat yolcu-

luğunun bu birinci basamağından, tarikat merhalesine yükselme sevdası içini sardı. Elinden tutacak, onu bu ilâhî merhalelere, sıralara yükseltecek bir mürşid aradı. İstanbul'un mânevî fatihi, **Fatih Sultan Mehmed Han**'ın hocası **Akşemseddin**'e intisâb etti. 1444-45 yıllarında şeyhinden hilâfet aldı.

Kayseri'ye dönerek irşad hizmetine iki yönlü olarak devam etti. Bir tekke kurdu. O da mürşidi **Akşemseddin** gibi "*tabib-i ervâh olduğu kadar tabib-i ebdân*" idi. Yani tasavvuf bilgisiyle ruhları terbiye ediyor, tıp bilgisiyle de bedenleri tedavi ediyordu. Bu bilgilerini nereden öğrendiğini bilmiyoruz. O devirde Amasya, her yönüyle büyük bir ilim merkezidir. Tıp bilgilerini burada öğrenmiş olması da mümkündür. Yahut bu konuda doğrudan şeyhinden istifade etmiş olabilir. Şu bir gerçek ki "*Tennûrî*" lakabı, kendisine, geliştirdiği bir tedavi metodu sebebiyle verilmişti. Rivayete göre, kabız illetine uğrayanları bir tandır (tennur) üzerine oturtup terleterek şifaya kavuşturmuş.

İbrahim Tennûrî'nin şahsiyetinin ana özelliklerinin başında âlim, ârif ve tabib olması gelir. Bunun yanında **Yunus** gibi aşk ehli olması sebebiyle yeni bir vasfı daha ortaya çıkmaktadır: "*Şair*." Şiirlerinde kullandığı "*Âşık*" mahlası, şiirlerinin mahiyetini de ifade etmektedir. Yazdığı şiirler, hem şekil hem de muhteva bakımından **Yunus**'un tarzındadır.

Bildiğimiz kadarıyla şiirleri bir divan halinde toplanamamıştır. Ama Hakk âşıklarının gönül tellerini titretmiştir. Şiirleri bes-telenmiş, tekkelerde okunmuştur. Tarikatı, şeriatı, hakikati susa-muş gönüllere bal şerbeti gibi akıtmış; onları feyze kandırmıştır.

İbrahim Tennûrî'nin şiirlerinden başka ibâdetler ve ahlâka dair bilgiler veren bir mesnevîsi de vardır. Kısaca *Gülzâr* adıyla da anılan *Gülzâr-ı Ma'nevî* bu özellikleri ile dinî bir nasihat kitabı olarak kabul edilebilir. Kütüphanelerde birçok yazma nüshası bulunan bu eserin *Gülzâr-ı Ma'nevî ve İbrahim Tennûrî* adıyla, halk için yapılmış bir sadeleştirilmiş baskısı vardır (İstanbul, 1978). Nitekim:

*Bu gülzârın çün oldu ihtitâmı
Resûlün ruhuna ingör selâmı
Ki kula suçumuz Hakk'tan şefaât
Onun ile bulalım istikâmet*

beyitleri eserin, Hz. Peygamber'in şefaatine lâyık olmak için yazıldığını gösterir.

İbrahim Tennûrî, 1483'de (h. 888), Kayseri'de sevgilisine kavuşmuş bir âşıktır. Divanından birkaç örnek daha verelim:

*Ey dil neye yanmasın pervânece yok musun
Ver aklını yağmaya divânece yok musun*

*Hem hâne-i aşkından el mest ola sen ayık
Nûş eylemez misin mestânece yok musun*

*Tasvîrini kalbinde nakş eyleyemez misin
Nakkâşa ulaşmadın blüthânece yok musun*

*Öldürsen a nefsinin sen zinde iken Âşık
Defn eyleyemez misin kûrhânece yok musun*

*Hak bir gönül verdi bana
Ha demeden hayrân olur
Bir dem gelir şâdî bulur
Bir dem gelir giryân olur*

*Hiç nesneyi bilmez olur
Bir dem cehâletde kalur
Bir dem dalar hikmetlere
Calinus ü Lokman olur*

*Bir dem gelir söyleyemez
Bir sözü şerh eyleyemez
Bir dem dilinden dürr döker
Dertlilere dermân olur*

*Bir dem çıkar arş üstüne
Bir dem iner tahte's-serâ
Bir dem sanasın katredir
Bir dem taşar ummân olur*

Bir dem gelir olmuş gedâ
 Hak zikrini yavı kılar
 Bir dem gelir kim yoladı
 Hem zühd ü hem imân olur

Bir dem günânın fikr eder
 Dosdoğru tamuya gider
 Bir dem görür Hak rahmetin
 Uçmakhara Rıdvân olur

Bir dem sanasın zerredir
 Hiç bilmeyesin kim nedir
 Bir dem Çalab aşkı ile
 Güneş gibi tâbân olur

Bir dem girer mescidlere
 Yüzün sürer anda yere
 Bir dem varır deyre girer
 İncil okur ruhbân olur

Bir dem gelir Mûsâ olur
 Yüzbin münâcâtlar kılur
 Bir dem girer kihr evine
 Fir'avn ile Hâmân olur

Bir dem gelir İsâ olur
 Ölmüşleri diri kılur
 Bir dem gelür gümrahleyin
 Yolunda sergerdân olur

Bir dem dev ü bir dem peri
 Virâneler olmuş yeri
 Bir dem uçar Belkıs ile
 Taht ısı Süleyman olur

Bir dem geyikdir mışede
 Bir dem balıkdürür suda
 Bir dem gelir arslan gibi
 Âlemlere sultan olur

Dedüm gönül bu ne işe
 Düşdün bu bitmez teşvişe
 Eydür beni suçlamanuz
 Bu iş bana Hak'dan olur

Anda ki Hak düzdü işi
 Görmüş idim ben bu düşü
 Anda ayân olan hüküm
 Bunda kaçan pinhân olur

Âşık bu gönül hâline
 Eremedin ahvâline
 Bu ma'nîye ol ere kim
 Âkil ana kurbân olur

Nice biline bu gönül
 Kim pâdişahlar ana kul
 Âleme boyun vermeyen
 Âşk işine fermân olur

Bir dem döner Cebrâil'e
 Rahmet saçar her mahfile
 Bir dem döner İblis'leyin
 Bu halk ile düşman olur

Bir dem Cüneyd ü Şiblî'dir
 Hem Bâyezîd ü Kerhî'dir
 Bir dem gelür Mansûr'leyin
 Boğazına urgan olur

Câna cefâ kıl ya vefâ
 Kahrın da hoş lütfun da hoş
 Ya derd gönder yahut devâ
 Kahrın da hoş lütfun da hoş

Hoşdur bana senden gelen
 Ya hil'at ü yahut kefen
 Ya taze gül yahut diken
 Kahrın da hoş lütfun da hoş

*Gelse celâlinden cefâ
Yahut cemâlinden vefâ
İkisi de câna safâ
Kahrın da hoş lûtfun da hoş*

*Ger bağ u ger bostan ola
Ger bend ü ger zindan ola
Ger vasl ü ger hicrân ola
Kahrın da hoş lûtfun da hoş*

*Ey pâdişâh-ı lemyezel
Zât-ı ebed hayy-ı ezel
Ey lûtfu bol kahrı güzel
Kahrın da hoş lûtfun da hoş*

*Ağlatırsın zâri zâri
Verirsen cennet ü hûri
Lâyık görür isen nâri
Kahrın da hoş lûtfun da hoş*

*Gerek ağlat gerek güldür
Gerek dirgür gerek öldür
Bu Âşık hem sana kuldur
Kahrın da hoş lûtfun da hoş*

KAYNAKLAR: Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I; Saadettin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, İstanbul 1936, I, 122-127; Ali Rıza Akbulut-Ramazan Yıldız, *Gülâz-ı Mânevi ve İbrahim Tennârî*, İstanbul 1978; *Büyük Türk Klasikleri*, İstanbul 1986, III, 42-44.

Doç. Dr. MUSTAFA UZUN

ABDÜRRAHİM KARAHİSÂRÎ (R.H) (ö. 888/1483)

Babası Alâeddîn-i Mısri ve kardeşlerinin kurdukları vakıflardan zengin ve köklü bir aileye mensup olduğu anlaşılmaktadır. Bazı kaynaklardaki rivayetlerden ve kendi eserlerindeki bilgilerden anlaşıldığına göre Akşemseddîn'e intisâb etmiş, ondan feyiz almış ve daha sonra da halifesi olmuştur. Enisi'nin *Menâkıb-ı*

Akşemseddin adlı eserinde nakledilen bazı hadiselerden, hayatının büyük bir kısmını şeyhi ile beraber geçirdiği ve 1436 yılında onunla birlikte Beypazarı'nda, 1443 tarihinde ise Edirne'de bulunduğu anlaşılmaktadır.

Kardeşi *Muslihu'ddin*'in tanzim ettirdiği vakfiyede şahidler arasında adının geçmesinden, fetihten iki ay sonra (Receb 857 Temmuz 1453) Karahisar'da bulunduğu anlaşılmaktadır. İstanbul'un fethinde bulunmuşsa bile muhtemelen o da şeyhi *Akşemseddin* gibi *Fatih Sultan Mehmed*'e kırılmış olduğundan memleketine dönmüştür. Nitekim *Münyetü'l-Ebrâr* adlı eserinin müellif nüshasında fetih için düşürdüğü tarihi çıkarması ve fetihden yedi yıl sonra kaleme aldığı *Vahdetnâme* adlı eserini *Vezîrîâzam Mahmud Paşa*'ya ithaf edip *Fatih Sultan Mehmed*'in adını anmamış olması, bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Şairin, vakfiyesini düzenlediği 1483 yılına kadar nerede bulunduğu dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Bu tarihte Karahisar'da tanzim ettirdiği vakfiyesiyle servetini ve kitaplarını Afyon'da yaptırdığı mescide vakfetmiştir. Ölüm tarihi kaynaklarda zikredilmemekle beraber, 1494'te Karahisar'ı ziyaret eden Muğlalı *Şâhidî*'nin, şairin bu tarihte hayatta olmadığına dair beyanından, onun 1494 yılından önce öldüğü anlaşılmaktadır. Türbesi Karahisar'da, Kasım-paşa Camii'nin yanındadır.

Eserleri

Abdürrahim Karahisârî'nin biri Arapça, üçü Türkçe olmak üzere dört eseri vardır. 1) *Münyetü'l-Ebrâr ve Gunyetü'l-Ahyâr: Selve* adlı tasavvufî bir eserin bazı ilâvelerle Türkçe'ye tercümesidir. 1453'te İznik'te yazılmıştır. 2) *Tercüme-i Kasîde-i Bürde*: Hz. Peygamber'in medhi hakkında *Bûsirî* tarafından yazılan Arapça kasidenin Türkçe tercümesidir. 3) *Risâle fi Eşrâti's-Şâ'a*: Kiyâmetin alâmetlerinden bahseden Arapça bir eserdir. 862 (1457) yılında telif edilmiştir. Tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir. 4) *Vahdetnâme*: *Abdürrahim Karahisârî*'nin en önemli eseridir. Sade bir dille ve aruzun remel bahrinde yazılan eser, 4250 beyitten meydana gelir. Telif tarihi 865'tir (1460). Şair, tasavvufî esasları basit hikâyelerle açıklamaktadır. Eserde bazı mistik İran şairlerinin ve *Âşık Paşa*'nın tesirleri açıkça görülmektedir. Muhtelif kütüphanelerde nüshaları bulunan eserin en iyi nüshası, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'ndedir.

KAYNAKLAR: Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, Süleymaniye Ktp., Mîhrîşah, nr. 278, s. 358; Mecdi, *Şakâik Tercümesi*, İstanbul 1269, s. 346-347; *Kesfu'z-Zunûn*, II. 2005; *Sicill-i Osmânî*, III. 328; *Osmanlı Müellifleri* I. 114; Edip Ali Baki, *Mısırlıoğlu Abdurrahim Karahisârî*, Afyon 1953; Ali İhsan Yurd. *Fatih'in Hocası Akşemseddin, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1972; *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, c. I, s. 291-292.

Prof. Dr. İSMAIL ERÜNSAL

AYDINLI DEDE ÖMER RÜŞENÎ

(R.H) (ö. 892/1486)

XV. yüzyılın tanınmış Halvetî şeyhlerindendir. Daha çok şiirlerinde kullandığı "Aydınli", aydınlık mânâsına gelen "Rûşenî" mahlâsıyla tanınmıştır. Asıl adı Ömer, lakabı "Dede", künyesi Ali İbnü binti Umur Bey'dir. Neseben Hz. Ebû Bekir'in soyundan geldiğini belirtmek için zikredilen "Siddîkî" nisbesi, onun nesebini değil, meşrebini gösterse gerektir. Babası ve dedesi Umur Bey'in kimlikleri tesbit edilememişse bile ağabeyi ve ilk müşşidi Alâeddin Ali, Anadolu Halvetiliğinin önde gelen simalarındandır; Fatih'in dikkatini çekmiş, tanınmış bir mutasavvıftır.

Ne zaman doğduğu bilinmiyor. Kaynaklar, günümüzde İzmir ve Aydın vilâyetlerinin bulunduğu bölgeyi kapsayan Aydın ili bölgesinin o zamanki belli başlı merkezlerinden Güzelhisar'a bağlı Tire'den olduğunu belirtmektedir:

Sorarsan tuhfesi Mısır'ın şekerdir

Veli Aydın ilinin Rûşenî'dir.

İlmî ve tasavvufî yönden tanınmış bir aile muhiti içinde yetişti. Bursa ve İstanbul medreselerinde okudu, ilmî ve edebî bakımdan kendini iyice yetiştirdi ve sonunda tasavvufa yöneldi. Tasavvufa yönelmeden önceki bu devrede iyi bir şair olarak tanınmış olduğu, çağdaşlarının: "Şiirleri önceleri melâhî/zevkperest idi; sonraları ilâhî oldu" şeklindeki ifadelerinden anlaşılmaktadır. Yine bu devredeki hali, "Lâubâli âleminde Molla Melihî ile gece gündüz bir yerde bile olup, bilece suğl etmişlerdir. İl içinde bu ikinin ahvali mâlûm ve mefhumdur" sözleriyle anlatılır.

Bu devrede Rûşenî, hem ulûm-u resmîyyeyi hem de şiir ve edebiyatı tahsil ve ikmal etmiş, sıra ilm-i ma'rifete yani tasavvufa

gelmişti. Rüşenî de ailesi itibâriyle, zaten bu muhite yakındı. Gerek İstanbul'da gerekse Bursa'da devrin en önde gelen sûfilere, büyük bir tesir ve nüfûza sahip olarak sultandan en küçük ferde kadar herkesi irşad halkalarına dahil etmişlerdi. Küçük bir vesile bile Rüşenî'nin bu halkalardan birine girmesine yetecekti.

Bu vesile, şu menkıbe ile anlatılır:

"Cümle-i menkıbelerindendir ki, gençlik günlerinin başında tahsil-i ilm sevdâsıyla Bursa şehrine gelip anda nice zaman meşgul oldu. Mülâzemet ile müşerref olup ol hâl ile anda sakin iken Gelincik çarşısında olan hocalardan birinin oğluna muallim olurlar. Nâmı **Hızır Bâlî** idi. 'el-Mecâzu kantaratü'l-hakîka (Mecaz hakikatin köprüsüdür.)' fehvasınca meyl etmişler idi. Bazı müfsidler, ahvâle vâkıf olup **Hızır Bâlî**'nin pederi ile **Rüşenî**'nin arasında ayrılık ve nifak peyda edip sohbet etmelerine mâni olurlar. Meğer Şeyh'in kalbinde büyük bir bağlılık var imiş. Talebesinden ayrılmakla bu muhabbet dolunay gibi zuhûr eder. Ol ızdırab ile melâmiyye semtin ihtiyâr edip semt-i harâbât rehğüzerleri olur. Bu derde giriftâr olunca hali, bazı ahaba ağır gelip şöyle ma'rifetlî âdem iken ayrılık derdiyle pür gam olmak ne gerek derler ve bin türlü nasihat eylerlerdi. Fayda vermez, te'sir etmezdi.

Menkuldür ki bir gün ağabeyi **Alâeddîn Halvetî** hulefâsından biri gelip nasihat eyler ve ism virüp, adedince dildârun ismine meşgul ol ve erbaine gir, ümid oldur ki, tamam-ı erbainde murad hâsıl ola..."

Böylece erbaine girerek Hızır ismini zikre devam eden Rüşenî'ye kırkıncı günün sabahında gerçekten Hızır görünür ve ona: "Nedir, kırk gündür bizi çağırırsın? İsmimi yâd etmekle muradın nedir? İmdi şâd ol ki, mecâzın hakikate tebdîl oldu. Ben **Hızır**'ım, sana **Yahyâ-yı Şîrvânî**'ye gitmek lâzım geldi, acele eyle..." der.

Önceki hayatından tevbe edip davranışlarından pişman olan Dede, evvelâ o sırada Karaman'da bulunan tanınmış mutasavvıf ağabeyi **Alâeddîn-i Halvetî**'nin yanına gider.

Tasavvufî ilk terbiyeyi ağabeyinden aldıktan sonra, ağabeyinin delâletiyle Seyyid Yahyâ'nın yanına, Bakü'ye gitmek üzere yola koyulur.

Bu seyahat ile Rüşenî'nin hayatında yeni bir devre, yeni bir

tahsil devresi başlar. Bu, yeni bir muhitte yeni bir tahsil ve terbiyedir. Mürebbsi, Halvetîlerin Pîr-i Sâni kabul ettikleri **Seyyid Yahyâ Şîrvânî**'dir. Tahsil muhiti de İran ve Azerbaycan bölgesidir. Bu vasatta yetişen **Rûşenî**, karşımıza artık **Dede Ömer** olarak çıkacaktır. Bundan böyle o, Halvetî meşâyahinden, Pîr-i Sâni **Seyyid Yahyâ**'nın kâimmekâmı yani baş halifesi, hak aşkının tecelligâhı, bir büyük velî ve mürşid olarak şöhret bulacaktır.

Dede, Seyyid Yahyâ'nın yanına vardıktan ve arz-ı inâbe eyledikten sonra gayretli ve aşklı bir derviş olur. Birçok kereler erbaîne girer. Tasavvuf yolunda "*fevka'l-had mücâhede*" ve "*riyâzetler çekip*", "*hayli zaman ibâdât, riyâzât ve mücâhedât ile dem güzâr olup*" şeyhinin muhabbetini kazanır. Oniki esmâ ile sülûk edenlerin "*serçeşmesi*" olur. Böylece tasavvufi tahsilini tamamlar.

Dede, kendisi için **Seyyid**'in terbiyesinin ehemmiyetini şu beytinde belirtmektedir:

"Seyyid-i sâdât-ı Seyyid Yahyâ'ya

Ermese erişmez idi Mevlâ'ya"

Şeyhi ona hilâfet vererek Anadolu'ya göndermek isterse de hizmetinden uzaklaşmamak kaydıyla hilâfet vazifesini kabul eder. Böylece şeyhinin yanında, Baktî'de kalan **Rûşenî**, onun emri ile zaman zaman civar vilâyet ve bölgelere giderek Karabağ, Berdea ve Gence'de halkı irşâd etmekle meşgul olur. Şeyhinin vefatından sonra da (868-869/1463-65) **Rûşenî**'yi aynı bölgelerde irşâd hizmetine devam ederken görmekteyiz.

Bir Sünnî olan ve şeyhinden devraldığı Sünnî tasavvufu yayma vazifesi için uğraşan **Dede**'nin, bu çalkantılı devri nasıl geçirdiğini bilemiyoruz.

Onu bilâhare Karakoyunluları yenerek, beyliklerine ve devletlerine son veren **Uzun Hasan**'ın Tebriz'e hâkimiyetinden itibaren daha yakından takip edebilmekteyiz. Karakoyunluları ortadan kaldırdıktan sonra Tebriz'e hâkim olan **Uzun Hasan**, 872/1467'den sonra burayı payitaht edinmişti. Büyük bir asker olduğu kadar mâhir bir devlet adamı olduğu konusunda herkesin ittifak ettiği **Uzun Hasan**, çağdaşı **Fatih**'in İstanbul'da yaptığını, devrin Tebriz şehri için gerçekleştirmeye yönelmişti. Münecimbâşı: "*Tebriz'i dâru'l-mülk ittihâz idinüp, etraftan çok ulemâ ve*

şeyhler Tebriz'de toplandılar. Bunlar, *Uzun Hasan* tarafından in'âm edildiler ve ikramlara mazhar oldular" ifadesiyle durumu pek güzel açıklar.

Uzun Hasan'ın maiyyetinde birçok din âlimi vardır. Huzurunda fıkıh, hadis, tefsir müzâkereleri yapılırdı. Hükümdar olmandan önce de şeyh ve âlimlerle sohbet etmeyi seven *Uzun Hasan*, hükümdar olduktan sonra da bunu devam ettirir. Sabah namazını kıldıktan sonra, divana çıkarken sırtına bir derviş abası giyip beline yün kuşak sardığı rivayet edilir.

Uzun Hasan, şeyh ve dervişlere karşı çok teveccüh gösteren, onlarla sohbeti pek seven bir hükümdar olduğundan kaynaklar, memleketinin her tarafında dört bin tekke ve zâviye yaptırdığını belirtmektedir.

Uzun Hasan'ın Dede ile münâsebeti şu menkıbe ile anlatılır:

"Menkûldür ki, o zaman Irak-ı acem padişahı bulunan *Uzun Hasan* nâm zâtın, *İdris* namında bir birâderi varmış. *Daima ehlullâha* yakın ve anlarla beraber olduğundan *Dede Ömer Rüşenî* hazretlerinin şöhet-i âliyyelerinden haberdâr olunca, ziyaret edip inâbet alarak yanında halvete girmişti. Bir gün birâderi *Uzun Hasan*'ı görmek üzere Tebriz'e gelir. *Uzun Hasan*, kardeşinin derviş tâciyla huzuruna girdiğini görünce, hâl ve keyfiyetini sorar. O da *Rüşenî*'nin güzel vasıflarından bahseyle ve başındaki tâci onun ihsan ettiğini söyler. *Uzun Hasan* da Şeyhi görmek, duasını almak sevdâsına düşer."

Rüşenî'yi Tebriz'e davet etmek ister. *İbrahim Gülşenî*'nin Şeyh'e gönderilmesine karar verilir. *Gülşenî*, bir mektup ve muhtelif armağanlarla *Dede*'yi davet için Karabağ'a gider.

İbrahim Gülşenî, nezd-i pîr'e varıp huzura çıkar. Bilâ ihtiyâr vecd zuhûr eder. Pîr'in himmetiyle def-i zulmet vukûa gelir, nur-ı hakîkiye vuslat hâsıl olur. *Ömer Rüşenî*, cenâb-ı *Gülşenî*'ye: "Efemen şerehallahu sadrehu li'l-islâmi fehuve âlâ nârin min rabbih" ⁽¹⁾ mânâsını ifham eder.

İbrahim Gülşenî, *Uzun Hasan*'ın davetine me'muren geldiğini bildirir. Cenâb-ı *Rüşenî*, "el-Umâru merhûnetün bi evkâtihâ, ve'z-zuhûru makrûnetün bi mikâtihâ (Her şeyin bir za-

(1) Zümer, 22.

manı ve yeri vardır; şimdi kıstır, fukaraya sefer müşkildir)." *"el-özrü inde kirâmi'n-nâsi makkûlün ve'l-bâkiinde'l-mülâki (Cüzür, büyük insanlarca kabul edilir ; gerisini ise bir araya geldiğimizde görüşürüz)."*

Özrü kabul edilen **Rûşenî**, daha sonra Tebriz'e gelir; **Uzun Hasan**'la görüşür. Padişah, onu imtihan eder. Çeşitli meclislere katılır. Bu mülâkâtın en ehemmiyetli tarafı, **Dede** ile **Gülşenî**'nin karşılaşması ve **Gülşenî**'nin, **Dede**'ye arz-ı inâbet edip bağlanma-sıdır. Böylece **Dede**, kendi tarîkını ve meğrebini devam ettirecek kuvvetli bir halefe sahib olur. **Gülşenî** ise bir mürşid bulmak için çıktığı diyâr-ı acem seferinden maksadına ulaşmış olarak döner.

Tebriz'e geldikten sonra **Dede**'nin, **Uzun Hasan**'la yaptığı ilk sohbet, onun ilme ve ulemâyâ karşı tavrını ve tasavvufi anlayışını göstermesi bakımından ehemmiyetlidir.

Dede hazretleri, va'desi muktezâsınca Tebriz'e gelir. **Sultan Hasan**, bir Cuma gecesi onu davet eder. Çünkü ulemâ ve meşâyih gelip huzurunda toplanırlar. **Sultan, Hasan Dede**'ye hitab edip der ki:

"Bu oturanları bilir misiniz?" Dede:

"Ulemâ ve meşâyih değil midir?" Sultan demiş ki:

"Bunlar, şol rüşveti helâl gibi yiyip müslümanların haklarını bâtil hükmedenlerdir ve medreseleri harâb edip, evkâfın satıp mülk edenlerdir. İmdi ben bunların bir nicesin öldürürem" deyince, **Dede** hazretleri:

"Lutf edip böyle buyurman ki, ulemâ verese-i enbiyâdır. Dinin direkleridir... Bu ulemânın dahi kalblerinde Hak Teâlâ'nın kelâmı, esmâsı ve ilmi vardır. Pes anların revâyih-i tayyibesini istişmâm edip cennet kokularına vâsıl olun ki, Peygamber buyurur: 'İnnî le ecidü nefese'r-rahmâni min kibeli'l-menni'. İmdi anların yümn-i saadetlerine yakın olup enfâs-ı tayyibelerinden nefesinizi kokulandırın ki, Rahmân-ı Rahîm size rahmeyleye. Nitekim Rasûlullah (s.a.v.): 'Men ekreme âlimen fekad ekrementi ve men ekrementi fekad ekremellahe ve men ekremellahe dehale'l-cennete (Âlime ikram eden, bana saygı göstermiş olur; bana saygı göstermiş olan, Allah'a saygı göstermiş olur; Allah'a saygı göstermiş olan, Cennete girer.)' buyurur" dedi.

Bedduâyâ sebep olursanız başımıza kötülükler yağar. Bil ki,

her kim bunların dedikodularını yaparsa etlerini yemiş olur, zıll-ı zâil gibi an karîb âfil olur. Nitekim Rasûlullah (s.a.v.) buyurur: *"Luhumu'l-ulemâi mesmûmetün femen şemmehâ meriza ve men ekeleha mâtel. (Ulemânın eti zehirlidir, onu koklayan hasta olur, yiyen ise ölür)."*

Dede'nin nüfûz ve şöhrati bu devirde çok artmış bulunmaktadır. Bunun sebebi, onun, **Uzun Hasan** ve diğer devlet ileri gelenlerine yakınlığı olduğu kadar, **İbrahim Gülşenî** gibi sarayda ve dolayısıyla devlet kademelerinde, mühim bir mevkiye sahip bir müridinin mevcûdiyeti ile alakalı olmalıdır.

İşte bu yüzden Dede, ilk ziyaretlerinin akabinde Tebriz'den ayrıldığı halde, bilâhare payitahta yerleşmesi için tekrar davet olunmuştur. Davet, bu sefer Dede'nin müridlerinden olan Sultanın hanımı **Selçuk Şah Begüm** tarafından gelmiştir.

Dede, aldığı bu ısrarlı davetler üzerine Tebriz'e gelerek yerleşir. Dede'nin Tebriz devresi, **Selçuk Hatun**'un onun için yaptırdığı tekkeye yerleşmesiyle başlar. Rivayete göre Dede, **Cihan Şah**'ın meşhur camii yakınında Bağ-ı Şimâl denilen mevkideki tekke inşaatında müridleriyle beraber bizzat çalışmış, bu esnada çeşitli kerâmetler de göstermiştir.

Dede'nin tekkesinin, **Şah İsmail**'in Tebriz'i işgalinden sonra ne olduğunu bilmiyoruz. Kaynaklar, **Şah İsmail**'in, Dede'nin türbesini yıkmak istediğini, orada bulunan divanından tefe'ül edince yıkmaktan vazgeçtiğini belirterek, türbe ve tekkenin kapısındaki **Ömer** ismini **Ali** ile değiştirdiğini naklederler.

Uzun Hasan'ın vefatından sonra yerine geçen **Ya'kub Şah** da babası gibi kıymetli ve kudretli bir şahsiyettir. Babasının yolundan giderek, ilim adamlarını, şair ve mûsikîşinâları himaye etmiştir.

Rüşenî, şüphesiz bu devirde de şöhrat ve nüfûzunu devam ettirmiştir. Ölümüne kadar Tebriz'de kalır ve irşad ile meşgul olur. Dede, tamamiyle tasavvufî mahiyette olan dört mesnevisini yazılış tarihlerini gözönüne alarak, Tebriz'de yazmıştır.

Dede'nin vefatıyla ilgili bilgiyi, Nakşibendiyye ileri gelenlerinden **Baba Nimetullah**'ın onu *"maraz-ı mevînde"* (ölüm hastalığında) ziyaret etmesine borçluyuz. Onun bildirdiğine göre, Dede pek çok şöhrat bulduğuna ve **Selçuk Sultan**'ın yaptırdığı zâviyeyi

kabul ettiğine pişmanlık duymuş ve bunu ona söylemiştir.

Bu rivayetten anlaşıldığına göre **Dede Ömer Rûşenî, Sultan Ya'kub** zamanında, 892/1486 yılında Tebriz'de vefat etmiştir.

Tuhfe müellifi, **Dede Ömer Rûşenî**'nin vefatından sonra:

*"Virmeseniz âleme dav u seni
Azm-i ukba etdi Dede Rûşenî"*

beytini kaydeder.

Böylece, Aydın'da doğan **Rûşenî**, 70-80 yıl yaşadıkdan sonra Tebriz'de vefat etmiş olur.

Rûşenî de şeyhi **Seyyid Yahyâ Şîrvânî** gibi birçok halife yetiştirmekle tanınır. Fakat bunlardan bilhassa üç tanesi mühim şahsiyetler olarak tarihe geçmişlerdir.

1) **İbrahim Gülşenî**: **Rûşenî**'nin kâimmekâmıdır. Şeyh'i gibi şiir ve edebiyatla uğraşmıştır. Tebriz'in **Şah İsmail** tarafından işgali üzerine oğlu ile kaçarak Diyarbakır yoluyla Mısır'a gidip orada yerleşmiştir. Kırkbin beyitlik *Mesnevî-i Ma'nevî* isimli eseriyle şöret bulmuştur. Türkçe ve Farsça divanı vardır.

2) **Şâhin Halvetî**: **Sultan Kayıtbay**'ın ordusunda bir askerken sultana musâhib olmuş, bilâhare onun tavassutu ile Tebriz'e, **Dede**'nin yanına gelerek tasavvufa intisâb etmiş ve orada yetişmiştir. Hilâfet vazifesiyle tekrar Mısır'a dönmüş, tekkesini kurmuş ve Kahire'de meşhur olmuştur.

3) **Şeyh Demirtaş**: Bu zât da **Rûşenî**'nin Mısır'da yerleşmiş ve şöret bulmuş halifelerinden biridir. Tasavvufî hüviyeti bakımından **Şâhin Halvetî** gibi olmasa da teşkilatçılığıyla tanınmış bir şahsiyettir. Tekkesini boş bir arazi üzerine kurduğu ve orayı büyük bir hurmalık haline getirdiği bilinmektedir. Zâviyesi ve çevresi, günümüz Kahire'sinde bir yerleşim bölgesidir.

Aydınlı Dede Ömer Rûşenî'nin şiirlerinden tanınmış örnekler:

NA' T

*Çün doğup tuttu cihan yüzünü hüsnün güneşi
Kim ola sevmeye bu vechile sen mah-veşi*

*Türk ü Kürd ü Acem ü Hind bilir bunu ki sen,
Haşimisin, Arabisin, Medentsin, Kureşi,*

*Sen emîre kul olan her ne kadar müdbir ise,
Bende-i mukbil olur misl-i Bilâl-i Habeşi.*

*Diyk-i hikmette pişirdi çü senin sevgini Hak,
Cebrail olsa n'ola matbahının haymekeşi.*

*Sensin, ol püşt ü penâh-ı melek ü ins ü peri
Enbiyanın güzeli, sevgilisi, hûb u hoşu.*

*Lâle benzer ki gül-i ruyüne indirmede baş,
Muğ-ı hindu gibi yandı kararıp içi dışı.*

*Kesilip başı ayakta göriser her ki senin,
Yüzün izine sürüp komaz ayağına başı.*

*Parmağından akıtıp âb-ı revânbağ-ı revân,
Nice yüz bin kişiden def edersin ataşı.*

*Üzülür ırkı Ebâcehl gibi ebter olur,
Sen Ebu'l Kâsım ile her ki tutarsa güreşi.*

*Vedduha verdine, Velleyi okuram, sümbülüne,
Rûşeni viridi budur: Külle gadâtin ve aşl.*

MÜNÂCÂT

*İlahî ben kimim kidem münâcât
Kapına eyleyem ya arz-ı hâcât.*

*Bürüyüp afvinin setrini bize
İçimiz dışımız nurunla beze*

*Elim çekip menâhiden İlahî
Ayağım yığ melâhiden İlahî*

*Gözümü sakla nâ-mahrem yüzünden
Kulağımı dahi gıybet sözünden*

*Ne söz kim var-durur bana ziyânı
Zebanıma getirme Yârâb anı*

*Beni sen hâb-ı gafletten uyandır
Uyanıklar boyasına boyandır*

*Kabul et tevbemi Yârâb benim sen
Niye geldim bilirsin kapına ben*

*Hatamı döndürüp Yârâb savâba
Günahımı dahi dönder sevaba*

*Kamu bağlı kapıları açan sen
Cemi-i âleme rahmet saçan sen*

*İlâhî çün garib u bikesem ben
Ümidimi kaçan senden kesem ben*

*Sığıncağım, tapuncağım tapındır
Yatağım yasdanacağım kapındır*

*Ne denli gark isem bahr-ı hatâyâ
Bağışla âb-ı râ-yi Mustafâ'ya*

*Beni Sen bir nefes Senden ayırma
Kapından kulluğundan bir dem ırma*

*Kocaldım ben velî hırsım yiğittir
Gücüm yok nefsim amma yine itdir*

*Ne denli suçlu isen oku geh gâh
"Elâ lâ teknatü min rahmetillah" **

* * *

*Mübârek kuldur ol kimse ki sen Şâh
Benim bendem diyesin ona geh gâh*

*Benim benliğim al benden Hüdâya
Seninle ola benliğim benim tâ*

*Benim benliğimi benden gider sen
Senin senliğin ile olayım ben*

*Derûnum nûrun ile rûşen eyle
Birûnum Lûtfun ile gülşen eyle*

*Seninle olsam altın akçeyim ben
Özümlle olsam velî bir pula değmen*

* * *

*Koma zevginden özge sevgi dilde
Koyup ancak adın yâdını dilde*

*Sana yok hüsn-i zandan özge nesnem
Tapundan gayız yokdur bir kimesnem*

* * *

*Kul ol ko kıyl ü kâli ehl-i kâle
Ki varmaz şaha her kim kıla kala*

*Derim bu sözü ben her hırd ü merde
Odur zinde özünden ola mürde*

*Eğer uçmak dilersen sâderû ol
Cehennem ister-isen abd-i mu ol*

(*) Dikkat edin, Allah'ın rahmetinden ümid kesmeyin!

TASAVVUF NEDİR?

*Nedir dense tasavvuf de tezelliül
Huşû u meskenet sabr u tahammül*

*Tasavvuf külli geçmektir özünden
Dahi incinmemektir el sözünden*

*Tasavvuf Hak yolundan çıkmamaktır
Tasavvuf kimse gönlin yıkmamaktır*

*Tasavvuf halk ile hulk-ı hasendir
Bu söz ehl-i Hüseyin ile Hasendir*

*Tasavvuf az uyuyup az yemektir
Hak'un esmâsını çok çok demektir*

*Bulandırma bulanma sûfi isen
Cefâ vü cevr kılma mûfi isen*

*Bulandıran bulanana sûfi olmaz
Cefâ vü cevr kılan mûfi olmaz*

*Tasavvuf hanını ol kim yemiştir
Ki "es-sofi ke'l-ardı" demiştir*

*Döker her kim ki yer üzre kabîhi
Yer andan bitirir türlü melîhi*

*Gül üstüne dökersen gül bitirir
Şakâyık türetir sünbül bitirir*

*Öper ayağın üstünde duranın
Olur pâ-mâli başına vuranın*

*Cefâ edene gösterür vefâyı
Ana gösterene eder senâyı*

İlenmez yırtıban verene zahmet
Verür karnın yarana türlü ni'met

Yedürür lût u pût lak vurana
Sögüp söylemez üstünde durana

Ki yetmiş iki millet der ana yer
Beraberdür katında kûdek u pîr

Öper koçar iyi yavuz demez hiç
Ne âkıl der ne zeyrek der ne hod kiç

Durur üstünde niçe dağ u taşlar
Ne altından sıvışır ne hod işler

Yetişen yakar üstünde odunu
Söyündürmez kimesneniün odunu

Ne söger ne döger buşup ne kakır
Basar bağrına sevdüğinden âhir

Basar bağrına taşlar gibi taşı
Döküp gözden denizler gibi yaşı

Ser-efkende hamûş olup oturur
Cefâ vü cevrini halkın götürür

Cefâ çektiği çündür dopdolu genç
Kaçan genç ele girer çekmese renç

Savurup bâda verir hâkini bâd
Sögüp söylemez etmez âh u feryâd

Oda suya verür toprağını yel
Ki doğru bağlayup hoş kulluğa bel

Budur kulluğu kim olup murâkib
Oturur oluban hâlin muhâsib

*Döner geri serinde çarh-ı pergâr
Durupdur nokta tek ortada ey yâr*

*Dili zinde özüdür mürde-endâm
Gezer içinde taşınca derd ü dâm*

*Komuşlardır başında bunca dağı
Durupdur şöyle deprenmez ayağı*

*Tasavvuftan çü yokdur sende dâniş
Yüri var bir bilen kişiye danış*

* * *

*Tasavvuf terk-i dâvâdır demişler
Dahi kitmân-ı ma'nâdır demişler*

*Tasavvuf terk-i kıl u kâle derler
Heman vecd ü sema u hâle derler*

*Tasavvuf hıfz-ı evkâta demişler
Tasavvuf terk-i mâ fâte demisler*

*Tasavvuf bâbıdır bezl ü atanın
Tasavvuf beytidir mihr ü vefânın*

*Tasavvuf bir hidâyettir Hüdâ'dan
Bunu ben söylemedim bil hevâdan*

*Tasavvuf terk-i evtândur demişler
Tasavvuf hecr-i ihvândur demişler*

*Tasavvuf daim olmaktır murâkib
Olup erte gece hâlin muhâsib*

*Tasavvuf itmemekliktir tasallüf
Hak'un emrine etmeyüp tasarruf*

*Tasavvuf kalbi Hakk'a bağlamaktır
Yüreğin aşk oduyla dağlamaktır*

*Tasavvuf hüsn-i hulk ile edebtir
Velî hüsn-i edeb ictâ-yı Rabdir*

*Tasavvuf bilmedir etvâr-ı kalbi
Eridüp koymaya kalbinde kalpı*

*Tasavvuf yâr olup bâr olmamaktır
Gül-i gülzâr olup hâr olmamaktır*

*Cihanın şâhı Abdullah Ensâr
Demiş yâr ol velî bâr olma zinhâr*

*Düşüben aşk odına bî-tekellûf
Yanup külli kül olmaktır tasavvuf*

*Yanar bir şem'idir Hakk'ın tasavvuf
Söyünmez demesiyle münkirin püf*

*Yanar bir nârdur dilde tasavvuf
Yanar riş u burâtu her iki der püf*

*Cemî-i halkı bir görüp tasavvuf
Dememekdür iyiye yavuza tûf*

*Îrâdettir demiş ba'zı tasavvuf
Demeyüp şeyhine üstâdına üf*

*Demiş bir uğramış feth ü fütâha
Tasavvuf bezl-i nefse bezl-i rûha*

*Kerâmet satmamaklıktır tasavvuf
Hak'ın işinde etmeyüp tasarruf*

*Vefâ göstermedir mânend-i Yûsuf
Cefâ eden kimesney çün tasavvuf*

*Geçen ömrü için edüp te'essüf
Ganiyet bilmedir vakti tasavvuf*

*Demiş Zü'n-nûn-ı Mısri kim tasavvuf
Kabul-i şerdür terk-i tekellûf*

*Demiş Mârûf-ı Kerhi kim tasavvuf
Temellükdür tehallukdur telattuf*

*Ebû Bekr u Muhammed di- tasavvuf
Tearrufdur tearrufdur tearruf*

*Denilmiştir tasavvuf mâ-sebakdan
Sükûn-ı kalbdır mâdûn-ı Hakk'dan*

*Demiştir bu sözi Hamdûn-ı Kassâr
Mürîd-i bu türâb şeyhi ebrâr*

*Tasavvuf oldur olup cismi tayyâr
Ola ahvâl-i kalbi ayn-ı settâr*

*Demiş bu sözi bir sahib icâbet
Nedir dense tasavvuf de inâbet*

*Olar kim şeyhlik temkîne derler
Tasavvuf töbe vü telkîne derler*

*Ebû Osman-ı Mekkînin sözüdür
Tasavvuf zühd ü takvânın özüdür*

*Demiştir hem tasavvuf Bîşr-i Hafî
Arıtp etmedir gönlünü şâfi*

*Tasavvufdur der İbrahim Edhem
Tarîkinda Hak'ın durmağı muhkem*

*Tasavvufdur denilmiş üns ü kurbet
Ara yerden sürülüp havf u heybet*

*Tasavvuf buğz-ı dünyâ-yı denidir
Bu sözü söyleyen bil Rûşenî'dir*

*Kitâbunda dimiş sahib tasarruf
Cemî-i ondur erkân-ı tasavvuf*

*Tasavvufdur denilmiş safvet-i kalb
Hüdâ'dan gayriden kalbin idüp kalb*

*Tasavvuf halkdan kaçmağa derler
Öziy çün Hakk'a yol açmağa derler*

*Özün ögmeye şeydâlık demişler
Dahi yermeye ra'nâlık demişler*

*Kerâmet satmamaklıktır kerâmet
Kerâmettir denilmiş terk-i âdet*

*Mühibb-i mahbûbın ey sâhib sa'âdet
Görüp söyleşmedür keşf ü kerâmet*

SÛFÎ NEDİR?

*Demiş sûfî için Sehl İbn-i Sa'lûk
Odur kim ola ne mâlik ne memlûk*

*Odur sûfî kim olup nefsi nâsi
Ri'âyet eyleye lutf ile nâsi*

*Demiş bir şâh-ba'z oldur ki sûfî
Ola tâvûs-ı hazret-i nefsi mûfî*

*Ana demiş tasavvuf ehli sûfî
Ola mecmû-ı esrâra vukûfî*

*Hesâb ehli ana demiş ki sûfî
Elifdendür diye elf-i ulûfî*

Muvahhidler katında oldur ki sûfî
Hurûf ola vü olmaya hurûfî

Raşad ehli katında oldur ki sûfî
Onun tapmaz ola şemsi kusûfî

Nucûm ehli ana derler ki sûfî
Nucûmı bulmaya hergiz husûfî

Dimiş bir gönli şâfî merd-i kûfî
Kudûretten safâ bulana sûfî

Sana derim deme ey merd-i mûfî
Perâkende olan kişiye sûfî

Ne sûfinin ki vardır lâfî lûfî
Onu bil kim değildir merd-i sûfî

Giyendür safvet ile sâf sofî
Safâ ehli katında sâfî sûfî

Ne sûfinin kim olmaz öz özi sâf
Görür her gördüğünde türlü evsâf

Deme sûfî sana beyhûde gûde
Dahi uslu deme ana deli de

Özünden sâfî et evşâfî sûfî
Diyeler sana ta kim sâfî sûfî

Ana der Rûşenî dervîş-i sûfî
Bile mecmû-ı esmâdan Ra'ûfî

Bilendür bildirendür merd-i sûfî
Sıfât-ı Zâtullah'ı atûfî

Safâ ile giyer her kim ki sofî
Safâ ehli ana der sâfî sûfî

Yürü sûfî ol vurma lâf u lûfî
İli aldama etme kâf u kûfî

*Gerek sûfî ola maksûma râzı
Olup hâli ne müstakbel ne mâzî*

*Tasavvuf fenni hod bir turfa-tendir
Kime gül mül kime zehr ü dikendir*

*Tasavvuf bezemektir şer ile özin
İşitmektir ne dense şer sözün*

*Binâ-yı şer kim muhkem binâdur
Onun bennâsı mahbûb-ı Hudâ'dur*

*Yapan şûretde gerçi Mustafa'dır
Hakikatde onu yapan Hudâ'dır*

*Koparan ol yapudan bir taşını
Komak gerek yerine öz başını*

*Odur sûfî dimiş bir hoş nihâd er
Katında hâk ü zer ola berâber*

*Döne Allah'a ayrılup beşerden
Halâs ola dükelî şûr ü şerden*

*Dedi ol kim kadem bu yola bastı
Odur sûfî ki giçe kabz u bastı*

*Sıfâtı saluban irişe Zât'a
Nazar kılmayup esmâ vü sıfâta*

*O dur sûfî erişip kurb-ı kurba
Sürüp bu'di müdâmî düşe şurba*

*Meni's-sûfî denilse sana de sen
Ki oldur kim ola bî-mâ ve bî-men*

KAYNAKLAR: Mustafa Uzun, *Dede Ömer Rüşenî: Hayatı, Eserleri ve Mislîk-nâme Mesnevisi*, (Doktora Tezi), İstanbul 1982; a.mlf., "Dede Ömer Rüşenî" *DİA*, IX, 81-83; Cemâleddîn Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemeât-ı Ulviyye*, Süleymaniye Ktp. Dağumlu Baba nr. 565; Harîrîzâde, *Tibyan*, Süleymaniye Ktp. nr. 430-432; Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr*, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar nr. 2305-2309; Bursalı Mehmed Tahir, *Aydın Vilayetine Mensup Meşayih, Ulemâ, Şuara, Mâverrihin ve Etibbanın Terâcim-i Ahvali*, İzmir 1324, s. 12.

Doç. Dr. MUSTAFA UZUN

UBEYDULLAH AHRÂR (R.H) (ö. 893/1487)

Ubeydullah Ahrâr, *Nefehât* müellifi **Molla Câmi'nin** ve *Reşehât* müellifi **Ali b. Hüseyin el-Vâiz'in** mürididir. Bu yüzden her iki müellif de eserinde **Ubeydullah Ahrâr** için geniş yer ayırmışlardır. Özellikle, *Reşahât* müellifi, eserini **Ubeydullah Ahrâr** için yazmıştır, denilse yeridir.

Ubeydullah Ahrâr hazretleri, hicrî 806 Ramazan'ında (m. 1404 Mart) Taşkent'e bağlı Bağistan'da doğdu. **H. Ömer** neslinden, ilim ve irfan ehli bir ailedendir. Kendisinin eğitimiyle dayısı şeyh **İbrahim Şâsi** meşgul oldu. Temel ilimleri Taşkent'te okudu. Daha sonra yine dayısının teşvikiyle Semerkand'a gitti. Orada Uluğ Bey Medresesi'nde **Nizâmeddin Hâmûş'un** talebesi oldu. Semerkand'tan Buhara'ya geçti. Orada **Şeyh Hâmidüddin Şâsi'nin** sohbetlerine katıldı. Buhara'dan Herat'a geçerek **Seyyid Kâsım Tebrizi'nin** yanına vardı. **Tebrizi**, **Ahrâr**'ın çok istifade ettiğini belirttiği üstadıdır. Herat'ta ayrıca **Bahâeddin Ömer Horasânî** ile tanıştı. İlim ve irfan yolunda geçen bu seyahatlerden sonra **Ubeydullah Ahrâr**, nihayet Çiganyan'da **Ya'kûb Çerhî**'yi buldu; ona bende oldu, emaneti ondan aldı. Şahsî kabiliyeti ve daha önce görüştüğü şeyhlerden aldığı feyz sayesinde **Ya'kûb Çerhî'nin** yanında kısa zamanda seyr u sülûkunu tamamladı; şeyhinin iltifat ve sevgisine mazhar oldu. Bir kısmı ilim muhitinden, bir kısmı devlet ricalinden, diğer bir kısmı da halkın muhtelif kesimlerinden olmak üzere pek çok mürid ve halife yetiştirdi. Maişetini temin için çiftçilik yapardı. Cenâb-ı Hakk'ın verdiği bereket sayesinde zengin oldu. Servetinden, gerek çalışarak emek karşılığında, gerekse onun ihsânıyla binlerce insan istifade etmiştir. Vefatı, 893 Rebîülevvel 1487 Ocak'ta Semerkand'tadır. Kabri, orada **Şeyh Kefşir Mahallesi** kabristanındadır.

Hizmet Anlayışı

Ubeydullah Ahrâr hazretleri, himmeti halka hizmette arayanlardandı. "*Tasavvufu başkalarının yükünü taşımak, kendi yükünü başkalarına taşıtmamak*" olarak anlardı. Nitekim "*Ben bu yolu, tasavvuf kitaplarından okuyarak değil, halka hizmetle elde ettim. Herkesi bir yoldan götürürler, bizi hizmet yolundan götürdüler*" derdi. Bu sebeple kemal yolunda, başlangıçtan nihayete kadar, tanıdığı-tanımadığı, dost-düşman herkese hizmet etmiştir. Nitekim kaynakların bildirdiğine göre Semerkand'ta **Mevlânâ**

Kutbeddîn Medresesi'nde yatalak birkaç hastanın bakımını üstlenmişti. Her gün belli zamanlarda bu hastaların altlarını temizler, karınlarını doyururdu. Nihayet bu hastalardaki sıtma mikrobu kendisine de geçti. Fakat sıtmalı haliyle yine bu hastaların hizmetlerini aralıksız sürdürdü, altlarını temizledi, sularını getirdi, karınlarını doyurdu.

Herat'ta bulunduğu yıllarda, hizmet kasdıyla sabahları **Abdullah Ensârî el Herevî'nin** vakfı olan hamama giderek orada her renk ve her dilden insana ivazsız, garazsız hizmet ettiği, *Reşahât*'ın beyanlarından anlaşılmaktadır.

Mürşidlik hizmetiyle meşgul bulunduğu yıllarda da müridlerini, ağır mücâhede ve murâkabeden çok, hizmete yönlendirirdi. Nitekim huzurunda murâkebeye varan bazı müridlerini şöyle uyarırdı: *"Kaldırın başınızı, içinizden duman çıktığını görüyorum. Murâkabe kim, siz kim? Size düşen temizlik için su taşımak, helâ temizlemek ve insanlara hizmet etmektir. Bu geçitten geçmeden murâkabeye liyâkat kazanılmaz."*

Hâcegân yolunda vaktin icâbına göre hareket etmek, bir başka ifadeyle *"İbnü'l-Vakt"* olmak en büyük meziyettir. Bu bakımdan zikir ve murâkabe, ancak müslümanlara hizmet edecek bir durum olmadığı zaman yapılır. Gönül almaya yarayacak hizmet ise zikir ve murâkabeden önce gelir. Buradaki zikir, müridin evrâdı olan zikrin dışındaki nâfile ve toplu zikirdir. Çünkü vird olan zikir, zaten dervişin görevidir, ahdinin icâbıdır. Bazıları nâfile ibadetle uğraşmayı hizmetten üstün sanır. Halbuki gönüldeki feyz, hizmet mahsûlüdür. **Şah-ı Nakşbend** ve onun yolunda gidenlerin hizmeti öne almaları, hizmetteki tevâzu ve eğitici güç sebebiyledir.

Herat'ta bulunduğu yıllarda, sokakta beş parasız dolaşırken bir dilenci kendisinden yemek parası istedi. Parası olmadığı için dilenciye birşey veremeyince, elinden tutup bir aşçının önüne götürdü. Başındaki sarığı çıkartıp aşçıya verdi ve dedi ki: *"Bu tûlbend eskidir ama temizdir. Kaplarınızı kurulamaya yarar. Bunu alın da şu fakire bir kap yemek verin"* dedi. Bunun üzerine aşçı, fakirin önüne bir kap yemek koydu ve tûlbendi geri verdi ise de **Ubeydullah Ahrâr**, sarığını almadan çıkıp gitti.

Helâl Lokma

Helâl lokma konusu üzerinde çok dururdu. Nitekim üstadla-

rından Seyyid Kâsım Tebrîzî de "helâl lokma" konusunda şu sözlerle kendisinin dikkatini çekmişti: "Bu zamanda marifet ehli ve hakikat eri kimselerin ortaya çıkmayışının sebebi, iç temizliğinin; bâtın tasfiyesinin yokluğudur. Bâtın tasfiyesi ise her şeyden önce helâl lokma ile olur; helâl yiyecek azalınca marifet ve hakikat kaybolur."

Edebe riâyet ve insanlara saygı göstermek konusuna çok önem verirdi. Bağlılarının ifadelerine göre, huzurunda bulunanları iğrendirecek şekilde sümkürme, tükürme gibi hareketler ondan sâdır olmazdı. Esneme gibi gevşeklik ifadesi hareketleri de yapmazdı. Peygamberlerin ve özellikle de Peygamberimizin hiç esnemediği düşünülürse bunun ne derece önemli bir edeb olduğu anlaşılmış olur.

Gerek yolculuk sırasında, gerekse ihvânı ile olan gezintilerinde onları rahat ettirmek için kendisi çoğu zaman kurulan çadırda gölgelenmez, bir bahane bulup atıyla dolaşmaya çıkar ve çadırı onlara bırakırdı.

Tasavvuf tariflerinin pek çok olduğunu, bunların sayılarının belki yediyüzü bulduğunu söyler, en çok Şeyh Ebû Said'in şu tarifini beğenirdi: "Tasavvuf, zamanını en uygun şey için harcamaktır."

Şeyhin güzel giyinip, müridlerine güzel ve vakarlı görünmesi gerektiğini söylerdi. Çünkü dağınık ve düzensiz bir şeyh, ihvânının gözünde küçüldü. Böyle olunca da ihvânın ona rabitası azalırdı. Nitekim Peygamberimiz (s.a) de daima temiz ve güzel giyinir, ashâbına da onu öğütlerdi.

Kendisiyle sohbet edilecek kimsenin vasfını şöyle açıklardı: "Ya senin kendisinde yok olacağın ya da sende yok olacak kimse ile sohbet et. Veya hem senin hem de onun, birlikte Allah'da yok olacağınız biriyle sohbet et; ne sen kalasın ne de sohbet ettiğin. Sadece O (Allah) kala."

Rabita için maddî uzaklığın, mânevî yakınlığa engel olmadığını söylerdi. Kur'an'da rabıtaya delil sayılan "Sâdıklarla beraber olunuz." ⁽¹⁾ âyetindeki beraberliği şöyle anlatırdı: "Beraberlik iki türlü olur: Hissî ve mânevî. Hissî beraberlik, onlarla oturup kalkmak, sohbetlerinde bulunmaktır. Onlara yakın olan, sohbetlerine devam eden kimsenin kalbi, onların bâtın nuruyla nurlanır, huyu

(1) Tevbe, 9-119.

da onların güzel huyları sayesinde güzelleşir. Mânevî beraberlik, kalbi onlara bağlayıp rûhâniyetlerine yönelmektir. Bu durumda onların yakınında da olunsa, uzaklarında da bulunulsa hep onlarla olunur. Aradaki mânevî bağ tam olunca onların sırları, bu mânevî bağa ve râbitaya sahip olanlara yansır.”

Ülfetli kimselerle beraber olmanın lüzumu üzerinde dururdu. “Huyu suyu zıd kimselerle görüşüp, konuşmak, gönül perişanlığı doğurur” derdi. Nitekim bir defasında yanına gelen bir müridine: “Senden yabancılık kokusu geliyor” demişti. Arkasından da: “Sakin, yabancı birinin elbisesini giymiş olmayasın?” diye ilave etmişti. Mürid de: “Evet, öyle oldu” deyip sırtındaki elbiseyi değiştirerek tekrar geri gelmişti.

Giyilen eşya gibi içinde bulunulan mekânın da insanın ruh dünyasını etkilediğini şöyle anlatırdı: “Namaz, ibadetlerin en faziletlisidir. Buna rağmen kılındığı yere göre fazilet derecesi değişir. Fısk ve fücûr yerlerinde kılınan namazla; huzur yerlerinde, Kâbe’de, Mescid-i Nebî’de kılınan namaz bir değildir.”

“Havâtır” denilen beşerî ve nefsânî duygulardan kurtulmanın üç yolu olduğunu şöyle anlatırdı:

1) Hayır, itâat ve ibadet yolunda gayret, riyâzât ve mücahe-deye devam.

2) Kendi kuvvetini aradan çıkarıp her şeyi Allah’tan bilmek.

3) Şeyhinin himmetine sığınmak.

İstikâmet ve itidâl üzere olmayı öğütleyen sûfilerdendi. “Hûd Sûresi beni ihtiyarlattı” buyuran Hz. Peygamber’in bundan maksadı, sûredeki: “Emrolunduğun gibi dosdoğru ol!” hükmüydü. İstikâmet, doğruluktur; orta yoldur, çetinlerin çetini bir işti. Zira istikâmet, bütün fiil ve davranışlarda orta yolda sabit kalmak, ifrat ve tefritten korunmaktır. Onun için bu yolda kerâmete değil, istikâmete bakılırdı. Ubeydullah Ahrâr’ın açlık ve uyku konusundaki şu sözleri de onun itidâl çizgisini gösterir: “Çok açlık ve çok uykusuzluk dimağı yorar. Hakâyık ve dakâyık idraktan alıkor. Ehl-i riyâzâtın keşfinde hata vâki olur. Ferah ve sürûr, bün-yeye kuvvet verir. Uyku, dimağı hatadan korur.”

“Hamd” ve “şükür” konusunda şöyle konuşurdu:

“Hamd, âlemlerin rabbi Allah’a mahsustur.” ⁽¹⁾ âyetindeki

(1) Fatiha, 1-1.

hamd; kulun, Allah'tan başka hamd edilecek biri olmadığını bilmesidir. Kendisinin sırf yoktan ibaret olduğunu; isminin, resminin, nefsinin ait bir işinin olmadığını anlamasıdır. Sevineceği, sürür duyacağı tek şeyin, Yüce Allah'ın kendisini sıfatlarına zühür yeri yaptığı kavramasıdır.

"Kullarımdan şekûr olanlar azdır." ⁽¹⁾ âyetindeki şükür, "nimet içinde nimeti veren görmek bahtiyarlığıdır" derdi.

Ubeydullah Ahrâr hazretleri, Kur'ân'daki: "Bugün mülk kimindir?" ⁽²⁾ âyetini şöyle açıkladı: "Mülk tabirinden maksat, Hak yolcusu sâlikin kalbidir. Yüce Allah bir kulun kalbinde Celâl sıfatıyla tecelli edince oradaki yabancıları atar. Zâtından başka hiçbir şey orada kalmaz. İşte o zaman, bu kalbin sahibi, kalbinden şu sesi duyar: 'Bugün mülk kimin?' ve cevap olarak da: 'Vâhid ve Kahhâr olan Allah'ın.' Burada soran da cevap veren de Allah'dır. Muhtelif zamanlarda, bazı zevâtın ağızından çıkan: 'ene'l-Hakk ve Şanımlı tenzih ederim' gibi sözler, hep bu makamda söylenmiştir."

O, vahdeti kesrette, tekliği çoklukta bulanlardandı. Bu yüzden ihvânına da zaman zaman çarşı-pazara çıkmalarını, halkın arasına karışıp faydalı işlerle hizmet etmelerini öğütleyerek: "Tekliği çoklukta arayınız" derdi. Kur'ân'daki: "Biz sana kevseri verdik." ⁽³⁾ âyetini, "Biz sana çoklukta teklik müşâhedesini verdik" şeklinde yorumlardı.

Hiz. Peygamber (s.a)'in, "Mescide açılan bütün kapılar kapansın, yalnız Ebûbekir'in kapısı kalsın" hadisini şöyle açıklardı: "Tahkik ehli, bu hadis hakkında pek çok söz söylemiştir. Hiz. Peygamber ile Hiz. Ebûbekir arasında mükemmel bir sevgi bağı vardı. Sevgi bağı, her bağı üstünde olduğu için bütün nisbetlerin kapıları kapansa bile, sevgi nisbetinin kapısı açık kalmalıdır. Çünkü sevgi yolundan başka ulaştırıcı, erdirici yol yoktur. Hâcegân yolunun şîârı da bu yüzden aşk ve sevgidir."

el-Urvetü'l-Vüskâ ve Enîsü's Sâlikîn adlı iki eseri vardır.

Şemâilî

Ubeydullah Ahrâr uzunca boylu, esmer tenli, gökçek yüz-

(1) Sebe, 34-13.

(2) Gafir, 40-16.

(3) Kevser, 108-1.

lüydü. Sakalı büyükçe ve beyazdı. Sakalındaki karalar, sayılabilecek kadar azdı. Sohbeti tathydı, konuşurken müridlerini saadete gark ederdi. Zâhir ve bâtin ilimleriyle donanmıştı. Nurlu yüzünü gören duâ ve senâdan kendini alamazdı. Şiirleri ve sözleri çok tesirliydi. Tarîkate hüccet sayılırdı. Nakşî meşâyihinin muammeri-ninden, uzun ömürlülerindendi. Bir asra yakın muammer oldu. **H. Ömer** neslindendi.

KAYNAKLAR: *Nefehâtü'l-Üns*, (trc. Lâmiî Çelebi, s. 444-455; *Reşahât Aynü'l-Hayat*, s. 241-368; *eş-Şakâik'un-Numâniyye*, s. 155-159; *el-Hadâikü'l-Verdiyye*, s. 156-174; *Câmiu Kerâmâtü'l-Evliyâ*, II. 283-286; *Âdâb Risâlesi*, s. 56 M. Zâhid, *Silsiletü'l-Ârifîn*, H. Mahmud Ef. 2830; *Hadîkatü'l-Evliya*, 75-85; *ed-Dürerü'n-Nadid*, s. 37-40; *İrgamü'l-Merid*, 65; *İrgamü'l-Merid* Terc., s. 79-81, *Mu'cemü'l-Müellifîn*, VI. 245, *el-Bağdâdî, Hediyyetü'l-Ârifîn*, I, 65; *İzâhu'l-Meknân*, I, 149.

Prof. Dr. H. KAMİL YILMAZ

ŞİHÂBUDDÎN AHMED EZ-ZEBÎDÎ (R.H) (ö. 893/1487)

Tam adı, **Ahmed b. Ahmed b. Abdullâtif eş-Şercî, ez-Zebîdî, el-Yemenî, el-Hanefî**'dir. Yemen'in Zebîd şehrinin güneyinde kalan Şerce yöresine nisbetle "**Şercî**" diye anılmaktadır. Burası sahil kıyısı olup, **Zürzüre b. Suhayb** adlı salih bir zâtin da vatanıdır ki; **Yakut el-Hamevî, Mu'cemü'l-Büldân**'da buna işaret ediyor.

Ebu'l-Abbas ve Zeynüddîn olarak da tanınan **Ahmed ez-Zebîdî, Sehâvî**'nin verdiği malûmâta göre 816/1413 yılında Zebîd'de doğmuştur. Bu durumda atalarının Şerce yöresinden gelmiş olması kuvvetle muhtemeldir. İlim ve ihlâsıyla şöhet bulmuş bir aileden gelen âlimimiz, doğum esnasında babası vefat ettiği için babasının ismiyle yani **Ahmed** diye de anılır olmuştur. **Takiyyüddîn Temimî**'nin, Hanefî fakihlere dair yazdığı eserinde verdiği malûmâta göre küçük yaşta iyi bir eğitim gören **Ahmed** hadis, edebiyat, şiir ve tasavvuf sahalarında derinleşmiş, eserler vermiştir. Tıpkı ataları gibi o da Taizz ve Zebîd çevresinde tahsilini tamamlayıp ilmini çok genişletmiş, uzaklara gitmemiştir. Çünkü Yemen, İslâm tarihi boyunca sürekli âlimlerin toplandığı merkezî bir yer olma vasfını taşıyordu. Hadis ve zühd konusunda meş-

hur olan aileler vardı. Meselâ, Ayderus ailesi bunlardan biridir. Bu sebeple Ahmed ez-Zebîdî'nin fazla gezmediğini sanıyoruz. Atalarından Sirâcüddîn Abdullâtîf b. Ebû Bekir de Yemen'in meşhur muhaddislerinden olup Hanefî fıkında derinleşmiş, dil-bilgisi sahasında otorite kabul edildiği için "*Şeyhu'n-Nuhât*" payesi ile anılır olmuştur.

Ahmed ez-Zebîdî, kıymetli eserlerinin yanı sıra büyük talebeler de yetiştirmiştir. İbnü'l-Esir'in *Kütüb-i Sitt'e*nin tümünü içine alan *Câmiu'l-Usûl* adlı kitabını, *Teystru'l-Vusûl* adıyla ihtisar eden Hafız Vecihüddîn İbnü'd-Deybâ, Ahmed ez-Zebîdî'nin talebesidir.

Takiyyüddîn Temimî'nin *Tabâkât*'ında bildirildiğine göre, Ahmed'in vefatıyla Yemen halkı rivayet konusunda bir derece aşağı inmiş, yani uluvv-i isnad'dan bir mertebe kaybetmiştir.

Ebu'l-Abbas Ahmed ez-Zebîdî'nin bizim konumuzla ilgili en meşhur eseri, *Tabâkâtü'l-Havas Ehlu's-Sıdkı ve'l-İhlâs* adlı kitabıdır. Hadis dalında *Buhârî*'nin muhtasarı olan *Tecrid-i Sarih* adlı eseri çok meşhurdur. Bu kitap, Cumhuriyetin ilk yıllarında Babanzâde Ahmed Naim tarafından Türkçeye çevrilmeye ve ikmâl edilmeye başlanmış, bu güzel çalışma Kâmil Miras tarafından tamamlanmıştır. Bu kitaplar dışında, *Nüzhetü'l-Ahbâb* ve *el-Fevâid ve's-Silât ve'l-Avâid* adlı eserleri de içerdiği şiirler, zarif hikâyeler ve hikmetli deyişlerle çağlar boyu okunmuştur.

Zebîdî, *Buhârî*'nin *Sahih*'ini ihtisar ederken şöyle demektedir:

"Bilinmelidir ki, ashâb-ı hadisin önderi, döneminin tek otoritesi, büyük imam Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahih* adlı eseri, şüphesiz Âlem-i İslâm'da telif edilen kitapların en büyüğü ve en faydalısıdır. Ancak tekrarlanmış hadisleri, çeşitli bölümlerde ayrı ayrı rivayet edilmiş olmasından ötürü insan, bir hadisin hangi babda olduğunu öğrenmek isterse birçok zorluklara katlanıp uzun uzadıya araştırmaya koyulmadıkça, nerede olduğunu hemen öğrenemez. *Buhârî*'nin bu yöntemi takip etmekten amacı, bir hadisin birçok yollardan rivayet edilip şöhret bulduğunu anlatmaktır. Bizim amacımız ise yalnız hadisin aslını almaktan ibarettir...

Böyle olunca bu kitaptaki hadisleri, tekrardan hâlî olarak tecrid etmeyi arzu ettim. Herhangi bir hadisi zahmetsizce elde et-

meye kolaylık sağlansın diye, hadisleri rivayet edenler zincirini almayarak sadece metni getirdim...

Bu kitab-ı mübareke, et-Tecridü's-Sarih li-Ehâdisi'l-Camii's-Sahîh adını verdim. Allah'tan dileğim şudur ki, onunla ümmet-i Muhammed'e menfaat versin..."

Biz de Allah Teâlâ, **Ahmed ez-Zebîdî**'den razı olsun diyoruz. Görüldüğü gibi müslümanların Peygamberlerini (s.a.v.) daha iyi tanımaları için hadis kitabı ihtisar eden **Zebîdî**, zâhidler, âbidler ve zarifler konusunda da özel bir kitap yazmıştır. Şimdi ona değinelim.

Zebîdî, *Tabâkâtü'l-Havâs Ehlü's-Sıdkı ve'l-İhlâs* adlı eserinde şunları söylemektedir:

"Kuşeyrî'nin Risâle'si, Sühreverdî'nin Avârifî, Süleimî'nin Tabâkât'ı, İbn Humey's'in Menâkib'i ve diğer birçok eserde Yemenli sâfilere değinilmemiştir. Onlar Şam, Irak, Fas gibi bölgeleri ele aldılar. Böylece, Yemen'de evliya denecek biri yokmuş gibi zannedildi. Oysa Yemenliler, sadık imana, ince gönüllere, salih amele ve ruh temizliğine sahip insanlardır. Peygamberimiz de hadisinde Yemenlileri övmüş, hikmetin Yemenli (Yemen kaynaklı, Yemen'den gelen) olduğunu bildirmiştir..." Böylece Yemenlileri ele alan bir tabâkât kitabı yazan **Zebîdî**, sonraki dönemlerde artan kerâmet hadiseleri ve rivayetleri ile ilgili olarak da şunları söylemiştir:

"... Kerâmet, velîler hakkında yaygın olduğu kadar, sahabe hakkında yaygın olmamıştır. İbn Hanbel'in de ileri sürdüğü gibi sahâbiler, çok güçlü bir imana sahip insanlardı. Oysa sonraki nesillerin imanı, sahâbenin derecesinde değildi. İşte bu yüzden kerâmetin izhârı ile imanları kuvvetlenmiştir."

Zebîdî'nin Yemen için söylediğinden yola çıkarak diyebiliriz ki, aslında her beldenin âlim ve fazıl kimseleri, ilgili bölgenin müelliflerince ele alınmalı, daha sonra uluslararası bir komisyon tarafından bir âlimler ve mutasavvıflar ansiklopedisi yazılmalıdır.

Zebîdî'nin kerâmetlerle ilgili mülâhazasının birinci bölümüne aynen katılıyoruz. Sahabe, ne kerâmet görmek ne de kerâmet rivayeti üretmek ihtiyacında olmamıştır. Zira Peygamberimizi görüyor ve çok güçlü bir iman taşıyorlardı.

Sonraki dönemlerde kerâmet rivayetlerinin artması, akîde

bakımından bazı sapkınlıkları netice vermiştir. Bu tür olağanüstü haller üzerinde ilgiyi yoğunlaştırmak, "özü" unutturmuştur. Hatta iş o raddeye gelmiş ki, "Veliliğin şanı kerâmet göstermektir" diye, yaygın ve yanlış bir telakkî zuhûr etmiş, bu yüzden her tarikatın cahil müridleri, şeyhleri hakkında kerâmet üretmeye koymuşlardır.

Biz, kerâmetin hak olduğuna inanırız. Kerâmet; vefî kula, Allah'a inandığı, Rasûlüne sınıksız sarıldığı için ihsan edilen bir haldir. Bu vasıfları taşımayan birinin gösterdiği olağanüstü haller, şa'veze ve şeytan aldatmacası denilir, istidrac vasfı adı verilir.

Bu vesileyle bu tür önemli konuları gündeme getiren **Ahmed ez-Zebîdî**'ye, Allah ganî ganî rahmet eylesin diyoruz.

KAYNAKLAR: Takiyyüddîn Abdülkadir et-Temimî, *Et-Tabâkâtü's-Seniyye, Daru'Kutûbi'l-Mısriyye*, Kahire Kütüphanesinde el-yazması, No: 2112, Ahmed Şihâbüddîn Zebîdî mad; Şemseddîn Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî, *ed-Davû'l-Lâmi*, Kahire 1353 h., c.1, s. 214; el-Kettânî, *Fihriü'l-Fehârisi ve'l-İsbat*, Beyrut, (tarihsiz) c.2, s. 395; Kâtip Çelebi, *Kesfu'z-Zünûn*, İstanbul 1945, s. 554, 1099, 1303, 1938; Hayreddin Zirikli, *el-A'âm*, Beyrut 1409 h, c. 1, s. 87; Muhammed ez-Zebîdî, *Tacü'l-Arus*, Kahire 1307 h., "Şerece" maddesi Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldân*, Beyrut 1990 m, c. 3, s. 379 "Şerece" maddesi; Dr. Abdülmünim el-Hıfî, *el-Mevsûatu's-Sâfiyye*, Kahire 1992, s. 191-192; Zeynüddîn Ahmed Zebîdî, *Tecrid-i Sarîh Ahmed Naim tercemesi*, Ankara 1984, D.İ.B. s. 2 ve Dibace 1-15; Muhammed b. Cafer el-Kettânî, *er-Risâletü'l-Müstotrefe, Muhaddime ve Fihrist*: Muhammed Muntasır, Dipnot ilavesiyle terceme; Yusuf Özbek, İstanbul 1994 İz. Yay, s. 2 ve 380.

SAİD AYKUT

ŞEYH VEFA EL-KONEVÎ (R.H) (ö. 896/1490)

Nefehât ve *Şakâik* tercemesinde hakkında geniş malûmât bulduğumuz **Şeyh Vefa**'nın lakabı "**Muslihuddîn**" olup, adı **Mustafa**'dır. **Şeyh Vefa**, **Ebu'l-Vefa** ve **İbnü'l-Vefa** olarak da bilinmektedir. Ne zaman doğduğu meçhul kalsa da Hicrî 896 yılında (1490 m.) İstanbul'da vefat ettiği terâcim yazarlarınca belirtilmiştir.

Nefehât tercümesinde **Lamîî Çelebi** şöyle diyor:

"**Şeyh Vefa el-Konevî de Abdullâtîf Makdisî'nin halifele-rindendir. Evvela Edirne'de tabakçılar imamı Muslihuddîn**

Efendi'den tarikat dersi aldı. Sonra bu yüce zâtın işaretiyle Abdüllâtîf Efendi'nin hizmetinde bulundular. Zâhir ve bâtin ilimlerini kendinde toplayan Vefa hazretleri, bazı sanat ve ilimlerde son derece derinleşmişti. Hangi işe başlasa özel bir yolla o işi neticelendirirdi. Zikirleri, usûl ve makamlara uygun olarak yaptırdı. Vefa Efendi, herkesin kabul ettiği, irfan erbâbınca sevilen biriydi. Son derece kararlı, oturaklı, ağırbaşlıydı. Bu vasfından ötürü zâhiren ağır, kibriya dolu ve sakın gözüktü. Ama sohbetleri tam bir tevazu, güzellik ve cana yakınlık içinde cereyan ederdi. Dünya malına ve dünya ehline itibar etmezdi. Ne zaman bir çift söz söylese hikmet ve nükte ile söylerdi. Ömrünün son demlerine doğru gayet uzlet ve nâstan inkûtâ üzere oldu.

Taşraya bazan çıkardı. Söyle ki; kapısına emir ve âyândan biri gelse dahi eğer onlarla uğraşacak vakti yoksa kapıya çıkmaz, gelenleri karşılamazdı. Fakirler ve zevk-i mânevîye ehil olanlar, Şeyh Efendi'yi sever; onun tavırlarından ötürü kalpleri ferahlık ve saadet ile dolardı.

Şeyh Vefa, hazır cevap ve müthiş nüktedan biriydi. En çetin sorulara dahi akıllara durgunluk verecek güzellikte cevaplar verirdi. Bir gün sordular: 'Hallac-ı Mansur Ene'l-Hakk diyor. Ne dersin?' Şeyh Vefa cevap verdi: 'Peki, Ene'l-Bâtıl mı desin?'

Şeyh Efendi, namazları vakit çıkmadan biraz önce eda ederdi. Her zaman imam kendisi olurdu. Bir gün ona 'namazın geç kılındığını' hatırlatıp, suâl ettiler. Şeyh Efendi: 'Bizim gibi ihtiyar, pîr-i fânîlerin namazı biraz yavaş ve geç olur' dedi.

Bir gün sefer edip Antalya'dan gemiye bindiler. Gemileri, frenk korsanların eline düştü. Rodos'a esir gittiler. Karamanlı İbrahim Bey, onu ve ashâbını frenkten satın alıp halâsa kavuşturunca İslambol'a yerleşmişlerdir. Camileri, hankâhları bu şehirdedir. Mübarek kabirleri dahi caminin kenarındadır, herkesin ziyaretgâhıdır.

Bu hakir (Lamîî Çelebi), Cuma günü mihrabda onu dinlemiş, otuzar gün mübarek ellerinden öperek nazar-ı iltifatlarıyla müstefid oldum. Ümid oluna ki, ol nazardan ahir vakte kadar meded erişe.

Şeyh Vefa'nın Arapça, Farsça ve Türkçe belîğ fakat zor anlaşılır şiirleri çoktur. Bunların bir kısmında, şeyhi olan Abdüllâtîf Efendi'nin üslûbuyla tarikat silsilesini tanıtmıştır."

Lamî Efendi'den biraz sadeleştirerek, özetle mevzûyu aldık. Şimdi biraz da Şakâik'tan alıntı yapalım: "**Sultan İkinci Bâyezîd Han-ı Velî** hazretleri, **Ebu'l-Vefa'**ya çok hürmet gösterirdi. Kızını evlendirirken nikâhı teberrüken **Vefa** hazretlerinin kıymasını istedi. **Vefa** hazretlerine kırkbin akçe göndererek durumu arz etmişti. **Vefa** hazretleri, bu hediyeyi kabul etmedi ve şöyle buyurdu: '**Muhyiddîn Konevî Efendi** diye bir zât vardır. Kendisi fakirdir; bu parayı ona verirsiniz. Bereketli, iyi bir insandır. Onu getiriniz, bu işi yapsın.' Bu cevap üzerine o zât-ı muhteremi getirip, nikâhı ona kıydırdılar.

Şeyh Vefa hazretlerinin cümle-i menâkıb-ı cemîlesindendir ki, bir gün meclis-i şerifinde 'şehrimize çok ağır taşları kaldıran biri geldi' deyu haber ettiler. **Şeyh Efendi**, şu mukabelede bulundular: 'Abdest ibriğini kaldırmak, onun yaptığından daha zordur. Ağır taşı kaldırmada nefsin hazzı, gururu ve övünmesi vardır. Bu yüzden kolay gelmektedir. Abdest ibriğini kaldırmada ise nefse muhâlefet vardır.'

Şeyh Efendi, mezheben **Hanefî** iken akşam, yatış gibi cehrî (sesli kıraatle) namazlarda besmeleyi de sesli okur, ayrıca istirahat celsesi yapardı. Bu iki meselede kendi mezhebine muhâlefet ettiği, ulemâ zümresinde işitildi. Onlar: 'Şeyh'in bu yaptığı ümmetin büyüklere nezdinde hoş karşılanmamıştır. Mezhepleri cem' ediyor, bu telif'tir' dediler. Halk-ı mezâhib câiz değildir deyu ol yörenin ulemâsı biraraya gelip icmâ ettiler.

Şeyh Efendi'nin müridlerinden âlim, fâzıl, müellif ve ilimde deniz olan **Sinan Paşa**, **Şeyh'in** tarafını tutarak cevap verdi: 'Genellikle rey ve içtihadlar, bu iki meselenin cevâzına işaret ediyor. Hem bilinmeli ki, ol kişi (**Şeyh Efendi**) kendi meblağ-ı ilmîsi (ilmi derecesi) ile amel ediyor.' Mecliste bulunan diğer ulemâ, **Sinan Paşa'nın** sözlerine hep birlikte itiraz yükseltip 'Şeyh müctehid midir ki, onun amellerini kendi rey ve içtihadına havâle edersiniz?' dediler. **Mevlânâ Sinan Paşa** cevap verdi: 'Şeyh Efendi, içtihad şartlarına sahip olup tahrir ve tercih için gerekli sıfatları taşımaktadır. Muhterem zâtları, muhkem âyetlerin mânâsına vâkıf olduğu gibi nassların taşıdığı mecâzî ve örtülü anlamları da bilmektedir.' Bu sözlerinden sonra, kendisinin mezkûr mevzûda **Şeyh Efendi** lehine şahidlik yapacağını söyledi. Mecliste hazır bulunan cümle ulemâ, bu şahidliği kabul edip **Şeyh'in** bu hususta hatadan sâlim olduğunu kabul ettiler.

Şeyh Efendi, yüce ilimlerden fıkha tam anlamıyla vâkıf idi. Musîkî sanatında mâhir idi. Bayram ve özel günlerde verdiği vazalar çok tesirli olurdu. Şeyh Efendi, hitâbet sanatını iyi bilenlerdendi."

Şeyh Ebu'l-Vefa'ya dair Şakâik tercemesinden bir nebze aldık. Şimdi onun kitaplarına geçelim:

1) *Sâz-ı İrfân*: Türkçe olup irfânî deyişler içeren manzûm bir eserdir. 2) *Evrâd-ı Vefâ*: Yaptığı dua ve zikirleri içeren bu eser, 550 sayfa civarındadır. 3) *Makâm-ı Sülûk*: Tasavvufia ilgilidir. Edebiyat açısından kıymetli olan bu eser, 396 beyitlik bir manzûmedir. Bu eser, **Defterdâr Ali Çelebi** tarafından *Miftâh-ı Ruznâme* adıyla şerhedilmiştir.

Allah ganî ganî rahmet eylesin.

KAYNAKLAR: Taşköprülüzâde, *Şakâik-ı Numâniye* (Hadâik tercemesi: Mecdi Efendi) İstanbul 1989 tıpkı basım, s. 251-254; *Nefehât Tercemesi*, (Lamiî Çelebi) s. 559; Şemseddin Sami, *Kâmusu'l-A'lâm* c. 6, s. 4688; Mustafa Kara, *Bursa'da Tarihât ve Teşkilât*, Bursa 1990, c. 1, s. 100-102.

Prof. Dr. MUSTAFA KARA

ABDULLAH-I ÎLÂHÎ (R.H) (ö. 896/1490)

Anadolu'da gelişen tasavvufî düşüncenin ilk temsilcilerinden biri olan **Molla İlâhî**, **Mecdi Efendi**'nin ifadesiyle "*Germiyan vilâyetinin, Simav nahiyesinin Tekellûf köyünde*" doğmuştur. **Abdullah İlâhî**'nin doğum tarihini bilemiyorsak da hayatının seyrini şöyle özetlemek mümkündür: İlk tahsiline doğduğu yerde başladı. Daha sonra devrin ilim merkezi İstanbul'a gitti. Zeyrek Medresesi'nde tahsiline devam etti. O dönemde Horasan bölgesi ilim-irfan açısından en cazip olan yerlerden biriydi. **Mevlânâ Ali Tûsî** (ö. 887/1482) ile beraber Doğu'ya gitti. İhtisasına devam etti. Bir müddet sonra tasavvufî hayata meyletti. Bu meyil, kitaplarını satıp fakirlere dağıtacak derecede hayatını etkiledi. Süfilikle olmaya başladı, Semerkand'a gitti ve dönemin meşhur simalarından **Ubeydullah Ahrâr**'ın (ö. 895/1490) müridleri arasına girdi. Seyr u sülûkunu tamamlayıp, icâzetini aldıktan sonra Buhara'ya yönel-

di. Bir yıl diğer bir ifade ile dokuz "erbain" çıkarıncaya kadar Bahâeddin Nakşibend'in (ö. 791/1391) mezarının yanında kaldı. Bu mânevî ilişki, onun üveysi meşrebe sahip bir sûfî olarak tanınmasına sebep oldu.

Tekrar Semerkand'a dönen Simavî, mürşidinin emrine hazır olduğunu ifade etti. Kendisine gösterilen hedef Anadolu idi. **Molla İlahî** tekrar Simav'a dönerken, uğradığı merkezlerde gönül ehli kişilerle görüşmeyi de ihmal etmedi. Bunların başında Herat'da görüştüğü **Molla Câmî** gelmektedir.

Şimdi müridinin müridi **Lamiî Çelebi**'yi dinleyelim: "*Mevlidleri olan Simav'da nüzûl buyurmuşlar, tâlibler ve âşıklar çünkü vücûd-ı şerifinden hakikat kokusun almışlar ve nûr-i irâdetle ol zâtın kim idüğün fehm eylemişler. Lâ-cerem etraf ve eknâftan gelub, nidmet-i saadet-meablarına yüz urmuşlar ve az zamanda bir azim cemiyet olub, tarîk-i hâcegân avâzesi Vilâyet-i Rum'a müntesir olmuş.*"

Simav'daki hizmetleri devam ederken İstanbul'dan teklif geldi. **Fatih Sultan Mehmed** kendisini İstanbul'a davet ediyordu. Daveti itiyatla karşıladı. Davette ısrar olunca, müridi **Emir Ahmed Buhârî**'yi İstanbul'a gönderdi. Vazifesi, İstanbul'un durumunu tesbit edip mürşidine haber vermektir. **Buhârî**, bir müddet İstanbul'da kaldıktan sonra, atmosferi Farsça bir beyt ile şifre olarak Simav'a gönderdi. Beytin meali şöyle: "*Bu hengâmede gönlü rahat tutmak daha iyidir. O, yârin eteğine yapışmış ve bir kenara çekilmiştir.*" Bu haber üzerine İstanbul'a gidişini biraz daha tehir etmiştir.

Nihayet **Manisalı Kazasker Çelebi**'nin ısrarlı davetleri üzerine **Molla İlahî** ile İstanbul'a gitti. **Çelebi**'nin arzettiği derviş hücrelerine iltifat etmeyerek Zeyrek Camii civarındaki metruk ve bakımsız bir yeri mesken edindi. Bir müddet burada hizmet veren **İlahî**, büyük kalabalıklardan kaçıp daha sakin bir yer aramaya başladı. Ona göre kalabalıklar, hem kendisi hem de müridleri için faydalı olmuyordu. Bu hal devam ederken **Evrenoszâde Ahmed Bey**'in teklifini daha uygun buldu ve Vardaryenicesi'ne gitti. Bugünkü Selânik şehrine 40 km. mesafede olan Vardaryenicesi'ne gidiş tarihini şimdilik bilmiyorsak da 896/1490'da orada öldüğünü biliyoruz.

Zâdu'l-Müştekîn adlı eserinde sadakat konusunu anlatırken

kullandığı şu ifade, onun ziyaretçilerinin sadece Asya ve Avrupa'dan olmadığını da göstermektedir. "Mısır İskenderiye'sinden bir kimse geldi ve dedi: Sizin evsâf-ı hamidenizi İskenderiye'de işittük ve cemalinize âşık olduk, elhamdülillah Hak inayetiyle geldük cemalinizi gördük."

Aynı yerde vefat etti (896/1490).

O dönem kaynaklarında İlahî'nin Nakşî silsilesi şöyle verilmektedir: Ubeydullah Ahrâr, Molla İlahî, Ahmed Buhârî, Hâkim Çelebi, Nakşibendzâde Mustafa, İlahîzâde Ya'kûb, Ahmed Tirevî, Ömer Bâkî, Şeyh Hasrullah.

Türbesi ile ilgili bilgileri Nefehâtü'l-Üns'ten öğreniyoruz. "Yerlerinde sened-i saadetimiz olan Seyyid Ahmed Buhârî hazretlerini koyup, ol diyara teşrif buyurdular ve anda kaldılar ve anda nice te'lifât itdiler. Zâdu'l-Müştağîn ve Necâtü'l-Ervâh gibi. Mezar-ı şerifleri dahi andadır ve onların şerefine ol diyar ma'mûr ve pür-nûr olmuştur. Câmidir ve hangâhdır ve müteberrek ziyaretgâhdır ve etraftan gelüb zâirler muğtenim giderler ve muradlar hasıl iderler."

Mecdî Efendi'yi (ö. 999/1590) dinliyoruz: "Mezar-ı şerifi medâr-ı icâbet, daavat-ı erbâb-ı münâcât olub, merkâd-ı mutahharaları merci-i ashâb-ı hâcât oldu. Ashâb-ı dilden bir sahib-i tab' Şeyh hazretlerinin vefatında 'rahmet ber-İlahî' kelâmını tarih di-di (896). Zikrolunan Emir Şeyh'in üstünde bir türbe-i vâlâ bina idüb girdagird-i merkâdinde bir câmi ve imâret peyda eyledi". Yazar, külliye'nin eşsizliğini şu âyetle irtibatlandırmıştır: "Hiçbir memlekette onun benzeri ortaya konmamıştır" (1).

Evliya Çelebi (ö.1094/1684) ise Vardaryenicesi'ndeki ziyaretgâhları tanıtırken "Yine şehri içinde bir mürtefi yerde Ahmed Beğ Mescidi'nde ziyaretgâh-ı azîm, nâtık-ı hakâik, nâsîh-ı halâik, kudve-i ricâl, nokta-i kemâl, pîr-i erbâb-ı zevk ve şeyh-i ashâb-ı şevk menbâ-ı esrâr ve merci-i ebrâr, müftî-i esrâr-ı ilâhî mücâhid-i envâr-ı namütenâhi kutbu'l-aktab Hazret-i Şeyh-i İlahî" dedikten ve onun doğum yeri, seyahatları ve müridleri hakkında kısa bilgiler verdikten sonra şöyle devam ediyor: "Kârgir bina kurşun ile mestûr bir kubbe-i pür-nûr içinde medfundur. Ve ziyaretgâh-ı hass u âmmîdir ve yanında Sâhibu'l-Hayrat Ahmed Beğ dahi medfundur ve dahi Murad Baba, Şeyh Faz-

(1) Fecr, 89-8.

lullah..."

Seyahatnâme sahibinin Vardaryenicesi'nin dinî-ahlâkî hayatı hakkında söyledikleri de dikkat çekicidir. "Bu şehrin nisa táfesi, bu sultan-ı merhumların rûhâniyetleri sebebiyle gayet salihâ ve mestûre olurlar. **Râbia-yı Adeviyye**'dirler ve çarşuy-u bâzara çıkmazlar ve cemî'i halkı da sülhây-ı ümmetden ehl-i tarîk, halîm ve selîm ve halûk âdemleri vardır. Hak Teâlâ cümlesinden râzî ola."

Bursalı **Mehmed Tahir** ise bir fabrikanın bitişiğinde olan yüce makamlarını ziyaret ettiğini söylüyor.

Asrımızda bu bölgeyi ayrı ayrı zamanlarda ziyaret eden sanat tarîhi uzmanları **Semavi Eyice** ve **Ekrem Ayverdi**, Külliye'den bir ize rastlayamamışlardır. Muhtemeldir ki **Mehmed Tahir**'in bahsettiği fabrika, zaman içinde bu külliye tarihî gömüştür.

Mürşidleri

1. **Ubeydullah Ahrâr** (ö. 895/1490): **Ahrâr**, dinî tahsilini tamamladıktan sonra tasavvufa meyletti. **Seyyid Kâsım Enver**, **Mevlânâ Hamûşî**, **Hüsâmüddîn Pârisâ**, **Hoca Sirâcüddîn** gibi devrin sûfilerinden istifade etti. **Hoca Alâüddîn Attâr**'ın (ö. 802/1399) kabrini ziyaretle rûhâniyetinden feyz aldı. Daha sonra **Hâce Ya'kûb Çerhî** (ö. 851/1447) 'nin yanına giderek ona intisâb etti. Üç aydan sonra sülûkunu tamamlayarak 29 yaşında iken doğum yeri Taşkent'e döndü. Semerkand' ta vefat etti.

Devamlı ziraatle uğraşan ve çiftçilik yapan, kesrette vahdeti bulmayı esas alan **Ubeydullah Ahrâr**, Orta Asya tasavvuf düşüncesinin önemli şahsiyetlerinden biridir. Halvet yerine hizmet ve sohbeti esas almıştır.

Anadolu'ya gelmemiş olmasına rağmen -halk bir tarafa- **Fatih Sultan Mehmed** üzerindeki mânevî hâkimiyeti, onun Osmanlı dünyasındaki durumu hakkında bize ipuçları vermektedir.

2. **Molla Câmi** (ö. 898/1492): Tasavvufî anlamda **İlâhî**'nin mürşidi sayılmasa bile istifade ettiği şahısların başında sayılmalıdır. **İlâhî**, muâsır bu şair tabiatlı, vahdet-i vücûd ve **İbn Arabî** hayranı sûfiden aldığı tesirleri hayatı boyunca muhafaza edecekler. Mürîdinin mürîdi **Lamî Çelebi** ise onun *Nefehâtü'l-Üns* adlı eserini tercüme ederek bu tesiri yaygınlaştıracaktır.

Muhiti-Meslektaşları

Molla İlâhî'nin yaşadığı asra genel hatlarıyla bakıldığında zaman, iki önemli özellik dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi zâhîrî ilimlerdeki canlılık, ikincisi tasavvuf ve tarikatlar dünyasındaki hareketlilik. Özellikle matematik, tıp, tarih, coğrafya alanlarında değerli çalışmalar yanında, Maverâünnehir-Semer-kand bölgeleriyle İstanbul-Bursa bölgesi arasında sürekli ve canlı bir ilim alış-verişi göze çarpmaktadır. Aynı canlılık, güzel sanatlarda da görülmektedir. Tarikat kurucuları genel olarak XIII. yy. da yaşadığı için bu asır tarikatların kuruluş asrı olarak ele alınmaktadır. Fakat tarikatların tabir caizse, bünyeleşmesi bu asırdan sonra olmuştur. XV. yy. bu oluşumlara sahne olması açısından dikkati çekmektedir. Yine bilindiği gibi sûfler, bağlı bulundukları tarikatlarda bazı yenilikleri ortaya koydukları zaman, ölümünden sonra adlarına nisbetle yeni bir kol türemekte; bazı kollar zaman içinde müstakil bir tarikat hüviyetine bürünmektedir.

Müridleri

1. **İlâhî**'nin yetiştirdiği yüzlerce sûfiden biri olan **Emir Ahmed Buhârî** (ö.922/1516), meşhur **Emir Sultan**'ın amcâzâdesidir. **Molla İlâhî** ile beraber **Ubeydullah Ahrâr**'ın sohbetlerinde bulunmuştur. Hem **Seyyid**, hem de **Hoca Mahmûd-u İncir Fâgnevi**'nin torunu olması dolayısıyla mürşidinin kendisine gösterdiği hürmetten tedirgin olması ve gereken hürmeti göstereme endişesi sebebiyle, **İlâhî** ile beraber Anadolu'ya gelmiş, Simav'a yerleşmiştir. Birkaç defa hacca giden **Buhârî**, bir müddet de Kudüs'te kalmıştır.

Emir Buhârî'nin vefatı üzerine, müderrislikten ayrılarak ona intisâb eden **Hızır Beğ Çelebi** şu manzûmesiyle tarih düşürmüştür:

*Müşkil imiş fırkat-ı Şeyh'in begâyet ah Şeyh
K'anda gitti bilmezsin ol mazhâr-ı Allah Şeyh*

*Bu fırâk u hasrete bu hecre vû bu hâlete
Gönlüme didim ki di tarih didi: Vah Şeyh (922)*

Şüphesiz **Emir Buhârî** de yüzlerce sûfinin yetişmesini sağlamıştır. Yalnız bunlardan özellikle dördünü faaliyet gösterdikleri yerlerle birlikte kaydetmek gerekir:

a) Hâkim Çelebi, Mehmed b. Seyyid Ahmed

(ö. 974/1566) İstanbul-Koska

b) Mahmud Çelebi (ö. 938/1531) İstanbul-Edirnekapı

c) Pîr-i Halife-i Hamidî (ö. 962/1554) Eğridir

d) Lamîf Çelebi (ö. 938/1531) Bursa

2. Uzun Muslihuddîn Halife: Şeyh Muslihuddîn-i Tâvil adıyla da tanınan bu zât, Kastamonu'nun Bakırküresi'nden olup tahsilini tamamladıktan sonra Molla İlâhî'ye intisâb etmiştir. Şeyh'inin vefatından sonra Bursa'ya çekilen Tâvil, Zeyniye Tarikatı'ndan Şeyh Tâcüddîn'in kabri yanında ikâmet etti, vefatından sonra oraya defnedildi. Lamîf'nin ifadesine göre "şecere-i meşâyih" ı konu alan bir risâlesi de vardır. II. Bayezid üzerinde etkili olan sâfilere dendir.

3. Âbid Çelebi (ö. 903/1497): Mevlânâ'nın torunlarından olan Âbid Çelebi, kadılığı terk ederek İlâhî'ye intisâb etmiş, evinin yanında bir mescid yaptırarak irşad faaliyetini sürdürmüştür.

Eserleri

1. *Keşfu'l-Vâridât li Tâlibi'l-Kemâlât ve Gâyetü'd-Derecât*: Bedrüddîn Simavî'nin (ö. 823/1420) meşhur *Vâridât*'ının Arapça şerhidir.

Kâtip Çelebi'nin kaydettiğine göre *Vâridât*'ın ilk şerhi budur. 890 (m. 1485) istinsah tarihli bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi, Nafiz Paşa Kit. Nu. 1235'dedir.

2. *Meslekü't-Tâlibîn ve'l-Vâsilin*: İlk satırlarda kendisini "ed'afu'd-duafâ", "hâdimu'l-fukarâ", "celisu'l-gurebâ", "enîsu'l-budelâ" olarak tanıtan yazar, eserin dili hakkında da şunları söylemektedir: "Bazı yârânın ve tâlib arkadaşların Arabî ve Farisî'ye ziyade kudretlerin olmadığı sebepten bu kitab Türkî dilden ihtiyar olundu." İsminden de anlaşılacağı gibi tarikatın âdâb ve erkânı hakkında bilgileri ihtiva eden bu eser, 888 (m. 1483) tarihinde yazılmıştır.

3. *Esrarnâme*: Hamd ve senâdan sonra eserin ilk satırları şöyle: "Ben zayıf câşa gelib Cenâb-ı Feyyâz'a müteveccih olub bu Esrarnâme'yi sûrete getirdim ki, âlemde tâlib-i Hakk olana yadigâr ola... Evvel bilgil ey aziz! Kim hilkat-i âlemden murad, zuhûr-u Hakk'tır". Tasavvufî ahlâkla ilgili esasları ihtiva eden bu

eser, Türkçe'dir. İlâhî'nin eserlerinin ortak özelliklerinden biri de sık sık şiir unsuruna başvurmasıdır. Bu şiirler, daha çok Farsça ve Türkçe'dir.

4. *Zâdü'l-Müştakîn*: Yüzden fazla tasavvuf istilâhının izahını ve pek çok münacâtı nesir olarak ihtiva eden bu eserin ilk sayfasındaki bilgilerde, yazar ve eser için de önemli ipuçları yer almaktadır: "*Bilgil ki bu kitab, Türkt ihtiyar olundu. Egerçi Hak Teâlâ kerem-i lutfundan Arabî lisana ve Fârisî zebâna muttalı kılub birkaç risâle yazılmışdı. Çün seyr-u sefer takdir-i Rabbanî ve aksay-ı Rum'da Vardaryenicesi'ne yetişti. 895 (m. 1490) yıl içinde ve anda olanların Türkt'ye meyli ziyade olduğu sebebden, Türkt dille birkaç kelime kaleme geldi. Tâ ki tâlibân-ı sâdık ve muhlisân-ı muhik istima' idüb intifa ideler.*" Eser, Türkçe'dir. Böylece üç dilde eser verdiğini kendisi ifade etmektedir.

5. *Risâle-i Tasavvuf*: "*Ey sâlik-ı hakikat-ı ilâhî ve ey tâlib-i mârifet-i na-mütenâhî*" diye başlayan eser, *Kitab-ı Molla İlâhî*, *Müntehâb min Kelâm-ı Molla İlâhî*, *Risâle-i Es'ile ve Ecvibe* diye de isimlendirilmiştir.

6. *Risâle-i Vücûd*: Arapça olan bu eser, isminden de anlaşılacağı üzere vahdet-i vücûd konusunda kaleme alınan küçük bir risâledir. *Risâle-i Beyânü'l-Vücûd* adını da alan bu eserin, ilk satırlarında halk için değil, havas için yazıldığı ifade edilmiştir.

7. *Fütûhât-ı İlâhî*: Türkçe şiirleri ihtiva eden bir risâledir. "*İlahî*" veya "*Âlihî*" mahlaslı bir başka şairin de olabilir.

8. *Kenzu'l-Esrâr*: Necmüddîn Kübrâ'nın aynı isimli risâlesinin Türkçe tercümesi olarak Molla İlâhî'ye nisbet ediliyorsa da bizce bu nisbetin doğruluğu çok şüphelidir. Necmüddîn Kübrâ'nın böyle bir risâlesini bilmediğimiz gibi mütercimnin de Molla İlâhî olmaması gerekir.

9. *Risâle-i Ehadiye*: Farsça kaleme alınan bu eser, tasavvufi düşünce ve vahdet-i vücûdun önemli istilâhlarına açıklık getirmektedir. Bunların belli başlıcaları şunlardır: *Hazârât-ı Hams*, *Âlem-i Ceberût*, *Âlem-i Lâhût*, *Âlem-i Hakâik*, *Cem'u'l-Cem*, *Gaybu'l-Mechûl*, *Mâhiyetü'l-Mâhiyât*, *Hüviyet-i Gayb*, *Ehadiyet*, *La-Taayun*. Eser kaleme alınırken Ruzbihân Bakî, Mevlânâ, Ebû Said Ebu'l-Hayr, Cüneyd, Bistamî, Irakî ve Ebu'l-Hasan Harakânî gibi sûflerden istifade edildiği anlaşıyor.

10. *Risâle-i Es'ile ve Ecvibe*: Rivayete göre Ayasofya kürsüsünde ârif olan bir kişinin, Molla'ya sorduğu sorular ve alınan cevapları ihtiva eder.

Molla İlahî'nin müstakil divanı var mı, yok mu? Ertayan'ın neşrettiği ve içinde yalnız 13 sayfa Türkçe şiir bulunan, 115 sayfası Farsça olan divan onun mudur? Bu sorulara edebiyat tarihçilerinin cevap vermesi en uygunudur. Fakat onun Türkçe şiirleri hakkında bir fikir vermesi açısından eserlerinde rastladığımız bazı beyitlerini aktarıyorum:

*Dünyaya sen aldanmagil
Ağuya parmak basmagil*

Zindanın bostan sanmagil

*Şöyle ölsem bu dilim zikrindedir
Ebsem olsam bu gönül fikrindedir*

*Tefekkür bâtulı terkeylemekdür
Gönül Hakk'dan yana bir eylemekdür*

*Âşık-ı habib fikrin terk itse bir nefes
Yakar firak oduna bin yıl belây-ı aşk*

*Evlıyadır halka iman öğretre
Yohsam kâfir yürüridi bu beden*

*Birliği yetenlerin bahtı yüce
İkilik tahtı harab ucdan uca*

Fikirleri ve Tesirleri

Molla İlahî'nin eser ve sohbetleriyle Osmanlı topraklarında yaymaya çalıştığı tasavvufi düşünce, sadece bağlı olduğu tarikat açısından değil, genel tasavvuf düşüncesi ve tarikatlar tarihi açısından da önemlidir. Özellikle Anadolu ve Rumeli bölgesinde vahdet-i vücûd düşüncesinin yaygınlık kazanmasında tesiri büyüktür. Kendisinin şair olması bu bölgede yetişen şairlere tesir etmesini kolaylaştırmıştır. *Latîfî Tezkire'si* İlahî'yi şöyle takdim etmekte-

dir: "Nükte-i küntü kenzin âlim ve âgâhı ve sırr-ı men arefenin ârif-i pür intibâhı..."

Dolayısıyla Osmanlı topraklarında görülen vahdet-i vücûd'a dayalı tasavvufî hayat ve sanat faaliyetlerinde de İLÂHÎ'nin izlerini bulmak mümkündür.

Tasavvufî terbiyede dikkat ettiği hususlardan biri de meşreb farklılıklarıdır. Müridlerin eğitimini, bu özelliklerini dikkate alarak yürütürdü. "Müridlerin meşâribi muhtelif olur," bu hakikatın, onun diliyle ifadesidir.

Zâhir ve bâtın ilimlerini tahsil etmiş olan Molla İLÂHÎ'nin yanında toplananlar arasında devrin âlimleri de önemli bir yekûn tutuyordu. Zeyniye Tarikatı'nın İstanbul halifesi Şeyh Vefa'nın meclisi, Sinan Paşa, Molla Lûtfî, Bursalı Hocazâde, Zenbilli Ali Efendi ile zenginleşirken, Muslihuddîn Tâvil, Lûtfullah Üskübî, Âbid Çelebi gibi birçok kimse de İLÂHÎ'nin sohbetlerinden istifade ediyordu. Zeynüddîn Hâfî ile Ubeydullah Ahrâr arasındaki dostluk, İstanbul'daki bu iki şeyh arasındaki dostluğa ilâve edilince, iki tarikat arasındaki yakınlık da kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Şimdi, ona ait olduğu kesin olan eserlere dayanarak bazı tasavvufî konular etrafındaki düşüncelerini aktaralım:

1. **Derviş ve Takva:** Onun Vardaryenicesi'nde kaleme aldığı eserlerden biri olan *Zâdu'l-Muştakîn*'in ilk satırlarında din ve tasavvuf anlayışını bulmak mümkündür. "*Bilgi ki, müslümanlığın aslı bünyâdî takva ile ve azîmetle amelî meşgul olmaktır. Ruh-satlardan uzak olub ve riyâsetten bert olub sıdk ile ve ihlâs ile amel idüb kendini yeni müslüman olmuş gibi her zamanda eksikli görüb, Hakk'dan korkub, halkdan utanub ve halk onun dilinden ve elinden emin ola ve kendünün niçün geldiğini bile.*"

2. **İlim ve Amel:** İlimle ilgili verdiği tasnif şöyledir:

a) Aklî ilimler,

b) Hâl ilimleri: Ehli olan kişilerle sıdk ve ihlâsla kurulan dostluklarla elde edilen ve ancak yaşanarak tadına varılan ilimdir.

c) Sırlar ilmi: Sadece nebî ve velîlere bahşedilen ilimdir. Bu tasnifi *Fütûhât*'tan aldığı açıktır.

Molla İLÂHÎ'ye göre kişinin dinî hayatını eksiksiz ve yanlış-

sız olarak sürdürebilecek derecede ilim tahsil etmesi şarttır. "Zi-yâde ulûma meşgul olmaya ki yoldan kalur" dedikten sonra, kişinin seyr ü sülûkunu tamamladıktan sonra derinlemesine ilmî hayatın içinde olabileceğini de ifade etmiştir.

3. Mürid: *Mirsâd* sahibinin mürid için tesbit ettiği 20 şarta, **İlâhî** de katılarak bunları sıralamıştır. Kendi ifadesiyle aktarıyoruz:

1) *Tevbe*, 2) *Zühd*, 3) *Tecrid*, 4) *İtikad*, 5) *Takva*, 6) *Sabır*, 7) *Mücâhede*, 8) *Şecaat*, 9) *Bezl*, cömertlik ve *îsâr*, 10) *Mürüvvet*, 11) *Sıdk*, 12) *İlim*, 13) *Niyaz ve tazarru*, 14) *Ayyarlık*, 15) *Melâmet*, 16) *Akıl*, 17) *Müeddeb*, 18) *Hüs-n-ü hulk*, 19) *Teslim*, 20) *Tefviz*.

4. Mürsid: Dokuz ayrı "erbaîn" ile seyr ü sülûkunu tamamlayan kâmil ve mükemmilde bulunan nişanlar şunlardır:

- 1) *Adını duyanın, kendini görenin iç dünyası değişir.*
- 2) *Sözünü işiten bunu gönülden kabul eder.*
- 3) *Ahlâklıdır, güler yüzlüdür.*
- 4) *Müşfik ve şahidir.*
- 5) *Açıkgönüllüdür.*
- 6) *Heybetlidir.*
- 7) *Îsâr sahibi ve hamûldür.*
- 8) *Halîm ve kerîmdir.*
- 9) *Gurbettedir, dünyada garib gibidir.*
- 10) *Sefer der-vatan ve halvet der-encümen hâlini yaşar.*
- 11) *Tevekkül ve kanaat ehlidir.*
- 12) *Sabır, teslim ve rıza hâlinde.*
- 13) *Âlim, âmil, müttakî ve perhizkârdır.*
- 14) *İlim, hikmet ısıdır.*
- 15) *Havf, gam ve gussası olmaz.*
- 16) *İstikamet üzeredir.*
- 17) *Fenâ ve gaybet hâline sık sık girer.*
- 18) *Tasarruf sahibidir.*
- 19) *Safvet ehlidir. Cemâl ve Celâl tecellileri eşittir.*

20) *Vakar ve sükûn sahibidir.*

21) *Sebatlıdır.*

22) *Leb-beste, keb-bestedir.*

23) *Vusûl sahibidir.*

Kişi böylece telvîn halinden temkîn ve istikâmet haline geçmiş, mutasavvıf olmuştur.

5. Mücâhede-Riyâzet: Zühd hayatının temelini teşkil eden bu ıstılâhlar hakkında Molla İlâhî'nin şu ifadesi, onun tasavvufî hayatın gayesi hakkındaki düşüncesini de bize vermektedir. *"Murâd-ı riyâzet ve mücâhede eylemekden şeriat ve tarikat kanunıyla gönül âyinesin gubâr-ı gafletten ve züll-i hicâbdan pâk eylemekdir"*.

Abudullah Simavî, *"İmatatu'l-ezâ ani't-tarik"* ⁽¹⁾ hadisini zikrettikten sonra şöyle devam ediyor: *"Yani müslümanlık ednası yolda incidici olanı gidermekdür, nüfusun yaramaz sıfatların gidermekdür. Zira yaramaz sıfatlar yolunun dikenleridür, Hakk'a gitmeye koyamaz seni."*

6. Üveysiye: Feyiz ve feth-i rûhânî olanlara, bir başka ifade ile ehlullahın ruhundan terbiye görenlere üveysî denir dedikten sonra, şöyle devam ediyor: *"Amma bu tarik ehassu'l-havasdur ve binde biri bu makamda tâliblerin hâsulu olmaz. Zira cezbe-i kâvî ve himmet-i âlî gerekdirür ve bu dereceye vâsıl olan akall-i kalildir"*.

7. Melâmetiye-Kalenderiye: Onun eserlerinde devrinde değişik yönlerden değerlendirilen Melâmiye hakkında da bilgi buluyoruz. *"Tâlib gerekdir ki, melâmetî-sıfat ve kalenderî-sîret ola. Melâmet bu değildir ki bid'at ve dalâlet ve şeriatsuz ve tarik-i şeytan ve hevây-ı nefis arzusuna ola"*.

Melâmîleri, Hak Teâlâ'nın kulları ile sulhu, kendi nefsiyle cengi eksik olmayan kişi olarak tarif eden İlâhî, onların bir köşeye çekilmeden Allah dostu olmalarını şu âyetle belgelemek istemiştir: *"Nice adamlar vardır ki, ne bir ticaret ne de bir alış-veriş, Allah'ı anmaktan, namazı gereği gibi kılmaktan ve zekât vermekten kendilerini alıkoyamaz"* ⁽²⁾.

(1) Bkz. Buhârî, Hibe, 35; Müslim, İman, 58.

(2) Nur, 24-37.

Müridde bulunması gereken şartlardan *"iyi ahlâk sahibi olmalıdır"* meselesini açıklarken, müridin vecd ve semâ vaktinde kendisine sahip olmasını istemesi *"hay huy idüb ihtiyarıyla başın salub endâmın directmeye"* demesi de konu ile ilgilidir.

8. Naz-Niyaz: Kendini beğendirmek ve ağra satmak için yapılan sahte davranışlara, cilvelere *"naz"* denir. Bir başka ifade ile naz, bir şeyi istediği halde yalvarmak amacı ile o şeyi kabul etmemektir. Niyaz ise mütevazî olmak, edeb kaidelerine bağlı kalmak demektir. **Molla İlâhî**, davranış ve ifadeleriyle haddi aşan sûfleri naz ehli olarak ele almış, tenkid etmiş, esas halin niyaz hali olduğunu savunmuştur. Naz makamında bulunanların halka iltifat etmediğine, onlara, hatta kendi şeyhlerine bile tepeden baktıklarına dikkat çekmiştir.

9. İttihad: Ruhun tecellisini, Hakk'ın tecellisi sanıp *"ene'l-Hakk"* davasına düşenlere işaret ettikten sonra tasavvufî düşüncenin en çok tartışılan konularından birine, ittihad meselesine temas ediyor: *"Nitekim Hakk'a kemâl-i mahabbetle âşık olanlar, Mansur gibi ve Bayezid gibi imtiyaz görmediler. Biri 'ene'l-Hakk'didi ve biri 'sühbanî ma a'zama şanî' didi. Bu makamda ittihadîdirler. Bu makamda ittihad iki nesne bir olmak değildir, belki bir taraf muhtefî olmakdur. Belki yok olmakdur, ol mânâ ki iki şey bir olmakdur. Cem-i mezâhibde yermezler. (?) Ve bu makama Tevağğul fi't-Tevhid dirler. Muhabbet-i zâtiye ehli bilür... Zira onlarda kuvvet ve kudret iki vech iledür; sülûksuz ve istihkaksuz meczûb ve mahbûb-i Hak olmuşlardır, sülûk idüb istihkakla meczûb ve mahbûb olmuşlardır"*.

İlâhî, müridde bulunması gereken vasıflardan biri olarak *"itikad"* meselesini ele alırken Ehl-i sünnet ve'l-cemaata tâbi olunmasını, ehl-i kıbleden hiçbir kimseyi tekfir ve tel'in etmemeyi, bu konuda taassub ehli olmamayı tavsiye ettikten sonra fikhî mezhep olarak sadece Hanefî'ye veya Şafiî'ye'den birine bağlanmayı ilâve ediyor.

10. Molla İlâhî'ye göre tasavvufî düşüncedeki sapmaların temel sebeplerinden biri, tecellî-i ruhun, tecellî-i Hakk görülmesi, öyle zannedilmesidir. Bir başka ifadeyle, tasarruf-i rûhânî, cezbe-i rûhânî ile tasarruf-i Rabbânî, cezbe-i Rabbânî yanlış olarak birbirine karıştırılmıştır.

Diğer meslektaşları gibi **Molla İlâhî** de tasavvufî hayatta

görülen sapmalara dikkat çekmiştir. Bunların başında yetersiz ve kabiliyetsiz şeyhler gelmektedir. Her cümlesi "ene" ile başlayan, "ehlullahı, halsuz, zevksuz ve aşksuz" sanan bu kişiler naz makamında olur, halka iltifat etmez, "ululukda, azâmetde ve kibriyalukda olur, kenduyu ziyade menn-u vekar verir, gözüne kimse göstermez...ve sûretlerin seccâde ile hırkalar ile bezerler ve namaz vaktin mescide girdiği vakitte kimseyi gözlerine göstermezler, ihtilâtları avretle ve oğlanladur, hatta kendü şeyhlerini bile beğenmez, Şeyh'in namazı varsa bizim de niyazımız vardır" derler.

Bu şeyhler, uzun yıllar bu işle meşgul olmalarına rağmen istenen seviyede müridler yetiştiremezler. Yetişenler de ya mukallid, ya mutaassıb ya da zındık ve mülhid olur; haram-helâl tanımaz, "ehlullahın âdâbın saklamaz, kümmel-i ricalden olmaz." Bunun sebeplerini de Molla İlâhî dört noktada toplamaktadır:

a) Ehlinin yanında tam olarak yetişmemiştir.

b) Vecd, mahabbet ve zevk-i rûhâniyetde iken konuşurlar, dolayısıyla temel espiyriyi kavrayamazlar.

c) Meczûb-i sâliktirler.

d) Kişilerin yetişmesi farklı sürelerde olur. Herkes aynı zamanda aynı mertebeye yükselemez.

KAYNAKLAR: Latîfî, *Latîfî Tezkiresi*, İstanbul 1314 h., s. 60; Mecdî Efendi, *Terceme-i Şakâik*, İstanbul 1269 h., s. 152; Molla Câmî, *Nefehât*, (Lamîî çevirisi) İstanbul 1270 h., s. 462; İsmail Hikmet Ertaylan, *Divan-ı İlâhî*, İstanbul 1961, s. 14; Molla İlâhî, *Zadü'l-Müşâkât*, Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi Kitaplığı, No: 420, 89a; Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul 1985, s. 236-238; İsmail Belig, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân*, Bursa 1302 h., s. 140; Abdullah-i İlâhî, *Mesleku't-Talibîn*, Süleymaniye Ktp. Uşşakî Kitaplığı, No: 25, 22b; Abdullah-i İlâhî, *Esrarnâme*, Süleymaniye Ktp. Haşim Paşa Bölümü, No: 15, 82b; Abdullah-i İlâhî, *Risâle-i Tasavvuf*, Süleymaniye Ktp., İzmirli Kitaplığı, No: 837; Abdullah-i İlâhî, *Risâle-i Vücûd*, Süleymaniye Ktp., Mîhrîşâh Bölümü, No: 203, 40b; Abdullah-i İlâhî, *Futûhât-ı İlâhî*, Süleymaniye Ktp., No: 1037, 223b; Abdullah-i İlâhî, *Kenzu'l-Esrâr*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi Kitaplığı, No: 868, 15b; Abdullah-i İlâhî, *Risâle-i Es'ile*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, No: 1000; Kasım Kufralı, "Molla İlâhî ve Kendisinden Sonraki Nakşî Muhiti", *İ. Ü. E. F., Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, İstanbul 1949; İbn Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Kahire 1972, c. 1, s. 146-147.

Prof. Dr. MUSTAFA KARA

ABDURRAHMAN CÂMÎ (R.H) (ö. 898/1492)

Nüreddin Abdurrahman b. Ahmed b. Câmî, Herat ve Havaf arasındaki Hurdçird (Harcird) kasabasında 23 Şaban 817/7 Kasım 1414 tarihinde doğmuş, 898/1492 yılında Herat'da vefat etmiştir. Harcird kasabası Câm şehrine bağlı olduğu için **Câmî** mahlâsı ve nisbesi ile şöhret bulmuştur. **Câmî**'nin, **İmam Azam**'ın iki seçkin talebesinden biri olan **İmam Muhammed**'in neslinden geldiği kaynaklarda kaydedilir.

Câmî, ulemâ yetiştiren bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmişti. Dedeleri gibi ulemâdan olan babası **Nizâmeddin Ahmed b. Muhammed**, 823/1420'de Herat'a gelerek Nizamiye Medresesi'ne müderris olmuştu. Oğlu **Abdurrahman Câmî** bu medresede tahsil görmüş, **Seyyid Şerif Cürçânî**'nin halefi olan **Hâce Ali Semerkandî**'nin ve **Teftazânî**'nin talebelerinden olan **Şihâbüddin Cacârî**'nin derslerine devam etmişti. Medrese tahsili ile yetinmeyen **Câmî**, **Uluğ Bey** zamanında Semerkand'a gelmiş olan Bursalı **Kadızâde-i Rûmî**'den (ö. 841/1437) riyâziyyat dersleri aldı. Bu arada **Mevlânâ Fethullah-ı Tebrîzî**'nin derslerinden de faydalandı. Keskin zekâsı, yeteneği, ilmî meseleleri anlatma gücü ve fikirlerini çok açık olarak ortaya koyabilme kabiliyeti sayesinde herkesin hayranlığını kazandı. **Câmî**, erken denilecek bir yaşta, Herat bölgesinin beş büyük âliminden biri olmayı başarabildi. Hatta **Ali Kuşçu** Herat'a gittiğinde **Câmî**'ye astronomiyle ilgili zor sorular sormuş, cevabını eksiksiz ve doğru olarak alınca hayranlığını gizleyememiş onunla riyâzî meseleler üzerinde çalışmalar yapmış ve kendisini takdir etmişti.

Câmî, tenkitçi bir ruha sahipti. Derslerine devam ettiği hocalarını rahatlıkla tenkit ediyor, onlara yeri geldiğinde itiraz edip sorular yöneltiliyor, tatmin edici cevaplar alamayınca da dersleri terkediyordu. Genç yaşta döneminin bütün ilimlerine vâkıf olmasına rağmen bu ilimler **Câmî**'yi tatmin etmedi. Semerkand dönüşünde Nakşibendî şeyhlerinden **Sa'deddin-i Kaşgârî**'ye intisâb etti. Onun vefatından sonra (860/1456) halefi **Hâce Ubeydullah Ahrâr**'a bağlandı. Onunla birkaç defa görüştü. Ayrıca mektuplaşmak suretiyle devamlı temasta bulundu. Manzum ve mensur eserlerinin çeşitli yerlerinde onu her fırsatta öven **Câmî**, ölümünde de (895/1490) uzun bir mersiye kaleme aldı. **Ubeydullah Ahrâr**'ın **Câmî** üzerindeki etkisinin diğer Nakşî şeyhlerinden daha fazla ol-

duğundan şüphe yoktur.

Câmî 877'de (1472) hacca gitmek için Herat'tan ayrıldı. Bu yolculuk sırasında Bağdad'ta bazı Şiîler, *Silsiletü'z-Zehab* mesnevisinin Ehl-i Beyt sevgisiyle ilgili bölümünü tahrif ederek **Câmî**'nin aleyhinde kullanmak istemişler ancak **Câmî** Ehl-i Beyt'i sevmenin Kur'an'ın emri olduğunu söylemiş ve *Silsiletü'z-Zehab*'in Ehl-i Beyt'le ilgili bölümünü okuyarak muarızlarını susturmuş ve orada bulunan âlimlerin takdirini kazanmıştır. Hac dönüşünde Tebriz'e gitti. Akkoyunlu hükümdarı **Uzun Hasan**'ın Tebriz'de kalması konusundaki ısrarlarına rağmen oradan ayrıldı. 878/1474 yılında Herat'a döndü. Burada **Sultan Hüseyin Baykara**'nın kendisi için yaptırdığı medresede Arap dili ve edebiyatı, hadis ve tefsir dersleri okuttu. 18 Muharrem 898/9 Kasım 1492 Cuma günü Herat'da vefat etti. Cenazesi başta **Hüseyin Baykara** ve **Ali Şîr Nevâî** olmak üzere devrin bütün ileri gelenlerinin iştirakiyle kaldırıldı; şeyhi **Sa'deddîn-i Kaşgârî**'nin kabrinin yanına defnedildi.

Öğrenim hayatı, **Mirzâ Şâhruh**'un saltanat döneminde (1404-1446) geçen **Câmî**'nin Timurlu sarayı ile temas kurması **Mirzâ Ebu'l-Kâsım Bâbürr** devrine (1448-1457) rastlar. Onun sanat hayatının, ilmî ve mânevî otoritesinin zirvede olduğu yıllar, **Hüseyin Baykara** dönemidir (1470-1505). Bütün saray ileri gelenlerinin kendisine hürmet etmesine karşın hiçbir zaman hükümdarlara kendini beğendirmeye çalışmamıştır.

Câmî, sadece Mâverâünnehir ve Horasan'da tanınmakla kalmamış, Hindistan'dan Balkanlar'a kadar uzanan geniş bir alanda sultanların, âlimlerin ve şairlerin saygısını kazanmıştır. **Fatih Sultan Mehmed**, **Câmî**'yi hacdan dönerken İstanbul'a davet etmek için **Hoca Atâullah Kirmânî**'yi beş bin altın hediye ile Halep'e gönderdiyse de **Kirmânî** varmadan az önce **Câmî** oradan ayrılmış olduğundan bu davet gerçekleşmemiştir. **Fatih**'in oğlu **II. Bayezid** ile **Câmî** arasında karşılıklı mektuplaşmalar olmuştur. **Câmî**'nin **Ali Şîr Nevâî** ve **Süheylî** gibi şairlerle de yakın dostluğu vardı.

Câmî, şeyhi **Sa'deddîn-i Kaşgârî**'den irşad izni aldığı halde bir tekkede şeyhlik yapmak yerine medresede ders verip talebe yetiştirmeyi tercih etmiştir. "*Kendisinden işe yarar iki söz işittim*" diyerek hafife aldığı üstadlarından **Câcermî**, onun tasavvufa yönelmesini esefle karşıladığını ifade eder. **Câmî**'nin tarikat silsilesi

Sa'deddin-i Kaşgâri, **Nizâmeddin Hâmûş**, **Alâeddin Attâr** vasıtasıyla **Nakşibendiyye Tarikatı**'nın kurucusu **Bahâeddin Nakşibend'e** uzanır. Şeyhi **Kaşgârî**'nin yanı sıra **Muhammed Pârsâ**, **Ubeydullah Ahrâr**, **Mevlânâ Fahreddin Lûristânî**, **Bahâeddin Ömer Bağistânî** gibi devrinin önde gelen Nakşî şeyhleriyle yakın ilişkiler kurmuş, bunlardan **Muhammed Pârsâ** ve **Ubeydullah Ahrâr'a** özel bir ilgi duymuştur. Daha çocukken Nakşî şeyhlerini tanımış, büyüdüğü zaman bu tarıkata bağlanmış, fakat hiçbir zaman etrafına mürid toplayan ve onlara şeyhlik yapan biri olmamıştır. Ayrıca Nakşibendî Tarikatı'na bağlı kalırken diğer taraftan **İbn Arabî**, **İbn Fârız** gibi vahdet-i vücûd fikrini benimseyen mutasavvıflara âdeta hayran olarak onların eserlerini şerh ve telhîs etmiş; **Mevlânâ'ya** da gönülden bağlanmıştır.

Endülüs'lü İbn Arabî ve **Mısırlı İbn Fârız** tarafından işlenen ve vahdet-i vücûdu esas alan tasavvuf anlayışı ile özellikle o çağlarda Doğu İslâm dünyasında bir hayli yayılmış olan ve **Timurlular** tarafından da himaye edilen **Nakşibendiyye Tarikatı**'nın tasavvuf anlayışı **Câmî** vasıtasıyla kaynaşmıştır. **İbn Arabî**'nin *Füsûs*'unu şerheden, daha sonra *Nakşû'l-Füsûs* adıyla özetleyen, **İbn Fârız**'ın meşhur kasidesini şerheden **Mevlânâ**'nın *Mesnevî*'sindeki ilk iki beyiti açıklamak için *Ney Risâlesi*'ni kaleme alan, **Fahreddin-i Irâkî**'nin *Lemeât*'ını *Eşî'atü'l-Lemeât* adıyla şerheden **Câmî**, öte yandan *Sühânân-ı Hâce Pârsâ* gibi Nakşî şeyhleriyle ilgili bir eser yazmak suretiyle Doğu ve Batı tasavvurlarının sentezini yapmıştır. **Câmî** gibi cesur, hamleci, coşkun ve atak ruhlu kişiler sayesinde Nakşibendiyye, tasavvuf tarihinin en değerli ürünlerini vermeye uygun bir ortam oluşturmuştur.

Câmî, tasavvuf ve irfânın zor meselelerini sade bir anlatımla açıklamış, bu mesleği en yüksek seviyede temsil etmiştir. Tasavvufun filozof ve kelamcılardan mesleklerinden daha üstün olduğunu söyleyen **Câmî**'ye göre insanı ebedî saadete ulaştıracak şey ancak gerçek aşktır. Varlık âlemindeki bütün oluş ve tezahürlerde cilveleşen "aşk sultanı" dır. Seven de sevilen de her mertebeye Hakk'ın kendisidir. Mutlak aşk bütün mazharlardan parlamakta, her idrak ve şuurda belirmekte ve kâinattaki her bir varlıkta Allah'ın birliğinin delilleri müşahade edilmektedir. **Câmî**, saf zihinleri bulandırmak isteyen sûfi kılığındaki cahillerden ateşten kaçır gibi kaçmak gerektiğine dikkat çeker ve bunların tuzakna düşme-

mek için gerçek tasavvufun ve hakiki sûfinin özelliklerini anlatır.

Eserleri

A) Manzum Eserleri: Câm Nâmekî'ye (ö. 536/1141) saygısından "Câmî" mahlâsını kullanan Câmî'nin manzum eserleri muhteva bakımından genellikle dinî, ahlâkî ve tasavvufî bir mahiyette olup sanat ve edebî bakımından değerleri çok yüksektir.

1. *Divân*: Câmî, divanlarının birini 884/1479 yılında, diğerini 885/1480 yılında, üçüncüsünü 886/1481 yılında ölümünden iki yıl önce tertib etmişti. Gençlik yıllarına ait şiirlerini toplayan birinci divanına *Fâtihatü'ş-Şebâb* (İlk Gençlik), orta yaştaki şiirlerini toplayan divanına *Vâsitatü'l-İkd* (Gerdanlığın Ortasındaki İnci), hayatının son dönemindeki şiirlerinden meydana gelen üçüncü divanına *Hâtimetü'l Hayât* (Ömrün Sonu) ismini vermişti.

Divan'da gayet güzel şiirler, âşıkâne manzûmeler ve vahdet-i vücûdu terennüm eden şairâne tasvirler vardır.

2. *Mesnevîler*: Câmî'nin mesnevîleri konu ve muhteva bakımından divanından çok farklı değildir. Yedi mesnevisi *Heft Evren* (yedi yıldız, büyük ay) altında toplanmıştır. Bu yedi mesnevinin adları şunlardır: *Silsiletü'z-Zeheb*, *Selâmân ü Ebsâl*, *Tuhfetü'l-Ahrâr*, *Subhatü'l-Ebrâr*, *Yûsuf u Züleyhâ*, *Leylâ vü Mecnûn*, *Hirednâme-i İskenderî*. Çeşitli yazma nüshaları bulunan eser, Murtazâ Müderris-i Gilânî tarafından neşredilmiştir (Tahran 1337).

3. *Hadis -i Erbaîn*: *Çihil Hadis* diye de anılan bu risâle, kırk hadisin Farsça manzum tercümelerinden ibarettir.

4. *Risâle-i Terceme-i Kelimât-ı Kudsiyye*: Hz. Ali'nin bazı sözlerinin manzum tercümeleridir.

5. *Risâle-i Sagır der Muammâ*: 890/1475 yılında yazılan eserin, *Bihîştî Ramazan Efendi* tarafından *Şerh-i Manzûme-i Muammâ* adıyla yapılan Türkçe şerhi, 977/1569-70 yılında tamamlanmıştır.

B) Mensur Eserleri: 1) *Nefehâtü'l-Üns*: Câmî'nin erkek ve kadın büyük sûfilerin hal tercümeleriyle tasavvufî terimlerin açıklamalarını ihtiva eden en önemli eseridir. Birçok yazma nüshası bulunan eser, Lamîî Çelebi tarafından çeşitli ilâvelerle Türkçe'ye tercüme edilmiştir (İstanbul 1289).

2. *Nakdû'n-Nusûs fî Şerhi Nakşî'l-Fusûs: Câmî, Muhyiddîn İbn Arabî'nin* ünlü eseri *Fusûsü'l-Hikem'i Nakşû'l-Fusûs* adıyla özetlemiş, daha sonra Farsça olarak *Nakdû'n-Nusûs* adıyla şerhetmiştir. Önce *Fusûsü'l-Hikem*'deki terimlerle prensipler anlatılmış, daha sonra eserin bölümleri belli bir tertibe göre şerhedilmiştir.

3. *Şerhu Fusûsü'l-Hikem: Fusûsü'l-Hikem'in* Arapça şerhi olup 896/1491 yılında kaleme alınmıştır. Eser, **Abdülğanî en-Nablûsî'nin** *Şerhu Cevâhiri'n-Nusûs fî Halli Kelimâti'l-Fusûs* adlı eserin (I, İstanbul 1304, II, Kahire 1323) kenarında basılmıştır.

4. *Eşî'atü'l-Lemeât: Şerh-i Lemeât* olarak da anılan bu kitap, **Fahreddîn-i Irâkî'nin** *Lemeât* adlı eserinin şerhidir. **Câmî'nin** **Ali Şîr Nevâf'nin** isteği üzerine yaptığı bu şerh, 886/1481 yılında tamamlanmıştır.

5. *Levâih: İbn Arabî'nin Fusûs, Sadreddîn Konevî'nin Nusûs* isimli eserlerinde ifade edilen vahdet-i vücud anlayışının halk seviyesine göre anlatılmasından meydana gelen bir risâle olup **İsmail Müfid Efendi** (ö. 1217/1802) tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir (İstanbul 1921).

6. *Risâle-i Tehlîliyye: Kelime-i tevhid* hakkında kaleme alınan bir risâledir.

7. *Sühânân-ı Hâce Pârsâ: Nakşibendî şeyhi Muhammed Pârsâ'nın* eserindeki bazı sözlerden derlenmiş bir risâledir.

8. *Risâle fî'l-Vücûd: Varlığın mahiyeti ve Allah'ın varlığının* ispatına dair bir eserdir.

9. *Serrişte-i Tarîk-i Hâcegân: Risâle fî Zikr* adıyla da anılan eser, Nakşibendî esaslarına göre zikirden ve kulun bununla Allah'a yönelmesinden bahseder.

10. *Tefsirü'l-Kur'ân: Fâtiha'dan* itibaren Bakara Sûresi'nin 23. ayetine kadar olan kısmın tefsiridir. **Câmî, Kur'ân-ı Kerim'in** tamamını tefsir etmeyi düşünmüş, ancak eserini tamamlayamamıştır. 883/1478 yılından sonra telif edilen eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır.

11. *Risâle-i Şerh-i Hadîs: Ebû Zer el-Ukaylî'nin* rivayet ettiği bir hadis şerhidir.

12. *Risâle der Menâsikü'l-Hac: Câmî* bu eserini hacca gider-

ken kısa bir süre kaldığı Bağdad'ta 877/1473 tarihinde tamamlamıştır. Bir girişle yedi bölümden oluşan eserin son kısmı Arapça'dır.

13. *Şevâhidü'n-Nübüvve*: Peygamberliğin delilleri ve Hz. Peygamber'in risâletinden, Ehl-i Beyt, sahâbe, tâbiünden başlayarak din büyüklerinin hayat ve faziletlerinden bahseden eseri Câmî, Ali Şîr Nevâî'nin isteği üzerine 885/1480 yılında telif etmiştir. Hindistan ve Leknev'de basılan eseri Lamî Çelebi *Terce-me-i Şevâhidü'n-Nübüvve* adıyla Türkçe'ye çevirmiştir.

14. *Bahâristan: Sâdî'nin Gülistan'ı* örnek alınarak Farsça olarak yazılmış ahlâkî ve edebî bir eser olup M. Nuri Gencosman tarafından aynı adla Türkçe'ye tercüme edilmiştir (İstanbul 1949).

15. *el-Fevâidü'z-Ziyâiyye fî Şerhi'l-Kâfiye*: İbn Hâcib'in (ö. 646/1249) *Kâfiye* isimli eserine oğlu Ziyâeddin Yusuf için yazdığı bu şerh mahiyetindeki nahve dair eseri, Câmî veya Molla Câmî diye meşhur olup bütün Türk beldelerinde ve medreselerinde uzun yıllar okunmuş ve vazgeçilmez bir gramer kitabı olarak kabul edilmiştir.

16. *Risâle-i Kâfiye*

17. *Tecnîsu'l-Lugat*

18. *Risâle-i Mûsiki*

19. *Kitâb-ı Sarf*

20. *Risâle-i Münşeât*

21. *Risâle-i Kübrâ der Muammâ*

22. *Risâle-i Mutavassıt der Muammâ*

23. *Risâle der Beyân-ı Kavâid-i Muammâ*

24. *ed-Dürretü'l-Fâhire*: Kelâmcılar, felsefeciler ve mutasavvıfların akidelerinin mukayese ve muhakemesine dair orijinal bir eser olup Fatih Sultan Mehmed'in isteği üzerine 886/1481 yılında Arapça olarak kaleme alınmıştır. Câmî bu eserinde, asırlarca üzerinde tartışılan Allah'ın varlığı ve birliği, sıfatlarının, ilminin, iradesinin mahiyeti, kelâmının kadîm ve âlemin ezeli olup olmadığı gibi konuları ilmi yöntemlere uygun olarak incelemiştir.

25. *Şerh-i Mîmiyye-i Hamriyye-i Fâriziyye: İbn Fâriz'ın Hamriyye kasidesinin şerhi olup 875/1470 yılında kaleme alınmıştır (İstanbul 1309).*

26. *Şerh-i Kasîde-i Tâiyye: İbn Fâriz'ın Tâiyye kasidesinin şerhidir.*

27. *Risâle der Şerh-i Rubâiyyât: Vahdet-i vücûd hakkındaki çeşitli rubâîlerin şerhidir.*

28. *Risâle-i Şerh-i Beyt-i Hüsrev-i Dihlevî*

29. *Risâle-i Şerh-i Beyteyn-i Mesnevî-i Mevlevî: Mesnevî'nin ilk iki beytinin şerhidir.*

30. *Risâle fi'l-Arûz*

31. *Risâle-i Fihrist: Câmî'nin bütün eserlerinin isminin verildiği bu fihrist, hayatının son yılında hazırlanmış olmalıdır.*

KAYNAKLAR: Abdurrahman-ı Câmî, *Divân-ı Kâmil-i Câmî* (nşr. Hâşim Radî), Tahran 1341 hş./1962; a.mlf., *ed-Dürretü'l-Fâhire* (nşr. N.L. Heer - A. Müsevî Bihbehânî), Tahran 1980; a.mlf., *Heft Evreng* (nşr. Murtazâ Müderris-i Gilânî), Tahran 1337 hş./1958; a.mlf., *Nefehât* (nşr. Mehdi Tevhîdîpûr), Tahran 1336 hş./1957; Ali Şîr Nevâtî, *Mecâlisü'n-Nefâ'is* (nşr. Ali Asgar Hikmet), Tahran 1323 hş./1944, s. 56, 229; a.mlf., *Divân-ı Fânî* (nşr. Rûkneddin Hümâyûn Ferruh), Tahran 1342 hş./1963; Kâşîfî, *Reşahât*, Kanpur 1912, s. 133-163; *Reşahât Tercümesi*, İstanbul 1279, s. 150-180; Taşköprülüzâde, *eş-Şakâik*, Beyrut 1975, s. 159-160; Feridun Bey, *Münşeat*, I, 361-365; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 533 vd; Asaf Halet Çelebi, *Molla Câmî*, İstanbul 1940; Ali Asgar Hikmet, *Câmî, Hayatı ve Eserleri* (trc. M. Nuri Gencoşman), İstanbul 1949; J. Rypka, *Tarih-i Edebiyyât-ı İrân* (trc. İsa Şihâbî), Tahran 1354 hş./1975, s. 354-357; *Nefehâtü'l-Üns* (trc. Lamiî Çelebi), Özleştirip yayına hazırlayanlar: Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, Marifet yay. İstanbul 1996, s. 28-36; *T.D.V. İslâm Ansiklopedisi*, c. VII, s. 94-99.

TARKAN KABA

AHMED ZERRÛK (R.H) (ö. 899/1493)

Uzun adı, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Ahmed b. Muhammed b. İsa el-Berneşî el-Fâsî'dir. Magrip asıllıdır. 846 (1442 m.) yılında burada doğdu. Doğumundan sonra annesi, beş gün sonra da babası vefat etti. Büyükannesi fıkıhta ilerlemiş bilgin bir kadındı. Küçük Ahmed'i himayesine alarak on yaşında terziliği öğretti. Kur'an-ı Kerim'i ezberletti. Ahmed, zeki ve ahlaklı bir çocuktü.

Onaltı yaşında kıraat ilmini öğrenmiştir. Kur'ân ilimlerinde hocaları Ali Satî ile Abdullah Fâhhân'dır. Daha sonra fıkıh ve tasavvufa merak saran Zerrûk, *Risâletü'l-Kudsiyye*, *Sahih-i Buhârî*, *Sünen-i Tirmizî* gibi ölmez eserleri Şeyh Abdurrahmân Meczûlî'den okudu. Onda müthiş bir ilim aşkı vardı. Mısır'a gidip Kahire'de bir süre ikâmet ederek bu yörenin âlimlerinden istifade etti. Defalarca hacca gittiği, kitaplarda geçmektedir. Bir süre de Medine'ye yakın bir yerde kalmış, bu kutsal mekânın mânevî havasından feyizyâb olmuştu.

Zerrûk, daima dengeli bir yol izlemiş, bıraktığı eserleriyle kendinden sonrakilere ışık tutmaya devam etmiştir.

Zerrûk'un tasavvufî ve fıkıhî eserleri çoktur. Atâullah İskenderî'nin hikmetli sözlerine yazdığı şerh ve yorumlar, otuzu aşmaktadır. Her defasında daha değişik ve hoş bir ifadeyle bu hikmetli sözlerle renk katıyordu. Zerrûk, özlü yazardı. Hayatı boyunca en çok vaaz ve uyarıda bulunduğu konular, sûfilere bid'atleri ile ilgili şeylerdi. Bu mevzûda *El-Bidâ Elletî Yef'aluha'l-Fukarâu's-Sûfiyye* adlı bir eseri de vardır.

Şimdi Zerrûk'un tasavvufî yöntemine geçelim. Ona göre tasavvuf ancak amel ile bilinir. Amel ve ibadetleri yerine getirmeden tasavvuf yoluna girmek ve öyle gözükmek, apaçık bir kandırmacadır. Tasavvufun temeli, ihsan makamıdır. İhsan iki türlüdür. Zaten biri diğerinin eşidir. Allah'ı görüyormuşçasına ibadet etmen ve sen onu göremesen de onun seni görüyor olmasıdır, ihsanın neveleri... Birinci hal, âriflerin mertebesidir. İkincisi, âriflerden aşağı olanların halidir. Şâzelî ve takipçileri birinci yol üzerindedirler. Gazâlî ve takipçileri ise ikinci yoldadırlar. En güzele uyumak, insanın tabiatında varolan, Allah'ın yasasında talep edilen bir durumdur.

Zerrûk'un görüşlerinde fıkıhın tesiri hemen göze çarpar. Üslûbu kırıcı değildir. Her zaman barışçı olan yolu tercih eder. Ama bid'atlere karşı serttir. Cezbe halinde garip ifadelerde bulunanları, "aklı gitmiş" saydığı için bir fıkıhçı gibi davranarak onları mâzûr görür. Ama akli başında olup da onların sözlerini tasdik edenleri uyarır; yanılgıya düştükleri tarafları gösterir. Zerrûk, aynı zamanda iyi bir tahlilci ve sorunlar karşısında çok iyi çözümler öne sürebilen bir şahsiyettir. Şöyle diyor:

"Güzelliğin farklı farklı yönlerinin ve biçimlerinin olması,

güzeli yaşama biçimlerinin de farklı ve çeşitli olmasını gerektirir. İşte bu yüzden her grubun kendine özgü bir yolu (tarîk) vardır.

Halk kitlesinin tasavvufu, **Haris el-Muhâsibî**'nin kitaplarında etraflıca anlatılmaktadır. Fıkıhla meşgul kimselerin kendilerine özgü bir tasavvufî bakışları vardır ki **İbnü'l-Hacc**, **Medhâl**'inde bunu anlatıyor. **Gazâlî**, âbid kimselerin tasavvufunu **Minhâc**'inde anlatıyor. Sakınlı duranların bir tasavvufu var ki **Kuşeyrî**, **Risâle**'sinde bu anlayışa yer veriyor. İbadet ve güzel amele kendini vermişlerin tasavvufunu anlatan kitaplar **Kût ve İhyâ**'dır.⁽¹⁾ **Hikmete** gömülmüş hâkimlerin bir tasavvufu var ki **Hatimî (İbn Arabî)**, kitaplarında buna yer veriyor. Mantık ve felsefe düşkününün tasavvufu ise **İbn Seb'in**'in eserlerinde göze çarpar. Maddeyi ve tabiatı ön planda tutanın dahi tasavvufu vardır ki **Bânî**, **Esrâr** adlı kitabında bunu anlatır. **Usûlcünün** tasavvuf anlayışını sağlamlaştıran ve geliştiren de **Şâzeî**'dir."

Zerrûk'un bu gözlemleri son derece enteresandır. Bu sözlerin sahibi, zeki ve mütefekkir biridir. O, gözlemlerine şöyle devam etmektedir:

"Bunlardan herhangi birinin aleyhinde bir yargıda bulunmak doğru değildir. Çünkü her birinin kendine özgü bir yöntemi, üslûbu ve müridi vardır. Her ilim ancak erbabından alınmalıdır. İlim ve ameli başkalarından değil, erbabı olan samimî âlim ve şeyhlerden almak elbette daha iyidir. Dünya ve ahiret ilimlerinin temel prensipleri, **Kitab** ve **Sünnet**'ten sudûr etmiştir. Ama insanlar, bu ilimler konusunda üçe ayrıldılar. İlk taaife, tamamen zâhire sarılarak tümüyle mânâdan kat-ı nazar ettiler. Onlar zâhiriyyeden olup bu ilimleri hiç kabul etmeyenler zümresindedir. Onlara itibar edilmez. İkinci taaife, hakikatları birbiriyle cem' edip uzlaştırarak mânânın ruhuna nazar ettiler. Böylece tevil edilebilecekleri tevil ettiler, düzeltilebilecekleri düzeltip yeniden tanzim ettiler. Onlar mânâ ve tahkik ehlinde olanlar ve fakihlerdir. Üçüncü taaife ise mânâyı olduğu gibi aldılar, yapıyı bunun üzerine inşa ettiler. Lafzın hem zâhirinden hem de bâtınından işaret aldılar. Onlar tahkik ehli sâfîlerdir, ince ince araştıran tetkik ehli imamlardır; yoksa her şeyi işaret ve remze hamleden, böylece ne mânâ ne de ibâre için düzgün bir şey söylemeyen bâtıniler değildirler. Bâtıniler, bu tutumlarıyla dinden çıkmış, itikadî tümüyle

(1) **Kût**; Ebû Talib el-Mekkî'nin **Kûtü'l-Kûlûb** (Kalplerin Azığı) adlı eseridir. **İhyâ** ise malûm, **Gazâlî**'nindir. (S.A.)

inkâr etmiş kimselerdir."

Ahmed Zerrûk, fıkıhtan tasavvufa kadar her sahada eser vermiştir. 1493 (899 h.) yılında Batı Trablus'ta vefat etmiştir.

Eserleri

1) *İtinâü'l-Fevâid*, 2) *Kavâidü't-Tasavvuf*, 3) *Şerhu Muhtasar-ı Halil* (Fıkıh Kitabı), 4) *Tesisü'l-Kavâid*, 5) *Şerhü'l-Hakâik ve'd-Dekâik*, 6) *Şerhu Hizbi'l-Bahri'l-Kebir*, 7) *Şerhu Merâsîd*, 8) *Şerhu Esmâi'l-Hüsnâ*, 9) *İlânetü'l-Müteveccih*, 10) *En-Nasihatu'l-Kafiye*, 11) *El-Cennetü li'l-Mûtasım*, 12) *Uddetü'l-Mürîdî's-Sadık*.

KAYNAKLAR: Dr. Abdülmünim el-Hifnî, *el-Mevsûatu's-Sôfiyye*, Kahire 1992, s. 192-194; Ömer Rıza Kakhale, *Mu'cemu'l-Müellifîn*, c. 1, s. 155; İbnü'l-İmad, *Şezerâtu'z-Zehab*, c. 7, s. 363; Hayreddin Zirikli, *el-Âlâm*, c. 1, s. 9; Şehavî, *ed-Dav'u'l-Lâmi*, c. 1, s. 222; Brockelman, *GAL* 2, s. 253, suppl. 2, s. 360.

SAİD AYKUT

HABİB ÖMERÎ KARAMÂNÎ (R.H) (ö. 902/1496)

Anadolu'nun yetiştirdiği büyük insanlardan biridir. Şeyh Habib'in soyu, baba tarafından Hz. Ömer'e, ana tarafından Hz. Ebûbekir'e ulaşır.

Doğum tarihi belli olmamakla birlikte, Niğde'nin Ortaköy kasabasında doğduğu kesin olarak bilinmektedir. **Habib Ömerî Karamânî** hakkında detaylı bilgiyi, *Lemezât*'ta buluyoruz. Cemâleddin Hulvî anlatıyor:

"O, dertli gönüllerin tabibi, nesebi ve soyu pak olan azizlerin seçkinidir. Tahsilini doğduğu bölgede tamamladıktan sonra, Sultan Rükneddin Medresesi'nde hocalık yapmıştır. Daha sonra Seyyid Yahyâ eş-Şirvânî el-Bakûvî (Bakülü) hazretlerine yetişmiş, ona intisâb ederek oniki yıl hizmetinde bulunmuştur. Yedi merhale ile seyr u sülûkunu tamamlayarak icâzet ve hilâfet alıp, şeyhinin emri ile Anadolu'ya hizmete gönderilmiştir. Şeyh Habib Efendi, uzun süre Ankara'da oturmuş, sonra Akşemseddin hazretlerinin yanına gidip uzun yıllar bu kıymetli zâtın hizmetinde bulunmuştur. Üç defa hacca gitmiş, Rasûlullah Efendimizin Medine-i Münevvere'deki Ravza-i Mutahhara'sını da ziyaret etmiştir. Daima yolculuk ederdi. Anadolu'da bir süre Karaman diyarında,

sonra Aydın ilinde ve Rumeli'de birçok kasabada bulunarak halkı irşad ve ikaz edici vaazlar etti.

Şeyh Habib hazretleri, hilâfet alışından ömrünün sonuna kadar ayağını uzatıp yatmamıştı. Hatta hastalanıp ölüm ânı yaklaştığında dahi -vücûdu dermansız kalmışken- uzanıp yatmadı. Ecel geldiğinde yanında içi su dolu bir kap vardı. Ona sırtını dayayarak, oturduğu yerden, canını Cenab-ı Hakk'a teslim eyledi.

Şeyh Habib hazretleri, 902/1496 tarihinde vefat edince Amasya'da Mehmed Paşa Medresesi imâretinin yan tarafına defnedildi. Vefat ettiği zaman **Sultan Bayezid b. Sultan Muhammed Han-ı Ebu'l-Feth**, Rum'da ve Anadolu'da hükümdar idi. **Akkoyunlu Sultanı Yakub Han Mirzâ** da Tebriz'de hüküm sürüyordu."

Cemâleddin Hulvî'nin sözlerini özetledik.

Taşköprülüzâde, Şakâik'ında, "Ârif-i billah Şeyh Habib Ömerî Karamânî" ünvanıyla detaylı bilgiler sunmaktadır. Burada **Şeyh Ömerî Karamânî** hazretlerinin ilminden faydalandığı âlimler arasında; **Şeyh İbrahim Kayserî, Emir Buhârî ve Şeyh Abdülmûti Zeynî'nin** de adları geçmektedir. **Şeyh Habib'in** kalb gözü açık, insanın içini okuyan bir şarraf ve keşf ehli olması bâbında **Taşköprülüzâde** şöyle diyor:

"Müşarün ileyh **Şeyh Habib** hazretlerinin havâtır-ı erbâb-ı serâir ve zamâir-i erbâb-ı basâire işrâkı olup, mükâşefe-i derûne kâdir kimse idi."

Allah ganî ganî rahmet eylesin ve böyle iyi kulları çoğaltsın.

KAYNAKLAR: Mahmud Cemâleddin Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, haz: M. Serhan Tayşi, İstanbul 1993, s. 409-410; Mecdi Efendi, *Şakâik Tercemesi*, İstanbul 1989, s. 282.

SAİD AYKUT